TEISĖS MOKSLŲ BIBLIOTEKA
№ 10
Red.: *A. Janulaitis*

Les Constitutions modernes. Deuxième serie. Les Constitutions de Prusse, Irlande, Royaume Serbo-Croato-Slovène, Norvège, Turquie, Roumanie, Dantzig et Pologne, précédé du préface du prof. *Michel Römer'is* sur l'histoire politique de ces états.

Prof. M. RÖMERIS

DABARTINĖS KONSTITUCIJOS

ANTRASIS RINKINYS

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO LEIDINYS
Kaunas, -:- -:- -:- -:- -:- -:- -:- -:- 1932 m.

Kooperatinė „Raidės“ spaustuvė Kaune, Kęstučio 44. Tel. 758.

TURINYS

Pirmoji dalis

Teisės istorijos įvadas

Įžanga
I. Prūsų Respublikos 1920. XI. 30. konstitucija 12
II. Laisvosios Airijos Valstybės 1922. XII. 5. konstitucija 49
III. SHS karalystės 1921. VI. 28. konstitucija 64
IV. Norvegų karalystės 1814. V. 17. konstitucija su pataisomis iki 1923. VII. 1. 104
V. Turkų Respublikos pagrindinės santvarkos 1924. IV. 20. (1342 metų Ramazano 16 d.) įstatymas. 126
VI. Rumunijos Karalystės 1923. III. 28. konstitucija. 173
VII. Laisvojo Dancigo miesto 1922 m. konstitucija 198
VIII. Lenkijos respublikos 1921. III. 17. konstitucija 205

Antroji dalis

Konstitucijų tekstai

Laisvosios Prūsų valstybės konstitucija 1
Laisvosios Airijos valstybės konstitucija 23
Serbų - Kroatų - Slovėnų (S. H. S.) konstitucija 57
Norvegijos karalystės konstitucija 99
Turkijos respublikos konstitucija 123
Rumunijos karalystės konstitucija 141
Laisvojo Dancigo miesto konstitucija 175
Lenkijos respublikos konstitucija 201

PIRMOJI DALIS

TEISĖS ISTORIJOS ĮVADAS

Įžanga

Patiekiamas lietuvių kalba aštuonių valstybių konstitucijų rinkinys nėra pirmas ir gal nebus paskutinis šios rūšies darbas. Nuo 1925—1926 mokslo metų mano dėstomos Universitete konstitucinės (valstybinės) teisės katedroje veikia konstitucinės teisės seminaras. Seminaras yra skiriamas teisininkams (ekonomistams jis nėra priverstinis) ir yra sunaudojamas konstitucinių tekstų analizei (konstitucinių institucijų studijoms, jų organizacinei ir funkcionalinei struktūrai, jų vaidmeniui veikiančiame konstituciniame režime, lyginant įvairių konstitucijų tekstus, aiškinant jų nuostatus ir nustatant modernių konstitucinių režimų tipus, jų teisines formas ir socialinius palinkimus). Šiam darbui, kuris yra vykdomas studentų referatais ir kontrreferatais, viešai skaitomais seminare, debatuojamais ir mano konkliuzijomis papildomais arba pataisomais, — yra reikalingi įvairių valstybių ir įvairių laikų konstitucijų tekstai.

Iškarto mes naudojomės seminare konstitucijų rinkiniais prancūzų, vokiečių, rusų ir lenkų kalbomis. Bet kadangi ne visi studentai šias kalbas moka, tai teko pagalvoti apie jų vertimą į lietuvių kalbą. Tad tais pačiais 1925—1926 mokslo metais mes ir pradėjome su studentais konstitucijas versti. Neturėdami užtenkamo skaičiaus mokančių kalbas — mes negalėjome kiekvieną konstituciją versti iš tos kalbos, kurią ji originale yra išleista. Išskyrus Latvių konstituciją, kurią mes vertėme iš latvių kalbos, ir USA (Šiaurės Amerikos Jungtinių Valstybių) ir Airijos konstitucijas, kurių vertimą mes patikrinome iš anglų kalbos originalo, ir pagaliau Čekoslovakijos konstituciją, kurios vertimą mes taip pat patikrinome iš čekų kalbos originalo, visas kitas konstitucijas mes vertėme iš prancūzų, vokiečių, rusų arba lenkų kalbos. Tokiu būdu, be aukščiau nurodytų Latvijos, USA, Airijos ir Čekoslovakijos konstitucijų, turi būti laikomos verstomis iš originalo kelios Prancūzų konstitucijos, Belgų konstitucija, Vokiečių Reicho Veimaro konstitucija, Prū-

sų konstitucija, Dancigo konstitucija, Austrijos konstitucija, Lenkijos konstitucija, SSSR-o, RSFSR-o, BSSR-o ir ZSFSR-o konstitucijos. Visos kitos yra verstos iš vertimų.

Konstitucijų vertimai, kasmet atliekami įvairių besikeičiančių studentų, iškarto nėra tiek tobuli, kad galėtų būti tuojau spausdinami. Jie yra reikalingi tikrinimo dviem atžvilgiais: sąvokų tikslumo ir kalbos taisyklingumo atžvilgiu. Kalbos taisyklingumas turi būti jungiamas su kalbos vienodinimu, kad visi vertimai būtų maždaug kits į kitą panašūs. Vertimai, mano patikrinti sąvokų tikslumo atžvilgiu, jau yra naudojami seminaro darbams. Išviso yra išverstų nuo 30—40 konstitucijų. Iš jų tarpo parenku kaikurias spaudai paruošti. Parinktos konstitucijos yra su kuriuo nors studentų kalbos žinovu taisomos kalbos atžvilgiu, man vėl prižiūrint sąvokų tikslumą, ir pagaliau spausdinamos.

Šitokiu būdu buvo spaudai paruoštos ir 1927—1928 m. spaudoje paskelbtas pirmas šių konstitucijų vertimų rinkinys, vardu *„Įvairių valstybių konstitucijos“*, kuris išėjo dalimis, priedu prie Lietuvos Teisininkų Draugijos leidžiamojo „Teisės“ žurnalo 11, 12 ir 13 Nr. Nr. *„Įvairių valstybių konstitucijų“* rinkinys buvo ir skyrium atmuštas, kaip tam tikras vienetas su savo atskira paginacija (išviso 115 puslapių petito). Tam pirmajam rinkiny tilpo išviso 10 šių valstybių konstitucijų vertimų: 1) *Belgų* 1831 m. konstitucija su papildymais ir pakeitimais iki 1921.X.15; 2) Šiaurės Amerikos *Jungtinių Valstybių* (USA) 1787.IX.17 konstitucija su papildymais iki 1920.VIII.26 ir 1776 m. Nepriklausomybės Deklaracija; 3) *SSSR-o (Socialistinių Sovietų Respublikų Sąjungos)* 1923 m. pagrindinis įstatymas (konstitucija); 4) Sąjunginė *Šveicarijos Federacijos* 1874 m. konstitucija; 5) *Vokiečių Reicho* 1919.VIII.11 vadinamoji Veimaro konstitucija; 6) *Latvijos Respublikos* 1922 m. konstitucija; 7) *Estijos Respublikos* 1920 m. pagrindinis įstatymas; 8) *Čekoslovakijos Respublikos* 1920.II.29. konstitucija; 9) *Suomijos* 1919.VII.17. valdymo forma; 10) *Japonų Imperijos* 1889.II.11. konstitucija.

Kitus konstitucijų vertimų rinkinius apsiėmė leisti Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakultetas. Šie konstitucijų tekstų rinkiniai, kurie ir kitur visomis kalbomis yra leidžiami, sudaro brangią pagelbinę medžiagą konstitucinės teisės mokslui

ir ypatingai seminaro studijoms aukštoje teisių mokykloje. Bet pas mus jie turi dar ypatingos reikšmės ir šiaip piliečiams bei tiems žmonėms ir socialinėms grupėms, kurių rankose yra valstybės valdžia (valdantiesiems). Kadangi mūsų valstybėje jos konstitucinė kūryba dar nėra visiškai pabaigta ir ypač po įvykusių perversmų mes konstitucinės santvarkos atžvilgiu tebegyvename provizoriumu, kuris net ir oficiališkai yra paskelbtas esąs reikalingas patikrinimo tautos atsiklausimu (referendumu), o galutinis konstitucijos nusistojimas bus dar reikalingas ne tiktai formalinių priėmimo sąlygų, bet ir tvirtų materialinių naujos santvarkos pagrindų, tai šioje srity mus dar laukia nemažas valstybinis darbas. Šiam darbui mums bus naudinga turėti įvairių kitų valstybių įvairių laikų konstitucinio tvarkymosi pavyzdžių, kurie mums padės orientuotis valstybinės struktūros formulėse ir suteiks minčių bei sąvokų konstitucinėms institucijoms organizuoti.

Į šį antrąjį konstitucijų vertimų rinkinį įeina tuo tarpu 8 konstitucijos. Kadangi ne tiktai pas mus, bet ir kitur socialinis bei politinis gyvenimas nėra sustingęs ir tie socialinių jėgų santykiavimo procesai, nuo kurių pareina konstitucinė valstybės santvarka, nuolat veikia ir kartais keičia arba tiesiog griauna esamos santvarkos konstrukciją, tai atsitinka, kad jau paruošus spaudai veikiančią kurios nors valstybės konstituciją, ji staiga griūva, mirtinai sužeista revoliucijos ar perversmo. Išviso revoliucijos ar perversmo šūviai esti netikėti; jie ruošiami slaptai, ir į dienos šviesą išeina tiktai tada, kada jau metas kovoti. Niekuomet perversmas ar revoliucija išanksto nepasiskelbia pradėsią veikti tokią ir tokią dieną ir tokią valandą. Šiame netikėtame smūgy glūdi baisiausias revoliucijos ir perversmo pavojus, kuris valdantiesiems kliudo apsiginti. Jei revoliucija ir perversmas staiga ir netikėtai kyla pačioje jų veikimo šaly, tai juo labiau negali jų išanksto numatyti dirbąs svetimoje valstybėje mokslininkas. Šitaip ir čia atsitiko. Tarp aštuonių čia išverstų ir spaudai paruoštų įvairių valstybių konstitucijų yra bent dvi, kurios buvo perversmo paliestos. Jųjų viena — SHS (Sebrų, Kroatų ir Slovėnų) karalystės konstitucija yra paties karaliaus Aleksandro Karageorgijevičiaus perversmo sugriauta ir kaip tik dabar pakeista nauja. Antroji — tai Lenkų 1921.III.17. konstitucija; Maršalo Pilsudskio

1926 m. gegužės mėnesio karinis perversmas, kuris faktiškai visą valstybės valdžios galią perdavė į Maršalo rankas, įkurdamas jo faktiną diktatūrą Lenkijoje, ištikrųjų šią konstituciją sugriovė. Tačiau oficiališkai nauja, kilusi iš perversmo, o ne iš konstitucijos, Lenkijos valdžia įžeistos konstitucijos nelikvidavo, bet tiktai iškėlė konstitucijos reformos obalsį. Tais pačiais metais buvo greitomis pakeisti keli senos konstitucijos nuostatai, bet gilesnė konstitucijos reforma liko atidėta: Maršalo Pilsudskio valdžia, iš esmės diktatoriška, yra pasiryžusi įvykdyti konstitucijos reformą pačioje konstitucijoje numatytu keliu; ikišiol tai jai padaryti dar nepavyko, nors pagaliau ji sulaukė sau pageidaujamo Seimo sąstato; yra keli konstitucinės reformos variantai, bet nė vienas jų dar nėra priimtas. Neaiški arba tiesiog paradoksinė konstitucinė padėtis Lenkijoje trunka jau apie šešerius metus: iš vienos pusės yra formalinė 1921.III. 17. konstitucija su 1926 m. pakeitimais, kuri tačiau turi galios veikti tiek, kiek to Maršalas nori, iš kitos — yra faktinė Maršalo diktatūra, kuri toleruoja konstituciją, kol, žinoma, ši konstitucija jo siekiamiems tikslams nekliudo. Ši toleruojamoji Lenkijos konstitucija, valdžios niekinama ir Maršalo smerkiama, kaip netikusi, faktiškai negali veikti savo nuostatų logika. Ji yra pavergta ir pareina nuo esamos valdžios malonės. Kitaip sakant, ši nelaiminga Lenkijos konstitucija gali ir turi veikti ne laisvais savo nuostatų imperatyvais, bet taip, kaip Maršalas nori.

Tokiu būdu patiekiamų konstitucijų tarpe yra dvi, — SHS ir Lenkijos, — kurios dėl įvykusiojo perversmo savo galią prarado.

Tačiau mums tai nėra labai svarbu. Mūsų mokslo studijoms šios konstitucijos tinka kaip tam tikri konstitucinės kūrybos paminklai, kurių kiekvienas sudaro sui generis bent niuansinį tipą. Neišsilaikęs vienoje vietoje — jis gali išsilaikyti kitur, o pagaliau jeigu jis ir neturėtų jokių nuostatų, kurių būtų galima kitur pasiskolinti ir būtų visais atžvilgiais netikęs, tai mokslo studijoms jis ir tada būtų naudingas, kaip naudingi esti mokslui ligoniai. Netikusi konstitucija gali pamokyti, kas yra konstitucijose vengtina, kas yra teisinei valstybės konstrukcijai kenksminga. Svarbiausias mano tikslas — tai *paruošimas medžiagos mokslo darbui.* Informaciniams tik-

slams rinkinys gali būti naudojamas tiktai su tam tikrais šios įžangos rezervais, ypač dviejų aukščiau nurodytų konstitucijų atžvilgiu.

Patiekiamąsias konstitucijas verčiant ir spaudai ruošiant dalyvavo, man vadovaujant darbui, šie Lietuvos, o vėliau Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto studentai (jųjų daugumas jau yra baigę mokslą Universitete):

1. *Prūsų Respublikos* 1920.XI.30. konstituciją — Aizikas Zaksas, Eugenijus-Vilhelmas Baueris-Bavaras ir Jonas Dangutis.

2. *Airijos* 1922.XII.5. konstituciją — Zigmas Knystautas, Pranas Lemberys, Jonas Slavėnas ir Jonas Kazėnas.

3. *SHS Karalystės* 1921. VI. 28. konstituciją — Vytautas Giedravičius, Adolfas Lapšys, Alfonsas Vabalas ir Antanas Balaišis.

4. *Norvegijos Karalystės* 1814. V. 17. konstituciją su pataisomis iki 1923. VII. 1. — Juozas Gaurilius, Berelis Fridmanas, Liucija Slavinskaitė, Liūdas Andrijauskas ir Jonas Dangutis.

5. *Turkų Respublikos* pagrindinės santvarkos 1924. IV. 20 (1342 m. Ramazano 16 d.) įstatymą — Stasys Stravinskas, Juozas Steponaitis, Vladas Peldžius ir Juozas Gratkauskas.

6. *Rumunijos Karalystės* 1923. III. 28. konstituciją — Romualdas Burokas, Vytautas-Aleksandras Račkauskas ir Jonas-Motiejus Lapinskas ir Feliksas Mackus.

7. *Laisvojo Dancigo Miesto* 1922 m. konstituciją — Jokūbas Abramavičius, Kazys Vaitkūnas, Algirdas Andriekus ir Petras Ulianskas.

8. *Lenkijos Respublikos* 1921. III. 17. konstituciją su 1926. VIII. 2. įstatymo pataisomis — Kazys Kėmeklis, Simas Bartkevičius, Jonas Kazėnas, Česlovas Mikolajūnas, Jonas-Motiejus Lapinskas ir Peliksas Mackus.

Šį konstitucijų rinkinį aš čia papildau keliais paaiškinimais ir bendromis pastabomis, liečiančiomis kiekvieną į rinkinį dedamą konstituciją.

I.

Prūsų Respublikos 1920. XI. 30. konstitucija.

Prūsų valstybė, kaip žinome, gavo savo vardą nuo *senovės prūsų tautos,* guvenusios šios valstybės teritorijoje tarp Priegelio upės ir Vyslos upės žiočių dabartinėje Rytų Prūsų provincijoje. Ši *lietuvių kilmės* tauta, XIII amžiuje kryžiuočių riterių ordino užkariauta ir pavergta, riterių tariamai krikščionināma, o ištikrųjų baisiai engiama ir žiauriai naikinama, per kelius šimtmečius suvargo ir išnyko. Išdalies, ypač savo viršūnėse, ji buvo tiesiog fiziškai išnaikinta, o išdalies ji pamažu pati išsižadėjo savo kalbos ir būdo, užmiršo juos ir sutirpo vokiečių kolonistų civilizacijos ir kalbos bangose. XVII amžiuje išnyko paskutiniai gyvos prūsų kalbos pėdsakai, ir vokiečių jūra užliejo senosios tautos kapus. Liko tiktai vardas, kurį pasisavino nugalėtojai. Beabejo, liko šis tas ir iš senprūsių būdo, bet visa tai jau liko asimiliuota ir sunaudota vokiečių civilizacijai, kaip jos vietos veiksniai.

Prūsų vardas tebėra dvejopai vartojamas. Iš vienos pusės prūsais vadinama tam tikra *valstybė,* įfederuota į Vokiečių Reichą (Vokietiją), iš kitos — prūsų vardą turi dvi Prūsų valstybės *provincijos,* kurių viena stambesnė, vadinama *Rytų Prūsais,* arba Karališkaisiais Prūsais, su Karaliaučiumi, kaip sostine, ir antra, apkarpyta po Didžiojo karo, sudaro tiktai menką liekaną buv. *Vakarų Prūsų* (arba Kunigaikščių Prūsų) provincijos.

Bet ir dabartiniai Rytų Prūsai nacionaliniu atžvilgiu nesudaro grynai vokiškos žemės. Prariję senovės prūsus — prūsų vokiečiai dar ikišiol nebaigė ryti dviejų ar trijų kitų vietos tautų, įjungtų į šią „Prūsų" provinciją. Net ir išskyrus iš Rytų Prūsų lietuviškąjį Klaipėdos kraštą, kuris įėjo į Lietuvos Respubliką, kaip autonominė jos dalis, — Rytų Prūsų šiaurės rytų pakraščiuose dar liko *lietuviai,* kurių gyvenamas plotas seniau siekė patį Karaliaučių (Priegelio upe), o dabar jau nepasiekia Įsrutės, ir pajūryje liko jau visiškai menkutės galutinai nykstančios, artimos lietuviams, *kuršių tautos* liekanos, o pietuose

— ežerų srity ir Lenkijos pasieniuose — liko lenkų kilmės mozūrai.

Be šitų Rytų Prūsų nevokiečių vietos tautų, Prūsų valstybėje dar yra bent dvi stambesnės nevokiečių tautos, būtent — *lenkai* iš vienos pusės apkarpytų Poznanės ir Vakarų Prūsų provincijų liekanose, iš kitos — Prūsų Aukštojoje Silezijoje, ir *serbai lužitiečiai (vendai)* — Prūsų Saksonijoje (Spree-Wald).

Kryžiuočių ordeno valdomoji teritorija paverčiama *Prūsų valstybe* 1525 m.; jos kunigaikščiu pasidaro buv. ordeno didysis magistras (Grossmeister) *Albrechtas*. 1618 m. Prūsai *sujungiami su Brandenburgu,* kuris nuo 1415 m. yra *Hohenzollern'o dinastijos* kunigaikščių valdomas. Brandenburgo kunigaikščiai turi *kurfiursto* titulą vad. Vokiečių Šv. Romos Imperijoje. Iškarto kurfiurstas *Jonas Zigmantas* tiesiog prijungia Prūsus prie Brandenburgo, kaip pastarojo provinciją, tačiau nuo 1660 m. valstybė vėl vadinama Prūsais, nors ryšys su Brandenburgu pasilieka; galop Brandenburgas virsta Prūsų valstybės provincija. Tame pačiame amžiuje (XVII) Prūsai įgijo rytų *Pomeraniją* (daug vėliau įgyja iš Švedų ir vakarų Pomeraniją). Jau nuo XVI amžiaus Prūsų valstybė eina stipryn; ji yra tikslingai savo kunigaikščių stiprinama ir gerai valdoma, ypatingai yra kreipiamas dėmesys į teritorijos *kolonizavimą;* kolonizacinė Prūsų kunigaikščių politika yra vedama sistemingai ir vaisingai. Į Prūsus ir Brandenburgą atvyksta ir apsigyvena daugybė emigrantų iš kitų Vokietijos ir įvairių svetimų šalių, iš kurių juos varo tikybiniai persekiojimai arba kitokios politinės ar ekonominės priežastys. Prūsai juos visus priima, teikia jiems įvairių palengvinimų, leidžia įsikurti. Jų tarpe yra daug amatininkų, visokių darbo rūšių specialistų, žmonių gabių ir darbščių. Prūsų gyventojų skaičius žymiai auga, imigrantai ir jų ainiai sudaro $^1/_6$, vėliau net iki vieno trečdalio bendrojo gyventojų skaičiaus. Prūsus valdo visa eilė energingų kunigaikščių, jų tarpe ypač *kurfiurstas Fridrichas Vilhelmas* (1640 — 1688 m.).

1701 m. Prūsai virsta *karalyste*. Kurfiurstas Fridrichas III, tapęs karalium, pasivadino *Fridrichu I.* Nors Prūsai, kaip ir kitos Vokiečių šalys, *dalyvauja Šventoje Romos Imperijoje,* kurios imperatorium yra nuolat išrenkamas Austrijos valdo-

vas Habsburgų dinastijos, bet ši Imperija, sudarydama labiau dekoratyvinį ir simbolinį Vokiečių žemių ir tautos junginį, negu tikrą valstybę, apimančią savo valdžios imperiumu visus savo narius, — nevaržo atskirų dalyvaujančių šioje Imperijoje valstybių nepriklausomybės. Prūsai auga ir ima *varžytis su Austrija*. Kai katalikiškoji Austrija vadovauja Vokiečių pietams ir vakarams, — Prūsai virsta protestantų valstybių grupės centru šiaurėje. Karališkojo titulo įgijimas, beabejo, daug svėrė ir padėjo Prūsų prestižui augti; tuo laiku visoje Imperijoje be Prūsų tebuvo tik viena karalystė ir vienas karaliaus titulas, būtent Bohemijos (Čekų) karalius, bet kadangi Bohemija (Čekija) buvo įjungta į Austrijos Habsburgų paveldėjimą ir jos karališkasis titulas buvo paskendęs Imperatoriaus tituluose, tai Prūsų karalius šiuo titulu išsiskirdavo iš visų Imperijos narių ir stodavo greta paties imperatoriaus.

XVIII amžiuje Prūsai tęsė savo pradėtąjį darbą; valstybė tvarkėsi, stiprėjo, augo ir ruošėsi vadovaujamam vaidmeniui Vokietijoje, konkuruodama šiuo atžvilgiu su Austrija. *Karalius Fridrichas Vilhelmas I* (1713—1740 m.) sutvarkė Prūsų finansus, ryškiai padidino ir sutvarkė kariuomenę. Jo įpėdinis buvo garsusis *karalius Fridrichas II Didysis* (1740—1786 m.), karalius filosofas, Prancūzų enciklopedistų ir Voltaire'o draugas, laisvų minčių mėgėjas, tačiau ištikimas Prūsų valstybinei tradicijai ir nuoseklus jos vykdytojas, įžymus ir gabus politikas, mokąs naudotis aplinkybėmis ir siekti savo tikslo. Laisvų pažiūrų gerbėjas santykiuose su savo bičiuliais Prancūzų filosofais, Fridrichas Didysis buvo Prūsuose *absoliutinis valdovas*, kuris tačiau kultūrino savo valstybę, plėtė senąją kolonizacinę Prūsų politiką, įgyvendindamas Prūsuose emigrantus iš įvairių šalių, drąsiai ir veikliai įsikišdavo į Vokietijos vidaus dalykus, visuomet drauge siekdamas Prūsų naudos, kelius sykius kariavo su Austrija, būtent *pirmajame* (1740—1742 m.) ir *antrajame* (1744—1745 m.) *Silezijos kare*, be to, dalyvavo *Septynerių metų kare* (1756—1763 m.). Šių karų vaisius buvo *Silezijos įgijimas* iš Austrijos. Be to, jisai sekė įvykius gretimoje Lenkijoje ir, supratęs Rusų varomąją Lenkijoje politiką, siekiančią šios nelaimingos šalies pavergimo, savo intrigomis privertė Rusus išanksto pasidalinti grobiu su Prūsais ir Austrija. Šiuo būdu *pirmuoju Lenkijos Lietuvos padalinimu*

1772 m. Prūsai laimėjo gražų teritorijos lobį tarp senosios Prūsų provincijos ir Brandenburgo, jungiantį šiuos du Prūsų karūnos kraštus ir šiuo įvykdantį visų Prūsų rytų žemių (Prūsai-Brandenburgas-Pomeranija-Silezija) vienybę. Šis naujas Prūsų lobis — gražus kraštas su keliais miestais prie žemosios Vyslos upės — buvo pavadintas *Vakarų Prūsais* (senieji Prūsai buvo pavadinti Rytų Prūsais).

Pats Fridrichas Didysis tapo labai populiarus Vokietijoje, ypač jos kylančioje buržuazijoje, o kas dar svarbiau — jisai žymiai pakėlė Prūsų vardo autoritetą ir susiejo jį su nauju kylančiu *nacionaliniu vokiečių judėjimu,* kurį jis pats savo darbais paragino.

Jo netarpiškas įpėdinis buvo *karalius Fridrichas Vilhelmas II,* kurio viešpatavimo laikas sutapo su pirmuoju Didžiosios Prancūzų Revoliucijos laikotarpiu. Prūsai dalyvauja keliose koalicijose prieš revoliucinę Prancūziją, bet tai jiems, kaip ir kitiems šių karų dalyviams, nesiseka. Jie Anglų įtraukiami į tuos karus, jiems už tai žadama kompensacija iš Prancūzų teritorijos vakaruose, kur Prūsai galėtų padidinti savo Reino provincijos plotą. Konkurencija su Austrais Vokiečių reikaluose taip pat verčia Prūsus budėti prancūzų vakarų fronte, kuris palyti Vokietiją ir jos žemių likimą. Rusai taip pat pritaria Prūsų veiklumui vakaruose, norėdami juos atitraukti nuo Lenkijos Lietuvos įvykių. Bet kaiptik todėl Prūsai nenoromis eina į tuos karus su Prancūzija. Jiems visdėlto artimiausi yra savi netarpiški, negu Vokietijos vakarų, reikalai, jie bijo perdaug energijos išaikvoti vakaruose, kad vieni Rusai neapsidirbtų su Lenkais ir Lietuviais; be to, jiems yra malonu, kai Austrai yra Prancūzų mušami vakarų Vokietijoje ar Italijoje, ir jie didelio noro gelbėti juos nejaučia. Lenkijos ir Lietuvos įvykiai tuo laiku turi sprendžiamosios reikšmės Prūsų politikai. 1792 m. ir 1794 m. jie dalyvauja kare prieš Lenkus Lietuvius ir prieš Kosciuškos sukilimą, ir dalyvauja su Rusais (be Austrijos) 1793 m. antrajame ir su Rusais bei Austrija 1795 m. trečiajame Lenkijos Lietuvos padalinime. Prūsams teko žymi Lenkijos dalis ir tam tikras Lietuvos plotas su Balstoge ir Užnemune (Suvalkija). Iš Lenkijos dalies jie sudarė provinciją, pavadintą *Pietų Prūsais,* o iš Lenkų Mozūrijos (Plocko ir Lom-

žos žemės) bei Lietuvos dalies — provinciją, pavadintą *Naujaisiais Rytų Prūsais.*

Tačiau artėjo katastrofa, turėjusi skaudžiai paliesti Prūsus. Prūsų valdovu tapo *karalius Fridrichas Vilhelmas III* (1797—1840 m.). 1803—1805 m. Napoleonas Didysis aneksavo Prancūzijai visą kairįjį Reino krantą ir Vokiečių vakaruose įkūrė vasalinę *Reino Sąjungą,* visiškai pareinančią nuo Prancūzų ir kurios kunigaikštijų valdovai virto žaislais Napoleono rankose. Vokiečių Šventosios Romos Imperijos imperatorius Pranas II išsižadėjo imperatoriaus titulo ir pasivadino Austrijos Imperatorium Pranu I. Šitaip *žlugo Šventoji Romos Imperija,* — nevykęs Karolio Didžiojo kūrinys, kuris tačiau išgyveno tūkstantį metų (nuo 800 m.), bet visdėlto neįvykdė savo didžiojo steigėjo sapno — nesudarė vieningos pasaulinės visos krikščionijos valstybės. Be abejo, ši imperija turi Vakarų Europos civilizacijos istorijoje savo lapą, ji turėjo praeity savo didingus momentus, bet savo tikslo ji nepasiekė ir ne tiktai visos žmonijos arba visos Vakarų krikščionijos, bet ir tikros visos Vokietijos vienybės neįgyvendino. Tačiau jos žlugimas dar ryškiau pabrėžė politinį Vokietijos suskaldymą.

1806—1807 m. Prūsai — šį sykį su Rusais — įsileido į naują karą su Napoleonu. Napoleonas įžengė į Prūsų žemę, sumušė Prūsus, sukėlė sukilimą Prūsų pagrobtose Lenkų provincijose. Karalius Fridrichas Vilhelmas III pabėgo iš Berlyno ir Karaliaučiaus ir pasislėpė pačiam savo teritorijos pakrašty — Klaipėdoje, bet dar nepaliesta buvo Rusų kariuomenė Prūsuose. Tačiau ties Fridlandu Napoleonas sumušė ir Rusus. Karas buvo baigtas. Prūsų likimas buvo Napoleono rankose, bet Napoleonas norėjo pastovios taikos su Rusais, svajojo apie pastovų pasaulio imperium'o padalinimą tarp jo ir Rusų; tad Prūsų likimas parėjo iš dalies ir nuo Rusų imperatoriaus Aleksandro I nusistatymo. Napoleonas nuvyko į Tilžę, pakvietė ten ir Aleksandrą I; atvyko ir Prūsų karalius Fridrichas Vilhelmas. Su pastaruoju Napoleonas visiškai nenorėjo kalbėtis, nesiskaitė su juo, elgėsi taip, lyg jo nebūtų buvę. Už tai su Aleksandru Napoleonas tarėsi ir ilgai kalbėjo, darydamas jam įvairius pasiūlymus, ir išviso stengėsi įgyti jo palankumą ir pasitikėjimą. Aleksandrui prašant, Napoleonas sutiko palikti gyvuoti apkarpytą Prūsų valstybę, kurią jis buvo linkęs visiškai

likviduoti. Apkarpyti Prūsai būtų buvę lyg Rusų Imperijos avanpostas vakaruose, kai tuo tarpu Varšuvos kunigaikštija, sudaryta iš atimtos iš Prūsų Lenkų (ir Lietuvos dalelės — Užnemunės) žemių (be vakarų Prūsų), būtų buvusi Napoleono Prancūzų Imperijos avanpostas.

Šituo sumanymu ir buvo pagrįsta 1807 m. *Tilžės taika* (mažą Lenkų Lietuvių žemių dalelę su Balstoge Napoleonas tiesiog įjungė į Rusiją). Vakaruose iš Prūsų atimtos visos jų žemės į vakarus nuo Elbės upės.

Po nelaimingos Tilžės taikos karalius Fridrichas Vilhelmas III, sveiko instinkto vedamas, įsileidžia į visą eilę svarbių organinių vidaus reformų. Tarp 1808—1811 m. Prūsuose pradėta svarstyti ir vykdyti agrarinė (ypač valstiečių teisinio asmens ir ūkio padėties), fiskalinė, administracijos ir kariuomenės reformos, kurios turėjo pagerinti tvarką ir sustiprinti valstybę. Šių reformų ypatingai agrarinė pasirodė ypač paini ir nusitęsė ilgą laiką.

Bet štai netikėtai nelaimė ištiko Europos diktatorių Napoleoną. Prūsai pasiskubino dalyvauti smūgiuose, kuriais Napoleono galia buvo galutinai sutriuškinta, ir atsidūrė jo nugalėtojų eilėse, šiuo įgiję titulą dalyvauti ir Europos tvarkymo sprendime. Tiesa, prarastų Lenkų ir Lietuvos provincijų jie jau neatgavo, nes iš jų buvo sudaryta Lenkų Karalystė, pavesta carui Aleksandrui I; tiktai nedidelė šių provincijų dalis — *Poznanės provincija* — buvo sugrąžinta Prūsams. Kompensatą jie gavo iš *Saksonijos*, kuri, kaip Napoleono sąjungininkė, liko nubausta ir turėjo perleisti Prūsams savo teritorijos dalį.

Vokietija po Vienos Kongreso nesudaro jokios vieningos valstybės. Tiesa, yra sudaryta kažkokia *konfederacinio pobūdžio Vokiečių Sąjunga (Deutscher Bund)* su ypatingu Sąjungos *Seimu (Bundestag)* Frankfurte, bet be vyriausybės ir be teismo. Šis Sąjungos Seimas — tai ypatingas *valdovų seimas*. Jame dalyvauja visų Vokiečių žemių valdovai, net ir svetimi, kiek jie valdo kurią nors Vokiečių žemę. Tokiu būdu čia įeina ir Austrijos imperatorius, ir Prūsų karalius, taip pat Anglų, Danų ir Olandų karaliai, ir visa eilė Vokiečių kunigaikščių su naujais Saksų, Bavarijos ir Viurtembergo karaliais bei keturi laisvieji miestai.

Tai buvo laikas, kai Visoje Vokietijoje nuo šiaurės į pie-

tus ir nuo rytų iki vakarų pamažu kilo galingas jaunosios liberalinės ir demokratinės buržuazijos judėjimas. *Vokiečių vienybė ir konstitucija!* — štai nacionalinis šio judėjimo obalsis. Keliolika smulkių valstybėlių įsivedė į valdžios santvarką reprezentacinius demokratinius organus. Tačiau daugely Vokiečių valstybių — ypač šiaurėje — tvirtai laikosi monarchinis absoliutizmas; Prūsai yra jų tarpe.

Iš karto studentija, vėliau šiaip buržuazija ima reikalauti reformų ir bruzdėti. Tuo tarpu Vok. S-gos Seimo (Bundestag o) Frankfurte nutarimai stiprina reakciją. 1830—1831 m. vietomis kyla sukilimai ir revoliucijos, bruzda ir valstiečiai, pradeda reikštis ir darbininkų judėjimas, — kaikurios vyriausybės skelbia konstitucijas, paskui, numalšinus sukilimus, vėl jas atima. 1834 m. Prūsai daro naują žingsnį pirmyn Vokiečių vienybės atžvilgiu; jie įsteigia *Muitų uniją (Zollverein)*, kurios viršūnėje stovi Prūsai. Zollverein apima 18 valstybių — 23 milijonus gyventojų.

Prūsuose, mirus senajam karaliui, sostą užima *karalius Fridrichas Vilhelmas IV* (1840—1861 m.). Nacionalinis judėjimas visoje Vokietijoje plečiasi; bet šiame visuotiniame bruzdėjime be politinių „vienybės ir konstitucijos" obalsių nuolat ryškiau girdėti socialiniai valstiečių sukilimų balsai ir darbininkų socialinės revoliucijos lozungai. 1847 m. visoje Europoje pastebimas sunkus ekonominis krizis, Vokietijoje kyla bado sukilimai. 1848 m. per visą Europą pereina galinga revoliucijos banga, kuri palyti ir Berlyną bei Vieną — abi Vokietijos — Prūsų ir Austrijos — sostines.

Tuo laiku liberalinė Vokiečių buržuazija pasiryžo „veikti". Jos senas obalsis — „vienybė ir konstitucija". Ji pati su nepasitikėjimu ir baime žiūri į augantį darbininkų judėjimą, bijo revoliucijų ir liaudies valdžios, nenori gatvės viešpatavimo. Jos pažiūromis ir įsitikinimais — užtenką politinės reformos. Pastarosios įvykdymas sulaikysiąs socialinę revoliuciją, kylančią iš netvarkos ir nebepajėgiančio valdyti monarchinio absoliutizmo. Politinės reformos įgyvendinimas esąs nesunkus: reikią tiktai susirinkti, viskas apsvarstyti, viskas nutarimais išspręsti. Prasideda buržuazinės liberalinės „akcijos" komedija, iš esmės panaši į garsiąją Rusų 1917 m. „kierenščiną", kurioje iškilmingos kalbos ir popieriniai nutarimai bei rezoliuci-

jos atstoja faktų darbą. Ir šios „akcijos“ likimas panašus į „kierenščinos“ likimą su tuo skirtumu, kad ją čia likviduos ne socialinės revoliucijos judėjimas, kaip kad vėliau Rusijoje, bet monarchinė vyriausybių reakcija, kuri leidžia liberalams kalbėti ir statyti savo kortų namelį, o tuo tarpu pati apsidirba su socialine revoliucija ir išoriniais priešais (Vengrų sukilimas, Italijos karas).

Liberalai pradeda savo „akciją“ nuo sušaukimo Frankfurte atskirų Vokiečių šalių parlamentų (seimų) atstovų suvažiavimo, vadinamojo *priešparlamenčiu (Vorparlament)*. Šio priešparlamenčio sąstatas — oportunistinis, liberalinis. Kairysis sparnas (demokratai) jame silpnas. Jisai paskelbė *Vokietijos* valstybinę vienybę ir rinkimus į Vokiečių steigiamąjį seimą. Rinkimai ištikrųjų įvyksta, jie atliekami dviem laipsniais, daugumas išrinkta konstitucionalistų liberalų; radikaliniai elementai, „demokratai“ — mažumoje. *1848 m. susirenka Frankfurte* šis Vokiečių *parlamentas* — tautiškai buržuazinis steigiamasis seimas. Parlamento nariai, liberalai — frazės žmonės, įsitikinę savo vaidmens istoriniu svarbumu, didžiuojasi savo kalbų aukštumu ir kalba, lyg kad celebruotų kažkokias misterijas, bet užmiršta apie savo veikalo garantijas, nesirūpina jėgomis, kurios pajėgtų jį išlaikyti, ypatingai bijo socialinės revoliucijos, nepasitiki liaudimi. Kol liberalinis Frankfurto parlamentas svarsto Vokiečių konstituciją, senų monarchinių vyriausybių reakcija dirba ir laimi. Parlamento ji neliečia ir nekliudo jam debatuoti ir daryti nutarimus; ji jo nebijo. Ji apsidirba su tikrais vidaus ir išoriniais priešais. Ji laimi ir pamažu atsiima daugumą ankščiau padarytų konstitucinių ir reprezentacinių nuolaidų.

Tuo tarpu Frankfurto parlamentas pabaigė savo darbą. Jis priėmė *Vokietijos konstituciją* (1849 m.) ir *įkūrė Vokiečių Imperiją* be Austrijos, o *imperatoriumi išrinko Prūsų karalių* Fridrichą Vilhelmą, kuriam ir pasiūlė *Vokiečių Imperatoriaus karūną*. Prūsų valdovą Vokiečių imperatoriaus karūna labai vilioja, bet reakcijos stiprėjimo metu, kai aplink įsigali monarchinis ūpas, jis nedrįsta priimti šio titulo iš „tautos“, ypatingai iš šito liberalinės buržuazijos Frankfurto susirinkimo, kurio reakcinės sferos nebijo ir kurio Vokiečių šalių vyriausybės negerbia. Ši siūlomoji karūna turi kažkokį revoliucinį kvapą; be to, joje yra kažkoks operetinis nerimtas elementas, kaip ne-

rimta buvo visa liberalų „akcija". *Prūsų karalius nepriima jam siūlomos karūnos.* Be vyriausybių prītarimo, be seno tradicinio veiksnio sankcijos jisai bijojo jos priimti.

Tačiau šios imperatoriaus karūnos troškimas pasidaro svarbiausiu Prūsų valdovų politikos akstinu ir kelrodžiu. Prūsų valdovai ir jų tarnai nuolat apie tai sapnuoja ir visomis pajėgomis šio tikslo siekia. Bet jiems rūpi šis titulas gauti iš Vokiečių šalių teisėtų valdovų rankų, jiems rūpi legitimistinis, o ne revoliucinis šios karūnos ir titulo pobūdis.

Tokiu būdu Frankfurto parlamento darbas nėra visiškai niekais pavirtęs. Jisai įkvėpė oficialinei Prūsų politikai tam tikrą idėją, jisai parodė šio obalsio ir šios minties populiariškumą pačioje Vokiečių buržuazijoje. Pats Frankfurto parlamentas užgeso ir mirė, pajuoktas ir nieko nenuveikęs, nes jis nesirūpino jėgomis ir veikimo priemonėmis; tikėdamas savo principų tobulumu, jisai manė, kad šie principai laimėsią tiesiog savo racionalistiniu svoriu ir kad viskas pasidarysią savaime. Bet jis davė arba bent precīzavo Prūsų politikos programą, o ši politika buvo rūpestinga, darbšti, blaivi, tiksli. Jos devizas buvo oportunistinis devizas: *„quidquid ages — prudenter agas, et respice finem"*.

1861 m. vėl pasikeitė Prūsų valdovas. *Karaliumi tapo Vilhelmas I* (1861—1888), kuriam lemta buvo įgyvendinti nacionalinis Vokiečių idealas. Karalius ir jo bendradarbiai, kurių tarpe vėliau ypatingai iškilo „geležinis kancleris" *Bismark'as*, vienas stipriausiųjų XIX amžiaus žmonių, — ėjo į šį tikslą pamažu. Pirma, reikėjo apsidirbti su Austrija, pašalinus ją iš kelio ir nusikračius jos konkurencijos. Veiksmas prasideda neteisingu karu su Danais, kur dar Prūsai veikia drauge su Austrija. Mažoji Danija, palikta savo jėgoms, yra sumušta ir turi išsižadėti ne tiktai Vokiečių Holšteino, bet ir tikrosios Danų šalies — Šlezvigo. Dėl šio grobio kilo ginčai tarp Prūsų ir Austrijos; Prūsai provokuoja Austriją, gilina konfliktą, ieško su ja karo. 1866 m. karas kyla, Prūsai ir Austrija — du konkurentai Vokiečių politinei vadovybei — griebiasi ginklų. Tasai karas — tai Prūsų pajėgų kvotimai Vokietijoje. Prūsai juos išlaikė „magna cum lauda". Austrai buvo baisiai sumušti ties *Sadova*. Prūsai nebeturi konkurentų. Dabar jie gali nuo svajonių pereiti į tikrenybės darbą ir imperijos sapną įgyvendinti.

Jie pradeda nuo *Šiaurės Vokiečių Sąjungos* kūrimo. Sąjungos viršūnėje stovi Prūsai. Austrija Sąjungoje nedalyvauja. 1867 m. susirenka Sąjungos steigiamasis Reichstag'as. Konstitucija, kurią jis priėmė, panaši į Frankfurto 1849 m. parlamento konstituciją. Ruošiama galutinė Vokiečių vienybė. Tuo tarpu kyla *karas su Prancūzais* (1870—1871 m.). Vokiečių (Prūsų ir jų sąjungininkų) kariuomenė žengia į Prancūziją. Imperatoriaus Napoleono III kariuomenė sumušama. Ties *Sedanu* (Šiaurės Prancūzijoje) žymi dalis Prancūzų kariuomenės Vokiečių apsupama ir paimama nelaisvėn; su ja patenka nelaisvėn pats Napoleonas III. Vokiečiai bombarduoja Paryžių. Prancūzijoje kyla perversmas, Imperija sugriaunama, sudaroma laikina vyriausybė, skubiai organizuojamas tėvynės gynimas; bet jau vėlu, jau Vokiečiai yra šalies šeimininkai. Jie leidžia prancūzams sušaukti steigiamąjį seimą ir laikinajai vyriausybei diktuoja taikos sąlygas, kuriomis atplėšia nuo Prancūzijos *Elzasą ir Lotaringijos dalį* ir uždeda sunkią kontribuciją.

Šių įvykių metu esant Vokiečiams ir jų vadams pavergtoje Prancūzijoje, įvykdoma Vokiečių vienybė. Tai buvo Prūsų laimėjimų aukščiausias laipsnis. Prancūzų karo laimėjimo nuopelnai teko ypač Prūsams. Tai buvo jų iniciatyva, jų planas, jų karo vadai, jų organizacija, jų darbas. Prūsų pastangomis, Prūsų darbu — Vokiečiai staiga išaugo Europoje į pačią didžiausiąją jėgą, sprendžiančią kitų valstybių likimą.

Ir štai pavergtosios Prancūzijos teritorijoje *Prūsų karalius Vilhelmas* visų Vokiečių šalių valdovų paskelbiamas. *Vokiečių imperatoriumi.* Vokiečių Imperija įgyvendinta.

48 šios Imperijos gyvenimo metai (1870—1918) — tai buvo Prūsų hegemonijos laikai Europoje. Pati Vokietija buvo „suprūsinta", pavesta Prūsų hegemonijai, jų valdoma. Prūsų karalius *eo ipso* buvo *Vokiečių imperatorius.* Imperijos *kanclerį* (sui generis ministerių pirmininkas, Imperijos politikos vedėjas) jis rinkdavo iš Prūsų tarpo. Valdymas Imperijoje buvo ne parlamentinis, bet prerogatyvinis (dualistinis režimas), jis priklausė paties imperatoriaus ir jo kanclerio. Federalinėje Imperijos Taryboje *(Bundesrat),* atstovaujančioje atskirų Vokiečių šalių vyriausybėms, — Prūsų persvara ir tuo pačiu hegemonija. Vienintelis Imperijos valdžios veiksnys, vienintelis jos organas, kuris nebuvo ypatingoje Prūsų galioje ir galėjo kiek

neutralizuoti Prūsų hegemoniją, — tai buvo Imperijos Seimas (Reichstag).

Europos politikoje svarbiausią vaidmenį vaidino Vokietija (Prūsai), Prancūzijos nugalėtoja, prieš kurią drebėjo visos valstybės. Ir Prūsų Vokietijos Imperija, toliau Hohenzolernų valdoma (paskutinis buvo *imperatorius Vilhelmas II*), buvo savo vidaus ir išorinėje politikoje veikli ir energinga, visuomet su iniciatyva ir paremta jėga. Jūros pajėgų plėtimas, laivynas, kariuomenė, kolonijų imperija, — visa tai turėjo laiduoti Vokietijai pirmą vietą didžiųjų pasaulio valstybių tarpe. Ir Europos kontinente Vokietija ištikrųjų turėjo hegemoniją. Prancūzijos pažeminimas, Rusijos smukimas nuo Japonų karo ir 1905 m. revoliucijos, Austrijos beveik vasalinė padėtis Vokietijos atžvilgiu pašalindavo betkurią konkurenciją Vokietijai. Ji buvo stipri ir savo sąjungomis. Ji buvo sudariusi sąjungos sutartį su Austrovengrais ir Italija, jos bičiulė Balkanuose buvo Rumunija, kurios karalius, Karolis I Hohenzolernas, buvo ištikimas Vokiečių sąjungininkas; ji užmezgė draugiškus santykius su Turkija.

Didžiųjų pasaulio jėgų tarpe visiškai laisvas rankas Vokiečių atžvilgiu turėjo tiktai Anglai, USA ir Japonija. Ypatingai Anglai su nepatenkinimu žiūrėjo į Vokiečių galios augimą. Vokiečių karo laivyno nuolatinis didinimas vertė Anglus arba toleruoti konkurentą arba dar labiau didinti savo milžiniškas jūros jėgas savo pirmenybei išlaikyti. Ir išviso drąsus iniciatyvinis Vokiečių imperializmas bei Europos kontinento jėgų lygsvaros sulaužymas vienos valstybės naudai erzino Anglus ir veikė jų saugumo instinktą. Anglų karalius Edvardas VII (1900—1910 m.), didysis politikas, suprato, numatęs karo būtinumą artimoje ateity, išanksto ir ištolo pradėjo ruošti būsimos priešvokietinės koalicijos (Entante) rūmus, dėdamas pamatus šiam naujam valstybių sukilimui prieš jas visas slėgiančią Vokiečių jėgą. Jisai koordinavo ir jungė įvairius jausmus, apetitus ir ambicijas, kaip medžiagą tai geležinei grandinei, kuri turėjo iš visų pusių apsupti ir suspausti Vokietiją, ir jos sąjungininkus, nugalėdama galingąjį priešą jei ne pačiais ginklais, tai bent užtroškimu. Edvardas VII įkūrė jei ne formalinę s-gą, tai bent tam tikrą solidaristinę nuotaiką tarp Anglijos ir įvairių Europos valstybių, nukreiptą prieš Prūsų valdomus Vo-

kiečius. Taip XX amžiaus pradžioje buvo ruošiama Didžiajam karui dirva.

Smulkiai visų tų aplinkybių ir įvykių, kurie netarpiškai iššaukė karą ir lydėjo jo pradžią, — mes čia nekelsime, nes tai mus toli nuvestų. Neliesime čia Balkanų įvykių tarp 1908 ir 1913 m., Bosnijos ir Hercogovinos aneksijos, Turkijos perversmo, pirmojo ir antrojo Balkanų karo, Albanijos ir Makedonijos klausimo, Austrijos sosto įpėdinio erzhercogo Prano Ferdinando asmens, Didžiosios Kroatijos koncepcijų, erzhercogo nužudymo Sarajeve ir t. t. Nespręsime taip pat dar neišspręstos Didžiojo karo kaltės problemos: ar ši kaltė ištikrųjų krinta Vokiečiams ir jų valdantiesiems su Vilhelmu II priešaky, ar mirusiojo Anglų karaliaus Edvardo VII darbui, kuris buvo sistematingai tęsiamas iki 1914 m., o gal iš viso apie kaltę kalbėti ir netenka... Pagaliau ši didelė karo nelaimė, kurios padariniai ikišiol yra jaučiami, tam tikrais atžvilgiais yra patarnavusi ir socialiniam teisingumui: Europos taika yra visdėlto kiek švaresnė, negu buvusi prieš karą, visa eilė pavergtų ikitol šalių įkūrė savo tautines nepriklausomas valstybes, tarptautinė konferencija kiek pažengė pirmyn, Europos rytuose išnyko baisi carų Rusijos baidyklė, kurios vietoje įsikūrė didysis sociališkai politinis sovietinių valstybių sąjungos sfinksas...

Grįždami į Prūsus, mes turime pastebėti, kad, vadovaudami suvienytai Vokietijai, Prūsai iki paties Didžiojo karo išlaikė savo pasenusią, labai konservatyviską 1850 m. konstituciją ir išviso reakcinę socialinę bei politinę santvarką. Prūsai su savo karaliaus galia, ponų Rūmais, labai netobula ir nedemokratine seimo rinkimų sistema — tai buvo socialinės reakcijos, militarizmo ir smurto ideologijos tvirtovės Vokietijoje, o kadangi jiems teko politinė suvienytos Vokietijos vadovybė, tai jie šiais ypatumais užkrėtė visą jaunosios Vokietijos politiką. Prūsų Vokietija simbolizavo Europoje žiaurią kumščio politiką ir tapo didžiausia reakcijos jėga. Liberalinė ir demokratinė 1815—1848 m. buržuazijos Vokietija, Didžiosios Prancūzų Revoliucijos idėjų skleidėja Europoje, buvo pakeista naujos, Prūsų organizuotos, Vokietijos, plėšrios ir pamilusios savo galią, savo universalinį viešpatavimą visai žmonijai, kuris tapo Vokiečių svajonių idealu. Tokie buvo Prūsų hegemonijos Vokietijoje padariniai. Net ir pačiame vokiečių moksle, jos literatūroje ir

mene ėmė reikštis šios rūšies svajonės ir idealai. Vokiečių vardas Europos tautų sąmonėje buvo jungiamas su baime ir daugely vietų net su tam tikru pasibiaurėjimu. Tautų meilės ir tikrųjų draugų Europoje jie teturėjo labai nedaug. Tai ryškiai paaiškėjo Didžiojo karo metu.

Paties Didžiojo karo įvykių mes čia nedėstysime. Pastebėsime tiktai, kad nepaprastai užsitęsusio karo reikalai, kurie vertė Vokietiją ieškoti kelių į taiką ir į viešosios tautų nuomonės pritarimą, privertė ją kiek kitaip kalbėti karo metu ir rodyti didesnį palankumą humanistinėms idėjoms bei Vakarų demokratijų paliestiems būsimos taikos obalsiams. Iš vienos pusės gilindama karo griežtumą — ypač povandeninių laivų veikime, iš kitos, savo politikų lūpomis, ji ėmė švelninti savo nusistatymą, reikšti didesnės pagarbos tautų idealams, teisei, teisingumui. Taip pat ji ėmė ruoštis Prūsų santvarkos reformai demokratine kryptimi.

Tačiau Didysis karas buvo Vokiečių pralaimėtas. Vokietija liko nugalėta ne tiek kovos laukuose ginklu, kiek nualinimu, badu, savo gyvų jėgų išsekimu. Krizio valanda išmušė 1918 m. rudenį, spalių lapkričio mėnesį. Staiga neištesėjo ir suklupo vienas po kito visi jos sąjungininkai — Austrovengrai, Bulgarai, Turkai. Pati Vokietija, apeliuodama į garsius Amerikos (USA) prezidento Wilsono 14 punktų (tai buvo Wilsono paskelbti „teisingos" taikos principai), paprašė taikos. Buvo pasirašytos karo paliaubų sąlygos; Vokietijoje kilo revoliucija, imperatorius Vilhelmas paspruko į Olandiją, kur apsigyveno savo privatiniame dvare, kiti imperijos šalių valdovai kur galėdami pasislėpė. Vokietija ir visos jos šalys iškarto virto respublikomis.

Revoliucijoje, kuri 1918 m. kilo Vokietijoje, varžėsi pradžioje dvi srovės, kurios galima apibūdinti vardais iš vienos pusės *komunistinės, arba sovietinės,* iš kitos — *demokratinės.* Dešinieji elementai — monarchiniai, grynai nacionalistiniai — iškarto buvo pasislėpę. Liberalinė ir demokratinė buržuazija, atstumta revoliucijos, tylėjo ir rėmė socialdemokratus, kovojančius po demokratine politinės revoliucijos vėliava prieš komunistus, iškėlusius socialinės revoliucijos ir sovietinės santvarkos vėliavą. Vad. nepriklausomų socialistų grupė, kuri Didžiojo karo metu vedė opoziciją prieš imperializmą ir karą, svyravo;

jos dalis perėjo į komunistų eiles arba pritarė jiems, kita dalis sustojo pusiaukely. Socialdemokratai, veikią kaip buržuazijos avangardas, sugebėjo nugalėti komunistinį pavojų; įsigalėję valdžioje, jie pasiskubino įvykdyti rinkimus į Vokiečių konstituantą ir sušaukti ją. Ir kai Paryžiuje ėmė veikti Taikos Kongresas, kuris vėliau paruošė ir pasiūlė Vokiečiams priimti Versalio sutartį, Vokiečių Veimaro mieste susirinko ir pradėjo tvarkyti naujosios Vokietijos konstituciją Vokiečių Steigiamasis Seimas.

Šio Steigiamojo Seimo konstitucinį darbą mes peržiūrėsime tiek, kiek jisai palyti Prūsus; o šiaip čia jo priimtos gražios ir įdomios Vokiečių Reicho konstitucijos (1919.VIII.11. *Veimaro konstitucija*), kurios lietuvių kalbos vertimą mes patiekiame pirmame mūsų „*Įvairių valstybių konstitucijų*“ rinkiny („*Teisės*“ žurnalo Nr. Nr. 11—13 priedas), mes tiksliai nesvarstysime.

Trys žymiausios partijos Veimaro Steigiamajame Seime, kurių kompromisas ir išsprendė visus kylančius konstitucinės santvarkos klausimus, buvo: vad. *daugumo socialdemokratai*, principiškai marksininkai, bet ištikrųjų pusiausociališčiai, nusistatę palaikyti politinę buržuazinę demokratiją su įterptais į ją sociališkais korporacinės santvarkos elementais; demokratinis *katalikų centras*, taip pat palankus kaikuriems korporaciniams principams; ir pažangioji buržuazinė *liaudies partija*. Dešinįjį sparną sudarė monarchiškai nacionalistinė grupė, kairįjį — nepriklausomieji socialistai su tam tikrais palinkimais į sovietizmą. Šie sparnai buvo nežymūs, ir nusverti Seimo darbo nepajėgė.

Vienas stambus klausimas, kuris teko spręsti Veimaro Steigiamajam Seimui ir nuo kurio parėjo visų atskirų Vokiečių valstybėlių likimas, — tai buvo valstybės formos klausimas ir būtent ypatingai federacijos ar unitarizmo problema. Buvo šalininkų vieno ir antro sprendimo. Galų gale laimėjo kompromisas. Šis kompromisas yra panašus į tą, kurį jau buvo nustatęs Bismarkas senojoje Imperijos konstitucijoje. Jis nuosekliai yra išlaikytas. Vokietija — federacinė valstybė, bet unitarinis principas labiau išplečiamas ir akcentuojamas, negu konfederacinis. *Federacija* — tai jau *iš esmės* visuomet yra *kompromisas* tarp iš vienos pusės *unitarizmo*, kuris atskiras teritorijos

šalis sulieja į vienlypę valstybę, atimdamas iš jų betkurį valstybinį pobūdį ir paversdamas jas *provincijomis* net tada, kada valdžia yra *decentralizuojama* ir kada atskiroms šalims — provincijoms — suteikiama plačiausia savivaldybė, įžengiant į *įstatymų leidimo sritį* ir vadinama *autonomija*, ir iš antros — *konfederacijos*, kuri susijungusioms šalims palieka jų *valdžios suverenumą* ir kurios titulas yra *sąjungos narių sutartis, o ne centro imperium'as*.

Klasikine *Georgo Jellinek'o* terminologija, jei unitarinis valstybinis junginys yra *valstybė*, tai konfederacija yra ne valstybė, bet *valstybių sąjunga*, o *federacija*, kuri sudaro kompromisinį šių dviejų formų mišinį, — yra *sąjunginė valstybė*. Ji yra valstybė vieninga, bet kartu ji palieka tam tikrų valstybingumo žymių ir nariams, pav., leidžia jiems patiems nustatyti savo konstitucijas (sąjunginės konstitucijos ribose), paveda jiems pariteto principu dalyvauti per tam tikrą organą centro valdžioje ir veikti sąjunginės konstitucijos keitimą; ji taip pat palieka nariams pagrindinę arba vad. *bendrąją* kompetenciją, sau pasiimdama vad. *atributyvinę* (tai reiškia, kad viskas, kas nėra federalinės konstitucijos *išskirta* centrui, savaime paliekama federacijos nariams; unitarinėje decentralizuotojo valstybėje principas čia griežtai priešingas: viskas, kas nėra išskirta autonominei provincijai, savaime paliekama centrui).

Federacija, kaip dviejų principų mišinys, jų kompromisas, neturi nuolatinės teorijos, formos. Kompromisas gali svyruoti, gali čia artėti prie unitarizmo, čia —prie konfederacijos. Kaip gi šį kompromisą išsprendžia Veimaro konstitucija?

Centro valstybė, federacinė Vokietija, yra pavadinama *Reich (Deutsches Reich)*. Reicho vardu buvo vadinama ir senoji monarchinė Vokietija (Imperija), kurią dabar pakeitė respublika. Tačiau šis pavadinimas tyčia paliktas tam, kad būtų pabrėžta, jog tai yra senosios valstybės tąsa — toji pati valstybė, tas pats Reich, kuris pakeitė tiktai valdžios formą, bet ne savo esmę. Žodis Reich sunku yra tiksliai išversti į lietuvių kalbą: Rusai jį verčia „deržava", Lenkai — „rzesza", Prancūzai — „empire"; yra šio žodžio prasmėje sąvoka lyg didelės galybės, lyg imperialistinio viešpatavimo, žodžiu — kiek daugiau ir griežčiau, negu valstybė (Staat). Mes lietuvių kalboje palaikysime autentišką terminą Reich (reichas).

Vokiečių Reicho nariai — pamatinės sufederuotos valstybėlės — pavadinamos Länder (Land — *žemė*). Tos „žemės" — tai tos pačios istorinės Vokiečių vietos valstybės, kurios savo laiku įėjo į Imperiją ir kurių daugumas iki 1918 m. revoliucijos buvo savo senų dinastijų karalių ir kunigaikščių valdomos. Tiktai viena „žemė" yra nauja, dirbtinė, sudaryta iš kelių smulkesnių tirpinio: tai Tiuringija. Kaip „reicho" pavadinimas iškelia ir paaukština Vokiečių centro valstybę, taip federacijos narių pavadinimas „žemėmis" kiek jas degraduoja, prilygina provincijoms. Gal užtai savo konstitucijoje Prūsai save vadina ne Land (žemė), bet *Staat* (valstybė) (žr. Prūsų konstitucijos I skyrių).

Pavadinimai Reich ir Länder — tai, žinoma, smulkmena; tačiau ji nėra atsitiktinė. Ji atitinka bendrą Veimaro konstitucijos palinkimą stiprinti Vokiečių federacijoje unitarinį veiksnį prieš konfederacinį, vadinasi — „žemių" nenaudai. Šitaip stipriausieji ir ryškiausieji konstituciniai valstybės iždo organai federacijoje yra grynai unitariniai, pareiną nuo bendros visos Vokietijos „tautos", be jokios žemių įtakos. Tai yra visa Reicho vyriausybė, kuri susideda iš *Reicho prezidento* ir parlamentinio *ministerių kabineto* su ryškiu lyderiu — kancleriu — priešaky ir įstatymų leidimo srity — *Reichstagas*.

Reicho prezidentas yra autoriteto, galios ir funkcijos atžvilgiu nepaprastai ryškus ir stiprus. Šiuo atžvilgiu jis nėra panašus į daugumą kitų parlamentinio režimo respublikų prezidentų ir net konstitucinių valdovų. Jis yra *visos Vokiečių teisinės tautos renkamas* ir būtent renkamas *netarpiškai tiesioginiu tauts balsavimu* (teisinės tautos, o ne parlamento; renkamąjį respublikos prezidentą mes užtinkame be Vokiečių Reicho dar USA, Suomijoje ir Lietuvoje, bet tiktai Vokiečių Reiche jis yra netarpiškai renkamas; USA ir Suomijoje jis yra renkamas dviem balsavimo laipsniais, Lietuvoje — trimis). Reicho Prezidentas turi galios paleisti Reichstagą ir dėl Reichstago priimtų įstatymų gali apeliuoti į tautą, pavesdamas įstatymą referendumui; jis taip pat yra arbitras kylančiose tarp Reichstago ir Reichsrato dėl įstatymų projektų ginčuose, tiesa — ne pats juos spręsdamas, bet galėdamas apeliuoti į tautą; pats jis tegali būti pašalintas tautos nutarimu (referendumo tvarka) Reichstagui pasiūlius. Toks yra Reicho prezidentas,

kuris tiek dėl savo išrinkimo būdo, tiek dėl savo ypatingos galios netarpiškai santykiauti su valstybės tauta, sudarančia demokratijoje aukščiausiąjį valdovą, turi nepaprastą autoritetą ir sudaro žymios galios organą. Jis, būdamas visos Reicho tautos renkamas, sudaro aiškų unitarinį veiksnį.

Unitaristinis yra ir *Reichstagas*, įstatymų leidžiamasis organas, renkamas visos Reicho tautos visuotiniu balsavimu. O Reichstago galia įstatymų leidime yra sprendžianti; jisai vienas priima įstatymus; nė prezidentas, nė federaciniai parlamento rūmai — Reichsratas — neturi jo priimtiems įstatymams sankcijos. Reichsratas turi tik reliatyvinį veto, kuris gali būti Reichstago nugalėtas; tiesa, prezidentas, o vienu atsitikimu Reichsratas — gali dėl Reichstago priimtų įstatymų projektų apeliuoti į Reicho tautą, kuri tada sprendžia referendumu, bet ir Reicho teisinė tauta, paskutinis sprendėjas, yra kaiptik unitarinė.

Pagaliau *ministerių kabinetas* su *kancleriu* (premjeras, ministerių pirmininkas) viršūnėje visiškai pareina nuo skiriančio jį prezidento ir nuo Reichstago, kurio pasitikėjimo jis yra rekalingas, vadinasi — pareina nuo abiejų unitarinių organų, o ne nuo federacinio Reichsrato; tad ir kancleris su kabinetu, sudarą parlamentiniame režime veikłųjį vyriausybės elementą, yra unitarizmo organas.

Federalinis yra centro valdžioje tiktai *Reichsratas*. Tai yra žemių atstovybių organas. Bet jis yra silpniausias visų konstitucinių centro valdžios organų. Jo galia išviso nėra sprendžiamoji — nė įstatymo leidimo, nė valdymo srity. Ištikrųjų jis yra ne tiek antrieji (aukštesnieji) parlamento rūmai, kiek *valdymo ir įstatymų leidimo reikalams taryba*. Tai aiškėja iš jo funkcijos. Jis dalyvauja įstatymų leidžiamojoje Reicho vyriausybės iniciatyvoje ir pats reiškia per vyriausybę tą iniciatyvą; jisai turi būti vyriausybės informuojamas apie bendrąją padėtį valstybėje; svarbiausiems valdymo reikalams svarstyti Reicho vyriausybė turi naudotis Reichsrato komisijomis; Reichsratas turi reliatyvinį veto, kuris veikia šitaip: Reichsratas, nesutikdamas su Reichstago priimtu įstatymo projektu, gali per dvi savaites pareikšti protestą ir dar per dvi savaites grąžinti projektą Reichstagui, motyvuodamas savo protestą; jei tada Reichstagas projektą antrą sykį priima dviem trečdaliais

balsų, tai Prezidentas turi jį arba perduoti tautai patvirtinti balsavimu, arba, jei per tris mėnesius nekilo iš tautos referendumo reikalavimo (liaudies veto), paskelbti taip, kaip jį Reichstagas priėmė; o jeigu Reichstagas, antrą sykį balsuodamas Reichsrato užprotestuotą įstatymą, priims jį mažiau negu $\frac{2}{3}$ balsų ir abieji rūmai (Reichstagas ir Reichratas) nesusitars dėl vienodo įstatymo teksto, tai dar prezidenas gali perduoti referendumui Reichstago priimtąjį tekstą.

Tad išviso federacinis veiksnys centro valdžioje yra silpnas. Jis daug kur gali kištis, bet beveik nieko nesprendžia. Vienu tiktai atžvilgiu federacinė žemių atstovybė centro valdžioje gali energingai veikti. Būtent, kai Reichstagas, neatsižiūrėdamas į Reichsrato protestą, nutarė *pakeisti konstituciją arba kurį jos nuostatą*, tai pats Reichsratas turi teisės apeliuoti į tautą, reikalaudamas, kad Reicho prezidentas perduotų ginčytiną konstitucijos pakeitimą referendumui išspręsti. Tai yra energinga priemonė ir žymus galios momentas tiek tuo, kad tiesioginis kreipimasis į tautą ir santykiavimas su ja sudaro demokratijoje nepaprastą galios reiškinį ir pakelia atitinkamo organo autoritetą bei prestižą, tiek tuo, kad tai liečia *konstituciją* ir suteikia šiam organui svarbią konstitucinę įtaką. Tačiau net ir čia sprendžia visdėlto tiktai viso Reicho tauta, bet ne žemės, vadinasi — sprendžia *unitarinė galia*.

Bet ir pačioje federacinio organo konstrukcijoje yra tam tikras elementas, paskolintas iš unitarizmo, o ne iš konfederacijos. Būtent, konfederacinis principas federacijoje reikalauja, kad tarp federacijos narių — ypač jiems atstovauti centro valdžioje — būtų išlaikytas paritetas. Federacijos narys — kantonas, štatas, žemė, — didelis ar mažas, yra lygus federacijos dalyvis, lygus organizuotas vienetas. Jei tai yra tiktai unitarinės valstybės sudėtinė dalelė, jei tai yra, pavyzdžiui, tiktai visos vieningos teritorijos provincija, arba visos vieningos tautos dalis, tai, žinoma, šios dalys galės būti nelygios: viena bus didesnė, kita — mažesnė. Bet kaip organizuotos junginio asmenybės, kaip nariai, visos „žemės“ yra viena kitai lygios. Tai yra lygiai taip pat, kaip nariai draugijoje: kad ir būtų vienas storas ir daug sveriąs arba labai protingas, o antras — menkutis, mažas, visiškai lengvo svorio arba daug silpnesnio intelekto, — vistiek jie yra lygūs vienetai draugijoje, jie yra jos

nariai. Todėl federacijoje (USA, Šveicarijoje, net SSSR-e, kai yra jo Cik'e konstruojamas federacijos narių atstovybės organas — Tautų Sovietas) mes matome, kad federacijos nariai savo atstovybės organe centro valdžioje yra atstovaujami paritetiškai: kiekvienas narys turi tą patį skaičių atstovų (balsų). Vokiečių Reiche to nėra. Reichsrate kiekviena „žemė" gauna skaičių balsų didesnį arba žemesnį, proporcingą jos gyventojų skaičiui, būtent po vieną balsą kiekvienam gyventojų milijonui, bet išviso ne mažiau, kaip vieną balsą, ir išviso ne daugiau, kaip du penktadaliu balsų viseto. Paskutinis rezervas (nedaugiau, kaip $^2/_5$) yra nukreiptas kaiptik prieš Prūsus, kaip stambiausią „žemę" federacijoje: jei šio rezervo nebūtų buvę, Prūsai būtų galėję gauti Reichsrate absoliutinį balsų daugumą, ir tada Reichsratas būtų virtęs Prūsų valios ir nusistatymo, o ne federacijos narių atstovavimo organu.

Tačiau ir ši proporcija ($^2/_5$) suteikia Prūsams ypatingą padėtį federacijoje. Šiame mes matome, kad „žemės" jų atstovavimo atžvilgiu yra laikomos ne tiek organizuotais viešosios asmenybės vienetais, kiek nelygiais bendrosios teritorijos blokais ir nelygiomis bendrosios Reicho tautos grupėmis. Principas vėl unitarinis.[1]

Žymiai susiaurinta yra Vokiečių Reicho federacija centro naudai ir kompetencijos bei galios suskirstyme tarp federacijos narių ir centro. Pats federacijos principas, kuris reikalauja, kad bendroji kompetencija būtų palikta federacijos nariams, o centrui — atributyvinė, vadinasi, kad principiškai visa tai, kas nėra centrui išskirta, pasiliktų nariams, yra išlaikytas. Tačiau toji atributyvinė kompetencijos sritis, kurią, pagal Veimaro konstituciją, Vokiečių Reichas yra sau pasiėmęs, atitinkamai susiaurindamas žemių kompetenciją, yra nepaprastai plati. Ji yra labai detališkai konstitucijoje išdėstyta ir susideda iš dviejų dalių: vienos, kuri iškarto ir savaime pavedama Reichui, ir antros, kuri galės būti Reicho pasisavinta, kad jis tai ras naudinga. Principas yra tas, kad Reichui pavedamoji kompetencija yra žemių vykdoma tol, kol Reichas pradės ją pats vykdyti. Tokiu būdu labai žymi kompetencijos dalis yra žemių rankose

---

[1] Aukščiau išdėstytam patikrinti žiūrėk Veimaro 1919 m. konstitucijos 41, 25, 73, 74, 43, 68, 20—22, 52—56, 60, 69, 67, 76 ir 61 str.

visiškai prekarinė, galinti būti kas valandą atšaukta. Šį klausimą sutvarko Veimaro konstitucijos 6—12 str.

Charakteringas taip pat yra griežtas principas „*Reichsrecht bricht Landrecht*“ („Reicho teisė nusveria žemių teisę“ — Veimaro konstitucijos 13 str.) ir lygiai griežtas nuostatas, pagal kurį, „jei kuri žemė nevykdo uždėtų jai Reicho konstitucijos ar Reicho įstatymo pareigų, tai Reicho prezidentas ginkluotos pajėgos pagalba gali priversti tai padaryti“ (Veimaro konstitucijos 48 str.).

Pagaliau Veimaro konstitucija, kad ir palikdama žemėms pačioms tvarkytis savo konstitucijomis, nustato kaikuriuos žemėms privalomus konstitucinės santvarkos dėsnius, kurių turės laikytis visos visų žemių konstitucijos. Šitie įsakytiniai žemių konstitucinės santvarkos principai yra šie: a) kiekviena žemė turi turėti *respublikišką* konstituciją; b) *tautos atstovybė* renkama *visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu* visų Reicho vokiečių *vyrų ir moterų* proporcingų rinkimų pagrindais; c) žemės *vyriausybės privalo tautos atstovybės pasitikėjimo;* d) tautos atstovybės rinkimų dėsniai taikomi (su tam tikru nežymiu rezervu) ir vietos bendruomenių rinkimams (Veimaro konstitucijos 17 str.).

Štai kokia yra konstitucinė Vokiečių „žemių“ (valstybių-narių) padėtis Vokiečių Reiche. Tiktai šios padėties ribose jos tvarkosi savo konstitucijomis. Visa tai liečia, žinoma, ir Prūsus. Tačiau Prūsų atžvilgiu buvo padaryta dar vienas žingsnis pirmyn jų valstybinės galios niveliacijos kryptimi.

Būtent, Veimaro Steigiamajame Seime buvo iškeltas Prūsų padalinimo klausimas. Tiesa, buvo ir tokių minčių, kad, esą, Vokiečių respublikoje reikią demokratinė federacija išviso pagrįsti ne senomis istorinėmis valstybėmis, kurių kilmė yra monarchinė, kurios turėjo savo dinastijas ir tuo ypatingai viena nuo kitos skiriasi, kad kiekviena turėjo kitokį „savo“ valdovą, bet naujais dirbtiniais „žemių“ vienetais, suskirstytais kuriais nors socialiniais požymiais. Šita mintis nenusistojo. Užtai Prūsų padalinimo, jų valstybinio vieneto suskaldymo į kelias savarankiškas lygias „žemes“ klausimas — buvo labai plačiai ir rimtai debatuojamas ir buvo momentų, kada šis sprendimas atrodė visiškai lauktinas. Šio sumanymo motyvai buvo įvairūs. Iš vienos pusės buvo nurodoma į tai, kad Prūsų, palyginus juos

su kitomis istorinėmis Vokiečių valstybėmis, teritorijos ir gyventojų dydis esąs neproporcingai stambus, slėgiąs visas kitas žemes; gera esą federuoti maždaug lygius vienetus, bet jungti ir federuoti viena didelė valstybė su daugeliu smulkių, kurių dydžio proporcijos yra tokios, kad ši stambi valstybė viena nusveria visų kitų sumą, — esą nesveika ir netvirta. Ši stambi valstybė įgysianti federacijoje faktinės hegemonijos ir pamažu pavergsianti visus smulkius narius, iškreipdama pačią federacinę konstrukciją stambiosios imperializmo kryptimi. Ypatingai esą šis pavojus federacijai gręsiąs iš Prūsų, kurių valstybinė idėja esanti išauklėta hegemonijos troškimu ir kurie jau turėjo šią hegemoniją Vokiečių Imperijoje. Prūsai neišsižadėsią savo amžinų svajonių ir ambicijų, nepasitenkinsią eilinės „žemės" padėtimi Reiche.

Be to, demokratiniai gaivalai bijojo Prūsų dar ir kitais sumetimais. Prūsai — ypač vieningi dideli Prūsai, kuriuos bus išlaikytas senas valstybinis pajautimas — tai esąs socialinės ir politinės reakcijos lizdas, Hohenzolernų tėvynė. Prūsuose, ypač jų rytų provincijose, pati visuomenės struktūra esanti labiau atsilikusi, negu kitur Vokietijoje; čia dar nesančios išgyventos feodalinės tradicijos agrariniuose santykiuose, čia dar stiprios esančios dvarininkų ir bajorų — Prūsų ir Pomeranijos junkerių — viešpatavimo formos. Čia glūdįs nuolatinis pavojus respublikai ir demokratijai. Tad esą reikalinga *niveliuoti Prūsų valstybingumas ir Prūsų įtaka, suskaldyti Prūsus atskiromis jų provincijomis, sudarius iš jų atskiras savarankiškas „žemes", kaip federacijos narius.*

Tačiau, žinoma, priešingi tam buvo konservatyviniai ir nacionaliniai elementai. Jų akyse Prūsai ir toji tradicija, kurią jie reiškė, — tai esanti Vokiečių didybės ir galios tradicija. Ši tradicija esanti vokiečiams ypatingai brangi ir palaikytina tautinės nelaimės ir pažeminimo metu.

Galų gale klausimas liko išspręstas kompromisu. Prūsai liko nepadalinti, išlaikė visas savo provincijas, tačiau vienu atžvilgiu šios provincijos gavo federacijoje konstitucinę padėtį, lygią pačių Prūsų padėčiai. Būtent, Reichsrate, kuris, kaip esame sakę, sudaro Vokiečių „žemių" (federacijos narių) atstovybės organą Reicho centro valdžioje, greta Prūsų ir kitų žemių bus skyrium atstovaujama ir atskiroms Prūsų provinci-

joms. 63 Reicho konstitucijos str. nustato, kad pusė balsų, kurie Reichsrate tenka Prūsams, bus pavesta Prūsų provincijų valdybų siunčiamiems atstovams[1], ir tokiu būdu tiktai viena balsų puse disponuoja patys Prūsai per savo vyriausybę, kaip kad disponuoja visus savo balsus visų kitų žemių vyriausybės.

Tokiu būdu Prūsų provincijos, paliekamos Prūsų valstybiniame junginy, kartu gauna savo atskirą atstovybę Reicho valdžioje greta kitų žemių ir pačios Prūsų žemės, į kurios sąstatą jos įeina. Vadinasi, jos šiuo atžvilgiu yra traktuojamos, lyg kad jos pačios būtų žemėmis. Tai ir yra šio kompromiso esmė, sudaranti visiškai nepaprastą konstitucinę Prūsų būklę Reiche. Iš vienos pusės Prūsai sudaro vienlypę unitarinę decentralizuotą valstybę, tačiau iš kitos pusės atskiros šios valstybės dalys, iš kurių ji visa susideda, virsta, kaip ir ji pati, netarpiškais Reicho nariais, galinčiais teisiškai veikti Reicho centro valdžią ir net, joms panorėjus, vesti ten priešingą Prūsams politiką. Prūsų valstybingumo atžvilgiu tai yra jų šalies anarchizavimas, jų unitarinės valstybės pavertimas jau ne federacija, bet tiesiog konfederacija, valstybių sąjunga.

Tai yra kombinacija visiškai nepaprasta, jungianti du griežtai priešingu principu, kuriai analogiją mes tiktai SSSR-e galėtume rasti; ten taip pat SSSR-o centro valdžioje, būtent antruosiuose SSSR-o Cik'o rūmuose — Tautų Soviete, greta RSFSR-o (Rusijos) ir ZSFSR-o (Užkaukazio) atstovybės, mes randame atskirų RSFSR-o ir ZSFSR-o narių — autonominių respublikų ir autonominių sričių atstovybę (plg. SSSR-o konstitucijos 15 str.).

Šitaip pasistengta patenkinti abi pusės. Reikalaujantiems padalinti Prūsus suteiktas patenkinimas tuo, kad pavedimas Prūsų provincijoms atskiros atstovybės Reichsrate mažinsiąs Prūsų jėgą centre ir kelsiąs konfliktus tarp Prūsų provincijų ir Prūsų valstybės, o gal ir provincijų separatizmą. Iš kitos pu-

---

[1] Mano paskelbtame pirmame „Įvairių valstybių konstitucijų" rinkiny į šį Veimaro konstitucijos 63 str. nuostatą įsibrovė klaida, kuri iškreipia nuostato prasmę; būtent, ten pasakyta: „... pusė Prūsijos balsų... sudaro Prūsijos provincijų valdybą", o turi būti: „... pusė Prūsijos balsų... pavedama Prūsų provincijų valdybų atstovams". Čia atitaisome klaidą („*Teisės*" žurn. 12 Nr., priedo 57 pusl.).

sės, Prūsų vienybės ir valstybingumo gynėjams leista džiaugtis Prūsų valstybės principo išsaugojimu.[1]

Vadinasi, Prūsų valstybės valdžios imperium'as yra aprėžtas Reicho konstitucijos; šiose ribose veikia Prūsų 1920.XI.30 konstitucija, priimta jų Steigiamojo Susirinkimo; konstitucinė valdžios santvarka pareina nuo šios ir nuo vokiečių Reicho Veimaro konstitucijos. Demokratinis šios santvarkos principas, kuris reiškiasi valdžios pavedimu tautai (Tautos suverenitetas — žr. Prūsų konstitucijos įžangą, jos 2 ir 3 str.), yra sutvarkytas pusiau tiesioginės demokratijos lytim. Palinkimas į tiesioginę demokratiją yra ryškus tiek atitinkamų, ypač šveicariško tipo konstitucinių institucijų pasisavinime (liaudies iniciatyva, liaudies veto, referendumas, imperatyvinis mandatas „Abberufungsrecht" formos), tiek valdymo principo konstrukcijoje: *„Tauta reiškia savo valią... netarpiškai..., tarpiškai..."* (Prūsų konstitucijos 3 str.).

Atsižvelgiant į šį konstitucijos organizuojamą pusiau tiesioginį ir pusiau reprezentacinį valdymą, tarp veiklių konstitucinių Prūsų valdžios organų, reikia paminėti pati *teisinė tauta*, kuri sutampa su piliečių rinkikų kolegija, ir, be to, šie organai: *Landtagas* (Seimas), *Štatsministerija* (ministerių kabinetas su ministerių pirmininku, kaip vadu, priešaky), *Valstybės Taryba* (quasi federacinis Prūsų provincijų atstovavimo organas Prūsų centro valdžioje) ir tam tikru atžvilgiu — tam tikra *Trijų pirmininkų komisija*.

Trys pamatiniai įstatymų leidimo ir valdymo organai — Landtagas, Štatsministerija ir Valstybės Taryba — turi didelės analogijos su šiais trimis pamatiniais Reicho konstitucinės valdžios organais: Landtagas su Reichstagu, Štatsministerija su Reicho ministerių kabineto vyriausybe ir Prūsų Valstybės Ta-

---

[1] Dėl viso aukčiau išdėstyto žiūrėk *Gruttentag'sche Sammlung Preussischer Gesetze* Nr. 1, Arndt — *Preussische Verfassung*, Berlin u. Leipzig, 1921; prof. Durdenewskij — *Poslievojennyje konstituciji Zapada*, II sąsiuvinis, Gosizdat, Leningradas, 1924 m., 5—13 pusl., Vokiečių Veimaro konstitucijos įžanga; *Publications de la Faculté de Lettres de l'Université de Strasbourg*, fascicule 14: prof. *Edmond Vermeil — La Constitution de Weimar et la Principe de la Democratie Allemande — essais d'istoire et de psychologie politiques*, 1923 m.; *Enciklopedičeskij slovar Granat, Germanijos* straipsnis.

ryba su Reichsratu. Bendrais bruožais funkcionalinė šių organų schema yra ši: Landtagas *leidžia įstatymus* ir prižiūri vyriausybę, Štatsministerija, kaip parlamentinė šalies vyriausybė, *valdo ir atsako prieš Landtagą;* Valstybės Taryba, kaip ir Reichsratas, turi didelio panašumo į ypatingą *įstatymų leidimo reikalams ir valdymo reikalams tarybą.* Organo, analoginio Reicho prezidentui, nėra. Pusiau tiesioginis valdymas čia veikia kitokiu mechanizmu, negu Reiche, kur svarbiausias mechanikas yra Reicho prezidentas.

Konstitucinis režimas Prūsuose — *parlamentinis.* Tai išeina jau iš to, kad, kaip mes žinome, Veimaro konstitucija įsako žemėms, kad jųjų konstitucinė santvarka tarp kito ko būtų pagrįsta ministerių kabineto atsakingumu prieš žemės seimą, kurio pasitikėjimo kabinetas yra reikalingas. Vadinasi, vyriausybė turi būti parlamentinė.

Iš to, kad Prūsai sudaro respubliką, o ne konstitucinę monarchiją, ir iš to, kad jie išviso neturi respublikos prezidento ir visa jos vyriausybė susideda tiktai iš vieno atsakingo parlamentinio ministerių kabineto, o pagaliau ir ypač iš to, kad pati konstitucija užfiksuoja parlamento pasitikėjimo būtinumą vyriausybei, — galima būtų išanksto spėti, kad šios konstitucijos organizuojamas parlamentarizmas bus prancūziškos arba kontinentinės lyties, vadinasi — toks, kuris steigia seimo hegemoniją vyriausybei, o vyriausybės pavergimą seimui. Nėra čia vyriausybėje to veiksnio, kuris atsvertų priklausomąją parlamentinio kabineto padėtį ir išlaikytų vyriausybės paritetą su seimu, būtiną klasikiniam angliškam parlamentarizmui.

Ir ištikrųjų, pirmuoju žvilgsniu atrodo, lyg kad taip būtų. Kadangi nėra prezidento, tai ministerių pirmininkas yra paties Landtago skiriamas. Parlamentinei vyriausybės kontrolei vykdyti Landtagas disponuoja visokias priemones, o ypatingai griežtos yra *parlamentinės tardymo komisijos* (konstitucijos 25 str., tą kontrolę liečia ir 27 str.). Net ir tarp sesijų bei tarp kadencijų Landtagas vykdo šią kontrolę, kuri tokiu būdu yra nuolatinė, niekuomet nenutraukiama; būtent, Landtagas išrenka tam tikrą *tautos atstovybės teisių gynimo komisiją,* kuri naudojasi visu tardymo komisijų griežtumu ir tarp Landtago sesijų bei kadencijų — net Landtagui esant paleistam — Landtago vietoje vykdo šią vyriausybės priežiūrą (konstitucijos 26

str.; ši institucija taip pat yra iš Veimaro konstitucijos pasiskolinta).

Tačiau tiksliau įsižiūrėję, mes pradedame regėti ką kita. Pasirodo, kad ši vyriausybė, kad ir netekusi respublikos prezidento, kad ir gaunanti iš Landtago mandatą, kad ir nuolat griežtomis priemonėmis jo kontroliuojama bei reikalinga jo pasitikėjimo, nėra jau taip visiškai pavergta Landtago galiai, kaip tai būna kitose konstitucinio parlamentarizmo ir ypač reprezentacinio valdymo respublikose, kaip, pavyzdžiui, Prancūzijos Trečiojoje respublikoje; kaip Lenkijoje pagal 1921 m. konstituciją; kaip Turkijoje, nors ten ir prezidentas yra ir seimas kabineto neskiria, ir nuolatinių „tautos teisėms ginti komisijų" nėra; arba kaip Latvijoje, kurioje yra nustatytas formalus pusiau tiesioginis valdymas.

Jau pats Štatsministerijos sudarymas Prūsuose yra atsargus. Tiesa, ministerių pirmininką paskiria Landtagas, kadangi prezidento nėra. Bet jisai tai daro *rinkimais,* o kad šie rinkimai nevirstų komedija ir kad paskyrimas nebūtų perkeltas iš rinkimų į susitarimą — konstitucija draudžia debatuoti (svarstyti) kandidatūras (konstitucijos 45 str.). Žinoma, susitarti galima ir ne tiktai per viešuosius debatus plenume; galima tai padaryti ir užkulisiniu būdu, frakcijų arba tarpfrakciniuose susirinkimuose. Bet visdėlto rinkimų būdas, kuris numato slaptą balsavimą, kiek labiau apsaugoja išrinktojo laisvę (nepareinamumą nuo rinkikų), negu paskyrimas nutarimų, apsvarsčius kandidatūras viešuosiuose debatuose. Visus gi kitus ministerius ministerių pirmininkas pats — Landtagui nesikišant — skiria (tas pats 45 str.). Vienasmeninio premjero (ministerių pirmininko) vaidmuo Štatsministerijos kolegijoje yra ryškus. Jisai vienas nustato vyriausybės politikos krypties liniją ir atsako už ją Landtagui (konstitucijos 46 str.).

Ministerių pirmininkas yra ypač *politinis vyriausybės vadas.* Kitais atžvilgiais Štatsministerijos vyriausybė yra grynai kolegialinė, veikianti nutarimais ir turinti panašumo į *direktorinę* vyriausybę. Dalis jos *kolegiališkai* atliekamų funkcijų yra iš esmės prezidento funkcijos, kaip, pav., išorinis valstybės atstovavimas, bausmių dovanojimas, įstatymų skelbimas (konstitucijos 49, 54 ir 60 str.). Taip pat kategoriškai vyriausybė (Štatsministerija) vykdo reglamentinę galią ir tarp Landtago

sesijų bei kadencijų, susitarusi su Tautos teisių gynimo komisija, leidžia laikinuosius įstatymus, kurie Landtagui susirinkus yra reikalingi jo pritarimo (konstitucijos 51 ir 55 str.). Taip pat kolegiškai Štatsministerija disponuoja Prūsų federaliniame Reichsrate, kiek tie balsai nėra pavesti Prūsų provincijoms (konstitucijos 53 str.).

Tad matome, kad nors politinę vyriausybės veikimo kryptį vienasmeniškai nustato Landtago renkamas ministerių pirmininkas, visdėlto visa eilė ryškiai politinių funkcijų tenka ir Štatsministerijai, kuri jas atlieka kolegiškai — nutarimais. Tad Štatsministerija nėra tiktai valdymo reikalams taryba prie ministerių pirmininko, kaip tai galima būtų manyti iš konstitucijos 46 str.

Vyriausybės konstitucinei padėčiai ir jos santykiui su Landtagu įvertinti ypatingai svarbūs yra peržiūrėti konstitucijos 57 ir 14 str. nuostatai. Konstitucijos 57 str., kuris išviso 1 abzace nustato, jog Štatsministerija ir kiekvienas ministeris tegali eiti savo pareigas tiek, kiek turi *Landtago pasitikėjimą* (konstitucija tai vadina *„tautos pasitikėjimu“*, *„reiškiamu per Landtagą“*), tolimesniuose to paties straipsnio abzacuose tiksliau normuoja nepasitikėjimo pareiškimą. Kadangi Landtago pareiškiamą pasitikėjimą ar nepasitikėjimą vyriausybe konstitucija laiko ir vadina „tautos“ pasitikėjimu ar nepasitikėjimu, tai visai nuosekliai ji nustato, kad Landtagas, kurio atžvilgiu buvo liaudies iniciatyvos keliu iškeltas pasiūlymas jį paleisti (ta procedūra vad. „Abberufungsrecht“ — tam tikros šveicariškos imperatyvinio mandato institucijos, kurią mes žemiau peržiūrėsime), negali, kol šis pasiūlymas nėra atmestas, reikšti vyriausybei tautos pasitikėjimo arba nepasitikėjimo; jis negali to daryti, nes nežinia, ar jis pats yra tautos palaikomas. Prie progos pastebėsime, kad šis Landtago reiškiamo pasitikėjimo ar nepasitikėjimo pavadinimas „tautos pasitikėjimu“ (arba nepasitikėjimu) čia nesudaro tiktai skambios demokratinės frazės ir visiškos fikcijos, skiriamos tiktai konstitucijai papuošti: kadangi Landtagas čia veikia *imperatyviniu mandatu*, kurį teisinė tauta nuolat valdo ir gali kiekvieną valandą, būdama nepatenkinta Landtagu arba nepasitikėdama juo, jo esamąjį sąstatą pašalinti, tai visa, ką Landtagas daro, ištikrųjų gali būti laikoma teisinės tautos akceptuojama, jei ji prieš tai, galėdama rea-

guoti, nereaguoja. Tai yra tiesioginės demokratijos reiškinys, o tiesioginėje demokratijoje „tauta“; tai nėra, kaip reprezentacinėje demokratijoje, tiktai legenda, bet yra realus ir veiklus valdžios veiksnys.

Pagal 57 str. 2 ir 7 konstitucijos punktus, formalus pasitikėjimo klausimas, į kurį Landtagas turi teigiamai arba neigiamai atsakyti, gali būti iškeltas arba *Landtago narių*, arba *pačios Štatsministerijos, ar kiekvieno atskiro ministerio.* Jei jis yra Landtago narių keliamas — jisai turi būti *30 atstovų pasirašytas.* Leidimo pačiai vyriausybei kelti pasitikėjimo klausimą ir reikalauti patikrinti daugumo nusistatymą šiuo reikalu, teisingai yra laikoma vyriausybės autoriteto ir jėgos veiksniu. Todėl ten, kur konstitucinė parlamentarizmo lytis, žeminanti ir pavergianti vyriausybę seimui, yra griežtai įsigalėjusi ir aiškiai išreikšta, — tiesiog draudžiama vyriausybei pačiai statyti pasitikėjimo klausimą. Ištikrųjų, jei vyriausybė virto seimo tarnu, jo agentu, per kurį jisai, seimas, arbitrališkai pats valdo, tai ar gali būti leista priklausomam agentui reikalauti, kad jo ponas gaišintų laiką ir imtų svarstyti bei aiškinti jam, ar jis, ponas, agentu pasitiki ar ne; tiktai ponas pats gali pasirinkti laiką, kada pasakys tarnui: „Aš tavimi jau nebepasitikiu, eik sau, jau gana, pasišalink!“ Šiaip gi, kol ponas to jam nesako, — agentas dirba, ir pasitikėjimas yra prezumuojamas; gal ponas jau ir nelabai juo pasitiki, bet dėl kurių nors sumetimų dar nenori jam to pareikšti, dar randa, kad laikas pašalinti dar neatėjo arba yra nepatogus.

Be to, leidimas vyriausybei pačiai kelti pasitikėjimo klausimą turi ne tiktai simboliškos reikšmės vyriausybės galiai, bet ir grynai praktinės, kaip vyriausybės stiprinimo priemonė. Būna kartais, kad parlamento daugumas, kad ir nevisiškai patenkintas esamąja vyriausybe, dėl kurių nors kitokių sumetimų laiko šį momentą dar nepatogiu arba netinkamu vyriausybei nugriauti; pavyzdžiui, laukiama, kad vyriausybė dar užbaigtų kurį nors jos pradėtą darbą, arba kad labiau paaiškėtų kuris nors ją kompromituojąs įvykis; kartais reikia atsižvelgti į viešąją nuomonę, kuri pasmerktų nepasitikėjimo pareiškimą, arba dėl kurių nors išorinių aplinkybių reikia vengti krizio, arba bijoma nepasitikėjimo pareiškimu suardyti esamasis koalicinis daugumas, kurio vietoje būtų sunku sudaryti nauja koali-

cija. Todėl parlamentui svarbu pačiam pasirinkti patogus momentas pasitikėjimo klausimui iškelti. Tuo tarpu vyriausybė, kuri gerai žino ir supranta daugumos nuotaiką ir visą užkulisinę padėtį, galėdama pati kelti pasitikėjimo klausimą, gali pasirinkti kaiptik tą momentą, kada daugumui tai yra nepatogu ir kada jis dėl įvairių pašalinių sumetimų, vengdamas vyriausybės krizio, turės pareikšti pasitikėjimą. Šiuo daugumo politika gali būti vyriausybės šachuojama ir daugumas nuoseklumo sumetimais gali būti verčiamas kartais daryti išvadas iš jo paties pareikštojo vyriausybei pasitikėjimo ir, pav., priimti kurį nors griežtą vyriausybės pasiūlymą, kurio jis šiaip nebūtų priėmęs... Išviso daugumas pats sau prieštarautų ir kiek savo rimtumą kompromituotų, jei, pareiškęs vyriausybei pasitikėjimą, čia pat tuojau imtų ką nors demonstratyviškai prieš vyriausybės nusistatymą veikti. Ir pats nepasitikėjimo pareiškimas, jei jam buvo ruošiama dirva, reikės vėliau, kad ir ateitų patogus momentas, atidėti, jei prieš tai buvo pareikštas pasitikėjimas, nes toks, be jokių naujų įvykių ir konfliktų, nepasitikėjimo pareiškimas vyriausybei, kuri ką tik buvo gavusi pasitikėjimą, kompromituoja daugumą ir daro įspūdžio kažkokio nerimto darbo, kažkokio šokinėjimo ir žaidimo tokiais sunkiais valstybei ir net brangiai kainuojančiais faktais, kaip vyriausybės krizis. Tad galėjimas pačiai savo nuožiūra ir pasirinkimu kelti pasitikėjimo klausimą sudaro vyriausybei labai patogų ir lankstų politinį ginklą jos santykiuose su parlamentu.

Konstitucijos 57 str. 3—5 p.p. tvarko, taip sakant, procesą, kuriuo Landtage bus svarstomas ir sprendžiamas iškeltas pasitikėjimo ar nepasitikėjimo klausimas (debatų ir nutarimo terminas, kvorumas, reikalaujamas daugumas, vardinis balsavimas). Tiktai šia tvarka pareikštas nepasitikėjimas sudaro krizį ir reiškiasi tam tikrais padariniais. Vardinis atstovų balsavimas pasitikėjimui arba nepasitikėjimui pareikšti taip pat sudaro tikslią šio akto rimtumo garantiją. Balsuojant *vardiniu balsavimu* protokole pažymima, kuris atstovas už ką balsavo. Kadangi balsuojant šitokiu būdu suteikiama piliečiams rinkikams galėjimas patikrinti, už ką balsavo jų išrinktasis, ir įvertinti jo balsavimą, tai šitoksai balsavimas padidina balsuojančiojo atsakingumo jausmą; balsuotojas bus linkęs reikšti ne tiek savo grynai asmeninį nusistatymą, ne tiek savo asmeninę

simpatiją ar antipatiją, kiek savo rinkikų, savo socialinės grupės, pagaliau savo politinės partijos — nusistatymą. Balsavimo daviniai bus labiau socialiniai, objektyviniai, politiškai drausmingi; jie mažiau pareis nuo ūpo, nuo asmeninių subjektyvinių atstovų jausmo.

Šiuo — nepasitikėjimo rimtumo garantijos — atžvilgiu šie Prūsų konstitucijos nuostatai turi *analogijos su Čekoslovakų konstitucijos nuostatais*, kurie dar griežčiau šį svarbų aktą sutvarko ir formalizuoja (žr. Čekoslovakų 1920. II. 29. Konstitucinės kortos 75 ir 76 str.).

Bet *vyriausybės paritetui su Landtagu* dar svarbesni yra *nepasitikėjimo pareiškimo padariniai.* Kaip žinome, šiuose padariniuose reiškiasi pats ryškiausias skirtumas iš vienos pusės tarp kontinentinio ar prancūziško parlamentarizmo, pažeminančio vyriausybę ir pavergiačio ją seimui, ir iš kitos — klasikinio Anglų parlamentarizmo, tvirtai išlaikančio vyriausybės ir parlamento (seimo) paritetą: *kontinentinio (prancūziško) parlamentarizmo dėsniais* — parlamento (seimo, žemesniųjų rūmų) pareikštas vyriausybei *nepasitikėjimas kategoriškai veikia vyriausybės (ministerių kabineto) atsistatydinimą;* tai yra *esamos vyriausybės pasmerkimas,* prieš kurį ji yra visiškai bejėgė gintis; visai kas kita *klasikiniame parlamentarizme:* čia vyriausybė, kuriai pareikšta parlamento rūmų nepasitikėjimas, nėra pasmerkta; čia tiktai, nutrūkus tarpusaviam pasitikėjimui, vyriausybė ir rūmai nebegali abu likti valdžioje, nes nebegali bendradarbiauti pasitikėjimu; vadinasi — *jų vienas turės pasišalinti, bet kuris — tai vistiek:* nėra būtina, kad pasišalintų būtinai kaiptik vyriausybė; tad čia vyriausybė, kuriai pareikšta nepasitikėjimas, gali pasirinkti: arba pačiai atsistatydinti, arba per valdovą ar respublikos prezidentą paleisti parlamento rūmus (seimą) ir laukti teisinės tautos sprendimo susidariusiame konstitucinės valdžios konflikte. Vadinasi, principas *aut-aut (arba-arba):* arba pasišalins vyriausybė, arba pasišalins iki tautos sprendimo rūmai.

Kaip gi yra Prūsuose? Rodos, klasikinio parlamentarizmo tezė čia būtų nepriimtina, nes čia išviso nėra nė valdovo, nė respublikos prezidento, kuris, Štatsministerijai arba premjerui pasiūlius, galėtų paleisti Landtagą; o pavesti šis aktas pačiai suinteresuotai Štatsministerijai arba ministerių pirmininkui —

tai būtų lyg ir perdaug. Tačiau Prūsų konstitucija rado būdą savotiškai tai sutvarkyti ir būtent priimti paritetinį kelią, artimą klasikinio parlamentarizmo principui. Tas kelias — tai *arbitražas,* kuriam buvo sunaudota mūsų sykį paminėta *Trijų pirmininkų komisija.*

Šis organas susideda iš *a)* ministerių pirmininko, *b)* Landtago pirmininko ir *c)* Valstybės Tarybos pirmininko. Ši komisija, kuri ir šiaip kitais atsitikimais turi galios paleisti Landtagą, kada ji tai randa reikalinga, sprendžia šį klausimą ir tada, kada Landtagas pareiškė Štatsministerijai nepasitikėjimą, o ministerių pirmininkas, nenorėdamas atsistatydinti, siūlo Trijų pirmininkų komisijai paleisti Landtagą. Jei ministerių pirmininkas visiškai neapeliuoja į komisiją arba jei komisija jo pasiūlymą paleisti Landtagą atmeta, — tiktai tada ministerių pirmininkas su Štatsministerija turi dėl pareikštojo nepasitikėjimo atsistatydinti. Kadagi Trijų pirmininkų komisija sutinka su ministerių pirmininko pasiūlymu ir nutaria paleisti Landtagą — vyriausybė lieka ir laukia teisinės tautos sprendimo (konstitucijos 57 str. 6 p. ir 14 str.).

Trijų pirmininkų komisijos į pasireiškusį konfliktą įsikišimas, ministerių pirmininkui reikalaujant, ir jos nutarimas apie Landtago paleidimą arba apie ministerių pirmininko pasiūlymo atmetimą — tai aiškus arbitražas. Kas gi čia yra arbitras? Ar visa Trijų pirmininkų komisija? Ne, nes du komisijos nariai — ministerių pirmininkas ir Landtago pirmininkas — yra konflikto šalių atstovai, tad — bylininkai: ministerių pirmininkas yra kaiptik tas, kuriam pareikšta nepasitikėjimas ir kuris siūlo Landtagą paleisti; Landtago pirmininkas yra konflikto dalyvis, nes jis atstovauja Landtagui, kuris vyriausybei nepasitikėjimą pareiškė. Kas gi bus tikras sprendėjas, kas bus jų tarpe *arbitras?* Aišku, kad trečias pirmininkas *Valstybės Tarybos pirmininkas,* kuris vienas yra ginčo nepaliestas. Jisai nusvers arba Landtago paleidimą arba vyriausybės atsistatydinimą. Tai yra didelė galia ir didelis autoritetas, pavedamas Valstybės Tarybai — provincijų atstovavimo organui Prūsų centro valdžioje: jos pirmininkas — arbitras tarp dviejų pačių pamatinių, pačių svarbiausiųjų valstybės valdžios organų — tarp Landtago ir vyriausybės, tarp kurių yra suskirstytas įstatymų leidimas ir vykdymas.

Tai suteikia *Valstybės Tarybai nepaprasto prestižo* valdžioje ir iškelia jos pirmininką į pačią *valdžios viršūnę*, kur tinka vieta konstituciniam valdovui arba respublikos prezidentui.

Bet kartu ši instancija žymiai patarnauja vyriausybės paritetui su Landtagu ir paraližuoja kontinentinio parlamentarizmo iškreipimo tendencijas, artindama Prūsų parlamentinį režimą *prie klasikinio parlamentarizmo krypties.*

Mes žemiau dar sykį grįšime į Landtago paleidimo instituciją, kuri šioje konstitucijoje turi daug formų ir *ypatingai subalansuoja* konstitucinių organų galią Prūsų centro valdžioje taip, kad nė vienas jųjų (nekalbu apie teisinę tautą) neturi kitiems hegemonijos. Šis konstitucinių organų galios subalansavimas logiškai koordinuojasi su viso režimo palinkimu į tiesioginę demokratiją, kurios reiškimąsi taip pat dar peržiūrėsime.

Tuo tarpu peržiūrėsime dar Valstybės Tarybą. Prūsų „provincijos", kurioms Prūsų centro valdžioje atstovauja Valstybės Taryba ir kurios, kaip mes jau žinome, greta pačių Prūsų dalyvauja per savo tiesioginius atstovus Reicho centro valdžios federaliniame organe — Reichsrate, yra šios: Rytų Prūsai, Brandenburgas, Berlyno miestas, Pomeranija, Poznanės ir Vakarų Prūsų pasieniai, Žemoji Silezija, Aukštoji Silezija, Prūsų Saksonija, Šlezvigas, Holšteinas, Hanoveras, Vestfalija, Reino provincija ir Hessen Nassau. Be to, yra dar skyrium Hohencolern'ų žemės, kurios provincijos nesudaro, bet taip pat dalyvauja per savo atstovą Valstybės Taryboje.

Charakteringa ir įdomu, kad šios provincijos nesudaro valstybių, bet yra vyriausieji *vietos savivaldybės vienetai.* Iš jų dalyvavimo Reicho centro valdžioje ir taip pat Prūsų centro valdžioje (Reichsrate ir Prūsų Valstybės Taryboje) ir iš kaikurių grynai politinių šios jų Prūsų valdžioje atstovybės funkcijų būtų galima laukti, kad Prūsai sudaro jei ne konfederaciją, tai jau bent federaciją, kurios nariai tiktai yra vadinami provincijomis. Ištikrųjų to nėra; provincijos, kaip vietos savivaldybės vienetai, kaip administracinės decentralizacijos padariniai, *neturi savo konstitucijų ir veikia Prūsų centro įstatymais,* kurie joms paveda tam tikrą kompetenciją ir tvarko jų veikimą; be to, jos veikia, kaip vykdomieji valstybės administracijos or-

ganai (konstitucijos 71 ir 72 str.). Šie stambesnieji savivaldybiniai ir kartu administraciniai vietos vienetai virsta tokiu būdu ir politiniais *valstybės valdžios veiksniais*. Analogiją šiai konstitucijai galima rasti *Olandijoje*, kur taip pat provincijos dalyvauja centro valdžioje. Gal tai istorinė Prūsų provincijų kilmė (jos yra daugiausia kilusios iš buv. savarankiškų valstybėlių, praradusių savo atskirą valstybingumą ir sutirpusių valstybiniame Prūsų junginy) ir ta aukštoji padėtis, kurią joms Reiche suteikė Veimaro konstitucija, pateisina tokią nepaprastą jų privilegiją valdžios atžvilgiu.

Pavyzdį Prūsų Valstybės Tarybai davė Reichsratas. Josios konstrukcija yra panaši į Reichsrato konstrukciją, josios funkcija bendrais bruožais atitinka Reichsrato funkcijas. Provincijos dalyvauja Valstybės Taryboje *nelygiu mandatų skaičium*. Hohencolern'ų žemės siunčia vieną atstovą, provincijos — po vieną atstovą kiekvieniems 500 tūkstančių gyventojų, bet kiekviena ne mažiau, kaip 3 atstovus (konstitucijos 32 str.). Atstovus renka provincijų seimeliai (tarybos), Berlyne — miesto taryba, o Hohencolern'ų žemėse bei Poznanės ir Vakarų Prūsų pasieniuose — apskričių seimeliai; Hohencolern'ų žemėse — mažoritariniu, visur kitur — proporcingu principu (konstitucijos 33 str.).

Konstitucija (31 str.) sako, jog Valstybės Taryba steigiama tam, kad provincijoms būtų atstovaujama *„valstybės administracijos srity"*. Tačiau jos funkcijų tikslus analizas rodo, jog ištikrųjų jos vaidmuo *išeina iš administracijos ribų* ir jos politinis svoris valdžioje yra daug žymesnis.

Jau kalbėdami apie Reichsratą, mes buvome pastebėję, kad jis, sudarydamas išdalies antruosius parlamento rūmus, kartu turi ir *įstatymų leidimo bei valdymo reikalams tarybos* pobūdį. Tat yra tiesa ir Prūsų Valstybės Tarybos atžvilgiu. Jei ji yra ir kiek ji yra tikrąja prasme „taryba" — ji yra taryba ne tiktai valdymo, bet ir įstatymų leidimo reikalams; tai jau yra žymiai plačiau, negu tiktai dalyvavimas „valstybės administracijos srity". Bet Valstybės Taryba turi ir daugiau galios ir kaiptik politinės galios. Ji jos turi, kaip pamatysime, daugiau, negu Reichsratas Reicho centre.

Kaip valdymo ir įstatymų leidimo reikalams taryba, Valstybės Taryba, kaip Reichsratas, turi būti Štatsministerijos

nuolat (sistemingai) *informuojama* apie valstybinių reikalų eigą (konstitucijos 40 str. 1 p.). Kai yra ruošiami reglamentai Reicho ar Prūsų įstatymams vykdyti arba šiaip bendrieji principiniai Štatsministerijos reglamentai, tai turi būti *išklausyta nuomonė* Valstybės Tarybos arba jos komisijų (konstitucijos 40 str. 4 p.).

Valstybės Taryba *dalyvauja vyriausybės įstatymų iniciatyvoje* tokiu būdu, kad kiekvienas šios iniciatyvos tvarka įnešamas į Landtagą įstatymo projektas turi būti prieš tai vyriausybės patiektas Valstybės Tarybai, kuri pareiškia savo nuomonę ir, nepritardama projektui, gali savo priešingą nuomonę išdėstyti raštu ir įduoti Landtagui; ji taip pat *pati turi įstatymų iniciatyvą*, kurią kelia Landtage prieš Štatsministeriją (konstitucijos 40 str. 2 ir 3 p. p.). Be to, Valstybės Taryba, kaip Reichsratas, turi *reliatyvinį veto* Landtago priimtų įstatymų projektų atžvilgiu. Šis veto gali būti nugalėtas arba paties Landtago, kai jis jį antrą sykį priima kvalifikuotu dviejų trečdalių balsų daugumu, arba referendumo, kai Landtagas jį antrą sykį priėmė paprastu balsų daugumu (konstitucijos 42 str.).

Politinė Valstybės Tarybos galia, kuri prašoka Reichsrato galią Vokiečių Reicho valdžioje, reiškiasi šiais momentais: *a)* vienu atžvilgiu Valstybės Taryba turi *sankcijos* galios Landtago priimtiems nutarimams; būtent, kad Landtago nutarimas, kuriuo padidinama Štatsministerijos numatytos arba jau priimtos valstybės išlaidos, įsigalėtų — reikalingas Valstybės Tarybos *pritarimas* šiam nutarimui; atrodo, kad šis pritarimas turi būti Valstybės Tarybos išanksto pareikštas; nesant šio pritarimo — Landtago nutarimas turi galios tiktai numatytų arba nustatytų išlaidų ribose; šiuo atsitikimu Valstybės Taryba turi sprendžiamosios imperatyvinės galios, iškildama į pačią valdžios viršūnę; šiuo atsitikimu referendumas yra tiesiog draudžiamas (konstitucijos 42 str. 4 p.); *b)* Valstybės Taryba turi *Landtago paleidimo iniciatyvą;* ji gali teisinei tautai pavesti išspręsti referendumu šį pasiūlymą paleisti Landtagą (konstitucijos 14 str. 1 abzacas); šis tiesioginis apeliavimas į teisinę tautą prieš jos išrinktąjį Landtagą, įstatymų leidžiamąjį organą, žymiai stiprina Valstybės Tarybos autoritetą ir išviso jos padėtį valstybės centro valdžioje; *c)* tretysis Valsty-

bės Tarybos politinės galios momentas palyti ją ne tiesiog, bet per jos renkamąjį pirmininką; tai yra mūsų jau peržiūrėtas Valstybės Tarybos pirmininko vaidmuo „Trijų pirmininkų komisijoje" Landtago paleidimo klausimu, ypač tada, kai šis klausimas yra ministerių pirmininko iškeltas Landtagui pareiškus vyriausybei nepasitikėjimą. Siūlydama paleisti Landtagą ir pareikšdama veto, Taryba daro nutarimus vardiniu balsavimu.

Šiame Prūsų konstitucijos ir konstitucinių organų galios analize mes gavome progos įsitikinti, kaip įvairių konstitucinių organų galios balansavimas, kuris pašalina betkurio jųjų hegemoniją valdžioje, jungiasi su pusiau tiesioginės demokratijos reiškimuosi. Apeliavimas į teisinę tautą ar *šveicarišku referendumo metodu* ar *angliškų Landtago paleidimo ir sprendžiamųjų rinkimų metodu* raudonu siūlu pereina per šitą konstituciją.

Pusiau tiesioginė Prūsų demokratija be šitų apeliavimo apsireiškimų reiškiasi dar tiesioginė *„tautos iniciatyva"*, kuri gali būti keliama vienais atsitikimais $^1/_{20}$, o kitas — $^1/_5$ visų piliečių rinkikų dalies; visais atsitikimais iniciatyvos pamatan turi būti padėtas ne šiaip palaidas sumanymas, bet paruoštas įstatymo (nutarimo) projektas, kuris gali būti en bloc priimtas arba atmestas (konstitucijos 6 str.).

Su „tautos" ar „liaudies" iniciatyva jungiasi viena labai įdomi konstitucinė teisės institucija, kuri buvo Prūsų pasiskolinta iš *Šveicarijos kantonų* santvarkos. Tai yra tam tikra grynai demokratinė *imperatyvinio mandato lytis*, kurią aš esu išdėstęs savo *Reprezentacijoje ir mandate* (297—300 pusl.) ir kuri vokiškai yra vadinama *Abberufungsrecht* (atšaukimo teisė). Čia turima galvoje ne atskirų teisinės tautos apygardomis renkamų atstovų mandatai, bet visos „tautos atstovybės" — viso parlamento (Prūsuose — Landtago) — vieningas mandatas, kurį ši atstovybė yra gavusi iš visos tautos įstatymams leisti. Iš šio daroma išvada, kad *visas parlamentas en bloc esąs gavęs mandatą iš visos tautos en bloc*. Šio mandato laikymas imperatyviniu daro jo šeimininke ir valdytoja ne kurią nors piliečių rinkikų grupę, bet kaiptik pačią teisinę tautą. Imperatyvinis mandatas yra, kaip žinome, tada, kada arba *a)* atstovas gauna iš atstovaujamojo nurodymus, instrukcijas ar įsakymus, ką ir

kaip jisai turi veikti, ir tai jam yra priverstina; arba *b)* jisai išanksto nėra tokiais įsakymais varžomas, bet yra atstovaujamojo nuolat kontroliuojamas ir gali būti kiekvieną momentą atstovaujamojo nuožiūra sudraustas ir ypač pašalintas.

Abberufungsrecht sudaro antrą imperatyvinio mandato formą. Čia atstovas — parlamentas — negauna iš teisinės tautos instrukcijų, bet yra *jos nuožiūra šalinamas*, kai teisinė tauta yra savo atstovybės veikimu nepatenkinta arba nepasitiki ja. Tai vykdoma šitaip: tam tikras piliečių rinkikų (teisinės tautos narių) skaičius arba nuošimtis (Prūsuose — $^1/_5$ dalis, vadinasi — 20%) gali iškelti sumanymą arba pasiūlymą paleisti seimą (Prūsuose Landtagą); tada šis pasiūlymas perduodamas visos teisinės tautos balsavimu (referendumu) išspręsti (Prūsuose — jei, esant tokiam pasiūlymui, Landtagas pats save paleidžia, tai jau referendumas nedaromas). Išviso Prūsų konstitucija numato liaudies iniciatyvą trimis atžvilgiais: *a)* konstitucijai keisti, *b)* įstatymams leisti (taip pat pakeisti arba panaikinti) ir *c)* Landtagui paleisti. Draudžiama ši iniciatyva tiktai valstybės iždo reikaluose, viešųjų prievolių ir mokesčių klausimuose ir valdininkų atlyginimo nuostatuose. Tautos iniciatyvos iškeltas sumanymas, jei tiktai Landtagas jo nepatenkina pats, visuomet perduodamas referendumui (tautos iniciatyvą, referendumą ir Abberufungsrecht tvarko konstitucijos 6 str.).

Referendumas vienu atžvilgiu gali būti padarytas ir Landtago nutarimu; būtent, kai prieš Landtago priimtąjį įstatymo projektą Valstybės Taryba bus pareiškusi veto, o Landtagas, antrą sykį grąžintąjį projektą balsuodamas, priims jį paprastu balsų daugumu (jei jis jį tada priimtų dviem trečdalias balsų, tai Tarybos veto jau savaime atkristų), tai jis tada gali perduoti projektą referendumui, kuris ir išspręs konfliktą tarp Landtago ir Valstybės Tarybos: arba priims projektą ir tuo pačiu Tarybos veto nugriaus arba atmes jį, sankcionavęs Tarybos veto (konstitucijos 42 str. 3 p.).

Ypatingai įdomus konstitucinių valdžios organų balansavimas Prūsuose vyksta, kaip matėme, arba referendumu arba Landtago paleidimu. Išviso Prūsų konstitucija numato keturius Landtago paleidimo būdus: *a)* paleidimas paties Landtago nutarimu, *b)* paleidimas Trijų pirmininkų komisijos nutarimu,

c) paleidimas Abberufungsrecht tvarka ir *d)* paleidimas Valstybės Tarybos nutarimu (konstitucijos 14 str.).

Savaime, net ir tose valstybėse, kurių valdymas yra grynai reprezentacinis, be tiesioginio arba pusiau tiesioginio demokratinio valdymo ir institucijų, — seimo paleidimo institucija sudaro šiokią tokią reprezentacinėje sistemoje spragą, per kurią įsiveržia į valdžią tiesioginės demokratijos srovė. Dalykas toks, kad seimas, kuris žino, kad jis gali būti kieno nors paleistas ir netikėtai gali kiekvieną dieną vėl atsidurti prieš rinkikus, kurie gali suteikti mandatus tiems patiems arba kitiems atstovams, darosi jautresnis piliečių rinkikų nusistatymui bei nuotaikai, negu seimas, išrinktas tam tikram laikui, kuris savo kadencijos ribose niekeno negali būti paleistas ir kuriam negresia joks rizikas būti paleistam ir netikėtai vėl verčiamam prašyti iš rinkikų mandato.

Mes žinome, kad kadencijos pradžioje atstovai visuomet yra laisvesni ir elgiasi labiau savarankiškai, vadovaudamiesi labiau savo asmeniniais, negu piliečių rinkikų, nuotaika bei nusistatymu, o kadencijos pabaigoje, juo labiau artėja nauji rinkimai, jie darosi nervingesni ir ima ypatingai rūpintis tuo, kad kuo nors pasižymėtų ir patiktų savo rinkikams: ima labiau demonstratyviškai kalbėti, darosi nesukalbami kompromisui, savo veikime ir parlamentiniame darbe rodo didesnį palinkimą į demagogiją (ypač ten, kur piliečiai yra mažiau subrendę ir kur visuomenės organizacija yra palaidesnė). Todėl, kad ir reprezentacinis būtų valdymas, jei tiktai norima pačių piliečių rinkikų arba ištikrųjų socialinių veiksnių (socialinių junginių) įtaka valdymui padidinti bei pagilinti, tai bent išdalies pasiekiama, trumpinant parlamento (seimo) kadencijos laiką.

Ta pačia kryptimi veikia ir parlamento paleidimo galėjimas. Juo legviau jis gali būti paleistas, juo daugiau yra atsitikimų, kada tai gali įvykti, juo daugiau yra veiksnių ar organų, galinčių tai padaryti, juo labiau ir ryškiau tiesioginė demokratija ima reikštis. Prūsuose šis Landtago paleidimo galėjimas, pagal konstituciją, yra rekordinis.

Iš kitų pažymėtinų Prūsų konstitucijos institucijų paimsime: *a)* Rinkimų teismą rinkimų eigos teisėtumui ir atstovų mandatams tikrinti; jis yra maišytos sistemos tarp grynai teismo sistemos ir sistemos, pavedančios mandatų tikrinimą pa-

čiam išrinktajam organui (Prūsuose pusė Rinkimų teismo narių susideda iš Administracinio teismo skiriamų teisėjų ir pusė — iš Landtago narių, paties Landtago renkamų; konstitucijos 12 str.); *b)* tautinių mažumų teisės apsaugotos tuo būdu, kad provincijų seimeliai, pagal provincijų įstatymus, gali greta vokiečių kalbos leisti mokyklose, skiriamose ne vokiečių kalbos vaikams, kita kalba dėstyti mokslą, tačiau kartu turi būti laiduota vietos vokiečių mažumos apsauga ir tose šalies vietose, kurių gyventojai yra kalbos atžvilgiu maišyti, leisti nustatyti net kitą, ne vokiečių, oficialinę kalbą (konstitucijos 73 str.); tačiau praktikoje, kaip mes gerai žinome iš lietuvių kalbos padėties lietuviškoje Rytų Prūsų dalyje, šis konstitucinis nuostatas yra toli gražu ne taip įgyvendintas, kaip jisai konstitucijoje skamba; *c)* bendrieji demokratiniai principai tautos atstovybei rinkti turi būti taikomi ir vietos savivaldybių (provincijų, apskričių ir bendruomenių) rinkimams; paprastas įstatymas šio konstitucinio principo pakeisti negali, bet ir pats konstitucinis principas yra Prūsų konstitucijai Reicho konstitucijos įsakytas ir negali būti Prūsų konstitucijos keitimo tvarka pakeistas (konstitucijos 74 str.).

Tiek apie Prūsus ir jų konstituciją.

II.

Laisvosios Airijos Valstybės 1922.XII.5. konstitucija.

Airijos valstybės įkūrimas ir jos teisinė padėtis, nuo kurios pareina ir jos konstitucinė santvarka, — tai ilgų airių kovų su Anglija ir pagaliau kompromiso padarinys. Airiai — vienos Didžiosios Britanijos salų gyventojai — kilmės yra keltai; jųjų liaudies kalba — keltų kilmės — yra panaši į Walles'o (Uels'o, arba galų) šakos gyventojų ir Prancūzijos bretonų kalbą. Tačiau airių daugumas yra pamiršę savo tėvų kalbą ir kalba angliškai; airių kalba yra užsilikusi gyva tik kaikuriose šalies vietose liaudyje; pastaraisiais laikais kartu su politiniu tautiniu judėjimu ir laimėtu tautiniu valstybingumu atgaivinta ir tautinė airių kalba. Tačiau kad ir netekę savo kalbos, airiai pasirodė karšti savo šalies ir tautos patriotai.

Dar pirmoje XIX amžiaus pusėje jokios politinės Airijos problemos nebuvo girdėti. Airija buvo Anglų valdoma ir išnaudojama. Anglijos pavergta, — ji 1800 m. aktu pati, savo parlamento nutarimu (tiesa — tiktai vieno balso daugumu), sutiko valstybiškai susilieti su Anglija ir Škotija į vieną bendrą Jungtinę Karalystę su vienu karaliumi, viena vyriausybe ir vienu centro parlamentu Londone. Nuo to laiko Airijoj įsiviešpatavo kapų tyla; galima buvo manyti, kad Airijos klausimas yra palaidotas.

Tačiau toje politinėje kapų tyloje nebuvo ramu ir gera gyventi. Ekonominiai ir socialiniai santykiai buvo nesutvarkyti, baisus skurdas plito šaly, airių valstiečių liaudis, proletarizuota, netekusi žemės, buvo baisiai landlordų — stambiųjų žemės savininkų — išnaudojama garsios bado nuomos forma, nuo kurios žmonės, visa praradę, bėgo į Ameriką, negalėdami išmisti ir išgyventi tėvynėje, kur žiauriu teisės titulu viskas tekdavo keliems turtuoliams, o darbo liaudis teturėjo tik vieną funkciją — krauti jiems naujus turtus, negaudama sau net pragyvenimo minimumo. Airijos XIX amžiaus agrariniai santykiai — tai buvo gyvas pragaras žemėje. Iš kitos pusės, katali-

kiškoji Airija vilko tikybinį protestantų jungą; katalikų teisės buvo apribžtos, katalikų tikėjimas ir kultas buvo žeminamas, katalikų jausmai buvo žeidžiami. Visa tai, kartu su tautinių airių jausmų bruzdėjimu, paveikė antrosios XIX amžiaus pusės airių judėjimą, kuris buvo drauge socialinis bei ekonominis ir tautinis bei politinis.

Anglai iškarto ėmė kovoti su airių judėjimu griežtomis represijomis, bet įsitikinę, kad judėjimas yra stiprus ir turi gilių pamatų, pradėjo ieškoti kompromiso. Buvo pravesta kompromisinė žemės reforma, leidusi airių valstiečiams palengvintomis sąlygomis išpirkti iš landlordų savo dirbamąją žemę, o prieš airių politinės nepriklausomybės reikalavimą buvo Anglų liberalų iškelta plačiosios sritinės autonomijos, arba Airijos *Home Rule,* programa. *Home Rule,* kaip buvo manoma, būtų patenkinęs airių reikalus autonomiškai tvarkyti savo vietos santykius, nenutraukiant valstybinės Airijos vienybės su Anglija, kurios (vienybės) reiškėju pasiliktų vieningas Londono parlamentas, apimąs ir airių atstovybę ir sprendžiąs visus bendro valstybinio pobūdžio klausimus. XIX amžiaus pabaigoje Airijos Home Rule reformą ypatingai ima globoti Anglų liberalų lyderis Gladstonas.

Dalis airių, su savo vadu Parnell'iu pryšaky, linksta nusileisti ir priima Anglų pasiūlymą; airių valstiečiai pasinaudoja žemės reforma. Tačiau greta oportunistinio sparno airių tarpe neišnyksta ir griežtas radikalinis judėjimas, reikalaująs visiško Airijos atsiskyrimo nuo Anglijos. Anglų tarpe nusileidimui airiams priešingi konservatoriai, kurių ilgas viešpatavimas iki 1906 m. pratęsiamas iki 1909 m. Lordų Rūmų frondos prieš liberalų vyriausybę sulaiko reformos įvykdymą. Greta opozicinio airių atstovų veikimo Anglų parlamente, Airijoje ir airių emigrantų tarpe išauga stiprus ir griežtas vad. *sinfennistų* judėjimas, siekiąs nepriklausomybės.

Pagaliau 1914 m. Anglijos parlamentas priėmė įstatymą apie Airijos Home Rule. Iš vienos pusės jis nepatenkino airių, iš kitos — prieš jį griežtai suprotestavo angliškasis ir protestantiškasis Ulster'is, sudaręs Airijos šiaurės provinciją, nenorįs jokios autonomijos ir jokios vienybės su Airija. Padėtis susipainiojo, Airija ruošėsi sukilti prieš Angliją ir tuo pat laiku pačiai Airijai gręsė naminis karas su Ulsteriu. Didysis ka-

ras privertė Airijos klausimo likvidavimą atidėti, ir 1914 m. Home Rule nebuvo įvykdytas. 1916 m. įvyko pirmas airių sukilimas, kuris Anglams pavyko numalšinti, padedant Amerikos kariuomenei.

1920 m. Anglija bandė reformuoti 1914 m. įstatymą, sudarydama ypatingą painią Airijos autonomijos konstrukciją, kurios pagrindan buvo padėta Pietų Airijos ir Ulsterio dualizmas: Pietų Airija ir Šiaurės Airija (Ulsteris) būtų turėjusi kiekviena savo parlamentą, susidedantį iš dviejų rūmų — seimo ir senato; tačiau viršūnė abiem Airijoms turėjo būti bendra: vienas bendras karaliaus vietininkas Airijai ir viena bendra taryba.

Tačiau ir šiam reformuotam 1920 m. aktui nebuvo lemta gyvuoti. Airijoje kilo karas tarp Šiaurės ir Pietų. Pietų Airijoje ėmė veikti nepriklausoma Airijos vyriausybė ir Seimas. Anglų premjeras Lloyd-George užmezgė santykius su Airių vyriausybe ir jam pavyko su ja ir ypač su sukilėlių vadu Griffith'u susitarti, likviduojant Airijos klausimą kompromisu, kuriuo Airija paskelbiama „laisvąja valstybe" ir įleidžiama nariu į Didžiosios Britanijos Dominijų Imperiją, greta Kanados, Australijos, Naujosios Zelandijos ir Pietų Afrikos.

Anglijos parlamentas sutartį patvirtino, konstituciją Airijai nustatė pats Airijos seimas (Dail Eireann) ir pagaliau 1922. XII. 5. Anglijos parlamentas išleido įstatymą apie Airijos laisvosios valstybės įsteigimą. Airių sukilėlių dalis su savo vadu de Valera sutartį pasirašyti atsisakė ir su kompromisu nesutiko, tačiau šalis nurimo ir naujoji valstybinė tvarka nusistojo.[1]

Dėl Airijos konstitucijos tenka pareikšti šios kelios žymiausios pastabos. Pati šios konstitucijos paskelbimo forma prieštarauja jos pavadinimui laisvąja valstybe. Nors Airijos konstitucija yra paties Airijos Dail Eireann'o, kaip Steigiamojo Airijos Susirinkimo, priimta, o pagaliau ir pats Airijos valstybės įkūrimas yra to paties Susirinkimo paskelbtas, ir visa tai yra iškilmingai konstatuojama vad. Steigiamajame Akte, tačiau iš kitos pusės tas pats steigiamasis aktas savo 2 straipsny nu-

[1] Žr. prof. V. N. Durdenevskij, „Poslėvojennyje kons' pada"; Gosizdat'o leidinys, Leningradas, 1924 m.; 1 25—27 pusl.

stato, jog ši pačios Airijos sau paruošta konstitucija bus interpretuojama sąryšy su vad. Susitarimo Straipsniais, arba Pridėtąja Sutartimi, ir kad jei kas šioje skelbiamoje konstitucijoje arba ateity keičiant konstituciją prieštarautų anos Sutarties nuostatams, tai tas jokios reikšmės ir galios turėti negalėtų ir turėtų būti visais būdais šalinamas dalykas. Šie Susitarimo Straipsniai, arba Pridėtoji Sutartis, apie kurią čia kalbama, tai kaiptik ir yra tas politinis sutarties kompromiso aktas, kuris 1922 m. Anglijos vyriausybės galvai Lloyd-George'ui pavyko sudaryti su Airių sukilėlių vadovybe. Vadinasi, Airijos konstitucija tėra laisva tiktai anojo kompromiso ribose; kompromiso principai joj dominuoja. Tokiu būdu jos teisinis titulas glūdi ne pačiame Airijos valstybiniame suverenitete, bet teisiniame kompromiso akte su kita valstybe.

Visdėlto Steigiamasis Aktas kalba Dail Eireann'o, kaip valstybės steigėjo ir konstitucijos autoriaus, vardu. Tad galima būtų manyti, kad tai vis dėlto Airija pati, kad ir išanksto suvaržyta tam tikru teisiniu sutarties titulu su kita valstybe (Anglija), įsikūrė ir susitvarkė savo vyriausiojo demokratinio organo aktu. Konstitucija ir Susitarimo Straipsniai skelbiami pirmu ir antru Steigiamojo Akto priedu (aneksai).

Tačiau tuo Airijos valstybės ir jos konstitucijos paskelbimo forma nesibaigia. Visa tai, vadinasi, Airijos Dail Eireann'o priimtas Steigiamasis Aktas su šiais savo dviem priedais, — tai tiktai antroji, „ypatingoji dalis", — Anglijos Parlamento skelbiamojo „Akto įstatymo apie Laisvosios Airijos Valstybės konstitucijos nustatymą". Vadinasi — *Airijos Steigiamojo Seimo valstybiškai konstitucinis kūrinys yra inkorporuojamas į Anglijos (Didžiosios Britanijos) valstybinį įstatymą, kuris suteikia jam imperatyvinės galios ir padaro teisės aktu.* Ši Airijos valstybės ir jos konstitucijos įteisinimo forma aiškiai nusako, jog Airijos valstybė yra susikūrusi Didžiosios Britanijos suverenitete, kaip Anglijos parlamento teisinis padarinys, ir kad tokiu būdu formališkai, teisiškai Airijos konstitucija, kad ir pačios Airijos seimo suprojektuota ir politiškai pačios Airijos iškovota sutarties su Anglija suvaržyta, — yra Airijai Anglijos parlamento *oktrojuota* (suteikta). Tokiu būdu tiktai šios konstitucijos ribose, tiktai įsteigtoji, bet ne steigiamoji, Airijos valdžios galia gali laisvai reikštis ir veikti.

Tiesa, pati konstitucija (50 str.) numato konstitucijos keitimo tvarką; šią jos keitimo galią, kurioje, be abejo, reiškiasi steigiamasis galios momentas, ji paveda pačiai Airijai — jos valdžios organų asmeny, nenustatydama ir nereikalaudama jokios Anglų parlamento intervencijos (įsikišimo); tačiau šis steigiamosios galios momentas taip pat visiško suverenumo nepasiekia, nes *a)* iš vienos pusės, jis yra aprėžtas absoliutiniu uždraudimu liesti ir užgauti ką nors pagrindinio Susitarimo principų bei nuostatų ir *b)* iš antros pusės, ši steigiamoji galia tegali būti vykdoma tiktai konstitucijoje nurodytu, vadinasi, Airijai leistu, keliu; iš to išeina, kad, pav., perversmu ar revoliucijos keliu Airija savo konstitucijos pakeisti negalėtų. Neturėdama tam titulo savo suverenitete, ji šitokiam konstitucijos pakeitimui būtų reikalinga naujos Didžiosios Britanijos parlamento sankcijos arba turėtų kartu pasiskelbti nepriklausoma suverenine valstybe ir faktiškai nutraukti ryšį su Anglija, išsiskyrusi iš jos. Nors tai gal ir keistai skamba, bet revoliucijos ir perversmo pajėgumas sudaro geriausiąjį valstybės suverenumo kriteriumą. Jei revoliucija ar perversmas yra laimėję, tai nepriklausomoje (suvereninėje) valstybėje tos revoliucijos ar perversmo sudaryta valdžia yra visuomet iškarto diktatorinė, ir jos darbams jokio teisėtumo saiko nėra; viskas, ką ji daro, turi galios ir ima teisiškai veikti, nes jokio kito aukštesnio teisės šaltinio, kaip šios valstybės valdžios imperiumas, valstybėje nėra. Užtai priklausomoje valstybėje revoliucija ir perversmas, kad ir laimėję vietoje, nieko teisiškai pakeisti ir sukurti nepajėgia, kol nėra nutrauktas priklausomybės ryšys; jie ne tiktai yra bejėgiai ką nors teisiškai nuveikti, bet ir patys, net laimėję vietoje kovą, yra neteisėti ir reikalingi arba sudraudimo iš vyriausios jėgos arba legalizavimo.

Tačiau konstatavę šią formalinę teisinę Airijos „laisvosios" valstybės priklausomybę, mes neturime šio fakto reikšmės perdėti. Ištikrųjų nieko baisaus čia nėra. Neužmirškime, kad mes esame senoje Anglijoje, kurios teisinių formulių griežtumas ir pastovumas atitinka nepaprastą jų teisinio turinio lankstumą. Kaip pačios Anglijos konstitucinėje teisėje senos tradicinės monarchinės formulės (King in Parliament, King in Counsil) puikiai sugyvena su moderninėmis kabinetinio režimo normomis ir neleisdamos niekur įstatymo tekste minėti naujų

konstitucinės teisės institucijų, nusistojusių konstituciniais precedentais ir įgyvendinančių Anglijos monarchijoje savotišką plebiscitinę tiesioginę demokratiją, skirtingą nuo klasikinės šveicariškai amerikoniškos, bet veiklią, galingą ir labiau gerbiamą bei pastovesnę, negu toji, kuri kitur remiasi iškilmingais tekstais ir ryškiomis formomis, lygiai taip pat Didžiosios Britanijos Dominijų Imperija, formališkai panaši į Anglijos valdymą autonominių provincijų grupės, ištikrųjų savo gyvu evoliuciniu turiniu sudaro puikų solidarinį tarptautinį kelių valstybių bloką. Visos dominijos yra formališkai steigiamos Didžiosios Britanijos parlamento aktu ir visos, pagal klasikines teisines formules, nėra suvereninės, kaip kad ir Airija. Kiekviena dominija yra netarpiškai susirišus tiktai su Londonu, bet ne tarp savęs. Tokiu būdu klasikinėmis teisinėmis formulėmis Dominijų imperija nėra laisva federacinė arba konfederacinė tų dominijų sąjunga, bet kažkoks Anglų valdomų ir drauge autonominių priklausomų valstybių blokas, kaip Anglijos imperializmo reiškinys. Nėra bendrojo Dominijų imperijos parlamento, nėra tam tikros tos imperijos vyriausybės ir išviso valdžios; tėra kiekvienos Dominijos valdžia ir vyriausybė bei parlamentas ir tėra Anglijos (Didžiosios Britanijos) valdžia — josios parlamentas ir josios karūna. Anglijos valdžios dominijos teisiškai neveikia, jos joje savo atstovavimo organo neturi ir jos organuose savo atstovų taip pat neturi. Visa tai teisiškai sudaro jų priklausomos valdomosios, bet jokiu būdu ne valdančiosios padėties imperijoje žymes.

Tačiau faktiškai naujais konstituciniais ir tarptautiniais precedentais, pamažu virstančiais sui generis konstitucine šios imperijos commun law, dominijos evoliucijonuoja kaip tik į federacinę arba net konfederacinę valstybių sąjungą. Periodinės Anglų ir dominijų premjerų suvažiavimai bei konferencijos ir kaikurios kitos imančios reikštis ir nusistoti ryšio institucijos rodo aiškų šios tariamai imperialistinės konstrukcijos nukrypimą į sui generis federacinį junginį, o ypatingai tokie žymūs ir reikšmingi teisiniai faktai, kaip dominijų dalyvavimas lygiomis narių teisėmis Tautų Sąjungoje greta Anglijos, rodo jau tiesiog į konfederacinę šios sąjungos evoliuciją. Tad Airijos laisvė dalyvaujant šitokiame valstybių bloke pateisina jos pavadinimą „laisvąja valstybe“. Tad iš esmės teisingai, nors pagal

tradicines formules ir nelogiškai, Laisvosios Airijos Valstybės konstitucijos 1 str. šiaip Airijos teisinę padėtį apibūdina:

„Laisvoji Airijos Valstybė yra lygus narys tautų junginio, kuris sudaro Britų tautų sąjungą."

Taip Dominijų imperija — tai ištikrųjų sui generis Tautų Sąjunga, kurioje dalyvavimas yra garbingas ir laisvei nekenkia.

Įdomus yra Airijos konstitucijos lankstumo sutvarkymas. Aš čia nekalbu apie tą šio lankstumo suvaržymą, į kurį jau buvau nurodęs ir kuris reiškiasi uždraudimu keisti, nesusitarus išnaujo su Anglija, ką nors nuostatų ar principų, užfiksuotų Sutarties Straipsniuose. Tai yra, taip sakant, „daiktinis" konstitucijos lankstumo nevienodumas, kuris vienus nuostatus leidžia keisti viena lengvesne, o kitus — kitokia, painesne, tvarka. Šitokį daiktinį konstitucijos lankstumo nevienodumą arba įvairių konstitucijos dalių ir nuostatų nevienodą lankstumą mes užtinkame ir kaikuriose kitose konstitucijose (pav., Latvijos konstitucijoje — žr. 77 str., SSSR-o konstitucijoje — žr. 2 ir 6 str.).

Airijos konstitucija be to nustato — ir to mes kitur neužtinkame — nevienodą konstitucijos lankstumą ir laiko atžvilgiu (Airijos kon-jos 50 str.). Šiuo atžvilgiu Airijos konstitucija nustato du laikotarpiu: pirmas laikotarpis trunka pirmuosius aštuonerius metus; antras laikotarpis prasideda devintaisiais konstiticijos veikimo metais ir trunka, kol gyva yra ši konstitucija arba kol tai bus pakeista. Pirmame laikotarpy (pirmieji aštuoneri metai) konstitucija (žinoma, su bendru rezervu Sutarties Straipsnių atžvilgiu) yra visiškai lanksti; tai reiškia, ji gali būti keičiama paprasta įstatymų leidimo tvarka; antrame laikotarpy konstitucijos lankstumas mažėja ir paprastos įstatymų leidimo tvarkos jai keisti neužtenka: reikalaujama, be to, dar privalomo sankcijos ar ratifikacijos referendumo.

Tai yra sektina konstitucinė naujiena. Šiuo naujai, gyvenimo nepatikrintai, konstitucijai nustatomas tam tikras bandymo laikas — 8 metai. Kaip dar XIX amžiuje pastebėjo Lassal, rašytoji valstybės konstitucija turi atitikti socialinių jėgų santykiavimą. Jei ji jo neatitiks — ji turės būti pakeista. Bet jei ji bus paskelbta nelanksti, jei pakeisti ji bus ypatingai sunku ir jei dėl to ji laiku nebus pakeista, tai tie gyvi ir stiprūs sociali-

niai veiksniai, kuriems ji kliudys veikti valstybės valdžią, patys ją revoliucijos ar perversmo keliu suardys ir nugriaus. Žodžiu, konstitucijos nelankstumas padidina revoliucijos ar perversmo pavojų, o tat ypatingai reiškiasi tada, kai konstitucija yra jauna ir nenusistojusi, dar neišlaikiusi, taip sakant, gyvenimo ir veikimo kvotimų. Šiuo sumetimu šis Airių konstitucinis precedentas gali būti labai sveikas. Jauna neišbandyta konstitucija turėtų būti pradžioje, kiek galima, lanksti, kad visos pataisos, kurias nurodys gyvenimas ir kurias iškels esamieji valdžioje veiksniai, galėtų būti be ypatingų apsunkinimų ir kliūčių įvykdytos. O perėjus bandymo laikui ir konstitucijai su įneštomis į ją pataisomis arba be jų nusistojus, — jos lankstumas be didesnio pavojaus gali būti kiek suvaržytas konstitucinio pastovumo naudai.

Konstitucinis režimas, kurį steigia Airijos konstitucija, yra *parlamentinis*. Tačiau įdomu yra tai, kad šiuo atžvilgiu Airija pasirinko *ne klasikinį* parlamentarizmo tipą, kuris veikė pačioje Anglijoje karalienės Viktorijos metu ir kurio pavyzdžių yra labiau užsilikę konstitucinėse monarchijose, bet *prancūziškąjį* tipą, kuris plečiasi kontinento parlamentarinėse respublikose su aiškia parlamento hegemonija ir vyriausybės pažeminimu ir pavergimu parlamento absoliutizmui. Tai aiškėja ypatingai iš Airijos konstitucijos 53 str. nuostatų.

Pagal *klasikinio parlamentarizmo* principus, nutrūkus pasitikėjimui tarp žemesniųjų parlamento rūmų ir ministerių kabineto, jie abu — rūmai ir kabinetas — nebegali toliau likti valdžioje, kuri yra pagrįsta *jų bendradarbiavimu pasitikėjimu;* vienas jųjų — vistiek kuris — turi pasišalinti; tad — „aut — aut“: *arba* ministerių kabinetas turi pasišalinti ir užleisti vietą naujam kabinetui, turėsiančiam rūmų daugumo pasitikėjimą, *arba* rūmai turi būti paleisti tam, kad būtų išrinkti nauji rūmai, kurie ir parodys, ar piliečiai-rinkikai pritaria vyriausybei ar paleistojo parlamento daugumui; jei naujai išrinktų rūmų daugumas pritaria paleidusiai senuosius rūmus vyriausybei, tai vyriausybė ir laimi konfliktą, o jei naujai išrinktasis daugumas pritaria senajam daugumui ir smerkia vyriausybę, tai jau tada kabinetas būtinai turi atsistatydinti.

Airijoje, kaip ir Prancūzijoje bei Europos kontinento parlamentarinėse respublikose, nieko panašaus. Vykdomoji Taryba

(taip yra vadinamas Airijos ministerių kabinetas), netekusi Dail-Eireann'o daugumo pasitikėjimo, *turi atsistatydinti.* Ji *negali* atsikirsti Dail-Eireann'o paleidimu ir *apeliuoti* į teisinės tautos (piliečių-rinkikų) sprendimą. Tad kilus konfliktui — ji negali laimėti niekuomet.

Kad negalėtų būti jokių nesusipratimų, jokių priešingų aiškinimų — konstitucija (53 str.) kategoriškai uždraudžia Rūmų paleidimą kilus konfliktui. Būtent, išviso Dail-Eireann'as gali būti Karūnos atstovo paleistas pritariant (pagal nuomonę) Vykdomajai Tarybai (28 str.); tačiau šis Vykdomosios Tarybos pritarimas (nuomonė) Dail-Eireann'o paleidimui negali paveikti jo paleidimo tada, kada jau Vykdomoji Taryba neteks Dail-Eireann'o pasitikėjimo (53 str.). Jei dar pažymėsime (tas pats 53 str.), kad Vykdomosios Tarybos pirmininkas (ministeris pirmininkas, premjeras) yra Karūnos atstovui *Dail-Eireann'o pristatomas* paskirti, o kiti ministeriai yra pirmininko pristatomi Dail-Eireann'ui sutinkant, tai mums bus aišku, kokia žymi yra Dail-Eireann'o persvara ir hegemonija vyriausybės atžvilgiu.

Ir išviso Dail-Eireann'o paleidimas jokios ryškesnės reikšmės Airijos konstitucijoje nėra gavęs. Tų nepaprastų galimumų, kuriuos iš šios institucijos (renkamų rūmų paleidimo) yra gavusi naujausioji Anglijos konstitucinė praktika, sunaudojusi šią instituciją savotiškam tiesioginiam demokratiniam valdymui, kaip sui generis plebiscitinę priemonę tautai pasisakyti ar tam tikrą tautos konsultacijos aktą atlikti ir atstovams bei pačiai parlamentinei vyriausybei gauti tiesiog iš tautos tam tikrų direktyvų (sui generis imperatyvinis mandatas), — Airijos konstitucija nesirūpina iš šios institucijos gauti.

Tiesa, ji užtat kitokiais keliais prisiartina prie *tiesioginės demokratijos,* tuo paraližuodama parlamento (ypač Dail-Eireann'o) hegemoniją ir neleisdama pastarajai nukrypti į diktatūrą (seimokratiją). Būtent, ji tai daro kaikurių Šveicarijos šablono pusiau tiesioginio demokratinio valdymo institucijų pasiskolinimu — *liaudies iniciatyva, referendumu, liaudies vetu.*

Liaudies iniciatyvai pavestas 48 str. Jos įvedimas padarytas pareinančiu arba nuo paties *Dail-Eireann'o nutarimo,* arba nuo tam tikro piliečių-rinkikų skaičiaus pareikalavimo, pareikšto *peticijos* keliu, *referendumui pritarus;* ši iniciatyva

apims tiek *paprastus įstatymus,* tiek *konstitucijos keitimą,* ir veiks parlamento darbą, bet jei parlamentas atmestų šios iniciatyvos iškeltąjį sumanymą, tai pastarasis dar perduodamas *referendumui* spręsti.

Referendumas, be 48-me str. nurodytų dviejų atsitikimų ir be mūsų aukščiau minėto *privalomojo sankcijos referendumo konstitucijai keisti* (50 str.), veikia dar 47-ju str. Ten numatomas *fakultatyvinis sankcijos referendumas* visiems (išskyrus finansinius, taip pat ir abiejų Rūmų pripažintus būtinais) paprastiems įstatymams. Šį referendumą paveikia (kaip apeliacijos protestas) arba piliečių-rinkikų dalies veto *(liaudies veto)* arba *Senatas* (aukštesnieji parlamento Rūmai).

Nuolatinis pastovus konstitucinis Airijos ryšys su metropolija (Anglija) realizuojamas karaliaus asmeny. Konstituciniu Airijos karalium yra Anglijos karalius. Vieninga Didžiosios Britanijos ir visos jos Imperijos Karūna, įkūnyta tobulame ir neatsakingame karaliaus asmeny, nuo kurio Anglijos parlamentarizmo principais buvo atskirtas veiklumas, perkeltas į ministerių kabinetą, — yra bendra. Airijoje karaliaus asmuo yra tam tikro generalinio gubernatoriaus atstovaujamas, o veikli Karūnos prerogatyvos vykdytoja — Vykdomoji Taryba (ministerių kabinetas) yra sava (apie jos sudarymą ir konstitucinę padėtį žr. aukščiau).

Kaip ir Anglijoje, parlamento, kaip aukščiausiojo valstybės valdžios organo ir įstatymų leidėjo, sąvoka Airijoje (konstitucijos 12 str.) apima ne tiktai Rūmus, bet karalių (Karūną) ir abiejus Rūmus (Dail-Eireann'ą ir Senatą). Pabrėžtina, kad konstitucija suteikia Airijos parlamentui galią steigti priklausomus įstatymams leisti organus, kurių įstatymų leidžiamoji kompetencija bus jiems Airijos parlamento įstatymo deleguojama (44 str.).

Expressis verbis Airijos konstitucija konstitucionalizuoja Airijoje precedentinį konstitucinį dominijų ir ypač jų santykių su Anglija ir su Karūna „commun law", ypač toje šios precedentinės teisės išraiškoje, kuri sudaro seniausios dominijos, Kanados, valdymo praktiką. Anoji „Kanados praktika", matyti, yra Airijos konstitucijos laikoma geriausia ir tiksliausia tikrosios Airijos laisvės garantija. Ji minima įvairiose konstitucijos vietose.

Labai įdomi ir todėl pabrėžtina yra aukštesniųjų Airijos parlamento Rūmų — Senato — konstrukcija. Moderninė funkcionalinė aukštesniųjų parlamento Rūmų evoliucija čia taip pat pasireiškė.

Dviejų parlamento rūmų sistema unitarinėse demokratinėse valstybėse, kaip žinoma, turi demokratijos tarpe daug principinių priešų. Iš vienos pusės, žmonės dar nėra pamiršę aukštesniųjų rūmų luominės, aristokratinės arba monarchinės kilmės, kurios dar ikišiol kaikuriose valstybėse aukštesnieji rūmai nėra visiškai nusikratę (tarp kito ko, ir Lordų Rūmai pačioje Anglijoje), todėl ši instrukcija kartais veikia griežtų demokratų sąmonę, kaip kad raudonas skarmalas veikia jautį: išgirdę apie aukštesniuosius rūmus — jie junta priešą ir ruošiasi kovai. Kiti prieš dviejų rūmų sistemą kelia teorinius sumetimus: esą, kaip viena esanti „suvereninė tautos valia", taip viena ir vienalytė tegalinti būti tautos atstovybė; aukštesnieji rūmai — tai esą kažkoks sąmokslas prieš demokratiją, prieš lygybę, prieš „tautos valią"; jie esą naikintini. O radikalinės srovės demokratijos nemėgsta šios institucijos dėl to, kad ji stabdanti socialines reformas ir slopinanti pažangą.

Tačiau jei dviejų parlamento rūmų sistema visdėlto moderninių valstybių, net ir demokratinių, daugumo yra laikoma, tai tas daroma ne teorijos, bet ypač praktikos sumetimais dėl tam tikrų praktikinių šios institucijos patarnavimų ruošiant, svarstant ir leidžiant įstatymus. Yra demokratiniame moksle rimtų bandymų *(Esmein)* visiškai demokratizuoti šios institucijos konstrukciją, kad ji būtų visiškai suderinta su tautos suvereniteto ir tautos atstovavimo principais, kad jos priešai negalėtų jos pulti demokratinių principų vardu. Nemaža yra valstybių, kurios ištikrųjų šitaip ir demokratizavo savo senatus (Prancūzija, Lenkija, Čekoslovakija, ypač Norvegija).

Bet pastaraisiais laikais ypač dvi tendencijos ima reikštis aukštesniųjų parlamento rūmų reformos atžvilgiu. Viena šių tendencijų, kurios reiškėjas moksle buvo įžymus Prancūzų konstitucionalistas *Duguit,* jungia šią problemą su bendra visuomenine konstitucine reforma ir nori sunaudoti šią instituciją profesiniam ūkio visuomenės atstovavimui, kuris šiandien yra ūkio rūmuose ar ūkio tarybose (Vokiečių Reichswirtsschaftsrat,

Lenkų Naczelna Izba Gospodarcza Rzeczpospolity) koncentruojamas.

Antroji srovė, kuri kaiptik ir yra Airijoje realizuojama, žiūri į aukštesniuosius rūmus ne tiek kaip į įstatymų leidėją, lygų žemesniesiems rūmams, bet kaip į organą, kuris papildo įstatymų leidėjo darbą, iškeldamas įvairius klausimus, pastabas ir kritiškus abejojimus dėl žemesniųjų rūmų svarstytų ir priimtų įstatymų projektų, kurių abejojimų, pastabų ir klausimų žemesnieji rūmai galėjo nepastebėti; iškeldami šiuos klausimus ir pastabas, aukštesnieji rūmai grąžina projektą žemesniesiems ir verčia juos dar sykį, o gal ir kelius sykius svarstyti paisant iškeltųjų klausimų; tačiau galutinis sprendimas pareina tiktai nuo žemesniųjų rūmų. Tokiu būdu *aukštesnieji rūmai iš netarpiško įstatymų leidėjo virto veto funkcijos organu*, būtent — *reliatyvinio veto*. Šita grynai funkcionalinė aukštesniųjų rūmų reforma yra įvykdyta *Vokietijoje, Austrijoje, Lenkijoje* ir — kiek silpnesnioje formoje — *Anglijoje* (nuo 1911 m. — Act'u of Parliament) ir *Airijoje*.

Bet jei šiuo funkcionaliniu būdu reformuojamieji aukštesnieji rūmai netenka politinės įstatymų leidimo galios ir virsta tiktai organu, kuris pagilina klausimus, kylančius įstatymo projekto svarstymo metu, ir kuris kreipia įstatymų leidėjo dėmesį į tai, kas jo yra neapsvarstyta arba nepagilinta, paliekant visą sprendžiamąją galią žemesniesiems, tai jau ir aukštesniųjų rūmų sąstato klausimas aiškėja kitokioje šviesoje: svarbus čia pasidaro ne demokratinis „tautos valios" ar daugumo nusistatymo atstovavimo principas, nes „tautos valia", pagal demokratines tezes, esant reikalinga tiktai pačiam imperatyviniam sprendimui, kuris sudaro žemesniųjų rūmų funkciją, bet *ypatingas nusimanymas ir prityrimas*, sugebėjimas numatyti visus kylančius klausimus, visus valstybinius reikalus, visus *„pro"* ir *„contra"* sumetimus; aukštesnieji rūmai turi tapti sui generis *„specų" kolegija, aukštųjų kvalifikacijų ir stažo žinovų taryba*. Ir štai kaiptik šia kryptimi kaikur jau evoliucionuoja aukštesniųjų rūmų personalinio sąstato reforma. Ir būtent mes tai kaiptik matome *Airijoje* (taip pat *Belgijoje* ir *Rumunijoje*).

Šia prasme Airijos Senato sąstatą sutvarko 31—33 konstitucijos str. Kas treji metai išrenkama $^1/_4$ dalis visų senatorių

(15 senatorių, nes jų išviso yra 60), ir tokiu būdu sąstatas atnaujinamas kas 12 metų. Senatoriai renkami demokratiniu būdu — piliečių-rinkikų balsavimu, bet *tiktai iš kandidatų, kurių sąrašas išanksto Dail-Eireann'o ir Senato paruošiamas.* Į šį sąrašą įrašomi: *a)* ypatingų *aukštų kvalifikacijų* žmonės, atstovaują (reiškią) įvairiems *svarbiems socialiniams reikalams bei įstaigoms* šaly; jų skaičius turi būti tris sykius didesnis negu mandatų skaičius; du trečdaliu šių kandidatų išrenka į sąrašą Dail-Eireann'as ir vieną trečdalį — Senatas; siūlant kandidatą į sąrašus, turi būti *raštu ir jo kvalifikacija nurodyta;* tiek Dail-Eireann'as, tiek Senatas renka kandidatus į sąrašus proporcine rinkimų sistema; *b)* visi *kada nors buvę senatoriais.*

Funkcionalinį parlamento rūmų santykį ir jų įstatymų leidžiamąją galią sutvarko 35 ir 38—40 konstitucijos str. str. Išskyrus finansinio pobūdžio įstatymus, kuriems priimti veikia ypatinga ten pat nurodyta tvarka, dar labiau išplečianti Dail-Eireann'o privilegiją, šiaip įstatymo projektas, jei jis *per 270 dienų* (skaitant nuo pirmojo jo pasiuntimo iš Dail-Eireann'o į Senatą) nėra abiejų Rūmų vienodo teksto priimtas, yra laikomas jų abiejų priimtas *tos formos, kurios jis buvo paskutinį sykį Dail-Eireann'o priimtas* (sprendžiamoji Daile-Eireann'o galia ar privilegija, daranti Senato vaidmenį tiktai reliatyviniu vetu).

Airija taip pat yra viena tų valstybių, kurių konstitucija numato viešąją *ūkio tarybų* instituciją (45 konstitucijos str.), pagrįstą *profesinio atstovavimo* dėsniais. Įdomu, kad ji įgalioja Dail-Eireann'ą pavesti toms profesinėms Ūkio Taryboms teisę *rekomenduoti Dail-Eireann'ui kandidatus į ministerius, neįeinančius į Vykdomąją Tarybą* (į ministerių kabinetą; Airijoje, kaip ir Anglijoje, ne visi ministeriai dalyvauja kabinete) ir leidžia skirti tuos ministerius iš tų Tarybų narių (55 ir 56 konstitucijos str.).

Labai įdomus ir nepaprastas yra Airijoje *teisminės įstatymų konstitucingumo kontrolės* sutvarkymas. Šiuo atžvilgiu įvairiose valstybėse varžosi *trys sistemos.* Viena, vadinamoji *Prancūzų sistema,* draudžia teismams kelti betkurį klausimą apie įstatymo konstitucingumą ir netaikyti įstatymo dėl jo nekonstitucingumo; jei įstatymas yra konstitucijos numatyta

tvarka paskelbtas — jis yra įstatymas ir tuo pačiu yra teismui priverstinis, nes teismo funkciją sudaraš įstatymų taikymas, o ne jų kritika. Tai yra sistema, priimta daugybės Europos kontinento valstybių.

Kitokia yra vadinamoji *Amerikos sistema*, kurios tėvynė yra *USA*. Čia atvirkščiai — betkuris teismas, jei prieš kurį nors įstatymą bylininkas atsikerta jo nekonstitucingumu, turi teisę ir pareigą apsvarstyti šį atsikirtimą, ir jeigu teismas būtų konstatavęs, kad ištikrųjų įstatymas nekonstitucingas (užgaunąs konstitucijos nuostatus), tai jis turėtų šio įstatymo arba jo nekonstitucingo nuostato netaikinti; teismas negalįs panaikinti nekonstitucingo įstatymo, bet ir negalįs iš jo daryti jokių teisinių išvadų; jis turįs praeiti pro šalį nekonstitucingo įstatymo, lyg kad jo nebūtų buvę; tačiau čia nekonstitucingumas konstatuojamas ir įstatymas netaikomas tiktai sprendžiamosios bylos atžvilgiu — *ad hoc*, o *ne erga omnes*.

Pagaliau trečioji sistema, naujausioji, pradėjusi veikti tiktai XX amžiuje po Didžiojo karo, veikia tiktai dviejose valstybėse — *Čekoslovakijoje* ir *Austrijoje*. Tai yra *konstitucinio teismo sistema*. Čia yra įsteigtas tam tikras teismas — konstitucinis teismas, kuriame tam tikri viešosios galios organai (pav., vyriausybė, teismai) gali iškelti klausimą apie betkurio įstatymo konstitucingumą (kitaip sakant, apskųsti jį dėl nekonstitucingumo). Tada konstitucinis teismas ir sprendžia, ar įstatymas yra konstitucingas ar nekonstitucingas. Radęs jį nekonstitucingą — konstitucinis teismas daro teismo įstatymo panaikinimo sprendimą; šis sprendimas yra skelbiamas įstatymo skelbimo tvarka ir veikia *erga omnes;* panaikintas konstitucinio teismo sprendimu įstatymas netenka galios.

Airija pasirinko kelią tarp antros ir trečios sistemos. Iš vienos pusės, kaip kad Amerikos sistemoje, įstatymo konstitucingumo klausimas gali būti iškeltas ne savaime tam tikru šio reikalo skundu, bet tiktai sąryšy su kuria nors šiaip teismo sprendžiamąja byla. Tačiau, iš kitos pusės, pasisakyti šiuo klausimu, vadinasi, pripažinti įstatymą esantį nekonstitucingą, gali ne betkuris teismas, bet tiktai vienas tam tikras teismas, kuris tuo pačiu yra artimas konstituciniam teismui. Šis teismas Airijoje — tai vad. *Vyriausiasis Teismas*. Būtent, Airijoje veikia I instancijos teismai ir jų tarpe vienas vadinamas Vy-

riausiuoju Teismu, kuris taip pat vykdo pirmosios instancijos kompetenciją, ir jų visų viršūnėje jiems visiems bendras apeliacinis Aukščiausiasis Teismas; ir štai visos bylos, kuriose kyla įstatymų konstitucingumo klausimai, yra koncentruojamos pirmoje instancijoje Vyriausiajame Teisme. Tuo būdu šis teismas lyg specializuojasi įstatymų konstitucingumo klausimais ir virsta sui generis konstituciniu teismu.

Dar yra daugiau įdomių nuostatų Airijos konstitucijoje. Tačiau šioje įžangoje, kuri turėjo būti trumpa, bet jau virto kiek platoka, mes jų visų nežiūrėsime, nes mes čia išsemiamos skelbiamų konstitucijų studijos nemanome patiekti.

III.

SHS karalystės 1921.VI.28. konstitucija.

Ši valstybė (SHS, arba Jugoslavija) sudaro *Didžiosios Serbijos* idėjos įgyvendinimą. Ji apima tris artimas tautas — serbus, kroatus ir slovėnus, tačiau hegemonija yra serbų. Visos trys išvardytos tautos yra *slavių kilmės* (nuo serbų, apie kuriuos čia bus kalbama ir kurie gyvena Balkanuose, reikia griežtai skirti kita *maža slavių kilmės tauta,* kuri pati save vadina serbais ir savo kalbą — serbų kalba ir kuri gyvena išdalies *Saksonijoje,* o išdalies *Prūsuose,* būtent — Prūsų pagrobtoje Saksonijos daly prie Šprevos upės tose vietose, kurios kartais yra *Spreewald'u* vadinamos; ši Saksonijos ir Prūsų Saksonijos provincija, kurioje gyvena šie „serbai", vadinama *Lužicais* — vokiškai Lausitz, todėl šie serbai yra vadinami *Lužicų serbais* arba, kaip juos vadina lenkai, *lužitiečiais* — lužičanais; vokiečiai juos vadina *vendais,* arba *venedais;* ši Lužicų serbų arba lužitiečių, ar vendų, tauta sudaro paskutinę gyvą liekaną plačiosios Vakarų slavių padermės, kuri seniau gyveno visame Brandenburge ir kurios teritorijoje įsikūrė Berlynas; Lužicų serbų sostinė ir jų tautinio judėjimo centras — *Budišin'o* miestas, vokiškai *Bautzen,* Saksonijoje; išviso Lužicų serbų yra apie 100.000, tame skaičiuje apie 70.000 protestantų ir apie 30.000 katalikų; katalikai visi gyvena Saksonijoje; tautinis judėjimas plečiasi ypač tarp katalikų; jį palaiko keli inteligentai — katalikų kunigai, mokytojai; eina keli laikraštukai, yra tautos muziejus, tautos namai Budišine, gražus turtingas liaudies dainų rinkinys, yra kelios kultūrinės draugijos; tačiau mažas šios tautos žmonių skaičius vargu bau leis patriotams išgelbėti šią nykstančią tautą nuo pražūties.

Balkanų serbai gyvena *Balkanų centre ir vakaruose iki Adriatikos jūros* — į pietus nuo vengrų, į vakarus nuo rumunų ir bulgarų, į šiaurę nuo graikų ir albanų. Serbų teritorijos tąsą į šiaurės vakarus sudaro *Kroatų* (Hrvatų) teritorija, o dar toliau ta pačia kryptimi — *Slovėnų* teritorija, įeinanti į Italijos valstybinę teritoriją Fiume ir Triesto apylinkėse. Serbų tautinės,

o dabar ir valstybinės, teritorijos dalį sudaro *Juodkalnė* (Montenegro, Černohora), buvusi iki Didžiojo karo atskira neprikl[au]somoa valstybė.

Iki XV amžiaus Serbija buvo gana stipri valstybė Balkanuose tarp Vengrijos ir Bizantijos (Graikijos). Kartais ji virsdavo vasaline, tačiau kartais išplėsdavo didelę galią. 1389 m. *Kosovo lauko mūšyje* jai buvo *Turkų* suduotas *mirtinis smūgis,* nors jau tada išviso jos galia buvo nusmukusi ir šalis buvo suskaldyta įvairiomis dalimis, atskirų valdovų valdomomis. XV amžiuje, *mirus paskutiniam Serbų karaliui Jurijui Brankovičiui,* Serbija buvo galutinai *Turkų pavergta.*

XV ir XVI amžiuose Turkų jungas buvo pakenčiamas. Iš suturkintų serbų būdavo Turkų ministeriai, didieji viziriai, karo vadai; jie reiškė simpatijos serbams, iš kurių patys buvo kilę, kartais juos užtardavo; pav., jie padėjo serbams įsteigti savo atskirą nuo graikų patriarchatą. XV ir XVI a. *serbų kalba* tapo net *diplomatine Didžiosios Portos kalba.* Turkai išviso indiferentiškai žiūrėjo į savo valdinių krikščionių kalbą, tautybę ir tikybą. Jie į tai nesikišdavo. Visdėlto būdavo ir žiaurių smurto aktų — atsitikdavo masinių užpuolimų su vaikų ir moterų pagrobimu. Be to, periodiškai buvo imami serbų jaunuoliai į *janyčarus.* Janyčarais buvo vadinama ypatingo sąstato Turkų kariuomenės dalis: tai buvo krikščionių vaikai, prievarta paimti iš savo tėvų, nepažįstą savo šeimų ir giminių, nė vietos, iš kurios jie yra kilę, išauklėti Muamedo (Mahometo) tikyboje ir didžiausiai sufanatizuoti; janyčarai buvo patys aršiausieji krikščionių priešai, degą neapykanta prieš „šunis", „giaurus"; jie pasižymėjo ypatingu žiaurumu; kartais jie vaidino Turkijoje žymų politinį vaidmenį; janyčarų bijojo ir patys sultonai (Turkų valdovai) ir ypač valdininkai bei aukštieji valstybės vyrai, o krikščionims pats janyčarų vardas buvo baisus.

Nuo XVII amžiaus prasideda serbų *sukilimai.* Austrija juos šelpia, ragina jų kolonizaciją Pietų Vengrijoje ir Austrijos šalyse. Serbų imigraciją Austrijon ir Vengrijon — masinė. Serbai *kolonizuoja ištisus teritorijos plotus.* XVIII a. pradžioje į Austrijos rankas patenka Bielgradas, serbų sostinė; tačiau Austrija jį vėl praranda.

1794 m. Turkija suteikia *autonomiją Bielgrado pašalykui*

(pašalyk'as — administracinio teritorijos padalinimo vienetas): pašalyką valdo Turkų viziras, bet vidaus administracija pavedama liaudies renkamiems *kneziams*. Janyčarams uždrausta įžengti į pašalyką — jie to negali pakęsti. Prasideda *kovos tarp janyčarų ir teisėtos valdžios;* kovai su janyčarais Turkų dvarininkai pasikviečia serbų *četus* (pusiau sukilėlių ir pusiau banditų būrius). Tačiau janyčarai laimi; 1801 m. autonomija jau prarasta; Bielgrado pašalyke viešpatauja janyčarai.

1804 m. naujas serbų sukilimas, vadovaujamas *serbų tautos didvyrio Kara-Georgijaus (Jurgio Juodojo)*. Tai pradžia naujausios serbų istorijos, nepaprastai kruvinos ir žiaurios.

1806 m. serbai susitaria su turkais: Serbija mokėsianti Turkijai mokesčius, turkai turėsią teisės pasilikti keliuose serbų miestuose. Tačiau serbai nepasitiki turkais, ir bruzdėjimas šaly nesibaigia.

1808 m. *Skupština* (taip yra vadinamas Serbų politinės atstovybės organas — parlamentas ar seimas) *paskelbė Karą-Georgą aukščiausiuoju ir paveldėtiniu serbų tautos vadu.*

1812 m. *Bukarešto taikos sutartimi* tarp Rusų ir Turkų paskelbiama *Serbijos autonomija,* kuri tuo būdu virsta *tarptautinės teisės elementu.* Tačiau kadangi Rusai užimti karu su Napoleonu, tai 1813 m. turkai vėl *pavergia serbus,* keršija už sukilimą ir už suteiktą priešams (Rusams) pagalbą. *Karą-Georgas pabėga;* 1817 m. bebandydamas grįžti, jis buvo *nužudytas;* jo nužudymu įtariamas jo konkurentas — *Miloš Obrenovič.*

1815 m. serbai vėl sukilo; sukilimui vadovauja Miloš Obrenovič. Sukilimas plečiasi, turkai nusileidžia ir vėl sutinka pripažinti Serbijos autonomiją. *Serbų kunigaikščiu tampa Miloš Obrenovič.*

1827—1829 m. serbai gauna beveik visišką nepriklausomybę.

Kunigaikštis Miloš elgiasi despotiškai; kyla nuolatiniai konfliktai tarp kunigaikščio ir vaivadų. 1839 m. *Miloš abdikuoja.* Trumpai valdė Milošo sūnus *Milanas,* kuriam mirus sostą užėmė antras sūnus Mykolas, kuris tačiau nesugebėjo su Portos ir vidaus intrigomis; 1842 m. *Mykolas Obrenovič pabėgo.*

Tada buvo pakviestas į sostą *Kara-Georgo sūnus Aleksandras,* kuris valdė iki 1858 m. Jisai pasiduodavo čia Austrijos čia

Rusų įtakai, bet pasirodė neištikimas nei tiems, nei kitiems, todėl ir Austrai ir Rusai buvo nusistatę prieš jį.

1858 m. *Skupština pašalino kunigaikštį Aleksandrą Kara-Georgevičių* nuo Serbų sosto ir *pasikvietė abdikavusį senąjį Milošą* ir jo pabėgusį sūnų *Mykolą Obrenovičius*. Porta nesutiko leisti jiems grįžti į sostą, tačiau Miloš su Mykolu grįžo ir pradėjo kovą su Turkais; senis kunigaikštis *Miloš mirė* 1860 m., o kunigaikštis *Mykolas Obrenovič* 1867 m. visiškai *išlaisvino Serbiją*, kuri tapo *nepriklausoma valstybe*.

Mykolas Obrenovič buvo gabiausias XIX amžiaus Serbų valdovų. Jisai norėjo ir likusias Serbų žemes Turkijoje išvaduoti ir šiuo reikalu padarė sutartį su Graikija, bet 1868 m. *buvo nužudytas* (tai buvo Obrenovičių konkurentų į Serbų sostą — Karageorgevičių — darbas). Skupština pakvietė į sostą Mykolo giminaitį — *Milaną Obrenovičių*. Buvo įsteigta regentūra. 1869 m. regentai įvedė naują *moderninę konstituciją*.

1876 m. kunigaikštis Milanas tapo pilnametis. Tais pačiais metais kilo Serbų *karas su Turkais*, kuriame Serbai buvo sumušti; tačiau prasidėjo Rusų karas su Turkais, Serbai tuo pasinaudojo ir veikdami, kaip Rusų sąjungininkai, užėmė kelius miestus su tam tikra teritorija. Bet Rusai užtaria bulgarus, o serbų naudai nieko nedaro; serbams tiktai laiduojama nepriklausomybė, šiaip gi jie paliekami savo likimui. Serbija, pasipiktinusi Rusų pasielgimu, patenka Rusų konkurentės Balkanuose *Austrijos įtakon* (tiek ūkio, tiek politikos srity).

1882 m. *kunigaikštis Milanas* paskelbiamas *Serbijos karalium*. Milano karaliavimas — *avantiūristinis:* 1885 m. nelaimingas karas su Bulgarais, administracijoje ir finansuose — netvarka, netvarkingas ir šeimyninis Milano gyvenimas su karaliene Natalija. 1888 m. Milanas paskelbia *naują konstituciją*.

1889 m. *Milanas*, susikompromitavęs, *abdikuoja* savo mažamečio sūnaus Aleksandro naudai.

1892 m. jaunas *karalius Aleksandras Obrenovič* daro perversmą: jisai pasiskelbia pilnamečiu, suima regentus, *atgaivina 1869 m. konstituciją*. Santykiai su Rusija nutraukti. 1896 m. grįžta iš užsienio pas sūnų *buvęs karalius Milanas*, intrigantas ir griežtas Rusų priešas; faktiškai jis, Milanas, valdo.

1900 m. karalius Aleksandras, prieš tėvo ir šalies norą, *veda* šiaip pilietę *Dragą Mašiną*, žemos kilmės ir abejotinos do-

rovės moterį, į kurią jis yra įsimylėjęs ir kurios įtakon patenka.

1901 m. karalius Aleksandras Obrenovič savo asmenine karaliaus galia, perversmo keliu, paskelbia *naują konstituciją* (įvedama dviejų parlamento rūmų sistema, pakeičiama sosto paveldėjimo tvarka). Šaly ėjo bruzdėjimas, visa spauda buvo opozicijoje, pačiai vyriausybei įkyrėjo nepastovi karaliaus nuotaika. *Norėdamas baigti su opozicija — karalius Aleksandras vėl griebiasi perversmo metodo.* 1903 m. jisai nutraukė vienai dienai konstitucijos veikimą, paleido Skupštiną ir Senatą, panaikino teisėjų nepašalinamumą, paskelbė reakcinius įstatymus apie spaudą ir susirinkimus. Naujai paskirtas Senatas paruošė Skupštinos rinkimų įstatymą.

Karaliaus Aleksandro Obrenovičiaus darbus Serbijoje nuolat atidžiai sekė Obrenovičiaus giminės priešas ir konkurentas į Serbų karališkąjį sostą *pretendentas — Petras Karageorgijevičius,* gyvenąs Šveicarijoje, kurio vaikai mokėsi Rusijoje. Jisai turėjo nuolatinius slaptus ryšius su Serbija, turėjo ten šalininkų ir ištikimų tarnų, intrigavo, išnaudodavo kiekvieną Obrenovičių klaidą, kurstė, gilino nepatenkinimą esamąja valdžia ir tvarka, organizavo sąmokslus ir laukė progos išlaisvinti Serbijos sostą nuo Obrenovičių, norėdamas pats į jį sėsti. Karaliaus Aleksandro būdas, jo vedybos su Draga Mašina, jo nepopuliariškumas, jo kartojamieji perversmai, jo konfliktas su visa šalies šviesuomene ir visomis politinėmis srovėmis — tai buvo vanduo Karageorgijevičių intrigų malūnui. Bielgrade buvo sudarytas *karininkų sąmokslas,* ir štai 1903.V.29 naktį karaliaus rūmuose *karalius Aleksandras Obrenovič ir karalienė Draga buvo nužudyti.* Į kruvinąjį sostą buvo pakviestas *karalius Petras Karageorgijevičius,* kuris jį skubiai ir užėmė. Skupština *atgaivino 1888 m. konstituciją.* Iškarto Europos valstybės nenorėjo pripažinti karaliaus Petro, kurio rankos buvo suteptos Aleksandro krauju, ir nutraukė santykius su Serbija, bet pamažu šis praeities „epizodas" buvo pamirštas, ir Didžiojo karo metu tas pats karalius Petras jau buvo laikomas ištikimu ir garbingu priešvokietinės Santarvės sąjungininku.

Karalius Petras sutvarkė vidaus santykius; jo padėjėjas buvo ypač *Pašič,* senas prityręs valdžios vyras. Serbų valstybinėje politikoje karaliaus Petro metu buvo momentas ypatingo Serbų susiartinimo su Bulgarais; garsus makedonietis *Boris*

Sarafov, senas Makedonijos Bulgarų veikėjas, Makedonijos sukilėlių vadas, buvo nuvykęs Serbijon ir ten entuziastiškai sutiktas; buvo iškelta *Balkanų taikos ir federacijos idėja*. Tačiau nacionalistinė nuotaika, nuolat veikiama erzinančio Makedonijos judėjimo, suardė tą santaiką. Makedonija tuo laiku dar buvo Turkų valdoma. Ji turi labai margą ir tautiškai susipynusį gyventojų sąstatą, kuriame atstovaujama tiek bulgarams, tiek serbams, graikams, turkams, kucovalakams, čigonams, žydams-spaniolams. Kiekviena šių tautų, o ypatingai bulgarai, serbai ir graikai, yra linkę laikyti Makedoniją savo tautine provincija. Tačiau, beabejo, vyrauja bulgarai tiek skaičium, tiek tautinio nusistatymo aiškumu ir griežtumu. Keliasdešimt metų Makedonijos bulgarai vedė ir išlaikė nuolatinį sukilimą ir partizanų karą su turkais. Visa tai padarė, kad bulgarai žiūrėjo ir tebežiūri į Makedoniją, kaip į savo tautos palikimą. To negalėjo jiems dovanoti pavydūs serbai ir graikai, kurie ten savo judėjime tokios energijos išplėsti nepajėgė, bet taip pat reiškė savo pretenzijas į tą šalį ir stengėsi palaikyti ten savo judėjimą, veikiantį teroro aktais ne tiktai prieš turkus, bet ir prieš vietos bulgarus.

1908 m. staiga *Austrija paskelbė Bosnijos ir Hercogovinos aneksiją*. Bosnija ir Hercogovina — tai buvo dvi Turkų provincijos, geografiškai įsikišusios į Habsburgų Imperijos teritoriją, gyvenamos serbų krikščionių ir serbų mahometonų. Šios dvi provincijos ir mažesnė provincija Novy-Bazar į pietus, taip pat serbų gyvenama, buvo Austrų valdomos okupacijos teisėmis nuo 1878 m. Serbija žiūrėjo į šias provincijas, kaip į savo teritoriją, kuri anksčiau ar vėliau turėsianti būti iš Turkų atimta ir Serbijos valstybinei teritorijai priskirta. Šių provincijų priklausymas Turkijai buvo serbams, žinoma, labiau priimtinas, negu jų sujungimas su Habsburgų monarchija, nes išviso Turkų viešpatavimas Balkanuose buvo Balkanų tautų laikomas laikinu; Turkų valdomos Balkanų žemės — tai, Balkanų tautų akimis, buvo lyg aruodas, iš kurio kiekviena Balkanų valstybėlė, progai pasitaikius, galėjo grobti naujas teritorijas ir didėti. Tiesa, Rumunija jau buvo nuo šito aruodo atskirta, bet Serbija, Graikija ir Bulgarija dar galėjo plačiai juo naudotis. O progų pasitaikydavo dažnai.

Austrija, paskelbusi Bosnijos ir Hercogovinos aneksiją,

Novy-Bazar'o sandžaką grąžino Turkijai. Žinia apie šią aneksiją, kaip perkūnas, trenkė serbus ir sujaudino visą šalį. Niekas dar, žinoma, nežinojo, kad Austrijos Imperijos gyvavimas bus dar trumpesnis, negu Europos Turkijos. Visų buvo manoma, kad kas pateko Austrijai, tas bus daug sunkiau išplėšti ir atgauti, negu kas Turkijai priklauso. O ypatingai — Bosnijos ir Hercogovinos aneksija suerzino serbus dar tuo, kad ji sutapo su tam tikrais „Didžiosios Kroatijos" ir panašiais sumanymais, kylančiais Austrijoje ir Austrijos sosto įpėdinio, erchercogo Prano Ferdinando, pritariamais, pagal kuriuos Habsburgų monarchijoje turėjo būti įkurta didžioji autonominė arba net konfederacinė, kaip Vengrija, Jugoslavių valstybė, sudaryta iš Kroatų, Slovėnų ir Austrijos serbų žemių. Šitokia stambi valstybė Habsburgų Imperijoje, paritetinė Austrijai ir Vengrijai, būtų tapusi baisia konkurente mažos nepriklausomos Balkanų Karageorgijevičių Serbijos, kurią gal ji būtų ir visiškai prarijusi. Todėl Bosnijos ir Hercogovinos prijungimas prie Austrijos, didindamas Austrijos valdomų Serbų žemių plotą, buvo Serbijos politikai baisus ir pavojingas smūgis. Rusai, kurių karai su Turkija būdavo Balkanų slaviams gelbėjimosi ir naujų laimėjimų etapai, dabar, pralaimėję karą su Japonais ir pergyvenę sunkų 1905 m. revoliucijos krizį, nė su Turkais, nė su Austrais kariauti nedrįso ir Balkanų slaviams nieko padėti negalėjo.

Tuo pat laiku, kai Austrija paskelbė Bosnijos ir Hercogovinai aneksiją, Bulgarija, kuri ikitol buvo vasaliniame santyky su Turkija, paskelbė savo visišką valstybinę nepriklausomybę. Buvo aišku, kad Bulgarija buvo susitarusi su Austrija šiam nedraugingam žygiui prieš Serbiją. Tad tai turėjo pakenkti ir Serbų Bulgarų santykiams. Visdėlto apie 1910 m. Serbų Bulgarų santykiai vėl ima gerėti. Kyla idėja nelaukti Rusų intervencijos ir karo su Turkais, nelaukti progos ir atsitiktinių laimėjimų Turkų Balkanų aruode, bet pačioms Balkanų valstybėms susitarus ir bendromis jų jėgomis, be pagalbos iš šalies, iškarto pagrobti visą dar likusį Turkų palikimą Balkanuose iki paties Konstantinopolio ir pasidalinti jį, tarp savęs išanksto preciziškai susitarus. Europa turėsianti nusileisti prieš įvykusį faktą.

Šitokį slaptą sąmokslą sudarė trys Balkanų valstybės — Serbija, Bulgarija ir Graikija ir 1912 m. jos visos trys kartu

puolė Turkus. Svarbiausius šito ir antrojo (1913 m.) Balkanų karo įvykius ir padarinius aš jau esu minėjęs Rumunų konstitucijos įžangoje. Čia tiktai trumpai juos pakartosiu.

Pirmasis dviejų Balkanų karų — 1912 m. — įvyko tarp iš vienos pusės Serbų, Graikų ir Bulgarų, o iš kitos — netikėtai užpultos Turkijos. Bulgarams šiame kare teko sunkesnis uždavinys; jie turėjo sudaryti frontą nuo Juodosios iki Egėjo jūros, atkertantį nuo centro ir bazės visas Turkų Balkanų provincijas su esama jose Turkų kariuomene ir žengti pirmyn per Trakiją ir Adrianopolį Konstantinopolio kryptimi; o Serbų ir Graikų tiesioginis uždavinys — be pagalbos pačiam frontui — buvo: apsidirbti su atskirta nuo savo bazės Turkų kariuomene Balkanų provincijose, paimti ten esamas Turkų tvirtoves su jų įgulomis ir okupuoti pagrobtą teritoriją, kuri, karui pasibaigus, turėjo būti tarp sąjungininkų padalinta pagal išanksto sudarytą sutartį.

Serbai ir Graikai savo karinį uždavinį atliko sunkokai; užtai jie uoliai okupavo ne tiktai jiems, bet ir Bulgarams sutartimi skiriamus žemės plotus Makedonijoje. Turkai Balkanuose karą pralaimėjo, nes jų kariuomenės dalys buvo išmėtytos ir neteko kontakto su centru. Bulgarai, sunkiai kovodami, priėjo beveik patį Konstantinopolį. Tuo tarpu diplomatinė Italų ir Austrijos intervencija griežtai pasipriešino Albanijos (Adriatikos pietų pajūry) aneksijai ir pareikalavo Albanijai, gyvenamai atskiros tautos, nepriklausomybės. Graikai ir Serbai turėjo iš didžiausios Albanijos dalies pasišalinti. O pagal sąjungininkų sutartį Albanija turėjo būti tarp Graikų ir Serbų padalinta. Ir štai, kai atėjo laikas likviduoti karą ir Bulgarai pareikalavo, kad Serbai ir Graikai pasišalintų iš sutartimi Bulgarams skiriamos Makedonijos, kurią jie laikinai, kaip Bulgarų sąjungininkai, karo metu buvo okupavę, — Serbai ir Graikai atsisakė tai padaryti ir pareiškė, kad jiems čia esą gera ir jie lieką vietoje; šį pasielgimą jie motyvavo tuo, kad esą pirmykštė sutartis nebeturinti galios, nes jie neteko sutartyje jiems skiriamos Albanijos, tad esą reikalingi kompensacijos, kuriai jie ir naudojąsi savo karo grobiu Makedonijoje. Bulgarai suprotestavo, bet Serbai ir Graikai nė klausyti nenorėjo apie pagrobtų Makedonijos dalių evakuavimą. Rusų caras Mikalojus II, į kurį kreiptasi, kaip grobimo politikos ideologas, pritarė Ser-

bams ir Graikams ir pasmerkė Bulgarų pretenzijas. Bulgarų reikalavimai be formalaus sutarties pagrindo — buvo ypatingai remiami tautiniu sumetimu, kad Graikų ir Serbų grobiamoji teritorija esanti iš esmės bulgariška, Makedonijos Bulgarų sukilėlių kraujo aptaškyta, pagaliau pačių Serbų ir Graikų pripažinta sutartimi Bulgarams, vadinasi — pripažinta jiems, Serbams ir Graikams — svetima. Užtai Serbų ir Graikų pozicija šiame ginče buvo grynai pirkliška arba, tiksliau sakant, sąžiningų banditų ideologija: laimėtos iš Turkų provincijos — tai esąs bendras visų užpuolikų grobis; tas esą reikalinga jis „teisingai" pasidalinti; jei iš karo grobio iškrito Albanija, tai esą reikalinga reviduoti pirmykštis pasidalinimo projektas; teritorija ir gyventojai — tai esą tiktai karo grobio objektas, kuriuo kiekvienas galįs pasinaudoti; pagaliau titulai viešajai opinijai — tai esą dirbtiniai dalykai; Serbai ir Graikai surasią neblogesnį istorinį titulą, negu Bulgarų titulas.

Bulgarai į visa tai atsakė karu *(antrasis Balkanų karas — 1913 m.)*. Tai buvo nepraktiška, bet garbinga. Į karą (žinoma, Serbų ir Graikų pusėn) įsikišo ir atsargūs rumunai, tikėdami laimėsią. Bulgarija karą pralaimėjo ir liko dar apkarpyta. O serbai ir graikai pasiliko Makedonijoje.

Tokiu būdu 1914 m. prieš Didįjį karą Balkanų Serbija buvo jau didžiai pralobusi. Balkanų karuose ji laimėjo Novy-Bazarą, Senąją Serbiją, Albanijos pakraščius ir žymią Makedonijos dalį.

Bet visa tai lietė *Balkanus*. Balkanuose visi galimumai toliau plėstis jau buvo išsemti. Turkijos paveldėjimas jau buvo realizuotas ir pasidalintas. Turkų valdomoji teritorija Europoje — tai jau buvo tiktai Adrianopolis ir Konstantinopolis su apylinkėmis, paskutinė menka liekana didžiausiųjų plotų Balkanuose. Serbija jau neteko bendrosios sienos su Turkija.

Tačiau *Balkanuose buvo tiktai viena valstybinės Serbijos problemos pusė. Antroji* šios problemos pusė glūdėjo šiaurėje — *Habsburgų Imperijoje* — Austrijos ir Vengrų valdomose žemėse. Šia kryptimi Serbijai plėstis kelias buvo uždarytas. Serbija niekuomet ir nemėgino plėstis šia kryptimi ir kariauti su galingu šiaurės kaimynu. Tačiau liečianti Serbus ir Serbijos valstybę problema čia buvo plati ir sudėtinga. Čia — Habsburgų Imperijoje — pamažu augo ir brendo plati jau ne tiktai

serbų, bet *jugoslavių* (pietų slavių) valstybingumo problema.

Jugoslavių sąvoka apima serbus, kroatus ir slovėnus. Ištikrųjų principiškai ji apima visą Balkanų slavių šaką, tad turėtų apimti ir bulgarus, vadinasi — visą plotą nuo Dravos upės ir Triesto iki Maricos upės ir Varnos uosto prie Juodųjų jūrų. Bet kadangi Bulgaruose jau įsikūrė ir nusistojo atskira nacionalinė valstybė, tai jugoslavių judėjimas bulgarų neliečia.

Iš trijų tautų, sudarančių jugoslavių padermę, mažiausia yra *slovėnai*, gyveną šiaurėje, kurių sostinė yra Liubliana; jie gyveno keliose Austrijos provincijose *(Štirijoj, Karintijoj, Krainoj)*, iš dalies maišyti su *vokiečiais* arba — *apie Triestą* — *su italais*, sudarančiais miestų gyventojų elementą. Nors jie turėjo savo atskirą tautinį judėjimą, savo vadus ir savo skirtingos evoliucijos sąlygas, tačiau, būdami neskaitlingi ir išviso nepajėgdami vieni atsispirti prieš galingus kaimynus bei svajoti apie savarankišką valstybę, jie glaudėsi prie savo artimiausių giminių ir kaimynų — *kroatų*.

Kroatai (hrvatai) — serbų šiaurės kaimynai, gyvena *autonominėje Vengrijos provincijoje Kroatijoje*, kurios sostinė yra Zagreb, ir šiaurės *Dalmacijoje* — t. y. Adriatikos pajūry. *Serbai* gi gyveno pietų *Dalmacijoje, Banate* (taip pat Bačkoje ir Baranijoje) ir Austrijos iš Turkų pagrobtoje ir aneksuotoje *Bosnijoje ir Hercogovinoje*. Kroatai, kaip ir slovėnai, yra katalikai, vakarų civilizacijos tauta; serbai — stačiatikiai, rytų civilizacijos, o Bosnijos serbų tarpe — žymus mahometonų skaičius. Išviso kroatai (ir slovėnai) daug aukščiau stovi už serbus kultūros atžvilgiu, yra turtingesni ir skiriasi nuo jų savo būdu. Be to, ir patys Austrijos bei Vengrų serbai yra kultūros atžvilgiu labiau pažengę pirmyn, negu Balkanų serbai.

Kroatų istorija skiriasi nuo serbų istorijos. Prieš tūkstantį metų Kroatija buvo nepriklausoma. Ji tais laikais dar svyravo tarp rytų ir vakarų civilizacijos, būdama ant pačios šių dviejų civilizacijų įtakos sienos. Ryškiausias vienos ar kitos šių civilizacijų veiksnys — tai buvo bažnyčia, Rytų graikų (Bizantijos) bažnyčia ar Vakarų Romos bažnyčia. Iš karto Kroatijoje vyravo Rytų bažnyčios įtaka, Kroatijoje veikė slavių liturgija, bet pagaliau laimėjo ir tvirtai įsigalėjo ir nusistojo Romos katalikybė.

Kroatai prarado savo nepriklausomybę 1102 m., vadinasi — pačioje XII amžiaus pradžioje. Jų teritorija buvo Vengrų užgrobta. O jų jūros (Adriatikos) pakrančių juosta, vadinamoji Dalmacija, arba Ilirija, su turtingais miestais ir uostais buvo ilgą laiką Venecijos valdoma. XIII amžiuje Kroatija buvo totorių užpulta ir baisiai nualinta ir sunaikinta.

Iki XIX amžiaus jokių žymesnių ypatingų įvykių kroatų tautos būvy neminėsime. Ši praeitis išviso nebuvo gausinga žymesniais faktais. Paminėsime tiktai, kad kroatų Adriatikos miestai ir uostai per Venecijos valdžios laikus buvo romanizuoti ir virto itališkais. Šį savo itališką pobūdį jie išlaikė ir vėliau ir net iki šios dienos — ypač šiaurės Dalmacijoje ir ypatingai Fiume mieste.

Didžiosios Prancūzų Revoliucijos ir Napoleono laikais buvo keliamas Ilirijos klausimas ir ilirų judėjimas, kuris buvo kroatų tautinio atgimimo judėjimo elementas. Vėliau pradėta kalbėti apie serbų ilirų judėjimą, turintį apimti Habsburgų Imperijos serbus ir kroatus ir sulieti juos į vieningą tautinę srovę; kaip šio judėjimo ekspozitūra — buvo tarp 1830—1840 m. įkurta didelė tautinė švietimo draugija, vadinama *Serbų mokyklų Matica.*

Svarbiausia centrinė Kroatijos dalis priklausė Vengrijai, kaip jos autonominė provincija, kurios valdymo viršūnėje stovėjo autonominis Kroatijos *ban'as,* sui generis gubernatorius, bet pačios šalies renkamas. Vengrai stengėsi pavergti kroatus, panaikinti arba bent susiaurinti jų autonomiją, sumadjarinti kraštą, įvesti oficialinę vengrų kalbą vietoje kroatų kalbos. Tačiau vengrai patys yra prislėgti ir Habsburgų monarchijoje centralinės vokiečių biurokratijos valdomi. Jie patys svajoja apie savo Šventojo Stepono karūnos išvadavimą iš biurokratijos nagų ir grąžinimą jai tautinės spalvos. Tad visose šios karūnos žemėse, tame skaičiuje ir Kroatijoje, jie stengiasi iškelti tautinį vengrų judėjimą, kaip vengrų valstybingumo simbolį ir akstiną. Užtai Austrija ir jos biurokratija, vadovaudamasi devizu „divide et impera!", bijodama vengrų judėjimo, palaiko Kroatijoje kroatų atsparumą prieš vengrus. Kroatai, nusistatę prieš vengrus, suprasdami, kad didžiausias pavojus jiems gresia iš vengrų laimėjimo pusės, — yra aršiausi austrofilai. Kroatai buvo laikomi ištikimiausia Habsburgams tauta, nusista-

čiusia veikliai ginti ciesorių ir Austrijos legitimizmą prieš betkurį vidaus ir išorės priešą.

Kai apie 1848 m. vengrai sukilo, kai visos Europos revoliucinės jėgos entuziastiškai pritarė šiam vengrų sukilimui, kaip laisvės judėjimui, kai Vengrijos slovakų ir rumunų inteligentų taip pat daugumas prisidėjo prie šio judėjimo, eidami per vengrų valstybingumo idėją į vengrų tautinį patriotizmą, kai į kovojančių vengrų sukilėlių eiles skubėjo stoti net ir kitų tautų žmonės, pasiryžę visur pasaulyje ginti brėkštančią laisvę (pirmoje eilėje tai darė lenkų emigrantai), kai Austrų kariuomenėje numalšinti vengrų nepavykdavo, — ištikimi kroatai, nė valandėlės nesvyruodami, pasipiktinę nekenčiamų vengrų sukilimu, savo garsaus *bano Jelačičiaus* vadovaujami, skuba gelbėti sosto ir senosios tvarkos ir vieni suduoda kelius smūgius vengrams. Visas liberalinis ir revoliucinis pasaulis pasipiktino „vergišku" kroatų pasielgimu. Rusų caras Mikalojus I, monarchinio legitimizmo riteris prieš pasaulinę revoliuciją, siunčia savo kariuomenę numalšinti vengrų sukilimo. *Carinė Rusų armija ir bano Jelačičiaus kroatai* — štai dvi veiklios jėgos, kurios išgelbėjo Habsburgų monarchiją nuo katastrofos arba bent nuo nusileidimo tautiniams vengrų siekimams.

Numalšinus Vengrų sukilimą, Kroatija laimėjo tai, kad ji buvo *išskirta iš Vengrijos;* jai buvo pridėtas *Fiume uostas* Adriatikos jūroje ir šitokiame sąstate ji buvo paskelbta atskiru *karūnos kraštu* (ne be vengrų šv. Stepono karūnos, bet bendrosios Austrijos Habsburgų paveldėtinės karūnos). Tačiau keliolika metų vėliau, kai Habsburgai ėmė taikintis su vengrais ir įvertinę vengrų judėjimo ir valstybingumo idėjos galią pasiryžo pertvarkyti vengrų padėtį Imperijoje, — *Kroatija vėl buvo sugrąžinta Vengrijos karūnai,* kaip *autonominė* jos šalis, o *Fiume buvo išjungtas iš Kroatijos* ir aneksuotas Vengrijai, kaip jos uostas.

Tokia buvo formali Kroatijos padėtis Habsburgų imperijoje iki Didžiojo karo.

Kroatų nacionalizmas visuomet buvo griežtai nusistatęs prieš vengrus, bet nebuvo separastistinis Habsburgų monarchijos atžvilgiu. Išviso jisai buvo austrofiliškas ir buvo linkęs ieškoti savo tautiškai valstybinės problemos išsprendimo Habsburgų Imperijos ribose ir kontakte su Austrija. Įdomus buvo

kroatų nacionalizmo santykis su serbų judėjimu, kurio valstybinis centras buvo Balkanuose, nepriklausomoje Serbijoje. Su serbais kroatai turi bendrą kalbą, nors skirtingą rašybą; nors bendrosios kalbos požymis turėjo ypatingai veikti šių dviejų tautų psichiką ir politinį nusistatymą, bet visdėlto tikybos, civilizacijos, būdo elementai buvo tiek skirtingi, kad kroatai ir serbai niekuomet visiškai susilieti į vieną bendrą tautą negalėjo ir kiekvieni išlaikė savo atskirą tautinį pajautimą. Tačiau šis tautinis jų dualizmas nebuvo tiek griežtas, kad jie — vieni ir kiti — nebūtų darę jokių politinių išvadų iš savo tautinės giminystės. Jau senas XIX amžiaus pradžios *illirų judėjimas* paruošė tam tikras tradicijas tautiniam valstybiniam kroatų idealui.

Tai buvo idealas platesnis negu grynai kroatiškas; jisai buvo *jugoslaviškas*. Jisai stengėsi išspręsti viena politine forma visos Pietų slavių grupės likimą, bet ypatingai turėjo galvoje Pietų slavius Austrijos ir Vengrijos ribose. Balkanų Pietų slaviai jam mažiau terūpėjo. Sujungti į vieną ir politiškai sucementuoti visus jugoslavius imperijoje — slovėnus, Kroatijos ir Dalmacijos kroatus, išmėtytus Vengrijoje — serbus, gyvenančius Banate ir (vėliau) Bosnijoje ir Hercogovinoje, ir sudaryti iš jų vieną politinį vienetą, — štai buvo kroatų idealas. Iš tarpo žymiausiųjų XIX amžiaus kroatų patriotų, veikėjų ir vadų šiam idealui išviso buvo ištikimas tiek *vyskupas Strosmayer*, tiek ypatingai *Antanas* ir *Dovidas Starcevičiai*. *Habsburgų valdomoji Jugaslavių valstybė, sudaryta iš Austrijai ir vengrams priklausomų slovėnų, kroatų ir serbų žemių, nuolatinėje realinėje unijoje su Austrija*, — štai šis idealas.

Koks būtų tada santykis šitokios *Jugoslavijos* arba *Didžiosios Kroatijos* Habsburgų Imperijoje su Balkanų Serbija — tai, žinoma, šiandien spręsti netenka, nes tai išviso liko neįvykdyta. Bet reikia manyti, kad šis idealas buvo iš esmės priešingas Balkanų Serbijos idealui. Nors Balkanų Serbija niekuomet nedrįso iškelti „illirų klausimo“ ir praktiškai neišėjo iš Balkanų ribų, bet visdėlto anksčiau ar vėliau, baigusi savo darbą Balkanuose, ji būtų iškėlusi serbų išvadavimo iš Vengrų ir Austrijos jungo problemą, o per šią problemą būtų priėjusi ir „illirinį“ jugoslavių klausimą. Beabejo, literatūrinis ir kultūrinis kro-

atų ir serbų bendravimo judėjimas ruošė iš abiejų pusių dirvą šitokiam valstybingumo problemos pastatymui.

Prieš patį Didįjį karą Didžiosios Kroatijos ar Habsburgų Jugoslavijos idėja ėmė skubiai bręsti įvairių Austrijos veiksnių politinėje sąmonėje. Bosnijos ir Hercogovinos aneksijos savaime žymiai sustiprino jugoslavių, šiuo atžvilgiu — grynų serbų, elementą monarchijoje. Tiesa, šis elementas aneksuotoje Bosnijoje buvo artimesnis Balkanų serbams, negu Austrijos ir Vengrijos jugoslaviams — ypač kroatams ir slovėnams, jo sąstate buvo žymus mahometonų skaičius, bet, iš kitos pusės, jugoslavių vienybės idėja buvo Austrijos ir Vengrijos kroatuose ir serbuose tiek pažengusi pirmyn, kad į jugoslavių sąvoką savaime buvo įtraukiami visi monarchijos serbai, tad ir Bosnijos bei Hercogovinos serbai.

Nacionalinė problema Austrijoje išviso buvo tiek susipainiojusi, kad visos gyvos socialinės valstybės jėgos turėjo galvoti apie kurį nors valstybės konstrukcijos pertvarkymą, nes nacionaliniai ginčai ir kovos suparaližavo visą gyvenimą. Nė viena tauta, neišskiriant nė vokiečių, neturėjo valstybėje absoliutinio daugumo ir negalėjo tapti viešpataujančia. Tuo naudojosi vengrai, kurie dualistinės Habsburgų monarchijos daly turėjo aiškią tautinę hegemoniją ir pamažu darėsi sprendžiamu visos monarchijos politikos veiksniu.

Prieš augančią vengrų hegemoniją, slėgiančią visą monarchiją su visomis jos besivaržančiomis ir susiginčijusiomis tautomis, ėmė kilti pačių Austrijos vokiečių tarpe reakcija. Populiari ir stipri *Austrijos vokiečių šalyse* liaudies katalikų partija, kurios įtaka ypatingai buvo stipri Vienoje *(dr. Lueger'io partija)*, ėmė orientuotis tokia imperijos reformos kryptimi, kuri reikštųsi *Austrijos federalizavimu* atskirais nacionalteritoriniais vienetais. Ikitol Austrija buvo suskirstyta *istorinėmis autonominėmis provincijomis*, neatitinkančiomis tautinio teritorinio suskirstymo,—tokiu būdu, kad kartais dvi susiginčijusios tautos (pav., Galicija su lenkais ir ukrainiečiais, Bohemija su čekais ir vokiečiais, Tirolis su vokiečiais ir italais, Austrų Silezija su čekais, lenkais ir vokiečiais), o kartais viena nacionalinė tauta buvo suskaldyta tarp kelių autonominių provincijų (čekai — tarp Bohemijos, Moravijos ir Silezijos; lenkai — tarp Galicijos, Silezijos ir išdalies Bukovinos; ukrainiečiai — tarp

Galicijos ir Bukovinos; vokiečiai — tarp daugybės grynai vokiškų ir su kitais maišytų provincijų; jugoslaviai — tarp Krainos, Štirijos, Karintijos, Dalmacijos ir Bosnijos bei Hercogovinos, neskaitant vengrams priklausančios autonominės Kroatijos ir Banato)...

Austrijos federacijos naujai pertvarkytais nacionalteritoriniais vienetais įvykdymas praktikoje nebuvo lengvas. Iš pačių Austrijos tautų tarpo tam būtų griežtai pasipriešinusios bent dvi stambesnės tautos — *lenkai ir čekai*, pirmieji — nesutikdami jokiu būdu padalinti Galiciją į lenkiškąją Vakarų Galicijos dalį ir ukrainišką Rytų Galicijos dalį, nes vieningoje Galicijoje jie turėjo persvarą ir faktiškai valdė ją visą, o išskirtoje Rytų Galicijoje būtų atsidūrę mažumoje, kurią valdytų ukrainiečiai; antrieji — čekai — buvo šalininkai Bohemijos, Moravijos ir Silezijos sujungimo į vieną autonominį Čekų vienetą, laikydami šį vienetą Čekų Šventojo Vaclovo karūnos neskaldomuoju teritoriniu palikimu, bet jokiu būdu nesutikdami išskirti iš šio vieneto mažiausios dalelės ir daryti jame betkurias nacionalinio principo pataisas: tai esąs čekų istorijos palikimas, kurio šeimininkai esą čekai.

Užtai vokiečių liaudininkų katalikų keliamoji Austrijos federalizacijos idėja, pagrįsta Anglijos pertvarkymu nacionalteritoriniais vienetais, visiškai harmonizavo *su jugoslavių padėtimi* dualistinės monarchijos pietų vakaruose ir su tais konstituciniais idealais, kurie glūdėjo *„Ilirų“, arba Didžiosios Kroatijos, judėjime.* Iš atskirų slovėnų, kroatų ir serbų gyvenamų provincijų sudarymas *vieningos jugoslavių valstybinės teritorijos,* ypač jeigu į ją būtų įskirtos ir atitinkamos Vengrijos dalys — autonominė Kroatija ir Banatas, — tai ir buvo kroatų svajonė, kuriai, beabejo, būtų pritarę ir Austrijos bei Vengrų serbai arba jųjų daugumas.

Tokiu būdu tarp vokiečių liaudininkų katalikų keliamos programos ir Didžiosios Kroatijos idealo buvo aiškus giminystės ir kontakto ryšys. Bet jeigu lenkų ir čekų pasipriešinimas būtų neleidęs iškarto įgyvendinti visos Luegerio partijos programos ir jeigu pirmajam žingsniui būtų tekę tuo tarpu pasitenkinti jugoslavių vieneto išskyrimu ir sufederavimu su Austrija, kaip pirmuoju etapu į visišką nacionalteritorinę monarchijos federaciją, tai šis naujos federacijos narys — *jugoslavių valstybinis*

vienetas monarchijoje, savo plotu, savo svoriu būtų turėjęs ikišiolinę *dualistinę Austrovengrų monarchiją paversti trialistine austrų-vengrų-jugoslavių* (arba austrų-vengrų-kroatų) *monarchija.*

Šitokios idėjos ir sumanymai ėmė dygti austrų politikos vyrų sąmonėje ir bręsti vokiečių ir jugoslavių mintyse. Kol dar gyvas buvo senas *imperatorius Pranas Juozas I,* tol šie sumanymai dar nebuvo vykdomi, bet ne paslaptis buvo Austrijoje, kad keliantiems šiuos sumanymus sluogsniams artimas yra *Austrijos sosto įpėdinis erchercogas Pranas Ferdinandas,* išviso — bent bendrais bruožais — pritariąs reformos idėjai ir turėsiąs tapti jos veikliu rėmėju, jam įžengus į imperatoriaus sostą. Austrijos šia prasme reformatorių viltys buvo jungiamos su sosto įpėdinio asmenimi.

Tačiau Habsburgų monarchijoje buvo vienas stiprus Didžiosios Kroatijos idėjos priešas. Kol ėjo kalbos apie pačios Austrijos federalizavimą, šis priešas perdaug griežtai neprieštaravo. Bet kaip tiktai buvo pradedama minėti Didžioji Kroatija, jugoslavių valstybinė kondensacija, monarchijos dualizmo pakeitimas trializmu — tuojau šis priešas imdavo nerimauti. Šis priešas — tai buvo *vengrai.* Motyvai, dėl kurių vengrai buvo priešingi šiems sumanymams, buvo skaitlingi. Pirma, jie nenorėjo leisti išskirti iš valstybinės vengrų teritorijos jokios jos dalies — nė autonominės Kroatijos, nė — juo labiau — Banato; o jie gerai žinojo, kad jeigu Banatas ir nebūtų iškarto iš Vengrijos išskirtas, tai Didžioji Kroatija, arba Jugoslavija, nuolat keltų šį klausimą ir palaikytų ten judėjimą prieš vengrų valstybę. Antra, jie bijojo precedento, nes jeigu šiandien ims iš Vengrijos skirtis kroatai ir serbai su savo gyvenamu plotu, tai rytoj to paties pareikalaus ir padarys Transilvanijos rumunai ir Karpatų slovakai. Trečia, monarchijos dualizmo (Austrovengrija) pakeitimas trializmu (austrai-vengrai-jugoslaviai arba austrai-vengrai-kroatai) sumažintų vengrų įtaką Imperijos politikai: silpna Austrija dualistinėje sistemoje paveda vengrams sprendžiamąjį vaidmenį; trializme sustiprės Austrija ir prisidės trečias paritetinis lošikas — jugoslaviai (kroatai). Todėl labai nepopuliari buvo Vengruose pati imperijos reformos idėja ir nepopuliarus buvo aukštasis jos rėmėjas — erchercogas Pranas Ferdinandas.

Kas būtų buvę, jei nebūtų buvę Didžiojo karo ir jei Austrovengrijos sostą taikos metu, mirus 1916 m. imperatoriui Pranui Juozui, būtų užėmęs Pranas Ferdinandas, o ne imperatorius Karolis, žinoma, sunku spręsti. Tačiau Didžiajam karui ir jo padariniams visa tai turėjo tam tikros reikšmės.

Jei į jugoslavių problemą Habsburgų imperijoje vengrai žiūrėjo su nepasitikėjimu, tai su tokiu pat nepasitikėjimu į tai žiūrėjo ir *Balkanų Serbijos* politikai bei patriotai ir josios valdovai *Karageorgijevičiai,* kurių sostas buvo aptaškytas Obrenovičių krauju ir kurie buvo apgavę bulgarus ir pagrobę jų tautinių siekimų žemę — Makedoniją. Tiesa, Serbija buvo pasiekusi didžiausiąjį laimėjimą Balkanuose; iš Turkų paveldėjimo ji yra gavusi didesnį grobį, negu ji pati buvo tikėjusi gauti. Tiesa ir tai, kad ji ikitol niekuomet nebuvo mėginusi tiesiog kištis į Habsburgų imperijos santykius ir reikšti kurį nors sprendžiamą vaidmenį sename „illirų" klausime. Bet — „l'appétit vient en mangeant" („apetitas didėja bevalgant") — sako prancūzų priežodis. Austrijos paskelbta Bosnijos ir Hercogovinos aneksija skaudžiai ją užgavo. Serbų apgyventąją Bosniją ji galėjo teisingai laikyti savo būsimuoju teritorijos objektu.

Nebeturėdama daugiau nieko pageidauti Balkanuose iš Turkų šono, Serbija ėmė kreipti dėmesį į Austrijos ir Vengrijos šoną, iš kurio ji kaiptik gavo šį skaudų Bosnijos smūgį. Didžiosios Kroatijos ar Habsburgų Jugoslavijos idėja turėjo būti kiek karti Karageorgijevičių Serbijai. Visų Austrijos ir Vengrų slovėnų, kroatų ir serbų suvienijimas vienoje Habsburgų valdomoje valstybėje — tai Balkanų serbų pažiūromis būtų buvęs užbėgimas jiems už akių ir provokacijos aktas. Ar toji valstybė būtų pavadinta Didžiąja Kroatija ar Jugoslavija, — aišku, kad ji iš esmės būtų buvusi Serbijos konkurentė, gal turtingesnė, kultūringesnė už Balkanų Serbiją. Illirinė Pietųslavių sujungimo idėja galėjo būti lygiai tiek Didžiosios Kroatijos, tiek ir Didžiosios Serbijos titulu įgyvendinta. Ką norėjo įvykdyti vokiečių ar kosmopolitinė Habsburgų dinastija, tą pamažu būtų galėjusi įvykdyti ir tautinė Karageorgijevičių dinastija, kaiptik tuo laiku užbaigusi savo istorinį darbą Balkanuose.

Todėl Serbuose, nežiūrint jų paskutinių laimėjimų, augo nervinga nuotaika ir bruzdėjimas prieš Austrovengriją. Ypa-

tingai buvo nekenčiamas Austrų sosto įpėdinis erchercogas Pranas Ferdinandas. Šitokioje politinėje atmosferoje 1914 m. birželio mėnesį *Bosnijos sostinėje Serajeve serbo teroristo mestos bombos sprogimu buvo drauge su savo žmona nužudytas erchercogas Pranas Ferdinandas,* atvykęs ten dėl tam tikrų iškilmių. Yra įtarimų, kad sąmokslas dėl šio teroristinio akto įvykęs su Serbų valdžios žinia. Ar Petro Karageorgijevičiaus ranka buvo ir šiuo krauju sutepta — tas galutinai nepaaiškėjo, nes betarpiškai po to prasidėjo Didžiojo karo orgijos, uždengusios visus prieš tai įvykusius epizodus.

Tragingos Prano Ferdinando mirties epizodas buvo kaiptik tas, kuris netarpiškai paveikė Didžiojo karo gaisrą. Žinoma, ne tai buvo šio karo tikroji priežastis; jei ne šis, tai kitas epizodas būtų šį karą suprovokavęs. Karas buvo išanksto rūpestingai paruoštas, rolės buvo suskirstytos, abi pusės buvo pasiryžusios veikti, vieni jau visiškai pasiruošę, kiti dar reikalingi šiokio tokio laiko pasiruošti, o pats žymiausias šio karo jėgų organizatorius — Anglų karalius Edvardas VII jau net prieš ketverius metus buvo miręs. Bet Prano Ferdinando nužudymas ir Austrijos nota Serbams dėl šio nužudymo — nulėmė Didžiojo karo pradžios datą. Ši data — 1914.VIII.1.

Karo įvykių eiga Serbų fronte mums nesvarbi. Aišku, kad šio karo laimėjimas ar pralaimėjimas turėjo būti išspręstas ne čia, Balkanų užkampy, bet ten, kur susidūrė stambiausios abiejų kariaujančių blokų jėgos, vadinasi — Rusų-Vokiečių-Austrų ir ypač — Vakarų fronte. Iškarto Vokiečių-Austrų-Vengrų blokas tiek maža kreipė dėmesio į Serbų frontą, kad leido Serbams net įžengti į Austrijos ir Vengrų teritorijos pakraščius, nors, iš kitos pusės, pietų rytuose, ypač iš Makedonijos pusės, pradėjo Serbus spausti jų neseniai nuskriausti Bulgarai ir Turkai, susidėję su Vokiečiais ir Austrovengrais.

Tuo tarpu, kad Serbams nebūtų pagundos skyrium baigti karą, didieji Santarvės galiūnai, kurie Austrovengrų teritoriją paskyrė parceliacijai tarp senų apylinkės ir naujų būsimųjų valstybių, slaptomis sutartimis pažadėjo Serbijai ne tiktai visų jos *Balkanų žemių neliečiamumą,* bet ir visų *Habsburgų monarchijos Pietų slavių žemes.* Žodžiu, Serbija buvo sąjungininkų pripažinta jugoslavių judėjimo ir valstybinio idealo paveldėtoja. Šioks toks neaiškumas liko tiktai dėl būsimųjų Serbijos

sienų su Rumunais Vengrų Banate, jei, žinoma, Rumunai įsileistų į karą Santarvės pusėje. Užtai su Italais Šiaurėje Adriatikos pakraščiuose buvo išanksto numatyta, nors Italijos nevisai nuoširdžiai priimta, būsimųjų Jugoslavių teritorijos sienų vieta.

Kai vėliau vokiečiai, austrai ir vengrai, eidami iš šiaurės, o bulgarai su turkais, eidami iš pietų rytų, *užėmė visą* Serbų ir Černohoros *valstybinę teritoriją*, Santarvės galiūnų spaudžiama Graikija turėjo savo teritorijoje suteikti serbams vietą jų sumuštos kariuomenės likučiams ir evakuotoms valstybinėms įstaigoms išlaikyti. Tokia vieta buvo Graikijos serbams suteikta *Korfu saloje* Adriatikos jūroje. Ten ir susirinko serbų kariuomenė, Skupštinos nariai ir evakuotos serbų valstybinės įstaigos ir valdininkai. Ši aplinkybė buvo labai svarbi, nes serbams, netekusiems priešo okupuotos savo valstybinės teritorijos, leido išlaikyti visus svarbiausius valstybinio aparato elementus, be kurių jie, pasibaigus karui ir jų teritorijos okupacijai, nebūtų galėję ne tiktai tuoj savo valdžią rekonstruoti tėvynėj, bet dar išplėsti savo okupaciją į tas priešininkų žemes, kurios turėjo jiems tekti; be šios okupacijos tas žemes būtų galėjęs okupuoti kuris nors konkurentų — Rumunija rytuose ar Italija vakaruose — o vėliau ir pasinaudoti faktiniu grobiu.

Po ilgų ketverių metų Didysis karas pagaliau pasibaigė. Vokiečiai ir jų sąjungininkai — tame skaičiuje Austrovengrai ir Bulgarai — karą pralaimėjo ir pasidavė priešų malonei. Serbija atsidūrė karo laimėtojų tarpe. Okupacinės Vokiečių, Austrų, Vengrų ir Bulgarų jėgos pasitraukė iš valstybinės Balkanų Serbijos teritorijos, o serbai iš Korfu salos persikėlė pas save. Austrija iškarto visa subyrėjo į atskiras tautas, paskelbusias nepriklausomybę ir pasiskubinusias sudaryti kiekviena savo valdžios organizacijos provizoriumą. Balkanų Serbijos kariuomenė pasiskubino okupuoti Austrijos ir Vengrų Pietų slavių provincijas. Tuo tarpu įvairiose šių žemių vietose — Liublianoje (slovėnų provincijoms), Spolate (Dalmacijai), Zagrebe (Kroatijai), Serajeve (Bosnijai ir Hercogovinai) ir Novy Sade (Banatui) — buvo vietos gyventojų organizuotos *laikinosios tautinės vyriausybės*. Visų šių vietos vyriausybių deleguoti atstovai suvažiavo į *Kroatų sostinę — Zagrebą*, kur jie sudarė *„Jugoslavių Tautos Viečę“* (Jugoslavių Tautos Tarybą). Šis

Zagrebo Vieče 1918.X.19. iškilmingai paskelbė *Jugoslavių valstybės nepriklausomybę*. Skelbdamas Jugoslavių valstybės nepriklausomybę — Zagrebo „Vieče" drauge pareiškė *pageidavimą*, kad *naujai kuriamoji Jugoslavija susivienytų su Serbija ir Černohora į vieną bendrą serbų, kroatų ir slovėnų valstybę*.

Toliau jau įvykiai skubiai ėjo tuo keliu. Jugoslavius (kroatus, slovėnus, Jugoslavių serbus) veikė *okupacinės serbų jėgos spaudimas*, be to *pavojus*, gresiąs jaunutei Jugoslavijai iš *Italijos* šiaurės vakaruose ir Adriatikos pakrašty, kur miestai ir uostai yra suitalinti (šis pavojus gresė ypač slovėnams, kurių teritorijos dalis ir buvo Italų pagrobta), ir iš *Rumunų* Banate. Atsispirti prieš tas Italų pretenzijas į Adriatiką, kurią Italai norėjo padaryti „mare nostrum", ir Rumunų pretenzijas į Banatą Jugoslavija tegalėjo tik susijungusi su Balkanų Serbija.

Serbų okupuota ir spaudžiama Černohora 1918.XI.13. savo *Didžiosios Skupštinos* nutarimu paskelbė savo *karalių Negošų dinastiją nustojusią sosto ir Černohoros valstybinį* susijungimą su Serbija, o 1918.XI.24. analoginį nutarimą apie *Jugoslavijos valstybinį susijungimą su Serbija priėmė ir Zagrebo Vieče*.

1918.XII.1. Šį nutarimą ypatinga *Jugoslavių delegacija* iš Zagrebo įteikė Bielgrade *karalaičiui Aleksandrui Karageorgijevičiui*. Serbijos karalius dar buvo senas Petras Karageorgijevičius, tačiau jau valdė valstybę *regento teisėmis* jo sūnus, būsimas karalius Aleksandras Karageorgijevičius. Tą pačią dieną Aleksandras paskelbė manifestą apie *„Serbų, kroatų ir slovėnų" (SHS) karalystės įsteigimą*. Tokiu būdu SHS karalystės teritorija susideda iš visos prieškarinės Balkanų Serbijos teritorijos, į kurią, be serbų žemių, įeina dar Albanijos dalelė, žymi Makedonijos dalis ir Serbijos aneksuota Bulgarijos juosta (Caribrodo apylinkė), buv. Černohoros teritorijos ir visos Jugoslavių teritorijos, kurią sudaro šios Austrijai ir Vengrijai priklausiusios provincijos: trys slovėnų provincijos (Štirija, Kraina ir Karintija; vėliau pastaroji, Karintija, pagal plebiscitą, pasisakiusiu už Austriją, buvo iš SHS išskirta ir Austrijai grąžinta, Kroatijos, Dalmacijos, Bosnijos su Hercogovina ir Banato dalies. Šiame teritorijos sąstate, kuriame gyveno trys pagrindinės artimos tautos — serbai, kroatai ir slovėnai — žymus yra

tautinių mažumų skaičius; šios mažumos susideda iš bulgarų, graikų, albanų, rumunų, vengrų, vokiečių ir italų.

Paskelbus manifestą apie SHS karalystės įsteigimą, kroatams reikalaujant, tuoj buvo sudaryta parlamentinė atsakinga vyriausybė ir laikinoji visų provincijų atstovybė, o 1920 m. susirinko *Steigiamoji SHS karalystės Skupština.* Dar prieš susirinkus Steigiamajam Seimui buvo paskelbta įstatymo keliu gana plati žemės reforma. Tiek laikinojoje atstovybėje, tiek Steigiamojoje Skupštinoje ėmė reikštis įvairūs nesusipratimai tarp kroatų ir serbų, kurie nuolat ėjo gilyn. Galima sakyti, kad šios dvi vienos bendros kalbos tautos buvo viena kitai artimiausios, kol gyveno ir veikė skyrium, o susijungusios jos pasijuto skirtingos tautos. Jas skiria ypatingai tikyba, civilizacija, būdas. Serbų politinė hegemonija, jų biurokratija, jų pasitikėjimas savimi ir savęs laikymas kažkokia tikresnia tautos dalimi ir bendrosios valstybės šeimininke erzina kroatus (ir slovėnus) ir gilina jų separatizmo ūpą. Kroatuose ima augti palinkimas į autonomiją arba į federacinį valstybės pertvarkymą. Ginčai pereina į susirėmimus, kurie kartais Skupštinoje baigiasi kruvinais įvykiais. *Kroatuose bruzdėjimas nuolat augo,* o antras nuolatinio bruzdėjimo ir kruvinos partizanų kovos centras — tai *Makedonija.*

Steigiamoji Skupština 1921 m. pradžioje priėmė ir 1921. VI.28. regentas karalaitis Aleksandras Karageorgijevičius karaliaus Petro I vardu sankcionavo ir paskelbė *SHS karalystės konstituciją.* Šios konstitucijos pamatan buvo padėta senoji veikusi Serbijos konstitucija, šiek tiek vietomis perdirbta ir papildyta nauju plačiu socialiniu ir ekonominiu skyriumi, pasiskolintu iš Vokiečių Veimaro konstitucijos.

Rodos, būtų galima laukti, kad valstybė, sukurta iš tokių įvairių socialinių elementų, sudėtinga, jungianti labai nevienodus civilizacinius gaivalus, neturinčius bendrosios praeities, bus reikalinga labai tiksli apgalvotos konstitucijos, kuri šiems įvairiems gaivalams ir socialiniams veiksniams laiduotų tam tikrą įtaką ir tam tikrą autonominę teisinę padėtį bendrame valstybiniame gyvenime ir darbe. Tačiau SHS 1921 m. konstitucija ne tiktai nieko šioje srityje neorganizuoja, bet ir nerodo jokio susirūpinimo šiais klausimais. Ar ji būtų skiriama vienai Balkanų Serbijai, ar vienai Kroatijai, ar tiktai buv. Austrovengrų

Jugoslavijai, ar pagaliau tokiam sudėtingam vienetui, kaip esamoji SHS karalystė, kurioje greta pusiau laukinės Albanijos dalies, Černohoros ir nelaimingos pavergtos Makedonijos, dalyvauja aukštai kultūringa Kroatija bei Slovėnija arba Dalmacija su savo itališkais miestais ir sena kultūra ir mahometoniška Bosnija ir kurioje patys serbai, nekalbant apie kroatus ir slovėnus bei gausias mažumas, toli gražu nėra visiškai vienlypiai, jei mes palyginsime buv. Vengrų serbus Banate, Bosnijos serbus, senosios Serbų karalystės serbus, Černohoros serbus ir buv. Turkų provincijų serbus, — tai šiai konstitucijai yra vistiek. Visas šios konstitucijos „nusileidimas" naujam tautiniam „trializmui" (serbų-kroatų-slovėnų), pakeičiančiam griežtąjį serbų vienlypumą, reiškiasi šiais konstitucijos nuostatais: *a) valstybės pavadinimas* „Serbų, kroatų ir slovėnų karalystė" (pats konstitucijos įvardymas ir konstitucijos 1 str.); *b) karalystės herbe* ant dvigalvio erelio krūtinės greta išdėstyti trys *atskiri herbai:* Serbijos herbas, Kroatijos herbas ir Slovėnijos herbas (konstitucijos 2 str.); *c) oficialinė kalba — trilypė:* serbų-kroatų-slovėnų (konstitucijos 3 str.); *d)* dviejose konstitucijos vietose nustatyta tam tikra nacionalistinio pobūdžio *privilegija* tiems *natūralizuotiems* SHS karalystės piliečiams, kurie yra *tautinės serbų, kroatų ar slovėnų kilmės;* būtent, jie, būdami natūralizuoti, iškarto gali užimti vietas valstybinėje tarnyboje ir gali būti renkami į Skupštiną, kai tuo tarpu kiti natūralizuoti piliečiai, kurie yra kitokios kilmės, būdami natūralizuoti, šiuo atžvilgiu turi dar išgyventi valstybės teritorijoje 10 metų po natūralizacijos (konstitucijos 19 ir 72 str.). Čia galima dar priskirti dvi smulkmenos, viena — labiau esminė, antra — labiau dekoracinė. Būtent: *a)* mahometonų bylos, liečiančios šeimos santykius ir paveldėjimo teisę, išimamos iš bendrų teismų ir pavedamos dvasiniams Šeriato teismams, tačiau šie Šeriato teismai yra valstybiniai (konstitucijos 109 str. — čia atsižiūrėta į ypatingus Bosnijos serbų mahometonų reikalus) ir *b)* aukščiausio kasacinio teismo buveinė paskirta ne valstybės sostinėje Bielgrade, bet kroatų sostinėje — Zagrebe (konstitucijos 110 str.).

Konstitucija ne tiktai nesuteikia jokios autonomijos nė istorinėms provincijoms, iš kurių susideda valstybės teritorija, nė trims pamatiniams tautiniams karalystės vienetams — Ser-

bijai, Kroatijai ir Slovėnijai — ir niekur neturi jokių pėdsakų federacijos, galinčių suklaidinti skaitytoją, bet dar, lyg dar to neužtektų, lyg jau tuo pačiu savaime nebūtų buvę aišku, jog trijų tautų (SHS) valstybė yra unitarinė, visiškai nereikalingai pabrėžia, kad SHS karalystėje *pilietybė yra viena* (konstitucijos 4 str.). Aišku, kad ir be to pabrėžimo liktų tas pats, nes kokios gi dvi ar kelios pilietybės būtų galėjusios būti grynai unitarinėje valstybėje! Bet, matyti, federalizmo idėja neduoda ramumo šios konstitucijos autoriams. Nėsant priešo, kurio jie išviso į savo konstituciją neįsileido, jie dar kovoja su jo šmėkla.

Tiesa, unitarinė SHS valstybė gana ryškiai *decentralizuojama.* Administracinio suskirstymo vienetai yra kartu ir *vietos savivaldybės vienetai* su gana plačia kompetencija. Tačiau čia ir savivaldybės bei jos kompetencijos išplėtimas yra skiriamas kaiptik istorinio regionalizmo (provincionalizmo) ir tautinių skirtumų niveliacijai. Trys pamatiniai tautiniai vienetai — serbai, kroatai, slovėnai — šiame teritoriniame administraciniame bei savivaldybiniame suskirstyme neturi jokios reikšmės. Bet ir istorinės provincijos (Štirija, Kraina, Dalmacija, Kroatija, Bosnija, Hercogovina, Banatas, Baranija,senoji Serbijos karalystė, Černohora, Novy-Bazar, senoji Serbija, Makedonija...) šiame suskirstyme išnyksta. Administraciniai ir savivaldybiniai vienetai yra *sritys,* kurių kiekvienos viršūnėje stovi tam tikras karaliaus skiriamas srities viršininkas, vadinamasis *županas,* sritis skirstosi *rajonais;* o žemiausieji pamatiniai vienetai yra *bendruomenės.* Sritys turi būti maždaug vienodos, iki 800.000 gyventojų kiekviena (konstitucijos 95—101 str.).

Šiaip 1921 m. SHS karalystės konstitucija nėra labai įdomi. Ji nėra turtinga kuriomis nors konstitucinėmis kombinacijomis ar institucijomis, neturi jokių kūrybinių pretenzijų, nemėgina jokių konstitucinių bandymų ar naujienų. Ji yra šabloniška, tipinga XIX amžiaus kompromisinės konstitucinės monarchijos konstitucija su šablonišku parlamentarizmu ir tam tikru palinkimu į demokratinę monarchiją, besireiškiančiu ypač vienerių parlamento rūmų sistema, ir griežtai prisilaikanti grynai reprezentacinio valdymo. SHS karalystė, pagal šią 1921 m. konstituciją, buvo stambiausioji valstybė tų, kuriose veikia vienerių parlamento rūmų sistema. Ši sistema turėjo serbuose gana ilgą tradiciją ir jau buvo nusistojusi; ji ir buvo perkelta į

SHS. Šis vienerių rūmų parlamentas (seimas) vadinamas *Skupština.*

Kad SHS karalystė, pagal 1921 m. konstituciją, priklauso kompromisinei, o ne demokratinei konstitucinei monarchijos formai, tai matyti pirmiausia iš konstitucijos įžangos; iš jos mes sužinome, kad serbų, kroatų ir slovėnų Tautos Susirinkimas konstituciją priėmęs, o regentas karalaitis Aleksandras Karageorgijevičius karaliaus Petro I vardu ją *patvirtinęs.* Vadinasi, priėmimas ir patvirtinimas buvęs lygiai reikalingi jos įsigalėjimui; kitaip sakant — ji esanti Tautos ir karaliaus susitarimo, kompromiso padarinys.

Kad šios konstitucijos santvarkos kilmė kompromisinė, o ne grynai demokratinė — tai matyti ir iš to, kad niekur šios konstitucijos tekste nėra paminėtas tautos suverenumas, kaip funkcionalinės valdžios titulas. Kad šios konstitucijos organizuojamoji santvarka visdėlto šiuo titulu, greta monarchinio suverenumo, remiasi, tai aiškėja tiktai iš įžangos, pagrįstos abiem suverenitetais — demokratiniu ir monarchiniu — ir iš Škupštinos paleidimo institucijos, kaip apeliacijos į tautą vyrausybės konflikte su tautos organu — parlamentu (konstitucijos 52 str.).

Pati konstitucija apibūdina valstybės formą ir drauge konstitucinį valdžios režimą, pareikšdama, jog SHS valstybė yra „konstitucinė, parlamentarinė ir paveldėtinė monarchija". Kitaip sakant — tai yra konstitucinė parlamentinio režimo monarchija (konstitucijos 1 str.). Valdžios organizacijos planą išdėsto konstitucijos 45—48 str. Iš jų mes sužinome, kad valdžia valstybėje tegali būti vykdoma tiktai pagal konstituciją, vadinasi — patys suverenai, tauta ir karalius, įvykus konstituciniam jų kompromisui, nebeteko veiklaus suverenumo ir tegali veikti tik kaip konstituciniai įsteigtosios valdžios organai, čia pat randame šios konstitucinės įsteigtosios valdžios funkcionalinį suskirstymą trimis paritetinėmis galiomis, kuriose visose tačiau šiaip ar kitaip dalyvauja tas pats karalius (gryno monarchinio absoliutizmo liekana), nes įstatymų leidime jis dalyvauja pariteto pagrindais (įstatymų projektų sankcija su tautos atstovybe — Skupština, valdymas arba vykdomoji galia tiesiog yra jo, o teismo galioje jisai dalyvauja greta įstatymo, kaip šios galios vykdymo reiškėjas, nors ir ne pats tiesioginis vykdytojas (teis-

mo sprendimai daromi, skelbiami ir vykdomi „karaliaus ir įstatymo vardu“); čia pat pažymėtas ir parlamentarizmas, kaip tokia įstatymų leidžiamosios ir valdomosios funkcijų santykiavimo santvarka, kurioje iš vienos pusės įstatymų leidimą veikia vyriausybė, o iš kitos — vyriausybės veiklusis elementas — ministerių kabinetas, su kuriuo karalius yra surištas kontrasignacija, atsako prieš jį kontroliuojantį įstatymų leidėją, bet gali karaliaus aktu ir paleisti parlamentą, apeliuodamas į naujus rinkimus. Parlamentinį režimą dar organizuoja konstitucijos 54, 81—84 ir 91 str.

Konstitucija numato visuotinį balsavimą (visuotinis, lygus, tiesus ir slaptas balsavimas su mažumos atstovavimu — konstitucijos 69 str.), tačiau tiktai vyrų tarpe. Moterų balsavimo principą konstitucija priima ir pareiškia, tačiau nelaiduoja joms visų aukščiau nurodytų vyrų balsavimo pažymių, pavesdama tai sutvarkyti tam tikram įstatymui (konstitucijos 70 str.).

Be šių bendrų valdžios santvarkos nuostatų, daugiausia šabloniškai pasiskolintų iš įvairių kitų konstitucijų, yra ir smulkesnių pasiskolinimų čia iš vienos, čia iš kitos valstybės. Iš Prancūzijos yra paskolinta Valstybės Taryba (garsusis Prancūzų „Conseil d'Etat“), kuri be savo klasikinių funkcijų sunaudojama ir savivaldybių organų priežiūrai tvarkyti (konstitucijos 101 ir 103 str.). Iš Prancūzų demokratinės 1791 m. monarchijos paskolintas nuostatas apie „teisinę abdikaciją“ arba, kitaip sakant, sosto praradimą, kaip sankciją tam tikrų konstitucijos nuostatų, draudžiančių karaliui ką nors daryti (čia — draudžiančių karaliui be Skupštinos sutikimo priimti kitos valstybės karūną; konstitucijos 53 str.). Numatomas taip pat karaliaus civilinio lapo (atlyginimo) pastovumas visam vieno karaliavimo laikui, kurį jau ir kitur buvome užtikę (konstitucijos 68 str.). Iš moderninės Vokiečių 1919 m. Veimaro konstitucijos paskolinti principai tikybiniam (bažnytiniams) socialiniam veiksniui sutvarkyti (konstitucijos 12 str.), Ekonominės Tarybos institucija (Vokiečių Reichswirtschaftsrat; SHS konstitucijos 44 str.) ir labai įdomus „ekonominių ir socialinių nuostatų“ skyrius (SHS konstitucijos 22—44 str.; šis skyrius SHS konstitucijoje nėra taip išplėstas, kaip Vokiečių Veimaro konstitucijoje, be to, jisai pritaikintas ypatingiems SHS ūkio santykiams ir turi savo originalinių, nepaskolintų iš niekur, nuostatų, bet

ideologinė jo kryptis išviso yra labai artima vokiškajai ir moderninė, reiškianti naujausius viešosios teisės palinkimus).

Iš kaikurių originalinių šios išviso šabloniškos konstitucijos nuostatų galima pažymėti griežtai pareikštas principas pačio valstybės atsakingumo už jos valdininkų darbus (konstitucijos 18 ir 91 str.), taip pat nuostatus apie Skupštinos nuolatinį posėdžiavimą karo metu (konstitucijos 75 str.).

Baigdami savo pastabas dėl SHS karalystės 1921 m. konstitucijos, mes dar paminėsime tautinių ir kitokių mažumų konstitucinę padėtį šioje karalystėje. Savo teritorijos plotu (247000 kvadratinių kilometrų) ir gyventojų skaičiumi (nuo 11—12 milijonų gyventojų) SHS yra jau nemaža Europos valstybė, o Balkanuose ji yra viena stambiausiųjų (stambesnė yra tiktai Rumunija). Tautiniu (nacionaliniu) atžvilgiu ji galima pavadinti vienlype arba grynai nacionaline, nes ji iškarto apima tris pamatines tautas arba bent tris ryškiai individualizuotas ir labai skirtingas vienos tautos šakas. Šios valstybės teritorija yra sudaryta iš provincijų, kurios kartais nuo tūkstančio metų buvo kita nuo kitos atskirtos ir neturėjo tarp savęs nieko bendro, dalyvaudamos įvairiose skirtingose civilizacijose ir tikybose (katalikiškoji Kroatija, Dalmacija ir Slovėnija, mahometoniškoji Bosnija, rytų stačiatikių Serbija ir Makedonija); šios provincijos iki paskutinių laikų priklausė kitokioms valstybėms (Austrijai, Vengrijai, Serbijai, Černohorai, Turkijai), gyveno kitokius politinius režimus, buvo veikiamos kitokių tautų įtakos (italai, vokiečiai, vengrai, turkai). Valstybė, naujai sulipdyta iš tokių skirtingų sudėtinių dalių, su didžiausiais civilizaciniais, etniniais, istoriniais įpročių, tradicijų ir būdo priešingumais, turi labai daug ir įvairiausių tautinių mažumų — pradedant kultūringais italais ir vokiečiais, giliai įžeistais savo tautinės valstybės suardymu pilnais temperamento vengrais, ir baigiant bulgarais, makedoniečiais ir albanais, atsilikusiais civilizacijoje, bet jausmingais, trokštančiais laisvės ir nekenčiančiais serbų. Visai šitai sudėtingai tautinių mažumų problemai išspręsti — SHS konstitucija teturi tik vieną nuostatą: ji „rasės ir kalbos mažumoms“ prižada *pradžios mokyklą* gimtąja kalba, pravesdama šio pažado sąlygas sutvarkyti tam tikram įstatymui. Daugiau nieko. Tačiau sprendžiant iš SHS valstybės mažumų, ypač makedoniečių ir Makedonijos bulgarų

nusiskundimų, ir šis vienintelis nuostatas toli gražu nėra lojališkai vykdomas (gal todėl, kad serbai išviso stengiasi makedoniečiams įsakyti, kad ištikrųjų jie esą serbai, ir todėl nenori jų laikyti „rasės ar kalbos mažuma“).

Štai ir visa, ką mes turėtume dėl šio konstitucijos pareikšti. Šabloniška, nepritaikinta ypatingoms šios valstybės sąlygoms ir jos visuomeniškai konstrukcijai, ji negalėjo turėti stiprių socialinių savo gyvybės ir pastovumo ramsčių. Iš ištikrųjų SHS karalystėje neramu. Konstitucinis gyvenimas nevyksta. Iš vienos pusės eina nuolatinis bruzdėjimas Makedonijoje, kur veikia partizanų sukilėlių būriai, palaiką kontaktą su skaitlinga makedoniečių emigracija Bulgarijoje, iš kitos kyla ir nuolat auga bruzdėjimas kroatuose. Kroatai nepatenkinti sugyvenimu su serbais ir serbų hegemonija. Jie jaučiasi esą valdomi svetimos išorinės, ne jų krašto, jėgos; valstybė esanti serbų, o ne jų. Kroatai, ypač atstovaujami radikalinės tautinės *Radičiaus* partijos, pereina į nuolatinę opoziciją. Jų sąmonėje ir siekimuose ima reikštis autonominiai ir federaciniai sumanymai. SHS Skupštinoje kyla nuolatiniai skundai. Nuo debatų pereinama į muštynes ir ginkluotus susirėmimus. Pagaliau viename tokių susirinkimų lieka sužeistas kroatų vadas Radič'ius, jo brolis ir dar trečias kroatų lyderių. Sužeistieji miršta, ginčų atmosfera darosi sunki ir nepakenčiama.

Tada į šią ginčų, konfliktų ir kruvinų įvykių politinę atmosferą, ardančią valstybės vienybę ir gresiančią valstybei pavojumi, įsikiša *karalius Aleksandras Karageorgijevičius*, kuris, pasiremdamas serbų kariais su *generolu Živkovičiumi* priešaky, padaro konstitucinį perversmą, sulaiko 1921 m. konstitucijos veikimą ir įveda diktatūros režimą, valdydamas ir leisdamas įstatymus be Skupštinos.

Karaliaus Aleksandro ir generolo Živkovičiaus diktatūra tęsėsi nuo 1929 iki 1931 m.

1931.IX.3. karalius Aleksandras paskelbė oktrojuotą konstituciją, kuri pakeitė ir patį valstybės pavadinimą. Valstybė vadinama jau nebe „serbų, kroatų ir slovėnų karalyste“, bet „Jugoslavijos karalyste“, arba „*Jugoslavija*“.

Mes dar neturime paruošto šios naujos 1931 m. Jugoslavijos konstitucijos vertimo į lietuvių kalbą ir todėl jos teksto čia neskelbiame. Gal artimiausiame naujame įvairių konstitu-

cijų rinkiny greta kitų konstitucijų (Austrijos, Olandijos, Danijos, Egipto, RSFSR-o ir kitų) vertimų įdėsime ir šios (Jugoslavijos) konstitucijos vertimą. Visdėlto, kalbėdami čia apie SHS 1921 m. konstituciją, kurią pakeitė ši Jugoslavijos 1931 m. konstitucija, mes nurodysime svarbiausius konstitucinius pakeitimus, įvedamus naujos oktrojuotos konstitucijos.

Naujajai oktrojuotai Jugoslavijos konstitucijai charakteringi yra šie principai: *a) tautinio valstybės vienumo* didesnis pabrėžimas, tačiau kartu pagilinant *administracinę decentralizaciją; b) monarchizmo žymus sustiprinimas; c) parlamento reforma,* įvedant *dviejų rūmų sistemą;* ir *d)* ūkiškai socialinėje srity reakcija *nuo solidarizmo į liberalizmą.*

Tautinis valstybės vienumas, apie kurį keliose konstitucijos vietose kalbama ir kuris, kaip pamatysime, iškeliamas aukščiau už patį konstitucingumo principą, reiškiasi ypač tuo, kad, išskyrus vieną atsitikimą, niekur šioje konstitucijoje neminima trijų Jugoslavijos elementų nė tautos nė teritorijos atžvilgiu (serbai, kroatai, slovėnai; Serbija, Kroatija, Slovėnija). Šie elementai sutirpsta Jugoslavių ir Jugoslavijos varde. Vienintelis atsitikimas, kada konstitucija įvardija šiuos elementus, liečia oficialinę kalbą; ji yra pavadinta: serbų-kroatų-slovėnų kalba (Jugoslavijos konstitucijos 3 str.). Net ir valstybinio herbo aprašyme (Jugoslavijos konstitucijos 2 str.), kada ant valstybinio balto dviem galvomis erelio krūtinės uždedami trys atskiri Serbijos, Kroatijos ir Slovėnijos herbai, jie yra tiksliai aprašomi, bet neminima, kad tai yra šių sudėtinių vienetų herbai (jie naujoje konstitucijoje kiek kitaip sustatomi, negu senojoje; ten jie buvo dedami greta kitas kito, čia — Serbijos ir Kroatijos — greta, o Slovėnijos herbas — jų viršuje). Dvi nacionalistinio pobūdžio konstitucinės privilegijos serbams, kroatams ir slovėnams, kurios jiems suteikdavo SHS konstitucijos 19 ir 61 str. (žr. aukščiau), Jugoslavijos konstitucijoje išnyko.

Administracinės decentralizacijos pagilinimas Jugoslavijos konstitucijoje visiškai neprieštarauja tautinei šios valstybės konsolidacijai. Atvirkščiai, nauji administracinės autonomijos vienetai, tarp kurių bus suskirstyti serbai, kroatai ir slovėnai, sudarysią tarp jų naujus socialinio solidarumo ryšius, kurie ardysią senąjį atskirą serbų, atskirą kroatų ir atskirą slovėnų

solidarumą. Čia vienas — istorinis — socialinis solidarumas kaiptik pakeičiamas ir ardomas kitu, dirbtiniu. Šia prasme administracinės autonomijos vienetai yra tautinių vienetų konkurentai; jų, kaip konkurentų, stiprinimas silpnina anuosius (tautinius vienetus) ir palengvina pastarųjų asimiliaciją naujame vieningame tautiškai valstybiniame vienete. Tokia yra, beabejo, Jugoslavijos administracinės decentralizacijos prasmė. Visdėlto ši decentralizacija bent tuo yra sveika, kad autonomizuotų viešųjų reikalų srity leidžia reikštis įvairiems civilizacijos ir kultūros laipsniams, skiriantiems vienas valstybės teritorijos dalis nuo kitų, einant nuo civilizuotų šiaurės vakarų Italijos ir Austrijos pasienyje ligi barbariškų pietų rytų Makedonijoje — Bulgarijos; Graikijos ir Albanijos pasienyje.

Jugoslavijos decentralizacija numato tris rūšis savivaldybinių vienetų: *a) „banovines"*, *b) apskritis* ir *c) bendruomenes*. Stambiausieji vienetai — tai „banovines", pakeitusios buvusias SHS sritis. Tačiau Jugoslavijos „banovinės" skiriasi nuo SHS sričių tiek savo konstrukcija, tiek savo kompetencija ir galia. Pati konstitucija nustato „banovinių" skaičių, kiekvienos „banovinės" vardą (vardas daugiausia skolinamas nuo upės), centrą (sostinę) ir teritorijos ribas (Jugoslavijos konstitucijos 83 str.). Būtent, yra šios devynios banovinės:

1. *Dravos* banovinė; jos centras — Ljubljana (Slovėnų sostinė);
2. *Savos* banovinė; jos centras — Zagreb (Kroatijos sostinė);
3. *Vrbas'o* banovinė; jos centras — Banja-Luka;
4. *Pakrančio* banovinė; jos centras — *Split* (Dalmacijoje);
5. *Drinos* banovinė; jos centras — *Sarajevo* (Bosnijos sostinė);
6. *Zetos* banovinė; jos centras — *Cetinja* (Černohoros sostinė);
7. *Dunojaus* banovinė; jos centras — *Novy-Sad* (Banate);
8. *Moravos* banovinė; jos centras — *Niš* (Bulgarų srity);
9. *Vardaro* banovinė; jos centras — *Skoplje* (Makedonijoje).

Valstybės sostinė *Bielgradas* su apylinke yra išskirta iš šio padalinimo ir sudaro atskirą administracinį vienetą greta banovinių (Jugoslavijos konstitucijos 85 str.).

Banovinių administracinė autonomija kiek primena Silezijos vaivadystės autonomiją Lenkuose. Kiekvienos banovinės valdymo viršūnėje yra *banas,* kaip valstybės suverenumo ir centro valdžios atstovas; jisai yra karaliaus skiriamas, ministerių pirmininkui pristačius (Jugoslavijos konstitucijos 86 str.). Jis yra viršininkas tų vadybų (žinybų) valdininkų, kurios priklauso centro. Bet, be to, jis yra ir autonominės valdžios elementas. Autonominius valdžios organus banovinėje sudaro: *a) banovinė taryba* ir *b) banovinės komitetas* (Jugoslavijos konstitucijos 88 str.).

Banovinės taryba renkama taip pat, kaip valstybės parlamento žemesnieji rūmai (Atstovų Rūmai): *ketverių metų kadencijai — visuotiniu, lygiu ir tiesioginiu balsavimu.* Kodėl nėra minimas *slaptas* balsavimas, kurį minėjo SHS konstitucija — nežinia; ar tai reiškia, kad Jugoslavijoje balsavimas bus *atviras?* Nedrįstu tai tvirtinti, neturėdamas rankose rinkimų įstatymo, bet viena aišku: jei rinkimų įstatymas būtų nustatęs atvirąjį balsavimą arba jei kada ateity tai būtų norėta padaryti, tai tat konstitucijai neprieštarautų; apie tai gali laisvai spręsti paprastų įstatymų leidėjas (parlamentas su karalium). Tai liečia lygiai taip pat rinkimus į banovinės tarybą, kaip ir į valstybės parlamentą. Iš savo tarpo banovinės taryba renka banovinės komitetą, kuris autonominiams banovinės reikalams yra vykdomasis organas; šiam komitetui pristačius — banas skiria ir atšaukia kitus žemesnius autonominius banovinės organus (Jugoslavijos konstitucijos 89 str.).

Banovinių autonomijai pavestose administracijos šakose banovinės taryba gali leisti *dekretus,* kurie banovinėje turi *įstatymų galią,* bet negali prieštarauti konstitucijai ir valstybės įstatymams; šių dekretų iniciatyva priklauso banovinės komitetui (Jugoslavijos konstitucijos 90 str.).

Banovinės tarybos darbų priežiūra tiek jų konstitucingumo ir teisėtumo, tiek iš dalies jų tikslingumo atžvilgiu priklauso banui. Būtent, tikslingumo atžvilgiu banas prižiūri, kad banovinės tarybos aktai liestų tiktai konkrečius klausimus, o ne kažkokius bendrus principus arba politinius klausimus ir kad jie nekenktų bendriesiems valstybės reikalams. Banovinės tarybos dekretus, kurie šia prasme yra nusižengę tikslingumui, o taip pat visus tarybos šiaip nutarimus bei rezoliucijas, prie-

šingus konstitucijai ir valstybės įstatymams, *banas gali panaikinti savo galia;* prieš tai galima *skųstis Valstybės Tarybai,* kuri gali bano naikinantį įsakymą panaikinti. Tačiau banovinės tarybos dekretų banas dėl jų nekonstitucingumo ar neteisėtumo pats savo galia panaikinti negali, tiktai gali juos šiuo atžvilgiu *apskųsti Valstybės Tarybai,* kuri sprendžia jų teisėtumą ar konstitucingumą (Jugoslavijos konstitucijos 91—93 str.). Kiekviena banovinės taryba gali būti *karaliaus dekretu paleista* vidaus reikalų ministeriui pasiūlius; paleidžiant turi būti paskelbti nauji tarybos rinkimai (Jugoslavijos konstitucjos 93 str.).

Kad karaliaus oktrojuota konstitucija, išleista po perversmo, atidavusio į karaliaus rankas visą diktatorinę valstybės valdžią, pasirūpins sustiprinti ateičiai ir konstitucinę karaliaus galią bei jo autoritetą naujoje valstybės valdžios sistemoje, — tai yra suprantama ir buvo laukiama. Bet konstitucija eina dar toliau; stiprindama karaliaus galią, ji kartu įveda į konstituciją santvarką tam tikrą pusiau doktrinalinio pobūdžio nuostatą, kuriuo iš vienos pusės pateisina įvykusį karališkąjį perversmą, o iš kitos ruošia teisinį pagrindą ir būsimiems perversmų galimumams. Galima pasakyti, kad Jugoslavijos 1931 m. konstitucija *skelbia karališkųjų perversmų teisėtumo doktriną,* vadinasi — daro prieškonstitucinį perversmą kažkokia *konstitucine* arba *superkonstitucine institucija.* Perversmo konstitucionalizacija — tai, žinoma, paradoksas. Bet Jugoslavijos konstitucija šį paradoksą stengiasi į konstituciją įterpti.

Būtent, jau senoje 1921 m. SHS konstitucijoje į karališkosios priesaikos tekstą buvo įrašyta pasižadėjimas palaikyti tautinį (nacionalinį) vienumą, valstybės nepriklausomybę ir jos teritorijos neliečiamumą; greta to toliau buvo reiškiama konstitucijos saugojimas, karaliavimas ar valdymas konstitucijos ir įstatymų ribose, visos tautos labo siekimas. (SHS konstitucijos 58 str.). Ir štai šios priesaikos pirmąją dalimi buvo sumanyta pateisinti karališkas perversmas: jei tautos vienumui arba valstybės nepriklausomybei ar teritorijos neliečiamumui gresia pavojus, tai karalius, prisiekęs šios moralinės tautos ir valstybės gėrybes palaikyti ir išsaugoti, konstatavęs šį pavojų, savo priesaikos vardu turįs pareigą padaryti visa, kas padaryti galima ir kas reikia, kad šis pavojus būtų pašalintas.

Tiesa, jei šiam pavojui pašalinti reikalinga pati konstitucija įžeisti, tai karaliaus pareiga susipainioja, nes jis lygiai prisiekė ir konstituciją išlaikyti. Bet negalėdamas šių dviejų savo pareigos elementų suderinti, jisai kitaip negalįs pasielgti, kaip savo sąžinėje pasirinkti, kuris dviejų elementų yra svarbesnis ir svaresnis: *ar tautos vienumas ir valstybės nepriklausomybė bei neliečiamumas, paaukojus tam net pačią konstituciją, ar konstitucijos ir jos nustatytos santvarkos išlaikymas, paaukojus tam net patį tautos vienumą ir valstybės saugumą?* Ar devizas: *„salus reipublicae suprema lex esto"*, ar devizas: *„fiat justitia — pereat mundus!"* Kaip žinoma, karalius Aleksandras Karageorgijevičius sykį jau tai esąs perversmu išsprendęs devizo *„salus reipublicae" naudai.* Bet kad šis pasirinkimas, sykį karaliaus sąžinėje laisvai padarytas, būtų ir objektyviškai sutvirtintas, kad jokio šiuo klausimu ir ginčo nebūtų galėję kilti, tai nauja konstitucija jau aiškiai nustato *šių dviejų karališkos pareigos elementų vyresniškumą.*

Būtent, šį pirmą kartą karališkosios priesaikos elementą — tautos vienumo ir valstybės neliečiamumo saugojimą — Jugoslavijos konstitucija perkelia į patį karališkos galios ar funkcijos esmės apibūdinimą, darydama iš šio pirmąjį abzacą pirmojo straipsnio konstitucijos skyriaus apie karalių (Jugoslavijos konstitucijos V skyrius — *„Karalius"*, 29 str. 1 abz.). Pirma, ką mes šiame skyriuje apie karalių iš konstitucijos sužinome, tai, kad jis yra *tautos vienumo ir valstybės neliečiamumo saugotojas,* ir dar pridedama: jis yra šių reikalų *nuolatinis* („à tout moment") saugotojas. O pačiame karaliaus priesaikos tekste pirmoji jos dalis kiek reformuota: karalius dabar prisiekia *„laikyti aukščiau viso ko tautos vienumą, valstybės nepriklausomybę ir tautinės teritorijos neliečiamumą"*, o jau toliau eina „valdyti pagal konstituciją" ir t. t. Vadinasi, šių trijų moralinių tautos ir valstybės gėrybių išlaikymas yra statomas pirmon vieton ir *„aukščiau viso ko"*, tad aukščiau ir pačios konstitucijos išlaikymo (Jugoslavijos konstitucijos 39 str.). Nebėra ir nebegali būti abejonės, kad pasireiškus konfliktui tarp konstitucijos reikalavimu iš vienos pusės ir tautos vienumo, valstybės nepriklausomybės ir teritorijos neliečiamumo reikalavimų iš kitos, antrieji, pagal karaliaus priesaiką, turi laimėti, vadinasi — turi būti patenkinti be jokio rezervo, net pačią kons-

tituciją jiems aukojant. Karaliaus pareiga dabar yra visiškai aiški ir sutvarkyta vyresniškumo principu: pirmon vieton statomi „tautos vienumas, valstybės nepriklausomybė ir teritorijos neliečiamumas", antron — konstitucija, kiek ji yra su anomis gėrybėmis suderinama ir patarnauja joms. O ko reikalauja tautos vienumas ir valstybės bei teritorijos nepriklausomybė ir saugumas — apie tai sprendžia, žinoma, tiktai pats karalius, nes jisai ir yra tų aukščiausiųjų gėrybių saugotojas. Tokiu būdu karalius pats yra konfliktų tarp konstitucijos ir „salus reipublicae" sprendėjas; jis nustato, ar toks konfliktas yra, ir jį nustatęs, jis pats jį ir sprendžia, bet išspręsti turi prieš konstituciją.

Pagal Jugoslavijos konstituciją — ne tiktai karalius, bet *ir parlamento atstovai* prisiekia „aukščiau viso ko laikyti tautos vienumą, valstybės nepriklausomybę ir teritorijos neliečiamumą" (Jugoslavijos konstitucijos 59 str.). Tai, žinoma, reiškia, kad parlamentas turi palaikyti ir paremti karaliaus pasiryžimą taisyti konstituciją tautos vienumo ir valstybės bei teritorijos saugumo sumetimais; jis turi šiuo reikalu padėti karaliui ir prireikus drauge su karaliumi pakeisti konstituciją teisėtu konstituciniu, pačioje konstitucijoje numatytu keliu, tuo pačiu išvengiant perversmo. Bet kadangi visdėlto karalius, o ne parlamentas, yra iš esmės šių tautos vienumo ir valstybės saugumo gėrybių *„saugotojas"*, tai kilus konfliktui tarp karaliaus ir parlamento, dėl konstitucijos keitimo tautos vienumo ir valstybės saugumo sumetimais, — sprendžianti turės būti karaliaus valia, nes tai yra jo esmės pareiga *à tout moment* ir niekas jo šiuo atžvilgiu pavaduoti negali. Jei tokiu būdu karalius rastų, kad laikymasis konstitucijos sudarytų pavojų tautos vienumui ir valstybės saugumui, o parlamentas to nenorėtų pripažinti ir atsisakytų konstituciją pakeisti, tai karalius turėtų ją suardyti ar pakeisti kad ir perversmu: tai yra jo *„konstitucinė"* (?) pareiga.

Štai kokią *karaliaus perversmo teisėtumo teoriją* prieina ir skelbia oktrojuotoji Jugoslavijos konstitucija. Karalius nėra konstitucijos valdomas, jis lieka aukščiau konstitucijos, kaip nuolatinis jos prižiūrėtojas ir jos likimo sprendėjas.

Šiuo atžvilgiu Jugoslavijos karalius nėra tikra prasme konstitucinis karalius. Konstitucinė monarchija čia yra gryniau-

sio „suteiktosios konstitucijos monarchijos“ tipo, kuris po Didžiojo karo jau buvo išnykęs Europoje; o gal net ji eina dar toliau, sustodama ties pačia absoliutinės monarchijos siena. Visų man žinomų Europos konstitucijų (nežinau Albanijos konstitucijos) ši konstitucija yra absoliutinei monarchijai artimiausia, nes jos likimas čia yra atiduotas į arbitrališkas karaliaus rankas.

Bet Jugoslavijos konstitucija yra monarchiška ne tiktai tąja nepaprasta *pusiau suverenine* karaliaus padėtimi, kuri jį iškelia *aukščiau konstitucijos*. Ir konstitucijos ribose jo, karaliaus, galia ir net karaliaus dinastijos padėtis žymiai sustiprėjo palyginti su senąja SHS konstitucija. Štai visa eilė tai įrodančių duomenų.

Pagal SHS konstituciją, karaliui priklausė ne tiktai bausmės dovanojimo, bet dėl politinių ir karinių nusikaltimų ir *amnestijos teisė*, tačiau išskyrus nusmerktus ministerius (SHS konstitucijos 50 str.). Dabar, pagal Jugoslavijos konstituciją, karalius jau turi *visišką amnestijos teisę* dėl visokių nusikaltimų rūšių ir be jokių išimčių (Jugoslavijos konstitucijos 30 str.). Beveik visose konstitucinėse monarchijose amnestija tvarkoma įstatymu, vadinasi — pareina nuo karaliaus ir parlamento, o karaliui paliekama tiktai bausmės dovanojimas ir sumažinimas.

Vadinamoji *teisinė abdikacija*, kuri reiškiasi sosto praradimu, kaip konstitucinė ipso jure sankcija tam tikrai karaliaus pareigai, buvo SHS konstitucijoje numatyta, kaip sankcija uždraudimui karaliui priimti be Skupštinos sutikimo svetimos valstybės karūnos (SHS konstitucijos 53 str.). Ši teisinė abdikacija, kuri grasina karaliui pašalinimu nuo sosto, beabejo, žemina karaliaus autoritetą ir prieštarauja monarchiniam karaliaus neatsakingumo principui. Jugoslavijos konstitucijoje šios teisinės abdikacijos jau nerandame: ji atkrito.

Jei karalius yra bevaikis, tai, pagal SHS konstituciją, jisai *galėjo paskirti sau įpėdinį Skupštinai pritarus* (SHS konstitucijos 56 str.). Dabar karaliaus įpėdinio paskyrimas *nėra reikalingas parlamento pritarimo*, o jeigu bevaikis karalius pats įpėdinio nepaskyrė, tai jam mirus parlamentas renka karalių iš tos pačios (Karageorgijevičių) dinastijos (Jugoslavijos konstitucijos 36 str.).

„Karaliaus namų“ (karaliaus šeimos) sąstatas tiksliai nustatomas tiek SHS, tiek Jugoslavijos konstitucijos. Šių „Karaliaus namų“ narių teisiniai santykiai ir padėtis valstybėje, kaip sako abi konstitucijos, yra tvarkomi tikro Karaliaus namų *statuto;* SHS konstitucija reikalavo, kad šis statutas būtų išleistas, kaip *valstybės įstatymas;* Jugoslavijos konstitucija, ištikima monarchinio suvereniteto principui, kuris laiko karalių *suverenu* ir tikru valstybės *valdovu,* ir tuo pačiu stato dinastiją už valstybės įstatymų ribų, dabar rezervuoja pačiam karaliui teisę *nustatyti šį statutą ir tvarkyti jį savo nuožiūra* (SHS konstitucijos 57 str., Jugoslavijos konstitucijos 37 str.).

SHS konstitucija Karaliaus namų nariams *draudė būti ministeriais arba parlamento nariais* (SHS konstitucijos 57 str.). Jugoslavijos konstitucijoje šis *draudimas jau atkrito.*

Aukštesnieji Jugoslavijos parlamento rūmai, vadinami *Senatu,* kurių SHS konstitucija visiškai nepažino, susideda *pusiau iš renkamų, pusiau iš skiriamų senatorių.* Juos *skiria karalius* (Jugoslavijos konstitucijos 50 str.). Tai savaime didina netarpišką karaliaus įtaką parlamentui. Žinoma, senatoriai bus karaliaus skiriami iš jam ištikimų žmonių, iš tvirtų monarchistų ir žmonių, pritariančių valdovo politikai. O kadangi, beabejo, ir tarp renkamųjų senatorių visuomet atsiras bent vienas kitas karaliaus šalininkas ir monarchistas, tai tenka manyti, kad *visuomet Senato daugumas palaikys karalių* (visi skiriamieji senatoriai, sudarą Senato sąstato pusę, ir bent keli, jei ne daugiau, išrinkti senatoriai monarchistai). O kadangi joks žemesniųjų rūmų nutarimas neįsigali, negavęs Senato pritarimo, ir joks įstatymo projektas, priimtas žemesniųjų rūmų, negali virsti įstatymu, jei jam nepritars Senatas ir karalius, tai *disponuodamas Senato daugumą, karalius tuo pačiu laiko savo rankose visą parlamentą.*

Bet to dar Jugoslavijos monarchistams pasirodė maža. Dažniausia tose valstybėse, kuriose aukštesniųjų parlamento rūmų nariai yra karūnos skiriami, jie būna skiriami ligi gyvos galvos, o Anglijoje, kaip žinoma, net paveldėtinai (Anglų lordai). Toks paskyrimas ligi gyvos galvos labiau atitinka garbingą tų asmenų padėtį, šiuo paskyrimu ligi gyvos galvos pabrėžiamas pasitikėjimas asmeniui, kuris nėra reikalingas periodiškos kontrolės, nes jisai ir be jos pasiliksiąs ištikimas savo monarchi-

niam nusistatymui ir savo valdovo įsakymams. Tačiau visdėlto gali atsitikti ir tai, kad paskirtasis ligi gyvos galvos, žinodamas, jog jis nebegali būti pašalintas, ir todėl nebijodamas karaliaus, ims veikti prieš karaliaus nusistatymą ir dėtis su opozicija. Ir štai, kad to būtų išvengta, kad karaliaus paskirtieji senatoriai nepasijustų esą nepriklausomi nuo karaliaus ir galį veikti savo asmeniniu nusistatymu, konstitucija numato, kad jie *bus skiriami tiktai 6 metams*, kaip kad 6 metams yra renkami ir renkamieji senatoriai. Žodžiu, kas 6 metus senatoriai yra perrenkami ir perskiriami. Tada karalius tikrai ir tvirtai juos laiko rankose (Jugoslavijos konstitucijos 52 str.). Bet pagaliau ir šių 6 metų kadencijos ribose skiriameji senatoriai gali būti karaliaus — ministerių pirmininkui pasiūlius — pašalinti (atšaukti) prieš pasibaigus kadencijos terminui. Tiesa, pašalinimo priežastis gali būti fizinis nepajėgumas arba baudžiamasis nusmerkimas, tačiau, žinoma, kartais fiziniu nepajėgumu gali būti pridengti ir kaikurie kiti atšaukimo motyvai (Jugoslavijos konstitucijos tas pats 52 str.).

Ministerių taryba (ministerių kabinetas) taip pat yra tiesioginėje karaliaus žinioje ir priklausomybėje (Jugoslavijos konstitucijos 77 str.). Ji ne tiktai nuo rūmų pareina.

Taip pat nepaprasta yra Jugoslavijos karaliaus galia įstatymų leidimo atžvilgiu. Kad jam priklauso įstatymų *sankcija* — tai savaime aišku. Tai buvo ir SHS konstitucijoje. Čia yra dar kas kita.

Būtent, dviejų parlamento rūmų sistemoje senas klasikinis principas yra tas, kad tiktai tas įstatymo projektas gali tapti įstatymu valdovo sankcijai, kuris yra abiejų rūmų vienodai skambančio teksto priimtas, balsuojant kiekvieniems rūmams skyrium. Kartais tat būna nepatogu. Daugumas dviejuose rūmuose gali būti partiniu sąstatu nevienodas. Vieni kurie nors rūmai, dažniausiai aukštesnieji, gali tyčia kliudyti žemesniųjų daugumui, nepraleisdami jų sumanytų reformų. Arba vėl, vieni ir kiti rūmai gali užsispirti dėl kurios nors principinės smulkmenos, kuriai vieni pritaria, o antri smerkia, ir jokiu būdu nesusitaria dėl vienodo teksto, o per tai ir pats įstatymas, kuris gali būti naudingas, žūsta. Tad konstitucinėje teisėje ėmė reikštis tendencija pakeisti šį nuostatą tokiu būdu, kad išėjus tam tikram laikui ir išmėginus galimumą tiesiog susitarti abejiems

rūmams dėl projekto teksto suvienodinimo, jei pagaliau tai nepasisekė, ginčas būtų automatiškai kuriuo kitokiu būdu išspręstas. Kartais tai daroma taip, kad išėjus tam tikram laikui ir rūmams nesusitarus, sprendžia bendras abiejų rūmų posėdis; arba sprendžia, kaip arbitras tarp susiginčijusių rūmų, referendumo keliu teisinė tauta (piliečių-rinkikų kolegija), į kurios sprendimą gali apeliuoti ar rūmai, ar respublikos prezidentas, ar liaudies veto; arba galutinis sprendimas pavedamas žemesniesiems rūmams ir būtent arba jų paprastu arba kvalifikuotu daugumu arba kaip kitaip priimtam nutarimui. Jugoslavijos konstitucija taip pat nustato teisinį konflikto išsprendimą neįvykus tarp rūmų susitarimo ir kompromiso dėl vienodo projekto teksto. Bet ištikima monarchiniam principui, ji šį sprendimą paveda... *karaliui*, nuo kurio tada pareina paremti ir suteikti sankcijos arba žemesniųjų arba aukštesniųjų rūmų priimtam įstatymo projekto tekstui.

Būtent, įstatymo projektas, dėl kurio teksto suvienodinimo rūmams susitarti sesijos ribose nepavyko, nukeliamas, bet jeigu kitoje sesijoje jis vėl bus iškeltas ir vėl rūmai nepajėgs susitarti, tai tada sprendžia karalius, kuris pasirenka vienų ar antrų rūmų priimtą projekto tekstą ir skelbia jį įstatymu. Tai yra visiškai nepaprasta konstitucinio karaliaus galia įstatymų leidimo atžvilgiu, kurios mes niekur kitur neužtinkame (Jugoslavijos konstitucijos 64 str.). Tas pats karaliaus arbitražo principas yra taikomas ir konstitucijos keitimui (Jugoslavijos konstitucija 115 str.).

Pagaliau karo, sukilimo arba šiaip bruzdėjimo metu kararalius gali griebtis visų reikalingų priemonių tvarkai palaikyti, nesivaržydamas konstitucijos nuostatais (Jugolslavijos konstitucija 116 str.).

Iš viso aukščiau išdėstyto mes galime įsitikinti, kad Jugoslavijos konstitucijos yra beveik restauruojama absoliutinė monarchija su labai nežymia embrionaline konstitucine santvarka.

Kai dėl parlamento rūmų, tai žemesnieji rūmai, vadinami Atstovų Rūmais, renkami 4 metams, renkamieji senatoriai renkami 6 metams ir suskirstomi į dvi puses, kurių kiekviena atnaujinama rinkimais kas 3 metai. Atstovų Rūmų sąstatas perrenkamas visas iškarto. Atstovų Rūmų nariai renkami *visuoti-*

niu, lygiu ir tiesioginiu balsavimu; apie *slaptą balsavimą* ir *mažumų atstovavimą,* kuriuos minėjo senoji SHS konstitucija, Jugoslavijos konstitucija tyli. Ar tai reiškia, kad balsavimas Jugoslavijoje bus atviras, ar tiktai kad balsavimo slaptumas perkeliamas iš konstitucijos į rinkimų įstatymą — nežinia. Užtenka konstatuoti, kad atviro balsavimo įvedimas neprieštarautų Jugoslavijos konstitucijai. Senatorių rinkimų būdas, kandidatų kvalifikacija — konstitucijoje nenurodomi (Jugoslavijos konstitucijos 51—54 str.).

Parlamentarizmas, kaip konstitucinis režimas, atkrito. Valstybės forma ir režimas, kurie SHS konstitucijoje buvo apibūdinti, kaip „konstitucinė parlamentinė paveldėtinė monarchija" dabar Jugoslavijos konstitucijoje trumpai apibūdinta trimis žodžiais: *„konstitucinė, paveldėtinė monarchija"* (SHS konstitucijos 1 str., ir Jugoslavijos konstitucijos 1 str.). Ir toliau tekste išviso parlamentarizmo žymių nėra. Ministerių kabinetas yra tiktai karaliaus priklausomas organas, jisai prisiekia tiktai karaliui ištikimybę, rūmai gali traukti ministerius tiktai baudžiamajin atsakinguman (Jugoslavijos konstitucijos 77 ir 78 str.). Tad konstitucinis režimas yra t. vad. *dualistinis konstitucinės monarchijos režimas,* principiškai artimas senajam *Anglų prerogatyviniam* režimui, iš esmės toks pat, kaip tas, kuris veikė *Hohenzolernų Imperijoje Vokietijoje* prieš Didįjį karą ir *Rusijoje* 1906—1917 m.

Jei pažvelgsime į kitas konstitucijos sritis, tai pamatysime, kad visur šią Jugoslavijos konstituciją žymi tas pats traukimasis atgal, vadinasi — reakcija. Čia nėra jokios naujos minties, jokios kūrybinės energijos, jokio ieškojimo geresnių, tobulesnių kelių, ir visur viena idėja — grįžimas į senus laikus, į tai, kas jau visur mažiau ar daugiau atgyventa.

Piliečių teisių skyriuje — sutrumpinimai, kurie mažina konstitucines šių „teisių" arba asmens laisvės („status libertatis") garantijas, ir, be to, šis tas išmesta. Pavyzdžiui, nebėra nuostato, kuris draudė bausti mirtinai už politinius nusikaltimus (SHS konstitucijos 9 str.); susiaurintos buto neliečiamumo garantijos (SHS konstitucijos 11 str., Jugoslavijos konstitucijos 10 str.). Draugijų ir sąjungų laisvė suvaržyta tuo, kad draugijos, skiriamos fiziniam auklėjimui, arba politinės parti-

jos draudžiamos steigti tikybiniais, paderminiais ar regioniniais pagrindais (Jugoslavijos konstitucijos 13 str.). Išnyko taip pat vienintelė teisė, kuri buvo tautinėms mažumoms garantuojama, — teisė gauti pradžios mokslą gimtąja kalba (SHS konstitucijos 16 str.).

Platus ir įdomus socialinių ir ekonominių nuostatų skyrius, kuris SHS konstitucijoje buvo išdėstytas dvidešimt trijuose straipsniuose, sutrumpintas iki keturių straipsnių (SHS konstitucijos 22—44 str., Jugoslavijos konstitucijos 21—24 str.). Ne tiktai sutrumpinta, bet ir iš esmės kitokia kryptis suteikta. SHS konstitucijoje šio skyriaus nuostatai turėjo aiškią solidaristinę ir visuomeninę pakraipą. Jugoslavijos konstitucija grįžo į senąją „klasikinę" liberalinę koncepciją: moterystės, šeimos ir vaikų globojimas; nuosavybė — laiduojama; nusavinimas, esant viešajam reikalui, įstatymo keliu ir už tam tikrąjį teisingą atlyginimą; darbo ir sutarčių laisvė. Ekonominė taryba liko.

Štai visas žymiausias jugoslavinės konstitucinės reformos turinys. Tiesa, mes po Didžiojo karo ne vienoje Jugoslavijoje, bet keliose valstybėse užtinkame konstitucinį perversmą ir laikiną diktatūrą, skiriamą konstitucinei santvarkai pakeisti. Tai vis dažniausiai yra vaisius to fakto, kad įvairiose valstybėse po karo konstitucijos buvo greitomis sudarytos tam tikru demokratiniu šablonu, neatsižvelgiant į socialinių jėgų santykiavimą šaly, užmirštant, jog konstitucija, kaip balnas, arba pakinktas arkliui, arba kaip rūbai žmogui, turi būti derinama prie socialinės šalies struktūros, nes tiktai tada, kada ji bus gerai pritaikinta, ji bus graži, veikli, lanksti ir vaisinga. Racionalistinis šablonas vienur visiškai neprigys ir iššauks perversmą, kitur jis paveiks kontrabandinę konstitucinę praktiką, dar kitur jis šiek tiek prigys, bet karikatūriškai iškreips viešojo teisinio bendrāvimo formas.

Tačiau kitose valstybėse, kuriose perversmas įvyko, laikinoji diktatūra stengėsi bent surasti kuriuos nors naujus konstitucinius kelius, reformuoti konstitucines institucijas tam tikra visuomenine kryptimi. Italijoje, Lietuvoje, Lenkijoje, Austrijoje — galima ginčytis, ar tai pavyko ar ne, galima smerkti nauja iš perversmo ir konstitucinės reformos kilusi santvarka arba gėrėtis jąja, bet tenka šiaip ar taip vertinti kūrybinis reformos kelias. Jugoslavijoje — neužtinkame nieko panašaus.

Vienas šablonas pakeistas kitu. Visa „reforma“ — tai gryniausia reakcija, tai kelias atgal — į absoliutinę monarchiją, be jokios kūrybinės minties, be jokio naujų vertybių ieškojimo. Tai „dvasios ubagų“ darbas.

Girdėti, kad naujas Jugoslavijos parlamentas jau susirinko. Jis susideda vien iš karaliaus vyriausybės šalininkų, nes kitokie elementai apskritai rinkimuose nedalyvavo.

Žr. Rusų *Enciklopedičeskij slovar*, Bibliografijos Instituto „Granat“ leidinys, straipsniai *Serbija* ir *Chorvatija;*

Durdenevskij, Noviejšije konstituciji Zapada;

S. Gargas, La féderalisme en Autriche - Hongrie („Revue du Droit Public et de la Science Politique“ 1927).

Jugoslavijos konstitucijai naudojausi žurnale „La Macédoine“ (Ženeva, 180—182 Nr. spalių mėn. 1931 m.) paskelbtu tekstu.

IV.

Norvegų karalystės 1814.V.17. konstitucija su pataisomis iki 1923.VII.1.

Kaip airiai ir lenkai, norvegai — nelaiminga tauta, kuriai daug teko iškentėti vargo ir skriaudų, kol pagaliau jie atgavo savo prarastą laisvę ir įsikūrė savo nepriklausomoje tautinėje valstybėje. Jie buvo pavergti savo artimiausių kaimynų ir buvo baisiai naudojami savo tikrų brolių — *danų*. Tiktai per ilgas kovas jie laimėjo laisvę.

XVI amžiuje Norvegija liko galutinai pavergta; paskutiniai jos valstybingumo pėdsakai buvo nuslopinti. Būdama visiškai Danijos aneksuota, ji jos buvo žiauriai valdoma iki XVIII amžiaus pabaigos. Norvegija buvo Danijos laikoma kolonija, išnaudojama ir skriaudžiama tiek ūkio, tiek tautiniu (nacionaliniu) atžvilgiu. Danija varžė betkurią Norvegijos prekybą, išskyrus prekybą su Danija. Norvegija turėjo visus savo turtus (žuvis, mišką) perleisti Danijai ir kartu turėjo būti Danijos prekėms rinka. Kaikurių svarbiausių masinio vartojimo prekių įvežimas Norvegijon buvo tiesiog Danijos monopolizuojamas: šitaip, pav., Danija, turėjo duonos prekybos su Norvegija monopolį. Danai sistematingai ardė ekonominį ir visuomeninį Norvegijos tvarkymąsi, neleisdami jai sustiprėti ir emancipuoti. Šitaip, pav., jei kuris Norvegijos miestas kiek sustiprėdavo — Danų valdžia jį panaikindavo ir įsakymu perkeldavo jo gyventojus į naujai kuriamąjį miestelį.

Danija ir tautiškai spaudė norvegus, nepripažindama jų tautybės, kalbos, kultūros ir laikydama Norvegiją Danų provincija.

Tiktai XVIII amž. šie santykiai pradeda kitėti. Antroje šio amžiaus pusėje pastebimi pirmieji norvegų socialinio (ekonominio ir tautinio) atgijimo reiškiniai. Kiek gyvesnė pasidaro miško eksporto prekyba, jūros pakrantėse išauga plukdomųjų upių žiotyse miestai, kyla intelektualinis judėjimas, atsiranda nauji veikėjai ir rašytojai, kurie supažindina tautiečius su Norvegijos praeitimi, veikia tautinę sąmonę, kelia pasitikėjimą

savimi ir viltį. 1761 m. Drontheime įsikūrė *Norvegų Mokslo Draugija;* iškeliamas universiteto klausimas. Bet ateina ministerio Guldberg'io juodoji reakcija — viskas apmiršta. Nuo 1784 m., kai Guldberg'is griuvo, judėjimas atgimsta, ypatingai populiarus pasidaro universiteto klausimas ir pagaliau 1813 m. universitetas pradeda veikti Drontheim'e. Bet tuo laiku įvyksta nauji nepaprastos svarbos įvykiai.

1788—1791 m. įsikuria Norvegijoje dvi naujos draugijos, kurios suvaidino didelį vaidmenį norvegų tautiniame judėjime: „Akarhus'o patriotinė draugija" (jos tikslas buvo ypač ekonominis — remti žemės ūkį, gyvulininkystę ir miškininkystę) ir „Topografinė draugija" (jos tikslas buvo — šalies turtų pažinimas, kraštotyra, kėlimas susidomėjimo Norvegija). Abi draugijos smarkiai plečiasi, jos veikia visoje šaly ir ruošia dirvą naujiems įvykiams.

Staiga 1809 m. išorinės aplinkybės (karas, į kurį buvo įsivėlusi Danija) atskiria Norvegiją nuo Danijos. Abi aukščiau minėtos draugijos susilieja į vieną *Norvegijos Lasbo Draugiją* ir pakreipia visas šalies jėgas į nepriklausomybę.

Tačiau ir čia likimas ruošė Norvegijai didžiausį nusivylimą. Danija karą su Anglija pralaimėjo ir *Kiel'io sutartimi* išsižadėjo Norvegijos... *Švedijos naudai*.. Tai buvo kaina, pažadėta naujam Švedijos valdovui, buv. prancūzų generolui Bernedotte'ui, už jo išdavikišką dalyvavimą 1813 m. Leipcigo mūšy prieš Napoleoną Didįjį. Tai buvo padaryta be Norvegų žinios, slaptai. Norvegai nepasitikėjo ir nemėgo švedų. Švedų neapykanta buvo norveguose dar didesnė, negu danų neapykanta. Šios trys „broliškos" Skandinavų tautos toli gražu ne broliškai tarp savęs sugyvendavo.

Visoje Norvegijoje kilo protestai ir pasipriešinimo ūpas. Danų „štathalter'is" (karaliaus vietininkas) Norvegijai princas *Kristijonas Fridrikas* stojo judėjimo priešakin ir įgijo didelio populiarumo. Jis sušaukė luomų susirinkimą, pasiūlė paskelbti rinkimus į Norvegijos Steigiamąjį Seimą, pats buvo paskelbtas nepriklausomos Norvegijos karalystės regentu. Prisiekė kariuomenė ir milicija, prisiekė regentas, prisiekė bažnyčiose visa tauta. *1814 m. pavasarį Eidsvold'e susirinko tautos atstovai.* Konstitucija buvo skubiai paruošta (jos redaktoriais buvo tie patys žmonės, kurie dirbo Norvegijos Labo Draugijoje).

1814. V. 17. buvo priimta Norvegijos konstitucija, o gegužės 19 d. regentas buvo išrinktas *Norvegijos karaliumi.*

Tačiau aplinkybės buvo nevisai palankios pradėtam darbui. Norvegijoje, negaunant duonos iš Danijos, prasidėjo badas. Spaudžiama iš vienos pusės Švedijos, kuri buvo geriau už ją organizuota ir stipresnė, iš kitos — Anglijos blokados ir embargo, — Norvegija buvo priversta kiek nusileisti. Tai suprato ir gen. Bernedotte, faktinis Švedijos valdovas, tuo laiku dar Švedijos sosto įpėdinis, įsūnytas bevaikio karaliaus Karolio XIII (nuo 1818 m. būsimasis karalius Karolis XIV). Bernedotte, turėjęs pradėti griežtus karo žygius prieš Norvegiją, įsileido į pasikalbėjimus ir derybas su Norvegais. Norvegijos karalius Kristijonas Fridrikas sušaukė stortingą (Norvegijos parlamentą) ir nurodė neišvengiamą būtinumą susitarti su Švedais. Pats jisai abdikuoja.

Švedų karalius priima kiek pakeistą 1814. V. 17. Norvegų vad. *Eidsvold'o konstituciją,* Norvegų stortingas *išrenka Švedų karalių Karolį XIII Norvegų karaliumi,* bet išrenka *ne Kiel'io taikos sutarties titulu,* bet pagal *Norvegų konstituciją.* Šiuo suteikiama Švedų karūnos valdžiai Norvegijoje visai naujas titulas, nieko bendro neturįs nė su užkariavimu, nė su Danijos teisių perleidimu.

Prasideda Norvegijos su Švedija unijos laikai nuo 1815—1905 m. Norvegija gina savo nepriklausomą padėtį, Švedija ir jos karalius linksta žiūrėti į Norvegiją, kaip į Švedijos priklausomą autonominę sritį. Tad visą šį laiką eina *kova tarp Norvegijos, atstovaujamos savo Stortingo, ir Švedijos, atstovaujamos bendrojo karaliaus.* Šioje kovoje norvegai, remdamies konstitucija ir ypač *karaliaus reliatyviniu vetu, kuris visumet gali būti stortingo nugalėtas,* plečia savo valstybingumo ribas prieš Švediją ir teisiškai kiekvieną konfliktą laimi, keldami karaliaus pasipiktinimą.

Pagaliau *1905 m. atėjo krizis,* kuris ir išsprendė Norvegijos likimą. Būtent, Michelsenui ministeriaujant, Norvegų *Stortingas priėmė įstatymą apie tiesioginius rinkimus* į Stortingą ir *įstatymą apie atskirą Norvegijos užsienių reikalų ministeriją ir atskirus Norvegų konsulus užsieny.* Karalius šiems įstatymams pasipriešino, pareiškęs jiems veto. Tačiau Stortingui tris sykius pakartojus šių įstatymų priėmimą, *karaliaus veto, pagal*

Norvegų konstituciją, buvo nugalėtas, ir įstatymai turėjo būti paskelbti. Nežiūrėdamas to, karalius Gustavas įstatymą *atmetė.* Michelsen atsistatydino. *Konstitucija buvo karaliaus peržengta.* Stortingas nutarė panaikinti ryšius su Švedija ir žengti visiškos Norvegijos nepriklausomybės keliu. *Michelsen sudarė laikinąją vyriausybę be karaliaus.*

Abi šalys — Norvegija ir Švedija — ėmė ginkluotis į karą. Tačiau tikro noro kariauti, karingo ūpo — nebuvo. Norvegų laikinoji vyriausybė Norvegijos nepriklausomybės klausimą *pavedė išspręsti referendumui.* Šis referendumas, kuris davė milžinišką balsų daugumą nepriklausomybei *(prieš nepriklausomybę pasisakė 161 balsas, už nepriklausomybę balsavo 392000),* labai žymiai sustiprino Norvegų poziciją. Švedų parlamentas, nenorėdamas įsileisti į avantiūristinį grobimo karą, parodė norą susitaikinti. 1905. IX. 23. tarp abiejų šalių buvo pasirašyta *Karlstado sutartis,* sankcionavusi Norvegijos ūnijos su Švedija nutraukimą ir Norvegijos nepriklausomybę.

Kilo valstybinės Norvegijos formos klausimas: konstitucinė monarchija ar respublika? Tiek Stortingas, tiek referendumas balsų daugumu pasisakė *už monarchiją* (referendume 259000 balsų pasisakė už monarchiją ir 62000 balsų — už respubliką). Norvegijos karūna liko pasiūlyta *Danijos karalaičiui Fridrikui Karoliui,* kuris ją priėmė ir, įžengdamas į nepriklausomos Norvegijos sostą ir atnaujindamas senos viduramžių Norvegų galios tradicijas, pasivadino *karalium Haakonu VII.*[1]

Nepriklausoma, paliuosuota nuo betkurių valstybinių ryšių su kaimynais, Norvegija tvarkos savo senąja 1914 m. *Eidsvold'o konstitucija* su įvairiais naujais jos pakeitimais ir papildymais, kurie įvyko iki 1923 metų.

1814 m. Norvegų konstitucija yra sudaryta 1791 m. Prancūzų konstitucijos įtakoj; joje, be to, galima pastebėti kaikurių Rousseau sąvokų ir Anglų konstitucinės teisės įtaką. Ji steigia konstitucinę monarchiją, bet ši monarchija daugeliu atžvilgių ne tiktai priklauso demokratinės monarchijos tipui, bet tiesiog

---

[1] Žr. rusų *„Enciklopedičeskij Slovar"* 7-ji laida, prof. *Železnovo, M. M. Kovalevskij'o S. S. Muromcevo ir K. A. Timiriazievo* redakcija; *Rusų Bibliografijos Instituto „Granat"* leidinys, 39 tomas, žodis *„Skandinavija"*, 174—887 pusl.

sudaro demokratinę respubliką su karaliumi, kaip sui generis paveldėtiniu prezidentu. Tačiau, iš kitos pusės, kaikuriais atžvilgiais ji primena ir kompromisinę konstitucinę monarchiją su valdžios funkcijų suskirstymu ir paritetiniu vyriausybės ir parlamento bendradarbiavimu.

Kaip žinoma, — ypatingai senesniais laikais, — ne visi respublikonai (respublikos šalininkai) ir ne visos respublikos koncepcijos būtinai ir griežtai atmesdavo karalių. Mums tai gali būti geriau žinoma, negu kitiems, nes kaiptik mūsų buvusi *Lietuvos Lenkijos unijos valstybė*, išsilaikiusi iki XVIII amžiaus pabaigos, rėmėsi tokia *respublikos koncepcija*, kuri *sugyvendavo su karaliaus institucija*. Šita koncepcija, kaip žinome, išsilaikė pas mus iki 1791. V. 3. konstitucijos. Tiesa, iš vienos pusės tai buvo koncepcija respublikos ne demokratinės, bet luomiškos aristokratinės, tiksliau sakant — bajoriškos, kurioje piliečiai buvo bajorai ir kurioje demokratinė „tautos" sąvoka buvo pakeičiama „bajorijos" („szlachta", šlėkta") sąvoka (tačiau, kitaip sakant, ji buvo demokratinė bajorijos ribose), o iš kitos pusės, karaliaus institucija buvo joje savotiškai sukonstruota, būtent — ne nuolatinė paveldėtinė, tirpstanti valdančioje dinastijoje, bet susidedanti iš atskirų, kiekvieną sykį ad hoc iki gyvos galvos visos bajorijos renkamų karalių, kurie ir buvo lyg jos prezidentai iki gyvos galvos. Bet ir demokratiniame judėjime ir paveldėtinio karaliaus institucijoje yra panašių respublikos su karaliumi suderinimo pavyzdžių bei precedentų.

Pats Jonas Jokūbas Rousseau, vienas moderninės demokratijos tėvų, dargi būdamas griežtas *tiesioginės demokratijos* šalininkas, tarė esant galima ir leistina išlaikyti paveldėtinį karalių respublikoje. Jis apie tai kalba savo klasikiniame *„Contrat Social"*. Rouseau sąvokomis, imperatyvinis esąs tiktai įstatymų leidimas, bendrųjų veikimo normų nustatymas. Tai esanti tikroji paties suvereno veikimo sritis, kurioje suverenas pareiškia savo valią. Tad šioje srity niekas negalįs pavaduoti suvereninės tautos, susidedančios iš visų ir kiekvieno piliečių, sutartinai įkūrusių bendrąją valią. Įstatymas ir esąs bendrosios (visų ir kiekvieno) valios aktas; joks karalius, joki piliečių grupė, jokia „tautos atstovybė" — negalį pakeisti tautos bendrosios valios įstatymų leidime. Bet kas kita esą įstatymų vykdyme. Ši funkcija nesanti suvereninė ir todėl nesanti reikalinga pa-

ties suvereno — tautos, bendrosios valios — veikimo. Tai esanti tautos prižiūrimų tautos agentų veikimo sritis, iš esmės priklausoma, nieko naujo nekurianti ir nenustatanti, tiktai vykdanti tai, kas jau yra bendrosios valios imperatyviškai nustatyta. Šitokiam vaidmeniui galįs būti sunaudotas ir pats karalius. Jis čia esąs nepavojingas ir nesisavinąs suvereniteto, jeigu tiktai jam nebus leista įsikišti į įstatymų leidimą. Nepavojingas, žinoma, tol, kol jis iš įstatymų vykdymo ribų neišeis; nepavojingas todėl kad įstatymų, vykdymo ribose jokio imperiumo vykdytojas neturįs; jisai veikiąs ne savo, bet įstatymų imperiumu, jųjų galia, kuri į juos patekusi iš bendrosios valios. Tad demokratinė respublika, dargi tiesioginė demokratija, Rousseau pažiūromis, esanti visiškai suderinama su paveldėtinio karaliaus asmenimi tąja sąlyga, kad karalius būtų išskirtas iš įstatymų leidimo srities.

Taip pat grynai ir aiškiai demokratinė buvo pirmoji Didžiosios Prancūzų Revoliucijos konstitucija — 1791 m. konstitucija. Ji, beabejo, neturėjo jokių absoliutinės monarchijos ir monarchinio suvereniteto pėdsakų. Tačiau ir ji pažino paveldėtinį karalių *įstatymų vykdymo srity*, supratus tą „vykdymo" funkciją à la Rousseau. Tiesa, ši konstitucija šiaip jau žymiai pakeitė Rousseau sąvokas: ji jau suverenu laiko ne kiekvieną žmogų ir ne suverenų sutartimi sudarytą bendrąją (visų ir kiekvieno) valią, bet — tęstinę tautą, tegalinčią veikti per siauresnę reprezentacinę teisinę tautą („aktyvūs piliečiai" — „citoyens actifs"), kuri įstatymams leisti renka *atstovus*, ir todėl ji Rousseau tiesioginę demokratiją pakeičia reprezentaciniu demokratiniu klasikinio tipo valdymu, — bet dar Rousseau įtaka lieka joje žymi, ypač „vykdomosios galios" (funkcijos) koncepcijoje; ir todėl, pavesdama šią funkciją karaliui, veikiančiam per jo vieno priklausančiuosius ministerius, Prancūzų 1791 m. konstitucija, kaip ir Rousseau, nematė čia jokio nusižengimo demokratinei respublikos idėjai. Ištikrųjų šios konstitucijos įkurtoji valstybės forma, savo valdžios santvarkos režimu panaši į USA prezidentinį režimą, buvo artimesnė demokratinei respublikai, negu monarchijai: karalius jokios steigiamosios galios neturėjo, jojo galia grynai įsteigtoji, teisinė, iš konstitucijos kilusi ir jos nuostatais aprėžta bei varžoma, jisai pats — tautos atsto-

vas tam tikram darbui tautos valdžioje, nes jisai savo galią gauna iš tautos per konstituciją, jisai, kaip ir USA prezidentas, negali parlamento rūmų paleisti ir įstatymų leidimo atžvilgiu vieną tik teturi aprėžtą galią, būtent — galią pareikšti *reliatyvinį veto;* tiesa, ši veto galia sudaro šiokią tokią išimtį iš principo nesikišti į įstatymų leidimą, bet tai visdėlto nėra įstatymų sankcija — teisė patvirtinti arba atmesti įstatymą, bet tiktai teisė grąžinti rūmams jų priimtąjį įstatymo projektą su pastabomis — teisė, kurią rūmai, vėl priėmę tam tikromis sąlygomis tą patį projekto tekstą, gali nugalėti.

Visus šiuos karaliaus galios aprėžimus, kurie yra Prancūzų 1791 m. konstitucijoje, mes ir čia — Norvegų konstitucijoje — randame. *Norvegų konstitucija visiškai nežino Stortingo* (taip yra vadinamas Norvegų parlamentas) *paleidimo vyriausybės (karaliaus) aktu.* Be to, Norvegų karalius turi tiktai *reliatyvinio veto* Stortingo priimamiems įstatymų projektams; tiesa, šis veto yra gana stiprus, nes jis sustabdo įstatymo priėmimą bent 4 metams (iki trečios Stortingo kadencijos, o Stortingo kadencija — 3 metai, tad einamos kadencijos likutis, visa antroji kadencija ir trečiosios pradžia), bet visdėlto gali būti nugalėtas, o tada Stortingo priimtasis įstatymo projektas įsigali be jokio karaliaus įsikišimo (konstitucijos 77, 78 ir ypač 79 str.).

Be to, šis demokratinis respublikoniškas, nuvalytas nuo monarchizmo pėdsakų, Norvegų konstitucijos pobūdis reiškiasi *konstitucijos keitimo* nuostatais. Ši funkcija yra *steigiamoji. Karalius joje visiškai nedalyvauja* — jisai čia net reliatyvinio veto neturi (konstitucijos 112 str.). O kadangi karaliaus, kaip konstitucinio valdžios organo, likimas pareina nuo konstitucijos, nes konstitucijos pakeitimas galima ir karaliaus funkcija keisti ir jo galia mažinti ir galų gale visiškai jis likviduoti ir panaikinti (tačiau Norvegų konstitucijos atžvilgiu pastarasis konstitucijos pakeitimas vargu bau būtų teisiškai galimas, nes čia jau būtų keičiami konstitucijos principai, o pačių konstitucijos principų keitimas čia yra draudžiamas, apie ką mes dar žemiau paskelbsime) — tai karaliaus konstitucinis likimas visiškai pareina nuo Stortingo, kaip konstitucijos keitimo organo, ir iš dalies nuo teisinės tautos, renkančios Stortingą; pats

karalius jokios teisinės įtakos savo konstituciniam likimui, kaip ir išviso konstitucijai, neturi.

Išviso, kai pradėta ieškoti, kuo iš esmės skiriasi valdovo (karaliaus) galia ir funkcija valstybėje nuo respublikos prezidento galios ir funkcijos, tai pasirodė, kad ryškiausias skirtumas yra tas, kad *valdovo galia* visur yra *nuolatinė ir neatsakinga, o prezidento galia* yra *laikina ir atsakinga,* funkcijos atžvilgiu — *valdovas* visur turi įstatymų sankciją ir gali *paleisti parlamentą arba bent žemesniuosius jo rūmus,* o prezidentas vietoje sankcijos, kurios jis niekur neturi, dažniausiai turi *reliatyvinį veto* ir, be to, jisai *nevisuomet turi parlamento paleidimo galią.* Jei mes dabar šitą bendrą saiką taikysime Norvegijos karaliui, tai pastebėsime, kad jo funkcija šiais dviem atžvilgiais sutampa kaiptik su prezidento funkcija ir skiriasi nuo valdovų funkcijos. Jisai valdovų tarpe sudaro išimtį. Jisai yra vienintelis man žinomas valdovas, kuris negali paleisti parlamento rūmų (to taip pat, kaip matėme, negalėjo padaryti 1791 m. Prancūzų karalius), ir jis su Egipto karaliumi yra vienintėliai valdovai, kurie neturi įstatymų sankcijos ir turi tiktai reliatyvinį veto. O kai dėl dviejų pirmų žymių — nuolatinumo ir neatsakingumo, tai Norvegų karaliaus galia, kaip paveldėtinė, beabejo, yra nuolatinė, vadinasi — yra monarchinė. Bet ar ji lygiai taip pat yra neatsakinga? Neatsakingumo principas reikia suprasti kiek plačiau, negu neteismingumas. Kad karalius būtų teismingas, vadinasi, kad prieš jį būtų galima iškelti bylą teisme ir pasmerkti jis teismo sprendimu, to ištikrųjų niekur neužtinkame; to ir Norvegijoje nėra. Bet neatsakingumo dėsnis be neteismingumo apima ir ką kita: būtent tai, kad karaliui jokia tvarka negali būti taikomos jokios teisinės sankcijos. Beabejo, konstitucinis karalius, ypač toks, kuris neturi steigiamosios galios ir neturi jokių suvereno žymių, be tam tikrų teisių turi ir viešąsias pareigas; tai yra neabejotina. Šios pareigos dažnai ir į konstituciją įrašomos ir kaiptik pareigos konstitucijoje; įrašoma, pavyzdžiui, kad karalius be parlamento sutikimo negali išvykti iš valstybės arba negali paskirti įpėdinio arba regentų, turi tam tikromis sąlygomis sušaukti parlamentą arba paskelbti rinkimus; visa tai yra konstituciniai įsakymai ar draudimai, skiriami karaliui ir nustatą jo pareigas. Bet niekur nenurodoma ir neminima šių įsakymų ir draudimų sank-

cijos. Būtų nepatogu ir nesuderinama su karališkojo tobulumo fikcija ir su jo neatsakingumo dėsniu numatyti karaliaus nusižengimą savo pareigai; tai nutylima ir sudaroma prezumpcija, kad karalius savaime gerbs savo konstitucines pareigas ir savo priesaikos žodį, kuriuo jisai pasižada išlaikyti konstituciją. Tačiau šitam karaliaus neatsakingumui yra viena labai retai konstitucijose užtinkama išimtis, kurios precedentas buvo įrašytas 1791 m. Prancūzų konstitucijoje: ten numatomi atsitikimai, kada karalius nusižengtų savo konstitucinei pareigai, ir pareiškiama, jog tai bus laikoma atsisakymu nuo sosto (vad. *teisinė abdikacija*, arba *netekimas sosto ipso jure*, kaip konstitucinio nusižengimo sankcija). Ir štai šitokia teisinė abdikacija, *priešinga karaliaus neatsakingumo principui*, yra vienu atžvilgiu numatyta ir Norvegų konstitucijos (konstitucijos 11 str.), būtent, kai karalius, be Stortingo leidimo, išvykęs į užsienį, gyvena ten daugiau, kaip pusę metų (analoginį nuostatą užtinkame SHS 1921 m. konstitucijos 53 str., kur tai liečia atsitikimą, kai karalius be Skupčinos sutikimo priima svetimos valstybės karūną).

Tačiau kitais atžvilgiais Norvegų konstitucija turi žymių ir kompromisinės monarchijos, kurioje tauta ir karalius bendradarbiauja pariteto dėsniais. Šitoksai dualizmas, priešingas demokratinei respublikai ir absoliutinei monarchijai, bet kaiptik charakteringas konstitucinei monarchijai, kaip maišytai formai, matyti, pavyzdžiui, pačiame karaliaus ir tautos galios apibūdinime sąryšy su dviem pagrindinėmis valstybės valdžios funkcijomis. „Valdžios forma, — sako konstitucijos 1 str., — yra *apribota* ir paveldėtinė *monarchija*“, o pirmieji konstitucijos *B* skyriaus ir *C* skyriaus straipsniai (3 ir 49 str.) skamba dualistiškai šiaip: „Vykdomoji galia *priklauso karaliui*“ (str. 3) ir „*Tauta vykdo* įstatymų leidžiamąją galią per Stortingą“ (49 str.). Vadinasi, Stortingas tebėra tautos organas, o karalius — kažkas skirtinga, jam vykdomoji galia priklauso *savaime, ne* tautos atstovavimo vardu.

Tas pats, bent iš dalies, eina iš Norvegų konstitucijos nustatomojo konstitucinio režimo, kuris reiškiasi Stortingo ir vyriausybės santykiu bei pačios vyriausybės veiksnių — karaliaus ir ministerių kabineto — santykiavimu. Čia jau pradeda reikštis Anglų precedentinės ir iš esmės kompromisinės konsti-

tucinės teisės įtaka. Bet čia dar jaučiamas režimas nenusistojęs; iš vienos pusės yra parlamentarizmo žymių, bet tai dar parlamentarizmas rudimentinis ir ankstyvus, kuris dar tuo laiku (XIX amžiaus pradžioje) ir pačioje Anglijoje nebuvo visiškai subrendęs ir nugalėjęs kaikurių svarbių prerogatyvinio režimo palikimų; iš kitos — yra ryškių dualistinio (prerogatyvinio) režimo pėdsakų, kurie šį parlamentarizmą sulaiko. Be to, šį rudimentinį parlamentarizmą veikia ir iškreipia kaikurie mūsų jau aptarti pasiskolinimai iš klasikinio reprezentacinės demokratinės respublikos režimo, pagrįsto griežtu valdžios funkcijų suskirstymu; šie pasiskolinimai, paimti iš Prancūzų 1791 m. konstitucijos, ir jų tarpe ypatingai karaliaus *negalėjimas paleisti Stortingo*, iš pamatų ardo ir iškreipia parlamentarizmą, kuris be šios institucijos (be seimo paleidimo) negali logiškai funkcionuoti ir, atėmus iš vyriausybės galimumą atsispirti prieš parlamentą ir išlaikyti prieš jį savo paritetą, pavergia ją parlamentui ir pastarąjį daro veikliosios vyriausybės (ministerių kabineto) likimo sprendėju ir tuo pačiu jos ponu. Tad čia Norvegijoje tai, kas kitur Europos kontinente buvo prieita parlamentinės respublikos tam tikros evoliucijos keliu, buvo jau iškarto įkurta: vyriausybei atimta lygybė su parlamentu.

Parlamentarizmo žymių yra Norvegų konstitucijoje nemaža. Čia priklauso griežta tezė, jog ministerių kabinetas („Karaliaus Taryba") yra *atsakingas už visus karaliaus darbus* (konstitucijos 3 str.); jog visi karaliaus aktai, visos jo nusistatymo rezoliucijos, *turi būti kontrasignuojami* (konstitucijos 31 str.); jog *ministeriai dalyvauja Stortingo posėdžiuose ir darbuose* (konstitucijos 74 str.); tačiau tai liečia tiktai viešuosius Stortingo posėdžius; uždaruose posėdžiuose jie gali dalyvauti tiktai Stortingo rūmams leidus); jog Stortingui priklauso *ministerių ir administracijos veikimo kontrolė* (konstitucijos 75 str., ypatingai pp. *f.—k.*).

Ankstyva nesubrendusio parlamentarizmo lytis Norvegų konstitucijoje reiškiasi tuo, kad čia valdymo reikalų *sprendėjas dar tebėra karalius*, o *ministeriai — dar tebėra jo patarėjai.* Ši tezė Anglų parlamentarizme viešpatavo parlamentarizmui beaušt ant — nuo Vilhelmo III iki Jurgio I laikų (XVIII amžiaus pradžia). Tada dar valdymo reikalų sprendimas arba karūnos prerogatyvos reikalų vykdymas priklausė pačiam kara-

liui; tiktai karalius, prieš spręsdamas, turėjo klausimą aptarti savo taryboje, ir tie karaliaus *patarėjai,* kurie jam patarė jo pasirinktąją nuomonę, turėjo pasirašyti *(kontrasignuoti)* karaliaus aktą tam, kad atsakytų *impeachment'o teismo* tvarka už suteiktąjį karaliui patarimą ir už tobulos karūnos suklaidinimą, jei aktas pasirodytų valstybei kenksmingas ar išviso, parlamento rūmų akimis, blogas. Tai buvo tvarka, nustatyta 1701 m. *Act'o of Settlement;* ji dar sprendimo iš karaliaus rankų nebuvo atėmusi, tiktai tebuvo jį aprėžusi sąlyga, kad kas nors karaliaus patarėjų būtų pasiryžęs jį kontrasignuoti, šiuo pareikšdamas jam pritarimą ir pasiimdamas atsakingumą už patarimo padarinius. Šios tezės pakeitimas įvyko tiktai Jurgio I ir Jurgio II karaliavimo metu. Šiedu naujieji Hannover'o dinastijos karaliai buvo svetimšaliai Anglijos soste. Jie visai nemokėjo anglų kalbos, nesugebėjo susiorientuoti Anglų konstitucinėje santvarkoje, nelabai ja domėjosi, išviso buvo labiau susirūpinę Europos politika ir Hannover'o reikalais bei likimu, negu Anglų, ypač vidaus santykiais, ir faktiškai visą karaliaus galią Anglijoje buvo perleidę parlamentiniam ministerių kabinetui; jie niekuomet nedalyvavo ministerių kabineto posėdžiuose, leido kabinetui pačiam jųjų vardu valdyti ir visa ką spręsti, patys tiktai pasirašydavo tai, ką ministeriai jiems paruošdavo. Tokiu būdu *sprendimo galia* faktiškai šiuo precedentu *perėjo iš karaliaus į kabinetą,* kuris virto tikru karūnos prerogatyvos vykdytoju ir dabar jau atsakė prieš parlamento rūmus *ne už patarimą* karaliui, bet *už patį valdymo darbą.* Šis precedentas, kuris perkėlė sprendimo galią iš karaliaus į kabinetą, yra vadinamas *vigų teze,* nes Jurgio I ir Jurgio II metu valdžioje buvo vigų partija, ir todėl vigai šią naują tvarką nustatė ir gynė. Tačiau vigų tezė neiškarto nusistojo. Jurgio I ir Jurgio II įpėdiniai — Jurgis III, Jurgis IV, Vilhelmas IV mėgino atstatyti senąją padėtį ir kovojo su vigų teze, norėdami grąžinti karaliui sprendžiamąją galią.

Ši kova tęsėsi iki karalienės Viktorijos laikų (1838 m.), kada vigų tezė galutinai laimėjo ir parlamentarizme nusistojo.

Tad Norvegų konstitucijos išleidimo metu vigų tezė dar buvo ginčytina. Ir Norvegų konstitucijos parlamentarizmas, matyti, dar nedrįso vigų tezės padarinių sankcionuoti. Konstitucija nustato, kad *karalius pats pasirinks visą savo Tarybos*

(ministerių kabineto) *sąstatą,* susidedantį iš pirmininko (premjero) ir 7 narių; karalius ir ministerijas tarp Tarybos narių *pats suskirsto* (konstitucijos 12 str.). Kiekvienas Tarybos narys turi atvirai, klausydamas savo sąžinės, pareikšti savo nuomonę, kurią karalius turi išklausyti, tačiau *sprendžia visumet pats karalius;* jeigu kas Tarybos narių pastebėtų, kad karaliaus nutarimas yra priešingas konstitucijai ar įstatymams arba kenksmingas valstybei, tai jisai turi tai pareikšti ir energingai prieš šį nutarimą išsitarti bei savo nuomonę pažymėti Tarybos protokole; jei jis to nepadarys — jis bus laikomas pritariąs karaliaus nusistatymui ir bus už tai atsakingas, vadinasi — žemesnieji parlamento rūmai galės jam už tai iškelti kaltinimą (konstitucijos 30 str.).

Ankstyvą Norvegijos pasiskolinto parlamentarizmo lytį nurodo ir tai, kad Norvegų konstitucija (tas pats 30 str.), nustatydama ministerių atsakingumą už karaliaus aktus ir už teikiamus jam patarimus, turi galvoje kaiptik baudžiamą individualinį ministerių patarėjų atsakingumą. Kaiptik taip pat buvo ir Anglijos parlamentarizmo pradžioje. Anglų *act of Settlement,* kuris sudaro steigiamąjį parlamentarizmo aktą, nustatydamas kontrasignaciją ir karaliaus patarėjų atsakingumą, turėjo galvoje tiktai *impeachment'o teismą.* Betkurio grynai politinio ir solidaraus kabineto narių atsakingumo prieš parlamentą už valdymo ne tiktai teisėtumą, bet ir tikslingumą, — Anglų konstitucinė teisė parlamentarizmo pradžioje nežinojo. Nežino jos ir Norvegų konstitucija. Tiktai čia, Norvegų konstitucijoje, šio baudžiamojo teismo tvarka yra kitokia. Anglų *impeachment'o teismas* reiškiasi tuo, kad žem. parlamento rūmai (Bendruomenių Rūmai) kaltinimą iškelia, o aukštesnieji (Lordų Rūmai) bylą sprendžia ir, konstatavę kaltę, kaltininką nubaudžia. Norvegijoje kaltinimą iškelia taip pat žemesnieji rūmai (Odelsting), bet bylą sprendžia ne aukštieji rūmai (Lagsting), bet tam tikras Valstybės Teismas — *„Rigsrat"*, kurio sąstatas sudaromas iš 30 Lagsting'o narių ir devynių Aukščiausiojo teismo teisėjų (konstitucijos 30, 86 ir 87 str.)

Sąryšy su šiuo baudžiamuoju ministerių atsakingumu Norvegų konstitucija numato ir ministerių kabineto (Tarybos) darbų protokolą, į kurį įsako taip pat įrašyti tų ministerių nuomones, kurie pasisakė prieš karaliaus priimtąjį nutarimą (tad,

tarp kito ko, ir atskiras kabineto narių nuomones). Ištikrųjų baudžiamasis atsakingumas yra iš esmės individualinis. Negali būti, pavyzdžiui, kalbos apie nubaudimą visų kolektyvo narių už nusikaltimą, jo daugumo padarytą. Kaltė gali būti tik asmeninė. Todėl baudžiamojo atsakingumo atžvilgiu asmens kaltei nustatyti svarbus yra kaiptik protokolas su visomis atskiromis nuomonėmis ir rezervais, kurie leidžia orientuotis kaltės klausimu.

Tačiau nusistojus atsakingumui politiniam ir solidariajam, pakeitusiam senąjį baudžiamąjį ir individualinį ministerių atsakingumą, ši posėdžių protokolų institucija su atskiromis nuomonėmis, rezervais ir t. t. ne tiktai yra ne vietoje, bet dar kenkia tikrajam parlamentarizmui. Parlamentarinio ministerių kabineto principas yra šis: visi už kiekvieną ir kiekvienas už visus; tai yra kolegija vienlypė, kuri turi elgtis taip, lyg tai būtų vienas asmuo; žinoma, tarp ministerių kabineto gali būti kaikurių niuansų skirtumų, jų nuomonės iškarto gali nesutapti; tačiau, jei kas yra kabineto priimta, jei jau yra nusistatyta, tai kiekvienas kabineto narys turi tai ginti ir reikšti, kaip savo nuomonę; jei jis to padaryti negali, jei jo sąžinė ar įsitikinimai neleidžia jam solidarizuoti, jisai turi iš kabineto išeiti; bet kol jis kabinete yra — jis turi būti su juo solidarus. Jokie kabineto solidarumo plyšiai, kurie galėjo reikštis kuriuo nors klausimu prieš nusistačius kabinetui, neturi būti fiksuojami ir demonstruojami, nes tai kenkia kabineto konstrukcijai. O Norvegų konstitucija ne tiktai įsako tai užfiksuoti, bet dar verčia pristatyti tuos protokolus Stortingui, jam pareikalavus (konstitucijos 75 str. p. *f.*).

Beabejo, šiandien konstitucinė Norvegų praktika išplėtė politinį ministerių kabineto atsakingumą, kurio konstitucija dar nebuvo numačiusi. Bet šių protokolų nuostatai turi šio atsakingumo mechanizmui kenkti, kaip turi kenkti Norvegų praktikuojamam parlamentarizmui negalėjimas paleisti Stortingo, apdraudžiąs Stortingą prieš vyriausybę ir leidžiąs jam vienam arbitrališkai ją smerkti ir visiškai nuo jo valios ir nuotaikos pareiti.

Šia prasme ankstyvi parlamentarizmo lytis Norvegijoje tam tikrais atžvilgiais, ypač vyriausybės pavergimo atžvilgiu, suartina šį parlamentarizmą su vėlyvąja jo lytimi parlamenta-

rinėse Europos kontinento demokratinėse respublikose, kur galų gale pasiekiama to pat vyriausybės pavergimo parlamentui.

Vienu dar atžvilgiu Norvegų konstitucija karaliaus galią susiaurina ir vienu — ją sustiprina. Susiaurina ji ją tuo, kad vieną ryškiausių karūnos prerogatyvos elementų — *malonės* arba *bausmės dovanojimo galią* — suvaržo nuostatu, kategoriškai reikalaujančiu, kad karalius tą galią vykdytų *tiktai ministerių taryboje,* vadinasi, kad kiekvienas malonės aktas būtų apsvarstytas kabinete su visomis procedūros formomis — protokolu, rezervais, atskiromis nuomonėmis, jei jų būtų. Šis prerogatyvos elementas, laikomas grynai asmeniniu karaliaus aktu, čia virsta formalaus visos vyriausybės bendradarbiavimo aktu. Praktikoje tai gal didelės reikšmės neturi, bet karaliaus prestižą tai užgauna. Ypatingas karaliaus malonės aprėžimas bylose, kurios buvo Rigsrato išspręstos Odelstingui kaltinant, sudaro paprastą reiškinį, kurį daugelyje konstitucijų sutinkame. Leidimas teismo nusmerktiesiems priimti arba atmesti karūnos malonę, kuris dažniausiai yra jungiamas su amnestija, o ne su karaliaus malone, paprastai, konstitucijose nėra minimas; jo paminėjimas konstitucijoje taip pat karaliaus prestižui nepatarnauja (konstitucijos 20 str.).

Karaliaus galia sustiprinama tuo, kad prekybos, muitų, pramonės (verslo) ir policijos srity karalius gali leisti vad. *ordonansus* (dekretus), laikinai turinčius įstatymų galios iki Stortingui susirinkus. Šie karaliaus ordonansai negali būti priešingi konstitucijai ir Stortingo priimtiesiems įstatymams, vadinasi — negali jų keisti. Iš to, kad konstitucija šių ordonansų galią pratęsia tiktai iki Stortingui susirinkus, reikia padaryti išvadą, kad šie ordonansai gali būti leidžiami tiktai tarp Stortingo kadencijų arba sesijų (konstitucijos 17 str.).

Tai žymiai pakelia vyriausybės galią ir ypač yra charakteringa tuo, kad žymiai skiriasi nuo klasikinių XVIII amžiaus demokratinio mokslo abiejų srovių — tiek Rousseau, tiek Montesquieu — pažiūrų į pavedamą vyriausybei valdymą, kaip į grynai „vykdomąją" funkciją (Rousseau), ir į tai, kad joks įstatymų leidimo elementas negali būti valdymo bei administracijos funkcijos organams pavestas (Montesquieu funkcionalinių valdžios galių suskirstymo teorija). Tai yra arba moderninės

evoliucijos reiškinys Norvegų konstitucijoje, arba kontrabandinis, priešingas anų laikų demokratinėms pažiūroms pasiskolinimas iš monarchizmo šaltinių.

Labai įdomi yra Norvegų *Stortingo* (parlamento) *konstrukcija* šioje konstitucijoje. Plačiai žinomas yra ginčas, kurį kelia demokratijoje vienerių ar dviejų parlamento rūmų sistema. Daugely moderninių demokratinių valstybių, neišskiriant demokratinių respublikų, priimta dviejų rūmų sistema (vienerių rūmų sistema veikia tiktai keturiose Pabaltijo valstybėse — Suomijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje; kaikuriose Balkanų valstybėse, pav., Graikijoj, Turkijoj; be to, Liuksemburge, Dancige ir nesuvereninėse valstybėse, kurios įeina į federacijas, pav., Šveicarijos kantonuos ir Vokiečių bei Austrijos „žemėse" — „Länder").

Kitaip buvo demokratijos pradžioje. Ankstyva demokratinė valdžios konstrukcija — tiek tiesioginėje, tiek reprezentacinėje demokratijoje, išskyrus federacinę demokratiją, kaip USA, kur dviejų rūmų sistema yra sunaudojama dviem — tautos ir sufederuotų valstybių — atstovybėms sudaryti, — buvo priėmusi vienerių rūmų sistemą. Pati luominė ar aristokratinė dviejų rūmų sistemos kilmė turėjo ją diskredituoti demokratijos akyse. Pagaliau, kaip viena ir vienlypė yra tauta, demokratijos laikoma suverenine, taip viena ir vienlypė turinti būti tautos atstovybė įstatymams leisti. Kaip žinome, Didžioji Prancūzų Revoliucija nuo to ir pradėjo demokratinės santvarkos įgyvendinimą, pareikalavus, kad Generaliniai Luomai *(Etats Gènèraux)*, kurie posėdžiavo atskirais luominiais rūmais (bajorija, dvasiškija, tretysis luomas), sueitų į vieną bendrą Tautos Susirinkimą *(Assamblée Nationale)*, kaip vieningos tautos organas, kuris tuo pačiu ir įgijo galios valstybės konstitucijai nustatyti ir įstatymams leisti. Ir dvi pirmos demokratinės Prancūzų konstitucijos — 1791 ir 1793 m. konstitucijos — buvo numačiusios vienerių rūmų sistemos parlamentą. Tiesa, dvi vėlyvesnės Didžiosios Revoliucijos konstitucijos, būtent, Revoliucijos III metų konstitucija ir Revoliucijos VIII metų konstitucija (pastaroji tarnavo ir Napoleono Didžiojo Imperijai) pakeitė vienerių rūmų sistemą dviejų rūmų sistema, bet šios dvi konstitucijos buvo išleistos prasidėjusios reakcijos metu, kada demokratinių sąvokų ir institucijų grynumas mažiau rūpėjo konstitucijos kū-

rėjams, bet užtai jiems rūpėjo parlamento susilpninimas ir ypatingai vyriausybės sutvirtinimas; tad šiais sumetimais čia ir buvo įvesta dviejų rūmų sistema.

Bet ypatingai dviejų rūmų sistemą išplėtė ir sutvirtino valdžios konstrukcijoje konstitucinė monarchija, kuri ieškojo sau pavyzdžių Anglijoje ir turėjo savo ypatingus tikslus, norėdama, jei galima taip išsitarti, „monarchizuoti" demokratines institucijas ir išviso taip įpinti demokratinius padarinius į monarchinę santvarką, kad jie netektų ofenzyvinės jėgos ir liktų nepavojingi monarchijai. Tam ji sunaudojo ir aukštesniųjų rūmų instituciją, įvesdama į įstatymų leidžiamąjį parlamentą, greta tautos atstovybės rūmų, vadinamų žemesniaisiais, ir karaliaus skiriamus rūmus. Rodos, galėtų kilti klausimas, kam tai buvo reikalinga, jei konstitucinėje monarchijoje visur (išskyrus, kaip matėme, Norvegiją ir Egiptą) karalius palikdavo sau parlamento priimtų įstatymų sankciją. Turėdamas sankciją, karalius galėjo kiekvieno jam nepageidaujamo įstatymo nepraleisti, jo nepatvirtinęs. Bet tada demokratiniai elementai būtų galėję kelti liaudyje pasipiktinimą karaliaus asmeniu, nurodydami savo agitacijoje, kad štai karalius priešinąsis tautos atstovų geriems sumanymams. Taigi karaliui rūpėjo, kad to nebūtų, kad jo naudojimasis sankcija būtų kuomažiausiai pastebiamas ir kad nekenktų sosto prestižui ir nepalaikytų prieš jį agitacijos. Karaliui rūpėjo, kad jam nepageidaujami įstatymų projektai visiškai neprieitų ligi jo; vadinasi, reikėjo žemiau, pačiame parlamente, padaryti užtvara, kuri sulaikytų visus karaliui nepageidaujamus įstatymų projektus, kad nereikėtų pačiam karaliui jo atmesti. Šia užtvara ir turėjo būti aukštesnieji rūmai, susidedą iš karaliaus skiriamų asmenų.

Demokratijai tai, žinoma, patikti negalėjo. Tiek senoji luominė ir aristokratinė, tiek naujoji monarchinė aukštesniųjų rūmų kilmė buvo priešinga demokratijos siekimams ir jos principui. Tačiau, iš kitos pusės, buvo pastebėta ir įvertinta praktiškoji dviejų rūmų sistemos reikšmė. Įsitikinta, kad dviejų rūmų sistema savaime yra įstatymų leidimo darbui naudinga, nes įstatymai yra priimami geriau apgalvoti, taip sakant — subrendę. Tiesa, įstatymų išleidžiama mažiau, bet jie rimtesni ir, be to, geriau tinka gyvenimui; vienerių rūmų priimami įstatymai yra griežtesni, bet gyvenimas mėgstąs kompromisus, o

perdidelis socialinis griežtumas kenkiąs įvairiems reikalams. Tad dviejų rūmų parlamento leidžiami įstatymai esą artimesni gyvenimui, pastovesni ir tvirtesni, negu vienerių rūmų parlamento įstatymai, kurie tenką taisyti, nuolat keisti, reformuoti.

Dėliai šitų konkrečių praktinių dviejų rūmų sistemos patarnavimų, dviejų rūmų sistema nusistojo net daugely demokratinių valstybių. Bet aukštesniųjų rūmų konstrukcijos klausimas taip ir liko galutinai neišspręstas demokratijoje.

Žinoma, demokratija atmeta luominę arba monarchinę aukštesniųjų parlamento rūmų struktūrą. Daugelyje valstybių ji jau seniai yra pakeista, o kur dar išliko, ten yra keičiama. Bet kaip sudaryti vienos tautos tai pačiai funkcijai dvejopa atstovybė, nelaužant demokratinių principų ir nepakeičiant jų „sociokratiniais"? Aš čia nekalbu apie moderninę evoliuciją, kuri aukštesniųjų rūmų instituciją sunaudoja kaip tik sociokratiniams principams arba profesinės atstovybės reformai; tai jau išeina iš demokratijos ribų. Bet kaip tai padaryti demokratijos ribose?

Moderninis demokratinės doktrinos šulas prof. Esmein (mirė 1914 m.) nurodo penkis aukštesniųjų parlamento rūmų konstrukcijos metodus, neprieštaraujančius demokratiniam principui; tai būtų: *a)* kitokis (būtent — mažesnis) atstovų skaičius aukštesniuosiuose rūmuose, negu žemesniuosiuose, paliekant kitais atžvilgiais vienodą abiejų rūmų struktūrą; *b)* ilgesnis aukštesniųjų rūmų narių mandatų laikas; *c)* stambesnės rinkimų apygardos, renkant aukštesniuosius rūmus; *d)* aukštesniųjų rūmų rinkikams ir renkamiems nariams aukštesnis amžiaus cenzas; *e)* netiesioginiai — dviejų ar kelių laipsnių — rinkimai, renkant aukštesniuosius rūmus. Ištikrųjų daugely demokratinių valstybių kaiptik čia Esmein'o nurodyti metodai ir kombinuojasi aukštesniųjų parlamento rūmų konstrukcijoje.

Ir štai Norvegijoje šiuo atžvilgiu rado labai paprastą ir kartu gryniausiai demokratinį dviejų rūmų konstrukcijos būdą, kurio mokslininkai ir nepastebėjo. Jis ne tiktai doktrinos nėra cituojamas, bet ir neturi savy jokio spekuliatyvinio dirbtinumo, kurių turi net ir paties Esmein'o pasiūlymai.

Būtent, Norvegija praktikuoja *dviejų rūmų sistemą.* Visas parlamentas, apimąs abiejus rūmus, vadinamas *Stortingu,* kurio žemesnieji rūmai vadinami *Odelsting* ir aukštesnieji — vadinami *Lagting.* Tačiau nėra jokių skirtingų ir atskirų Odelstingo ir Lagtingo rinkimų. Piliečių rinkikų (teisinės tautos) atžvilgiu tebėra vieningas *Stortingas,* ir jis vienas, kaip vienlypė tautos atstovybė, yra vienais rinkimais, *vienu balsavimu išrenkamas.* Išviso Stortingą sudaro 150 atstovų, tame skaičiuje 100 atstovų išrenkama sodžiaus apygardų ir 50 — miestų apygardų (konstitucijos 57 ir 58 str.); Stortingas išrenkamas (kadencija) 3 metams (71 str.). *Kai jau Stortingas yra tautos išrinktas, jisai pats pirmame savo posėdyje iš savo tarpo išrenka* $^1/_4$ *dalį, kuri ir sudaro visai kadencijai aukštesniuosius rūmus — Lagtingą. Likę atstovai* ($^3/_4$ visos atstovybės dalys)— *sudaro Odelstingą* (konstitucijos 73 str.). Tokiu būdu Norvegijoje dviejų parlamento rūmų sistema *nėra pagrįsta dviem tautos atstovybėmis. Tautos atstovybė yra viena ir vieninga: tai Stortingas.* Dvieji šios atstovybės rūmai — tai tiktai jos *darbo santvarkos elementas,* tiktai *funkcionalinis metodas.*

Šiuo Norvegijoje jungiama praktiškų dviejų rūmų sistemos patarnavimų nauda su demokratiniu vieningos tautos atstovybės principu. Tai labai įdomi ir charakteringa Norvegų konstitucijos sistema, vienintelė iš man žinomų.

Bet ir parlamento darbo santvarkoje *dviejų rūmų sistemos dėsnis kombinuojamas Norvegijoje su vienerių rūmų sistemos dėsniu.* Būtent, nors rūmai (Odelsting ir Lagting) šiaip posėdžiauja skyrium, bet jeigu įstatymo projektas, dėl kurio redakcijos tarp rūmų pasireiškė nuomonių skirtumas, du sykiu grįš iš vienų rūmų į kitus ir nebus pasiekta susitarimo, tai tada susirenka ne rūmai, bet *Stortingas, kaip vienlypis vienerių rūmų seimas,* ir sprendžia visų savo balsų dviem trečdaliais (konstitucijos 76 str.).

Tarp kitų įdomių Norvegų konstitucijos nuostatų pažymėtinas yra tas, kuris *teisės klausimais* leidžia Stortingui atsiklausti *Aukščiausiojo Teismo nuomonės* (konstitucijos 83 str.). Šis nuostatas, tarp kito ko, gali būti sunaudotas ir įstatymų konstitucingumui laiduoti (užtikrinti).

Norvegų konstitucija yra viena tų, kurios autoriai, kaip tai atsitikdavo demokratijos jaunatvės metu, tikėjo žmogaus

proto darbų tobulumu ir manė, kad sociališkai teisinių institucijų tarpe vienos esančios absoliutiškai blogos, kitos — absoliutiškai geros, galinčios laiduoti visuotinę žmonių laimę, neatsižvelgiant į vietos ir laiko sąlygas bei į socialinio kolektyvo išlavinimą, jo reikalus, būdą ir nuotaiką. Ypatingai buvo pasitikėta demokratija ir jos principais bei padariniais; į tai buvo žiūrima, kaip į kažkokios apreikštos tiesos spindulį, kuris staiga sužibėjo žmogaus sąmonėje ir parodė jam tikrąjį kelią į laimę. Toks ypatingas *demokratinis tikėjimas*, kurį dar kartais ir dabar užtikti galima, buvo ypatingai išsiplėtęs ir stiprus demokratijos pradžioje, XVIII-me ir XIX-jo amžiaus pradžioje, kada dar demokratinė santvarka nebuvo išbandyta ir ruošėsi savo didžiajam karui su monarchizmu. Toks buvo tikybinis jaunosios demokratijos ūpas Amerikoje, priimant USA konstituciją, toks jisai buvo ir Prancūzijoje Didžiosios Revoliucijos pradžioje, bent 1789—1793 m. Savo socialinei kovai ir laimėjimui jaunoji buržuazija buvo reikalinga idealistinės nuotaikos ir tikėjimo. Į savo kuriamas konstitucijas revoliucinė buržuazija žiūrėjo, kaip į gamtos proto reiškinį, į absoliuto ekspozitūrą, į naują geros naujienos evangeliją, žadančią žmonėms ir tautoms naują laimės gadynę. Ją griauti, prieš ją kovoti galį tiktai neišmanėliai arba pikti žmonių priešai. Kiekviena tų laikų grupė, ėmusi kurti konstituciją, buvo įsitikinusi, kad ji tikrai valdanti žmonių laimės paslaptį ir kad jos konstitucinis kūrinys esąs skiriamas amžiams.

Toksai racionalistinis tikėjimas principais ir institucijomis išviso atsirado didžiųjų istorinių krizių, revoliucijų ir socialinių formų persilaužimo metu, kada senos civilizacinės brangenybės ir seni dievai griaunami, šalinami bei žudomi, o naujos išaugusios socialinės jėgos pirmą sykį neša į pasaulį ir parodo viešumoje savo naujai užaugintas civilizacines tezes, dar neturinčias nė tradicijų, nė išlaikytų praktikos kvotimų.

Ypatingai stiprus revoliucijos tėvynėje Prancūzijoje ir išviso Europoje buvo tikėjimas kaiptik „1789 metų principais“ ir juos dėstančia 1791 m. konstitucija. Ir ikišiol kaikuriuose Prancūzų visuomenės sluoksniuose „didieji 1789 m. principai“ sudaro sui generis tikybinį *tabu*, kurį šių sluoksnių kritika nedrįsta liesti, o moderninės kalbos apie „demokratijos krizį“ yra šių sluoksnių laikomos burnojimu.

Norvegų konstitucija, kaip jau esame sakę, yra tiesioginėje Prancūzų 1791 m. konstitucijos įtakoje. Ji taip pat stengiasi išlaikyti „didžiuosius 1789 m. principus". Ir, matyti, jos kūrėjai, tikri savo gadynės vaikai, buvo užsikrėtę tuo pačiu demokratiniu tikėjimu, kuris tuo laiku ir kitur tenka konstatuoti. O iš dalies jiems rūpėjo ir kas kita: apsisaugoti nuo Švedų, kaip tiktai besiruošiančių aneksuosi Norvegiją, ir prieš pastatyti jiems tokią tautinę šalies konstituciją, kurios jie negalėtų teisiškai pakeisti sava arba visiškai kitokia. Šio savo demokratinio tikėjimo ir šių rūpesčių išvadoje jie ir suformulavo konstitucijai keisti nuostatą, kuriuo jie nustatė tam tikrą konstitucijai keisti tvarką ir kartu *griežtai uždraudė keisti šios konstitucijos principus* (konstitucijos 112 str.). Vadinasi, keisti leidžiama tiktai atskiri neesminiai nuostatai, tiktai neprincipinės smulkmenos, šiaip gi — konstitucinių principų srity — Norvegų konstitucija yra *absoliutiškai nelanksti (stangri)*.

Visiškas konstitucijos nelankstumas, negalimumas ją pakeisti, teisingai yra laikomas nesąmone; tai yra nesąmonė todėl, kad jokia žmonių karta neturi ir negali turėti absoliutinės galios suvereniškai valdyti visas būsimas kartas, nustatydama jiems draudimus kaip nors kitaip tvarkytis, negu tai esamajai kartai patinka; bet nesąmonė ir todėl, kad teisinė konstitucija visuomet yra šalies socialinių jėgų santykiavimo padarinys, ir, pasikeitus šiam santykiavimui — ji *turės būti pakeista:* jokie draudimai, jokie nuostatai to pakeitimo nesulaikys — jie daugiausia pasieks to, kad, nesant teisinių kelių jai pakeisti, ji bus pakeista „kontrabandiniu" keliu — perversmu arba revoliucija. Ir jei, esant Norvegų konstitucijoje šiam draudimui, ji ištikrųjų išlaikė savo „principus" daugiau kaip 100 metų, tai, beabejo, ne todėl, kad yra uždrausta keisti, bet todėl, kad demokratiniai jos principai kaiptik atitinka socialinių jėgų santykiavimą Norvegijoje ir nėra reikalingi pakeitimo.

Viešųjų subjektyvinių teisių skyrius Norvegų konstitucijoje yra gana siauras ir pasenęs. Šiuo atžvilgiu konstitucija seka labiau Anglų, negu Prancūzų Amerikonų pavyzdžiu ir sutvarko ypač asmens (kūno, judesių, buto, turtų) neliečiamumą, užtai beveik nemini asmens laisvės, vad. psichinės autonomijos (išimtis — spaudos laisvė ir žodžio arba nuomonių reiškimo laisvė) ir socialinio veikimo srity (susirinkimų, draugijų ir są-

jungų). Užtai moderninis yra turto konfiskacijos uždraudimas (konstitucijos 104 str.).

Paskutinė šios Norvegų konstitucijos ypatybė, kurią norėčiau nurodyti, liečia santykį valstybės su bažnyčia, arba tikybinio socialinio veiksnio teisinę padėtį valstybėje. Šiuo atžvilgiu Norvegų konstitucija yra labai atsilikusi nuo moderninių šio santykio tvarkymo metodų. Ji ne tiktai neskelbia tikėjimo laisvės principo ir neatskiria tikybinių korporacijų — bažnyčių — nuo valstybės, pavesdama joms arba paprastą laisvų draugijų (sąjungų) teisinę padėtį (draugijų ir sąjungų steigimo laisvės ji taip pat nemini) arba privilegijuotą viešosios teisės korporacijų padėtį, — bet iš vienos pusės vieną bažnyčią — būtent *evangelikų liuteronų bažnyčią (tikybą)* — paskelbia *valstybine tikyba* ir įpina ją į valstybinę funkciją ir jos mechanizmą, kaip jųjų elementą, o iš kitos — apie betkurias kitas bažnyčias arba tikybas nieko nesako, lyg kad jų nebūtų buvę (išimtis — jėzuitų atžvilgiu; konstitucijos 2 str. sako, kad jėzuitai Norvegijoje nėra toleruojami; iš šio galima tiktai padaryti netiesioginę išvadą, jog kitos, evangelikų liuteronų, tikybos bei jų institucijos Norvegijoje bus *toleruojamos;* tačiau „*toleravimas*" sudaro labai netobulą padėtį, daug žemesnę ir labiau priklausomą, negu teisinė laisvė).

Už tai evangelikų liuteronų tikyba, kuriai suteikiama oficialinis pačios valstybės tikybos privilegija, naudojasi ištikrųjų nepaprasta padėtimi. Pavyzdžiui, šios tikybos žmonėms valstybės konstitucija uždeda pareigą auklėti šioje tikyboje savo vaikus (konstitucijos 2 str.). Ar Norvegų įstatymai apdraudžia šią konstitucinę pareigą kuriomis nors sankcijomis — mes to iš konstitucijos nežinome, bet pats tokios pareigos principo užfiksavimas konstitucijoje yra aiškiai priešingas moderniniam tikybinės laisvės principui.

Aukščiausiojo valstybės magistsrato, demokratinio Norvegų *karaliaus* atžvilgiu tikybinės laisvės principas yra griežtai ir kategoriškai griaunamas: karaliui ne tiktai uždedama pareiga palaikyti ir globoti evangelikų liuteronų tikybą, bet tiesiog imperatyviškai įsakoma dalyvauti šioje bažnyčioje, išpažinti jos tikybą (konstitucijos 4 str.). Karalius yra ipso jure (savaime) ir bažnyčios valdovas: jisai pats tvarko visa, kas liečia kultą ir ritualą (tikybines apeigas), taip pat visus ti-

kybinius susirinkimus ir draugijas, pagaliau jisai prižiūri, kad dvasiškiai laikytųsi jiems skiriamų taisyklių (konstitucijos 16 str.); visa tai liečia, žinoma, tiktai valstybinę evangelikų liuteronų tikybą. Karalius, galėdamas šalinti įvairius aukštus valdininkus, jų skaičiuje gali šalinti ir vyskupus (konstitucijos 22 str.).

Ministerių kabinete (Taryboje) absoliutinis ministerių daugumas turi būti valstybinės evangelikų liuteronų tikybos (konstitucijos 12 str.) ir tie ministeriai, kurie nėra evangelikų liuteronų tikybos, negali dalyvauti kabineto posėdžiuose, kai jo yra svarstomi ir sprendžiami valstybinės tikybos klausimai (konstitucijos 27 str.).

V.

Turkų Respublikos pagrindinės santvarkos 1924.IV.20. (1342 m. Ramazano 16 d.) įstatymas.

Šioje įžangoje mes nežiūrėsime smulkiai visų karų, kuriuos vedė Turkai, ir visos jų veržimosi į Europą ir vėliau jų regreso istorijos. Sugriovę Graikų Bizantijos Imperiją, įsigalėję Konstantinopoly, susilieję su arabais į vieną galingą mahometonų jūrą, kurios pačiame tikybiniame principe glūdėjo šventasis propagandos karas su netikinčiaisias „giaurais", kitaip sakant — su visais kitaip tikinčiais, laikomais „šunimis" ir Dievo pasmerktaisiais, karingi, drąsūs, fanatiškai nusiteikę Azijos gilumos sūnūs — turkai, atsidūrę ant paties svetimos didžiosios rasės, svetimos didžiosios civilizacijos ir svetimos didžiosios tikybos slenksčio, — Europos vartuose puolė krikščioniškąjį Europos pasaulį, pavergdami XV—XVII amžiuose vieną tautą po kitos, užgrobdami visą plačią Balkanų teritoriją iki Vengrijos ir už Dunojaus Juodosios jūros pakrančiais, grasindami Rusijai, Ukrainai, Lenkijai, Austrijai, Venecijai.

Kaip anksčiau arabai Ispanijoje, taip vėliau turkai Balkanuose sudarė iš esmės svetimą, priešingą Europos kultūrai gaivalą, su kuriuo ilgą laiką tegalėjo būti tiktai kovos santykiai.

Nuo XVIII amžiaus, kai ėmė žymiau reikštis prasidėjusi kultūrinė turkų su Europa asimiliacija, kad ir ikišiol toli gražu dar nebaigta, — Turkų galia ėmė smukti. Prasidėjo jos regreso, jos atoslūgio Europoje gadynė. Šis reiškinys trūko visą XIX-jį ir XX-jo amžiaus pradžią. Po kiekvieno karo — o tų karų, nuo XVIII ir XIX amžiaus, ypač su Rusais, Turkai vedė daugybę — Turkų Imperijos šiaurės arba šiaurės rytų pakraščiuose, — Balkanų šiaurėje, už Dunojaus, prie Dniestro upės, Juodosios jūros pakranty, Kaukaze ar Užkaukazy, — kuri nors provincija atkrisdavo nuo valstybinio Turkų junginio, kuri nors tauta atsipalaiduodavo nuo Turkų jungo visiškai arba išdalies. Iš senosios Turkų Imperijos sudėties išeidavo viena žemė po kitos, kaip salos iš bangų jūros atoslūgio metu. Vienos

tų provincijų ir žemių, susiduriančios netarpiškai su stambiųjų Turkijos kaimynų — Austrijos (bei Vengrijos) ir Rusijos — teritorijomis, buvo tiesiog įjungiamos į šias kaimynines valstybes, kitos — giliau Balkanuose — virsdavo autonominėmis ir pagaliau visiškai nepriklausomomis valstybėmis. Šitaip per XIX amžių išaugo Balkanuose tarp Austrovengrijos ir Rusijos iš vienos pusės ir regresuojančios Turkijos iš kitos — eilė šių tautinių krikščioniškų europiečių rasės valstybių: Graikija, Rumunija, Serbija, Černohora, Bulgarija. Apie gresiantį iš Turkų Europai pavojų nebebuvo kalbos. Šis baisus pavojus, kuris seniau vertė Europos tautas drebėti, dabar buvo pašalintas.

Europos diplomatų kalboje Turkija XIX amžiuje gavo *„ligonio"* vardą, nes kaip turtingo, ypač bevaikio, ligonio patalą apstoja giminaičių krūva, laukiančių jo mirties, norėdami pagrobti jo turtus ir pasidalinti jo palikimu, o tuo tarpu, jam dar gyvam esant, jau kiekvienas jųjų, pasitaikius progai, šį tą iš jo daiktų pagrobia, nusineša ir skubina grįžti vėl naujos progos arba mirties laukti, — lygiai taip pat į Turkų tebevaldomus jų senosios imperijos, ypač Europos teritorijos likučius su Konstantinopoliu, o išdalies ir į jų Afrikos bei Azijos žemes buvo visos eilės tiek kaimyninių, tiek tolimesnių, mažų ir didelių valstybių žiūrima, kaip į būsimąjį grobį, kuriam tenka išanksto ruošti pretenzijos ir teisės titulai, o tuo tarpu naudotis kiekvieno karo, krizio arba betkurios katastrofos ir nelaimės proga, kad galima būtų šis tas jau išanksto tvirtai į savo rankas suimti ir avansu realizuoti. Turkija dar tebegulėjo ligos patale gyva, kai jau jos kaimynai draskė ją iš visų šonų ir grobė tai, ko ji jau išlaikyti negalėjo. Tiktai savitarpinis valstybių pavydas, tiktai baimė pergreitai išaikvoti palikimo aruodus nepaliekant nieko sau rezervu sulaikydavo valstybes nuo skubaus „ligonio" turtų atsargos likvidavimo. Būdavo jau net ir tokių momentų, kada ligoniui jau buvo galima suduoti paskutinis mirties smūgis arba kada jis jau nuo gauto smūgio buvo bepradedąs merdėti, bent savo Europos valstybingumo atžvilgiu, bet visdėlto jam dirbtinai buvo pratęsiama gyvybė Europos teritorijoje tam, kad būtų sulaikyta ir pratęsta jo palikimo likvidacija, kad jo turtai liktų atsargoje dar tuo tarpu neišdalinti.

Turkų jėgos ir ofenzyvinės nuotaikos silpnėjimą lydėjo jų kultūrinės asimiliacijos, jų „europėjimo“ pažanga. Beabejo, jei ypač mes žiūrėsime Turkų liaudies mases, šis jų europėjimo procesas ir ikišiol nėra pabaigtas. Visdėlto bent kultūrinės turkų tautos viršūnės ir net vidutiniai jų visuomenės klodai jau yra ryškiai sueuropinti ir labai toli nužengę nuo tos fanatiškos tikybinės nuotaikos, kuri seniau varu varė turkus pulti Europą.

Turkų valstybinis principas buvo pagrįstas *panislamizmo idėja*. Turkų valstybė — *Ottomanų imperija* — buvo despotiškai valdoma Osmanų dinastijos valdovo — *sultono*, kuris drauge buvo visų tikinčiųjų Mahometo sekėjų (mahometonų ar muzulmonų) vadas ir galva — *kalifas*. Kalifatas, tikybinė viso mahometonų pasaulio — islamo — vadovybė, buvo jungiamas su teritorine valstybės valdžia. Šis tikybinis teokratinis valstybės valdžios pobūdis, paslėptas sultono asmeny, iš vienos pusės išplėsdavo valdžios absoliutizmą šaly, iš kitos — suteikdavo valstybei kažkokio ne vietos teritorinio, bet pasaulinio viso islamo tėvynės pobūdžio, panašiai į tai, kaip šiandien komunistų valdomoji Sovietinių Socialistinių Respublikų Sąjunga yra ne tiktai teritorinė vietos valstybė, bet pasaulinė komunistinio proletariato tėvynė, jų bendras organizacinis branduolys kovai su pasauliniu kapitalizmu ir buržuazija. Šis panislamistinis Turkijos pobūdis, reiškiamas kalifato institucijos, įkūnytos Turkų valstybės valdžios viršūnėj, jos valdove, nepaprastu būdu veikė valstybės galią ir didino jos ekspansijos energiją.

Islamo pasaulis, kurio organizuotą branduolį sudarė Ottomanų imperija (Turkija), apimdavo visą šiaurės Afriką nuo Egipto iki Maroko su giliais įdubimais į patį Afrikos centrą, o Azijoje ir išdalies Europoje — Arabiją, žymius Persų, Kaukazo, Vidurinės Azijos ir Indijos plotus bei Krymo ir Rusų Europos pietų rytų sritis. Šių šalių jėgos stiprino Ottomanų imperiją ir teikdavo jai savo energijos baisiai ir žiauriai jos kovai su Europos krikščionių pasauliu.

Panislamizmas kaip idėja ir kaip valstybinis Turkijos principas viešpatavo iki XX amžiaus, bet jo veikimo energija nuolat ėjo mažyn, todėl jo vieton į valstybinę santvarką ėmė skverbtis kitokios naujos idėjos, keičiančios šios valstybės pobūdį ir jos socialinius tikslus. Ne tiktai pačioje Turkų valstybėje, bet

ir plačiame islamo pasauly už jos ribų — panislamizmo ir jo politinės ekspozitūros — kalifato — idėja ir vaidmuo nusigyveno ir smuko. Tiesa, į kalifo Seliamlikus Konstantinopoly visuomet atvykdavo svečių iš tolimiausių muzulmonų šalių. Klajokliai kirgizai, Bucharos pirkliai, balti beduinai iš Arabijos ir Afrikos dykumų, egiptiečiai ir indai suvažiuodavo pamatyti kalifo ir morališkai atsigauti jo laiminimais. Tačiau tai buvo tiktai silpni atgarsiai to fanatiško entuziazmo, kuris seniau dievino visus kalifo žodžius ir teikdavo jo asmeniui begalinę tų visų kraštų sielų jėgą. Liko dekoracija, liko šiokie tokie tradicijos reiškiniai, senų įpročių formulės ir automatiniai judesiai, bet tai jau nebuvo senoji gyva panislamo dvasia. Kiek iš idėja jau yra mūsų laikais nusmukusi — mes tai matome iš XX amžiaus Didžiojo karo faktų. „Didžiojo karo metu argi Šeikul-Islam ir kalifas neskelbė švento karo manifestų („fetva"), kviesdami visas muzulmonų tautas skelbti karą netikintiems? O tačiau šis šaukimas nerado jokio atgarsio. Muzulmonai, Turkų priešų valdiniai, niekur nesukilo. Atvirkščiai — Indijos ir Afrikos muzulmonai sudarė kaiptik geriausią dalį kariuomenės, kovojusios prieš Turkus Bagdado srity ir Dardanėliuose", sako *Gad Franco* knygoje *„Développements Constitutionnels en Turquie"* (Paris, Rousseau et C-ie, Editeurs, 1925 m., 106—107 pusl.).

„Naujoji dvasia", naujasis principas Turkų valstybingumo, kuris ėmė keisti senąjį galingą panislamizmo principą ir kurio reiškimasis sutampa su Turkų valstybinės ekspansijos sustabdymu ir pradėjusiu reikštis jos regresu, — jau aiškiai pasirodė XIX amžiuje, bet pirmieji jos daigai priimta matyti XVIII amžiaus pabaigoje *Sultono Selimo III* ir jo įpėdinio *Sultono Mahmudo* laiku.

Sultonas Selimas III, kuris yra laikomas pirmuoju Turkijos reformatorium, viešpatavo kaiptik tuo metu, kai Prancūzijoje prasidėjo ir vyko Didžioji Revoliucija. Tačiau jo „reformos" ir išviso jo idėjos ir valdymo būdas nieko bendra neturėjo su tuo dideliu judėjimu, kurį vykdė Prancūzų Revoliucija. Ištikrųjų Selimas III jokių reformų ir neįvykdė ir neturėjo jokio reformų plano, jokios jų programos. Visas jo, kaip reformatoriaus, darbas apsireiškė tiktai šiokiu tokiu valdymo *būdo* pakeitimu, tačiau ir tai jau Turkijoje buvo nepaprasta

naujiena. Būtent, jis galvojo apie kariuomenės pertvarkymą, apie kaikurias pataisas administracijoje, kad pašalintų vidaus netvarką ir modernizuotų kariuomenę, Turkijai pralaimėjus kelius karus. Šiems reikalams aptarti jisai drįso sušaukti *Tarybą*, į kurią buvo pakviesti pasižymėję valstybės vyrai, veikėjai iš aukštųjų valdininkų tarpo. Ši Taryba nė savo sudėtim, nė savo galia (tai buvo tiktai patariamasis ir šiam sykiui organas, neturįs nieko bendra su demokratiniu parlamentu) nebuvo panaši į demokratinius atstovavimo organus; tačiau ir tokia Taryba galingų janyčarų (ypatingos Turkų kariuomenės dalys, fanatiškos ir tamsios, faktinai pasisavinusios didelę politinę galią valstybėje ir priešingos betkuriai pažangai ir reformai) bei tradicinės tvarkos šalininkų akyse buvo smerktina ir įtartina, kaip naujiena, priešinga tradicijai ir senoms despotiško valdymo formoms.

Be to, Selimas III kvietė visus „geros valios" žmones siūlyti administracinių reformų ir pataisų ir siųsti jam memorandumus su atitinkamais nurodymais ir sumanymais. Šių memorandumų pasipylė labai daug. Jų rinkiniai sudaro didelius tomus, tačiau nė vienas jųjų nesiūlo demokratinės tvarkos ir nekalba apie tautos teises. Buvo siūloma įsteigti įvairias nuolatines tarybas, sutvarkyti įsakymais ir reglamentais mokesčių sistemą ir jų ėmimo tvarką, versti karo veikalus iš svetimų kalbų į turkų kalbą. Pamatinė konstitucinė reforma liko nepaliesta. Visus šiuos siūlymus ir tarybos sušaukimą galingi janyčarai, kurių Selimas atvirai nedrįso paliesti ar reformuoti, laikė giaurų (krikščionių ir išviso „netikinčių", vadinasi — nemahometonų) intrigomis.

Ištikrųjų, iš visų šių debesų teiškrito labai menkas „reformų" lietus. Griežtesnės priemonės prieš uždraustąjį alkoholio vartojimą, griežti įsakymai provincijų valdininkams sutvarkyti valdymą, ir štai visa.

Selimas III mirė nužudytas. Jo įpėdinis buvo sultonas Mahmudas, kuris pagarsėjo kariuomenės reformatorium. Ši reforma reiškėsi janyčarų panaikinimu. Tai buvo, beabejo, žygis sveikas ir drąsus, kuris paliuosavo valstybę nuo vienos tamsiausių jėgų viešpatavimo. Šia prasme tai buvo žingsnis pirmyn — į pažangą, nes janyčarai priešinosi kiekvienai pažangai, kiekvienai reformai, kiekvienai naujai idėjai. Tačiau kartu

tai buvo absoliutinės sultono valdžios sustiprėjimas, nes janyčarai, virtę sui generis politine partija, slėgė paties valdovo galią ir pasisavino sprendžiančią įtaką valstybės reikalams, o kartais net disponavo sostą, versdami valdovą būti jų reikalavimų įrankiu.

Visa tai, kas buvo padaryta arba žadėta padaryti sultonų Selimo III ir Mahmudo laikais, nors ir kvepėjo modernine europine dvasia, visdėlto neturėjo jokio idėjinio ryšio su Didžiąja Prancūzų Revoliucija ir jos reiškiamu liberaliniu bei demokratiniu judėjimu, kuris pradėjo vadovauti Europos socialinei ir teisinei evoliucijai. Visdėlto, jei nebūtų buvę to paruošiamojo darbo, ypač jeigu janyčarai nebūtų buvę panaikinti, tai Turkijoje nebūtų buvę galima pradėti jokios liberalinės reformos. O liberalinių reformų gadynė prasidėjo Turkijoje sultono Mahmudo įpėdinio *sultono Abdul-Medžid'o* viešpatavimo metu.

Yra ne visai ikišiol patikrintų davinių, kad jau sultonas Mahmudas savo viešpatavimo pabaigoje buvęs sumanęs suteikti Turkijai moderninę konstituciją; jo artimi žmonės įtikinėję jį tai padaryti, ir jau konstitucijos tekstas buvęs paruoštas, tiktai senojo sultono mirtis sulaikiusi šią reformą.

Liberalinių reformų gadynė XIX amžiuje priimta Turkijoje vadinti žodžiu *tanzimat* (šis žodis reiškia „tvarkymas", „reforma"). *Tanzimato* visetas susideda iš eilės sultono įsakymų ir reskriptų (firmanų, arba hatti), kurių tarpe ypatingai svarbūs yra du aktai: vienas — tai vad. *Giulhanė Hatti-Šerif*, arba firman'as, iškilmingai paskelbtas 1839.XI.3, antras — tai *Reformų firmanas*, arba *Hatti-hamaïun*, išleistas 1852.X.28 ir, taip sakant, įregistruotas Paryžiaus Kongreso Taikos sutarty 1856 m.

Šių aktų pirmasis — *Giulhanė Hatti-Šerif*, iškilmingai paties sultono Abdul-Medžido paskelbtas *„Giulhanė Kioske"* sultono rūmuose, dalyvaujant aukštiems civiliniams ir karo valdžios vyrams, aukštiesiems islamo tikybos atstovams ir diplomatiniam korpusui, — tai buvo sui generis pirma *liberalinė*, nors ir *ne demokratinė*, Turkų *konstitucija*. Šios reformos iniciatorius ir akto autorius buvo šviesus liberalinis Turkų valstybinis veikėjas — *didysis viziras Rešid-Paša*.

Šiuo Giulhanė Hatti-Šerif'u sultonas paveda įvairioms taryboms ruošti ir vykdyti įstatymus; pripažįsta visų *ottoma-*

nų — Turkijos valstybės piliečių be tautybės ir tikybos skirtumo — lygybę prieš įstatymus; uždraudė piliečių turto konfiskavimą ir visokių nepaprastų asmeninių prievolių uždėjimą; iškilmingai pažadėtas piliečių gyvybės, garbės ir nuosavybės neliečiamumas, teisingas mokesčių suskirstymas ir rinkimas, kariuomenėn ėmimo sutvarkymas ir karo tarnybos laiko nustatymas; sultonas prisiekė gerbti ir saugoti šalies įstatymus ir skelbti tiktai tuos, kurie bus kompetentingų tarybų paruošti.

Tad šis svarbiausias *Tanzimato* aktas jungė savy tris pobūdžius. Tai buvo: *a)* politiškai teisinis valdžios konstitucijos aktas; *b)* ottomanų (Turkijos valstybės piliečių, sultono valdinių) teisių deklaracija su dažnai kartojamais nurodymais į „įgimtąsias žmogaus teses"; *c)* būsimųjų darytinų reformų programa administracijos, teismo, fiskalinėje ir kariuomenės srityse.

Tai buvo konstitucija — sultono iškilmingas pasižadėjimas ottomanams ir Europai, kuriuo jis savo ikišiol absoliutinę galią aprėždavo įstatymu ir paversdavo teisine galia, tegalinčia reikštis tam tikromis konstitucinėmis formomis ir tam tikra konstitucine tvarka. Tarybų sistema suskirstė valstybės valdžios funkciją tam tikromis kompetencijų kategorijomis ir pats valdovas šios sistemos viršūnėje virto *kompetentingu,* tad — teisiniu organu. Tai jau, beabejo, buvo žingsnis į konstitucinę monarchiją, absoliutizmo išsižadėjimas. Ji buvo valdovo „oktrojuota" *ottomanams — teritorinei t*autai, pirmą sykį nuo amžių virstančiai iš sultono valdinių minios tam tikru sultono kontragentu, naujos santvarkos *subjektu.* Čia jau aiškus yra Didžiosios Prancūzų Revoliucijos idėjų veikimas ir jų daromas senosios Rytų valstybinės koncepcijos laužymas.

Tačiau būdama liberalinė, ši konstitucija dar nebuvo demokratinė ir šiuo požiūriu ji išsaugojo Rytų tradicijas prieš europeizmą ir prieš Didžiosios Revoliucijos padarinius. Konstitucija nenumatė jokių rinktinių organų, ji visą naują santvarką organizuoja tarybomis, kurių personalas yra paties sultono skiriamas, ir viršūnėje palieka vieną tą patį sultoną. Ottomanai gauna visas viešąsias subjektyvines teises, išskyrus politines teises, kuriomis jie būtų susilyginę su sultonu ir pasiekę paritetą su juo. Karališkoji sultono galia lieka karališkąja, tiktai nebe suverenine, bet teisine.

Kodėl šis demokratinio principo vengimas ir pasitenkinimas vien sultono skiriamomis tarybomis? Nesunku tai yra suprasti. Rešid-Paša nedrįso šios naujienos įvesti. Tai būtų perdaug ryšku ir nepriimtina, ypač tikybinei pažiūrai į sultoną, kaip visų tikinčiųjų kalifą, kurio valdžios šaltinis — pats Dievas. *Tanzimato* laiku senos tradicijos pažiūros ir pati *panislamizmo* idėja buvo dar perdaug giliai įsigalėjusi liaudyje.

Negriaudamas tiesiog panislamizmo, bet iškreipdamas jo ryškiausią instituciją — kalifatą — liberalinėmis piliečių teisėmis, Giulhanė-Hatti-Šerif iškėlė naują valstybinį principą, vadinamą *ottomanizmu*. Ottomanais čia yra vadinami visi Turkijos gyventojai, sultono valdiniai, kitaip sakant — visa teritorinė Turkų valstybės tauta (populus), susidedanti iš įvairiausių rasių, nacionalinių tautų, tikybų ir kalbų. Gaudami valstybėje visas viešąsias subjektyvines teises (išskyrus politines), kurias valstybė jiems aptarnauja ir apsaugoja, visi ottomanai — be tikybos skirtumo — virsta valstybėje *subjektais, piliečiais*, valstybinės funkcijos ne tik vykdytojais, bet ir naudotojais. Turkija, kuri ikišiol buvo tiktai islamo avangardas, jo siekimų reiškėjas, virsta — teritorine organizacija, aptarnaujančia savo teritorijos gyventojus, jų reikalų reiškėja, jų, visų ottomanų, tėvyne.

Ottomanizmas — tikybinio valstybės principo keitimas pilietiniu — yra charakteringas ir žymus *visame Turkų valstybės reformos darbe, pradedant Tanzimatu ir baigiant „jaunųjų turkų" konstitucinėmis bei demokratinėmis XX amžiaus pradžios reformomis*. Tačiau pradžioje — Tanzimato metu — šis principo keitimas dar yra kiek slepiamas. Šviesiems, išlavintiems, sueuropėjusiems turkams tai turėjo būti aišku. Beabejo, tai buvo aišku ir muzulmonų dvasininkams bei griežtai reakciniams turkų elementams, kurie jautė Tanzimatą esant įtartiną, eretišką, priešingą panislamizmo tradicijoms, ir todėl su baime ir neapykanta žiūrėjo į naujų vėjų pūtimą valstybėje. Tačiau, kad nesusiorientuotų pačių turkų liaudies masės, ištikimos senoms tradicijoms ir nemėgstančios naujienų ypač tikybinės ideologijos srity, panislamizmo griovimo darbas buvo tyčia pridengtas įvairiomis kaiptik tikybinėmis formomis bei formulėmis. Pats Giulhenė-Hatti-Šerif'o paskelbimas buvo atliktas tikybinės ceremonijos aktu. Į firmano tekstą buvo įrašytos

tikybinės formulės. Pačioje teksto pradžioje nurodoma, kad Turkija buvusi stipri ir galinga tol, kol buvo gerbiami šventi Korano įsakymai ir Šeriato taisyklės, o visos valstybės nelaimės ir jos galios smukimas prasidėję nuo šių įsakymų ir nuostatų laužymo. Kitoje vietoje firmanas kiekvienam, kuris drįstų priešintis „šiems konstituciniams įstatymams", grąsino Allah'o (Dievo) amžinuoju prakeikimu.

Antras žymus Tanzimato gadynės aktas — tai 1852.X.28 reformų firmanas, vadinamas *1852 m. Hatti-hamaïun.* Šis firmanas ir buvo įregistruotas į 1856 m. Paryžiaus Kongreso Taikos Sutartį. Šiuo aktu buvo skelbiama *vilajetų* (provincijų) *administracijos reforma,* pagrįsta vietos gyventojų dalyvavimu vilajetų administracijoje. Tai buvo atidaromas kelias į *demokratinę vietos savivaldybę.* Ottomanizmo principas, ikišiol tiktai liberalinis, dabar jau pamažu tampa *demokratiniu.* Visi vietos gyventojai — ottomanai, neišskiriant krikščionių, turi teisę dalyvauti administracinių tarybų rinkimuose.

Tarp Guilhenė-Hatti-Šerifo ir 1852 m. Hatti-hamaïun'o' buvo išleista ir keli kiti tos pačios pakraipos firmanai. Pagaliau Hatti-hamaïun'o principams įgyvendinti 1875 ir 1884 m. buvo išleisti du įstatymai apie vilajetų administracijos sutvarkymą.

Visa tai sudaro vad. *Tanzimatą,* kuriame mes matome ottomanizmo principo tvirtėjimą.

Tačiau visas Tanzimato judėjimas — tai buvo labiau reformų idėjos skleidimas, jų programos kėlimas ir principų populiarizavimas, ottomanizmo propoganda, negu tikras ir pozityvinis reformų vykdymas. Tai buvo darbas ypač popierinis ir demonstratyvinis. Sueuropėjusių liberalinių turkų sluogsnis dar buvo siauras, o liaudies sąmonė dar nebuvo šioms naujoms idėjoms subrendusi. Liberalai Turkų inteligentijos tarpe, beabejo, šioms reformoms pritarė, tačiau svarbiausias Tanzimato veiksnys buvo ne silpnas turkų liberalizmo judėjimas, bet politiniai valstybinio pobūdžio sumetimai, būtent — noras įtikinti Europą, kad Turkija esanti įžengusi į bendrąjį Europos civilizacijos ir konstitucinės evoliucijos kelią, modernizuojantisi ir suteikianti savo valdiniams ir valdomoms tautoms tas pačias teisines garantijas, kuriomis naudojasi ir kitų valstybių gyventojai. Šiuo buvo manoma ir norima jei jau ne visiškai pašalinti, tai bent kiek sulaikyti Europos valstybių

kišimąsi į valstybinius Turkų reikalus. Ypatingai čia veikė Prancūzų įtaka; Prancūzija, kurios liberalinės idėjos buvo Tanzimato reiškiamos, Didžiosios Revoliucijos ir piliečio bei žmogaus teisių ideologijos tėvynė, pritardavo šiam politiniam Turkų kursui ir palaikydavo Tanzimato nuotaiką Turkuose. Todėl po 1871 m., kada po nelaimingo karo su Prūsais Prancūzijos politinė įtaka nusmuko, nutrūko Turkuose ir Tanzimato judėjimas.

Visdėlto, kad ir dirbtinis išdalies buvo šis liberalinis ottomanizmo reformų judėjimas Turkuose, jisai pamažu veikė Turkų šviesuomenės ir net liaudies sąmonę. Naujos idėjos darėsi labiau suprantamos ir ne tiek baisios, kaip jos galėjo išrodyti iškarto.

Žymiausias Tanzimato veikėjas — *Rešid-Paša* — buvo miręs; jo mokiniai ir darbo paveldėtojai — *Aali* ir *Fuad-Paša*, liberalai ir reformų šalininkai, būdami didžiaisiais vizirais ir užsienių reikalų ministeriais, stengėsi išlaikyti reformų liniją. Tačiau tuo laiku viešpatavęs *sultonas Abdul-Azis* pasidavė reakcijai. Tuo laiku Turkijoje iškilo naujas asmuo, kurio vardas užima garbingą vietą Turkų reformų judėjime. Tas asmuo — tai *Midhat-Paša*. Tarnaudamas valstybės administracijoje ir užimdamas įvairių vilajetų gubernatoriaus vietas, jis pasižymėjo nepaprastų gabumų ir takto administratorium. Jisai buvo aiškus liberalas ir patriotas, įsitikinęs ottomanizmo šalininkas, despotizmo ir smurto politikos priešininkas, nusistatęs pagrįsti valdymą liberalinėmis piliečių teisėmis ir laisvėmis, pagal Tanzimato tradicijas, ir demokratinės lygybės principu bei politinėmis teisėmis, pagal konstitucinę santvarką su piliečių renkamais tautos atstovybės organais įstatymams leisti. Didelis Midhato-Pašos populiariškumas vertė sultoną su juo skaitytis, tačiau visdėlto Midhat-Pašai nepavyko sulaikyti reakcinės kito valstybės veikėjo — *Mahmudo-Nadimo* — įtakos palinkus į despotizmą sultonui Abdul-Azis'ui. Tada Midhat-Paša, pasiremdamas liberaliniu vad. *jaunųjų turkų judėjimu*, paruošė *perversmą*, kuris pašalino nuo sosto Abdul-Azisą ir iškėlė sostan naują *sultoną Murad'ą*.

Jaunieji turkai tuojau išplėtė spaudoje energingą konstitucinės reformos propagandą, tačiau perversmo dalyvių tarpe ir tarp pačių Midhat'o kolegų kilo ginčai ir nuomonių skirtumai. Buvo iškelta abejonė, ar liaudis yra užtenkamai subren-

dusi konstitucinei ir demokratinei tvarkai priimti ir išlaikyti. Midhatui-Pašai, kuris svajojo apie netarpišką konstitucijos paskelbimą įžengiamuoju sultono Murado manifestu, teko pasitenkinti firmanu, skelbiančiu kelias smulkias reformas ir liberalizmo pažadus.

Tačiau Midhat-Paša budėjo. Didžioje aukštųjų valdininkų Taryboje jisai formaliai iškėlė konstitucijos paskelbimo klausimą. Tačiau Šeik-ul-Islam ir susirinkusių daugumas pasisakė prieš tai. Šeik-ul-Islam'o nuomone, užtenką sudaryti pastovi aukštųjų dvasininkų Taryba, kaip patariamasis organas, kuris visais klausimais reikštų valdovui savo nuomonę; jokio renkamojo organo nereikią; prieš renkamąjį organą pasisakė ir kiti dalyviai.

Po kelių mėnesių, pasinaudojęs nauja proga, Midhat-Paša vėl iškėlė konstitucijos klausimą. Progos suteikė tam tikras incidentas tarp Aukštosios Portos ir Austrijos, dėl kurio buvo sušaukta Didžioji Taryba. Šį sykį Midhatui-Pašai pavyko įtikinti kolegas, jog vienintelis kelias, kuriuo galima Turkija išgelbėti nuo katastrofos — tai konstitucijos priėmimas. Didžioji Taryba pritarė Midhato paruoštam *konstitucijos tekstui* ir dėl kaikurių smulkmenų, reikalingų pataisos, perdavė projektą komisijai.

Konstitucijos projektas buvo išsiųstas susipažinti ir visiems valdančiosios dinastijos nariams, tarp kito ko ir princui *Abdul-Hamidui,* kuris, rodydamas savo liberalinę nuotaiką, pasisakė pritariąs projektui ir, jeigu jam tektų sostas, esąs pasiryžęs konstitucijos projektą priimti; jis nesutiksiąs kitaip valdyti, kaip tiktai šios konstitucijos pagrindais. Tris dienas vėliau sultonas Muradas, kuris buvo susirgęs proto liga, buvo pakeistas *sultono Abdul-Hamido,* kuris Midhatą-Pašą paskyrė didžiuoju viziriu ir sutiko *oficiališkai paskelbti konstituciją. Ji ir buvo iškilmingai paskelbta 1876. XII. 10.*

Prieš paskelbiant konstituciją, sultonas Abdul-Hamidas dar su Midhat-Paša peržiūrėjo jos projektą ir vietomis ją pakeitė, sustiprinęs, žinoma, monarchinį principą. Tuo būdu ji skyrėsi nuo pirminio Midhat-Pašos projekto teksto.

Štai trumpai išdėstyti stambiausieji šios konstitucijos principai. Visų ottomanų teisių lygybė; visi be tikybos ir tautybės skirtumo — krikščionys lygiai su mahometonais — naudojasi

ta pačia teisine padėtimi valstybėje. Visdėlto bažnyčios atskyrimo nuo valstybės, kurį Midhat-Paša norėjo nustatyti, nėra. Iš vienos pusės sultonas lieka kalifu, viso tikinčiojo islamo galva, ir greta didžiojo vizirio, kaip aukščiausiojo sultono valdininko bei patarėjo politiniams reikalams, panašaus į ministerių pirmininką, yra šeik-ul-Islam, kaip kalifo vyriausias valdininkas tikybiniams reikalams. Iš kitos pusės atskiroms tikybinėms bendruomenėms suteikiama privilegijų, pav., konfesinės mokyklos krikščionims, privilegijos teismo srity, apdėjimas bendruomenės narių mokesčiais bendruomenės reikalams.

Įstatymų leidimas ir valdymas (administracija) suskirstyti tarp dviejų rūmų parlamento, sultono ir ministerių kabineto, paliekant sultonui sprendžiamąją galią. Atstovų rūmų nariai yra piliečių renkami dviem laipsniais slaptu balsavimu. Senato nariai — sultono skiriami. Ministeriai, didžiojo vizirio vadovaujami, sudaro kabinetą, tačiau ne didysis viziris juos, kaip savo bendradarbius, pasirenka, bet pats sultonas kiekvieną ministerį skyrium netarpiškai paskiria. Kilus konfliktui tarp Rūmų ir kabineto, pats sultonas sprendžia, ar Rūmai bus paleisti ar kabinetas bus pakeistas. Paleidus Rūmus, nauji rinkimai turi įvykti per 6 mėnesius. Tarp parlamento sesijų vyriausybė turi galią leisti laikinuosius įstatymus.

Šioje konstitucijoje dar buvo vienas straipsnis (113 str.), kuris leido pačiam sultonui ištremti iš valstybės teritorijos kiekvieną asmenį, kuris, policijos žiniomis, būtų pavojingas valstybės saugumui. Pirmoji šio nuostato auka buvo — pats konstitucijos projekto autorius — Midhat-Paša, kurį sultonas Abdul-Hamidas, remdamasis šiuo straipsniu, ištrėmė. Išviso naujas sultonas, kuris iškarto, užimdamas sostą, rodė didelį palankumą konstitucijai ir šiuo suviliojo patį Midhat-Pašą, pasirodė didžiausias šios konstitucijos priešas. Jis ne tiktai, betaisydamas Midhato projekto tekstą, jį iškreipė, bet ir pasirūpino kuogreičiausiai visą šį konstitucinį bandymą likviduoti.

1877 m. parlamentas buvo sušauktas, bet, kilus ginčams ir konfliktams, Rūmai buvo paleisti ir daugiau nebešaukiami ir neberenkami, nors oficiališkai 1876 m. konstitucija nebuvo panaikinta.

Abdul-Hamidas grįžo į absoliutizmą ir tradicinį panislamizmą. Ottomanizmas buvo visiškai pamirštas. Jo viešpatavi-

mas buvo vienas žiauriausiųjų. Prasidėjo griežčiausia reakcija, kuri truko 30 metų (nuo 1878—1908 m.). Sultonas Abdul-Hamidas tiesiog sirgo persekiojimo manija. Reakcija buvo tokia, kad net patys žodžiai „teisingumas", „laisvė", „parlamentas" buvo cenzūros braukiami ne tiktai iš dienraščių straipsnių, bet ir iš žodynų, o kaikurie „pavojingesnieji" žodžiai buvo pašalinti net iš paties šventojo Korano teksto.

Tuo tarpu visdėlto veikė Turkijoje mokyklos, sudarančios Tanzimato gadynės palikimą, jų tarpe ir aukštosios, kuriose buvo dėstomas akademinis mokslas, pav., Medicinos Mokykla, Teisių Mokykla, Karo Mokykla. Jų mokslas skleidė jaunojoje turkų kartoje modernines europines idėjas, pagaliau daugybė jaunųjų turkų mokėsi užsieny — Europos centruose: Paryžiuje, Berlyne... Europėjimas padarė didelę pažangą turkų, ypač inteligentų, sąmonėje. Judėjimas, vadinamas jaunųjų turkų judėjimu, buvo platus ir nuolat augo.

Jaunųjų turkų judėjimas buvo ne masinis, bet ypač *inteligentinis* judėjimas. Judėjimo *ideologija* buvo *liberalinė ir demokratinė,* pagrįsta *klasikinėmis Didžiosios Prancūzų Revoliucijos idėjomis,* tomis pačiomis, kurių daigai glūdėjo Tanzimato darbe ir konstitucinėje Midhato-Pašos reformoje. Šių idėjų ekspozitūrą sudarė klasikinis Turkų *ottomanizmas.* Politinis šios ideologijos siekimas buvo *prancūziškojo tipo parlamentarizmas,* laikomas idealu. Tačiau konkretus jaunųjų turkų judėjimo obalsis buvo iškarto ne politinio idealo siekimas, bet *1876 m. konstitucijos atgaivinimas.* Ji nebuvo panaikinta, jos galia nebuvo jokio sultono akto nutraukta. Atvirkščiai, kasmet oficialiniame Turkų Imperijos metrašty pačioje šio leidinio pradžioje ji buvo spausdinama su sultono laišku didžiajam viziriui Midhatui-Pašai, kaip jos priedu. Šiuo buvo pabrėžiamas šios konstitucijos gyvumas, josios galia, kaip aukščiausiojo valstybės įstatymo. Vadinasi, jeigu ji neveikia, tai tiktai todėl, kad valdovas atidėjęs jos vykdymą. Patys šios konstitucijos nuostatai leidžia sultonui atidėti Rūmų posėdžius, šaukti jų sesijas, paleisti Rūmus. Abdul-Hamidas šiomis teisėmis ir pasinaudojęs, tačiau konstitucija, kaip šalies pagrindinis įstatymas, likusi nepaliesta. Šitokia buvo *jaunųjų turkų tezė.* Reikėjo tiktai pasiekti to, kad būtų pradėta konstitucija vykdyti, kad būtent Rūmai būtų sušaukti (žinoma, ir išrinkti).

Šitoks buvo būvis XX amžiaus pradžioje. Inteligentinis, ne masinis jaunųjų turkų judėjimo pobūdis vertė juos ieškoti priemonių savo politiniams tikslams pasiekti *ne revoliucijoje, bet perversme.* Išviso turkų liaudis dar buvo atsilikusi, ji nebūtų supratusi ir nebūtų konstitucinio liberalinio judėjimo griežtai parėmusi. Tai buvo viena priežastis, dėl kurios jaunieji turkai nepasirinko revoliucijos kelio. Šis kelias jiems atrodė netikras; jie nebuvo demagogai; jie buvo pasiryžę Turkų valstybę gydyti, nors ir prieš patį turkų liaudies nusistatymą; liaudies prietarai, liaudies tradicinė nuotaika veikė kaiptik prieš reformas. Sąmokslo kelias jiems rodėsi tikresnis. Šia prasme juos veikė ir *Rusijos pavyzdys:* 1905 m. Rusijos revoliucija buvo stipri masiniu judėjimu; jos priemonės buvo — politiniai streikai, sukilimai; dėl to ji neturėjo valdančiojo branduolio, neturėjo tikslios organizacijos; ji buvo gaivalinė. Jos priešas, carizmas, būdamas organizuotas ir šiek tiek suvaldąs kariuomenę, kuri iškarto buvo demoralizuota pralaimėtu karo su Japonais, pamažu atsigavo nuo pirmų revoliucijos smūgių ir, valdydamas ginklą bei organizuotą jėgą, numalšino revoliuciją: didžioji neorganizuota jėga pagaliau pasidavė mažesnei organizuotai jėgai, ir revoliucija buvo nugalėta. Iš šio jaunųjų turkų ir buvo padaryta išvada, jog laimėjimo kelias vedąs per tikslią, kad ir nedidelių jėgų, organizaciją, per sąmokslą ir perversmą; o ypatingai esą reikalinga sunaudoti savo tikslams kariuomenę.

Tarp 1905—1908 m. jaunieji turkai rengiasi savo sumanytą darbą atlikti. Jie organizuojasi patys, įtraukia į savo organizacinius kadrus jaunuosius karininkus bei puskarininkius ir taip perkelia sąmokslą į kariuomenę, palikdami sau organizacinį vadovavimą. Jų šiam tikslui pasirinktoji organizacijos forma — tai buvo *frankmasonerija.* Jie eina į kontaktą su Prancūzų masonų *Didžiaisiais Rytais,* su kuriais juos suartina klasikinė liberališkai demokratinė Didžiosios Prancūzų Revoliucijos ideologija, pagrįsta žmogaus ir piliečio teisėmis bei reprezentacine demokratine valstybės valdžios santvarka, įsteigia pirmas Turkų *masonų ložes* Prancūzų Didžiųjų Rytų glėby, o išsiplėtę — išsiskiria į autonominę tautinę (valstybiškai tautinę) *Turkų masonų organizaciją.*

Greitu laiku jaunųjų turkų organizuojamas masonų judėjimas žymiai išsiplėtė ir sustiprėjo. Į masonų organizaciją

įtraukiami ir karininkai bei puskarininkiai. Judėjimo obalsis: konstitucija ir ottomanizmo idealai.

Turkų tos gadynės masonai — patriotai, bet patriotai ne nacionalistai, bet valstybininkai. Jųjų idėja — sustiprinti ir sucementuoti Turkų imperiją iš visų į ją įeinančių gaivalų, tiek turkų, tiek kitataučių, tiek mahometonų, tiek krikščionių ir žydų, visus sutaikius ir patenkinus *bendrojoje visiems tėvynėje* — ottomanų imperijoje. Jie tikėjosi šiuo būdu visus surišti į vieną solidarų bloką, į vieną bendrą valstybinį vienetą, kaip kad vieninga yra prancūzų valstybinė tauta, kuri susideda, be tikrų prancūzų, iš provansalų, baskų, bretonų, flamandų ir kitų, kalbančių įvairiomis kalbomis ir tarmėmis, bet sudarančių vieną tvirtą bendrosios tėvynės bloką, pasiryžusių tęsti savo valstybinį bendravimą ir ginti jį bendromis pajėgomis, nesvajojant apie kažkokį tėvynės suskaldymą atskiromis valstybėmis. Jie tikėjosi šiuo *ottomanizmu* pašalinti įvairių krikščionių tautų, taip pat arabų ir kitų, valstybinį separatizmą ir kartu tuo pačiu atimti svetimoms valstybėms progą ir pagrindą kištis į Turkijos vidaus santykius ir savo intrigomis kelti viduje priešvalstybinius judėjimus, kad vėliau jos turėtų progos kelti karą prieš Turkiją tariamai skriaudžiamuosius užtariant, o ištikrųjų grobiant Turkijos žemes savo egoistiniais imperializmo tikslais. Šis tarptautinis *Turkijos garbės ir saugumo* momentas, jaunųjų turkų masonų judėjimo keliamas, buvo ypatingai vertinamas kariuomenės, ir todėl karių tarpe jisai žymiai praplito ir tapo populiarus.

Masonų ložų ypatingai priviso Europos Turkijoje, maišytos gyventojų sudėties provincijose. Stipriausias judėjimo centras buvo *Makedonijoje*, o ypač Makedonijos uosto mieste — *Salonikuose*, kuriame buvo, taip sakant, judėjimo ir visos jo organizacijos *generalinis štabas*.

Pats perversmas, kuris atgaivino konstituciją, įvyko kaip farsas. Patys jaunieji turkai stebėjosi, kad tai jiems taip greitai ir lengvai pavyko; jie patys to nelaukė. 1908—1909 metai buvo sunkūs Turkijos likimui; iš vidaus ir iš oro rinkosi debesiai, kurie pranašavo audrą. Tais metais Austrija paskelbė Bosnijos aneksavimą, Bulgarija nutraukė savo priklausomybės ryšius su Turkija, albanai buvo sukilę, o, be to, atėjo gandai apie Rusų caro pasikalbėjimus su kaikurių kitų valstybių valdovais dėl

Turkijos likimo; esą, šiais pasikalbėjimais buvę nuspręsta likviduoti Turkų valdymą Europoje ir galutinai pagrobti Konstantinopolį, pavarius turkus į Aziją.

Nervingoje politinėje Turkijos atmosferoje ypač šie gandai sukėlę triukšmo ir neramumo. Tai atsiliepė *kariuomenėje*, kurioje prasidėjo *bruzdėjimas. Du puskarininkiai — Enver'as ir Niazi* — su savo dalimis *sukilo*. Jaunieji turkai palaikė judėjimą, siųsdami iš įvairių Europos Turkijos, o ypač Makedonijos, vietų telegramas į Konstantinopolį, į sultono rūmus, triukšmingai perdėdami ir iškreipdami faktus. Šiomis triukšmingomis žiniomis buvo inscenizuotas karinis sukilimas, o paprastas bruzdėjimas virto maištu, kuriuo patikėjo ir sultonas — senis Abdul-Hamidas, ir vyriausybė, ir sostinės spauda bei viešoji nuomonė. Ministerių kabinetas, susirinkęs, konstatavo, kad sukilimo tikslas, 1876 m. konstitucijos įgyvendinimas, nesąs priešingas veikiantiems įstatymams, nes konstitucija nenustojo galios, tiktai jos vykdymas buvo „laikinai" sustabdytas. Tad sultono kalifo įsakymu buvo paskelbti Rūmų rinkimai ir jų sušaukimas. 1908 m. gruodžio mėn. *Turkų parlamentas po 30 metų pertraukos vėl susirinko*. Sosto kalboje *sultonas Abdul-Hamidas* kalba apie valstybės konstituciją, kaip nusistojusį Turkų valstybės įstatymą, kurį tiktai laikinosios priežastys neleidžiančios vykdyti, duodamas suprasti, jog kaltė už tai tenkanti nesąžiningiems ir suinteresuotiems valdovo patarėjams.

Pirmas parlamento darbas buvo 1876 m. *konstitucijos reforma*. Konstitucija liko ta pati, tiktai atskiri kaikurie jos straipsniai buvo pakeisti. Pakeitimas buvo paskelbtas 1909 m. rugpiūčio mėn. Ši reforma sutvirtino Turkijoje *parlamentinį režimą* (pertvarkytas ministerių skyrimas, konsoliduotas kabinetas, sutvarkytas parlamento paleidimas, kontrasignacija ir ministerių kabineto politinis atsakingumas prieš rūmus). Tarp kito ko išbrauktas ir garsus 113 str., leidžiąs sultonui ištremti kiekvieną pilietį.

Kol dar parlamente buvo svarstoma ši konstitucijos reforma, senis Abdul-Hamidas pamėgino dar sykį sugrąžinti sau absoliutinę valdžią. Jo draugų inspiruotos kariuomenės dalys 1909 m. kovo mėn. padarė *reakcinio pobūdžio sukilimą*, reikalaudamos panaikinti konstituciją ir restauruoti senąjį kalifatą su panislamizmu ir neaprėžta sultono galia. Tačiau atvykusi iš

Salonikų jaunųjų turkų draugo Mahmudo-Ševketo-Pašos kariuomenė numalšino sukilimą. Atstovų Rūmai, susekę šiame sukilime *Abdul-Hamido* ranką, *pašalino senį nuo sosto.* Nauju sultonu buvo paskelbtas *Mehmed-Rešad.*

Konstitucijos reforma, įvykusi 1909 m. ir tęsiama toliau debatais dėl atskirų konstitucinių nuostatų ir principų pakeitimo, visdėlto paliko stiprią galią sultono rankose, ypač Senato konstrukcijos atžvilgiu (visi senatoriai buvo sultono skiriami).

Jaunųjų turkų valdymas nebuvo jiems lengvas. Iš vienos pusės, Turkijai buvo lemta kaiptik šiuo laiku pergyventi pačius sunkiausius ir kritingiausius valstybinio gyvenimo metus. Iš kitos pusės, šalis dar neturėjo konstitucinio gyvenimo tradicijų, neturėjo prityrimo, nemokėjo taikintis prie naujų viešojo gyvenimo formų. Pagaliau jauniesiems turkams teko pergyventi tragiškas jų giliausios ideologijos krizis, kuris gal sunkiau juos užgavo, negu visos išorinės nelaimės, šiuo laiku palietusios Turkiją.

Visos jaunųjų turkų judėjimo ir organizacijos viršūnėje stovėjo vad. *Vienybės ir Pažangos Komitetas* (rodos, šis pavadinimas — *vienybė ir pažanga* — yra kilęs iš pirmosios centrinės jaunųjų turkų masonų ložos vardo).

Ottomanizmo idealas, priimtas jaunųjų turkų, pasirodė visiškai netaikintinas Turkijai. *Ottomanizmas,* išsižadėdamas tikybinio panislamizmo, jungiančio turkus su visu plačiu mahometonų pasauliu ir darančiu turkų jėgas organizuotu šio pasaulio avangardu, ir pakeisdamas šį nusigyvenusį panislamizmą teritoriniu Turkijos valstybingumu, svajojo apie *vieningą nedalomą Turkiją,* kuri būtų visiems savo piliečiams gera ir brangi motina, jų visų lygiai mylima ir palaikoma, kaip bendroji jų *visų tėvynė.* Reikėjo, kad šitoksai idealas būtų ne tiktai turkų, bet ir kitų Turkijos tautų priimtas, kad būtent šios tautos pačios panorėtų ottomanizuotis ir išsižadėtų savo separatistinių idealų. O jos to kaiptik nenorėjo. *Ottomanizmas pavėlavo bent šimtmečiu.* Dar Tanzimato laikais jisai buvo lengviau įgyvendinti. Išviso, kol dar Balkanuose nebuvo įsikūrusios ir įsigalėjusios vietos tautų valstybės — Graikija, Rumunija, Serbija, Bulgarija, tol Turkijos valdiniai krikščionys — graikai, rumunai, serbai, bulgarai — būtų lengviau palenkti į ottomanizmą; už pilietinę laisvę ir lygybę, už valstybinę savo reikalų globą jie

gal ir būtų virtę lojaliais ottomanais; būdami Turkijoje aprūpinti ir patenkinti, jie nebūtų pasidavę vylingiems Rusijos bei Austrovengrų kurstymams, o savųjų valstybių, dar nepriklausomybės neragavę, nebūtų tikėję įkurti. Bet jau XX amžiaus pradžioje padėtis buvo kitokia. Kiekvienas šių tautų likutis, gyvenąs Turkų tebevaldomose Balkanų provincijose, turėjo greta, artimoje kaiminystėje, *savo nacionalinį valstybinį centrą*, į kurį jisai orientavosi. Pakeisti šis savo užaugintas valstybinis nacionalizmas bendruoju Imperijos ottomanizmu šioms tautoms nebuvo prasmės, juo labiau, kad šiuo turkų siūlomu ottomanizmu jos, krikščionių tautos, nepasitikėjo; jie šį obalsį girdėjo iš turkų lūpų seniai ir daug sykių; dar nuo Tanzimato laikų joms buvo kalbama apie ottomanizmą, žadėta daug, bet galų gale jos nieko iš to ottomanizmo nėra gavusios; kas jų pasiekta — tas buvo tiktai karais ir sukilimais iškovota bevykdant savo nacionalizmo idealą, o ne ottomanizmu laimėta.

Ir štai jauniesiems turkams, laimėjusiems kovą su panislamizmu ir paėmusiems į savo rankas valstybės valdžią ottomanimui įvykdyti, į jų „broliškus" ottomanistinius pasiūlymus kitoms Turkijos tautoms bendradarbiauti ir bendromis pajėgomis kurti bendrąją Imperijos tėvynę, — tų tautų buvo atsakyta *nacionalizmu* ir atskiros kiekvienai tautai padėties, atskiros tautiškai teritorinės autonomijos reikalavimais.

Padėtis buvo pikčiau, negu tragiška; ji buvo *tragikomiška:* pasirodė, kad ottomanizmo, kurio vardu kovojo jaunieji turkai, niekas nenori: turkų liaudies daugumas, jų masė, dar buvo linkusi į tradicinį panislamizmą ir ottomanizmo idėjos dar nesupranta; o kitos tautos, išsvajoti būsimieji ottomanai, šios joms peršamos malonės nenori ir kratosi ottomanizmu, laikydamosios kiekviena savo nacionalizmo, kurio siekimai buvo aiškiai *separatistiniai*. Jaunieji turkai pasijuto baisiai izoliuoti su savo liberaline ottomanistine ideologija. Reikėjo *įgyvendinti ottomanizmas kovojant prieš ottomanus.*

Jaunieji turkai atsidūrė kryžkely. Jie pyko. Ne tiktai krikščionių tautos — Makedonijos, Senosios Serbijos, Albanijos serbai, Makedonijos ir Turkijos bulgarai, Epiro, Makedonijos, Kretos, salų, Mažosios Azijos pakraščių, Konstantinopolio ir visoje Imperijoje išmėtyti graikai, pagaliau Azijos armėnai, bet ir mahometonų tikybos neturkų tautos — Europos albanai

ir Azijos bei Afrikos arabai — ėmė kelti savo atskiro nacionalizmo vėliavas, paneigdami jaunųjų turkų ottomanizmą. Visur iš visų pusių sukilimai, autonomijų reikalavimai. O jaunieji turkai buvo šalininkai kaiptik vieningos unitarinės liberalinės valstybės, be jokių autonomijų. Autonomija, kaip jie iš Turkijos prityrimo žinojo, tai kelias į separatizmą, į provincijų visišką nepriklausomybę arba į jų įjungimą į kurią nors kaimyninę valstybę.

Iškarto jaunieji turkai ėmė kovoti su autonominiu kitų tautų judėjimu ir su pasikartojančiais sukilimais. Į šios rūšies judėjimus ir reikalavimus jie reagavo *represijomis*, kurių žiaurumas galėjo drąsiai konkuruoti su sultono despotizmo gadynės žiaurumu. Žinoma, tai negalėjo santykių pataisyti ir pakelti tautų simpatijų jaunųjų turkų skelbiamam ottomanizmui. Jaunųjų turkų nusivylimas, žiaurios represijos, ottomanizmo krizė pagreitino *1912 m. Balkanų karą*, kurio Turkai nelaukė ir kuris jiems buvo nelaimingas.

Šiuo karu jie *prarado didžiausią savo teritorijos dalį Europoje*. O 1914 m. atėjo *Didysis karas*, kuriame Turkai atsidūrė Vokietijos ir Austrovengrų šalininkų eilėse. Jie buvo visokiais būdais ir frontais puolami ir atakuojami — Dardanėliuose, iš Makedonijos pusės, Mezopotamijoje, iš Užkaukazio Armenijoje... Jie gynėsi, kartais patys puolė, kovojo drąsiai, bet visdėlto liko nugalėti.

Tačiau ne šios Didžiojo karo kančios sudaro svarbiausią ir įdomiausią tolimesnės politinės Turkų evoliucijos elementą, bet visai kas kita. Turkija — vienintelė Didįjį karą pralaimėjusių valstybių, kuri *ne tiktai nusikratė šio pralaimėjimo padariniais, bet ir sugebėjo pakilti ir su nepaprasta energija bei pakelta optimistine nuotaika įžengti į naują gyvą valstybės atgaivinimo ir sustiprėjimo kelią*. Turkijos Didžiojo karo bendrininkės — Bulgarija, Vengrija, Austrija, Vokietija — ikišiol nepasitaisė nuo gautų smūgių, velka savo prislėgtąjį likimą ir, kaip našlės, verkia savo prarastos laimės ir didybės svajonių. Turkija jų tarpe viena gyva ir energijos kupina — nieko neverkia ir jokių prarastų svajonių nesigaili; atvirkščiai, ji kaiptik svajonėmis, idealu ir kūryba yra gyva ir eina stipryn. Kodėl? Ar ji mažiau, negu jos bendrininkės, prarado? Rodos, kaiptik atvirkščiai. Teritorijos atžvilgiu Balkanų ir Didžiojo

karo padariniai taip Turkiją iš visų šonų apdraskė, kaip Austriją ir Vengrus. Beveik visos *Europos* (Balkanų) provincijos, be to, *Arabija, Palestina, Syrija* — atkrito nuo valstybinio Turkų Imperijos junginio. Tai, kas dar liko turkiška — didžiulė *tautinė Turkų Anatolija* Azijoje su vakarų pakraščiais Europoje ir rytų pakraščiais prie sovietinės Armenijos ir sovietinio Azerbeidžano, tai didysis nacionalinis Turkų branduolis su kurdais ir armenais rytų pakraščiuose, bulgarais — vakarų pakrašty, žymiai sumažėjusiu kiekiu išmėtytų graikų ir kosmopolitiniu Konstantinopoliu. Kitataučių (neturkų) elementas tiek sumažėjo šiame teritoriniame buv. Turkų Imperijos likuty, kad prieškarinei ottomanizmo ideologijai nebūtų buvę čia kas veikti. Kodėl gi Turkija taip lengvai pergyveno pralaimėto karo krizį? Beabejo, todėl, kad kaiptik tuo laiku *Turkai pakeitė savo idealą* ir kartu su juo — *savo politinius obalsius ir siekimus.*

Balkanų karas, išdalies ir Didysis karas arba bent Turkų jame dalyvavimas, — tai buvo dar ottomanizmo evoliucijos vaisiai. Ir abu pralaimėtu karu sudavė, beabejo, didžiausius smūgius ottomanizmui. Jie lyg atkirto nuo Turkijos visus arba beveik visus ottomanus neturkus, *palikę Turkijoje tiktai turkus.* Ottomanizmo idėjai tai buvo mirties smūgis. Balkanų karas atkirto nuo Turkijos beveik visas jos krikščionių žemes ir Albaniją Europoje, Didysis karas atkirto Arabiją, Mezopotamiją, Palestiną, Syriją. Liko, kaip sakėme, turkiškoji Anatolija su vakarų ir rytų pakraščiais Europoje ir Azijoje.

Jeigu ottomanizmas dar būtų turkų tarpe gyvas ir sveikas, tokie smūgiai būtų turkus prislėgę. Bet kaiptik tuo pačiu laiku turkai patys nusikratė ottomanizmu ir faktų bei tam tikro judėjimo įtakoje pakeitė viešpatavusią jų šviesuomenėje ideologiją.

Mes jau buvome kalbėję apie ideologinį ottomanizmo krizį jaunųjų turkų tarpe tuoj po jų laimėto 1908-1909 m. perversmo. Jie atsidūrė kryžkely. Ottomanai neturkai ėjo prieš juos ir į peršamąjį jiems ottomanizmą atsakė savo tautiniais nacionalizmais, iš esmės separatistiniais. Kaiptik tuo laiku atsirado Turkijoje vienas *naujas socialinis elementas,* atvykęs iš kitur, negausus, bet stiprus savo įsitikinimu, pasiryžęs plėsti turkų tarpe savo naująją ideologiją, kurio palinkimai buvo iš esmės

priešingi ottomanizmui ir kuris todėl, kad ir visa širdimi simpatizuodamas Turkijai ir jungdamas savo ideologiją su Turkų valstybe, su tam tikru pasitenkinimu žiūrėjo į ottomanizmo bankrotą. Galima sakyti, kad šis elementas slaptai džiaugėsi Turkų teritoriniais pralaimėjimais, išjungiančiais iš valstybės neturkų tautybės gyvenamas žemes, nes šiuo buvo kaiptik atidaromas kelias į naująją ideologiją turkų šviesuomenės ir liaudies sąmonėje. Šis naujas socialinis elementas, tai buvo *turkų ir totorių kilmės politiniai emigrantai, buvę Rusų 1905 m. revoliucijos veikėjai,* pabėgę iš Rusijos į artimą jiems Turkiją. Jų tarpe buvo žmonės energingi, įžymūs, tvirtos ideologijos. Jie atnešė su savimi *naująjį nacionalistinį panturanizmo ar pantiurkizmo idealą,* kuris turkų tarpe ikišiol buvo nežinomas. Tiek tradicinis turkų panislamizmas, tiek moderninis jų ottomanizmas jiems buvo lygiai svetimi.

Kad *turkų nacionalizmas,* kuris atgaivino Turkiją po Didžiojo karo, *gimė ne pačioje Turkijoje, bet Rusijos teritorijoje* tarp tiurkiškos arba turaniškos kilmės tautų ir tautelių, gyvenančių Kaspijos pajūry, Volgos baseine, vidurinėje Azijoje ir Sibire ir *pakilęs 1905 m. revoliucijoje buvo iš ten politinių emigrantų į Turkiją atgabentas, — tai faktas.* Bet ottomanizmo krizis ir teritoriniai Turkijos pralaimėjimai žymiai palengvino šio nacionalizmo įsitvirtinimą turkų tarpe. Į visų kitų ottomanų nacionalizmus turkams neliko nieko kito, kaip atsakyti *savo turkišku nacionalizmu.* Jie taip ir padarė, įkalbėti savo Rusijos giminaičių.

Iš emigrantų turkai sužinojo apie *nacionalinį judėjimą,* kilusį įvairių Rusijos teritorijoje gyvenančių tiurkiškų ir turaniškų tautų, išmėtytų milžiniškame žemės plote nuo Volgos, Kaspijos jūros ir Persijos iki Šiaurės Ledinuotojo vandenyno, ir apie ryšius tarp visų šitų nacionalinių judėjimų. Panturanizmas — *naujos galingos visų turaniškos kilmės tautų — turkų, totorių, kirgizų, baškirų, jakutų, Altajaus turkų* — federacijos idėja rado karštų entuziastų pačių jaunųjų turkų tarpe. Vienas toks *panturanizmo ideologas, Zija-Hek-Alp,* dar prieš Karą buvo Vienybės ir Pažangos centro komiteto narys. Dar 1911 m. į šios partijos centro komitetą jau buvo išrinkti keli įžymūs Rusijos panturanizmo lyderiai — *Haspinskas, Ali-Hussein-Zadė* ir *Akčura* — iš politinių emigrantų tarpo.

Nauja nacionalinė turkų orientacija į tiurkizmą arba panturanizmą išdygo ir subrendo labai greitu tempu. Ottomanizmas buvo užmirštas ir palaidotas.Tarp vad. *tiurkizmo* ir *panturanizmo* yra, taip sakant, kiekybinio turinio santykis; tai yra lyg kiekybiniai vieno idealo laipsniai, tarp kurių dar yra kartais dedamas trečias — tarpinis — laipsnis, vadinamas *ohuzianizmu.*

Tiurkizmu vadinamas siauras valstybinis turkų nacionalizmas. Tiurkizmas, kaip sako *Zija-Hek-Alp* savo rašiny *„Tiurkizmo pagrindai"*, reiškiąs visų svetimų neturkų gaivalų Turkų valstybėje *asimiliaciją*, o jiems nesutinkant asimiliuotis, jų visišką iš Turkijos *pašalinimą;* tai reiškia taip pat *turkų kalbos nuvalymą nuo arabiškų priemaišų* ir jos suderinimą su *turaniškomis šaknimis*, pagaliau turkų nacionalistinės kultūros įkūrimą; be to, tiurkizmas esąs *prieštikybinis* — jisai *kovojąs su islamu, atgręždamas turką nuo Mekkos į Altajų.*

Antras tiurkizmo laipsnis, to paties *Zija-Hek-Alp'o* apibūdinimu, esąs *ohuzianizmas;* jisai reiškiąs *valstybiškai nacionalinį ir kultūrinį tų šalių suvienijimą,* kuriose gyvena *Ohuzo* ainiai, pirmoje eilėje — *Turkijos ir abiejų Azerbeidžiano* — buvusiojo Rusų, dabar *sovietinio Azerbeidžiano* ir *Persų Azerbeidžiano.*

Pagaliau *turanizmą Zija-Hek-Alp* apibūdina kaip judėjimą, jungiantį atskiras išmėtytas tiurkiškai totoriškos kilmės tautas. Turaniškas pasaulis apimąs milžinišką išdalies rytų Europos, o ypatingai Azijos plotą, į kurį įeina: Balkanų dalis, Mažoji Azija, Krymas, Kaukazas, Dagestanas, Astrachanė, Volgos sritis, Saratovas, Samara, Kazanė, Ufa, Orenburgas, Sibiras, Mongolija, Kinų ir Rusų Turkestanas, Buchara, Chiva, Chorazanas, arba Chorezma, Kaspijos pietų pakrantis ir abu Azerbeidžianai. Tai yra panturaniško maksimalizmo svajojamoji sritis; kitos panturanizmo srovės, vadinamos *pantiurkizmu,* kiek susiaurina šią sritį. Panturanistai ar pantiurkistai, neišskiriant paties *Zijos-Hek-Alp'o,* nemano visame šiame plote įkurti vieningos nacionalinės turkų tautos, vieningos nacionalinės kultūros ir unitarinės valstybės. Jie pripažįsta, kad kitos turkų totorių kilmės tautos, gyvenančios šioje teritorijoje, norinčios arba norėsiančios įkurti *savo atskiras nacionalines kultūras* ir įsteigti, greta Turkijos, *savo nacionalines totorių, kir-*

kizų, baškirų, jakutų, Altajaus turkų ir kitų valstybes. Tačiau jos visos turėsiančios sudaryti vieną galingą *Turano federaciją.*

Šitokios nacionalistinio pobūdžio idėjos ėmė plėstis turkų tarpe dar prieš Balkanų ir Didįjį karą ir Didžiojo karo metu. Ir charakteringa, kad kai liberalinės ottomanizmo idėjos plėtėsi beveik išimtinai tarp šviesuomenės, sudarančios visą jaunųjų turkų kontingentą, ir turkų liaudies beveik nepalietė, tai naujas nacionalistinis judėjimas, ypač po Didžiojo karo, energingai ėjo gilyn į turkų liaudies mases, tapdamas populiariniu ne tiktai šviesuomenės, bet ir liaudies judėjimu. Šis judėjimas, kuris Turkiją po Didžiojo karo atgaivino ir sutvirtino, yra įvairiais vardais žymimas. Kartais, atsižvelgiant į jo turinį, jis vadinamas *turkų nacionalinė revoliucija,* arba atsižvelgiant į ryškų šio judėjimo vado vaidmenį, jisai vadinamas *kemalistiniu judėjimu,* arba pagaliau, atsižvelgiant į šio judėjimo centrą, jis vadinamas *Anatolijos judėjimu,* arba *Angoros judėjimu.* Ir reikia pastebėti, kad šio ideologiškai nacionalistinio judėjimo metodai ir jo nustatyti konstrukcijos pagrindai yra *grynai demokratiniai.* Iš tarpo daugelio žymių valstybės vyrų, kurie po Didžiojo karo įvairiose valstybėse griebėsi perversmo valstybės padėčiai sustiprinti ir santykiams pertvarkyti, kaip Leninas Rusijoje, Musolini Italijoje, maršalas Pilsudskis Lenkijoje, Primo-de-Rivera Ispanijoje, karalius Aleksandras su generolu Živkovičiumi Jugoslavijoje, Hitleris Vokietijoje, — turkų *Mustafa-Kemal-Paša,* būdamas lygus didžiausiems jųjų, yra vienintelis, kuris tvirtai vedė valstybę nuosekliu *demokratijos keliu,* nesvyruodamas ir nesiorientuodamas į jokias kitas santvarkos formas. Ir jei apie kemalizmą sakoma *(Zarevand, „Turcija i Panturanizm",* Paryžius, 1930 m.), kad tai esąs „šimtaprocentis tiurkizmas", tai lygiai taip pat galima apie jį pasakyti, kad jisai esąs „šimtaprocentis demokratizmas".

Šios kemalistinės „nacionalistinės turkų revoliucijos" eiga buvo bendrais bruožais šitokia. Nebegalėdami tęsti karo, prisipažindami jį pralaimėję, 1918 m. spalių mėn. turkai kapituliuoja. 1918. X. 30. priešininkai pasirašo su Turkais *Mudroso paliaubas.* Pagal šiuos paliaubų nuostatus, sąjungininkams, Turkų priešininkams, leidžiama Turkų teritorijoje užimti visos strateginės pozicijos, kurios jų bus rastos saugumo sumetimais reikalinga užimti. Tai atidarė galimumą *okupuoti betkurią*

Turkų teritorijos vietą. Sąjungininkai, ir ypač Graikai, plačiai šiuo pradėjo naudotis, siekdami įvairių savo grobimo tikslų. Galingas Britų ir Graikų laivynas užima vietas ties Konstantinopoliu, Turkijos Europos daly Turkija okupuojama Graikų, Italai daro okupacinį desantą Adalijoje, Anglų kariuomenė užima Mosulą ir įvairias Anatolijos geležinkelio vietas, Graikų kariuomenė, dalyvaujant Britų laivynui, daro desantą Smyrnoje ir žengia į Mažąją Aziją gilyn. Visa tai įvyksta tarp Mudroso paliaubų pasirašymo ir 1919 m. vasaros.

Turkų nacionalistai negali pakęsti susidariusios padėties, kuri užgauna jų jausmus, žemina jų tėvynės garbę ir gresia valstybės saugumui. Jie pradeda bruzdėti; juos palaiko užgauti jausmai. Sultonas ir oficialinė Turkijos vyriausybė Konstantinopoly jokio autoriteto nė šaly, nė priešų akyse neturi; jie virsta žaislu priešų rankose.

Nacionalinio judėjimo priešakin stoja Mustafa-Kemal-Paša, populiarus generolas, pasižymėjęs Didžiojo karo metu begindamas Dardanėlius ir Konstantinopolį. Būdamas paskirtas trečiojo kariuomenės korpuso inspektoriumi, 1919 m. gegužės mėn. Mustafa-Kemal-Paša išvyksta iš Konstantinopolio į Anatoliją. Kaiptik tuo laiku Graikai buvo padarę desantą Smyrnoje.

Mustafa-Kemal-Paša tuojau pradeda organizacinį darbą, kurio tikslas yra parengti pasipriešinimą. Šiam darbui steigiama plati organizacija, pavadinta *Anatolijos bei Rumelijos teisėms ginti sąjunga.* Stovėdamas šios sąjungos viršūnėje ir josios vardu Mustafa-Kemal-Paša pradeda veikti. Jisai sušaukia vieną po kito *du kongresus,* pirmąjį — *Erzerume,* antrąjį — *Sivase.* Šie kongresai paruošė judėjimo programą ir iškėlė judėjimo vadus. Sivaso kongrese buvo sudarytas vad. *Hiati-itemsilije* — komitetas, būsimos Angoros vyriausybės branduolys. Tuo tarpu oficialinė Turkų vyriausybė Konstantinopoly, veikiama svetimų valstybių ir suprasdama, jog Kemalio judėjimas atima valdžią iš jos rankų, ėmė jį smerkti. Šeik-ul-Islam paskelbė Mustafą-Kemal ir jo šalininkus tėvynės išdavikais; iš Kemalio buvo atimta kariuomenės inspektoriaus vieta. Jisai pasiuntė į Konstantinopolį savo atsistatydinimo iš kariuomenės pareiškimą, bet pats vykti į Konstantinopolį atsisakė. Jis pa-

liko Anatolijoje tęsti savo organicinio ir kartu ginklavimosi darbo.

Mustafai-Kemaliui iškėlus reikalavimą sušaukti Tautos atstovybę (parlamentą), kuris, jo nuomone, turėjo susirinkti ne okupantų užimtame Konstantinopoly, bet kur nors ten, kur okupantų nėra, sultono vyriausybė, norėdama nukonkuruoti Mustafą-Kemalį, pati pasiskubino sušaukti parlamentą, bet, žinoma, Konstantinopoly. Kadangi paskutinio parlamento žemesnieji rūmai buvo paleisti, tai dabar buvo paskelbti nauji rinkimai, kurie davė nacionalistinį atstovybės daugumą. Žymus atstovų skaičius priklausė kemalistiniam judėjimui.

Parlamentas susirenka Konstantinopoly. 1920 m. sausio mėn. atstovų nacionalistų grupė įneša į parlamentą vad. *Tautinės santaikos (Mitak-i-milli)* projektą. *Mitak-i-milli* — tai yra tų reikalavimų ar sąlygų minimum, kurių patenkinimas, projekto autorių nuomone, galėsiąs laiduoti Turkų valstybės nepriklausomybę ir kurių pagrindais Turkų nacionalistai sutinką pasirašyti teisingą ir pastovią taikos sutartį. Štai svarbiausios Mitak-i-milli sąlygos: *a)* okupuotų Arabų sričių likimas turįs būti išspręstas plebiscitu; *b)* taip pat plebiscitu turįs būti nustatytas vakarų Turkijos likimas; *c)* turkų daugumo gyvenamos sritys jokiu būdu negalėsiančios būti iš Turkijos išskirtos; *d)* Marmuro jūros ir Konstantinopolio saugumas turįs būti laiduojamas; *e)* kapituliacijos turinčios būti panaikintos (kapituliacijomis vadinami aktai, kuriais svetimos valstybės įvairiais laikais išsiderėjo sau teisę kištis į Turkų vidaus reikalus, ypač kontroliuodamos Turkų valdžios organų veikimą Turkų valdinių krikščionių atžvilgiu ir vykdydamos kaikurias tiesiogines valstybės funkcijas savo piliečių atžvilgiu Turkijos teritorijoje).

1920 m. vasario mėn. Turkų parlamentas *Mitak-i-milli priėmė.* Į tai Europos valstybės atsakė *desantu į Konstantinopolį,* jo okupavimu, parlamento pašalinimu jėga ir kaikurių atstovų suėmimu. Kiti atstovai pabėgo į Anatoliją.

Mitak-i-milli sudaro labai charakteringą Turkų nacionalistinės programos dokumentą. Mes matome, kad jis daro principišką skirtumą tarp turkų gyvenamų ir neturkų gyvenamų šalių, įeinančių į Turkų valstybės sąstatą. Turkų gyvenamas žemes jisai laiko pačia savo esme priklausančiomis Turkijos

valstybei; apie jų išjungimą iš valstybės negalį būti ir kalbos, joks plebiscitas šio junginio nutraukti negalįs. Už tai *neturkų gyvenamos žemės,* kaip *Arabų šalys* ir maišyto sąstato *Turkija,* galinčios sau pačios *plebiscitu išspręsti savo valstybinį likimą;* jųjų ryšys su Turkijos valstybe esąs neesminis ir turkai, patys sau reikalaudami laisvės, smurtu jų laikyti savo valstybėje nenorį. Tačiau yra dar viena neturkų arba negrynai turkų gyvenama šalis Turkijos sąstate, apie kurią Mitak-i-milli tyli: tai yra turkiškoji *Armenijos* dalis. Jos atžvilgiu plebiscito principas nekeliamas. Ar tai atsitiktinis užsimiršimas? Anaiptol. Turkų nacionalizme Armenijos klausimas turi ypatingos reikšmės, kuri neleidžia Turkams išsižadėti šios šalies. Armenija atidaro Turkams kelią į Azerbeidžianą ir tuo pačiu yra raktas iš Turkijos į Turaną; ši šalis, priklausydama Turkijai, jungia ją su visomis turaniškomis tautomis, o būdama nepriklausoma, skiria ją nuo tų tautų. Ir todėl Turkai, sutikdami išsižadėti visų neturkų provincijų, Armenijai daro išimtį ir jos suturkinimą laiko nacionalinės programos elementu.

Anglų okupacija Konstantinopoly, parlamento išvaikymas, atstovų suėmimai — vaizdžiai parodė, kokia yra oficialinės Turkų valdžios Konstantinopoly galia, koks yra sultono valdžios autoritetas ir kas yra tikras oficialinis Turkijos valdovas. Faktai įrodė Mustafos-Kemalio-Pašos žodžių teisybę. Jisai visą laiką sakė, jog laisvos valstybės vyriausybė negalinti būti okupuotoje valstybės sostinėje, nes ji turinti virsti okupantų verge ir tarnauti jiems, o ne savo valstybei. Sultono vyriausybė, patekusi į okupantų nelaisvę, nesanti Turkijos tautinė vyriausybė ir neturinti nė jėgos, nė autoriteto rūpinti valstybinius reikalus. Įvykę faktai, patvirtinę Kemalio tezę, galutinai sugriovė Konstantinopolio autoritetą šaly, o už tai žymiai pakėlė Kemalio autoritetą. Viskas, kas turkų tarpe buvo gyva, suprato, kad sultonas ir ministerių kabinetas su didžiuoju viziriu ir Šeiku-ul-Islamu Konstantinopoly — tai *tiktai bejėgės marionetės okupantų anglų rankose,* tai tiktai tušti tradiciniai titulai ir vardai, į kuriuos įsiliejo svetima esmė ir priešo jėga. Ir visa gyva Turkija atsigręžė nuo šios orficialinės valdžios šmėklos, vaidinančios kažkokią komediją prie senosios panislamiškos ir ottomaniškos Turkijos imperijos lavono.

Greta anosios mirusios ir pūnančios Turkijos lavono, *Ana-*

tolijoje auga ir organizuojasi jaunoji gyva ir energinga laisva nacionalinė Turkija — Kemalio-Pašos Turkija, kurios valdžia yra aprūpinama privatinės savanorių organizacijos jėgomis, veikiančiomis socialinio solidarumo principu.

Stovėdamas *Anatolijos bei Rumelijos teisėms ginti sąjungos viršūnėje,* Kemal-Paša šios sąjungos vardu leidžia atsišaukimus į visus turkus ir kviečia išvaikyto parlamento atstovus rinktis Anatolijos sostinėje ir viso judėjimo centre — *Angoroje* — tęsti valstybinį darbą. Ištikrųjų *pabėgę iš Konstantinopolio atstovai renkasi Angoroje,* kur suplaukia taip pat visos gyvos valstybinio aparato jėgos, *politiniai veikėjai, administratoriai, valdininkai, karininkai.* Parlamento sąstatas, kurio branduolį sudaro senieji atstovai, *papildomas naujai išrinktais atstovais* — po penkis iš kekvieno sandžako (rinkimai buvo atlikti dviem laipsniais; rinkėjų kolegiją sudarė administracinės tarybos ir valsčių bei miestų tarybų nariai ir Anatolijos bei Rumelijos teisėms ginti sąjungos vietinių grupių nariai).

1920 m. balandžio mėn. Angoroje įvyko pirmas šio steigiamojo Turkų parlamento, pasivadinusio *Didžiuoju Tautos Susirinkimu,* posėdis.

Parlamento įsikūrimas Angoroje suteikė nacionališkai valstybiniam turkų judėjimui naują pagrindą. Tas, kas ikišiol buvo Anatolijoje daroma Mustafos-Kemalio-Pašos pastangomis, tai buvo privatinės tam tikros draugijos iniciatyvos darbas. Tiesa, ši draugija tvarkė valstybinį administracinį aparatą, reformavo ir valdė kariuomenę, ji, taip sakant, pavadavo nesamą valstybės valdžią, bet visdėlto pati valstybės valdžios nesudarė. Dabar Didysis Tautos Susirinkimas Angoroje tai jau buvo valstybės valdžios organas. Būdamas vienas, jis savaime sukoncentravo savy visą suvereninę valstybės valdžią ir tapo diktatoriškos suvereninės galios organu, tuo pačiu eidamas ir steigiamosios galios funkcijas. Visa, kas ikišiol buvo *Anatolijos bei Rumelijos teisėms ginti sąjungos* padaryta arba pradėta daryti, dabar jau buvo pavesta Didžiojo Tautos Susirinkimo valdžiai ir jo įsteigtai, jo priklausomai *Vykdomųjų Vekilių (Komisarų) Tarybos vyriausybei.*

Angoros Didžiojo Tautos Susirinkimo valdžia turėjo tris svarbiausius uždavinius, kuriuos visus, Mustafai-Kemaliui-Pašai vadovaujant, ji ir pajėgė nuo 1920 iki 1924 m. atlikti. Tai

buvo: *a)* valstybės aparato sutvarkymas ir valstybės konstitucijos nustatymas: *b)* valstybės teritorijos nuo visokių okupantų nuvalymas ir *c)* taikos sutarties su Entante's valstybėmis sudarymas.

Konstitucinės reformos kelią ir galutinės konstitucinės santvarkos analizą mes peržiūrėsime kiek žemiau, o tuo tarpu bendrais bruožais paliesime politinę turkų darbo sritį.

1920 m. gegužės mėn., kartu su Angoros vyriausybės (Vykdomųjų Komisarų Tarybos) sudarymu, Didysis Tautos Susirinkimas iškilmingai pareiškia senajai Konstantinopolio vyriausybei, kad *vienintelė teisėta Turkų valdžia esanti jo, Didžiojo Tautos Susirinkimo, valdžia.* Tų pačių metų birželio mėn. Didysis Tautos Susirinkimas priėmė rezoliuciją, skelbiančią, jog visi *Konstantinopolio vyraiusybės aktai,* sutartys ir konvencijos, sudaryti *su svetimomis valstybėmis* Konstantinopolio okupacijos metu, *neturi ir neturėsią galios* Turkijos valstybėje.

Tuo tarpu Konstantinopolio „vyriausybė", netekusi valdžios ir autoriteto šaly ir visiškai pasidavusi okupantų galiai, vedė su Entante's valstybėmis kažkokias derybas dėl taikos sutarties ir 1920.VIII.10. Turkijos vardu pasirašė *Sevro sutartį.* Nacionalinė Angoros vyriausybė šios sutarties nepripažino. Turkų liaudyje kilo didžiausias pasipiktinimas Entante's ir Konstantinopolio „vyriausybės" darbais.

Angoros vyriausybė laikosi ir jos autoritetas auga. Visa Turkija tik ją vieną tepripažįsta. Pamažu ir Entante's valstybės bei okupantai įsitikina, jog Konstantinopolio sultono vyriausybė — tai fikcija, tiktai pačių okupantų palaikoma, kuri tik tiek teturi jėgos, kiek jai jos okupantai suteikia, o *tikroji Turkijos jėga — Angoroje,* su kuria reikią skaitytis, norint ką nors iš Turkijos laimėti, arba kurią reikia nugriauti; tačiau nugriauti Kemalio veikalas, kristalizuotas Didžiojo Tautos Susirinkimo vyrausybės, tai jau nesąs lengvas darbas, nes tai esanti tvirta ir organizuota jėga, kurią reikėtų nugalėti. Tam pasiekti reikėtų pradėti naujas karas su atgaivinta jauna nacionaline Turkija. Įvairių aplinkybių verčiamos Europos valstybės 1920 m. pabaigoje ir 1921 m. pradžioje atšaukia iš Anatolijos savo okupacinės kariuomenės dalis, kurios buvo užėmusios kaikurias šios provincijos vietas. 1921 metų spalių mėn. Prancūzija, kuri išviso tradiciškai yra draugiška Turki-

jai, sudaro su Angoros vyriausybe sutartį apie Kilikijos evakuaciją; Turkai užima šią sritį, be to, jie skyrium susitaria tam tikrais klausimais su Italija. Šiuo būdu Angoros vyriausybė yra *išdalies pripažinta* Entante's valstybių, *bent Prancūzijos ir Italijos.* Tai yra jos žymus laimėjimas.

Šie atskiri Entante's valstybių susitarimai su „revoliucine" Angoros valdžia — tai buvo padarinys ne tiktai augančio Angoros prestižo arba ypatingų tų valstybių simpatijų turkų tautai, bet dar labiau jųjų *baimės Sovietų įtakos Turkijai.* Be abejo, *tarp Angoros ir Maskvos* buvo tam tikras *draugiškumo kontaktas.* Šį kontaktą palaikė bendroji Entante's neapykanta, bendrasis Angorai ir Maskvai pavojus iš Europos ir bendrieji artimiausieji *jų politikos tikslai Užkaukazy.* Trys įsikūrusios Užkaukazy nacionalinės respublikos — *Gruzija, Armenija ir Azerbeidžianas,* ypač dvi pirmosios, buvo Entante's globojamos ir politiškai buvo jos *ekspozitūromis* tarp nacionalinės Turkijos iš vienos pusės ir sovietinių Rusijos bei Ukrainos iš kitos. Sovietinės Rusijos ir Ukrainos saugumas rytuose reikalavo šių respublikų susovietinimo. O Turkijai rūpėjo iš vienos pusės tai, kad Entante's įtaka neįsigalėtų jos rytų pasieniuose ir neparaližuotų čia jos būsimos nacionalinės ekspansijos į tiurkiškas šalis, o iš kitos — tai, kad *Armenijos respublika* nesustiprėtų, neišsiplėstų į armeniškus vilajetus, Turkijoje ir *neskirtų Turkų nuo Azerbeidžiano,* sudarančio kelią į panturanizmą arba pantiurkizmą. Tiesa, Sevro sutartis, sudaryta Entante's su Konstantinopolio vyriausybe, sudarė Armenijos valstybę iš buv. Rusų Armenijos dalies, bet leido Wilsonui arbitrališkai nustatyti Armenijos sienas su Turkija, *įjungiant į Armeniją ir kaikurias armeniškas Turkijos žemes,* ką Wilsonas ir buvo padaręs. Užtai Sovietai, sovietindami (sovietizuodami) Armeniją Turkams pritariant, ne tiktai nieko jai, Armenijai, iš Turkų neužgrobė, bet dar kaikurias jos buvusias rusiškas sritis Turkams perleidė ir Nachičevano sritį, kaip koridorių į Azerbeidžianą, pavedė Azerbeidžiano protektoratui, išėmę ją iš sovietinės Armenijos teritorijos. Tokiu būdu Užkaukazio respublikų sovietinimas, atpalaiduojantis jas nuo Entante's įtakos, buvo tiek Maskvai tiek Angorai naudingas, ypač kai jis buvo jungiamas su Armenijos nacionalinių tikslų paaukojimu pantura-

nistiniams ar pantiurkistiniams turkų nacionaliniams troškimams.

Šis turkiškai sovietinis kontaktas Europai pasirodė baisus. Europa buvo linkusi matyti turkų sovietinimo ženklą net pačioje Angoros vyriausybės konstrukcijoje ir jos pavadinime *(Vykdomųjų Komisarų Taryba)*, nepastebėjusi, kad ši konstrukcija ištikrųjų yra *artimesnė Didžiosios Prancūzų Revoliucijos Konvento diktatūros režimui arba Prancūzų Tautos Susirinkimo valdžios režimui nuo 1871—1873 m. Thiers'o prezidentavimo metu, negu sovietiniam režimui su jo Sovnarkomu (Liaudies Komisarų Taryba)*. Europai baisus buvo Turkijos sovietinimo pavojus, kurio ji bijojo dėl senosios turkų įtakos mahometonų pasauliui *Šiaurės Afrikoje ar Indijoje.*

Prancūzija ir Italija pirmos ėmė ieškoti kontakto su jauna Angoros Turkija, Anglija, tais pačiais sumetimais ieškodama kontakto su Sovietais, Turkijos atžvilgiu laikėsi griežčiau. Pasitikėdami Anglijos griežtumu ir jos globojami graikai, kurie jau nuo 1919 m. buvo atgabenę savo kariuomenę į Mažąją Aziją ir okupavę įvairias vietas, veržėsi vis gilyn ir jau buvo nelabai toli nuo pačios Angoros.

Tada kemalistai, pasinaudodami žymiai sustiprėjusia strategine ir politine Turkų padėtimi, ryžtasi pagaliau pereiti į ofenzyvą. 1922 m. jie *pradeda karą su Graikais.* Turkų kariuomenė puola Graikus, keliais energingais smūgiais sumuša ir visiškai sutriuškina Graikų jėgas. Karas buvo nepaprastai greitas ir trumpas, smūgiai — sunkūs, kaip perkūnija, Turkų laimėjimas — visiškas. Visa Graikų okupacija, visa jų karinė jėga ir pasipriešinimo galia — *sunaikinta ir likviduota.* 1922 mm. spalių mėn. Graikai pasirašo su Turkais *Mudanijos karo paliaubas.* Šia proga Turkai likviduoja Graikų kolonijas Mažosios Azijos pakraščiuose. Dešimtimis tūkstančių jie sodina graikus į laivus ir siunčia juos į Graikiją, iš kur graikai tokiu pat būdu grąžina turkams Graikijos valstybėje esamus turkus. Tai buvo grandiozinis ir, beabejo, barbariškas abiejų pusių mažumomis nusikratymas, radikalinis tautinių mažumų problemos išsprendimas, savosiomis mažumomis pasikeitimas.

Maždaug tuo pačiu laiku 1922. XI. 1. *Didysis Tautos Susirinkimas Angoroje priėmė nutarimą apie sultono galios panaikinimą.* Konstantinopolio sultono „vyriausybė" jau tuo laiku

buvo tiek bejėgė ir nusigyvenusi, kad jau ir pati nebemėgino kovoti prieš šį nutarimą. Ji ramiai likvidavosi ir mirė.

1922. XI. 21. *Lozanoje* (Šveicarijoje) atidaroma *taikos konferencija* tarp iš vienos pusės *Entante's valstybių ir Graikijos,* o iš kitos — *Turkijos.* Niekas jau, neišskiriant Anglijos, nedrįsta abejoti Angoros vyriausybės titulais atstovauti Turkijai. *Senosios Ottomanų Imperijos, sultono ir kalifo Turkijos, pralaimėjusios Didįjį karą, jau nebėra*; ji mirė, pačių turkų palaidota. *Jaunoji nacionalinė Turkų valstybė* dalyvavo Lozanos taikos konferencijoje, kaip *rimta kūrybinė jėga,* sutvarkiusi valstybinį Ottomanų Imperijos palikimą, ir kaip *karo su Graikais laimėtoja.* 1923. VII. 23. *pasirašoma Lozanos taikos sutartis,* kuri sutvarkė ir sankcionavo tarptautinę reformuotos nacionalinės Turkų valstybės padėtį. Šios sutarties nuostatai buvo Turkijai naudingi. Vykdant Lozanos taikos sutartį, senoji Imperijos sostinė Konstantinopolis 1923. X. 3. grąžinama Turkijai ir užimama jos kariuomenės. Tačiau *nacionalinės Turkų valstybės sostinė paliekama Angoroje.*

Pagaliau 1924 m. *Didysis Tautos Susirinkimas* galutinai *priėmė naująją demokratinės Turkų Respublikos konstituciją,* promulguotą 1924. IV. 20. (islamo kalendoriaus 1342 m. Ramazano mėn. 16 d.).

Iškarto, kai 1920 m. Didysis Tautos Susirinkimas susirinko Angoroje ir pradėjo vykdyti valstybės valdžią, kilo klausimas, kokia yra konstitucinė Didžiojo Tautos Susirinkimo padėtis ir galia: ar jisai yra tiktai paprastas, veikiančiosios valstybės konstitucijos numatytas įstatymams leisti parlamentas, ar steigiamosios galios organas — konstituanta, kurio tikslas yra išnaujo sutvarkyti valstybės valdžią ir nustatyti naują konstituciją, ar pagaliau jisai yra tiktai laikinosios valdžios organas, pavaduojąs negalinčią dėl svetimos okupacijos veikti konstitucinę valdžią, turįs tiktai laikinąjį tikslą — išvaduoti valstybę nuo svetimųjų jėgų, kad galėtų atgimti jos konstitucinė valdžia, kuri ir turės arba konstitucijos numatytais keliais nusistatyti keisti konstituciją arba valdyti valstybę senosios konstitucijos tvarka.

Viso judėjimo širdis ir galva — Mustafa-Kemal-Paša, kuris visą laiką buvo ne tiktai viso valstybinio aparato organizatorius, visos Angoros politikos vedėjas ir vykdytojas, karo

pajėgų tvarkytojas ir vadas, karo žygių prieš Graikus laimėtojas, visos diplomatinės Angoros akcijos iki Lozanos sutarties tvarkytojas, bet ir ideologinės bei konstitucinės reformos sumanytojas ir autoritetingas vadovas, — savo įžengiamoje programinėje kalboje pasisakė už trečiąją tezę. Didysis Tautos Susirinkimas Angoroje negalįs pasitenkinti paprastojo konstitucinio įstatymų leidėjo galia bei kompetencija, kol kiti konstitucinės valdžios elementai yra paraližuoti Konstantinopolio okupantų nelaisvėje. Būdamas vienintelis konstitucinių organų, kuris turi galimumo laisvai veikti, jisai turįs vienas visą valstybės valdžią aprūpinti. *Tiek įstatymų leidimas, tiek valdymas esą jo vieno rankose.* Vyriausybė, kurią jis įkurs, būsianti *jo* vyriausybė, jam vienam atsakinga ir jo priklausoma. Žmonės, kurie bus jo į tą vyriausybę paskirti, būsią ne jo paritetiniai bendrininkai valdymo srity, bet jo *agentai — komisarai,* veikią jo galios titulu ir jo imperatyviniu nusistatymu. Vadinasi, *visa valdžios galia koncentruojasi Didžiajame Tautos Susirinkime.* Tačiau, *iš kitos pusės, kol kiti valstybės valdžios veiksniai,* kurie jam tenka laikinai pavaduoti, *nebus paliuosuoti nuo okupantų valdžios* ir negalės laisvai veikti bei tarti savo žodį, *tol Didysis Tautos Susirinkimas vienas neturėsiąs imtis iniciatyvos keisti* pačią valstybės *konstituciją ir vykdyti steigiamąją galią.*

Tokiu būdu, Mustafos-Kemal-Pašos mintimi, Didysis Tautos Susirinkimas esąs vienintelis valstybės valdžios organas, tačiau laikinas ir neturįs savintis steigiamosios galios. Konstitucija tuo tarpu liekanti sena, jos reforma, — tai esąs tolimesnis darbas, *kai jau sultonas ir kalifas būsią grąžinti Turkų valdžiai* ir bendradarbiausią su parlamentu. Tokia buvo Kemalio *pradžios tezė,* su kuria ir Didysis Tautos Susirinkimas sutiko.

Todėl iškarto Didysis Tautos Susirinkimas nesiėmė konstitucijos keitimo darbo. *Konstitucijai negalint veikti* ir Didžiajam Tautos Susirinkimui laikinai likus *veninteliam ir permanentiniam valstybės valdžios organui* — jisai *tuo pačiu* virto faktinės *diktatūros* organu, bet šią savo diktatūrą jisai pats suvaržė *tam tikru apibrėžtu tikslu;* šis tikslas gali būti apibūdintas šiaip *grąžinti valstybei sąlygas jos konstitucinei santvarkai atstatyti.*

Priėmęs šią savo valdžios koncepciją, Didysis Tautos Su-

sirinkimas pradėjo savo teisinio valstybės tvarkymo darbą ne nuo naujos konstitucijos projekto, bet nuo konstitucinio įstatymo, turinčio užfiksuoti aukščiau išdėstytą laikinąją Didžiojo Tautos Susirinkimo diktatūros santvarką apibrėžto tikslo ribose. Tai ir buvo padaryta 1921. I. 20. *Pagrindinės organizacijos įstatymu.*

Valstybės vidujinis tvarkymas ir išorinio jos saugumo užtikrinimas reikalavo nuolatinio veiklumo ir energijos. Mustafa-Kemal-Paša, Didysis Tautos Susirinkimas ir Vykdomųjų Komisarų Taryba veikė einamųjų reikalų ribose, nespręsdami konstitucinių klausimų, laikinai sutvarkytų Pagrindinės organizacijos įstatymo. Tačiau jau 1922 m. apibrėžtas šiai laikinajai santvarkai tikslas buvo pasiektas. Kai per dvi savaites karo su Graikais didelė okupacinė 200000 Graikų kariuomenė buvo visiškai sumušta ir likviduota, kai Mudanijos paliaubos baigė karą, Anatolija ir Europos Turkija su Konstantinopoliu buvo paliuosuota nuo okupantų, o tuo pačiu ir *sultono bei kalifo valdžia Konstantinopoly buvo atpalaiduota nuo svetimos okupantų jėgos,* tai vėl kilo konstitucinis Turkų valstybės valdžios klausimas. *Dviejų* — Konstantinopolio (sultono-kalifo, didžiojo viziro, Šeil-ul-Islamo ir kabineto valdžios) ir Angoros (Mustafos-Kemal-Pašos, Didžiojo Tautos Susirinkimo ir Vykdomųjų Komisarų Tarybos valdžios) — *valdžių dualizmas nebegalėjo būti tęsiamas.*

Tuo laiku Europos valstybės pakvietė Turkus atvykti į Lozanos taikos konferenciją Turkų tarptautinei padėčiai galutinai sutvarkyti. Pakvietimas buvo adresuojamas Turkų tiek Konstantinopolio, tiek Angoros vyriausybei. Konstantinopolio valdžios *didysis viziras,* senis *Tevfik-Paša* kreipėsi telegrafu į Angorą, siūlydamas *Angorai susitarti su Konstantinopoliu* dėl bendrojo solidaraus turkų fronto Lozanoje. Šis pasiūlymas sukėlė audrą Angoroje. Didysis Tautos Susirinkimas nenorėjo nieko girdėti apie betkokį susitarimą su Konstantinopiliu. Debatuose buvo nurodoma, kad Didysis Tautos Susirinkimas vienas esąs absoliutinis valstybės šeimininkas, nes Aukštoji Porta ir sultonas esą išdavę tėvynę ir nusižengę turkų tautiniams reikalams. Kaikurių buvo net siūloma iškelti formalus kaltinimas sultonui ir jo ministeriams, kurie, pasiremdami svetima okupantų jėga, kovojo prieš Kemalio kariuomenę ir stengėsi nu-

slopinti visą kemalistinį judėjimą, o dabar, kai kemalistai prieš juos laimėjo ir išvadavo valstybę, mėginą pasinaudoti laimėjimu ir pasidalinti garbe su Angora. Tarp įvairių iškeltų sumanymų — vienas sumanymas buvo paties *Mustafos-Kemalio-Pašos* patiektas.

Šis sumanymas iškėlė dvi tezes: *a)* naujoji *tautinė Turkų vyriausybė* Angoroje pakeitė senąją panaikintą *Ottomanų Imperiją* ir sudaro *vienintelę valstybės valdžią; b) kalifatas atskiriamas nuo panaikintos sultono galios* ir, priklausydamas *Osmanų dinastijai,* sudaro grynai *tikybinę islamo vadovybę;* kalifu Didysis Tautos Susirinkimas išrenka vieną šios dinastijos narį, kuris, jo nuomone, esąs tinkamiausias tiek dėl savo žinių, tiek dėl savo būdo. Mustafo-Kemalio-Pašos pasiūlymas buvo priimtas Didžiojo Tautos Susirinkimo. Tai yra *1922. XI. 1. įstatymas,* susidedąs iš 2 straipsnių. Gindamas savo pasiūlymą, savo kalboje Mustafa-Kemal stengėsi įrodyti, kad kalifo galia galinti visiškai nepareiti nuo politinės galios, kad islamo prestižas kaiptik pakilsiąs tuo, kad jo vadovybė nebus surišta su eilinės politikos laimėjimais ir pralaimėjimais.

Šis įstatymas — tai jau buvo gili revoliucija ir senosios *konstitucijos suardymas.* Sultonas, šiuo įstatymu, buvo panaikintas, kaip nesuderinamas su vieningu visos tautos suverenitetu. Parlamentas, kurio diktatūra ikitol buvo laikoma laikina, lieka *nuolatiniu* vieninteliu *absoliutinės galios valdžios centru.* Nieko panašaus į parlamentarizmą. Parlamento pirmininkas yra valstybės galva ir kartu Komisarų Tarybos pirmininkas. Nėra jokios galios, jokio organo, kurie galėtų pasipriešinti Tautos Susirinkimui (parlamentui) ir sulaikyti kurį nors jo aktą.

Kalifato atskyrimas nuo sultonato — tai buvo žygis labai drąsus. Ikišiol šios dvi galios buvo visuomet sujungtos, viena nuo kitos neatskiriamos. Bet dar didesnės drąsos būtų reikėję tam, kad iškarto, naikinant sultonatą, ir kalifatas būtų tuo pačiu panaikintas. Todėl jisai buvo paliktas, atplėštas nuo savo tradicinio politiškai valstybinio pamato.

Visdėlto iškarto, jau panaikinus sultonatą ir tvirtai padėjus valdžios pagrindan tautos suvereniteto principą, buvo *vengiama respublikos vardo.* Buvo bijoma, kad šis vardas būsiąs nepopuliarus ir kenksiąs naujos santvarkos įsigyvenimui.

Į mėginimus įrodyti, kad ištikrųjų Turkija jau virto respublika, buvo žiūrima, kaip į provokaciją.

Tačiau faktų ir institucijų logika veikė ir pamažu vertė vadinti viską savo tikrais vardais. Naujas 1923. X. 29. konstitucinis įstatymas jau drįso paskelbti *respubliką* ir kartu įsteigti *respublikos prezidento* organą. Pagaliau 1924 m. pradžioje padaryta paskutinis žingsnis į naująją santvarką. Kaip esame sakę, panaikinus sultonatą, nuo kurio buvo atskirtas kalifatas, kalifatas buvo paliktas nepaliestas. Tai buvo drąsu, bet tai buvo ir atsargu. Turkų liaudies sąmonėje negalėjo iškarto išnykti visi seniausios panislamizmo tradicijos pėdsakai. Nežinia buvo, kaip reaguos liaudies sąmonė į sultonato panaikinimą. Tad bent kalifatas palikta tradicijai nuženminti. Bet, kai buvo pastebėta, kad jokio triukšmo dėl sultonato panaikinimo nekyla, tada pamažu pradėta galvoti apie tai, ar reikia palikti kalifatas ir ar nebūtų tiksliau drauge su sultonatu panaikinti ir kalifatas. Pastebėta, kad kalifas, išskyrus pamaldas ir ceremonijas, neturės jokios ypatingos funkcijos, tačiau, jei bus sudarytas organas, tai jis pats stengsis išplėsti savo funkcijas, o kadangi kalifo titulas bus išlaikytas buvusiųjų sultonų dinastijoje, tai yra pavojaus, kad šios dinastijos nariai — kalifai bus linkę intrigomis ir perversmais grąžinti sau politinę sultono galią. Žodžiu, kalifato institucija — tai įvairiausių galimų komplikacijų šaltinis, pavojingas viešajai tvarkai ir Turkų valstybės saugumui. Šių samprotavimų išvadą ir sudarė 1924 m. kovo mėn. įstatymas, kuriuo *Didysis Tautos Susirinkimas panaikino kalifatą.*

Šitokia buvo Turkų tautinės konstitucinės reformos eiga. Viskas čia buvo Mustafos-Kemal-Pašos paruošta ir jo sumanymais skelbiama. Tada, pagaliau, buvo suredaguota ir išleista veikianti *1924. IV. 20 (1342 Ramazano 16 d.) Turkų konstitucija,* pakeitusi senąją 1876 m. Midhato-Pašos konstituciją, reformuotą — jaunųjų turkų 1909 m. *).

*) *Ž. V. N. Durdenevskij* ir *E. F. Lundšuveit, Konstituciji Vostoka,* Leningradas, Gosizdat, 1926 m., skyrius „*Turcija*" su konstitucijos tekstu, 35—50 pusl.

Gad Franco, Développoments Constitutionnels en Turquie, Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1925 m., su konstitucijos tekstu, 1—160 pusl.;

Zarevand, Turcija ir Panturanizm, Paryžius 1930 m., su *Andriaus Mandelštam'o* įžanga, 1—168 pusl.

Turkų 1924 m. konstitucijos I skyrius (1-8 str.), pavadintas „Bendraisiais nuostatais", patiekia valstybės santvarkos principus ir kartu valdžios organizacijos schemą. Čia nustatoma valstybės *forma*, jos *tikyba*, *kalba* ir *sostinė*. Būtent, jos forma yra *respublika*, jos tikyba („Turkų Respublikos tikyba") — *muzulmonų*, jos oficialinė kalba — *turkų*, jos sostinė — Angora (konstitucijos 1-2 str.).

Charakteringa yra *valstybinės tikybos* principo pabrėžimas šioje demokratinėje ir liberalinėje konstitucijoje; šis principas, sunkiai suderinamas su aukštai išplėstu ir kitoje konstitucijos vietoje tiksliai išdėstytu piliečių laisvės („status libertatis", tame skaičiuje ir psichinės autonomijos) principu yra čia ne tiktai pabrėžiamas, bet dargi nustatomas kaip vienas pagrindinių pačios valstybės santvarkos ramsčių. Tačiau Turkų tarpe tai suprantama: tai yra auka tradicijai, tai nusileidimas, kurio kaina Turkija, panaikinus kalifatą ir nutraukusi panislamizmo ryšius, įsigijo respubliką.

Kad Turkų respublika yra *demokratinė*, tai matyti iš labai *griežto tautos suvereniteto* principo pabrėžimo konstitucijoje. Neužteko pasakyti, kad „suverenitetas priklauso tautai", pridėta dar: *„be rezervų ir sąlygų"* (konstitucijos 3 str.).

Tai yra principai. Kaipgi tačiau yra organizuojama ši demokratinė tautos respublika?

Tiesioginio arba pusiau tiesioginio pačios teisinės tautos valdymo jokių pėdsakų konstitucijoje nerandame. Niekur taip pat tautos renkami atstovai neveikia imperatyviniu mandatu. Tautos renkami atstovai, pagal konstituciją, yra tiktai parlamento, vadinamojo Didžiojo Tautos Susirinkimo, nariai. Jie negauna jokių įsakymų arba instrukcijų iš juos išrinkusių piliečių, nėra atšaukiami piliečių rinkikų nutarimais, be to, Didysis Tautos Susirinkimas išviso niekeno negali būti paleistas, jisai tiktai pats save paleisti gali, nutaręs padaryti naujus rinkimus prieš pasibaigus kadencijai (konstitucijos 25 str.). Vadinasi, renkamųjų atstovų mandatas (jokio kito organo personalas nėra piliečių rinkikų renkamas) yra *reprezentacinis*, o *ne impratyvinis*, kitaip sakant, Turkijoje *demokratija yra grynai reprezentacinė*, vadinasi — *klasikinė*, Didžiosios Prancūzų Revoliucijos nustatyto tipo.

Tačiau, klasikine teorija, reprezentacija nėra būtinai rei-

kalinga reprezentanto išrinkimo. Reprezentacinis mandatas tam tikram organui ar asmeniui gali būti pavestas ir tiesiog pačios konstitucijos, nesikišant piliečiams rinkikams (teisinei tautai) balsavimu. Tai yra vadinamoji *konstitucinė reprezentacija.* Tipingą šitokios konstitucinės reprezentacijos pavyzdį mes randame *demokratinėje konstitucinėje monarchijoje,* kurios klasikinį pavyzdį mes randame kaiptik Didžiojoje Prancūzų Revoliucijoje, būtent — jos pirmoje *1791 m. konstitucijoje:* paveldėtinis karalius, konstitucijos imperatyvais, buvo *tautos reprezentantas vykdomajai galiai reikštis.* Šis reprezentacinis galios delegavimas iš suvereninės tautos į konstitucinį karalių įvykdavo ipso jure pačiu konstitucijos imperatyvu, netarpininkaujant nė teisinei tautai, nė jos išrinktajam parlamentui.

Konstitucinės reprezentacijos idėja klasikinėje reprezentacinės demokratijos teorijoje turi artimo ryšio su kitu klasikiniu organizaciniu šios demokratijos valdžios principu, būtent su vadinamuoju *funkcionaliniu valdžios* (arba valdžios galių) *suskirstymu.* Dažnai, kad ir esant šiam suskirstymui, atskirų suskirstytų funkcionalinių galių reiškėjai — parlamentas, valdovas arba respublikos prezidentas, teisėjai — ne visi yra pačios teisinės tautos balsavimu renkami. Principiškai visur teisinės tautos yra renkami parlamento (bent jo žemesniųjų rūmų) nariai, tačiau respublikos prezidentas ir teisėjai gali ir nebūti renkami; prezidentas būna parlamento renkamas, nevirsdamas dėliai to jo agentu, teisėjai būna vyriausybės arba parlamento skiriami, rezervuodami pagrindinio valdžios organo padėtį ir nepareidami nuo juos išrinkusiojo organo ir vadovaudamiesi savo nevaržomu nusistatymu savo funkcionalinės galios ribose. Valdžios galių suskirstymo logika, jie visi yra paritetiniai, pagrindiniai, atstovauja ne kitas kitam, bet kiekvienas — suvereninei tautai, kaip jos reprezentantas jam deleguotoje galios srity.

Šitokie yra klasikinės reprezentacinės demokratijos organizaciniai principai.

Tačiau Turkų konstitucija, organizuodama griežtai reprezentacinę demokratiją, jų nesilaiko. Iš vienos pusės — teismo atžvilgiu — ji lyg palaiko valdžios funkcionalinį suskirstymą, autonomizuodama teismą ir išskirdama teismo galią iš betkurio ierarchinio ryšio su Didžiuoju Tautos Susirinkimu ir suteik-

dama teisėjams konstitucinę tautos reprezentaciją. Tačiau, iš kitos pusės, išskyrus tiktai teismo funkciją, ji tautos reprezentaciją jungia su renkamumu teisinės tautos balsavimu ir, atmesdama klasikinį valdžios suskirstymą, kategoriškai skelbia *reprezentacinį valdžios monizmą*, sukoncentruotą viename aukščiausiame visos valdžios organe — Didžiajame Tautos Susirinkime.

Tiesą pasakius, šita konstitucinė monistinės reprezentacinės demokratijos konstrukcija, kurią turkai laikė savo ypatingu išradimu ir kuria jie didžiuojasi, kaip nepaprastu demokratijos laimėjimu, ir savo konstitucijoje ryškiai ir demonstratyviškai pabrėžia, ištikrųjų nesudaro jokios konstitucinės naujienos, nė ypatingo demokratijos laimėjimo arba pagilinimo.

Šitoksai monistinės reprezentacinės demokratijos arba, kitaip sakant, renkamojo vienerių rūmų reprezentacinio parlamento diktatūros režimas yra mums gryniausia savo forma žinomas iš tos pačios Didžiosios Prancūzų Revoliucijos. Tai buvo *Konvento diktatūra*, kada visi valstybės valdžios veiksniai buvo pavesti Konvento žiniai ir jo imperium'ui. Tai yra taip pat *suvereninio steigiamojo seimo režimas*, kai naujai demokratinei valstybei įsikūrus arba įvykus demokratinei revoliucijai, šaukiamas konstituciniam šios valstybės sutvarkymui steigiamasis seimas, laikomas absoliutiniu šalies šeimininku, nes dar jokių kitų valdančių organų nėra, o visa, kas laikinai sudaroma arba kas bus įsteigta, nuo jo nuožiūros pareina. Tačiau, be konvento diktatūros pačios revoliucijos metu ir be suvereninio steigiamojo seimo, skiriamo konstitucinei valstybės santvarkai ir jos būsimai valdžiai sutvarkyti konstitucinio krizio metu, šio režimo embrijonas įsigyveno ir tvirtai įsigalėjo Europos kontinento konstitucinėje teisėje demokratijai kovojant su monarchizmu konstitucinėje monarchijoje. Konstitucinėje monarchijoje žmonės priprato žiūrėti į parlamentą, kaip į vienintelį tikrą ir demokratiškai teisėtą valdžios veiksnį, pagrįstą tautos suverenitetu, kai tuo tarpu karališkoji vyriausybė sudarantį kažkokį uzurpatorišką veiksnį, įtartiną ir reikalingą nuolatinės stiprios parlamento priežiūros. Šioje kovoje prieš monarchizmą demokratija laikė parlamentą *savo* organu, o vyriausybę — *priešo* organu. Laimėjusi kovą, demokratija šią pažiūrą į parlamentą ir vyriausybę perkėlė ir į demokratinę parlamen-

tinio režimo Europos kontinento respubliką, sudarydama ypatingą *prancūziško tipo parlamentarizmą,* kuris pasižymi kaiptik ryškia reprezentacinio parlamento hegemonija ir vyriausybės pažeminimu ir pavergimu su aiškiu palinkimu į tai, ką mes vadiname *„seimokratija“*. Šitoks *iškreiptas prancūziškas* seimokratinių tendencijų *parlamentarizmas,* vedąs į konvento diktatūros atgaivinimą ir iš esmės sudaręs monistinę reprezentacinę demokratiją, yra ypatingai įsigalėjęs Prancūzijoje ir jos pavyzdžiu buvo, kaip žinoma, įsiveržęs į visą eilę, ypač naujų pokarinių demokratinių respublikų, konstitucijų. Tačiau Europos kontinente prieš jo palinkimo padarinius paskutiniais laikais prasidėjo gan stipri *reakcija,* einanti dviem arba net *trimis keliais: a) tiesioginės arba bent pusiau tiesioginės demokratijos plitimu, b) vyriausybės stiprinimu* jos *paritetui* su parlamentu atstatyti ir *c)* naujomis *visuomeninėmis konstitucinėmis reformomis,* pakeičiančiomis demokratiją *sociokratija.*

Tad Turkų naujasis režimas nieko ypatingo naujo nesudaro. Jisai tiktai atvirai skelbia ir demonstratyviškai afišuoja tai, kas Europos kontinente taip pat yra daugelyie valstybių ryšku, bet kas ten yra kiek slepiama ir pridengiama įvairiais fygų lapais, pasiskolintais iš naikinamo valdžios funkcijų suskirstymo formos likučių.

Šitas konvento diktatūros tipo režimas nėra ir perdaug demokratinis. Kaiptik priešingai — jo pritaikymas reprezentaciniam parlamentui, „seimokratinių“ palinkimų išplėtimas ir palaikymas dažniausiai kaiptik slepia tam tikrą nepasitikėjimą pačia liaudimi, jos neužtenkamu politiniu subrendimu. Tai kaiptik ir yra Turkijoje, kur visų šių konstitucinių reformų ir konstitucinės pažangos iniciatyva ėjo ir tebeina iš šviesuomenės, o ne tiesiog iš liaudies. Tiesa, Turkų liaudis jau nebesipriešina reformoms ir sugyvena su jomis, bet visdėlto ji su savo giliomis tradicijomis kiek lieka užpakaly ir šviesuomenė kiek dar bijo šių tradicijų reakcijos. Todėl ji ir stiprina reprezentacinį parlamentą, nedrįsdama pasiremti tiesiog liaudimi. Šiuo tenka aiškinti Turkijos pasirinkta grynai reprezentacinė demokratijos forma ir toji kryptis, kuri čia liko konstitucijos demokratijai suteikta. Turkų demokratiškai tautinių reformų iniciatorė ir vykdytoja — Turkų šviesuomenė kemalistinio Angoros judėjimo — iš vienos pusės dar nedrįsta visiš-

kai pasitikėti liaudimi, o iš kitos pusės — bijo personalinio suvereniteto reakcijos, bijo sultonato ir kalifato reakcijos, kurios branduoliai galėtų įsikurti vyriausybėje. Todėl ji iš vienos pusės pasirenka reprezentacinę demokratiją, o iš kitos — orientuoja ją į monistinę aiškios parlamento hegemonijos kryptį, slopindama vyriausybės galią vieningoje ir „suvereninėje" Didžiojo Tautos Susirinkimo galioje.

Šitokia yra prasmė garsaus Angoros konstitucijos nuostato, kuris pareiškia, jog Didysis Tautos Susirinkimas yra *„tikras ir vienintelis"* tautos reprezentantas, kuris „tautos vardu" *„naudojasi suverenine teise"* (konstitucijos 4 str.). Nepasitenkindama šiuo pareiškimu, ji dar priduria, jog įstatymų leidžiamoji galia („teisė leisti įstatymus", kaip išsitaria prancūzų šios konstitucijos tekstas) ir vykdomoji galia *koncentruojamos Didžiajame Tautos Susirinkime* (konstitucijos 5 str.), ir toliau paaiškina, kad teisę leisti įstatymus Susirinkimas vykdo netarpiškai pats (konstitucijos 6 str.), o vykdomosios galios teisę jis vykdo tarpininkaujant Respublikos prezidentui per šios galios *agentus*, paskirtus Tarybos pirmininko (Vykdomųjų Komisarų Tarybos); kad būtų aiškiau ir smarkiau — priduriama, jog Susirinkimas, panorėjęs, visuomet („à tout moment") gali kontroliuoti ir *„griauti"* (*„faire tomber"*) vyriausybę (konstitucijos 7 str.).

Šiai valstybės valdžios konstrukcijai, kuri remiasi kategoriška reprezentacinio parlamento hegemonija ir šį parlamentą paskelbia *tikru* ir *vienintėliu* tautos reprezentantu, kuris tautos vardu *naudojasi suverenine teise*, vadinasi — yra visiškas visos valdžios šeimininkas, — kiek prieštarauja *teismo galios išskyrimas* ir jos pavedimas *tautos vardu* vykdyti *nepriklausomiems teisėjams* (konstitucijos 8 str.). Šiuo teisėjai virsta taip pat *tautos reprezentantais*, veikiančiais tiesioginiu tautos vardu *paritetiniais* savo funkcijos ar galios srity Didžiajam Tautos Susirinkimui. Ištikrųjų, kaip matyti iš konstitucijos skyriaus, skirto „Teismo galiai" (konstitucijos IV skyrius, 53—60 str.), fukcionalinės teismo galios atskyrimas nuo įstatymų leidimo ir valdymo (administracijos) yra visiškai išlaikytas. Vadinasi, monistinė reprezentacinė demokratijos konstrukcija, kuri stato Turkų valdžios viršūnėje Didįjį Tautos Susirinkimą ir suteikia jam valdžios monopolį, ištikrųjų palyti

tiktai politinę galią — įstatymų leidžiamąją ir valdomąją, bet ne grynai įstatyminę teismo galią. Tačiau ir šis reiškinys yra Turkijai bendras su seimokratiniais Europos kontinento (Prancūzijos) parlamentarizmo palinkimais: ir ten parlamento ir vyriausybės pariteto naikinimas reprezentacinio parlamento hegemonijos naudai dažniausiai apeina teismą; tiesa, šie palinkimai kartais užgauna pačią teismo funkciją, siaurindami ją ir neduodami išsiplėsti kaikurioms teismo lytims, pav., konstituciniam teismui, išdalies net administracinio teismo kaikuriems elementams, bet imperatyvinei teismo galiai jie nekliudo ir yra visiškai suderinami su teisėjų nepriklausomybės stiprinimu.

Įžanginiai Turkų konstitucijos 1-8 straipsniai, sudarą „Bendrųjų nuostatų" skyrių, yra charakteringiausi; juose glūdi visa organizacinė programa — visa valdžios schema.

Didysis Tautos Susirinkimas — vienerių rūmų parlamentas — yra sudaromas demokratiniais rinkimais. Balsavimo būdas ir rinkimų sistema konstitucijos nenustatoma. Užfiksuotas yra tiktai balsavimo *visuotinumo* (konstitucijos 10 str.) ir *lygybės* principas (pastarasis eina iš bendrojo lygybės principo griežtumo, pareikšto konstitucijos 69 str.). Kiti balsavimo požymiai, ypač „tiesioginis, slaptas", nefiksuojami. Konstitucija taip pat nesprendžia, ar rinkimai bus mažoritariniai ar proporciniai. Visa tai perkeliama į šiaip rinkimų įstatymą. Tačiau *visuotinis* balsavimas, kurį Turkų konstitucija paskelbia, turi šiokių tokių rezervų. Būtent — jis yra *aprėžtas trimis cenzais.*

Pirmas šių cenzų, pats žymiausias, yra tas, kuris iki XX amžiaus viešpatavo visame pasaulyje ir su kuriuo žmonės buvo taip susigyvenę, kad jo tiesiog nepastebėdavo ir, nors jis atkerta nuo politinių teisių bent pusę tautos narių, sumažindamas teisinę tautą pusiau, visdėlto toks aprėžtas balsavimas ir buvo vadinamas kaiptik „visuotiniu"; tai yra *lyties cenzas* — *vyrų* balsavimo teisė, *vyrų* teisinė tauta, kurioje moterys nedalyvavo. Ištikrųjų, kol Suomija 1906 m. pirma padarė drąsų žygį ir suteikė politinio balsavimo teisę moterims, tol niekas neabejojo, kad balsavimas, aplenkiąs moteris, bet pripažintas visiems vyriškiams, tai ir esąs visuotinis balsavimas. Nuo 1906 m., Suomijos pavyzdžiu, žymus valstybių daugumas pripažino moterims balsavimo teisę. Tiktai Prancūzija ir kelios kitos

valstybės Europoje išlaikė vyrų politinį monopolį. Tą patį padarė tautiškai demokratinė Turkija. Kas tačiau žino, kaip pažeminta buvo Turkų moteris, kaip ji buvo islamo šalinama iš socialinio gyvenimo ir net pasirodyti viešai negalėjo kitaip, negu uždengus veidą, kad svetimi vyrai jos nematytų, kas žino, kaip ji buvo auklėjama ir laikoma savo tėvo, vėliau vyro vergijoje, būdama ne žmogumi — teisių subjektu, bet vyrų pramogos ir prabangos objektu, tas gal nenustebs, kad turkai nedrįso iškarto suteikti moteriai lygių su vyrais politinių teisių. Moterų emancipacija padarė naujoje Turkijoje milžinišką pažangą, tačiau balsavimo teisės Turkų moterys dar nėra įgijusios. Antrasis cenzas, tai paprastas *amžiaus cenzas,* vienintelis, kaip sakoma, cenzas, kuris demokratinei lygybei neprieštarauja. Šis amžiaus cenzas balsavimo teisei vykdyti Turkijoje yra labai žemas — 18 metų; užtai amžiaus cenzas būti išrinktam — aukštas, 30 metų amžiaus. Pagaliau tretysis cenzas galima pavadinti *tautinio išsilavinimo cenzu: tai mokėjimas turkiškai skaityti ir rašyti* (konstitucijos 10-12 str.).

Didysis Tautos Susirinkimas renkamas 4 metams. Kadencijos pabaiga sutampa su naujai išrinktojo kadencijos pradžia. Kadencija negali būti nutraukta, nes Didžiojo Tautos Susirinkimo niekas paleisti negali; jis tiktai pats gali savo nutarimu sutrumpinti šiam sykiui savo kadenciją, anksčiau paskyrus naujus rinkimus. Savo sesijų jisai pats yra šeimininkas metų bėgy; tiktai vienos kadencijos pradžia yra pačios konstitucijos fiksuota, šiaip gi jis pats jas nustato ir pats sau atostogas skirias. Atostogų metu jisai yra pirmininko šaukiamas į nepaprastą sesiją, pareikalavus atstovų $^1/_5$ daliai, o Respublikos prezidento ir Didžiojo Tautos Susirinkimo iniciatyva jisai gali būti ne *„šaukiamas", bet „kviečiamas" susirinkti* (konstitucijos 13, 14, 19 str.).

Įstatymų leidimo srity Didysis Tautos Susirinkimas vienas yra *sprendėjas;* tiesa, įstatymų *iniciatyva* be Didžiojo Susirinkimo narių priklauso *ir vyriausybei,* kurios projektai yra išanksto išsvarstomi *Valstybės Tarybos,* pareiškiančios dėl jų savo *patariamąją nuomone* (konstitucijos 15 ir 51 str.). Tačiau projekto priėmimas pareina tiktai nuo Didžiojo Tautos Susirinkimo. *Respublikos prezidentas* šiuo atžvilgiu turi tiktai *silpnąjį reliatyvinį veto:* jisai per 10 dienų gali *grąžinti* Di-

džiajam Tautos Susirinkimui jo, Susirinkimo, priimtąjį įstatymo projektą su savo, prezidento, pastabomis; jeigu visdėlto Susirinkimas, apsvarstęs vyriausybės pastabas, *antrą sykį* tą patį projektą *priima* (jokio kvalifikuoto daugumo, jokios procedūros nereikia), tai tuo pačiu prezidento veto yra nugalėtas, ir projektas skelbiamas *įstatymu;* konstitucinių įstatymų projektų ir biudžeto prezidento veto visiškai liesti negali (konstitucijos 35 str.).

Konstitucijos keitimo (konstitucinių, arba *„pamatinių"*, įstatymų) atžvilgiu Didysis Tautos Susirinkimas turi *monopolį*. Tai yra tiesioginis konstitucijos 4 str. padarinys: ištikrųjų, jei Didysis Tautos Susirinkimas yra „tikras ir vienintelis" tautos reprezentantas, kurs tautos vardu naudojasi jos suverenine teise, tai savaime aišku, jog *steigiamąją galią tiktai jis vienas reikšti tegali.* Todėl šiuo atžvilgiu *vyriausybė neturi jokios iniciatyvos, nė veto.* Tiktai steigiamajai galiai iš Didžiojo Tautos Susirinkimo reikalaujama griežtesnio, labiau vienlypio nusistatymo. Konstitucijos pakeitimo iniciatyvai iškelti neužtenka kiekvieno atskiro atstovo pasiūlymo: ji turi būti iškelta raštu ir pasirašyta bent trečdalio viso įstatyminio atstovų skaičiaus. Be šitokio pasiūlymo pakeitimas yra neleistinas ir nesvarstytinas. Pakeitimas yra priimamas tiktai kvalifikuoto dviejų trečdalių visų balsų daugumo (konstitucijos 102 str.).

Vienam konstitucijos nuostatui padaryta išimtis: jis yra *visiškai nelankstus* (stangrus); jis negali būti konstitucingai pakeistas; draudžiama net pats pasiūlymas jį pakeisti. Tai yra Angoros konstitucijos 1 str. nuostatas, kuris paskelbia Turkų valstybę *respublika.* Tai yra Prancūzų 1884 m. konstitucinio įstatymo sekimas. Matyti, Turkų konstitucijos autoriai manė, kad jei Prancūzijoje respublika nusistojo ir nebuvo pakeista monarchija, tai kaiptik dėliai to, kad tai buvo uždrausta daryti. Naivus buržuazinių demokratijos entuziastų tikėjimas, dar *Ferdinando Lassalio* XIX amžiuje pajuoktas. Šiems entuziastams atrodo, kad užtenką betkuris nuostatas dekretuoti, įrašyti į konstituciją, paskelbti neliečiamu ir prisiekti jį saugoti — ir jau nuostatas būsiąs amžinai įtvirtintas. Ištikrųjų gi, jei Prancūzijoje nuo 1884 m. ikišiol respublika nebuvo pakeista monarchija, tai visiškai ne todėl, kad yra konstitucinis įstatymas, kuris draudžia tai daryti ir net siūlyti, o todėl, kad Prancūzijo-

je respublikos socialinės jėgos yra stipresnės negu tos, kurios stengiasi atgaivinti monarchiją. Jei būtų buvę atvirkščiai — tai monarchinės socialinės jėgos, negalėdamos pakeisti respublikos konstituciniu keliu, būtų ją pakeitusios perversmu arba revoliucija. Ir Turkų respublikos pastovumas pareis ne nuo šio draudimo (konstitucijos 102 str. 3 abz.), o nuo socialinių jėgų santykiavimo šaly.

Be steigiamosios ir įstatymų leidžiamosios galios, Didžiajam Tautos Susirinkimui, kaip jau esame sakę, priklauso ir valdomoji, arba, kaip ją Turkų konstitucija vadina, „vykdomoji" galia. Nors konstitucija principiškai pareiškia (konstitucijos 7 str.), jog šią galią Susirinkimas vykdo per vyriausybę (Respublikos prezidentą ir Vykdomųjų Komisarų Tarybą), tačiau iš konstitucijos 26 str., kuris išvardino atskiras Susirinkimo kompetencijos atribucijas, mes konstatuojame, kad daugelis *valdomosios funkcijos aktų* yra *netarpiškai* paties Didžiojo Tautos Susirinkimo atliekami.

Respublikos prezidentas yra Didžiojo Tautos Susirinkimo renkamas. Nors vienoje vietoje konstitucija jį vadina „valstybės galva" (prancūzų tekste *„chef de l'Etat"*, tačiau jau iš programinės valdžios organizacijos schemos (konstitucijos 1-8 str.) mes buvome matę, kad Respublikos prezidentas nėra jokios funkcionalinės konstitucinės galios reiškėjas *(„titulaire")*. Jo pavadinimas „valstybės galva" gali turėti tiktai tos reikšmės, kad ceremonijose ir iškilmėse jisai, taip sakant, personifikuoja valstybę. Respublikos prezidentas yra renkamas iš *Didžiojo Tautos Susirinkimo tarpo visam susirinkimo kadencijos laikui.* Vadinasi, kelias į prezidentūrą veda per Didįjį Tautos Susirinkimą. Ir jį išrinkus, *jo ryšys su Susirinkimu nėra nutraukiamas.* Tiesa, būdamas prezidentu, jisai negali dalyvauti Susirinkimo debatuose ir negali balsuoti Susirinkime, bet jis lieka Susirinkimo nariu ir tam tikrų ceremonijų atsitikimais pirmininkauja Susirinkimui, o taip pat gali pirmininkauti Vykdomųjų Komisarų Tarybai. Prezidentui negalint eiti savo pareigų, jį laikinai pavaduoja Susirinkimo pirmininkas (konstitucijos 31-33 str.). Tad Respublikos prezidentas yra Didžiojo Tautos Susirinkimo žmogus. Taip pat Susirinkimo žmogus yra *premjeras* ar pirmasis ministeris — *Vykdomųjų Komisarų Tarybos pirmininkas,* kurį Respublikos prezidentas skiria *iš Didžiojo*

Tautos Susirinkimo narių ir kuris vykdomuosius komisarus (ministerius) — savo bendradarbius pats pasirenka (konstitucijos 44 str.).

Respublikos prezidentas promulguoja ir skelbia Didžiojo Tautos Susirinkimo leidžiamus įstatymus, turi, kaip esame sakę, silpnąjį reliatyvinį veto, kasmet turi tam tikroje kalboje duoti Susirinkimui lyg apyskaitą viso to, kas per metus vyriausybės yra padaryta ir kas ateinančiais metais manoma padaryti (konstitucijos 36 str.). Karo vadovybė, pagal konstituciją, glūdi pačioje Didžiojo Tautos Susirinkimo teisinėje asmenybėje, tačiau to asmens šiuo atžvilgiu reprezentantas yra Respublikos prezidentas; tiktai šiuo painiu ir priklausomu titulu prezidentas disponuoja šią vadovybę, pats tačiau negalėdamas jos netarpiškai vykdyti (konstitucijos 40 str.). Prezidento malonės (bausmės dovanojimo ir mažinimo) galia — labai siaura, aprėžta tam tikromis sąlygomis (konstitucijos 42 str.); užtai neaprėžta yra Didžiojo Tautos Susirinkimo malonės galia (konstitucijos 26 str.).

Paleisti Didįjį Tautos Susirinkimą Turkų Respublikos prezidentas, žinoma, negali. Visi prezidento aktai yra reikalingi premjero ir atitinkamo ministerio kontrasignacijos (konstitucijos 39 str.); asmeniškai jisai atsako tiktai baudžiamąja tvarka (konstitucijos 41 str.).

Tai, kas priimta vadinti vyriausybe, susideda Turkijoje iš politiškai neatsakingo Respublikos prezidento ir atsakingo priklausomojo organo — *Vykdomųjų Komisarų Tarybos*, kuri visiškai pareina nuo Didžiojo Tautos Susirinkimo. Komisarai yra panašūs į ministerius; jie stovi atskirų administracijos šakų (ministerijų) priešaky, o visi drauge sudaro solidarią kolegiją, *vadovaujamą premjero* (analogija ministerių kabinetui). Tačiau pats jų pavadinimas komisarais, o ne ministeriais, yra charakteringas: jisai tyčia pabrėžia jų grynai priklausomą valdžios agentų, o ne valdančiųjų konstitucinės padėties pobūdį. Tiesa, Didysis Tautos Susirinkimas neturi jokios tiesioginės įtakos Vykdomųjų Komisarų Tarybos narių skyrimui; premjerą skiria Respublikos prezidentas, o kitus komisarus pasirenka pats premjeras. Bet, būdama sudaryta, Vykdomųjų Komisarų Taryba tuojau turi prisistatyti Didžiajam Tautos Susirinkimui, kad gautų jo pasitikėjimą, sudarantį jai lyg man-

datą veikti; bet, ir gavusi pasitikėjimo pareiškimą, ji lieka visiškai priklausoma ir atsakinga, nes Didysis Tautos Susirinkimas nuolat ją kontroliuoja ir kiekvieną momentą gali ją pasmerkti, kas yra lygu jos pašalinimui; prieš Didžiojo Tautos Susirinkimo nusistatymą Vykdomųjų Komisarų Taryba jokio ginklo apsiginti neturi (konstitucijos 7, 44 ir 46 str.).

Paskutinis konstitucinis organas, kuris tačiau valdymo ir įstatymų leidimo srity jokio *imperium'o neturi*, tai — *Valstybės Taryba*. Kaip administracinių skundų bei ginčų sprendėja, Valstybės Taryba yra administracinio teismo funkcijos organas. Be to, ji yra ekspertyzos organas, kaip nuomonės reiškėja vyriausybės iniciatyva keliamiems įstatymų projektams ir svarsto vyriausybės leidžiamus reglamentus. Įstatymu jai gali būti pavedamos ir kitos funkcijos. Jos nariai yra Didžiojo Tautos Susirinkimo skiriami iš aukštų kvalifikacijų asmenų, pasižymėjusių mokslu, profesinėmis žiniomis, prityrimu ir turinčių ypatingą aukštą tarnybinį stažą (konstitucijos 51 ir 52 str.).

Konstitucija suteikia vyriausybei *reglamentinę galią įstatymams vykdyti*. Šie reglamentai arba nurodo įstatymo vykdymo būdą arba tvarko smulkmenas įstatymų nuostatų ribose. Jie yra Vykdomųjų Komisarų Tarybos ruošiami ir Valstybės Tarybos svarstomi, o gavę Respublikos prezidento parašą ir būdami paskelbti, jie įgyja imperatyvinės galios. Įdomu, kad ginčai dėl šių vyriausybės reglamentų teisėtumo yra sprendžiami ne Valstybės Tarybos, kuri yra administracinio teismo organas, bet paties Didžiojo Tautų Susirinkimo, kuriam, pagal konstitucijos 26 str., tarp kito ko priklauso autentiškas įstatymų aiškinimas (konstitucijos 52 str.).

Viešųjų subjektyvinių teisių skyriuje (konstitucijos V skyrius, 68-88 str.) viešpatauja klasikinis liberalizmas. Sąryšy su tuo tiksliausiai sutvarkoma ypač toji vad. viešųjų subjektyvinių teisių sritis, kurią priimta vadinti *status libertatis* (laisvoji asmens padėtis valstybėje). Pačioje šio skyriaus įžangoje iškeliami ir apibūdinami du svarbiausieji principai: *liberalinis status libertatis* ir *demokratinis status egalitatis* (konstitucijos 68 ir 69 str.).

Į *atskirų laisvių šabloną* (tradicinį katalogą) įrašomos šios: asmens neliečiamumas, sąžinės, įsitikinimų, tikybos, kulto, mąstymo, kalbos, skelbimo, keliavimo, sutarčių, darbo, daiktų

valdymo, susirinkimo, draugijų ir bendrovių steigimo, spaudos, mokymo laisvė, gyvybės, turto, garbės ir buto neliečiamumas (konstitucijos 70, 71, 75, 77 ir 80 str.). *Laisvės ir teisių garantijoms* paskirti konstitucijos 72-74, 76-77, 81 ir 93 str. *Laisvės ribas* nustato 78, 79 ir ypač 86 str., kuris numato suvaržyus dėl nepaprastos padėties šaly ir nustato šių suvaržymų tvarką bei ribas.

Peticijų teisė (konstitucijos 82 str.), viešųjų mokesčių principai (konstitucijos 84 ir 85 str.) ir privalomas pradžios mokslas (konstitucijos 87 str.) papildo šį skyrių.

Lieka VI skyriaus trys skirtys (apie vilajetus, apie valdininkus, apie finansus), kurios nieko ypatingai naujo ar įdomaus nenustato. Apie konstitucijos keitimą jau esame kalbėję.

VI.

Rumunijos Karalystės 1923.III.28. konstitucija.

Šių laikų Rumunija buvo sudaryta iš žemių, kurios per ilgus amžius sudarydavo dvi atskiras kunigaikštijas: *Valakiją* — vakaruose ir *Moldaviją* — rytuose. Kiekviena šių kunigaikštijų buvo valdoma savo kunigaikščio, vadinamo *hospodar'u*. Valakijos centrą sudarė dabartinė Rumunijos sostinė — *Bukareštas* (Bukurešti), Moldavijos sostinė buvo *Jasai* (Jassy). Vakarų kunigaikštija — Valakija — buvo kiek labiau civilizuota, Moldavija — atidaryta į pietų Ukrainos stepes ir Juodosios jūros šiaurės pakraščių tuščius plotus, gyvenamus įvairių perėjūnų, buvo pusiau laukinė.

Pagrindinių Valakijos ir Moldavijos gyventojų elementą sudaro romanizuoti senovės Dakijos, Romos provincijos, gyventojai, kurie, kad ir įterpti tarp slavių, išlaikė kiek iškreiptą lotynų kalbą. Moldavijoje — ypač jos šiaurės (Bukovina) ir rytų (Besarabija) dalyse — gyveno ir žymus skaičius slavių — rusinų (ukrainiečių). Lotyniškasis šių gyventojų — ypač valakų — pobūdis buvo tiek ryškus, kad, pavyzdžiui, lenkai, kurie anksčiau ir arčiau buvo susipažinę su valakais (lenkiškai Wołochy, Wołosi, Wołoszczyzna), vėliau, susipažinę su italais ir pastebėję valakų ir italų kalbos panašumą, ėmė Valakijos ir valakų vardu vadinti Italiją ir italus ir tebevadina juos šiaip ikišiol (Włochy, Włosi).

Valakija buvo *Vengrų*, Moldavija — *Lenkų vasalė*. Abi kunigaikštijos buvo *Turkų* pavergtos: Valakija — daug anksčiau, XIV amžiuje, Moldavija — XVI amžiaus pradžioje. Visdėlto kunigaikštijos yra netarpiškai hospodarų valdomos; tiesioginėmis Turkų provincijomis jos nevirto; hospodarai yra iš vietos kilmės žmonių tarpo, tiktai yra ne renkami, kaip būdavo seniau, bet Turkų valdžios skiriami. Kaikuriems tų laikų hospodarams net pavykdavo laikinai nusikratyti Turkų jungo ir įkurti didelė nepriklausoma valstybė; šitaip, pavyzdžiui, apie 1600 m. hospodaras Mykolas Narsusis įkūrė nepriklausomą

valstybę iš sujungtų abiejų kunigaikštijų ir gretimos šiaurėje Transilvanijos.

Šitaip buvo iki 1716 m. Nuo tų metų Valakijos sostas patenka į *fanariotų* rankas (fanariotais buvo vadinami Konstantinopolio graikai).

Ir Moldavija iki maždaug to pat laiko buvo savo hospodarų valdoma; Moldavijos hospodarai iškarto buvo paveldėtiniai, vėliau — renkami; jie dažnai sueidavo į santykius su lenkais, su kazokais, zaporožcais, su Chmielnicku, su rusais (Petru Didžiuoju). Vėliau ir Moldavijoje įsiviešpatavo fanariotai.

Svetima fanariotų valdžia baisiai išnaudojo ir alino abi nelaimingas šalis. XVIII amžiuje prasidėję Rusų karai su Turkais pagerino kunigaikštijų politinę padėtį; Rusai virsta jų užtarytojais ir globėjais. Kunigaikštijos vėl atgauna savo hospodarus, kurių galia didėja. Tame pačiame XVIII amž. Austija pagrobė iš Moldavijos Bukoviną, o XIX amž. pradžioje Rusai pagrobė iš jos Besarabiją. Transilvanijoje Austrija naudojasi rumunais prieš madjarus (vengrus) ir ypač imperatoriaus Juozo II laikais, šelpia juos, kolonizuoja, steigia rumunų mokyklas bei įstaigas. Transilvanijos rumunai aukštai pakilo civilizacijos atžvilgiu ir skaičiumi.

XIX amžiuje — apie 1816—1820 m. — Valakijoje ir Moldavijoje prasidėjo stiprus rumunų tautinis judėjimas, kuris jungiasi ypač su vardais *Georgo Lazar'io* literatūroje ir *Vladimirescu* — politinėje srity. 1822 m. kunigaikštijoms grąžinta teisė turėti „savo" renkamus hospodarus. Nauji tautiniai hospodarai sutvarko administraciją, pagerina valstiečių padėtį, kelia švietimą, teatrus, spaudą.

Akermano (1826 m.) ir *Adrianopolio* (1829 m.) *taikos sutartimis* tarp Rusų ir Turkų Valakija ir Moldavija beveik visiškai atsikrato Turkų. Turkijos suverenitetas reiškiasi tiktai duokle, kurią kunigaikštijos turi mokėti Turkijai, bet į jų vidaus reikalus Turkija kištis negali. Užtai labai padidėjo Rusų įtaka ir Rusų kišimasis į kunigaikštijų valdymą. Rusai, kurie iki 1834 m., per septynerius metus buvo okupavę kunigaikštijų teritorijas, steigė komisijas įvairioms reformoms vykdyti ir patys jose dalyvavo. 1831 m. buvo paskelbtas *organiškas* kunigaikštijų *statutas*.

Nuo 1830—1848 m. Valakiją valdo hospodarai Aleksandras Ghika ir vėliau Bibescu, Moldaviją — Mykolas Sturdza.

Ateina 1848 metai, pavadinti „tautų pavasariu", kada per visą Europą praūžė revoliucijos banga. Prancūzijoje, Vokietijoje, gretimoje Vengrijoje — revoliucijos, sukilimai, laisvės ir konstitucijos reikalavimai. Revoliucinis judėjimas pasiekia ir Rumuniją. Moldavijoje jis liko greitai numalšintas, bet Valakijoje jisai laimi. Valakijos hospodaras Bibescu abdikuoja; reikalaujama konstitucinės liberalinės tvarkos; pradedama kalbėti apie tautos politinę vienybę, apie abiejų kunigaikštijų suliejimą į vieną politinį vienetą. Caras Mikalojus I, griežtas revoliucijos priešas, monarchinio legitimizmo gynėjas Europoje, su pasibiaurėjimu žiūri į rumunų bei vengrų darbus. Austrijai pagelbėti jis siunčia savo kariuomenę prieš sukilusius vengrus ir susitaręs su turkais jis drauge su jais okupuoja Rumunų kunigaikštijas. Okupacija trunka iki 1849 m. Restauruojama 1831 m. Organiškas Statutas, tačiau be hospodarų rinkimo teisės: hospodarai bus Rusų ir Turkų skiriami.

1854—1856 m. — Rytų (arba Krymo) karas. Rumunų kunigaikštijose varžosi Rusų, Turkų ir Austrijos įtaka. Rusai okupuoja kunigaikštijas, hospodarai bėga į Vieną. Tačiau Rusai pralaimi karą. Paryžiaus taikos sutartimi vėl išnaujo sutvarkomas kunigaikštijų likimas. Paliekamas nominalus Turkijos suverenitetas, kuris reiškiasi duokle, o Rusų protektoratas pakeičiamas kolektyviniu Europos didžiųjų valstybių protektoratu; Moldavijai grąžinama Besarabijos pietų vakarų dalelė, kuri atskiriama nuo Rusijos teritorijos.

Unitarinės Rumunijos įsteigimo judėjimas jau seniai buvo patriotų keliamas ir ypač nuo 1848 m. pasidarė papuliarus. Šis judėjimas atitiko vad. *nacionalinį principą*, kuris tuo laiku (1854—1856 m.) ėmė vyrauti Europos tarptautinėje politikoje. Senų monarchijų (Rusijos, Austrijos) šis principas buvo laikomas revoliuciniu, nes jisai joms gresė pavojumi (lenkų, suomių klausimas Rusijoje; vengrų, italų klausimas Austrijoje); bet pavergtų tautų jis entuziastiškai sveikinamas; jų pirmose eilėse stovi italai, kurie nepraleidžia nė vienos progos, kad ką nors laimėtų ir prisiartintų prie savo tautinio idealo — suvienytos vieningos Italijos. Ta pačia kryptimi ir tuo pačiu principu veikia vokiečiai, tas pats idealas dega vengrų, lenkų ir

rumunų širdyse. Oficiališkai nacionaliniam principui globoja ir jį skelbia Napoleonas III, kurio Imperija Prancūzijoje pamėgdžioja Napoleono Didžiojo politiką. Tad jau Paryžiaus Kongrese (1856) pradedama oficiališkai kalbėti apie Rumuniją, kaip tautinį dviejų kunigaikštijų — Valakijos ir Moldavijos — vienetą; kalba apie tai kaiptik Prancūzai. Tačiau dar nieko šiuo klausimu nepadaryta. Paryžiaus 1858 m. konferencijose Valakija ir Moldavija vadinamos „Jungtinėmis provincijomis" (arba kunigaikštijomis), bet visdėlto su atskirais hospodarais.

1859 m. išrenkamas bendras hospodaras Aleksandras Cuza; jis buvo išrinktas abiejų kunigaikštijų atstovybių ir gavo *Rumunijos kunigaikščio* titulą. 1862 m. dviejų kunigaikštijų atstovybės susiliejo į vieną bendrą *Tautos Atstovybę* Bukarešte, kaip *Rumunijos sostinėje.*

Cuza vedė agrarinę reformą, kuriai atstovybė buvo priešinga. 1866 m. įvyko perversmas. Kunigaikštis Cuza, suimtas, abdikuoja. Atstovybės Rūmai (Cuza reformavo tautos atstovybę dvejais rūmais) paskelbė Rumunijos kunigaikščiu *princą Karolį Hohenzolerną*; kartu buvo išleista *konstitucija.*

Apie 10 metų truko įvairūs bruzdėjimai, netvarka, vyriausybių nepastovumas; kunigaikštis Karolis buvo nepopuliarus, manė jau pats abdikuoti.

1877 m. Rumunija pasiskelbė visiškai *nepriklausoma* valstybe, nutraukdama vasalinius ryšius su Turkija. Tuo pat laiku Rumunija dalyvavo Rusų kare su Turkais, bet Berlyno taikos sutartimi turėjo Rusijai perleisti savo valdomąją Besarabijos dalį, o užtai gavo Dobrudžą.

1881 m. Rumunijos parlamentas paskelbė Rumuniją *karalyste.* Karaliumi tapo tas pats kunigaikštis Karolis I Hohenzolernas.

Nuo 1881 iki 1913 m. Rumunija gyvena ramiai. Ji nedalyvavo nė 1885 m. Serbų Bulgarų kare, nė pirmajame 1912 m. Balkanų kare. Vieninteliai, sukėlę tarptautinį triukšmą, tų laikų įvykiai Rumunijoje, kurie sudaro jos negarbės dėmę, tai — žydų pogromai. Nors Berlyno taikos sutartis privertė Rumuniją paskelbti tikybinę ir tautinę toleranciją, tačiau žydai ir toliau buvo joje prilyginami „svetimšaliams" ir lygiomis su rumunais teisėmis nesinaudojo. Žydų pogromais pasižymėjo ypač Moldavija, tamsesnė ir labiau atsilikusi Rumunijos dalis.

Visą šitą ilgą 30 metų laikotarpį Rumunija ištikimai laikėsi Vokiečių bei Austrų politikos, kurios ramsčiu Balkanuose ji buvo. Ji buvo net formališkai prisidėjusi prie „Trijų sąjungos“ (Vokiečių, Austrovengrų ir Italų sąjunga). Tiesa, tautiniu atžvilgiu ji su Vengrais turėjo nuolatinį konfliktą dėl Transilvanijos, kurioje vyrauja rumunų tautinis elementas, vengrų slėgiamas ir denacionalizuojamas; be to, ginčas ėjo ir dėl kitos provincijos — Banato, kuriame buvo maišytas rumunų ir serbų elementas, vengrų lygiai slėgiamas. Istorinės rumunų pretenzijos lietė ir Austrijos valdomą Bukoviną. Tačiau, iš kitos pusės, su Rusais Rumunija turėjo istorinį ginčą dėl Rusų užgrobtos Besarabijos ir gerai nujautė Rusų veržimosi į Konstantinopolį pavojų. Kelias Rusams į Konstantinopolį vedė kaiptik per Rumuniją, tad nuolatinis Rusų veržimasis į tą Rytų sostinę turėjo eiti per Rumunijos pavergimą. Besarabijos atplėšimas — tai buvo tiktai epizodas. Rusų protektoratas Rumunijai, Rusų nuolatinis kišimasis į Rumunų reikalus ir jų tvarkymas turėjo atrodyti Rumunų patriotams įtartinas. Be to, pats karalius Karolis I, kaip vokiečių kilmės žmogus ir Vokiečių dinastijos šakos narys, prūsų tradicijų auklėtinis, labiau pasitikėjo vokiečiais, negu rusais.

Geografinė Rumunų teritorijos padėtis labai painiojo ir sunkino jos politiką. Įterpta tarp slavių žemių, skirianti Serbus ir Bulgarus nuo Rusų, be to, gulinti, kaip esame sakę, ant paties tiesioginio ir artimiausio kelio iš Rusų į Konstantinopolį, — Rumunija buvo nuolatiniame Rusų ekspansijos šia kryptimi pavojuje. Visi Rusų imperializmo troškimai ir pageidavimai, visos jų ambicijos ir svajonės pasiekti Konstantinopolį ir Adriatiką, ištiesti ranką „broliams“ bulgarams ir serbams, visa Rusų Balkanų politika — šiaip ar taip turėjo paliesti Rumuniją ir, žinoma, nežadėjo jai nieko gero. Gelbėdamasi nuo šito Slavių ir Rusų imperializmo pavojaus — Rumunija turėjo pulti į Vokiečių ir Vengrų glėbį, paaukodama pastariesiems savo brolius Transilvanijoje, turtingiausioje ir kultūringiausioje Rumunų tautos šaly, ir Banate. O gelbėdamasi nuo madjarų — ji vėl turėjo patekti į Rusų glėbį.

Visa tai darė Rumunų politiką neaktyvią ir nepastovią. Ji neina tiesia linija, kuria nors viena griežta kryptimi, bet nuolat dairosi, svyruoja ir veikia „vom Fall zum Fall“. Kad ir iš-

tikima Vokiečių-Austrų-Italų sąjungai per ilgą laikotarpį ir net iki pačios seno karaliaus Karolio mirties Didžiojo karo pradžioje (1914 m.), Rumunija visdėlto seka aplinkybes, kad galėtų prie progos pasirinkti vieną ar kitą kelią. Jos principas — laisvos rankos ir oportunistinis draugų pasirinkimas.

Serbų-Bulgarų-Graikų sąmoksle prieš Turkus, kuriuo šios Balkanų valstybės reagavo į Austrijos paskelbtąjį Bosnijos ir Hercogovinos aneksavimą, Rumunija nedalyvavo. Tad ji nedalyvavo ir pirmajame 1912 m. Balkanų kare, kada sąmokslininkai staiga puolė Turkus visose jų Europos provincijose. Žinomas yra tragingas šio karo finalas. Sunkiausia karo našta teko bulgarams, kurie siauru frontu stūmė turkus Konstantinopolio link, atkakliai kovodami ir sutikdami griežtą narsiosios turkų kariuomenės pasipriešinimą, kai tuo tarpu užpakaly serbai ir graikai kovojo su atskirtomis nuo savo bazės palaidomis turkų kariuomenės dalimis bei turkų garnizonais serbų ir graikų apgultose tvirtovėse. Bulgarai turėjo įtempti visą energiją frontui išlaikyti, o serbų ir graikų energija buvo skiriama turkų dalims užpakaly likviduoti ir „išvaduotoms" provincijoms okupuoti. Sąjungininkų buvo išanksto susitarta dėl būsimojo grobio pasidalinimo. Karo metu sąjungininkai laikinai okupavo bet kurią Turkų provinciją, nežiūrėdami, kad būtinai okupuotų tas, kuriam ši provincija yra sutartimi skiriama. Šiuo būdu į serbų ir graikų rankas karo okupacijos titulu pateko ir tie plotai, kurie sutartimi buvo bulgarams skiriami — yatingai Makedonijoje.

Tarp iš Turkų pagrobtų provincijų buvo ir Albanija, kurios gyventojai sudaro atskirą nacionalinę tautą. Sąjungininkų sutartimi, Albanija turėjo būti padalinta tarp Serbų ir Graikų. Tačiau albaniečiams prašant, Austrijai ir Italijai įsikišus, serbai ir graikai buvo priversti apleisti Albanijos teritoriją, kurioje buvo paskelbta atskira nepriklausoma *Albanijos valstybė su sostine Durazzo* (eventuališkai Valona) ir pradėta organizuoti jos valdžia. Tada Serbai ir Graikai, netekę Albanijos, patys kompensavo save okupuotoje Makedonijoje iš žemių, turėjusių tekti Bulgarams. Kaip pagaliau pabaigę karą, Bulgarai pareikalavo iš savo sąjungininkų perleisti jų okupuotas žemes, turinčias sutarties titulu tekti Bulgarams, Serbai ir Graikai atsisakė pasitraukti ir pareiškė savo nusistatymą pa-

silikti šiose Makedonijos žemėse, kompensuojančiose jiems prarastą Albaniją. Bulgarija prieš tai protestavo, reikalavo vykdyti sutartį, nesutiko išsižadėti Makedonijos, kurioje Bulgarai keliasdešimt metų palaikė nuolatinį bruzdėjimą ir partizanų kovą su Turkais. Ištikrųjų tautiškai maišytoje Makedonijoje bulgarai sudaro ryškiausį ir veikliausiąjį elementą. Tad į Makedoniją bulgarai žiūrėjo ne kaip į karo grobį, kuris gali būti skirstomas, kaip norima, ir gali būti, reikalui atsitikus, mainų ir kompensacijos objektu („netekom Albanijos — paimsime Makedoniją"), bet kaip į savo tautos palikimą, kuris turi tekti ne kam kitam, kaip tiktai Bulgarų tautinei valstybei.

Tačiau Rusų caras Mikalojus II, kuriam šis ginčas buvo pasiūlytas išspręsti, pasisakė už serbų ir graikų tezę, pasmerkdamas bulgarų tezę. Į tai bulgarai atsakė karu prieš buvusius savo sąjungininkus. Tai buvo *antras* 1913 m. *Balkanų karas*. Į šį karą įsikišo ir atsargi Rumunija, žinoma — prieš bulgarus. Užpulti serbų, graikų ir rumunų — bulgarai buvo nugalėti. Rumunai virto arbitrais, taikos sprendėjais. Makedonija liko Serbų ir Graikų rankose, Rumunai, žinoma, neužmiršo ir savęs, pagrobę iš Bulgarų jų *Dobrudžos dalį*. Šis ne tiek garbingas, kiek gudrus ir pelningas Rumunijos žygis žymiai pakėlė jos autoritetą Balkanuose. Tai buvo prieš patį Didįjį karą. Šitie įvykiai suartina Rumuniją su Rusija, kuri globojo Serbiją.

Rumunijos santykiai su Rusija, kurie nuo 1878 m. Rusų Turkų karo, kai Rusija iš savo karo sąjungininkės Rumunijos pagrobė paskutinį Besarabijos kąsnelį, buvo labai įtempti, staiga pagerėjo ir pradžioje 1914 m. Rusų caras vizitavo karalių Karolį ir aplankė Rumuniją, širdingai sveikinamas.

Didžiojo karo pradžioje Rumunija svyravo. Abi kariaujančios šalys stengėsi patraukti Rumuniją savo pusėn. Vokiečiai ir Austrai žadėjo Rumunams iš Rusų Besarabiją, gal ir Odesą. Rusai ir vakarų santarvininkai viliojo ją Transilvanijos, Banato ir Bukovinos pažadais. Kol gyvas buvo senasis karalius, įsitikinęs germanofilas, tol tegalėjo būti kalba apie Rumunijos įsikišimą karan su Rusais arba apie jos neitralitetą. Įsikišimas prieš Austrus ir Vokiečius buvo mažai tikėtinas. Bet karo pradžioje karalius Karolis I mirė ir sostan įžengė karalius Ferdinandas, kuris per savo žmoną, karalienę Mariją, tu-

rėjo ryšius su vakarų santarvininkais. Liberalai, Santarvės šalininkai, taip pat Transilvanijos emigrantai, pakėlė galvą. Valdžia oficiališkai dar laikėsi neitraliteto, bet šaly nuotaika keitėsi intervencijos kryptimi ir kaiptik prieš vokiečius bei austrovengrus. Italijos įsikišimas karan prieš austrus buvo Rumunijoje sutiktas entuziastiškai. 1915 m. jau buvo aišku, kad Rumunija įsileis į karą.

Rusų pralaimėjimai Kurše, Lietuvoje, Lenkijoje, Voluinėje ir Galicijoje, taip pat Serbų katastrofa neatbaidė Rumunų. Atvirkščiai, stipri ir karą laimėjanti Rusija būtų Rumunams baisesnė, negu sumuštoji ir pavaryta nuo savo vakarų sienų Rusija. Dabar Rumunai būtų kaiptik laiku įsikišę į karą. Naujos fronto linijos pratęsimas, naujų pajėgų karan įvedimas turėjo Rumunams Rytų fronte suteikti nepaprastą padėtį ir vaidmenį. Rumunai būtų buvę Rytų fronto išgelbėtojai. Rusija nebedrįsianti jos skriausti, Anglija, Prancūzija, Italija ir Serbija būsiančios jai dėkingos už Rytų fronto atgaivinimą ir priešo jėgų atitraukimą nuo Vakarų fronto.

Ir štai 1916 m. Rumunija paskelbia karą Austrams, Vengrams, Vokiečiams, Bulgarams, Turkams. Tačiau Vokiečiai dar randa užtenkamai jėgų ir energijos suduoti griežtą smūgį naujam priešininkui ir vėl sutrumpinti naujai išsitęsusį frontą. Vokiečių generolas Mackensen ne tiktai atremia Rumunų pastangas įsiskverbti į Transilvaniją, bet ofenzyviškai įžengia į Rumunijos teritoriją, okupuoja visą Valakiją su valstybės sostine Bukareštu ir žymią Moldavijos dalį, o bulgarai išvaro rumunus iš Dobrudžos. Rumunų frontas Moldavijoje sueina į vieną liniją su Rusų frontu, Rumunų kariuomenė lieka tiktai priedas prie milžiniškos Rusų kariuomenės.

1917 m. Rusų revoliucija, išpradžių demokratinė, vėliau komunistinė sovietinė, per Rusų kariuomenę perkelia bruzdėjimą ir į Rumunų kariuomenę bei išviso į neokupuotą Rumunijos dalį. Bolševikų viešpatavimas, Bresto taika — tai buvo smūgiai Rumunų karo siekimams. Tačiau Rumunų laimei 1918 m. rudenį subruzdo visas Vokiečių ir Austrų frontas. Priešas paties likimo likviduotas, Austrijos ir Vengrų valdžia sutriušKinta, šių valstybių provincijos laukia naujų šeimininkų. Rumunija užgrobia Transilvaniją iš Vengrų ir Bukoviną iš Austrijos, dėl Banato padalinimo kyla ginčas su Serbais; be to, jai

tenka dar keli smulkesni buv. Vengrų teritorijos sklypai (Krizan, Satmara, Marmuraš). Visa tai Rumunams pripažįstama taikos sutartimi. Slinkdama į šiaurę ir šiaurės vakarus buv. Vengrijos pakraščiais, Rumunija prieina bendrąją sieną su Čekoslovakų respublika ir skiria Vengriją nuo Lenkijos. Bet gudriai Rumunijai neužteko imti iš vieno šono. Pridengta iš šiaurės Lenkų Bolševikų, o iš rytų Denikino Bolševikų karo, apsaugota nuo Raudonosios armijos įsikišimo, gulėjo greta Rumunijos valstybinės teritorijos — Besarabija, daugiausia Ukrainiečių gyvenama. Rumunai ją pagrobė kaip istorinį Moldavijos paveldėjimą.

Išviso Rumunija po Didžiojo karo daugiau kaip dvigubai padidėjo. Po Didžiojo karo liaudies bruzdėjimui nuraminti teko pravesti plačią žemės reformą ir paskelbti visuotinio balsavimo principus. Tai ir buvo padaryta 1919—1921 m. Be to, 1922 m. buvo paskelbti rinkimai į Steigiamąjį Seimą, kuris Rumunijoje, kaip ir paprastas parlamentas, susidėjo iš dviejų rūmų. Tais pačiais metais rudenį Steigiamojo Seimo rūmai susirinko ir jau 1923 m. kovo mėnesį priėmė konstituciją, o karalius ją patvirtino ir paskelbė.

Ši konstitucija labai mažai tesiskiria nuo senosios, veikusios ikitol 1866 m. konstitucijos. Tai ir yra anoji konstitucija, vietomis kiek perdirbta.[1])

Jeigu naujoji 1923 m. Rumunų konstitucija kartoja su kaikuriomis pataisomis senąją 1866 m. Rumunų konstituciją, tai ši senoji konstitucija savo ruožtu taip pat nėra originali ir yra beveik nurašyta — su tam tikrais pakeitimais bei pataisomis — *iš 1831 Belgų konstitucijos*, kurios vertimą aš esu paskelbęs pirmajame *„Įvairių valstybių konstitucijų“* rinkiny (žr. „Teisės“ žurnalo II priedą). Nauji pakeitimai, padaryti Rumunų konstitucijos 1923 m. redakcijoje, nėra tiek ryškūs, kad šis kilminis Rumunų konstitucijos panašumas į Belgų konstituciją būtų nuo to žymiai nukentėjęs. Visa konstitucijos sistema, planas, skyriai ir skirtys (vienintelė Rumunų konstitucijoje nauja skirtis, kurios Belgų konstitucijoje nėra, tai — skirtis apie *Įstatymų leidimo reikalams tarybą)*, bendrieji valdžios san-

[1]) Žr. Brokhauzo ir Jefrono Enciklopedijoje rusų kalba straipsnį *„Rumunija“*; žr. taip pat *Durdenevskio* „Poslevojennyje konstituciji Zapada“, II sąsiuvinį, 134—135 pusl., Leningrad, Gosizdat, 1926 m.

tvarkos principai, — tie patys. Daugelis nuostatų — žodis į žodį nurašyta iš Belgų konstitucijos. Išviso Belgų demokratinė 1831 m. konstitucija, pagrįsta pirmąja (1791 m.) Didžiosios Prancūzų Revoliucijos konstitucija, sudaro moderninėje konstitucinėje istorijoje tam tikrą ryškų tipą, kuris buvo priimtas pavyzdžiu daugeliui kitų valstybių konstitucijų. Ypatingai didelis konstitucinis 1848 m. judėjimas Vokiečiuose veikė Belgų konstitucijos įtaka. Tų laikų Frankfurto, Berlyno ir Vienos steigiamieji susirinkimai, kurie stengiasi pagrįsti savo sudaromas konstitucijas demokratiniais principais, tačiau nenaikinant valdovų, skolinasi savo darbui pavyzdžius iš Belgų konstitucijos nuostatų. Mūsų laikais Belgų konstitucinio šablono ypač griežtai laikosi Rumunija ir Egiptas (naujoji Egipto 1923.IV.19. konstitucija).

Reikėtų laukti, kad Rumunų konstitucijos organizuojamoji konstitucinė monarchija bus grynai demokratinė, pagrįsta vienu ir vieningu tautos suverenitetu. Šiuo atžvilgiu Belgų konstitucija yra aiški. Apie tai kalba Belgų konstitucijos įžanginis žodis, kuris skamba: „Belgų tautos vardu Tautos Kongresas nutaria“, ir pamatinis straipsnis skyriuje „Apie valdžią“, kuris sako: „Visa valdžia eina iš tautos. Ji yra vykdoma konstitucijos nustatyta tvarka“ (Belgų konstitucijos 25 str.). Čia nėra jokių monarchinio suvereniteto žymių: ir pati tauta *viena* nustačiusi konstituciją ir iš jos vienos einanti visa valdžia, kuri bus vykdoma tautos nustatytos konstitucijos tvarka. Karalius (valdovas) ar karūna čia tautos steigiamajame darbe nedalyvauja; iš to iškarto aiškėja, kad jis ir jokios suvereninės galios neturi. Apie karalių konstitucija ima kalbėti tiktai tada, kada ji sutvarko *konstitucinį tautos valdžios vykdymą*. Vadinasi, karalius esąs ne suvereninės steigiamosios, bet *įsteigtosios konstitucinės* valdžios organas: tauta per konstituciją jį pastačiusi ir pavedusi jam, kaip savo organui, tam tikrą *teisinę* veikimo sritį. Kaip matome, Belgų konstitucija čia labai arti prieina Rousseau demokratinės monarchijos konstrukciją: šis griežčiausias demokratijos — dargi tiesioginės demokratijos — šalininkas ir apaštalas, kaip žinoma, rasdavo, jog paveldėtinis karalius išviso demokratijos principams neprieštaraująs, jeigu tiktai iš jo bus atimta steigiamoji ir įstatymų leidimo galia ir jeigu jis bus paliktas kaip tautos įkurtas organas įstatymams vykdyti; tai

ir buvo konstitucija, kurią mėgino įgyvendinti 1791 m. Prancūzų konstitucija ir vėliau 1831 m. Belgų konstitucija, nors pastaroji toliau, kaip pamatysime, visdėlto padarė kelius principinius nusileidimus ir monarchiniam dėsniui. Tačiau principiškai, kiek tai matyti iš įžangos ir 25 str., Belgų konstitucija steigia grynai *demokratinę* monarchiją.

Rumunijos konstitucija čia įveda kelias smulkias, bet charakteringas pataisas, kurios keičia šios konstitucinės monarchijos principą ir būtent daro ją ne grynai demokratine, bet tipingai *kompromisine*, nustatyta *abiem suverenitetais — demokratiniu tautos suverenitetu ir monarchiniu valdovo (ar karūnos) suverenitetu.* Tiesa, pamatinis valstybės valdžios skyriaus straipsnis — 33 str., kuris atitinka Belgų konstitucijos 25 str., taip pat visą valdžią išveda iš tautos ir numato jos konstitucinį vykdymą, kuriame, kaip ir Belgijoje, dalyvauja karalius. Tačiau konstitucijos įžangos žodžiai jau kitaip skamba; pirma — pati konstitucija pavadinta „Rumunijos *karalystės* konstitucija" (Belguose ji pavadinta „Belgų" ar „Belgijos" konstitucija, nenurodant, ar tai yra karalystė, monarchija, ar respublika); taip pat šis pavadinimas, pabrėžiąs monarchinę valstybės formą, kartojamas 1-me Rumunijos konstitucijos straipsny, kurio atitinkamo Belgų konstitucijoje visai nėra; šiame 1 str. sakoma, jog Rumunijos *karalystė* yra vieninga ir nedaloma valstybė. Skaitydami Belgų konstituciją, mes nė iš jos įžangos, nė iš pavadinimų, nė iš pirmųjų dviejų skyrių (dalių) nuostatų (I dalis „Apie teritoriją ir jos padalinimus"; II dalis „Apie Belgus ir jų teises") nieko dar nežinome, ar ten šios demokratinės valstybės valdžios organų tarpe yra karalius ar nėra; tiktai III dalyje („Apie valdžią"), kai jau pradedama kalbėti apie tai, kas „vykdo" valdžią konstitucijos numatyta tvarka, mes sužinome apie karalių, kaip įsteigtosios valdžios organą.

Rumunijoje tiek iš konstitucijos įžangos žodžių, tiek iš jos pavadinimo, tiek iš 1 str. teksto — mes iškarto sužinome apie karalių ir monarchiją. Charakteringiausia — įžanga. Konstituciją paskelbia karalius Ferdinandas I, kuris yra karaliumi *„Dievo malone"* ir *„tautos valia"*. Jisai skelbia, jog „Steigiamasis tautos susirinkimas priėmė" „ir *Mes pritariame ir sankcionuojame"* šią konstituciją. Vadinasi, Rumunijos konstitucija yra dviejų lygių suverenų — tautos ir karaliaus — susitarimo

padarinys: tautai nepriėmus, karalius nebūtų galėjęs jos paskelbti, bet užtai neužtenka ir tautos priėmimo be karaliaus sankcijos. Sankcija — patvirtinimas galėjo būti karaliaus duotas arba neduotas, o karaliui nesankcionavus — nebūtų buvę konstitucijos. Vadinasi, karalius ir tauta — lygūs suvereninės steigiamosios galios subjektai.

Tiek Belgijos, tiek Rumunų demokratija yra *reprezentacinė*. Jokių demokratinio tiesioginio valdymo institucijų (išskyrus angliškąjį apeliavimą į tautą paleidžiant parlamentą) abi konstitucijos nežino. Bet Rumunų konstitucija dar ypatingai pabrėžia reprezentacinį demokratinio valdymo pobūdį, pareikšdama jį kaip konstitucinį principą, ko Belgų konstitucija nedaro. Būtent, Rumunų konstitucijos 33 str., paskelbdamas, kad visa valstybės valdžia einanti iš tautos, tuojau priduria, jog vykdyti šią savo valdžią tauta tegalinti tik *deleguodama* ją tam tikriems konstituciniams organams. Analoginis Belgų konstitucijos 25 str. šio rezervo neturi.

Tuo pačiu steigiamosios ir įsteigtosios valdžios klasifikacija, charakteringa klasikinei reprezentacinei demokratijai, yra tiksliai išlaikyta Rumunijos konstitucijoje. Atskirų funkcionalinių valdžios galių, kaip suvereniteto elementų, *delegavimas* atskiriems konstituciniams valdžios organams, sudaręs teisinį titulą įsteigtosios valdžios funkcijų suskirstymui klasikinėje reprezentacinėje demokratijoje, todėl yra aiškesnis Rumunų konstitucijoje (tai sudaro Rumunų konstitucijos trečiojo skyriaus bendrąją dalį — 33 - 40 str.). Tačiau abejose — tiek Belgų, tiek Rumunų — konstitucijose įsteigtosios valdžios funkcijų (funkcionalinių galių) suskirstymo konstrukcija turi klasikinės reprezentacinės demokratijos atžvilgiu vieną trūkumą, arba *nenuoseklumą*, kuris yra aiškus įterptojo į šią demokratinę konstrukciją *monarchizmo padarinys*. Būtent, šis suskirstymas remiasi ir numato, kaip esame sakę, atskirų funkcionalinių galių delegavimą atskiriems konstituciniams organams. Tuo tarpu čia vienas šių konstitucinių organų — kaiptik karalius — dalyvauja visų galių vykdyme: a) jisai su parlamento rūmais — Atstovų Rūmais ir Senatu — *dalyvauja įstatymų leidime* ir būtent dalyvauja jame sprendžiamuoju balsu, kaip lygus Rūmams šios galios subjektas (jam priklauso įstatymų *sankcija*, vadinasi, — jis *gali juos tvirtinti arba netvirtinti* (Rumunų

konstitucijos 34 str., Belgų konstitucijos 26 str.); b) jam priklauso arba jam pavedama *konstitucinė vykdomoji valdžia* (Rumunų konstitucijos 39 str., Belgų konstitucijos — 29 str.); ir c) *teismo sprendimai vykdomi jo, karaliaus, vardu* (Rumunų konstitucijos 40 str., Belgų — 30 str.).

Tai yra aiški monarchinio suvereniteto liekana šiose konstitucijose. Delegavimu vykdo savo valdžią tiktai tauta; tad ji ir suskirstoma funkcionalinėmis galiomis tarp įvairių tautos reprezentantų, kuriems deleguojamos atskiros galios — suvereniteto elementai. Tačiau tautos bendrininkas — antras suverenas, karalius, — savo galios niekam nedeleguoja, nes jis yra vienas ir lieka veiklus. Tad jis turi būti visur, visose valdžios funkcijose, visos valdžios vykdyme. Jis pats netarpiškai, pagal konstituciją, tęsia savo suvereninę galią, kuri tačiau, suvaržyta konstituciniu kompromisu su antru suverenu — tauta, virto konstitucine, teisiškai aprėžta.

Rumunijos konstitucijoje tai yra suprantama ir logiškai suderinta su kompromisiniu valdžios principu, pareikštu konstitucijos įžangoje. O Belgų konstitucijoje, kuri įžangoje ir visame savo tekste skelbia grynai demokratinį principą, o karalių pažįsta tiktai kaip įsteigtosios valdžios (tautos valdžios) organą, — tai yra nenuoseklu: tai yra nelauktas ir netikėtas monarchinio suvereniteto staiga kažin iš kur, kaip Pilypo iš kanapių, iššokimas. Tai rodo, kad jau ir Belgų konstitucijoje glūdėjo paslėptas monarchinis suverenitetas, nors jis ten buvo dirbtinių, grynai demokratinių formulių rūpestingai paslėptas. Rumunija jį dešifravo ir pačiuose principuose restauravo kompromisinį konstitucinės monarchijos pobūdį.

Tačiau toji monarchinio pobūdžio aplinkybė, kad karalius šiokiu ar kitokiu būdu dalyvauja visų funkcionalinių galių vykdyme, kaip veikiančių delegavimo titulu tautos reprezentantų bendradarbis, — kad ir sudaro monarchinio suvereniteto padarinį, visdėlto jau nebereiškia paties suvereniteto. Šis karaliaus dalyvavimas visose funkcionalinėse valdžios galiose nėra suvereninis ir diktatorinis, bet yra grynai konstitucinis. Kompromisinės konstitucinės manarchijos principu, pats kompromisas, įvykęs tarp dviejų pirmykščių suverenų — karaliaus ir tautos — konstitucijai nustatyti, daro karališkas funkcijas aprėžtomis, teisinėmis, pagrįstomis jau ne suverenumo, bet kompromiso titulu.

Karalius jau tegali veikti tiktai kompromiso ribose. Tos ribos — kompromisinės konstitucijos nuostatai.

Tad visiškai teisingai ir logiškai Rumunų konstitucija, kad ir neslepianti savo kompromisinės monarchiškai demokratinės kilmės, vadinasi — monarchinio suverenumo greta demokratinio pačiame konstituciniame kompromise, — įvykus šiam kompromisui ir bereikšdama jį, — nebepažįsta kitokios karaliaus galios, kitokios jo funkcijos, teisių ir kompetencijos, kaip tiktai konstitucinės, vadinasi — teisinės, o ne suvereninės. Šia prasme Rumunų konstitucija visai teisingai ir tiksliai kalba apie paveldėtinius „*konstitucinius* karaliaus įgaliojimus" (Rumunų konstitucijos 77 str.) ir dar sykį pabrėžia, kad be šios konstitucijos suteiktų jam įgaliojimų — jokių kitų karalius neturi (Rumunų konstitucijos 91 str.).

Iš kitos pusės, karalius yra rimtai saugojamas nuo kontrabandinio savo bendrininkės tautos organų kėsinimosi veikti jo galią ir varžyti jo nepriklausomybę. Tai liečia karaliaus „civilinį lapą", vadinasi — tą piniginę sumą, kuri yra kasmet iš valstybės iždo skiriama karaliui ir jo dvarui (kiemui) išlaikyti bei jo reprezentacijos reikalams. Kad šiuo atžvilgiu karalius nepareitų nuo parlamento rūmų, nustatančių biudžetą ir išlaidų sąmatą, — konstitucija įsako, kad kiekvienam karaliui įžengus į sostą bus iškarto visam jo karaliavimo laikui įstatymo keliu nustatytas jo civilinis lapas, kuris tuo pačiu negalės būti kasmet keičiamas (Rumunų konstitucijos 89 str.). Visa tai yra ir Belgų konstitucijoje, iš kurios Rumunų konstitucija tai skolina (Rumunų konstitucijos 77, 89 ir 91 str. atitinka Belgų konst. 60, 77 ir 78 straipsnius).

Charakteringa yra taip pat, kaip monarchinio principo reiškimasis, *karaliaus* tiek Rumunijoje, tiek Belgijoje *dalyvavimas konstitucijos keitime*. Konstitucijoje ką nors pakeisti arba jai papildyti, be tam tikros procedūros, į kurią tarp kitko ko įeina paties reikalo konstatavimas, tada abiejų parlamento rūmų ipso jure paleidimas, naujų Rūmų išrinkimas, tam tikras kvorumas, tam tikras kvalifikuotas daugumas, — reikalinga ir *karaliaus sankcija* (Rumunų konstitucijos 129 ir 130 str., Belgų konstitucijos 131 str.; Rumunų konstitucija, be to, laiduoja karaliui ir iniciatyvą konstitucijai keisti). Rumunų konstitucijoje tai yra visai nuoseklu; jei konstitucija yra karaliaus ir tau-

tos kompromiso vaisius, tai aišku, kad kompromiso pakeitimas yra reikalingas abiejų kompromiso dalyvių sutikimo — naujo susitarimo. Tai yra teisinis principas. Užtai, pagal grynai demokratinį Belgų konstitucijos titulą, kur karalius atsiranda tiktai iš konstitucijos, kaip tautos įsteigtosios valdžios tam tikras organas, tai nėra nė būtina, nė savaime suprantama. Tačiau, kaip jau turėjome progos matyti, Belgų konstitucijoje šiuo atžvilgiu išviso nuoseklumas nėra išlaikytas: ji svyruoja tarp gryno demokratinio principo ir nusileidimo monarchizmui, kurio pėdsakai keliose vietose reiškiasi. Karaliaus dalyvavimas konstitucijos keitime abiejų konstitucijų yra laikomas tiek svarbiu ir esminiu, jog regentūros metu, kada pats karalius asmeniškai veikti negali, betkurie konstitucijos pakeitimai išviso yra draudžiami (Rumunų konstitucijos 85 str., Belgų konstitucijos 84 str.).

Rumunijoje, kaip ir Belgijoje, veikia dviejų parlamento rūmų sistema — Atstovų Rūmai ir Senatas. Abeji rūmai gali būti paleisti. Rūmų paleidimas, sudaręs angliškąjį metodą apeliuoti į teisinę tautą ir gauti jos sprendimą, pareiškiamą naujo rūmų sąstato išrinkimu, yra čia numatomas dvejopas. Būtent, vienas parlamento rūmų paleidimas — būtinai abiejų kartu — įvyksta *ipso jure;* tai yra rūmų paleidimas sąryšy su iškeltu konstitucijos keitimu; kai jau senieji rūmai priėmė pasiūlymą keisti konstituciją ir nustatė, kas yra jųjų nuomone keistina, jie yra savaime paleidžiami, ir teisinė tauta naujais rinkimais pasisako už pasiūlytąjį konstitucijos keitimą arba prieš jį, išrinkdama pritariantį pasiūlymui arba priešingą jam daugumą. Antras parlamento rūmų — abiejų kartu arba kurių nors vienų — paleidimas įvyksta karaliaus įsakymu ad hoc (vyriausybės nutarimu, nes, žinoma, karaliaus įsakymas yra reikalingas kontrasignacijos). Šis paleidimas sudaro paprastą parlamentinio režimo instituciją, kuria parlamentinė vyriausybė gali, kilus konfliktui su parlamentu, apeliuoti į teisinę tautą, šiuo išlaikydama savo paritetą su parlamentu (Rumunų konstitucijos 90 str. 6 ir 7 abzacai, Belgų konstitucijos 71 str.).

Žemesnieji Rūmai — Atstovų Rūmai — Rumunijoje renkami *visuotiniu, lygiu, tiesioginiu, priverstiniu* ir *slaptu balsavimu*; rinkimų sistema turi būti nustatyta tokia, kad laiduotų ir *mažumai atstovavimą* (Rumunų konstitucijos 64 str.).

Belgų konstitucija (47 ir 48 str.) skelbia tuos pačius principus, tiktai aiškiau pabrėžia proporcingumo principą mandatų suskirstyme (mažumos atstovavimas nebūtinai sutampa su proporciniu atstovavimu; proporcinis atstovavimas numato, kiek leidžia mandatų skaičius, visų kiek žymesnių balsavusių grupių mandatais aprūpinimas, o mažumos atstovavimo garantavimas gali būti išviso suderintas ir su mažoritariniam principui su tam tikro proporcingo mandatų skaičiaus rezervavimu kuriai nors vienai stambiausiajai mažumai arba išanksto nenumatytai ir turinčiai apsireikšti per rinkimus arba konkrečiai ir išanksto žinomai, pav., nacionalinei, tikybinei ir t. t.; pastaruoju atžvilgiu mažumos atstovavimą gali laiduoti kurijų rinkimų sistema; stambios mažumos atstovavimą organizuoja taip pat tokios rudimentinės pusiau proporcinės sistemos, kaip kumuliatyvinio ir aprėžto balsavimo sistemos; (žr. šiuo reikalu *mano „Reprezentaciją ir mandatą“*, 95—97 ir 169—197 pusl.). Tad Rumunų balsavimo ir rinkimų principai skiriasi nuo Belgų principų ne tiek aiškiu proporcingumu, bet užtai griežtesniu visuotinumu, nes Belguose (konstitucijos 47 str.) yra dar užsilikęs *apsigyvenimo cenzas* (6 mėnesių išgyvenimas tame pačiame valsčiuje). Pasyvinei rinkimo teisei (būti išrinktam) abi konstitucijos palieka amžiaus cenzą iki 25 metų.

Visa tai tačiau liečia tiktai vyrus. Moterų atžvilgiu abi konstitucijos daro rezervus. Rumunų konstitucija (6 str.) sako, kad sąlygos, kurioms esant moterys gali vykdyti politines teises, bus nustatytos tam tikrų įstatymų. Vadinasi — moterims čia žadama ne lygybė su vyrais, bet tam tikros (vadinasi — ypatingos) sąlygos naudotis šiomis teisėmis. Be to, konstitucija reikalauja, kad tie liečią moterų politines teises įstatymai būti priimti $^2/_3$ balsų daugumo; vadinasi jie gali būti ir nepriimti. Belgų konstitucija (47 str.) šiuo atžvilgiu kiek kitaip sutvarko reikalą: ji *moterų balsavimo teisę* (o ne išviso politines jų teises) taip pat paveda tam tikram įstatymui, kuris taip pat turės būti priimtas kvalifikuoto $^2/_3$ balsų daugumo; Belguose šis įstatymas tiktai *„galės“* suteikti moterims šią teisę, bet užtai ne „ypatingomis sąlygomis“, o kaiptik *„tomis pačiomis* sąlygomis“, *kaip ir vyrai.*

Jau kalbėdamas apie Airijos ir Norvegijos konstitucijas, aš buvau paminėjęs, kad mūsų laikais aukštesniųjų parlamento

rūmų atžvilgiu ima reikštis tam tikra konstitucinė tendencija pakeisti šios institucijos personalinę konstrukciją ir jos funkcionalinį pobūdį. Iki šiai tendencijai pradėjus reikštis, aukštesniųjų parlamento rūmų konstrukcija būdavo: arba *a)* luominė ir būtent aristokratinė — tai yra pati pirmykšti šios institucijos forma, kurios šaknys glūdi luominėje viduramžių socialinėje santvarkoje, iš kurios ji ir buvo paveldėta; arba *b)* monarchinė, kai valdovai, steigdami konstitucinę monarchiją ir palikdami sau įstatymų sankciją, stengėsi tarp demokratinės tautos atstovybės ir savęs pastatyti tarpinį organą, kuris, būdamas karaliaus skiriamas ir todėl susidedąs iš ištikimų karaliui asmenų, pats stabdytų radikalinius žemesniųjų rūmų reformų projektus, tuo paliuosuodamas karalių nuo nepopuliaraus asmeniško kišimosi ir veto reiškimo (sankcijos nedavimo); arba *c)* demokratinė, kai laimėjusi kovą su monarchizmu demokratija, principiškai atmesdama luominės (aristokratinės) ir monarchinės kilmės aukštesniuosius rūmus, bet įvertindama naudingus praktiškus dviejų parlamento rūmų patarnavimus, palikdavo šią instituciją bendroje konstitucinių organų santvarkoje, reformavus ją tiktai jos konstrukcijos atžvilgiu, būtent — surišdavo ją kuriuo nors būdu su teisine tauta.

Pirmosios (luominės aristokratinės) konstrukcijos tipo aukštesniųjų rūmų klasikinį pavyzdį sudaro Lordų Rūmai Anglijoje. Antrosios (monarchinės) konstrukcijos tipo aukštesniaisiais rūmais yra, pavyzdžiui, Japonijos Perų Rūmai. Trečiosios (demokratinės) konstrukcijos tipo aukštesnieji rūmai yra, pav., Prancūzų, Lenkų ar Čekoslovakų Senatai arba konstitucinėje monarchijoje — Ladstingas Norvegijoje.

Tačiau naujausiais laikais, sąryšy su keliamąja visuomenės konstitucinės reformos idėja, pradėta kelti mintis apie šios institucijos (aukštesniųjų rūmų) pirmoje eilėje šiai reformai sunaudojimą, išmėginant joje naujas idėjas. Greta žemesniųjų rūmų (seimo), kaip tautos arba masinio individų skaičiaus atstovavimo organo („politinės atstovybės“ — kaip kartais sakoma), aukštesnieji rūmai būtų sunaudoti „socialiniams (grupiniams) reikalams (interesams)“ atstovauti, o ypatingai virstų organizuotos profesinės atstovybės organu. Tai yra mintis, kurią, tarp kito ko, jau nuo XX amžiaus pradžios energingai kėlė Duguit Prancūzijoje (žr. *mano „Reprezentaciją ir manda-*

tą", 130—132, 154—160, 194—203 ir 216 ir kit. pusl.) ir kurios šalininkų skaičius nuolat auga ne tiktai tarp atskirų mokslininkų ar politikų, bet ir tam tikrų srovių tarpe.

Šia kryptimi kaikuriose valstybėse ir pradėta reformuoti aukštesniųjų parlamento rūmų konstrukcija. Tarp valstybių, kurios nuėjo šiuo keliu, kaiptik yra Belgija, Rumunija, Airija. Belgijoje šios tendencijos pataisyti šabloniškiems individualinio, kiekybinio balsavimo padariniams įvairių socialinių reikalų kategorijų veiksniu ėmė reikštis dar XIX amžiaus pabaigoje pačių Atstovų Rūmų rinkimų atžvilgiu. Būtent, 1893 m. įstatymu lygus balsavimas buvo pakeistas vad. pliuraliniu balsavimu, kuris tam tikrų socialinių kategorijų asmenims (kvalifikuota šeimyninė padėtis, kvalifikuotas amžius, kvalifikuotas mokslas, tam tikras mokamų mokesčių kiekis) suteikdavo po du ir ligi trijų balsų vienam rinkikui. Tačiau šis socialinių kvalifikacijų įvertinimas politiniuose rinkimuose į seimą turįs daug ydų (žr. mano „*Reprezentaciją ir mandatą*", 164—166 pusl.). 1919 m. buvo Belguose panaikintas.

Užtai socialinis atstovavimo principas, keičiąs tautinį grynai teritorinį principą ir realizuojamas kitokiais metodais, buvo perkeltas iš žemesniųjų atstovų rūmų rinkimų į senato rinkimus. Kaip tai atrodo Airijoje — mes jau apie tai kalbėjome. Belgijoje ir Rumunijoje tai pasiekiama vėl kitaip negu Airijoje ir kitaip Belgijoje, dar kitaip Rumunijoje.

Būtent, Rumunijoje personalinis Senato sąstatas yra šiaip sudaromas. Viena stambioji senatorių grupė yra *renkama*, antrą jų grupę sudaro senatoriai „*ipso jure*", kurie tampa senatoriais be jokio mandato (be išrinkimo), bet savaime — dėl tam tikros savo *socialinės padėties* arba viešosios *funkcijos*.

Pirmosios, renkamos, senatorių grupės yra keturios nelygios kategorijos. Į pirmą renkamųjų senatorių kategoriją įeina senatoriai, renkami *demokratine tvarka;* balsavimas čia, kaip ir rinkimuose į Atstovų Rūmus, yra visuotinis, lygus, priverstinis, tiesioginis ir slaptas, tiktai amžiaus cenzas yra pakeltas iki 40 metų ir nenumatomas mažumos atstovavimas, vadinasi — rinkimų principas yra mažoritarinis; skaičių šitaip renkamų senatorių nustato įstatymas (konstitucijos 68 str.). Antrą renkamųjų senatorių kategoriją sudaro senatoriai, renkami *vietos*

savivaldybių narių. Būtent, visi renkamieji vietos kaimų ir miestų bendruomenių tarybų bei departamentų tarybų nariai kolegiališkai išrenka lygiu, priverstinu ir slaptu balsavimu po vieną senatorių nuo kiekvieno departamento (departamentas — administracinis Rumunijos teritorijos padalinimas) (konstitucijos 69 str.). Ši kategorija yra skiriama, matyti, vietos reikalams centro valdžioje reikšti. Trečią renkamųjų senatorių kategoriją sudaro *organizuoto profesinio atstovavimo* senatoriai. Šitai atstovybei sudaryti valstybės teritorija suskirstoma ypatingomis apygardomis, kurių negali būti daugiau, negu šešios. Renka profesinių Rūmų nariai, būtent, skyrium Prekybos Rūmų, skyrium Pramonės Rūmų, skyrium Darbo Rūmų ir skyrium Žemės Ūkio Rūmų nariai, suėję į atskirą tų Rūmų kolegiją; jie išrenka po vieną senatorių nuo kiekvienos profesinės kategorijos ir nuo kiekvienos apygardos. Tai yra aiškiausia socialinių reikalų atstovavimo senatorių kategorija; šių senatorių skaičius — 24 (kiekvienos keturių profesinių kategorijų po vieną senatorių nuo 6 apygardų) (konstitucijos 71 str.). Pagaliau ketvirtą renkamųjų senatorių kategoriją sudaro *universitetų atstovai* — po vieną senatorių nuo kiekvieno universiteto; renka universiteto profesūros visetas iš savo tarpo (konstitucijos 71 str.).

Senatoriai *ipso jure* yra senatoriais, kaip sako Rumunijos konstitucija (72 str.), dėl savo „aukštosios padėties *valstybėje arba bažnyčioje*". Charakteringa, kad šitokiu būdu greta mandatinės demokratinės ir mandatinės vietos reikalų, organizuotų profesinių junginių ir universitetų atstovybės steigiama ir bažnyčių (tikybinių socialinių junginių) reprezentacija Senate.

Senatoriai ipso jure susideda iš dviejų kategorijų: pirmąją šios grupės kategoriją sudaro senatoriai *„ex officio"*; čia senatoriaus titulas ir funkcija yra surištà su tam tikra užimama vieta ir trunka tol, kol asmuo šią vietą užima; šios kategorijos senatoriai reprezentuoja tuos socialinius vienetus ar įstaigas, kurių funkcijai priklauso toji vieta (tarnyba). Šios kategorijos yra penkios senatorių rūšys (konstitucijos 72 str.): *a)* sosto įpėdinis, *b)* šalies metropolitai, *c)* stačiatikių rumunų ir graikų katalikų bažnyčios ordinariniai vyskupai, *d)* valstybės pripažintų tikybų vyriausieji, jeigu šios tikybos narių skaičius valstybėje prašoka 200.000 ir jei jie yra pagal šalies įstaty-

mus išrinkti, taip pat musulmonų aukščiausias valstybėje atstovas, *e)* Rumunų Akademijos prezidentas.

Antrą senatorių ipso jure kategoriją sudaro senatoriai, kurie gali neatstovauti jokiems socialiniams veiksniams, bet kurie dėl savo ypatingų patarnavimų valstybei, dėl savo valstybinio veikimo stažo, prityrimo, žinių turi ypatingų aukštų asmeninių kvalifikacijų, darančių jų dalyvavimą įstatymų leidimo darbe ypatingai pageidaujamą. Tai būtent yra (konstitucijos 73 str.): *a)* buvę Ministerių Tarybos pirmininkai (buvę premjerai) su ketveriais šios tarnybos (vietos) stažo metais ir šiaip ministeriai su šešerių metų stažu; *b)* buvę įstatymų leidžiamųjų įstaigų (rūmų) pirmininkai, kurie ėjo šias pareigas bent per 8 paprastas sesijas; *c)* buvę senatoriai ir atstovai, turėję rinkimų mandatą bent per 10 kadencijų; *d)* buvę pirmieji Vyriausio Kasacinio ir Jurisdikcinio Teismo pirmininkai, jei tų arba to paties teismo paprasto pirmininko vietą ėjo 5 metus; *e)* atsargos ir pensijos generolai, jei bent 3 mėnesius jie, būdami karo vadais, vadovavo kariuomenei, veikiančiai prieš priešą, arba taikos metu per 4 metus ėjo vyriausio štabo viršininko arba generalinio kariuomenės inspektoriaus pareigas, ir pagaliau *f)* buvę Tautos Susirinkimų Kišinove, Černovicuose ir Alboje-Julijoje pirmininkai, kurie Didžiojo karo pabaigoje paskelbė atitinkamų provincijų įjungimą į Rumuniją.

Belgijoje, kur Senato konstrukcija taip pat yra nukreipta į ypatingų aukštųjų kvalifikacijų parinkimą ir įvairių socialinių interesų atstovavimą, šios konstrukcijos mechanizme yra kiek kitoks. Ten, išskyrus karaliaus sūnus arba kitus Belgijos princus (konstitucijos 58 str.), kitokių ipso jure senatorių nėra. Senatoriai ten yra renkami arba demokratine tvarka, arba provincijų tarybų, arba paties Senato (kooptacija) (Belgų konstitucijos 53 str.). Tiktai teisinės tautos gali būti renkami senatoriais ne betkas, bet tiktai tam tikrų kvalifikacinių ir socialinių kategorijų asmenys; šių kategorijų konstitucija nurodo 21 (Belgų konstitucijos 53 bis str.).

Senato funkcijos atžvilgiu Rumunų ir Belgų konstitucijos laikosi klasikinio principo lygybės. Tai reiškia, kad įstatymo projektas tiktai tada yra parlamento priimtas ir patiekiamas karaliaus sankcijai, kada abeji rūmai jį priėmė daugumu bal-

su skyrium balsuojant ir visiškai vienodo teksto (Rumunijos konstitucijos 34 str.).

Belgų ir Rumunų konstitucijos perdaug smulkiai parlamentinio režimo neprecizuoja, palikdamos jam gana plačią plėtimosi laisvę. Šis vengimas kištis į parlamentarizmo smulkmenas ir tvarkyti jas griežtais konstituciniais imperatyvais buvo iki Didžiojo karo tradicinis ir rėmėsi grynai precedentiniu parlamentarizmo pobūdžiu pačioje Anglijoje, iš kurios jis buvo paskolintas. Ir kontinento konstitucinėse monarchijose parlamentarizmo detalės buvo paliekamos konstituciniams įpročiams: tai atrodė geriau tinką kompromisinei šio režimo esmei. Tiktai po Didžiojo karo priėmusių parlamentarizmą demokratinių respublikų konstitucijose pradėta jis smulkiau bei tiksliau reglamentuoti. Ir nors Rumunų konstitucija buvo išnaujo peržiūrėta po Didžiojo karo, o pagaliau ir pati Belgų konstitucija buvo pakeista 1920 ir 1921 m., vadinasi — jau po karo, visdėlto jos šiuo atžvilgiu nenuėjo parlamentinių demokratinių respublikų pėdomis ir pasiliko ištikimos konstitucinės monarchijos metodui.

Tačiau kad ir negriežtai pareikštas ir smulkiai neformalizuotas — parlamentinis režimas visdėlto abejose valstybėse neabejotinai yra. Tai matyti iš to, kad *vyriausybę* sudaro ne tiktai karalius vienas, bet ir jo skiriamieji *ministeriai,* kurie sudaro *ministerių kabinetą* („Ministerių Tarybą"), jųjų *vadovaujamą,* kuriam karalius *buvo pavedęs sudaryti „vyriausybę"* ir kuris vadinamas *Ministerių Tarybos Pirmininku* (Rumunų konstitucijos 92 ir 93 str. Belgų konstitucijoje atitinkamų straipsnių nėra); ministeriais *gali būti* parlamento rūmų nariai, jie *dalyvauja parlamento posėdžiuose,* jųjų veikimas yra parlamento rūmų *kontroliuojamas,* visi karaliaus aktai yra *kontrasignuojami* ministerių, kurie už juos ir išviso už karaliaus darbus *atsako* rūmams, iš kitos pusės, rūmai, kaip jau esame sakę, gali būti kiekvieni skyrium ar abeji kartu vyriausybės *paleisti* (Rumunų konstitucijos 46, 96, 50, 53, 87, 97 ir 90 str.; Belgų konstitucijos 36, 88, 40, 43, 63, 64, 89 ir 71 str.).

Rumunų konstitucinę naujieną sudaro vad. *Įstatymų leidimo reikalams Taryba* (Rumunų konstitucijos 76 str.). Belgų konstitucija šios institucijos visiškai nežino. Tai yra pataria-

mas, neturįs imperatyvinės galios organas, kuris — reikia manyti (jo organizaciją konstitucija paveda tam tikram įstatymui) — bus sudarytas iš aukštų kvalifikacijų (stažo, prityrimo, žinių) žmonių; visi keliamieji įstatymų projektai (išskyrus biudžeto kreditų projektus), prieš juos pradėjus svarstyti parlamente, bus įnešami į šią Tarybą apsvarstyti ir nuomonei pareikšti; Tarybos pareikštoji motyvuota nuomonė nevaržo įstatymų leidėjo, bet turi būti išklausyta — tai yra sui generis *privalomos „specų" ekspertyzos organas*. Ši Tarybos funkcija bus sunaudojama taip pat ruošiant *reglamentus įstatymams vykdyti*. Žinoma, šios institucijos naudingumas ir svarba žymiai pareis nuo to, kaip bus organizuotas jos sąstatas ir kiek autoritetinga bus jo nuomonė.

Šis Rumunų konstitucinis organas turi panašumo išdalies į klasikinę prancūziškojo tipo *valstybės tarybą („Conseil d'Etat")*, o antra vertus — į tą funkcionalinį organą, kuriuo aukštesniuosius parlamento rūmus (senatą) paverčia naujausioji konstitucinė aukštesniųjų rūmų evoliuciją. Ši evoliucija, kuri iš vienos pusės atima iš aukštesniųjų rūmų sprendžiamąją įstatymams leisti galią ir paverčia juos reliatyvinio veto organu, iš kitos keičia jų sąstatą, mėgindama tam tikromis asmeninėmis aukštomis kvalifikacijomis arba netarpišku tam tikrų socialinių junginių atstovavimu pakelti socialinį jų reiškiamos nuomonės autoritetą, reiškiasi daugely valstybių. Sąstato keitimo atžvilgiu ji, kaip matome, apsireiškė kaiptik ir Rumunijoje bei Belgijoje (taip pat Airijoje); o funkcijos keitimo atžvilgiu Rumunija ir Belgija paliko savo senatams klasikinę funkciją, tačiau Rumunija šiuo atžvilgiu pamėgino įkurti atskirą aukštų „specų" kolegiją greta parlamento rūmų.

Charakteringa yra Rumunų ir Belgų konstitucijoms dar tai, kad valstybės valdžios skyriuje, bendrojoje šio skyriaus daly, jos abi, apibūdinusios pradžioje tautos suverenumą arba suvereninę tautos valdžią ir toliau kalbėdamos apie atskiros valdžios galias, tautos per konstituciją deleguojamas atskiriems konstituciniams organams, mini: *a)* įstatymų leidžiamąją galią, *b)* vykdomąją galią, *c)* teismo galią ir pagaliau, lyg tai būtų ketvirtoji paralėlė galia, — *d)* departamentų ir bendruomenių vietos reikalų rūpinimą, kuris pavedamas departamentų ir bendruomenių taryboms (Rumunų konstitucijos 33—40 ir 41

str., Belgų konstitucijos 25—30 ir 31 str.). O toliau visa šita dalis „apie valdžią“ suskirstoma skyreliais ar skirtimis: „Apie Tautos Atstovybę“ (Belguose „Apie rūmus“), „Apie Atstovų Rūmus“, „Apie Senatą“, „Apie Karalių“, „Apie ministerius“, „Apie teismo valdžią“, „Apie departamentų (provincijų) ir bendruomenių institucijas“. Tokiu būdu konstitucinių funkcijų ir organų ierarchijoje „vietos reikalai ir jų tvarkymo galia“ statoma greta įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teismo, o vietos savivaldybės organai statomi greta parlamento, vyriausybės ir teismų. Tai yra ypatingas „selfgovernment'o“ principo išaukštinimas.

Įstatymų konstitucingumo kontrolės ir garantijų klausimui Rumunijos konstitucija turi charakteringą nuostatą, kurio visiškai nėra Belgų konstitucijoje. Būtent, Rumunų konstitucija (103 str.) kategoriškai šiuo atžvilgiu priima vad. *Amerikos sistemą,* kuri draudžia teismui taikinti nekonstitucingą įstatymą, nors ir neduoda teismui galios panaikinti šitokio įstatymo; tačiau priimdama Amerikos sistemą — ji ją kiek susiaurina ir organizuoja. Būtent, ne kiekvienas teismas, bet *tiktai vienas Kasacinis Teismas* gali svarstyti iškeltąjį įstatymo konstitucingumo ar nekonstitucingumo klausimą ir turi tai apsvarstyti būtinai *bendrajame visų savo skyrių susirinkime.* Vadinasi, Amerikos sistema čia pritaikinta kasaciniam procesui; tuo pačiu kiti teismai turi laikytis *Prancūzų sistemos;* bet visdėlto, kadangi kiekviena byla gali pasiekti kasacijos (Rumunijoje tai pačios konstitucijos garantuojama — konstitucijos 103 str. 3 abzacas), tai kiekvienoje byloje yra galimumo apsiginti nuo nekonstitucingo įstatymo.

Piliečių teisių skyrius Rumunų konstitucijoje yra daug labiau detalizuotas, negu Belgų konstitucijoje, kur jis yra artimesnis klasikiniam liberaliniam šablonui. Ypatingai Rumunų konstitucija tame skyriuje palyti įvairius socialinės apsaugos klausimus ir kaikurias socialines ekonominių teisių reformas, kurių Belgų konstitucija nenumato. Išviso ūkio srity Belgų konstitucija yra ištikima liberalizmui, o Rumunų konstitucija rodo palinkimą į intervencionizmą.

Žymiai skirtinga yra Rumunijoje konstitucinė bažnyčių padėtis valstybėje, palyginus ją su šio socialinio veiksnio padėtimi Belgijoje. Nors Belgijoje katalikai sudaro stiprią so-

cialinę bei politinę srovę, kurios partinė ekspozitūra sugeba kartais paimti valstybės valdžią į savo rankas, tačiau mes Belgų konstitucijoje nerandame jokių Romos katalikų bažnyčiai skiriamų privilegijų ir jokio formalaus bažnyčios reikalų įterpimo į valstybės funkciją. Tikybinio ar bažnytinio pobūdžio klausimams čia yra skiriami keli trumpi principiniai nuostatai: jųjų vienas laiduoja kulto ir viešojo apeigų atlikimo laisvę (Belgų konstitucijos 14 str.); antras nustato, kad niekas negali būti verčiamas dalyvauti tikybiniuose aktuose bei ceremonijose (konstitucijos 15 str.); pagaliau tretysis nuostatas draudžia valstybei kištis į betkurios tikybos tarnautojų skyrimą ir nurodyti tarnybos vietos, o taip pat valstybė negali bažnyčioms ir jų tarnautojams drausti susirašinėti su savo vyresniasiais ir skelbti savo aktus, išskiriant paprastą jų atsakingumą spaudos bei skelbimo atžvilgiu (Belgų konstitucijos 16 str.; be to, šiame straipsny minimos dar civilinės jungtuvės, kurios turi būti daromos prieš bažnytinį palaiminimą). Nėra čia privilegijų nė bendrai bažnyčioms, nė kuriai nors vienai jųjų, bet ir bažnyčių laisvė valstybėje yra stipriai saugojama; be to, sudaroma bendra vienoda padėtis visoms bažnyčioms. Tai yra bažnyčių nuo valstybės atskyrimo režimas.

Rumunijoje yra kitaip. Ir čia debiutuojama laisvės principo paskelbimu: sąžinės laisvė esanti visiška, visiems kultams valstybė laiduojanti lygią laisvę ir globą, kiek tiktai jų vykdymas neužgauna viešosios tvarkos, gerų įpročių ir valstybinės santvarkos. Tačiau štai į šią „valstybinę santvarką“ įeina kaiptik dviejų, o ypač vienos bažnyčios privilegijuota padėtis, kuri ir griauna visą tą iškilmingą lygybės principą.

Būtent, dvi bažnyčios išskiriamos iš bažnyčių viseto ir pavadinamos „Rumunų bažnyčiomis“; tai yra: stačiatikių krikščionių bažnyčia ir graikų katalikų bažnyčia; jų pirmoji yra konstitucijos paskelbta svarbiausiąja Rumunų valstybės bažnyčia; tai motyvuojama konstitucijoje tuo, kad ji esanti žymaus Rumunų tautos daugumo tikyba; antroji — graikų katalikų — konstitucijos statoma „pirmon vieton“ visų kitų kultų atžvilgiu.

Konstitucija įsikiša į stačiatikių Rumunų bažnyčios organizaciją ir gana smulkiai ją sutvarko, pavesdama tikslesnį sutvarkymą valstybiniam įstatymui, kuris turi normuoti šios

bažnyčios ir funkcijų ir organus ir organų personalo skyrimą bei rinkimų ir veikimo metodus (visa tai išdėstyta Rumunų konstitucijos 22 str.). Čia priminsime dar nelygią bažnyčių reprezentaciją Rumunų Senate, apie kurią aukščiau buvome išsitarę.

Baigdami nurodysime dar į vieną Rumunų konstitucijos nuostatą. Tai yra Rumunų konstitucijos 3 str., kuriam analoginio Belgų konstitucijoje nėra. Jisai sako, kad Rumunijos teritorija negali būti kolonizuojama svetimos kilmės tautybių. Tai reiškia, kad įvairios tautinės mažumos Rumunijos piliečių tarpe, kurių yra išviso daug (vengrai Transilvanijoje ir Banate, vokiečiai ten pat ir Bukovinoje, serbai Banate, bulgarai Dubrudžoje, ukrainiečiai Besarabijoje ir Bukovinoje, rusai Besarabijoje, lenkai Bukovinoje, žydai ir čigonai visoje šalyje), negali būti sunaudoti kaip naujakurių elementas. Žinoma, tai nedraudžia jiems šiaip įsigyti nekilnojamojo turto, bet jokia valstybinė ar privatinė tiksli šių turtų parceliacija kolonizavimo tikslais negali būti tarp šių nerumunų kilmės piliečių vedama. Tai yra retas pavyzdys ne tiktai įstatyminio, bet tiesiog konstitucinio griežtos nacionalistinės politikos užfiksavimo. Paprastai šios rūšies principai moderninėse demokratinėse valstybėse yra slepiami.

VII.

Laisvojo Dancigo Miesto 1922 m. konstitucija.

Dancigas (Danskas, Gedainė, Gedonys; vokiškai Danzig) — senas prekybinis miestas ir uostas pietrytiniame *Baltijos jūros* pakranty, kurio svarba prekybai ypač pareina nuo to, kad jisai guli didelės *Vyslos upės žiotyse* ir tokiu būdu turi ir aptarnauja jūros laivininkyste platų hinterlandą, susidedantį iš šios upės upyno ir sudarantį ypač etnografines *Lenkų*, o iš dalies net ir *Ukrainiečių* žemes. Miestas ir uostas su senomis tradicijomis, priklausęs prekybinei politinei Hanzos sąjungai, vėliau — iki XVIII amžiaus pabaigos — *Lenkijai*, kaip jos valstybinis uostas, per kurį ėjo į pasaulį beveik visa jos javų ir kitų žemės ūkio gaminių prekyba su užsieniais.

Nors ir stovėjo lenkų ir kašubų liaudies apgyventoje teritorijoje, Dancigas nuo senų laikų liko vokiečių kolonizuotas ir yra tautiškai vokiškas miestas. Mūsų laikais jau ir Dancigo sodžiaus apylinkė yra daugiausia vokiška; lenkai joje sudaro mažumą, bet ikišiol neišnyko vietos gyventojų tarpe. Nepaisant savo vokiškos tautinės spalvos, Dancigas iki paties Lenkijos Respublikos žlugimo XVIII amžiaus pabaigoje buvo politiškai Lenkijos valstybei ištikimas ir priešinosi Prūsų pastangoms atskirti jį nuo Lenkijos ir aneksuoti. Tačiau galutinis Lenkijos žlugimas nulėmė ir Dancigo likimą. Drauge su Lenkijos šiaurės vakarų žemėmis jisai teko Prūsams.

XX amžiuje Didžiojo karo metu vokiškasis Dancigas priklausė Vokietijai. Jisai jau ir valstybiškai buvo visiškai suvokietėjęs. Jokių jo lenkiško valstybiškumo tradicijų jame neliko. Tačiau, atsižvelgdamos į geografinę Dancigo padėtį Vyslos žiotyse ir į ekonominį jo uosto ryšį su Lenkijos teritorija ir su Lenkijos importo bei eksporto prekyba, Entente valstybės, likviduodamos karą ir, tarp kito ko, tvarkančios besikuriančią Lenkijos valstybę, — sumanė Dancigą iš Vokietijos išskirti. Lenkai norėjo ir reikalavo, kad Dancigas būtų tiesiog įjungtas į Lenkiją drauge su visa Lenkų Pajūriu (Pajūrio, ar Pamarės, vaivadija), sudarančias garsųjį „Lenkų koridorių“, skiriantį

Rytų Prūsus nuo likusios Vokiečių Reicho teritorijos. Entente taip toli nueiti nesutiko, tačiau visdėlto Versalės sutartimi Dancigą išskyrė iš Vokietijos ir vėliau iš Dancigo su apylinkėmis sudarė atskirą pusiau nepriklausomą valstybėlę, pavadintą *Laisvuoju Dancigo Miestu (Freie Stadt Danzig)* ir pareinančią nuo Tautų Sąjungos, be to, išdalies Lenkijos protektorato suvaržytą.

Laisvojo Dancigo Miesto konstituciją turėjo priimti laisvai išrinktoji Dancigo atstovybė (Steigiamasis Susirinkimas), susitarusi su Tautų Sąjungos paskirtu vyriausuoju komisaru.

Apie 3 metus (nuo 1919 iki 1922 m.) truko Dancigo konstitucijos paruošimas, sukeldamas įvairių ginčų tarp Laisvojo Miesto ir Tautų Sąjungos. Pagaliau Tautų Sąjungai kiek energingiau paveikus, konstitucija su Tautų Sąjungos reikalaujamomis pataisomis liko paskelbta ir pradėjo veikti.

Dėl Dancigo „laisvės" tenka maždaug tas pats pareikšti, ką esame pastebėję Airijos atžvilgiu. Dancigas nėra laisvas tikra to žodžio prasme, nes jis yra tvarkomas konstitucijos, kurios jis pats pasirinkti negalėjo ir kuri sudaro *kompromisą tarp jo ir Tautų Sąjungos;* be to, jis nėra šios konstitucijos šeimininkas, nes jis jos *savo nuožiūra negali keisti.* Tiesa, jisai gali pats suprojektuoti betkurį konstitucijos pakeitimą, bet kad šis pakeitimas įsigalėtų ir imtų veikti — reikia, kad jis būtų praneštas *Tautų Sąjungai* ir kad pastaroji pareikštų *pritarimą* (49 konstitucijos str., 3 abzacas). Vadinasi, kompromisas apima ir ateitį. *Suvereninės steigiamosios galios Dancigas neturi.*

Be to, priklausomoji Dancigo padėtis reiškiasi dar štai kuo:

Tautų Sąjungos atžvilgiu: a) Tautų Sąjungai reikalaujant, Dancigo vyriausybė (Senatas) turi teikti jai oficialinių žinių ir pasiaiškinimų, liečiančių viešuosius Dancigo reikalus (42 str.) ir b) be Tautų Sąjungos kiekvienam sykiui leidimo Dancigas negali suteikti savo teritorijos ar uosto karo ar laivyno bazei, taip pat pats negali steigti tvirtovių arba leisti gaminti amunicijos ir karo medžiagos (5 str.)

Lenkijos atžvilgiu: išorinius Dancigo reikalus ir jo santykius su svetimomis valstybėmis tvarko ir aprūpina jam Lenkija, kurios globoje ar protektorate jis šiuo atžvilgiu yra (tai išeina ne tiesiog iš Dancigo konstitucijos, bet iš Versalio Tai-

kos Sutarties 104 str., kuris šiuo reikalu kelis sykius yra Dancigo konstitucijos minimas).

Vyriausieji konstituciniai Dancigo valdžios organai, skiriami įstatymų leidimui ir valdymui (administracijai), yra du: Folkstagas (Volkstag — Seimas) ir Senatas. Įdomi ypač pastarojo (Senato) konstrukcija ir funkcija bei santykis su Folkstagu. *Dancigo Senatas — tai jo vyriausybė.*

Iš trijų vyriausybės tipų, sutinkamų demokratinėse valstybėse, — *vienasmeninės vyriausybės* (prezidentinis režimas, praktikuojamas USA ir išviso Amerikos valstybėse, klasikinės reprezentacinės demokratijos režimas Prancūzų 1791 m. konstitucijos ir Prancūzų Antrosios Respublikos, praktikuojamas kartais taip pat steigiamojo seimo metu, kaip, pav., Prancūzijoje 1871—1873 m. Thiers'o prezidentavimo metu), *kolegialinės vyriausybės* (Didžiosios Prancūzų Revoliucijos 1793 m. konstitucijos ir III m. konstitucijos Direktorijos režimas, moderninis direktorinis konstitucinis režimas Šveicarijos federacijoje ir kantonuose, iš dalies Estijos quasi parlamentinis režimas) ir *maišytos vyriausybės*, kurioje *vienasmeninis principas kombinuojasi su kolegialiniu* (parlamentinis režimas, kuriame vyriausybę sudaro vienasmeninis konstitucinis valdovas arba respublikos prezidentas ir kolegialinis ministerių kabinetas, kuriame tačiau taip pat išsiskiria vienasmeninis kabineto lyderio — premjero, ministerių pirmininko, kanclerio — vaidmuo), — Dancigas pasirinko *kolegialinį tipą*. Jo vyriausybė — Senatas — yra sui generis *direktorija*, nors ji ir žymiai skiriasi nuo klasikinės moderninės direktorijos — Šveicarijos Sąjungos Tarybos (kantonų Mažosios Tarybos).

Kad Dancigo vyriausybė yra grynai kolegialinė, — šia prasme direktorinė, — o ne maišyta (ne kombinuota pusiau asmeniška, pusiau kolegialinė), tai matyti iš to, kad nors yra Senato pirmininkas, konstitucijos vadinamas Senato prezidentu (ir vicepirmininkas), bet šis pirmininkas beveik jokios asmeninės funkcijos ir galios neturi (šiokią tokią tariamą išimtį nustato 36 str.) ir neišsiskiria iš Senato kolegijos, būdamas tiktai jos pirmininkaująs narys, o net tokios klasikinės vienasmeninės galios funkcijos, kurios parlamentiniame maišyto vyriausybės tipo režime pavedamos valdovui ar respublikos preziden-

tui arba premjerui, čia pareina nuo Senato ir nėra jo prezidentui (pirmininkui) priskirtos, pav., bausmės dovanojimas (40 konstitucijos str.), valstybės atstovavimas (41 konstitucijos str.; šiuo atžvilgiu Dancigo vyriausybės direktorizmas prašoko net Šveicarijos federacijos direktorizmą); taip pat Senatas in corpore nustato vedamos politikos kryptį (38 konstitucijos str.), jisai skelbia įstatymus ir skiria valdininkus (39 konstitucijos str.). Tokiu būdu Senato prezidentas nėra jo lyderis, kaip kad ministerių pirmininkas kabineto atžvilgiu. Net ir tas vienintelis 36 konstitucijos str., kuris kalba apie vienasmenį Senato prezidento vaidmenį, konkrečiai tą jo veikimą susiaurina tiktai iki tų atsitikimų, kada yra būtinas skubus nutarimas ar įsakymas, kai negalima laukti Senato kolegijos nutarimo; bet ir tada Senato pirmininkas turi susitarti bent su vicepirmininku arba vyriausiuoju senatoriumi ir apie šį savo aktą pranešti Senatui jo artimiausiajame posėdy, o Senatui leidžiama šis pirmininko aktas patvirtinti arba panaikinti priešingu nutarimu.

Šiaip gi Senato prezidentas yra kolegijoje kaip vienas jos narių, tiktai ex officio pirmininkauja posėdžiuose ir balsams pasidalinus lygiomis — savo balsu nusveria lygybę; visi Senato aktai priimami balsavimu daugumo principu (37 konstitucijos str.).

Tad Dancigo vyriausybės direktorizmas yra visiškas, vienu atžvilgiu (41 str.) prašokąs net šveicariškąjį federacinį direktorizmą.

Tačiau Dancigo konstitucinis režimas visdėlto nėra klasikinis direktorinis, kurio tobulą tipą reiškia Šveicarijos direktorinis režimas. Pastarajame režime direktorinė kolegija sudaro ne valdančiąją politinės galios kolegiją greta parlamento, bet grynai technikinę, pagelbinę parlamentui aukštųjų valdininkų — „specų“ — kolegiją, kurios žinioje yra visa priklausomoji administracija ir kuri pati veikia kaipo valdymo reikalams taryba prie parlamento; ji ten paruošia parlamentui darbą, gauna iš jo šiuo atžvilgiu nurodymų ir direktyvų, patarnauja jam, kaip specų kolegija, o atskiri jos nariai — kaip ekspertai, įvairių sričių žinovai; jos nariai yra renkami tam tikram laikui ir šio laiko ribose negali būti parlamento nuožiūra šalinami, bet už tai turi parlamento nutarimams pasiduoti kaip valdi-

ninkai ir jokios galios parlamento atžvilgiu nė patys skyrium, nė in corpore neturi ir į jokią konkurenciją su parlamentu, į legijos pobūdžiu. Tai yra žymu pačioje Dancigo Senato konstrukcijoje ir kaikuriose jo funkcijose.

Dancige ne visai taip yra. Šveicariškas direktorinės tarybos principas čia yra ypatingu būdu sukombinuotas su parlamentiniu valdančiosios ministerių kabineto politinės galios kolegijos pobūdžiu. Tai yra žymu pačioje Dancigo Senato konstitucijoje ir kaikuriose jo funkcijose.

Senato konstrukcijos atžvilgiu charakteringas yra 25 konstitucijos str. Būtent, Senatas susideda *iš dviejų grupių:* vieną sudaro *Senato prezidentas ir septyni pagrindiniai senatoriai,* antrą — *viceprezidentas ir trylika pagelbinių senatorių* (išviso kolegijoje yra prezidentas, viceprezidentas ir 20 senatorių). Visus išrenka Folkstagas (Seimas), bet pirmosios grupės narius išrenka 4 metams (Folkstago kadencijos laikas, tačiau Volkstago ir šios senatorių grupės kadencijos terminas nevisiškai sutampa, nes senatoriai pradeda savo kadenciją nuo antrųjų Folkstago kadencijos metų ir baigia pirmaisiais būsimojo Folkstago kadencijos metais), o antrosios grupės narius išrenka neaprėžtam laikui — iki kol jie visi en bloc arba jų kiekvienas skyrium naudosis *Folkstago pasitikėjimu* (tokiu būdu antroji senatorių grupė su viceprezidentu yra sukonstruuota parlamentinio režimo principu — yra reikalinga Folkstago pasitikėjimo); tai rodo, kad jiems norima *suteikti iniciatyvinio valdančiųjų arba bent quasi valdančiųjų pobūdžio* ir *šio pasitikėjimo ribose pavesti jiems quasi paritetas su Folkstagu* (29 konstitucijos str.). 34 ir 35 konstitucijos str. taip pat pabrėžia šį Senato dualizmą, sudaromą dviem senatorių grupėmis — profesinių tarybininkų ar „specų" grupe, kurioje dominuoja valdininkų pobūdis, ir politinės galios ministerių grupe iniciatyviškai valdančia Folkstago pasitikėjimu. Antroji grupė sudaro senato daugumą, tad ji yra sprendžiamoji. Pirmoji grupė, valdininkų grupė, sudaranti mažumą ir veikianti ne iniciatyviškai Folkstago pasitikėjimu, bet Folkstago direktyvomis ir nurodymais, sudaro permanentinį Senato kolegijos elementą, reiškiantį administracijos tęstinumą ir rišantį kolegijos direktorizmą kadencijos ribose.

Tačiau išviso ši konstrukcija yra paini ir dirbtinė. Sujungimas šių dviejų priešingų principų turi, be abejo, nepatogumų ir turi vesti į jų kovą Senato viduje. Galima tiktai spėti, kad kontinentinis šio įvesto į Dancigo Senatą parlamentarizmo pobūdis, kuris parlamentinius ministerius daro visiškai pareinančius nuo Folkstago pasitikėjimo, neleisdamas jiems atsikirsti Folkstago paleidimu (ši institucija yra visiškai nežinoma Dancigo konstitucijai), palenkia ir šios grupės senatorius Folkstago hegemonijai, nelabai besiskiriančiai nuo jo viešpatavimo kitai senatorių grupei.

Sąryšy su šia vyriausybės (Senato) konstrukcija ir pilnoje harmonijoje su kontinentine parlamentarizmo kryptimi, Folkstagui pavedama griežta vyriausybės ir visos administracijos kontrolė su tokiomis stipriomis šios kontrolės priemonėmis, kaip ypač *ankietų ir tardymo komisijos* (19 konstitucijos str.). Užtai netikėtas yra pavedimas šiai kontinentiškai parlamentinei ir pusiau direktorinei priklausomai vyriausybei (Senatui) tokių ryškių galios ir atsikirtimo prieš Folkstagą priemonių, kaip reliatyvinis veto ir ypač *apeliacija į teisinę tautą (į referandumą)* tais atsitikimais, kai Folkstagas nesutiko su Senato vetu (43 konstitucijos str.). Pastarosios dvi institucijos įveda Senatą į įstatymų leidimo funkciją Folkstago partneriu šioje valdžios srity. Tai yra ryškiausias Senato politinės galios momentas, griežtai priešingas šveicariškam direktorizmui.

Pusiau tiesioginio demokratinio valdymo institucijos, priimtos Dancigo konstitucijos, yra šios: *liaudies iniciatyva* ir *referendumas*. Referendumas konstitucijai keisti yra kvalifikuotas, įstatymams leisti — paprastas. Jisai yra *fakultatyvinis* ir daromas arba Senatui pareikalavus, arba paisant liaudies iniciatyvos. Abiem atsitikimais jisai veikia kaip *apeliacinė procedūra*, Folkstagui atmetus projektą (43 ir 47—49 konstitucijos str.).

Dancigo konstitucija numato *profesinio atstovavimo organus* (ūkio tarybų, arba rūmų, instituciją), kurie veikia kaipo valdymo reikalų tarybos, tačiau su tam tikrais politinės galios momentais, kaip ypač *įstatymų iniciatyva;* jie yra ir *privalomos ekspertyzos* organai ekonominės ir socialinės politikos įstatymams (46 konstitucijos str.). Konstitucija numato ir ypatingą *Finansinę Tarybą*, kuriai paveda gana platų ir svarbų kišimąsi

į Folkstago įstatymų leidžiamąją funkciją viešųjų finansų srity (56 konstitucijos str.). Tačiau šios Finansinės Tarybos sąstato ir konstrukcijos konstitucija nenustato.

Labai gerai yra Dancigo konstitucijos aprūpintas *teismo nepriklausymas* — ne tiktai teisėjų nepašalinamumas ligi gyvos galvos arba ligi įstatyminės amžiaus ribos, bet ir ypatingas jų skyrimo bei avansavimo mechanizmas, nepareinąs nuo politinių vyriausybės sumetimų; būtent, teisėjai yra renkami ypatingos komisijos, kurią sudaro Senato prezidentas ir vienas senatorius, trys Folkstago pirmininkai, teismo pirmininkas, trys teisėjų atstovai, visų teisėjų renkami į šią komisiją, ir du advokatūros atstovai, visų advokatų renkami į komisiją, — išviso komisijoje yra 10 narių (64 ir 65 konstitucijos str.).

Dancigo konstitucijoje, be to, yra daug *modernizmo*, kuriame žymi yra 1919 m. Vokiečių Veimaro konstitucijos įtaka. Tai liečia ypač „ūkio gyvenimo" skyrių ir skyrių „apie valdininkus", taip pat kitus konstitucijos pabaigos skyrius. Tiesa, mes čia nerandame garsaus Veimaro konstitucijos 153 str., 3 posmo principo: *„Nuosavybė uždeda pareigas. Jos naudojimas turi būti kartu tarnyba bendrajam labui"*. Bet žymi yra nekilnojamojo turto naudojimo socializacija, rentos nacionalizacijos principas, pramonės įmonių funkcionalinio socializavimo galimumas (111 ir 112 konstitucijos str.) ir t. t.

VIII.

Lenkijos Respublikos 1921.III.17. konstitucija su 1926 m. pataisomis.

Lenkijos padalinimas tarp 3 kaimynų XVIII amžiaus pabaigoje iškarto visiškai likvidavo Lenkijos valstybę. Tačiau senos ir nusistojusios tautinės valstybės panaikinimas smurtu negalėjo palaidoti pačios šios valstybės problemos. Gyvai esant lenkų tautai, gyvas liko Europoje ir Lenkijos valstybės klausimas, ypač kad prieš patį Lenkijos teritorijos pagrobimą Lenkijoje buvo kilęs gilus valstybės reformos judėjimas, kuris, beabejo, būtų atgaivinęs Lenkiją ir būtų grąžinęs jai jėgas išsilaikyti ir susitvarkyti, jei kaimynai — Rusai, Prūsai ir Austrija — nebūtų jos puolę, nugalėję ir pasidalinę, kol dar reformos vaisiai negalėjo pasireikšti ir sustiprinti valstybės atsparumo. 1792 m. karas ir 1794 m. Kosčiuškos sukilimas pasibaigė Lenkų pralaimėjimu, ir 1795 m. Lenkija, kaip valstybė, galutinai išnyko.

Tačiau lenkų patriotai emigrantai tebesvajoja apie tėvynės atgaivinimą, ir tolimose Vakarų žemėse ima organizuoti Lenkų karo pajėgas. Prancūzų revoliucija ir Napoleono karo žygiai suteikia lenkų patriotams dirvos veikti ir gaivinti viltį. Iš senosios tvarkos, veikiančios monarchinio legitimizmo ir status quo principais, kurios rėmėjų tarpe buvo kaiptik padalinusios Lenkiją valstybės, — lenkai nieko tikėtis negalėjo. Jųjų viltys galėjo juos jungti tiktai su tais, kurie buvo iškėlę naujos revoliucinės tvarkos obalsius ir kurie buvo reikalingi pagelbos kaiptik visų tų jėgų, kurios buvo nepatenkintos status quo ir kurios vienos negalėjo išsivaduoti. Napoleono armijoje, veikiančioje Italijoje, įsikūrė *lenkų legionai.* Su Napoleono kariuomene legionai žengia į Prūsų žemes, o Prūsams tuo laiku kaiptik priklausė didžiausioji Lenkų žemių dalis, nes Rusija XVIII amžiaus padalinimais buvo pagrobusi tik Lietuvos žemes, o iš Lenkijos valstybės tiktai nelenkiškas Ukrainos žemes.

Prūsų Lenkų provincijose lenkų legionai sulaukia gyventojų simpatijų, įvykdo sukilimą ir išauga į teritorinę karo jėgą.

1807 m. Tilžės taikos sutartimi iš Prūsų pagrobtų Lenkų žemių, kad ir ne visų (be to čia įeina ir Lietuvos dalelė, būtent, mūsų Užnemunė, arba kitaip, vadinamoji Suvalkija) — Napoleonas įkuria *Varšuvos kunigaikštystę,* kuri turėjo būti būsimos Lenkijos branduolys. Per 1809 m. karą su Austrija Varšuvos kunigaikštystė atgauna iš Austrijos Lenkų žemių dalį.

Napoleono Didžiojo žlugimas paveikė Lenkijos likimą. Varšuvos kunigaikštystė, kiek apkarpyta, atgavo *Lenkijos karalystės* vardą, tačiau ši karalystė *liko sujungta su Rusija* ir jos karalium tapo *Rusų caras.* Tikėtis, kad Rusų caras, absoliutinis valdovas Rusijoje, sugebėtų būti lojalus konstitucinis karalius Lenkijoje, buvo naivu. Kyla konfliktai tarp karaliaus ir seimo, pagaliau 1830 m. įvyksta Lenkijoje *sukilimas,* seimas paskelbia caro *detronaciją* (pašalinimą nuo Lenkų sosto) *ir karą Rusijai.* Tačiau Lenkija pralaimi karą. Rusija panaikina Lenkų konstituciją, seimai nebešaukiami, Lenkija yra valdoma, kaip Rusų provincija, nors dar iškarto naudojasi kaikuriomis savo viešosios teisės institucijomis.

Ir kitose Lenkijos dalyse nėra ramu. Apie 1846 m. ruošiamas sukilimas Austrijos valdomoje Lenkų žemėje (Galicijoje), 1848 m. pasireiškia sukilimas Prūsų Lenkų žemėje, tais pačiais metais, Austrijai, Prūsams ir Rusijai susitarus, Austrijos aneksuojamas ir įjungiamas į Galiciją *laisvas Krokuvos miestas,* paskutinis laisvas Lenkų žemės sklypas, kurį 1815 m. Vienos kongresas buvo paskelbęs laisvu miestu. Rusų Lenkijoje visą tą laiką eina bruzdėjimai, susekami sąmokslai, pasikartoja egzekucijos ir ištrėmimai į Sibirą. Pagaliau 1863 m. Rusų Lenkijoje įvyksta naujas *sukilimas,* kuris vėl Rusams pavyksta numalšinti.

Nuo 1863-1864 m. iki 1905 m. Lenkijoje „ramu". Sukilimų nėra, sąmokslai nepasikartoja, jaunoji buržuazinė karta iškelia *pozityvizmo* obalsį prieš senąjį sukilėlių romantizmą. Užtat šiuo laiku, dviem paskutiniais XIX amžiaus dešimtmečiais, ima augti Lenkijoje naujas galingas socialinis judėjimas — *socializmas,* kuriam arba bent kurio tam tikroms srovėms nesvetimos buvo ir senų demokratinių patriotų sukilėlių tradicijos. Ypatingai šiuo atžvilgiu yra pasižymėjusi 1891 m. įsteigtoji Lenkų socialistų partija „PPS (Polska Partija Socjalistyczna), kurioje labai stipri buvo romantikų patriotų srovė, jun-

gianti Lenkijos nepriklausomybės išvadavimą su socialinės proletariato revoliucijos obalsiais.

Tuo laiku Lenkija — ypač jos Rusijos valdomoji dalis — ekonomiškai žydėjo. Išsiplėtė stambioji pramonė, žemės ūkio šalis virto turtinga kapitalistine pramonės ir anglių kasyklų šalimi. Didelė socialinė klasinė kova pakeitė senąją sąmokslų ir sukilimo ideologiją. Pozityvistinė srovė, viešpatavusi po 1863 m. sukilimo, suskilo į dvi priešingas sroves — iš vienos pusės į socialistinį judėjimą, kurio viename sparne rado sau vietos ir senas patriotų sukilėlių romantizmas, ir iš kitos pusės — į reakcinį *nacionaldemokratinį* judėjimą, iš esmės nacionalistinį, bet labai tolimą nuo betkurio romantizmo, gerbiantį jėgą ir aukštai keliantį jėgos ideologiją.

Taip buvo iki 1905 m. Rusų Lenkijoje. Tuo pat laikotarpiu Austrijos Lenkija sulaukė žymaus savo teisinės padėties pakeitimo. *Autonominėje Galicijoje* šalies šeimininkais tapo lenkai; lenkų kalba grįžo į viešąsias įstaigas, lenkų kultūra galėjo laisvai plėstis. Lenkų mokyklos, lenkų universitetas, lenkų mokslas ir menas ėmė žydėti. Atsirado ir lenkų valdininkija, lenkų biurokratija valstybiniam aparatui valdyti. Užtai čia ūkio atžvilgiu šalis buvo nuvargusi ir atsilikusi. Aukštoji Vakarų provincijų — tikrosios Austrijos, Čekijos — pramonė slėgė Galicijos ūkio evoliuciją.

Politinėje srity Lenkų įtaka auga Vienoje ir virsta vienu svarbių politinių veiksnių Habsburgų monarchijoje.

Pagaliau vokiškoje (Prūsų) Lenkijos daly padėtis liūdniausia. Tautinis mokslas, menas visiškai merdi. Kova čia eina griežčiausia, bet elementarinė ir žiauri — kova dėl būvio. Čia jau negalvojama apie politinį šalies sutvarkymą, apie jo teisinį „status“, apie šiokias ar kitokias reformas. Tautinė problema čia visa reiškiasi trumpa formule: *išsilaikyti*. Vokiečiai lenkiškose provincijose iškėlė prieš lenkus visiškos jų eksterminacijos — „išrovimo“ — obalsį. Kovos priešaky stojo garsioji *Rytų provincijų sąjunga (Ostmarkenverein)*, pusiau privatinė, pusiau valstybinė organizacija, vadovaujama garsiųjų *Hakatistų* (tam tikra idėjinė žiauriausiųjų Prūsų nacionalistų srovė, kurios tikslas buvo visiškai sunaikinti lenkų elementą; ji gavo vardą nuo trijų raidžių *HKT*, kuriomis prasideda trijų jos vadų pavardės); valstybės biudžeto lėšomis buvo

varoma energinga *vokiečių ūkininkų kolonizacija* iš lenkų atperkamose žemėse, o pats šiam tikslui žemės iš lenkų *išpirkimas* (ne tiktai dvarų, bet ir *lenkų valstiečių ūkių)* buvo daromas *priverstinio nusavinimo* keliu. Lenkų kalba ne tiktai visiškai išmesta iš mokyklos, kurioje mokėsi lenkų vaikai, bet vietomis ir iš draugijų posėdžių bei susirinkimų, nors tai būtų Lenkų draugijos ir jų susirinkimai.

Žodžiu, nacionalinė kova ten buvo baisi ir žiauri. Tačiau šioje kovoje lenkų ūkininkai ekonomiškai sustiprėjo ir pasisavino iš savo priešų vokiečių daug ūkio metodų tvarkytis ir organizuotis. Lenkų gaivalas čia buvo stipriausias *Poznanės* provincijoje, žymiai silpnesnis *Pajūryje* (Pomeranijoje) ir Vakarų Prūsuose, ir visiškai prislėgtas ir nykstąs *Rytų Prūsų Mozūruose.* Tuo pat laiku prasidėjo žymus *Lenkų tautinio atgimimo* procesas turtingos *Aukštosios Silezijos* pramonės srity, kuri jau daug šimtmečių buvo nuo Lenkijos atskirta. Tai buvo atgimimo judėjimas liaudies tarpe, iš esmės demokratinis.

Ateina *1905 m. Rusijoje.* Rusų Japonų karas (1904-1905), bruzdėjimas ir revoliucija (1905—1907 m.). Rusų Lenkija veikliai dalyvauja revoliuciniame Rusijos judėjime. Lenkijos sostinėje, Varšuvoje, ir kituose stambiosios pramonės Lenkijos centruose kyla ekonominiai ir politiniai streikai, masinės manifestacijos, mitingai, teroro aktai. Judėjimui vadovauja socialistai. Tačiau judėjimas yra ypač socialinio ir bendro valstybinio politinio pobūdžio. Tai nėra Lenkų tautinis sukilimas. Tiesa, iškeliamas *Rusų Lenkijos autonomijos obalsis,* bet šį obalsį priima ir Rusų revoliucija.

Bet ir šitame *revoliuciniame* judėjime Lenkija nėra vieninga: prieš socialistų vedamąjį judėjimą pasisako ir pradeda griežtai prieš jį kovoti Lenkų nacionaldemokratai (vadinamieji endekai), sudarą sociališkai reakcinį, ultranacionalistinį elementą. Endekai žiūri su nepasitikėjimu į Rusų revoliucijos jėgas; jie susitaikintų su oficialine carų Rusija, su Rusų nacionalistais tąja sąlyga, kad Rusija suteiktų Lenkijai autonomiją ir kuomažiausia į jos reikalus bei vidaus santykius kištųsi, o ypatingai pasidalytų su Lenkija buv. Lenkų Lietuvių respublikos *„rytų žemėmis"* (Lietuva, Gudija, gal išdalies šis tas iš Ukrainos). Jokios revoliucijos endekai nenori, bijo jos ir nepasitiki ja.

Tačiau tarp šių dviejų stiprių Lenkijoje srovių — revoliucinės socialistų srovės ir nacionalistinės spekuliatyvinės endekų srovės — 1905 m. visdėlto, kad ir silpnai, pasireiškė ir trečioji, grynai tautinė, srovė, tęsianti romantinę Lenkų sukilimų tradiciją. Šios srovės elementai, karšti, bet neskaitlingi, ne masiniai, buvo prisiglaudę *PPS* socialistų partijoje. Jie buvo ten sudarę pusiau autonominę *Kovos organizaciją* („Organizacja bojowa", populiariškai vadinamą „Bojówka"). Šita Bojuvka, kurios idėjinis ir darbo vadas buvo kilęs iš Lietuvos „draugas Juozas Pilsudskis", prityręs ir gabus revoliucininkas, senas ir populiarus partinis veikėjas, kurio gyvenimo nuotykiai buvo nepaprasti, kaip pasaka, — buvo skiriama individualinio ir masinio teroro aktams vykdyti, organizuoti ir veiklią kovą su valdžia, griauti ir ardyti valdžios aparatą, naikinti valdžios priemones apsiginti ir ginkluotas valdžios pajėgas, ypatingai susisiekimo priemones, konfiskuoti revoliucijos tikslams valdžios lėšas ir turtą ir t. t.

Ši Bojuvka ėmė energingai veikti ir išplėtė Lenkijoje sui generis ginkluotą partizanų kovą prieš Rusų valdžią *Lenkijos nepriklausomybės vardu.* Rusų Japonų karo pradžioje pats Pilsudskis buvo mėginęs eiti su Japonais į oficialų kontaktą ir sudaryti su jais sui generis bendradarbiavimo sutartį, kuri pripažintų Lenkų Kovos organizaciją lyg dalyvaujančią kare šalimi. Pilsudskio vedama Bojuvka ištikrųjų pasižymėjo nepaprastai drąsiais teroro ir kitais valdžios puolimo aktais. Tačiau tai buvo ir liko tiktai atskiri aktai; masinio judėjimo Bojuvkai nepavyko išplėsti. Pačioje PPS partijoje kilo reakcija prieš Bojuvkos veikimą, kaip neturintį nieko bendra su darbininkų reikalais ir socialine revoliucija. Buvo taip pat nurodoma į Bojuvkos būrių ištvirkimo pavojų, į kartais neaiškias sienas tarp Bojuvkos darbų ir paprasto banditizmo, į tam tikrą revoliucijos demoralizaciją. 1906 m. partijoje net įvyko skilimas: iš vienos pusės tautinės Bojuvkos ir sukilimo ideologijos šalininkai — nacionalsocialistai — sudarė „PPS revoliucinę frakciją", iš kitos kairieji, socialinės klasinės proletariato revoliucijos šalininkai — sudaro „PPS — kairiąją" („PPS — lewica") partiją.

Bet jau tuo laiku revoliucija Rusijoje buvo pralaimėta ir baigiama. Prasidėjo Stolypino ir reakcijos laikai. Oficialinėje

Rusijos Lenkų politikoje, kuri reiškėsi rinkimais į Rusijos *Dūmą* (parlamento žemesniuosius rūmus) ir veikimu šioje Dūmoje, — be jokios konkurencijos viešpatauja endekai. Tačiau tuo pat laiku (nuo 1908 m. sistematingai) Austrijos Galicijoje Juozas Pilsudskis, nujausdamas artėjantį karą, ima Lenkų jaunimo tarpe organizuoti plačią tautinę *Šaulių sąjungos* (Strzelcy) ginkluotą pusiau karinę organizaciją. Judėjimas plečiasi, virsta labai populiariu ir masiniu. Ruošiami karininkų kursai, mokomi ir ginkluojami šauliai, plečiama ideologija sukilimo ir Lenkų tautinio karo su Rusija Didžiajame kare. Austrija judėjimą toleruoja, dargi padeda jam plėstis ginklais bei amunicija, tikėdamasi Didžiajame kare sunaudoti jį prieš Rusus.

1914 m. staiga, kaip perkūnas, užsidega Didysis karas. Lenkijos ir Lenkų tautos padėtis Didžiojo karo metu yra painiausia.

Pirmą sykį nuo Lenkijos padalinimo karas prasidėjo tarp ją pasidalinusių valstybių — Rusijos, Prūsų ir Austrijos. Abiejose kariaujančiose pusėse yra žymios Lenkijos ir Lenkų tautos dalys. Lenkijos likimo problema kyla savaime. Abi kariaujančios pusės turėjo ją iškelti ir savotiškai ją spręsti, viliodamos lenkus. Kaip gi reaguos į tai patys lenkai? Jie reaguoja toli gražu nevienodai.

Pirmas ir iškarto pasisako Juozas Pilsudskis su savo šauliais, kurių tarpe be Galicijos lenkų yra žymus skaičius ir Rusijos lenkų jaunimo. Jis pasisako ne žodžiais, bet žygiu, kuris yra aiškus ir griežtas. Jisai su savo Lenkų šauliais, su jokia karo vadovybe nesusitaręs, nors su Austrijos žinia ir faktiškai jai tai toleruojant, 1914 m. rugpiūčio 6 d. *įžengia* iš Krokuvos į *Rusijos teritoriją* ir užima Miechovą ir Kielcus, paskelbdamas manifestą apie *Lenkų karą su Rusais*.

Pilsudskio planas — iškelti Lenkų tautinį sukilimą Rusų Lenkijoje, proklamuoti ten Lenkų tautinę vyriausybę, padaryti mobilizaciją ir kurti Lenkų tautinę kariuomenę, kuri žygiuotų į priekį, vydama rusus, bendrai veikdama su Austrijos ir Vokiečių kariuomene, kaip jų sąjungininkė, bet ne kaip jų kariuomenės dalis. Šis Pilsudskio planas tačiau nepavyksta. Rusų Lenkų tarpe sukilimo obalsis neranda pritarimo, Pilsudskio šaulių žygis apsuptas tuštumos, niekeno, išskyrus jaunimo dalį ir kaikuriuos kairiuosius elementus, nepalaikomas. Rusų

lenkai bijo ir nekenčia vokiečių. Endekai griežtai pasipriešina sumanymui, Varšuva pasisako už Rusus. Šaulių ir Galicijos jaunimo entuziazmas virsta „splendid isolation". Tuo tarpu šauliai, jau įžengę į Rusijos teritoriją ir tebežengią ten iš Krokuvos naujais būriais reikia tvarkyti, maitinti, rūpinti. Reikalingos lėšos ir stipri pastovi karinė organizacija. Pilsudskis priverstas nusileisti, ir sutinka priimti Austrų karo vadovybės propoziciją sudaryti iš savo laisvų „Lenkų šaulių" — *„Lenkų legioną Austrų kariuomenėje"*.

Tuo tarpu vyriausiasis Rusijos kariuomenės vadas iš savo pusės leidžia garsųjį *manifestą lenkų tautai*, kuriame jis Rusijos vardu žada lenkams „įgyvendinti jų tėvų svajones" — *sujungti visas Lenkų žemes į vieną autonominę Rusų carų valdomą Lenkiją*. Ši programa numato sujungti Prūsų valdomas Lenkų žemes ir Austrijos valdomą Lenkų Galiciją (gal tik Vakarinę, nes Rytų Galiciją, kaip ukrainiečių gyvenamą, Rusai laikė rusiška) su Rusų Lenkija. Tokiu būdu prieš Pilsudskio ir prieš Galicijos lenkų obalsį *Lenkijos nepriklausomybės (be vienybės*, nes anoje pusėje niekas nesvajojo apie Prūsų Lenkiją) liko Rusų iškeltas *Lenkijos vienybės obalsis* (bet ir užtai *be nepriklausomybės*, nes buvo žadama tiktai *autonomija Rusijos Imperijos ribose)*. Endekai pasisakė už Rusų Lenkijos vienybės tezę. Šiai tezei buvo iškarto palanki ir beveik visa Rusų Lenkija. Rusiškai Lenkijos vienybės tezei pritarė ir Prūsų lenkų (ypač Poznanės lenkų) viešoji nuomonė, kuri, žinoma, viešai šiuo pasisakyti negalėjo, bet troško Rusų laimėjimo ir su nepasitikėjimu skersavo į legionus ir į Galicijos lenkų ūpą.

O Galicijos lenkai, įkūrę *Vyriausiąjį tautos komitetą* ir oficiališkai rėmę Lenkų legionus, nebuvo vieningo nusistatymo. Ypač vėliau čia paaiškėjo dvi skirtingos srovės, kurios varžėsi ir legionuose, skaldydamos šį judėjimą. Kairioji Galicijos lenkų srovė buvo solidari su Pilsudskiu ir siekė Lenkijos nepriklausomybės bent iš dviejų Lenkijos dalių — Rusų ir Austrijos Lenkijos. Antroji srovė laikėsi austriškosios ar Habsburgų monarchijos koncepcijos: jos idealas buvo Rusų Lenkijos sujungimas su Galicija Habsburgų monarchijos ribose; šis idealas buvo paremtas viltimi, kad Austrija, gavusi tokį žymų Lenkijos teritorijos objektą, turėsianti bent persitvarkyti ir pa-

vesti Lenkams tokią pat padėtį, kokia naudojasi Austrijos atžvilgiu vengrai.

1915 m. visą Rusų Lenkiją užima Vokiečiai ir Austrai. Sostinė, Varšuva, Vokiečių okupuojama. Austrų okupacijai tenka Rusų Lenkijos pietų dalis su centru Liubline. Lenkų legionai į Varšuvą neįleidžiami. Legionuose ir legionų šalininkų tarpe skilimas tarp pilsudskininkų, griežtai nusistačiusių už nepriklausomybę, ir austrofilų, eina gilyn. Legionų karo vadovybė, Austrams ir Vokiečiams leidus, organizuoja okupuotoje Rusų Lenkijoje savanorių verbavimą į legionus, tačiau Pilsudskis paskelbia įsakymą, draudžiantį eiti į legionus, kol okupantai neleidžia Lenkams kurti nepriklausomos valstybės ir paversti legionus tautine valstybine Lenkų kariuomene. Už tai Pilsudskis su savo ištikimais šauliais ir tam tikros politinės organizacijos padedamas steigia okupuotoje Lenkijoje slaptą karinę jaunimo organizaciją P. O. W. (Polska Organizacja Wojskowa), turinčią sudaryti sukilėlių arba tautinės kariuomenės kadrus.

Pamažu vad. Rusų orientacija Rusų Lenkijoje apmiršta, bet kylanti jos vietoje nepriklausomybės orientacija nėra vieninga: viena jos srovė su Pilsudskiu priešaky iškelia sukilimo ideologiją ir organizuoja jėgas šaly, antroji — orientuojasi į Vakarų Europą ir veikia per tautinius komitetus Paryžiuje bei Šveicarijoje. Rusų orientacija ilgiausiai išsilaiko Prūsų Lenkijoje. Austrų orientacija gyvuoja Galicijoje, oficialinėje legionų vadovybėje ir jos įstaigose, be to, reiškiasi silpnu politiniu judėjimu Austrijos okupuotoje Rusų Lenkijoje ir Varšuvoje.

Karui tęsiantis ir Vokiečiams besivaržant su priešais ir politinėje srity, 1916.XI.5. Vokiečių ir Austrijos imperatoriai, aplinkybių verčiami, skelbia *nepriklausomos Lenkijos karalystės manifestą*. Įkuriama *Lenkijos valstybės taryba*, vėliau *Regentūros taryba* iš trijų asmenų, turinčių pavaduoti nesamąjį Lenkijos karalių. Pilsudskis, kurio įtaka Lenkijoje auga ir kurio judėjimas sudaro šaly rimčiausią jėgą, išėjęs iš legionų, reikalauja perduoti lenkams Lenkų karo pajėgų tvarkymą ir dispoziciją. Okupantai tačiau to bijo ir vengia aiškaus sprendimo. Jie tiktai perkelia Lenkų legionus iš karo lauko į Rusų Lenkiją, garnizonuoja juos keliose vietose ir... patys kariškiai legionininkus moko.

Pagaliau 1917 m. okupantai perleidžia Lenkų valstybinių organų žiniai dvi vadybas — švietimą ir teismą — ir tuo pat laiku ima organizuoti Lenkų valstybines karo pajėgas *(Polnische Wehrmacht)*. Tačiau ši *Polnische Wehrmacht* lieka vokiečių vadovybėje; ji sudaroma iš būsimųjų savanorių ir iš legioninkų, iš kurių reikalaujama ištikimumo priesaikos, bet ištikimumo ne tiktai Lenkų valstybei, bet ir ginklų draugystei su Vokiečiais; Austrija šiam reikalui perleidžia Lenkijai savo teises į Lenkų legionus, kaip Austrijos kariuomenės dalį. Pilsudskis duoda legionininkams įsakymą atsisakyti prisiekti. Legionininkai — buvę Rusų valdiniai — prisiekdinami; buvę Pilsudskio pulkai priesaikos nepriima. Kareiviai ir karininkai vokiečių nuginkluojami ir internuojami karo nelaisvų stovyklose. Pats Pilsudskis išvežamas ir kalinamas Magdeburgo pily. Legionininkai — Austrijos piliečiai — mobilizuojami į Austrų kariuomenės pulkus ir siunčiami į Italų frontą. Į Polnische Wehrmacht patenka vos miniatiūrinė buv. legionininkų dalelė — pora tūkstančių žmonių, sutikusių prisiekti, daugiausia okupacijos metais įstojusių savanorių ir iš dviejų II brigados legionų pulkų, kuriuose Pilsudskio įtaka visuomet buvo silpna.

Tuo laiku (1917 m.) Rusijos revoliucinė valdžia taip pat skelbia Lenkams manifestą, žadėdama jiems vienybę ir laisvę, nors tebeminėdama federaciją su Rusija. Okupuotoje Lenkijoje, kurią jau Pilsudskis įtraukė į veiklų nepriklausomybės judėjimą, šie tolimos Rusijos pažadai nedaro viešajai nuomonei jokio įspūdžio. 1917 m. spalių mėn. bolševikų perversmas Rusijoje taip pat jokios įtakos Lenkų nusistatymui nepadarė. Iš Rusijos grįžta emigrantai ir tremtiniai, plaukia žinios, senos rusiškos politinės simpatijos galutinai žūsta. Buržuazija ir ypatingai endekai, kurie buvo šių simpatijų reiškėjai, dabar nuo jų kratosi.

Pilsudskis sėdi Magdeburgo pily, bet šaly veikia pilsudskininkai, kurių organizacija ir jėgos eina stipryn. 1918 m. rudenį Vokiečiai ir jų sąjungininkai pralaimi karą ir subyra. Austrijai subyrėjus, Galicijos lenkai skelbia Galicijos įjungimą į Lenkijos valstybę. Prieš Lenkijos Regentūros tarybą, sudarytą okupantų jėgomis ir tebevaldančią Varšuvoje okupantams padedant, Liubline steigiama naujoji *revoliucinė Lenkų valdžia* su žinomu senu Galicijos socialistu *Dašynskiu* priešaky. Tiek

revoliucinė Liublino valdžia, tiek Varšuvos regentūros taryba šaukiasi Pilsudskio autoriteto. Staiga Vokietijoje įvyksta revoliucija, ir lapkričio 11 d. subyra visa Vokiečių okupacinė jėga. Vokiečių karininkai atstatomi, steigiamos kareivių tarybos. Pilsudskio įsakymu Lenkų karinė organizacija (P. O. W.) mobilizuojama ir iškarto tą pačią dieną visuose Lenkijos miestuose ir miesteliuose Vokiečių kareiviai organizuotos Lenkų jaunuomenės puolami, be pasipriešinimo nuginkluojami ir išvejami iš Lenkijos. Visais traukiniais, visomis geležinkelių linijomis nuginkluoti vokiečių kareiviai ir karininkai skuba iš Lenkijos. Per vieną dieną Lenkija apvaloma nuo karo okupacijos.

Vokiečiai paleidžia iš Magdeburgo Pilsudskį, kuris grįžta Varšuvon. Regentūros taryba abdikuoja į jo rankas. Liublino Dašynskio vyriausybė taip pat pripažįsta Pilsudskį šalies viršininku. Pilsudskis paima valdžią „Valstybės viršininko" titulu, *paleidžia Regentūros tarybą* ir *Liublino vyriausybę*, paveda dešiniajam socialistui Moračevskiui sudaryti ministerių kabinetą ir skubos keliu skelbia *Lenkijos steigiamojo seimo rinkimus*, kuris 1919 m. vasario mėn. ir susirenka Varšuvoje.

Tuo laiku įvyko sukilimas Prūsų Lenkijos daly — Poznanės krašte, kuris įsijungia į Lenkiją, o Rytų Galicijoje lenkai numalšina ukrainiečių sukilimą.

Du klausimu iškyla pirmon eilėn: *Lenkijos konstitucinės santvarkos* klausimas ir *Lenkijos* sienų klausimas. Pirmąjį turi spręsti Steigiamasis seimas, atsižvelgdamas į socialinių jėgų santykiavimą šaly. Čia kova eina tarp dviejų didelių politinių blokų. Pirmajam blokui vadovauja *endekai*, didžiausieji Pilsudskio priešai, kurie juo nepasitiki ir nekenčia jo, negalėdami dar juo nusikratyti. Su endekais eina *chadekai* — krikščionys demokratai ir *Poznanės lenkai* — visi Pilsudskio priešai. Prieš endekų bloką stoja kairysis blokas, kuris susideda iš *pilsudskininkų, socialistų PPS* ir *radikalinių valstiečių grupių*. Yra ir *konservatorių pilsudskininkų pakraipos*. Svyruojantį centrą sudaro didžiulės pasiturinčių valstiečių *Piast* grupė (atstovo *Witos'o* grupė). Abiejų blokų jėgos — beveik lygios. Tad konstitucija tegali būti jų kompromisu priimta. Tačiau neapykanta ir politinė kova tarp dviejų priešingų blokų perdaug aistringa, kad jie būtų galėję susitarti dėl visos konstitucinės

santvarkos plano. Tenka derėtis ir ieškoti kompromiso kiekvienam konstitucijos nuostatui ad hoc — kiekvieną konstitucijos straipsnį svarstant. Tai daro visą konstitucijos veikalą atsitiktinį, sulipdytą iš atskirų kompromisinių nuostatų. Darbą trukdė dar išoriniai įvykiai, karo ir įvairių svajonių laimėjimai ir pralaimėjimai, kurie lydėjo Lenkų konstitucijos kūrimo darbą nuo 1919 ki 1921 m.

Išviso šiam konstituciniam kompromisui Lenkijoje charakteringa yra viena nepaprasta aplinkybė. Būtent, po Didžiojo karo visose valstybėse, kurios tuo laiku priėmė arba pakeitė savo konstituciją, ypač demokratinės respublikos konstituciją, reiškiasi šioks toks varžymasis tarp dešiniųjų konservatyvinių ir kairiųjų radikalinių elementų; šiame procese visur pastebima, kad kairysis sparnas, veikiąs Prancūzų ir Šveicarų demokratinėje konstitucinėje įtakoje, stengiasi pagilinti tiesioginę demokratiją, pasiskolindamos tam Šveicarijos konstitucinės teisės institucijas, o parlamento su vyriausybe santyky sekti prancūziškuoju parlamentarizmu, slopinančiu vyriausybę ir organizuojančiu aiškią parlamento (seimo) hegemoniją. Užtai dešinysis sparnas gina reprezentacinę demokratiją ir stengiasi sustiprinti vyriausybę prieš parlamentą (seimą), sekdamos konstitucinės monarchijos pracedentais. Kiek kitaip buvo tiktai Vokietijoje, bet tai ypatingais sumetimais ir atsižvelgiant į nepaprastą kūrybinę mintį, įdėtą į Vokiečių Veimaro konstituciją, nutolusią nuo betkurių konstitucinių šablonų ir radusią originalinius sprendimus.

Lenkijoje buvo atvirkščiai, ypač svarbiu parlamento ir vyriausybės santykio klausimu. Dėl nepaprasto „valstybės viršininko", vėliau „Pirmojo Lenkijos maršalo" Pilsudskio autoriteto į vyriausybę buvo žiūrima, kaip į Pilsudskio galios sritį, o į seimą, kaip į tą vienintelę jėgą, kuri valstybėje pajėgtų pasipriešinti Maršalui ir sulaikyti jo diktatūrą. Todėl Lenkijoje konstituciją beruošiant ir besvarstant kaiptik kairieji, kurių tarpe vyrauja pilsudskininkų įtaka, stengiasi išplėsti vyriausybės galią prieš seimą, kai tuo tarpu dešinieji, Pilsudskio priešai, yra pasiryžę pavergti vyriausybę seimui ir iškelti reprezentacinio seimo galią net ligi „seimokratijos". Kokios buvo šių tendencijų išdavos konstituciniame kompromise — tai mums teks dar pasakyti.

Lenkijos sienų klausimas buvo antras dar painesnis klausimas, su kuriuo atgimstančiai Lenkijos valstybei teko susidurti ir kurio sprendimas turėjo didžiausios įtakos jos vidaus ir išoriniams santykiams. Vakarų sienas, kiek jos ėjo per buvusias Vokiečių Reicho ir Austrijos teritorijas, nustatė Lenkijai Entante's valstybės. Tai buvo Lenkijos siena su Vokietija, su Čekoslovakija ir su Rumunija. Šioje srity, ypač šiaurės vakaruose (siena su Vokietija), siena yra bendrais bruožais teisinga. Beabejo, ji turi tiek Lenkijai, tiek ypač Vokietijai tam tikrų nepatogumų (vad. Lenkų koridorius, įjungimas į Lenkiją turtingos Aukštosios Silezijos srities), bet šios sritys yra iš esmės lenkiškos, tiktai Vokiečių iš viršaus germanizuotos, kuriose jau buvo kilęs tautinis lenkų judėjimas. Teisinga buvo jos grąžinti tautinei Lenkijos valstybei.

Vienintelis nenuoseklumas Lenkijos vakarų sienų srity — tai įjungimas į Lenkiją ukrainiečių gyvenamos Rytų Galicijos prieš pačių ukrainiečių norą, o jei jau tas įjungimas pasirodė neišvengiamas, tai nenuoseklumą sudaro bent tai, kad tai liko neapdrausta tikra ir plačia šios šalies autonomija.

Daug painesnis ir galų gale daug blogiau išspręstas buvo Lenkijos rytų sienų klausimas buvusios Rusijos teritorijos ribose. Vakarų Europa šį klausimą spręsti atsisakė, vengdama skaldyti buvusią savo sąjungininkę, Rusiją. Be to, ir esamieji buv. Rusijos viešpačiai, bolševikai, jokių Europos įsakymų nebūtų klausę. Faktiškai klausimas buvo paliktas išspręsti įvykiams netarpiškų Lenkų santykių su bolševikais ir su kitomis tautomis, kurios ėmė valstybiškai organizuotis anoje teritorijoje.

Kaip lenkai pasinaudojo tąja įvykių laisve — mes gerai atmename, o lietuviai ypatingai tai pajuto, netekę savo sostinės — Vilniaus, kuris atsidūrė lenkų rankose.

Dešinysis lenkų blokas, endekų vadovaujamas, išviso jokios aiškios Lenkijos rytų programos neturėjo. Patys endekai buvo šalininkai įjungimo Lenkijon ypač vakarų Gudijos ir išviso tokių Gudų, Ukrainiečių ir Lietuvių žemių ploto, kuris nebūtų perdaug didelis ir nepersvertų etnografinės Lenkijos ir kurį Lenkija pajėgtų polonizuoti, paliekant kitą šių žemių dalį Rusijai. Kitaip žiūrėjo į šį klausimą Pilsudskis, pats kilęs iš Lietuvos. Jisai buvo šalininkas plačios quasi federa-

cinės valstybinės konstrukcijos, sui generis *„Lenkų dominijų imperijos" rytuose,* kurios blokas, *Lenkijos vadovaujamas,* apimtų visą *Lietuvą, Gudiją* ir *Ukrainą* bent iki Kijevo imtinai ir Dniepro upės, su *vasalinėmis pusiau nepriklausomomis Latvija, Estija* ir gal *Rumunija* šio bloko periferijose. Pilsudskio pažiūromis, tai esąs „Jogailaičių idėjos" kūrinys, tvirtovė prieš Rusus. Šitokia valstybė tai būtų buvusi ne tautinė Lenkija, bet Lenkų imperija su keliais tautiniais vienetais — nariais. Kad ši plati imperialistinė programa būtų galėjusi būti įvykdyta, reikėjo užimti ne kaikuriuos Lenkijos rytuose pakraščius *(Kresy Wschodnie),* kuriuos lenkai tuojau panorėtų lenkinti ir tautiškai asimiliuoti, bet užimti ir tvirtai laikyti rankose didžiausius šios būsimos imperijos plotus su visomis tautinėmis to bloko narių sostinėmis — *Varšuva, Vilniumi, Minsku* ir *Kijevu.*

Bevykdydamas šį platų sumanymą, Pilsudskis nuo 1919 m. ima energingai kurti ir plėsti kariuomenę ir pamažu spausti ir varyti bolševikus. Jisai užima Vilnių, vėliau Minską, padeda latviams pašalinti raudonarmiečius iš Latgalijos, 1920 m. pavasarį, sudaręs sutartį su Rusų Ukrainos sukilėlių vadu *Petliura,* užima Kijevą. Tačiau čia karo laimė pameta lenkus. Bolševikų raudonoji armija pereina į kontrofenzyvą ir veja lenkus *iš Kijevo, iš Minsko, iš Vilniaus,* įžengia į tikrą Lenkiją, užima dedesnę dalį dešiniojo Vislos kranto, prieina pačią *Varšuvą.*

Tuo tarpu 1920.VII.12. *Maskvos taikos sutartimi su RSFSR-u* (Rusijos socialistinė federalinė sovietinė respublika) *Lietuva* išsidera rytų sienas ir pagal šią sutartį apima *savo sostinę Vilnių.* Taip pat, pasišalinus lenkams iš Suvalkų, Lietuva buvo užėmusi šią vietą ligi Augustavo, kaip istorinės Lietuvos dalį.

Ties Varšuva karo laimė tarp Lenkų ir Raudonosios armijos vėl persilaužė. Lenkai smarkiai sumušė raudonuosius ir, kaip patys pirma buvo vejami, taip greitai ėmė dabar vyti bėgančius rusus. Drauge ties Augustavu, ties Seinais, pagaliau ties Varėna lenkai puolė ir lietuvius, atmušdami juos į šiaurę ir į vakarus. Vilniui pavojaus pašalinti susirenka *Suvalkuose Lietuvių - Lenkų konferencija* demarkacijos linijai tarp Lenkų ir Lietuvių valdomųjų plotų nustatyti. Bolševikai, nuvyti jau

ligi Minsko gubernijos, taip pat pradeda taikos derybas su lenkais Rygoje.

Lenkijoje kyla taikos troškimas. Karo frontas toli nuo tikrosios Lenkijos, bolševikai sumušti. Pilsudskio imperialistiškas planas, apimąs teritoriją nuo Baltijos jūros ligi Dniepro ir beveik Juodosios jūros (*„od morza do morza"*), neberanda Lenkuose pritarimo. Pats Pilsudskis nedrįsta pakartoti ekspedicijos į Minską ir Kijevą. Tačiau Lenkijos Maršalas yra atkaklus. Negalėdamas savo sumanymo įvykdyti tiesiog, atviru lojaliu veikimu, jisai dar bando pasiekti tai klastingu būdu, taip sakant, kontrabandos keliu.

Lenkai *Suvalkuose* susitaria *su Lietuviais* dėl demarkacijos linijos, kuri *Vilnių palieka lietuvių pusėje,* ir *pasirašo apie tai sutartį.* Jie taip pat susitaria su Rusais Rygoje ir nustato sienas, kurios maždaug atatinką faktinę šalių padėtį. Bet tuo pat laiku Pilsudskis, negalėdamas pats oficialiai žengti su Lenkų kariuomenę į Kijevą, Minską ir Vilnių, paleidžia šiomis trimis kryptimis tris klastingus šūvius: jisai paleidžia *Petliurą į Ukrainą,* avantiuristą *Bulak-Balachovičių į Gudiją* ir — Suvalkų sutartį Lenkams su Lietuviais pasirašius — kitą dieną inscenizuoja Lenkų kariuomenės dalies tariamąjį *„maištą"* ir šių *„maištininkų" vadui* Lenkų generolui *Želigovskiui* slaptai *įsako žengti į Vilnių,* užimti jį, paskelbti ten „Vidurinės Lietuvos" įkūrimą ir, nesusitarus su lietuviais, tęsti ofenzyvą į Lietuvą gilyn.

Su Petliura ir Bulak-Balachovičium greit apsidirba bolševikai, bet *Želigovskiui* pavyksta *įsiveržti į Vilnių* ir užimti Lietuvos rytų dalį, kol pagaliau Lietuvių organizuotas pasipriešinimas ir didžiulių Entante's valstybių intervencija sustabdo šiuos karo veiksmus.

Šitaip baigiamas šis Lenkų karas dėl rytų sienų. Pilsudskio politika, kuri Lenkijoje Didžiojo karo ir okupacijos metu, pagrįsta Lenkijos nepriklausomybės idėja, nugalėjo visas kliūtis ir laimėjo, čia, Rytuose, visiškai pralaimėjo. Pilsudskio rytų politika, kuri neįvertino vietos tautų laisvės troškimo ir norėjo remtis *įvykusiais smurto faktais,* turėjusiais palenkti šių tautų nusistatymą, pasirodė visiškai nevaisinga ir bejėgė. Tai, kas buvo pasiekta, neturi savy jokių žymių to didingo Lenkų dominijų imperijos sumanymo, apie kurį Maršalas svajojo. Laimėjo

Lenkų rytuose *endekų programa* — įjungimas į Lenkiją „Rytų pakraščių", sudarytų iš pagrobtų Ukrainiečių, Gudų ir Lietuvių sričių su Vilniumi tokiame plote, kuriame Lenkai tikisi vietos liaudį polonizuoti ir praryti. Tai yra nelemta šios Europos srities *„balkanizavimo"* politika, kurios padariniai žada daug skausmo tiek Lenkams, tiek Lietuviams, Gudams ir Ukrainiečiams. Maršalas Pilsudskis, kurio vaidmuo Lenkijos nepriklausomybės atžvilgiu Didžiojo karo ir okupacijos metu buvo ištikrųjų didelis ir tiesus ir kurio vardas šiuo atžvilgiu liks Lenkijoje aukštas jos didžiausiųjų vyrų tarpe, — išspręsti Rytų problemos nesugebėjo: jisai čia yra mažas klystąs politikas, kurio darbai neišsprendė, bet supainiojo santykius.

1921,III.17. buvo pagaliau steigiamojo seimo priimta ir paskelbta naujoji Lenkijos respublikos konstitucija. Ji tam tikru atžvilgiu yra charakteringa, bet toli gražu nėra tobula. Ypatingai valdžios sutvarkymu ji yra viena silpniausių pokarinių konstitucijų tarpe. Nerandame joje beveik jokios kūrybinės minties — tiktai šablonus, paskolintus daugiausia iš Prancūzų konstitucinės praktikos ir dar labiau gilinančius prancūziškąjį moderninio parlamentarizmo iškreipimą.

Charakteringa, kad kaiptik tuo laiku, kai visos naujos pokarinės respublikų konstitucijos (o viena net ir konstitucinės monarchijos — Airijos — konstitucija) ima orientuotis pusiau tiesioginės demokratijos kryptimi, skolindamos ir net gilindamos (ypač Vokietija) šveicariškąsias tiesioginio demokratinio valdymo institucijas, Lenkijos respublikos konstitucija viena nieko apie šį judėjimą nežino ir lieka iki galo ištikima *gryniausiam reprezentaciniam Prancūzų XIX amžiaus sistemos valdymui.* Niekur Lenkijos konstitucijoje mes nerandame mažiausiojo pėdsako *liaudies iniciatyvos, liaudies veto, referendumo, plebiscito, imperatyvinio mandato.* Visur kitur — Vokiečių Reiche (ypatingai), Austrijoje, Čekoslovakijoje, Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje (1922 m. konstitucija), o iš konstitucinių monarchijų — Airijoje — mes bent kiek šios krypties palinkimo rasime, Lenkijoje — nė mažiausio ženklo nėra. Jos konstitucija yra šiuo atžvilgiu visiškai solidari su prancūziškąja. Tiesa, šiuo atžvilgiu ji stovi greta Suomijos konstitucijos, kuri taip pat organizuoja grynai reprezentacinį valdymą. Bet Suomijoje tai įvyko iš dalies dėl to, kad po Didžiojo karo ji pati pirmoji

susikūrė konstituciją, kol dar šios naujos konstitucinės srovės ėmė aplinkui reikštis.

O visdėlto ir Suomijoje mes — bent vienu atžvilgiu — šiokį tokį plebiscitinio pobūdžio (angliškos, ne šveicariškos tiesioginės demokratinės sistemos) tautos atsiklausimą turime. Tai yra atsitikimas, numatytas Suomijos 1919 m. konstitucijos 19 str. Pagal šį straipsnį, Suomijos respublikos prezidentas sankcionuoja (tvirtina) seimo priimtus įstatymų projektus; jei per 3 mėnesius prezidentas įstatymo nesankcionuoja, jis laikomas atmestas, tačiau jei naujos kadencijos seimas, susirinkęs po artimiausių seimo sąstato rinkimų, priims absoliutiniu balsų daugumu tą patį įstatymo projektą be jokių pakeitimų, tai priimtasis projektas turi būti paskelbtas ir įsigali be prezidento sankcijos. Kas čia yra? O gi tarp projekto atmetimo prezidento vetu ir jo nauju priėmimu naujos kadencijos seimo nutarimu įvyko seimo rinkimai tautos balsavimas. Jeigu naujai išrinktasis seimo daugumas yra pasiryžęs priimti prezidento atmestąjį įstatymo projektą, tai jis tą galią gauna iš įvykusių rinkimų, iš teisinės tautos, kuri, žinodama prezidento nusistatymą, visdėlto sąmoningai išrinko tokį daugumą, kuris šiuo atžvilgiu prezidentui nepritaria. Dažniausiai, esant tokioms aplinkybėms, tarp rinkimų obalsių balsavimo metu, buvo kaiptik iškeltas ir šio atmestojo projekto atgaivinimas. Tad čia prezidento veto nugali pačių piliečių - rinkikų intervencija, pareiškiama plebiscitiniais rinkimais. Čia glūdi pusiau tiesiogino demokratinio valdymo bent šioks toks pėdsakas. Lenkijoje absoliučiai nėra nieko panašaus.

Vadinasi, Lenkija dar griežčiau laikosi reprezentacinio valdymo negu Suomija. Šiuo atžvilgiu ji gali lygintis su Prancūzija ir Turkija. Jau savaime reprezentacinis parlamentas (seimas) yra stipresnis ir valdžios atžvilgiu smarkesnis, negu parlamentas tiesioginės demokratijos režime, kuriame pati teisinė tauta gali arba kištis į parlamento darbą arba šį darbą reformuoti. Reprezentacinis parlamentas yra pats savo darbo vienintelis šeimininkas; jisai savo darbais ponauja. Ši reprezentacinio parlamento galia dar ryškiau išplečiama ten, kur tiktai parlamentas yra pačios teisinės tautos renkamas, o parlamento konkurentė konstitucinėje įsteigtoje valdžioje — vyriausybė — šio teisinės tautos rinkimų titulo neturi. Šiaip

kaiptik ir yra Lenkijoje. Čia vyriausybė — bendru parlamentarizmo šablonu — susideda iš dviejų veiksnių, kurių vienas — valdovas ar respublikos prezidentas — principiškai reiškia jos neatsakingumą ir paritetą su parlamento rūmais, o antrasis — ministerių kabinetas — reiškia jos veiklumą. Ir štai Lenkijos respublikos prezidentas, kaip ir daugely kitų Europos parlamentinio režimo respublikų (išimtį Europoje sudaro Vokiečių Reichas, Suomija ir Lietuvos 1928 m. konstitucija) yra ne teisinės tautos, bet *parlamento renkamas*. Lenkijoje prezidentą renka 7 metams (vad. prancūziškas septennatas) Tautos Susirinkimas (konstitucijos 39 str.), vadinasi — tam tikras steigiamosios galios organas, bet šis Tautos Susirinkimas susideda iš Seimo ir Senato (vadinasi, parlamento) narių, sueinančių į bendrąjį posėdį; vadinasi — prezidentas yra ne betarpiškai pačios tautos, bet *parlamento pasitikėjimo žmogus*.

Savaime šis prezidento rinkimo būdas stato prezidentą kiek žemiau parlamento; jisai neturi to autoriteto, kurį demokratijoje suteikia valdžios organui jo išrinkimas pačios tautos balsavimu; šis autoritetas paliekamas vienam parlamentui.

Bet parlamento renkamas prezidentas dar ir kitu atžvilgiu yra silpnesnis už tautos renkamąjį prezidentą. Parlamento daugumas lankstesnė kolegija, negu piliečių - rinkikų visetas: jis gali tiksliau apsvarstyti kandidatūras, gali susitarti, sugeba geriau įvertinti žmonių kvalifikacijas. Piliečių masei yra žinomi tiktai ryškesni žmonės, kurie tuo pačiu sudaro aiškesnes ir griežtesnes individualybes; patekę į valdžią, šie žmonės turės savo tam tikrą nusistatymą, varys tam tikrą politikos liniją, stengsis plėsti savo įtaką. Pačiai tautai renkant prezidentą, kova eis tarp žymesnių ir plačiau žinomų kandidatų. Ir išrinktas bus vyras su žymiu vardu, vyras didelio asmeninio autoriteto. Visai kas kita bus parlamentui renkant prezidentą. Parlamento daugumo nariai, profesiniai politikanai, susirūpinę savo galios ir prestižo išlaikymu, bus linkę išrinkti prezidentu klusnų ir dėkingą manekeną, kuris moka gražiai lenktis, tarti gražius sakinius, visiems, kiek galima, patikti ir mažiausia asmeninės galios reikšti. Tad parlamento renkamas prezidentas bus, kaip bendra taisyklė, pasyvus vyras; jisai bus arba labai pasenęs ir nuvargęs, arba labai švelnus, minkšto būdo, ištikimas jį išrikusiam daugumui, nusileidžiąs jam. Kitokio kan-

didato parlamento daugumas nerinks. Tad ši prezidento padėtis dar labiau kels ponaujantį reprezentacinio parlamento vaidmenį. Tai viskas ir yra Lenkų 1921 m. konstitucijoje.

Oficiališkai Lenkų 1921 m. konstitucija skelbia įsteigtosios konstitucinės valdžios funkcijų (galių) suskirstymą tarp paritetinių *parlamento, vyriausybės* ir *teismų* (konstitucijos 2 str.).

Tačiau, kaip matome, jau dvi pirmos mūsų peržiūrėtos žymės — grynai reprezentacinis valdymas ir respublikos prezidento rinkimų būdas — veikia prieš šį paritetą parlamento galios naudai. Ar tai visa? Toli gražu ne visa.

Konstitucija numato *dvejus parlamento rūmus — Seimą ir Senatą.* Rodos, tai turėtų parlamentą kiek susilpninti, veikti prieš jo hegemoniją valdžioje, nes dviejų rūmų parlamentas visuomet savaime yra ne toks griežtas, kaip vienerių rūmų seimas. Tačiau Lenkų Senatas yra reformuotų funkcijų Senatas ir iš dalies tam sunaudotas, kad kaikurias įstatymų leidimo atžvilgiu funkcijas perkeltų iš vyriausybės į parlamentą (į jo aukštesniuosius rūmus) ir šiuo dar labiau vyriausybę susilpnintų.

Konstrukcijos ir sąstato atžvilgiu Lenkų Senatas priklauso demokratiniam aukštesniųjų rūmų tipui. Jis, kaip Seimas, yra renkamas visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu proporcinio atstovavimo pagrindais, tiktai rinkimų apygardos sudaromos stambesnės, amžiaus cenzas kiek pakeliamas, išrinktųjų skaičius mažesnis. Senatas, kaip ir Seimas, atnaujinamas iškarto, jo kadencija sutampa su Seimo kadencija, Seimo paleidimas savaime veikia ir Senato paleidimą, abiejų rūmų sesijos sutampa, vadinasi — vieni rūmai be kitų posėdžiauti negali (konstitucijos 36 ir 26 str.).

Bet ką gi demokratinis Senatas daro? kuri yra jo funkcija? Jisai įstatymų leidimo atžvilgiu turi *reliatyvinį veto;* tai reiškia, kad kiekvieną Seimo priimtą įstatymo projektą Senatas gali grąžinti Seimui su savo pastabomis (jei negrąžina, tai pats jo keisti negali); tačiau jeigu Seimas $^{11}/_{20}$ dalyvaujančių balsavime balsų daugumu (t. y. beveik paprastas absoliutinis daugumas) atmes Senato pastabas, tai Senato veto lieka nugalėtas, ir projektas skelbiamas ir virsta įstatymu;

tad Senato reliatyvinis veto yra *labai silpnas* ir lengvai nugalimas (konstitucijos 35 str.).

Tokiu būdu, ištikrųjų, įstatymus svarsto ir priima (leidžia) vieneri rūmai — Seimas. Aukštesnieji rūmai (Senatas) sudaromi tiktai tam, kad sektų žemesniųjų įstatymų leidžiamąjį darbą ir, prieš jį baigiant, kreiptų įstatymo leidėjo dėmesį į tai, kas jo liko nepastebėta, neapsvarstyta, nevisiškai peržiūrėta. Beabejo, šiam aukštesniųjų rūmų funkcijų pakeitimui nieko iš esmės prikišti negalima; tai visiškai atitinka bendrąją moderninę aukštesniųjų rūmų funkcionalinę evoliuciją (mes į tai jau nurodėme Airijos konstituciją svarstydami); tai veda į tikslesnį aukštesniųjų rūmų praktiškų patarnavimų išnaudojimą, drauge išvengiant dviejų rūmų sistemos nepatogumo (kai reikalaujama, kad abieji rūmai būtinai priimtų tą patį projekto tekstą). Galima taip pat sutikti, kad kolektyvas (kolegija) tam tikru atžvilgiu geriau sugebės atlikti veto funkciją ir iškelti visas pastabas ir rezervus prieš naujai priimtąjį projektą, negu tai sugebėtų padaryti vienasmeninis organas — prezidentas — arba negu tai sugebėtų padaryti ministerių kabinetas, kuris parlamentiniame režime yra politiškai vienlypis ir gali neturėti įvairių niuansų. Tiesa, Lenkų konstrukcijai tenka prikišti bent tai, kad jeigu jau keičiama funkcionalinė Senato konstitucija, tai reikėtų jau kartu, sekant pav., Airija, suderinti su šia reforma ir personalinę Senato konstrukciją, atsižvelgiant ne tiktai į tai, kad Seimas būtų demokratiškai išrinktas, bet ir į tai, o gal ypatingai į tai, kad į šią kolegiją patektų aukštų kvalifikacijų žmonės, specai, sugebą pastebėti visa tai, ką jų demokratiniai kolegos — Seimo atstovai — paliko nepastebėję. Šio logiško aukštesniųjų rūmų reformos papildymo Lenkų konstitucija, įsipainiojusi į šablonus ir kompromisinius takelius, nedaro.

Bet šiaip ar taip, reliatyvinio veto funkcijos perkelimas iš vyriausybės (respublikos prezidento) į Senatą, vyriausybę, beabejo, labiau silpnina, nes vyriausybė netenka ir šio paskutinio įrankio veikti įstatymų leidimo: ypatingai tai vyriausybę silpnina todėl, kad šios funkcijos iš jos atėmimas Lenkijoje nėra niekuo kompensuojamas (kaip, pav., šios funkcijos perkėlimas iš prezidento į aukštesniuosius rūmus yra kompensuojamas Vokiečių Reiche tuo, kad ten už tai prezidentas gali dėl parlamen-

to priimamų įstatymų projektų apeliuoti į teisinę tautą (žr. Vokiečių Reicho konstitucijos 73 ir 74 str.). Vadinasi, ir čia mums tenka konstatuoti vyriausybės smukimas.

Dar ryškesnis yra vyriausybės galios smukimas Seimo paleidimo atžvilgiu. Ši institucija — vyriausybės (prezidento) galia paleisti Seimą — tai kertinis akmuo parlamentarizmo konstrukcijoje.

Klasikiniame anglų XIX amžiaus (karalienės Viktorijos meto) parlamentarizme tai buvo toji institucija, kuri išlaikydavo paritetinę lygsvarą tarp Karūnos ir Rūmų; kai tarp Bendruomenių rūmų daugumo iš vienos pusės ir bendradarbiaujančio su ja ministerių kabineto iš antrosios nutrūkdavo pasitikėjimo santykis, tai arba kabinetas atsistatydindavo arba Karūna paleisdavo Bendruomenių rūmus, apeliuodama dėl konflikto į tautą (piliečių rinkikų kolektyvą). Kontinentiniame parlamentarizme, kuris išviso yra palinkęs į parlamento hegemoniją, ne visuomet šis pasirinkimas yra; čia veikia bendra taisyklė, kad rūmams pareiškus vyriausybei nepasitikėjimą— vyriausybė (kabinetas) turi būtinai atsistatydinti; kartais tiesiog expressis verbis draudžiama paleisti rūmai tada, kai nepasitikėjimas jau yra vyriausybei pareikštas (Airijos konstitucijos 28 ir 53 str.). Tačiau šiaip rūmų paleidimas beveik visur kontinentiniame parlamentarizme paliekamas vyriausybės prerogatyvai (išimtys: Latvija, kur prezidentas gali tiktai pasiūlyti tautai paleisti Seimą referendumu, bet pats savo galia jo paleisti negali, — Latvijos konstitucijos 48 str.; Estija, kur išviso prezidento nėra ir kur vyriausybė — kabinetas — tiesiog ir visiškai nuo Riigikogu — Estų Seimo — pareina). Tad vyriausybė visdėlto gali pasinaudoti šia institucija, gali, kilus konflikui (kol dar nepasitikėjimas nėra formališkai pareikštas), apeliuoti prieš rūmų daugumą į teisinę tautą, paleisdama seimą; tai veikia naudai jos pariteto su seimu, nes šiuo ji gali įeiti į santykį su didesniu ponu, negu seimas — su pačia tauta, kuri demokratijoje ponauja visai valstybės valdžiai. Seimas nėra jos visiškas valdovas.

Kaip gi tvarko šį reikalą 1921 m. Lenkų konstitucija? Čia pirmoje vietoje mes randame didingą nuostatą, kuris leidžia *pačiam Seimui save paleisti* (konstitucijos 26 st.). Seimas tai gali nutarti kvalifikuotu $\frac{2}{3}$ balsų daugumu, esant kvorumui,

susidedančiam bent iš ½ visų atstovų. Šitas paties savęs paleidimas — tai yra didelė Seimo daugumo privilegija, nes Seimas galėtų niekuomet nelaukti kadencijos galo ir kiekvienoje kadencijoje pasirinkti tokį savęs paleidimo momentą, kuris yra patogiausias esamajam daugumui ir didina jo laimėjimo šansus. Piliečiai — rinkikai — tai daugiausia ne partijos žmonės. Rinkimų vaisiai žymiai pareina nuo piliečių ūpo; reikia mokėti tą ūpą pagauti ir pasinaudoti juo rinkimams, kai momentas yra patogus.

Tiesa, Lenkų konstitucija (tas pats 26 str.) leidžia respublikos prezidentui paleisti Seimą, bet... tiktai *Senatui sutinkant*. Senato sutikimas yra reikalingas kvalifikuoto $^3/_5$ *visų* senatorių balsų daugumo. Tai yra nuostatas, pasiskolintas iš Prancūzijos, kur ištikrųjų atstovų rūmų paleidimas visiškai išnyko ir nėra praktikuojamas. Ištikrųjų sunku tikėtis, kad respublikos prezidentas — ypač toks kuklus parlamento išrinktas — kada nors drįstų kreiptis į Senatą šiuo reikalu. Lenkijoje tai yra dar labiau apsunkinta, negu Prancūzijoje, nes Lenkijoje, kaip esame sakę, Senatas, sutikęs paleisti Seimą, tuo pačiu būtų ir save paleidęs. Sunku rasti įstaiga, kuri ne savo nusistatymu, bet kito organo pasiūlymu sutiktų sau „harakiri" padaryti.

Seimo (tuo pačiu ir Senato; konstitucijos 36 str.) *kadencija* trunka 5 metus (konstitucijos 11 str.). Tai laikotarpis ilgas, ypač reprezentaciniame valdyme ir dargi tokiame, kuriame neveikia Seimo paleidimas ir kuriame tiktai jis pats save paleidžia. Tai vėl Seimo galios veiksnys.

Tiesa, respublikos prezidentas sušaukia, atidaro, atideda ir uždaro tiek Seimą, tiek Senatą (konstitucijos 25 st.). Bet visi šitie aktai yra to paties konstitucijos straipsnio taip smulkiai reglamentuojami, kad prezidento iniciatyvai ir nuožiūrai beveik nieko nepaliekama. Daugumą šių aktų jisai tiesiog automatiškai atlieka. Jo galiai tai beveik nieko neduoda, tiktai kiek jo prestižą palaiko.

Prezidentui negalint eiti savo pareigų, jį pavaduoja ne vyriausybės narys, vadinasi — ne ministeris pirmininkas (premjeras), bet Seimo maršalas (Seimo maršalu vadinamas Seimo pirmininkas) (konstitucijos 40 str.). Atsižvelgiant į Seimo atžvilgiu visiškai priklausomą ministerių kabineto padėtį

Lenkijoje, tai yra suprantama. Bet vėl tai Seimo autoritetą kelia. Seimo maršalas yra Lenkijoje nuolatinis, išrenkamas visai kadencijai, einąs pareigas iki susiorganizuojant naujam Seimui (konstitucijos 28 str.).

Pats respublikos prezidentas visdėlto Lenkijoje lieka neatsakingas prieš Seimą (išskyrus baudžiamąją jo atsakomybę, tvarkomą konstitucijos 51 str.). Tokio nuostato, kaip kad Latvijos konstitucijoje (51 str.) arba Lietuvos 1922 m. konstitucijoje (44 str.), kuris leistų Seimui kvalifikuotu balsų daugumu šalinti prezidentą, — Lenkijos konstitucijoje visdėlto nėra. Tačiau jeigu dėl betkurios priežasties respublikos prezidentas per 3 mėnesius neina savo pareigų — Seimas sprendžia klausimą, ar nėra reikalo paskelbti prezidento vietą vakuojančia, vadinasi — esant šiai aplinkybei gali netiesioginiu būdu prezidentą pašalinti (konstitucijos 42 str.).

Kontrasignacija veikia Lenkijoje be išimčių (konstitucijos 44 str.). Tuo pačiu *veikiųjį vyriausybės veiksnį* sudaro *ministerių kabinetas* („Ministerių Taryba" — Lenkų konstitucijos terminologija; 58 str.). Tai visiškai kaip reikiant parlamentarizmo principų atžvilgiu.

Bet jeigu respublikos prezidentas yra bejėgis ir jeigu konstitucija pasirūpino apiplėšti jo autoritetą ir prestižą Seimo naudai, palikdama jį kad ir pažemintą, bet visdėlto neatsakingą, tai jau ministerių kabinetas yra visiškai Seimo žinioje, jo priklausomas ir jo veikiamas. Tikrasis veikliosios vyriausybės šeimininkas yra ne ministerių kabinetas ir ne premjeras, ir ne respublikos prezidentas, bet — Seimas per savo daugumą. Visa eilė konstitucijos straipsnių (33, 34, 43, 45, 46, 56, 57 ir 58 str.) tvarko šią ministerių ir jų kabineto atsakomybę Seimui. Konstitucija neapsaugoja nepasitikėjimo pareiškimo ministeriams ir kabinetui jokiais rezervais, jokiomis šio akto rimtumo garantijomis; ji net nereikalauja formalaus nepasitikėjimo pareiškimo, nenustato jam jokių sąlygų ir tiesiog sako, jog kabinetas ir atskiri ministeriai atsistatydina *„Seimui reikalaujant"* (konst. 58 str.). Tai yra ministerių šalinimo galia. Tokiu būdu Seimo ponavimas vyriausybei yra, pagal 1921.III.17 konstituciją, visiškas.

Visa tai, sąryšy su grynai reprezentaciniu valdymu, išlaikytu be jokių išimčių, duoda pagrindo tvirtinti, kad ši Lenkijos

konstitucija organizuoja *Seimo diktatūrą*, vadinasi — per parlamentarizmo iškreipimą siekia *konvento režimo*, arba, kitaip sakant, pakeičia demokratiją — vad. *„seimokratija"*.

Ši aiški tendencija į reprezentacinio Seimo diktatūrą reiškiasi Lenkų konstitucijoje ir teismo atžvilgiu, būtent tuo, kad konstitucija tiesiog draudžia teismui svarstyti betkurio įstatymo teisėtumą (konstitucingumą), jei tiktai įstatymas yra nustatyta tvarka paskelbtas (konstitucijos 81 str.). Toks uždraudimas, kuris verčia teismą taikyti ir daryti teisines išvadas iš įstatymo arba jo nuostato net tada, kai šis įstatymas arba jo nuostatas aiškiai ir griežtai prieštarauja konstitucijai arba kuriam nors jo nuostatui, yra nusistojęs Prancūzijoje ir daugely Europos kontinento valstybių. Jis yra vadinamas *Prancūzų sistema*. Jis yra tiesioginės seimo hegemonijos, o juo labiau diktatūros, padarinys, nes, žinoma, diktatorius nemėgsta, kad kas nors galėtų kelti abejojimą dėl jo darbo teisėtumo ir nesiskaityti su juo kaip nekonstitucingu. Tai užgautų seimo poniškumo prestižą, darytų jo darbus ginčytinus. Tačiau šito draudimo padarinys reiškiasi šia teze: *konstitucija turi galios tiek, kiek ji neprieštarauja paprastam seimo išleistam įstatymui*. Aišku, kad šitokia tezė, apdraudžianti seimo diktatorišką galią, *griauna pačią konstitucinės santvarkos esmę*, kuri glūdi konstitucijos pripažinime aukščiausiąja šalies (valstybės) teise, nuo kurios pareina visa kita teisė ir visa konstitucinių valdžios organų darbų galia.

Todėl, nors šis draudimas, kurio tėvynė yra Prancūzija, nusistojo daugelio kitų Europos valstybių praktikoje, kaip palinkimo į seimokratiją reiškinys, tačiau konstitucijose vengiama apie tai kalbėti; tiesiog ši problema konstitucijose nutylima ir apeinama, paliekant ją praktikai atitinkamos interpretacijos keliu; ji nutylima, nes šios tezės pareiškimas keistai atrodo konstitucijoje: kam gi statyti visa paini konstitucinė struktūra, jei vėliau vienu pačios konstitucijos sakiniu viskas sugriaunama. Verčiau arba visiškai nesirūpinti statyba arba neminėti ją griaunančio sakinio; o Lenkų konstitucija pareiškia tai expressis verbis, pavesdama šiam tam tikrąjį straipsnį.

Konstitucinės valdžios organizacija, ypač bendradarbiavimo santykis tarp parlamento ir vyriausybės — tai silpniau-

siji Lenkų konstitucijos dalis. Bet tai kaiptik yra pati svarbiausioji konstitucinės teisės sritis.

Tačiau kaikuriais atžvilgiais 1921 Lenkų konstitucija yra įdomi ir turininga. Tai liečia ypač savivaldybės sritį. Jeigu valstybės centro valdyme ji vengia tiesioginės demokratijos ir dirbtinai visokiais būdais išplečia seimo diktatūrą, tai atskiruose socialinių reikalų srityse ji įvairioms socialinėms grupėms paveda plačią savivaldybę, kurią gana tiksliai konstitucijoje sutvarko. Tiktai ne viskas šioje srity, kas yra konstitucijoje numatyta, liko jau įgyvendinta.

Konstitucija numato keturias savivaldybių rūšis: *a) vietos savivaldybę, b) profesinę savivaldybę, c) nacionalpersonalinę tautinių mažumų savivaldybę* ir *d) tikybinę savivaldybę.*

Vietos savivaldybei skiriami konstitucijos 65—67 str. Konstitucija (65 str.) suderina vietos savivaldybę su administraciniu valstybės teritorijos padalinimu ir organizuoja ją keturiais laipsniais: žemiausiąjį laipsnį sudaro *kaimo bendruomenės* ir *miesto bendruomenės;* antrąjį laipsnį sudaro *apskritys;* trečiąjį laipsnį — *vaivadijos;* ketvirtąjį — fakultavyvinį — laipsnį sudaro *įvairių žemesniųjų laipsnių savivaldybių junginiai,* kurie gali būti atskirų savivaldybių vienetų steigiami bendromis jėgomis tam tikriems tikslams siekti arba tam tikriems darbams atlikti, kiek šie tikslai arba darbai išviso įeina į vietos savivaldybės sritį; tačiau šie fakultatyviniai funkcionaliniai savivaldybių junginiai turi tiktai civilinės teisės asmenybę, o viešosios teisės asmenybę gali įgyti tiktai įstatymu. Sprendžiamoji galia savivaldybių vienetuose priklauso renkamoms taryboms; vykdomieji organai yra tų tarybų renkami, o antrojo ir trečiojo laipsnio — apskričių ir vaivadijų savivaldybėse — kombinuojami iš dviejų elementų — tarybą renkamojo ir valstybės valdininkų, atstovaujančių tam tikras administracines vadybas; valdininkų elementui pavedama ir pirmininkavimas vykdomuose savivaldybių organuose (67 str.). Be to, valstybės vietos administracijoje, kuriai konstitucija skiria dekoncentracijos principą (sprendimo iniciatyva perkeliama iš centro į vietas ir vietose sudaroma gana stiprios galios atsakingi prieš centrą viršininkai), dalyvauja ir renkamasis elementas (vad. siauroji savivaldybė; 66 str.).

Profesinę ūkio savivaldybės organizaciją numato 68

konstitucijos str. Tai yra vad. Ūkio Rūmų (kitur vadinama ūkio tarybų) institucija. Nekalbant apie sovietines respublikas, kuriose ši institucija yra gavusi ypatingą pobūdį, išviso moderninių valstybių tarpe septynios valstybės yra užfiksavusios šias institucijas savo konstitucinėje santvarkoje. Tai yra: *Vokiečių Reichas, Lenkija, Lietuva, SHS, Airija, Dancigas* ir *Rumunija.* Plačiausiai tiek organizacijos, tiek funkcionalinės galios atžvilgiu tai yra padariusi Vokietija. Lenkija čia užima antrąją vietą. Konstitucija numato eilę atskirų profesinių ūkio rūmų (žemės ūkio, prekybos, pramonės, amatų, samdomojo darbo rūmai) ir jų federacinį centro organą — Vyriausius Respublikos Ūkio Rūmus („*Naczelna Izba Gospodarcza Rzeczypospolitej*"); kompetencija: ekonominė ekspertyza, ūkio santykių tvarkymas ir dalyvavimas vyriausybės įstatymų iniciatyvoje ekonominių įstatymų sumanymų srity bendradarbiaujant su vyriausybe. Šiuo bendradarbiavimu ši profesinė savivaldybė sunaudojama kaip taryba ūkio valdymo reikalams.

Lenkija yra viena tų keturių valstybių, kurios po Didžiojo karo įrašė į savo konstitucijas nacionalpersonalinę savo tautinių mažumų savivaldybę („autonomiją"). Tai yra padariusios *Estija, Lietuva, Lenkija* ir (ne visiškai aiškiai) *Čekoslovakija.* Tiesa, ikišiol šių keturių valstybių tiktai viena, *Estija,* yra šį savo konstitucinį pasižadėjimą įvykdžiusi (Estijos 1925.II.12 įstatymas). Tačiau principas ir konstitucinis pasižadėjimas yra aiškiai pareikšti.

Tikybinė savivaldybė tąja prasme, kad bažnyčioms (Romos katalikų bažnyčiai, tikybinių mažumų bažnyčioms ir kitoms valstybės pripažintoms bažnyčioms), kaip tikybiniams socialiniams junginiams, leidžiama tvarkytis savo autonominės (bažnytinės) teisės nuostatais, kiek pastarieji neprieštarauja valstybės įstatymams, — nieko nepaprasto savaime nesudaro. Tačiau Romos katalikų bažnyčios atžvilgiu konstitucija šio rezervo apie jos teisės (kanonų teisės) neprieštaravimą valstybės teisei nenustato, matyti, išanksto, kaip katalikų valstybė, pasitikėdama šios bažnyčios teise. Bet įdomiausia šiuo atžvilgiu yra ne tai, o kas kita. Būtent, Lenkų konstitucija (114 ir 115 str.) nustato principą, jog valstybės santykis su šiomis įvairiomis bažnyčiomis

(išskyrus Romos katalikų bažnyčią), arba, kitaip sakant, šių autonominių bažnyčių teisinė padėtis valstybėje bus nustatyta įstatymo keliu, susitarus su jų teisiniais reprezentantais. Tai jau yra toli einąs principas: įstatymas pamatuojamas susitarimu; visdėlto sprendžiąs čia yra valstybės įstatymas, vadinasi — valstybės imperium'o metodas. Užtai Romos katalikų bažnyčios atžvilgiu konstitucijoje nustatomas tiesiog nepaprastas principas: valstybės santykis su šia bažnyčia turi būti nustatytas sutartimi („uklad"), vadinasi — konkordatu su Šv. Sostu ir pabrėžiama, kad šis konkordatas turi būti Seimo ratifikuotas. Čia jau kalbama ne apie „įstatymą, pagrįstą susitarimu", bet apie ratifikuojamąją sutartį (konkordatą). Šiuo aiškiausiai suteikiamas konkordatui tarptautinės sutarties pobūdis ir Romos katalikų bažnyčios atžvilgiu išsižadama valstybės „imperii". Tai yra ryškus nusileidimas bažnyčiai ir priėmimas jos teisės, jog bažnyčios valdžios — *„sacerdotii"* — atžvilgiu valstybės valdžios *„imperium"* yra *bejėgis*. Iš man žinomų veikiančiųjų konstitucijų tarpo ši konstitucija yra vienintelė, kuri šį valstybės nusileidimą bažnyčiai rado reikalinga pačioje konstitucijoje užfiksuoti.

Tikybinio veiksnio atžvilgiu 1921 m. Lenkų konstitucija, be to, turi vieną kurjozą (curiosum). Būtent, respublikos prezidento priesaikos formulėje (54 str.) yra pradžioje šie žodžiai: „Prisiekiu Visagaliui Dievui, Vienam Trijuose Asmenyse". Konstitucija nenumato, kad ši priesaika būtų galima pakeisti iškilmingu pasižadėjimu arba kad jos formulės tekstas būtų leidžiamas keisti. Tačiau formulės žodžiai *„Dievui, Vienam Trijuose Asmenyse"* daro šią priesaiką nepriimtiną netiktai tiems išrinktiems asmenims, kurie išviso ne tiki Dievo, bet ir tiems, kurie nepriima *„Trijų Dievo Asmenų"* dogmos. Tad iš šio kategoringo nuostato reikėtų padaryti išvadą, kad Lenkijos respublikos prezidentu gali būti tiktai tikįs krikščionis katalikas arba bent priklausąs tokiai krikščionių bažnyčiai, kuri šią dogmą priima.

Charakteringa yra Lenkų konstitucijos pažiūra į *žemės nuosavybę*, į kurią įvedama ryškus *socialinis* momentas, keičiąs grynai privatinį šios institucijos pobūdį (konstitucijos 99 str.).

Galų gale tenka paminėti plati *vyriausybės ir administra-*

cijos reglamentinė galia, skiriama įstatymams vykdyti (konstitucijos 3 ir 44 str.). Ši galia, beabejo, kiek pakelia vyriausybės ir net priklausomos administracijos autoritetą. Tai yra institucija, Lenkų pasiskolinta taip pat iš Prancūzijos, būtent, iš garsiosios *„tutelle administrative" („administracinė globa"),* kuri valstybės administraciją daro *tarpininke tarp piliečių ir įstatymų.* Tai yra institucija, kurią Prancūzijoje išauklėjo ir išplėtė ypač Napoleono I ir Napoleono III Imperija. Lenkų konstitucija pažįsta ir teisinį korektyvą šiai institucijai — *administracinį teismą* (konstitucijos 73 str.).

Gana savotiški yra Lenkų konstitucijos keitimo tvarkos nuostatai. Bendra jos keitimo tvarka nieko nepaprasta nesudaro: ji numato ypatingą sumanymo iškėlimo tvarką, kvorumą ir kvalifikuotą balsų daugumą. Bet yra dvi išimtys ir jos yra charakteringos: pirmoji leidžia antrajam (antros kadencijos) Seimui keisti konstituciją palengvinta tvarka; čia mes galime rasti analogiją su tuo Airijos konstitucijos nuostatu, kuris per pirmuosius aštuonerius naujos konstitucijos veikimo metus daro ją visiškai lanksčią (mūsų peržiūrėtos Airijos konstitucijos 50 str. nuostatas); ištikrųjų mintis abiejuose atsitikimuose yra ta pati: nustatyti konstitucijos išbandymo laikas ir šio laiko ribose leisti ją lengviau keisti. Mintis, beabejo, sveika. Antroji išimtis atgaivina senąją Lenkų 1791.V.3 konstitucijos tradiciją: kas 25 metai vykdoma periodiška eilinė konstitucijos revizija (konstitucijos keitimui pavestas Lenkų konstitucijos 125 str.).

Šitaip bendrais ir charakteringiausiais bruožais atrodo 1921.III.17 Lenkų konstitucija. Jai veikiant, gudriai pasinaudoję diktatoriška reprezentacinio Seimo hegemonija, Lenkijos valdžioje pamažu įsigalėjo oportunistiniai centro elementai, ypač valstiečių *Piast* partija, atstovo Witoso valdoma, kuri, eksploatuodama valstybę įvairiems savo partijos ir savo rėmėjų bei šalininkų reikalams, ėmė vis labiau orientuotis į dešinįjį politinį sparną — į endekus. Maršalas Pilsudskis, populiarus šiaip šaly ir ypač kariuomenėje, visiškai pasišalino nuo valdžios ir oficialaus veikimo. Tačiau senas sąmokslininkas Maršalo asmeny nenurimo. Jisai ruošė perversmą, ir 1926 m. gegužės mėnesį jisai tą perversmą su ištikimomis jam kariuomenės dalimis įvykdė. Be ypatingų sunkumų, tačiau visdėlto kruvinais karo žygiais

jisai paėmė Varšuvą ir Belvederą (Respublikos prezidento buveinę). Respublikos prezidentas Stanislovas Wojciechowski atsistatydino. Šalis pasidavė Maršalo Pilsudskio galiai. Kairiosios grupės (išskyrus komunistus) pritarė Pilsudskiui. Tačiau Pilsudskis nesutiko priimti prezidento vietos, kuri būtų suvaržiusi jo iniciatyvą. Į prezidentus buvo išrinktas ištikimas Pilsudskiui asmuo — prof. Ignas Moscicki. Pilsudskis išviso nepanorėjo dalyvauti oficialinėje valdžioje arba bent stovėti formališkai jos priešaky. Sau jisai rezervavo tiktai karo ir kariuomenės reikalus, šiaip gi ministerių pirmininko ir ministerių vietas jisai apstatė savo ištikimais žmonėmis. Konstitucija buvo faktiškai suardyta, bet formališkai nepaliesta. Vyriausybė, kuri, pagal konstituciją, turėjo būti Seimo daugumo žinioje, pateko Maršalo Pilsudskio žinion. Maršalas tapo neoficialus, užkulisinis, bet tikras veikliosios valdžios režisierius, faktinis diktatorius; vyriausybė — tiktai jo galios šešėlis, lankstus įrankis jo rankose.

Iškarto 1926 m. buvo iškelta konstitucijos reformos idėja. Keli konstitucijos straipsniai buvo tais pačiais 1926 m. pakeisti, bet toliau ikišiol nenueita. Prasidėjo Maršalo Pilsudskio kova su priešininkais Seime ir su pačiu Seimu. Šios kovos eigoje į griežtų Pilsudskio priešų eiles perėjo ir Lenkų socialistai PPS, iš kurių pats Pilsudskis buvo kilęs ir kurie dar iki 1926 m. juo pasitikėjo ir jį rėmė. Pagaliau, ne be griežto vyriausybės sprendimo, 1931 m. Pilsudskiui pavyko nukariauti Seimo (ir Senato) daugumą ir pavergti sau parlamentą, kurio sąstate vyrauja pilsudskininkai. Tačiau, nors yra paruošti keli naujos Lenkų konstitucijos projektai, ikišiol konstitucija liko sena (su 1926 m. pakeitimais). Tiesa, ši konstitucija veikia tiek, kiek Maršalas Pilsudskis jai veikti leidžia, bet naujos, sukurtos Pilsudskio mintimis, vis dar nėra.

Pataisos, įneštos į Lenkų 1921 m. konstituciją 1926 m. konstitucinio įstatymo, kad ir nesudaro visos sumanytos konstitucinės reformos, visdėlto svarbios ir reikšmingos. Jos yra pas mus nurodytos išnašose prie pagrindinio konstitucijos teksto. Tose išnašose paduodama pakeistų ar papildytų straipnių tekstas 1926 m. redakcijos.

Būtent, svarbiausieji konstitucijos pakeitimai yra šie:

22 str., kuris apsaugoja atstovo funkciją nuo korupcijos,

papildomas nauju abzacu, kuris nustato sankcijas atstovams, peržengusiems tam tikrą draudimą.

Žymiai pakeistas 25 str., kuris labai savotiškai, bet tiksliai reformuoja biudžeto ir karo kontingento priėmimo tvarką, apsaugodamas valstybę nuo netvarkos šioje svarbiausioje jos gyvenimo ir valdymo srity. Čia biudžeto atžvilgiu nustatomi griežti sutrumpinti terminai biudžetui svarstyti ir priimti tiek Seime, tiek Senate, perkeliant tam tikrais atsitikimais sprendžiamąją įstatymų leidžiamąją galią iš Seimo į Senatą, arba, jei abeji rūmai apsileidžia, visiškai paliuosuojant biudžetą nuo rūmų sankcijos; tačiau šiuo nepaliečiama Seimo teisė visiškai atmesti vyriausybės patiektą biudžetą, kaip politinė priemonė veikti vyriausybę; biudžeto iniciatyva pavedama tiktai vyriausybei; Seimui esant paleistam, biudžetas ir karo kontingentas nėra priimtas, — vyriausybė įgaliojama daryti išlaidas, rinkti pajamas ir imti naujokus pereitų metų biudžeto bei kontingento ribose.

Labai svarbi yra 26 str. reforma. Seimo paleidimas jo paties nutarimu atkrinta. Paleidžia Seimą ir Senatą tiktai Respublikos prezidentas — be jokio Senato pritarimo, tiktai ministerių kabinetui pasiūlius ir motyvuotu raštu, bet ne daugiau kaip vieną sykį dėl vienos priežasties.

44 str. turi tris naujus abzacus, kurie suteikia vyriausybei (prezidentui su kontrasignacija visų ministerių ir kabinetui siūlant) labai svarbią teisę, rūmams esant paleistiems, arba ir šiaip kitu laiku, bet tada tiktai tam tikru įstatymu, leisti laikinuosius įstatyminės galios dekretus (įsakymus), kurie vėliau turės būti Seimui patiekti; ši galia aprėžiama tam tikrais rezervais.

58 str. įrašyta naujas abzacas, kuris kiek suvaržo Seimo galią reikalauti ministerių kabineto arba atskirų ministerių pasišalinimo. Toksai pasiūlymas negali būti Seimo balsuojamas tame pačiame posėdyje, kuriame jisai yra iškeltas. Šis nuostatas laiduoja šitokio reikalavimo rimtumą ir apsaugoja vyriausybės likimą nuo atsitiktinių Seimo kolegijos ūpo padarinių.

Štai ir visa Lenkų konstitucinė 1926 m. reforma, sudaranti pirmąjį 1926 m. gegužės mėn. perversmo vaisių. Nuodugni pagrindinė konstitucinė reforma, sudaranti Maršalo Pilsudskio valdžios programą, dar tebėra sumanymuose. O tuo tarpu — konstitucija sau, o valdžios konstitucinė praktika sau.

ANTROJI DALIS

KONSTITUCIJŲ TEKSTAI

LAISVOSIOS PRŪSŲ VALSTYBĖS KONSTITUCIJA.

1920 m. lapkričio mėn. 30 d.

Laisvosios Prūsų Valstybės konstitucija.

1920 m. lapkričio mėn. 30 d.

Prūsų tauta Steigiamajam Žemės Susirinkime nustatė sau šią konstituciją, kuri čia skelbiama:

I SKYRIUS.

Valstybė.

1 straipsnis.

1) Prūsai yra respublika ir Vokiečių Reicho narys.

2) Prūsų sutikimas, numatytas Reicho konstitucijoj teritorijos pakeitimams, duodamas įstatymu.

3) Žemės spalvos: juoda — balta.

4) Oficialinė ir viešosios tarnybos kalba yra vokiečių kalba.

II SKYRIUS.

Valstybės valdžia.

2 straipsnis.

Valstybės valdžios subjektas yra tautos visetas.

3 straipsnis.

Tauta reiškia savo valią, eidama šios ir Reicho konstitucijos nuostatais, netarpiškai tautos balsavimu (tautos iniciatyva, referendumu ir rinkimais) ir tarpiškai per organus, sudarytus konstituciniu būdu.

4 straipsnis.

1) Balsavimo teisę turi visi Reicho vokiečiai, vyrai ir moterys, sulaukę ne mažiau kaip dvidešimt metų amžiaus, gyveną Prūsuose.

2) Balsavimas yra visuotinis, lygus, vykdomas slaptai ir netarpiškai. Balsavimo diena turi būti sekmadienis arba bendroji šventė.

3) Smulkmenas nustato įstatymas.

5 straipsnis.

Balsuoti neturi teisės:

1) kuriam atimtos teisės, kuris dėl psichinių trūkumų ar šiaip dėl ko nors laikinai yra globojamas;

2) neturįs pilietinių garbės teisių.

6 straipsnis.

1) Tautos iniciatyva gali būti šiems reikalams:

a) konstitucijai keisti,

b) įstatymams leisti, keisti arba panaikinti,

c) Landtagui paleisti.

2) Tautos iniciatyva turi būti pareikšta Ministerių Kabinetui, kuris, pareiškęs savo nuomonę, tuojau pristato ją Landtagui. Pirmuoju ir antruoju punktu numatytais atsitikimais tautos iniciatyva turi būti pagrįsta paruoštu įstatymo projektu. Antruoju punktu numatytu atsitikimu tautos iniciatyva turi teisinės galios tik tada, kai iškelia vienos dvidešimtosios dalies visų turinčių balsavimo teisę piliečių, pirmu ir trečiu atsitikimu — vienos penktosios dalies.

3) Finansiniais, mokesčių įstatymų ir atlyginimo reikalais tautos iniciatyva neleidžiama.

4) Referendumas įvyksta tautos iniciatyva ir kitais nurodytais konstitucijoj atsitikimais; jis turi teisinės galios tik tada, jei jame dalyvavo turinčių balsavimo teisę piliečių daugumas.

5) Referendumas nedaromas tada, jei Landtagas priėmė tautos iniciatyva iškeltą sumanymą.

6) Priėmimas pasiūlymų konstitucijai pakeisti arba Landtagui paleisti yra reikalingas turinčių balsavimo teises piliečių daugumo pritarimas. Kitais atsitikimais užtenka paprasto paduotų teisėtų balsų daugumo.

Balsuoti galima tiktai už ar prieš.

7) Tautos iniciatyvos ir referendumo tvarką nustato įstatymas.

7 straipsnis.

Ministerių Kabinetas yra aukščiausias vykdomasis ir valdomasis valstybės organas.

8 straipsnis.

1) Teisingumas vykinamas nepriklausomo ir žiūrinčio tik įstatymų teismo.

2) Sprendimai skelbiami ir vykdomi tautos vardu.

III SKYRIUS.

Landtagaš.

9 straipsnis.

1) Landtagas susideda iš prūsų tautos atstovų. Atstovai yra tautos viseto reprezentantai ir renkami proporcingų rinkimų dėsniais.

2) Tegali būti renkami turį balsavimo teises piliečiai, sukakę dvidešimt penkerius metus.

10 straipsnis.

Atstovai balsuoja savo laisvu įsitikinimu, žiūrėdami tik tautos gerovės; jie nėra suvaržyti jokių nurodymų ir įsakymų.

11 straipsnis.

1) Valstybės ir viešosios teisės korporacijų valdininkai, tarnautojai ir darbininkai neturi gauti atostogų atstovo pareigoms eiti.

2) Įstatytiems į Landtagą kandidatams savo išrinkimui paruošti turi būti duota reikalingų atostogų.

3) Išlaikymas ir alga turi būti toliau mokama.

4) Reicho konstitucijos 137 straipsniu priklausančios tikybinėms organizacijoms teisės aukščiau išdėstytų nuostatų neliečiamos.

12 straipsnis.

1) Rinkimų teisėtumą tikrina įsteigtas prie Landtago Rinkimų Tikrinamasis Teismas. Jis taip pat sprendžia, ar atstovas nustoja mandato teisių.

2) Rinkimų Tikrinamasis Teismas susideda iš Landtago narių, kuriuos jis renka šių rinkimų kadencijai, ir Aukščiausiojo

Administracinio Teismo narių, kuriuos skiria šio teismo prezidiumas tam pačiam laikui.

3) Šios bylos varomos Rinkimų Tikrinamajame Teisme viešai ir žodžiu, dalyvaujant trims Landtago nariams ir dviem profesiniam teisėjams.

4) Išskyrus patį bylų nagrinėjimo posėdį, visas kitas bylų varymo darbas Rinkimų Tikrinamajame Teisme priklauso vienam paskirtam Aukščiausiojo Administracinio Teismo nariui, kuris nepriklauso Rinkimų Tikrinamajam Teismui.

5) Smulkmenas nustato įstatymas.

13 straipsnis.

Landtagas renkamas keturiems metams. Naujieji rinkimai turi įvykti prieš pasbaigiant šiam laikui.

14 straipsnis.

1) Landtagas paleidžiamas jo paties nutarimu arba nutarimu komisijos, sudarytos iš ministerio pirmininko ir Landtago bei Valstybės Tarybos pirmininkų, arba referendumu. Referendumas gali būti atliktas ir Valstybės Tarybos nutarimu.

2) Landtagui paleisti jo paties nutarimu yra reikalingas pritarimas daugiau kaip pusės jo visų narių.

15 straipsnis.

Landtagą paleidus, nauji rinkimai turi įvykti per šešiasdešimt dienų.

16 straipsnis.

Kai senasis Landtagas paleistas, naujojo Landtago kadencija prasideda nuo naujųjų rinkimų dienos, o kitais atvejais — nuo senojo Landtago kadencijos pabaigos.

17 straipsnis.

1) Landtagas susirenka Ministerių Kabineto būstinėj.

2) Po rinkimų, jei Ministerių Kabinetas Landtago anksčiau nešaukia, Landtagas į pirmąją sesiją susirenka trisdešimtą dieną nuo savo kadencijos pradžios.

3) Kitais atvejais Landtagas susirenka kiekvienų metų lapkričio mėnesio antrąjį antradienį. Landtago pirmininkas turi jį anksčiau sušaukti, jei to reikalauja Ministerių Kabinetas arba mažiausia vienas penktadalis Landtago narių.

4) Landtagas nustato sesijos pabaigą ir naują susirinkimo dieną.

18 straipsnis.

Landtagas renka savo pirmininką, jo pavaduotojus ir kitus prezidiumo narius.

19 straipsnis.

Tarp dviejų sesijų, o taip pat iki naujai išrinktojo Landtago susirinkimo, paskutinės sesijos pirmininkas ir jo pavaduotojai savo pareigas eina toliau.

20 straipsnis.

Pirmininkas ministerio teisėmis valdo visus Landtago ūkio reikalus pagal valstybės biudžetą. Jam priklauso tarnybinė visų Landtago valdininkų ir tarnautojų priežiūrą, samdomųjų tarnautojų priėmimas ir atleidimas, o taip pat Landtago prezidiumui patarus — etatinių Landtago valdininkų priėmimas ir atleidimas. Jis atstovauja valstybei visuose savo vadybos teisiniuose dalykuose ir ginčuose. Jis yra Landtago rūmų šeimininkas ir jam priklauso Rūmų policija.

21 straipsnis.

1) Landtago nutarimai turi galią, jei juos priimant dalyvauja daugiau kaip pusė jo visų narių.

2) Rinkimams, vykstantiems Landtage, statute, šiuo atžvilgiu, gali būti padaryta išimčių.

22 straipsnis.

1) Landtagas priima savo nutarimus paprastu balsų daugumu.

2) Išimtis gali nustatyti įstatymas, o rinkimams — statutas.

23 straipsnis.

Landtago plenumo posėdžiai yra vieši. Atskiriems darbotvarkės punktams svarstyti Landtagas, penkiasdešimt atstovų pasiūlymu, dviejų trečdalių balsų daugumu, gali posėdžiauti uždaromis durimis. Šis pasiūlymas svarstomas slaptame posėdy.

24 straipsnis.

Landtagas ir kiekviena jo komisija gali reikalauti bet kurio ministerio dalyvavimo. Ministeriai ir jų paskirtieji atsto-

vai gali atvykti į Landtago ir jo komisijų posėdžius. Jie gali be eilės ir nežiūrėdami darbotvarkės gauti žodį. Jie yra pirmininko drausmės galioje.

25 straipsnis.

1) Landtagas gali ir, jei pasiūlo penktadalis teisinio jo narių skaičiaus, turi paskirti Tardymo Komisijas. Šios Komisijos viešuose posėdžiuose renka įrodymus, kuriuos jos, arba pasiūlymo iniciatoriai, išranda esant reikalingus. Dviejų trečdalių daugumas jos gali nutarti uždaryti posėdžio duris. Statutas nustato komisijų veikimo tvarką ir jų narių skaičių.

2) Teismai ir administracijos organai turi patenkinti šių komisijų reikalavimus įrodymams surinkti. Joms pareikalavus, įstaigų raštai turi būti patiekti.

3) Komisijoms ir jų pavestoms įstaigoms renkant įrodymus, veikia tam tikri baudžiamojo proceso nuostatai, tačiau laiškų, pašto, telegrafo ir telefono paslaptis neliečiama.

26 straipsnis.

Landtagas paskiria nuolatinę Komisiją tautos atstovybės teisėms apsaugoti santykiuose su Ministerių Kabinetu, tarp sesijų ir tarp kadencijų, kaip senajai kadencijai pasibaigus, taip pat ir Landtagą paleidus. Šita Komisija turi ir tardymo komisijos teises. Jos sudėtis tvarkoma statuto.

27 straipsnis.

Landtagas jam adresuotus prašymus gali nusiųsti Ministerių Kabinetui ir iš jo reikalauti žinių apie atsiųstus prašymus ir skundas.

28 straipsnis.

1) Landtago nariai gauna teisę veltui važinėti visais vokiečių geležinkeliais — buvusiais Prūsų - Hesų geležinkelių bendrovės srityje ir gauna atlyginimą. Be to, pirmininkas per visą savo tarnybos laiką gauna reprezentacinį atlyginimą.

2) Atsisakyti nuo šio atlyginimo neleidžiama.

3) Smulkmenas nustato įstatymas.

29 straipsnis.

1) Landtagas priima įstatymus remdamasis šia konstitucija; jis tvirtina pajamų ir išlaidų sąmatas; jis nustato val-

stybės reikalų valdymo pagrindinius dėsnius ir saugoja jų vykdymą. Valstybės sudarytos sutartys, jei jos liečia įstatymų leidimo sritį, yra reikalingos jo pritarimo.

2) Landtagas nustato sau statutą šios konstitucijos ribose.

30 straipsnis.

Landtago nutarimas keisti konstituciją turi galią tik tada, kai dalyvauja bent du trečdaliai teisinio narių skaičiaus ir kai tam pritaria ne mažiau kaip du trečdaliu dalyvaujančių narių.

VI SKYRIUS.

Valstybės Taryba.

31 straipsnis.

Provincijoms atstovauti įstatymų leidime ir valstybės valdyme steigiama Valstybės Taryba.

32 straipsnis

1) Valstybės Taryba susideda iš provincijų atstovų. Provincijomis čia laikomi Rytų Prūsai, Brandenburgas, Berlyno miestas, Pamariai, Poznanės — Vakarų Prūsų pasienio sritis, Žemesnioji Silezija, Aukštesnioji Silezija, Saksonija, Šlezvigas Holšteinas, Hannoveris, Vestfalija, Reino provincija ir Hessenas-Nasau.

2) Kiekvieniems 500 000 kurios nors provincijos gyventojų tenka vienas atstovas, tačiau kiekviena provincija siunčia į Valstybės Tarybą mažiausia tris atstovus. Likučiai, sudarą daugiau kaip 250 000 gyventojų, laikomi lygūs pilniems 500 000.

3) Be to, vieną atstovą siunčia ir Hohencolernų žemės.

4) Provincijų atstovų skaičius iš naujo nustatomas Ministerių Kabineto po kiekvieno visuotinio gyventojų surašymo ir keičiant provincijų teritorijas.

33 straipsnis

1) Valstybės Tarybos nariai ir jų pavaduotojai renkami provincijų Landtagų (Berlyne — miesto atstovų susirinkimo, Hohencolernų žemėse ir Poznanės — Vakarų Prūsų pasienio srityje — bendruomenių landtagų). Hohencolernų žemėse ren-

kama mažoritarinių, kitur proporcingų rinkimų dėsniais. Renkamas gali būti kiekvienas turįs balsavimo teises, sukakęs 25 metus amžiaus ir išgyvenęs šioj provincijoj vienerius metus.

2) Niekas negali būti kartu Landtago ir Valstybės Tarybos narys. Landtago nariai, sutikę būti išrinkti į Valstybės Tarybą, iš Landtago išstoja. Valstybės Tarybos nariai, priėmę išrinkimą į Landtagą, išstoja iš Valstybės Tarybos.

3) Valstybės Tarybos nariai eina savo pareigas tol, kol susirenka naujai išrinktieji nariai.

4) Valstybės Tarybos nariai iš naujo renkami netarpiškai po atskirų provincijų Landtagų (miesto atstovų susirinkimo, bendruomenių Landtagų) naujų rinkimų.

34 straipsnis.

Valstybės Tarybos nariai balsuoja savo laisvu įsitikinimu, težiūrėdami tik tautos gerovės; jie nėra suvaržyti jokių įsakymų ir nurodymų.

35 straipsnis.

Nė vienas Valstybės Tarybos narys, išskyrus jo atsakingumą pačiam susirinkimui, niekuomet negali būti dėl jo balsavimo arba dėl jo padarytų, einant savo pareigas, pareiškimų nei teismo, nei kuriuo kitu būdu kaltinamas ar šaukiamas tieson.

36 straipsnis.

1) Valstybės ir viešosios teisės korporacijų valdininkai, tarnautojai ir darbininkai nėra reikalingi atleisti atostogų Valstybės Tarybos nario pareigoms eiti.

2) Išlaikymas ir alga turi būti mokama toliau.

37 straipsnis.

Valstybės Taryba renka savo pirmininką, raštvedžius, jų pavaduotojus ir tvarko savo reikalus statutu.

38 straipsnis.

1) Pirmą kartą Valstybės Tarybą sušaukia Ministerių Kabinetas. Kitais atvejais ji susirenka savo pirmininko kviečiama, kaip dažnai tai yra reikalinga. Pirmininkas turi sušaukti Valstybės Tarybą, jei to reikalauja vienas penktadalis jos narių,

arba visi vienos provincijos atstovai, arba Ministerių Kabinetas.

2) Valstybės Tarybos nutarimai turi galią, jei juos priimant dalyvauja daugiau kaip pusė jos narių. Balsuojant sprendžia paprastas balsuojančių daugumas.

3) Valstybės Tarybai priimant nutarimus, numatytus 14-tame ir 42-ro straipsnio 1 abzace, balsavimas turi būti vardinis.

39 straipsnis.

1) Valstybės Tarybos plenumo posėdžiai yra vieši. Dviejų trečdalių daugumu Valstybės Taryba gali nutarti atskiriems darbotvarkės punktams nagrinėti uždaryti posėdžio duris. Pasiūlymas uždaryti posėdžio duris svarstomas slaptame posėdyje.

2) 24 straipsnio nuostatai čia taikomi.

40 straipsnis.

1) Valstybės Taryba turi būti Ministerių Kabineto nuolat informuojama apie valstybės reikalus.

2) Prieš įnešdamas įstatymų sumanymus, Ministerių Kabinetas turi leisti Valstybės Tarybai pareikšti savo nuomonę. Valstybės Taryba savo neigiamą nuomonę gali pareikšti Landtagui raštu.

3) Valstybės Taryba turi teisę įnešti į Landtagą įstatymo sumanymus per Ministerių Kabinetą.

4) Prieš išleidžiant Reicho ir Valstybės įstatymams vykdyti reglamentus, o taip pat prieš išleidžiant bendrus organizacinius Ministerių Kabineto paliepimus, turi būti atsiklausta Valstybės Tarybos ar jos atatinkamos komisijos.

41 straipsnis.

Valstybės Tarybos nariai pagal įstatymą gauna kelionės ir kitų išlaidų atlyginimą. Atsisakyti nuo šių atlyginimų neleidžiama.

42 straipsnis.

1) Valstybės Taryba gali pareikšti protestą prieš Landtago priimtus įstatymus.

2) Protestas turi būti pareikštas Ministerių Kabinetui per dvi savaites nuo Landtago galutinio balsavimo ir motyvuotas vėliausiai per dvi ateinančias savaites.

3) Protestuojant įstatymams duodamas Landtagui iš naujo priimti. Jei Landtagas savo pirmąjį nutarimą dviejų trečdalių daugumu atnaujina, tai jis pasilieka. Jei naujame Landtago nutarime už pirmąjį nutarimą balsuoja tik paprastas daugumas; tai jis negalioja, jei to nepatvirtina Landtago padarytas tautos referendumas.

4) Valstybės Tarybos sutikimas reikalingas tada, kai Landtagas nori nustatyti išlaidas, kurios yra didesnės už tą sumą, kurią pasiūlė arba priėmė Ministerių Kabinetas. Valstybės Tarybai nesutikus, Landtago nutarimas turi tik tiek galios, kiek jis atatinka Ministerių Kabineto pasiūlymą ar sutikimą. Referendumas šiuo atveju neleidžiamas.

43 straipsnis.

Smulkmenas nustato įstatymas.

V SKYRIUS.

Ministerių Kabinetas.

44 straipsnis

Ministerių Kabinetas susideda iš ministerio pirmininko ir ministerių.

45 straipsnis.

Landtagas renka ministerį pirmininką, nestatydamas jam jokių sąlygų. Ministeris pirmininkas skiria kitus ministerius.

46 straipsnis.

Ministeris pirmininkas nustato vyriausybės politikos kryptį ir už tai atsako prieš Landtagą. Šios krypties ribose kiekvienas ministeris valdo jam pavestą reikalų sritį savarankiškai ir taip pat pats atsako prieš Landtagą.

47 straipsnis.

1) Ministeris pirmininkas pirmininkauja Minitserių Kabinetui ir veda jo reikalus.

2) Ministerių Kabinetas sprendžia klausimus dėl atskirų ministerių kompetencijos tiek, kiek apie tai įstatymų nuosta-

tuose nepasakyta. Šie nutarimai turi būti neatidėliojant pristatomi Landtagui ir, jam reikalaujant, turi būti keičiami arba panaikinami.

3) Nuomonių skirtumai klausimais, liečiančiais kelių ministerių reikalų sritį, pavedama apsvarstyti ir nuspręsti Ministerių Kabinetui.

48 straipsnis.

Ministeriai turi teisę reikalauti algos. Pensijas ir likusių po mirties aprūpinimą nustato tam tikras įstatymas.

49 straipsnis.

Ministerių Kabinetas atstovauja valstybei išoriniuose santykiuose.

50 straipsnis.

Ministerių Kabinetas priima įstatymų projektus, kurie turi būti pristatyti Landtagui.

51 straipsnis.

Ministerių Kabinetas leidžia įstatymams vykdyti reglamentus, kiek įstatymas tai nepaveda atskiriems ministeriams.

52 straipsnis.

Ministerių Kabineats skiria netarpiškus Valstybės valdininkus.

53 straipsnis.

Ministerių Kabinetas skiria Reicho Tarybos narius, kiek jie, Reicho konstitucijos 63 straipsniu, nėra skiriami provincijų valdybų.

54 straipsnis.

1) Ministerių Kabinetas tautos vardu vykdo bausmės dovanojimo teisę.

2) Ministeriui, nubaustam už jo tarnybinį nusikaltimą, ši teisė gali būti įvykdyta tiktai Landtago pasiūlymu.

3) Visuotinė amnestija arba bausmių sumažinimas, liečiąs tam tikrą teismui priklausomą baudžiamųjų bylų rūšį, ar-

ba atskiras teismui priklausomas baudžiamąsias bylas, tegali būti paskelbtas įstatymo keliu.

55 straipsnis.

Jei viešojo saugumo palaikymas arba nepaprastos vargingos būklės pašalinimas reikalauja ir jei tuo laiku nėra susirinkęs Landtagas, tad Ministerių Kabinetas, susitaręs su 26 straipsnyje numatyta nuolatinė Komisija, gali leisti konstitucijai neprieštaraujančius reglamentus, turinčius įstatymų galios. Šie reglamentai turi būti pristatyti Landtago artimiausiam posėdžiui patvirtinti. Jei Landtagas atsisako patvirtinti, tai toks reglamentas turi būti tuojau paskelbtas įstatymų rinkinyje neturįs galios.

56 straipsnis.

Ministeriai, prieš pradėdami eiti savo pareigas, prisiekia, kad jie savo tarnyboje težiūrės tik tautos gerovės, elgsis nepartiškai, bus ištikimi konstitucijai ir įstatymams.

57 straipsnis.

1) Savo tarnybos darbų atžvilgiu, kaip visas Ministerių Kabinetas, taip pat ir kiekvienas atskiras ministeris yra reikalingi tautos pasitikėjimo, kuris reiškiamas Landtago. Landtagas aiškiu savo nutarimu gali pareikšti Ministerių Kabinetui arba atskiram ministeriui nepastikėjimą. Bet kai jau yra pareikšta teisėta tautos iniciatyva Landtagui paleisti, nepasitikėjimo pareikšti nebegalima.

2) Pasiūlymas tokiam nutarimui padaryti turi būti pasirašytas mažiausiai trisdešimties atstovų.

3) Pasiūlymas gali būti balsuojamas ne anksčiau kaip antrą dieną jį apsvarsčius. Jis turi būti išspręstas per keturioliką dienų nuo jo iškėlimo laiko.

4) Pasitikėjimo klausimas turi būti sprendžiamas vardiniu balsavimu.

5) Nepasitikėjimo nutarimas turi galią, jei jam pritaria mažiausiai pusė atstovų, iš kurių tuo laiku susideda Landtagas.

6) Priėmus nutarimą, jo paleistieji ministeriai turi atsistatydinti. Tačiau ministeris pirmininkas atsistatydina tik tada, jei jis nepasinaudoja savo teise pasiūlyti paleisti Landtagą arba jei jo pasiūlymas yra komisijos atmestas.

7) Šie nuostatai veikia atatinkamai ir tuo atveju, kai pasitikėjimo klausimą iškelia visas Ministerių Kabinetas ar vienas atskiras ministeris.

58 straipsnis.

1) Landtagas turi teisę pašaukti kiekvieną ministerį valstybės teisman už nusikalstamą konstitucijos ar įstatymų pažengimą. Pasiūlymas kaltinimui iškelti turi būti pasirašytas mažiausiai šimto Landtago narių ir dar reikalingas daugumo, numatyto konstitucijai keisti, sutikimo.

2) Valstybės teismo sudėtį, jo procesą ir jo kompetenciją tvarko įstatymas.

59 straipsnis.

1) Kiekvienas ministeris gali atsistatydinti kiekvienu laiku.

2) Visam Ministerių Kabinetui atsistatydinus, atsistatydinę ministeriai eina savo pareigas tol, kol nauji ministeriai jas pasiima.

VI SKYRIUS

Įstatymų leidimas.

60 straipsnis.

Ministerių Kabinetas skelbia Prūsų įstatymų rinkinyje konstituciniu būdu priimtus įstatymus ir Landtago patvirtintas Valstybės sutartis.

61 straipsnis.

1) Įstatymas yra privalomas, jei jis išleistas konstituciniu būdu ir paskelbtas Ministerių Kabineto nustatyta tvarka. Skelbiant turi būti pažymėta, kad įstatymas yra priimtas Landtago ar tautos referendumo. Šiuo nepaliečiami Reicho konstitucijos 13 straipsnio nuostatai.

2) Jei įstatymai nenustato kitaip, tad jis įgyja galią keturiolikta dieną po išleidimo tos įstatymų rinkinio dalies, kurioj įdėtas skelbimas.

3) Įstatymai turi būti paskelbti per vieną mėnesį.

62 straipsnis.

Landtago atmesti įstatymo projektai negali būti pasiūlyti vėl svarstyti toj pačioj sesijoj, išskyrus tai, kai tas pasiūlymas iškeliamas tautos iniciatyvos.

VII SKYRIUS.

Finansai.

63 straipsnis.

1) Landtagas rūpinasi Valstybės išlaidoms paskirti reikalingų lėšų.

2) Visos Valstybės pajamos ir išlaidos turi būti kiekvieniems finansiniams metams apskaičiuotos ir įrašytos Valstybės biudžeto sąmaton. Biudžeto sąmata, prieš prasidedant finansiniams metams, nustatoma įstatymo.

3) Apskritai imant, išlaidos yra tvirtinamos vieneriems metams; atskirais atsitikimais jos gali būti tvirtinamos ir ilgesniam laikui. Šiaipjau biudžeto įstatyme neleistini jokie nuostatai, išeiną iš finansinių metų ribų arba neliečią Valstybės ar jos valdymo pajamų ir išlaidų.

64 straipsnis.

Jei iki finansinių metų galo Valstybės biudžeto sąmata ateinantiems metams nėra įstatymu nustatyta, tai iki jai įsigalėjus, Ministerių Kabinetas yra įgaliojamas:

1) daryti šias reikalingas išlaidas,
   a) išlaikyti teisėtai veikiantiems įrengimams ir nustatytiems įstatymu darbams vykdyti,
   b) teisinėms valstybės prievolėms vykdyti,
   c) statybos ir kitiems darbams tęsti, kurių išlaidų sumos jau buvo patvirtintos pereitų metų biudžete, o taip pat ta pačia sąlyga jų visiems pagalbiniams darbams tęsti;

2) išleisti kiekvieniems trims mėnesiams tiek iždo bilietų, kad jų suma nebūtų didesnė už vieną ketvirtadalį visos praeitų metų biudžeto sumos, kiek atskiru įstatymu nustatytos pajamos iš mokesčių, rinkliavų ir kitokių šaltinių nepadengia 1 abzace nurodytų išlaidų.

65 straipsnis.

Kredito keliu lėšų gali būti parūpinama tiktai esant nepaprastam reikalui ir apskritai tiktai tokioms išlaidoms, iš kurių laukiama naudos. Toks parūpinimas ir Valstybės garantijų išdavimas vykdomi tiktai įstatymu.

66 straipsnis.

Landtago nutarimai, kurie nustato išlaidas išeinančias iš biudžeto ribų arba kurie ateityje tokias išlaidas numato, turi kartu nustatyti, kokiu būdu tos išlaidos bus padengtos.

67 straipsnis.

1) Biudžetą peržengiant arba nenumatytoms biudžete išlaidoms yra reikalingas Landtago papildomas patvirtinimas, kuris turi būti gautas per ateinančius finansinius metus.

2) Biudžetui peržengti ir nenumatytoms biudžete išlaidoms yra reikalinga finansų ministerio sutikimas. Šis sutikimas gali būti duotas tiktai esant iš anksto nenumatytam ir neišvengiamam reikalui.

68 straipsnis.

Biudžeto apyskaitos tikrinamos ir nustatomos Aukščiausių Atsiskaitymo Rūmų. Bendra kiekvienų metų biudžeto apyskaita ir Valstybės skolų apžvalga su Aukščiausių Atsiskaitymo Rūmų pastabomis patiekiama Landtagui, kad tuo būdu būtų atleistas finansų ministeris nuo biudžeto vykdymo atsakingumo.

69 straipsnis.

Pelningų valstybės įmonių finansams valdyti ir tvarkyti gali būti išleistas įstatymas, atleidžiąs nuo 63 iki 68 straipsnių nuostatų.

VIII SKYRIUS.

Savivaldybės.

70 straipsnis.

Politinėms bendruomenėms ir bendruomenių sąjungoms laiduojama savivaldybės teisė saviems reikalams Valstybės priežiūroj, kuri yra tvarkoma įstatymu.

71 straipsnis.

1) Valstybė skirstoma provincijomis.

2) Provincijų skirstymas į apskričius, miestus, sodžiaus bendruomenes ir kitas bendruomenių sąjungas, taip pat bendruomenių sąjungų statutai, teisės ir pareigos yra tvarkomos įstatymo.

72 straipsnis.

1) Pagal įstatymą provincijos valdo per savo organus:
   a) savarankiškai joms įstatymu priklausomus ar jų pačių laisvai perimtus savuosius reikalus (savivaldybės reikalai),
   b) kaip valstybės vykdomieji organai, joms pavestus valstybės reikalus (pavestieji reikalai).

2) Įstatymas praplės perduotų provincijoms savivaldybės reikalų ribas ir perduos joms pavestuosius reikalus.

73 straipsnis.

Provincijų landtagai pagal provincijos įstatymus gali leisti greta vokiečių kalbos:

a) kitą mokslų dėstomąją kalbą svetimų kalbų tautos dalims, bet kartu apsaugojant ir vokiečių mažumas,
b) kitą tarnybinę kalbą maišytų kalbų žemės dalyse.

74 straipsnis.

Tautos atstovybės rinkimų pagrindiniai dėsniai galioja ir rinkimams į provincijų, apskričių ir bendruomenių atstovybes. Tačiau rinkimams į bendruomenių atstovybes balsavimo teisė gali būti įstatymu padaryta pareinama nuo tam tikro gyvenimo laiko šioje bendruomenėje.

75 straipsnis.

1) Valstybės ir viešosios teisės korporacijų valdininkai, tarnautojai ir darbininkai neturi gauti atostogų provincijos, apskrities ar bendruomenės atstovybės nario pareigoms eiti.

2) Išlaikymas ir alga turi būti toliau mokama.

IX SKYRIUS.

Tikybinės organizacijos.

76 straipsnis.

1) Kas nori išstoti iš viešosios teisės tikybinės bendruomenės ir kad jo išstojimas turėtų teisines išdavas, tas turi savo išstojimą pats pareikšti teisme arba paduoti vienašališką pareiškimą vieša paliudyta forma. Išstojančio mokesčių prievolės pranyksta ne anksčiau, kaip pasibaigus tiems mokesčių metams, kuriais yra paduotas išstojimo pareiškimas.

2) Smulkmenas nustato įstatymas.

X SKYRIUS.

Valstybės valdininkai.

77 straipsnis.

1) Valstybės valdininkais gali būti paskirti visi Reicho piliečiai, nežiūrint lyties ir ligšiolinės profesijos, jei jie turi atitinkamų tai tarnybai kvalifikacijų.

2) Reikalingas atskiroms tarnybos kvalifikacijas nustato įstatymas.

78 straipsnis.

Kiekvienas Valstybės valdininkas turi prisiekti, kad jis pavestąją tarnybą atliks nepartiškai, savo geriausiu žinojimu ir galėjimu ir sąžiningai vadovausis konstitucija.

79 straipsnis.

1) Valstybės valdininkai prieš jų norą gali būti atleidžiami tik įstatymų numatytais atvejais ir formomis, laikinai ar galutinai paskirti pensininkais arba perkelti į kitą tarnybą su mažesne alga.

2) Jų turto teisės pretenzijoms ir jų įpėdiniams teisinis kelias yra atviras.

80 straipsnis.

Kitais atvejais valdininkų teisė tvarkoma įstatymu Reicho teisės ribose.

IX SKYRIUS.

Pereinamieji ir galutinieji nuostatai.

81 straipsnis.

1) 1850 metų sausio 31 d. konstitucija ir 1919 metų kovo mėn. 20 d. įstatymas apie laikinąjį Valstybės valdžios sutvarkymą Prūsuose panaikinami.

2) Šiaip veikią įstatymai ir įsakymai galioja tiek, kiek ši konstitucija jiems neprieštarauja.

82 straipsnis.

1) Teisinė galia, kuri buvusiais įstatymais, įsakymais ir sutartimis priklausė Karaliui, pereina Ministerių Kabinetui.

2) Teisės, kurios priklausė Karaliui kaip žemės bažnyčios valdytojui, vykdomos trijų Ministerių Kabineto skiriamų evengelikų tikybos ministerių iki tol, kol evangelikų bažnyčios, valstybės patvirtintu bažnytiniu įstatymu, neperkels šių teisių į bažnytinius organus.

3) Kitokios iki šiol karaliaus vykdomos teisės tikybinių organizacijų atžvilgiu iš naujo tvarkomos Reicho konstitucijos 137 straipsnio prasme.

83 straipsnis.

Vienam suinteresuotam pasiūlius, esąs patronatas turi būti panaikintas, kai tik teisinės turto prievolės bus atliktos. Įstatymas tvarko būdus ir nustato dėsnius toms prievolėms atlikti.

84 straipsnis.

Veikiantieji mokesčiai ir rinkliavos imami toliau iki jų pakeitimo arba panaikinimo.

85 straipsnis.

Iki pirmam Landtagui susirenkant, žemės Susirinkimas pavaduoja Landtagą.

86 straipsnis.

Iki išleisiant įstatymą, numatytą 72-me straipsnyje, oberprezidentai, vyriausybės prezidentai ir provincijų mokyklų kolegijų ir žemės kultūrinės valdybos pirmininkai skiriami susitarus su provincijos komisija.

87 straipsnis.

Konstituciniai ginčai sprendžiami Valstybės teismo.

88 straipsnis.

Konstitucija įgyja galią paskelbimo dieną, išskyrus straipsnius nuo 31 iki 43, 72 ir 86. Šie nuostatai įgyja galią tik tada, kai bus iš naujo pagal 74 straipsnį išrinkti provincijų Landtagai.

Berlynas, 1920 m. lapkričio m. 30 d.

Prūsų valstybės vyriausybė.
Braun. Fischbeck. Haenisch. am Zehnhoff.
Veser. Stegerwald. Severing. Lüdemann.

LAISVOSIOS AIRIJOS VALSTYBĖS KONSTITUCIJA.

1922 m. gruodžio mėn. 5 d.

Aktas apie Laisvosios Airijos Valstybės Konstituciją.

1922 m. gruodžio mėn. 5 d.

Kadangi:

pagal Susitarimo aktą dėl Laisvosios Airijos Valstybės įkūrimo 1922 met. susirinkęs Parlamentas ir posėdžiaudamas Steigiamojo Susirinkimo vardu Laisvosios Airijos Valstybės konstitucijai sudaryti priėmė įstatymą, čia vadinamą Steigiamuoju aktu, dedamą ypatingoje dalyje, kuriuo remiantis Steigiamojo akto „pirmąjį priedą" sudarančioji konstitucija skelbiama Laisvosios Airijos Valstybės konstitucija;

Kadangi, toliau,

remiantis Steigiamuoju aktu, minėtajai konstitucijai taikomos žemiau išdėtos normos, būtent:

„minėtoji konstitucija bus aiškinama atsižvelgiant į Susitarimo straipsnius, laikomus Didžiosios Britanijos ir Airijos sutartimi, žemiau vadinamus „Pridėtąją sutartimi", ir įtrauktus čia pridėtame Antrajame priede, kuriam teikiama įstatymo galia; „jei kuris minėtos konstitucijos, arba jos pataisos, arba pagal ją išleisto įstatymo nuostatas kuriuo nors atžvilgiu prieštaraus kuriam nors Pridėtosios sutarties nuostatui, tai toks nuostatas, kiek jis prieštarauja, laikomas absoliutiškai netikru ir neveikiančiu, ir Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentas ir Vykdomoji Taryba, kiekviena savo srityje, leis įstatymus ir imsis visų kitų priemonių, kurios bus reikalingos Pridėtajai sutarčiai įvykdyti".

Kadangi, toliau,

septyniasdešimt ketvirto minėtos konstitucijos straipsnio nustatytas esančio mokesčio apdėjimo nepertraukiamumas Laisvosios Airijos Valstybės ribose šiais ir buvusiais finansiniais metais, taip pat kiekvienu finansiniu laikotarpiu, kuris trunka arba šitus arba praeitus metus, ir reikalinga nustatyti atitinka-

mas mokesčių apdėjimas, veikiąs kitoje Suvienytos Karalystės dalyje;
dėl viso to, Tobuliausios Karaliaus Didybės, patariant ir sutinkant dvasininkams ir pasauliniams lordams ir bendruomenėms, susirinkusiems į šį Parlamentą, ir jų galia, tvirtinama šitai:

I.

Laisvosios Airijos Valstybės Konstitucija.

Žemiau įdėtoji Steigiamojo Akto „pirmame priede" konstitucija, su jai taikomomis Steigiamojo Akto nurodomomis normomis, kaip tat aukščiau išdėta, bus Laisvosios Airijos Valstybės konstitucija ir įsiteisės pagal 83-čią minėtosios konstitucijos straipsnį, Jo Didybei ją paskelbus; be to, ją paskelbus, Jo Didybė kiekvienu laiku gali paskirti Laisvajai Airijos Valstybei generalinį gubernatorių.

II.

Laikinas esamosios mokesčių sistemos pailginimas.

1) Mokesčiams ir rinkliavoms, kiek jie veikia Laisvosios Airijos Valstybės ribose, turės galios šios normos:

a) Laisvosios Airijos Valstybės sudarymas neliečia pareigų mokėti bet kokio mokesčio arba rinkliavos, kurie turi būti sumokėti už šiuos ar praėjusius finansinius metus, arba laikotarpyje, pasibaigiančiame paskutinę šių finansinių metų dieną, arba anksčiau, arba reikiamų sumokėti dėl kurių nors atsitikmų, buvusių šiais ar praeitais metais, arba iš tokių pareigų susidariusią sumą; visi mokesčiai ir rinkliavos, kurie anksčiau paminėti, ir jų likučiai bus skirstomi, imami ir renkami ir visi tokių mokesčių ir rinkliavų mokėjimai ir įnašai bus mokami visais atžvilgiais taip pat, kaip buvo prieš Laisvosios Airijos Valstybės sudarymą, taikant tą pačią surinktų pajamų atsiskaitymo tvarką, kokia buvo pirmiau.

b) Šiais finansiniais metais įvežamos į Laisvąją Airijos Valstybę prekės iš kitos kurios nors Suvienytos Karalystės dalies arba iš Men Salos, arba priešingai, nebus laikomos tais atvejais įvežamomis arba išvežamomis prekėmis; bet nustatytų formalumų ir žinių teikimo reikalavimai paliekami.

2) Jei su Laisvąja Airijos Valstybe bus susitarta išplėsti šio skyriaus nuostatus visiems ar kaikuriems mokesčiams ir rinkliavoms artimesniems kitiems finansiniams metams ar jų daliai, tai Jo Didybė, kai tik Bendruomenių Rūmų bus priimta atitinkama rezoliucija, turės teisės, skelbdamas Taryboj įsakymą, išplėsti šio skyriaus nuostatus ir vykdyti juos renkant tuos mokesčius ir rinkliavas, kuriuos palies susitarimas kitais artimiausiais finansiniais metais ar jų dalyje taip, kaip tai yra daroma šiais finansiniais metais.

3) Posakis „finansiniai metai" šio skyriaus prasme reiškia mokesčio nuo pelno (įskaitant viršmokesnį) atžvilgiu — apdėjimo metus, o kitų mokesčių ir rinkliavų atžvilgiu — metus, pasibaigiančius kovo mėnesio trisdešimt pirmą dieną.

III.

Laisvosios Airijos Valstybės teisė priiminėti aktus taikomus kitoms dominijoms.

Jeigu Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentas priims atitinkamą nuostatą, tai kiekvienas anksčiau už šį nuostatą priimtas aktas, kuris yra arba gali būti taikomas vienai arba kelioms autonominėms dominijoms arba kitoms Jo Didybės valdomoms žemėms, bus arba galės būti Laisvojoje Airijos Valstybėje taikomas taip pat, kaip jis yra arba gali būti taikomas kitoms dominijoms.

IV.

Pastaba:

Neturės būti jokių minėtos konstitucijos aiškinimų, kurie kenktų Parlamento teisei leisti įstatymus, liečiančius Laisvąją Airijos Valstybę tais atvejais, kada, pagal konstitucinę praktiką, Parlamentas galėtų leisti įstatymus, liečiančius kitas autonomines dominijas.

V.

Trumpas įvardijimas ir įsiteisėjimas.

Šis Aktas gali būti cituojamas 1922 metų (2 sesijos) Laisvosios Airijos Valstybės konstitucijos akto vardu ir bus laikomas Parlamento aktu, ratifikuojančiu minėtuosius Susitarimo straipsnius, kada nuo jo priėmimo pareis vieno mėnesio tarpas, numatytas vienuoliktame minėtų Straipsnių punkte.

Ypatingoji dalis.

Steigiamasis aktas.

Dáil Eireann, posėdžiaudamas šiame laikiname parlamente Steigiamojo susirinkimo vardu, žinodamas, kad visa teisėtoji valdžia yra Dievo duodama tautai, ir įsitikinęs, kad nuo šio laiko turi būti atstatytas tautinis Airijos gyvenimas ir vienybė, skelbia Laisvosios Airijos Valstybės (Saorstat Eireann) įkūrimą ir, vykdydamas neginčijamą savo teisę, dekretuoja ir tvirtina šitai:

1. Žemiau čia Pirmame priede įrašytoji konstitucija

Laisvosios Airijos Valstybės Konstitucija.

2. Minėtoji konstitucija bus aiškinama paisant Susitarimo straipsnių, laikomų sutartimi tarp Didžiosios Britanijos ir Airijos, žemiau vadinamų Pridėtąja sutartimi, ir surašytų čia pridėtame Antrajame priede, kuriam šiuo aktu duodama įstatymo galia;

jei kuris minėtosios konstitucijos, arba jos pataisos, arba išleisto, išeinančio iš jos veikimo, įstatymo nuostatas kuriuo nors atžvilgiu prieštaraus kuriam nors Pridėtosios sutarties nuostatui, tai toks nuostatas, kiek jis prieštarauja, laikomas absoliutiškai neveikiančiu ir netikru; tada Parlamentas ir Vykdomoji Laisvosios Airijos Valstybės Taryba leis atitinkamus įstatymus ir imsis visų kitų priemonių, kurios bus reikalingos vykdyti Pridėtajai sutarčiai.

3. Šis Aktas visais atvejais bus cituojamas Laisvosios Airijos Valstybės (Saorstát Eireann) 1922 metų konstitucijos akto vardu.

PIRMASIS PRIEDAS.

Laisvosios Airijos Valstybės Konstitucija.

1 straipsnis.

Laisvoji Airijos Valstybė (kitaip čia ir kitur kartais vadinama Saorstát Eireann) yra lygiateisis Britanijos Tautų Valstybę sudarančiųjų tautų visuomenės narys.

2 straipsnis.

Visi vyriausybės įgaliojimai ir įvairios valdžios galios — įstatymų leidimo, vykdomoji ir teismo — Airijoje išeina iš Airių tautos ir Laisvojoje Airijos Valstybėje jie bus vykdomi arba pačios konstitucijos arba laikantis jos dėsnių.

3 straipsnis.

Kiekvienas asmuo, be lyties skirtumo, turįs Laisvosios Airijos Valstybės teritorijoje šios konstitucijos įsiteisėjimo laiku nuolatinę gyvenamąją vietą, yra Laisvosios Airijos Valstybės pilietis; jeigu jis yra arba gimęs, arba jei jo tėvų vienas yra gimęs, arba jei jis yra išgyvenęs nemažiau kaip septynerius metus, jis naudojasi Laisvosios Airijos Valstybės teritorijos ribose visomis tos pilietybės teisėmis ir turi eiti tos pilietybės pareigas; be to, numatoma, kad kiekvienas tokių asmenų, esančių kitos valstybės piliečiais, čia teikiamų pilietybės teisių gali neimti; ateityje Laisvosios Airijos Valstybėje pilietybės įgijimo ir praradimo sąlygos bus nustatytos įstatymo.

4 straipsnis.

Laisvosios Airijos Valstybės (Saorstát Eireann) tautinė kalba yra airių; tačiau anglų kalba taip pat pripažįstama oficialine kalba.

Tai nekliudo Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentui išleisti nuostatus ir kitaip tvarkyti šį dalyką tose srityse ir apygardose, kuriose yra vartojama tik viena kalba.

5 straipsnis.

Garbės titulas už žygius, padarytus Laisvojoje Airijos Valstybėj, arba Laisvajai Airijos Valstybei, gali būti teikiamas Laisvosios Airijos Valstybės piliečiui tik Vykdomajai Valstybės Tarybai pritariant arba jai sutinkant.

6 straipsnis.

Asmens laisvė neliečiama, ir ją atimti galima tik įstatymo nustatyta tvarka. Gavęs iš kurio nors asmens arba kurį nors asmenį liečiantį skundą, kad asmuo neteisėtai suimtas, Vyriausiasis Teismas arba kiekvienas jo teisėjų pagal asmens dėl jo interesų patiektą skundą apie tai, kad šį asmenį sulaikė neteisėtai, tuoj renka apie jį žinias ir gali duoti įsakymą tam, keno priežiūroje yra sulaikytasis asmuo, neatidėliojant pristatyti Teismui arba teisėjui suimtą asmenį ir raštą apie suėmimo priežastį; arba tuoj Teismas įsako asmenį paleisti, jeigu pakankamai neįsitikins, kad jis sulaikytas įstatymų numatyta tvarka.

Tačiau pabrėžiama, kad, ištikus karui arba ginkluotam sukilimui, šio straipsnio nuostatais nebus naudojamasi priežiūrai kliudyti arba kištis į Laisvosios Airijos Valstybės ginkluotųjų jėgų veikimą.

7 straipsnis.

Piliečio butas yra neliečiamas; įsiveržti į jį galima tik įstatymo nustatyta tvarka.

8 straipsnis.

Sąžinės laisvė ir laisvas tikybos išpažinimas bei kultas, kai tuo neįžeidžiama viešosios tvarkos ir dorovės, laiduojama kiekvienam piliečiui; nebus leidžiama įstatymų, kurie tiesiog ar netiesiog palaikytų arba draustų kurią nors tikybą, arba varžytų laisvą jos išpažinimą, arba duotų jų kuriai nors pirmenybių, arba atimtų kam nors teises dėl jo išpažįstamo tikėjimo, arba tikybinės būklės, arba kliudytų vaikams, nelankantiems tikybos pamokų, mokytis viešai laikomoje mokykloje, arba darytų tarp mokyklų, vedamų įvairių tikybinių grupių, skirtumą skirstant joms valstybines lėšas, arba nusavintų kokioms nors tikybinėms grupėms ar auklėjimo įstaigoms ką nors iš jų nuosavybės kitiems tikslams, o ne keliams, gelžkeliams, van-

dens ar drenažo, šviesos įvedimo arba kitiems viešojo pobūdžio darbams, nemokant už tai atlyginimo.

9 straipsnis.

Laiduojama teisė laisvai reikšti nuomones ir teisė ramiai, be ginklų rinktis ir sudaryti draugijas arba sąjungas, kurių tikslai neprieštarauja visuomenės dorai. Įstatymai, nurodantieji draugijų sudarymo ir laisvo rinkimosi teisių įkūnijimo tvarką, nedarys jokių politinių, tikybinių arba klasinių skirtumų.

10 straipsnis.

Visi Laisvosios Airijos valstybės piliečiai turi teisę laisvai įgyti pradžios mokslą.

11 straipsnis.

Visos žemės ir vandens, kasyklos ir mineralai Laisvosios Airijos Valstybės teritorijos ribose, kurie iki šiam laikui priklausė Valstybei arba kuriam nors jos departamentui, arba viešosios naudos ar pelno tikslams laikomi, taip pat visi šios teritorijos gamtos resursai (įskaitant orą ir įvairios rūšies patencialinę energiją) visos karaliaus regalijos ir privilegijos minėtos teritorijos ribose, — nuo šios konstitucijos įsiteisėjimo dienos priklausys Laisvajai Airijos Valstybei, respektuojant visas veikiančias pareigas, dabar susijusias su jų naudojimusi, suteiktas lengvatas, nuomas ir koncesijas ir visus teisėtus privatinius įstatymų interesus;

jie bus kontroliuojami ir valdomi Airijos Parlamento tomis taisyklėmis ir nuostatais, kurie bus nustatyti įstatymo; jie, arba dalis jų, negali būti perleidžiami, bet kaikada nuomos arba privilegijos būdu gali būti viešosios naudos motyvais išduodami eksploatuoti arba naudoti, Airijos Parlamentui prižiūrint ir kontroliuojant. Be to, pabrėžiama, kad jokia nuoma ar privilegija negali būti duodama ilgesniam laikui kaip devyniasdešimt devyneriems metams, skaitant nuo jos sudarymo dienos, ir kad nei viena tokia nuoma arba privilegija negali būti vėl atnaujinta pasibaigus jos laikui.

12 straipsnis.

Šia konstitucija steigiama įstatymų leidimo įstaiga, vadinama Airijos Parlamentu (Oireachtas). Ji bus sudaryta iš Ka-

raliaus ir dviejų Rūmų: Atstovų Rūmų (Dail Eireann) ir Senato (Seanad Eireann). Laisvoje Airijos Valstybėj taikai, tvarkai ir geram valdymui laiduoti įstatymų leidimo valdžia priklausys vien tik Airijos Parlamentui.

13 straipsnis.

Airijos Parlamentas posėdžiaus Dublino mieste arba kur arti jo, arba kitoje kurioje vietoje, kurią jis ateityje gali pasirinkti.

14 straipsnis.

Visi Laisvosios Airijos piliečiai, vyrai ir moterys, pasiekusieji dvidešimt pirmų metų amžiaus ir atitinką rinkimų įstatymo reikalavimus, turės teisės rinkti Atstovų Rūmų narius, dalyvauti referendume ir tautos iniciatyvoje. Visi Laisvosios Airijos Valstybės piliečiai, vyrai ir moterys, pasiekę trisdešimt metų amžiaus ir atitinką veikiančiojo rinkimų įstatymo reikalavimus, turės teisės rinkti Senato narius. Vienų kurių Rūmų rinkimuose joks rinkikas negali paduoti daugiau kaip vieną balsą; balsavimas bus slaptas. Rinkimų teisės vykdymo vieta ir būdas nustatomi įstatymo.

15 straipsnis.

Kiekvienas pilietis, turįs dvidešimt vienus metus amžiaus ir, pagal konstituciją arba įstatymus, nenustojęs teisėtumo bei teisinio veiklumo ir galįs savarankiškai naudotis teisėmis, gali būti renkamas Atstovų Rūmų nariu.

16 straipsnis.

Niekas tuo pat laiku negali būti Atstovų Rūmų ir Senato nariu; asmuo, esąs vienų Rūmų nariu ir išrinktas kitų Rūmų nariu, bus laikomas atsisakęs nuo pirmosios vietos.

17 straipsnis.

Airijos Parlamento narių priesaikos turinys bus toks: „Aš, ..., iškilmingai prisiekiu, kad būsiu ištikimas ir tikrai, kaip nustatyta įstatymų, pildysiu Laisvosios Airijos Valstybės konstituciją ir dėl bendros Airijos ir Didžiosios Britanijos pilietybės ir jos įėjimo į sudarančią Bri-

tanijos Tautų Valstybės tautų grupę būsiu ištikimas Jo Didybei Karaliui Jurgiui V, teisėtiems jo įpėdiniams ir paveldėtojams".

Ši priesaika turi būti priimta ir pasirašyta kiekvieno Parlamento nario prieš Karūnos atstovą arba tam tikslui jo įgaliotą asmenį, prieš jam užimant savo vietą.

18 straipsnis.

Išskiriant valstybės išdavimą, sunkius baudžiamuosius nusikaltimus arba taikos ardymą, kiekvienas Airijos Parlamento narys, vykdamas į Rūmus, grįždamas iš jų ir būdamas juose, naudojasi imuniteto privilegija ir dėl sakytų kalbų ir veiksmų Parlamento nariui nebus keliama bet kokio ieškinio ir jis nebus šaukiamas tieson į kitą teismą bet tik pačių Rūmų.

19 straipsnis.

Visi Airijos Parlamento arba vienų jų Rūmų oficialiniai leidiniai ir apyskaitos naudojasi privilegija, ir Rūmuose sakytos kalbos, vistiek kur jos bebūtų paskelbtos, taip pat naudojasi privilegija.

20 straipsnis.

Kiekvieni Rūmai leidžia savo reglamentą ir statutą, turėdami teisės nustatyti pabaudas už jų nesilaikymą, laiduoti debatų laisvę, apsaugoti oficialinius savo dokumentus ir privatinius savo narių raštus ir ginti save ir savo narius nuo kiekvieno asmens arba asmenų kišimosi į jų darbus, kliudymo jų nariams veikti arba mėginimo jų narius papirkti, jiems einant savo pareigas.

21 straipsnis.

Kiekvieni Rūmai išsirenka sau pirmininką (Chairman), pirmininko pavaduotoją ir nustato jų teises, pareigas, atlyginimą ir tarnybos ėjimo terminą.

22 straipsnis.

Jei konstitucijoje kitaip nenumatyta, kiekvienuose Rūmuose visi klausimai sprendžiami dalyvaujančių narių balsų daugumu, neskaitant pirmininko arba pirmininkaujančio nario,

kurie galės balsuoti ir turės sprendžiamąjį balsą, jei balsai pasidalys pusiau (lygiomis).

23 straipsnis.

Airijos Parlamentas nustato savo narių atlyginimą ir, be to, gali aprūpinti juos laisvo susisiekimo priemonėmis visoje Airijos teritorijoj.

24 straipsnis.

Airijos Parlamentas renkasi mažiausiai vienai sesijai per metus. Airijos Parlamentas šaukiamas ir paleidžiamas Karūnos atstovo Karaliaus vardu, tačiau Airijos Parlamento naujo susirinkimo ir kiekvienų Rūmų sesijos uždarymo datas nustato Atstovų Rūmai (Dail Eireann). Be to, nustatoma, kad Senato sesija negali būti baigta be jo paties sutikimo.

25 straipsnis.

Kiekvienų Airijos Parlamento Rūmų posėdžiai yra vieši. Dėl ypatingai svarbių priežasčių, sutinkant dviem trečdaliam dalyvaujančiųjų narių, kiekvieni Rūmai gali paskelbti posėdį neviešą.

26 straipsnis.

„Atstovų Rūmai“ yra sudaromi iš narių, atstovaujančių įstatymo nustatytoms rinkimo apygardoms. Narių skaičius periodiškai nustatomas Airijos Parlamento, bet bendras Atstovų Rūmų narių skaičius (neįskaitant narių universitetų atstovų) negali būti mažesnis negu tas, kuris gaunamas duodant vieną atstovą trisdešimčiai tūkstančių gyventojų, ir didesnis negu tas, kuris gaunamas duodant vieną atstovą dvidešimčiai tūkstančių gyventojų. Be to, nustatoma, kad kiekvienai kadencijai iš kiekvienos rinkimų apygardos renkamų atstovų skaičiaus ir paskutinių gyventojų surašinėjimų nustatyto gyventojų skaičiaus santykis turi būti, kiek galima, visoje šalyje vienodas. Rūmų nariai renkami proporcingo balsavimo dėsniais. Airijos Parlamentas peržiūrinės rinkimo apygardas mažiausiai vieną kartą per dešimt metų, kreipdamas dėmėsį į gyventojų pasiskirstymo atmainas, bet jokios rinkimų apygardos atmainos neturės galios, kol nepasibaigs peržiūrėjančių Atstovų Rūmų kadencija.

27 straipsnis.

Kiekvienas Laisvosios Airijos Valstybės universitetas, buvęs šios konstitucijos įsiteisėjimo laiku, privilegija ir įstatymo nustatyta tvarka turės teisę rinkti į Atstovų Rūmus tris atstovus.

28 straipsnis.

Bendruose Atstovų Rūmų rinkimuose balsavimas (išskiriant universitetų narių rinkimus) visoje šalyje eina vieną tą pačią dieną; ši diena bus skiriama per trisdešimt dienų nuo Rūmų paleidimo datos ir bus skelbiama oficiališka nedarbo diena. Nuo tos dienos Dail-Eireann'as susirenka per vieną mėnesį, išskiriant tokį atsitikimą, kada jis paleistas anksčiau; jo įgaliojimai trunka ketverius metus, skaitant nuo pirmojo posėdžio datos, bet neilgiau. Dail-Eireann'as gali būti paleistas tik Vykdomajai Tarybai sutikus.

29 straipsnis.

Atstovų Rūmų nariui mirus arba atsisakius, arba nustojus kvalifikacijų, jo vieta (vakansija) užimama įstatymo nustatytu rinkimų būdu.

30 straipsnis.

Airijos Senatas sudaromas iš tokių piliečių, kuriais siūlomi asmenys, žymiu savo visuomenei pasitarnavimu sudarą tautos garbę arba ypatingais savo gabumais ir pasiektais rezultatais atstovaują svarbioms tautinio gyvenimo sritims.

31 straipsnis.

Airijos Senato narių skaičiaus nustatoma šešiasdešimt (60) žmonių. Į Airijos Senatą gali būti išrinktas tik tas pilietis, kuris turi teisę būti išrinktas į Atstovų Rūmų narius, pasiekęs trisdešimt penkerius metus amžiaus; be to, pirmajam Airijos Senatui sudaryti bus ypatingi nuostatai. Airijos Senato narių tarnybos laiko nustatoma dvylika metų.

32 straipsnis.

Kas treji metai ketvirtadalis Airijos Senato narių turi būti renkamas žemiau nurodytu būdu sudaromojo sąrašo rin-

kimais, kuriems visa Laisvosios Airijos Valstybės teritorija yra viena rinkimų apygarda; rinkimai daromi proporcingo balsavimo dėsniais.

33 straipsnis.

Prieš kiekvienus Airijos Senato narių rinkimus turi būti sudarytas sąrašas iš:

a) asmenų, turinčių atitinkamą kvalifikaciją, kurių kiekis yra triskart didesnis už renkamą narių skaičių, kurių du trečdaliai nurodomi Atstovų Rūmų, balsuojant proporcingąja sistema, ir vienas trečdalis nurodomas Airijos Senato, taip pat balsuojančio proporcingąja sistema;

b) asmenų, kitados buvusių Airijos Senato nariais (skaitant išeinančius narius) ir raštu Vykdomosios Tarybos prezidentui pareiškusių savo norą būti įtrauktais į sąrašą. Siūlymo ir parinkimo būdas įtraukti į sąrašą atitinkamai nustatomas Atstovų Rūmų ir Airijos Senato, ypatingai kreipiant dėmesio, kad būtų atstovaujama svarbiems šalies interesams ir įstaigoms. Kandidatai turi būti siūlomi raštu, nurodant siūlomojo asmens kvalifikacijas; niekas negali būti siūlomas kandidatu be jo paties sutikimo. Sąrašas, kai jis jau sudarytas ir kandidatų pavardės įtrauktos į jį abėcėlės tvarka, su jų kvalifikacijų nurodymu, turi būti paskelbtas.

34 straipsnis.

Jei Airijos Parlamento narys miršta, atsisako ar nustoja kvalifikacijų, skiriamas į jo vietą kitas Airijos Senato nutarimu. Kiekvienas tuo būdu išrinktas Airijos Senato narys, pasibaigus einančiam trimečiui, turi pasišalinti iš savo vietos, o taip susidariusi vakansija priskiriama prie vietų, dėl kurių buvo daromi rinkimai pagal trisdešimt antrąjį šios konstitucijos straipsnį.

Pareigų ėjimo pabaiga tų narių, kurie išrinkti po penkiolikos pirmųjų, turi sutapti su termino arba terminų pabaiga, kada turėtų išeiti Airijos Senato narys ar nariai, kuriems mirus arba išėjus pradžioje liko laisva vakansija ar vaknsijos. Čia numatoma, kad šešioliktasis narys laikomas užėmusiu pirmą likusią laisvą vakansiją ir t. t.

35 straipsnis.

Finansinės legisliacijos srityje, kaip žemiau išaiškinta, Atstovų Rūmai leidžia įstatymus be Airijos Senato. Finansinis įstatymas (Money Bill) reiškia įstatymą, kuris apima tik nuostatus, liečiančius visus ar kaikuriuos šių dalykų: skolų mokėjimo nustatymą, panaikinimą, sumažinimą, keitimą arba sutvarkymą, apdėjimą ir paskyrimus, viešųjų finansų pasižadėjimus ir kitus finansinius nuostatus; atsargos fondo sudarymą; viešųjų finansų sąskaitos paskyrimą, gavimą, saugojimą, išdavimą ir tikrinimą; skolinimą (paskolų užtraukimą), garantavimą ir jų padengimą; antraeilius klausimus, susijusius su anksčiau minėtais arba su vienu jų.

Šiame apibrėžime terminai „apdėjimas", „viešieji finansai" ir „skolinimai" („paskola") neapima atitinkamo apdėjimo, finansų ir paskolų vietos valdžios organų ir organizacijų, nustatomų vietiniams tikslams.

Atstovų Rūmų pirmininkas, manydamas įstatymą esant finansinį, pareiškia, kad tikrai jis yra finansinis įstatymas; bet jeigu, Atstovų Rūmams priėmus įstatymą, per tris dienas du penktadaliai kurių nors Rūmų narių raštišku pareiškimu pirmininkui tų Rūmų, kurių jie nariai, patieks atitinkamą reikalavimą, tai klausimas, ar įstatymas finansinis ar ne, turi būti atiduotas spręsti Privilegijų Komisijai, kurion įeina po tris narius iš kiekvienų Rūmų ir pirmininkas, kurio pareigas eina seniausias, tikroje tarnyboje esantis Aukščiausio Teismo teisėjas; pirmininkas gali balsuoti tik tada, jeigu balsai pasidalys lygiomis. Komisijos priimtas šiuo klausimu nutarimas yra galutinis ir nuspręstinis.

36 straipsnis.

Kiekvienų finansinių metų pradžioje Atstovų Rūmai, kiek galima greičiau, turi svarstyti Laisvosios Airijos Valstybės tų metų pajamų ir išlaidų sąmatą ir, išskiriant išimtis, kurios nustatomos tam tikru aktu kiekvienam atsitikimui, įstatymai, kurie reikalingi tam, kad suteiktų kiekvienų metų finansiniams paskirstymams galios, tvirtinami tais pačiais metais.

37 straipsnis.

Jeigu toje pačioje sesijoje Karūnos atstovo, veikiančio pritariant Vykdomajai Tarybai, pasiūlymas asignuoti lėšas ne-

įneštas — Valstybinės lėšos negali būti skirstomos nei nutarimu, nei rezoliucija, nei įstatymu.

38 straipsnis.

Kiekvienas įneštas į Atstovų Rūmus ir priimtas įstatymo projektas siunčiamas Airijos Senatui, jei tai ne finansinis įstatymas. Senatas gali jį taisyti, ir Atstovų Rūmai kiekvieną tokią pataisą peržiūrės. Bet Atstovų Rūmų priimtas ir Airijos Senato peržiūrėtas įstatymo projektas, praėjus dviem šimtam septyniasdešimt dienų nuo pirmo jo pasiuntimo į Senatą ar išėjus ilgesniam laikotarpiui, dėl kurio ilgumo gali susitarti abeji Rūmai, — bus laikomas abiejų Rūmų priimtas tokia forma, kurioj jis buvo paskutinį kartą priimtas Atstovų Rūmų. Be to, nustatoma, kad kiekvienas finansinis įstatymas turi būti siunčiamas Airijos Senatui jo nurodymams gauti ir nevėliau kaip per dvidešimt vieną dieną nuo jo pasiuntimo Senatui turi būti grąžintas Atstovų Rūmams, kurie gali jį priimti, drauge priimdami arba atmesdami visus ar kaikuriuos Airijos Senato nurodymus; tuo būdu priimtas, arba per tris savaites negrąžintas įstatymas laikomas priimtu abiejų Rūmų. Jei Airijos Senatui pasiųstas ne finansinis įstatymo projektas, tai, pagal Senato priimtą rezoliuciją, gali būti sušauktas bendras abiejų Rūmų narių posėdis įstatymo projektui arba jo pataisoms svarstyti, bet ne balsuoti.

39 straipsnis.

Įstatymo projektas gali būti įneštas į Airijos Senatą, ir, Senato priimtas, projektas turi būti patiektas Atstovų Rūmams. Jei Atstovų Rūmai pridės pataisų, tai bus tariama jį buvus iš karto įneštą į Atstovų Rūmus.

Jeigu Atstovų Rūmai atmes įstatymo projektą, tai toje pačioje sesijoje jis negali būti vėl pasiūlytas; bet patys Atstovų Rūmai, patys nutarę, gali jį peržiūrėti.

40 straipsnis.

Įstatymo projektas, vienų Rūmų priimtas ir akceptuotas kitų, laikomas priimtu abiejų Rūmų.

41 straipsnis.

Kada įstatymo projektas priimtas arba laikomas priimtu abiejų Rūmų, Vykdomoji Taryba turi jį nusiųsti Karūnos atsto-

vui išreikšti Karaliaus vardu pastarojo sutikimui; šis atstovas gali neduoti Karaliaus sutikimo arba rezervuoti įstatymo projektą paties Karaliaus valiai išreikšti.

Drauge čia nustatoma, kad Karūnos atstovas, neduodamas sutikimo arba rezervuodamas įstatymo projektą, turi elgtis taip, kaip nurodo įstatymas, praktika ir konstituciniai įpročiai, tvarką panašų nesutikimą arba rezervavimą Kanados dominijoje. Įstatymo projektas, rezervuotas išreikšti Karaliaus valiai, neturės galios, išskyrus tokį atsitikimą, kada Karūnos atstovas per vienerius metus nuo projekto įteikimo dienos jam išreikšti Karaliaus pritarimui, skelbia prakalba arba raštu, ar tam tikra proklamacija, abiem Airijos Parlamento Rūmams, kad įstatymo projektas Taryboj Karaliaus patvirtintas.

Kiekvienos tokios prakalbos, rašto ar proklamacijos užrašas turi būti įtrauktas į Rūmų protokolą ir jo tam tikru būdu paliudytas dublikatas turi būti įteiktas valdininkui saugoti tam tikrame Laisvosios Airijos Valstybės archyve.

42 straipsnis.

Kiek galima greičiau po to, kai įstatymas gavo karališką aprobatą, klerkas ar kitas valdininkas, kurį Dail-Eireann'as tam tikslui gali paskirti, pasirūpins paruošti du tiksliu to įstatymo egzemplioriu: vieną — airių, kitą anglų kalba (jų vienas tur būti Karūnos atstovo pasirašytas tam, kad būtų atiduotas archyvui to Aukščiausiojo Teismo tarnautojo, kuris bus Dail-Eireann'o nurodytas). Tie egzemplioriai bus sprendžiamasis įrodymas kiekvieno tokio įstatymo nuostatų, ir jei tarp dviejų egzempliorių pasirodytų skirtumų, tai pirmenybę turės Karūnos atstovo pasirašytasis.

43 straipsnis.

Airijos Parlamentas negali skelbti kurių nors veiksmų laužydamas įstatymus, jei tie veiksmai tokio laužymo nepadarė jų (veiksnų) vykinimo momentu.

44 straipsnis.

Airijos Parlamentas gali sudaryti žemesnes, priklausomas įstatymų leidimo, įstaigas su tokiais įgaliojimais, kokius nustatys įstatymas.

45 straipsnis.

Airijos Parlamentas gali pasirūpinti įsteigti funkcioninių arba profesinių tarybų, atstovauti socialinėms ir ekonominėms Tautos gyvenimo sritims. Įstatymas, kuriuo įsteigiama kuri nors tų tarybų, nustatys jos galios ribas, teises ir pareigas ir jos santykius su Laisvosios Airijos Valstybės vyriausybe.

46 straipsnis.

Tik vienas Airijos Parlamentas Laisvosios Airijos Valstybės teritorijoj teturi teisę normuoti ginkluotų pajėgų rekrutavimą ir laikymą.

47 straipsnis.

Įstatymo projektas, Rūmų priimtas arba laikomas jų abiejų priimtu, gali būti devyniasdešimčiai dienų sustabdytas raštiškų dviejų penktadalių Atstovų Rūmų narių arba Airijos Senato narių daugumo pareiškimu, paduotu Vykdomosios Tarybos prezidentui ne vėliau kaip per septynias dienas nuo tos dienos, kada įstatymo projektas buvo priimtas arba pripažintas priimtu. Toks įstatymo projektas pagal taisykles, kurias nustatys Airijos Parlamentas, turi būti atiduotas tautai spręsti referendumo būdu, jei to per devyniasdešimt dienų pareikalaus arba trijų penktadalių Airijos Senato narių priimta rezoliucija, arba peticija, pasirašyta ne mažiau kaip vienos dvidešimtosios visų tuo laiku į sąrašus įtrauktų rinkikų; tautos sprendimas, priimtas per referendumą, paduotų balsų daugumu, laikomas galutiniu. Šitie nuostatai nebus taikomi finansiniams įstatymams ir tokiems įstatymų projektams, kurie abiejų Rūmų skubotai bus paskelbti reikalingi visuomenėje taikai, sveikatai ir saugumui palaikyti.

48 straipsnis.

Airijos Parlamentas gali išleisti nuostatą apie Tautos iniciatyvą — įstatymams leisti ir konstitucijai taisyti. Jei per dvejus metus Airijos Parlamentas neišleistų tokių nuostatų, jis turi, pagal peticiją, pasirašytą ne mažiau kaip septyniasdešimt penkių tūkstančių į sąrašus įtrauktų rinkikų, kurių, be to, negali būti daugiau kaip penkiolika tūkstančių vienos apygardos rinkikų, arba išleisti tokius nuostatus, arba duoti klausimą iš-

spręsti tautai bendromis referendumo taisyklėmis. Airijos Parlamento priimtas iniciatyvos įstatymas turi nustatyti:

1) kad iniciatyvos pasiūlymai iškeliami trisdešimties tūkstančių į sąrašus įtrauktų rinkikų peticija;

2) jei Airijos Parlamentas iniciatyvos tvarka iškeltą pasiūlymą atmes, pasiūlymas turi būti, bendromis referendumo taisyklėmis, patiektas nuspręsti tautai; ir

3) kad, Airijos Parlamentui priėmus iniciatyvos tvarka iškeltą pasiūlymą, atitinkamam aktui bus taikomi nuostatai, žiūrint jo turinio, vistiek ar tai liečia paprastų įstatymų leidimą, ar konstitucijos pataisas.

49 straipsnis.

Išskiriant įsiveržimo atsitikimą, Laisvoji Airijos Valstybė, be Airijos Parlamento sutikimo, negali būti įtraukta į kokį nors aktyvų karą.

50 straipsnis.

Konstitucijos pataisos, laikantis Pridėtosios sutarties nuostatų, gali būti nustatomos Parlamento, bet nė viena tokia pataisa, priimta abiejų Airijos Parlamento Rūmų po aštuonerių metų šiai konstitucijai įsiteisėjus, netaps įstatymu, jeigu — priėmus arba pripažinus ją priimtą abiejų išvardintųjų Rūmų — nebus patiekta tautos referendumui ir jeigu daugumas įtrauktųjų į sąrašus rinkikų nedalyvaus referendumo balsavime, jeigu daugumas viso į sąrašus įtraukto rinkikų skaičiaus, arba dvi trečiosios balsavusiųjų, nepritars pataisai.

Per minėtą aštuonerių metų pariodą kiekviena tokia pataisa gali būti priimta paprasta įstatymų leidimo tvarka, ir tada jai taikoma keturiasdešimt septintojo (47) straipsnio nuostatai.

51 straipsnis.

Laisvojoje Airijos Valstybėj vykdomoji galia čia skelbiama priklausoma Karaliui ir vykdoma Karūnos atstovo įstatymų praktika ir konstitucingais papročiais, tvarkančiais vykdomosios galios vykdymą Kanados dominijoje. Pagalbai ir patarimams Laisvosios Airijos Valstybės valdymo reikalams steigiama taryba, vadinama Vykdomąja Taryba. Vykdomoji Taryba bus atsakinga prieš Dail-Eireann'ą ir susidės ne daugiau kaip iš

septynių ir nemažiau penkių, Karūnos atstovo paskirtų, ministerių, nurodžius juos Vykdomosios Tarybos prezidentui.

52 straipsnis.

Vykdomosios Tarybos ministeriai turi būti Atstovų Rūmų nariai; į jų skaičių įeina Tarybos prezidentas, Tarybos viceprezidentas ir finansų departamentą tvarkąs ministeris.

53 straipsnis.

Tarybos prezidentas skiriamas Atstovų Rūmų pristatytas. Jis paskiria Tarybos viceprezidentą, kuris, jeigu prezidentas numirtų, arba atsisakytų pareigas eiti, arba pasirodytų ilgesnį laiką negalįs dirbti, pavaduoja prezidentą visais atsitikimais tol, kol nebus išrinktas naujas Tarybos prezidentas.

Viceprezidentas laikinai taip pat pavaduoja prezidentą, jo nesant. Kiti ministeriai, užimą Vykdomosios Tarybos narių vietas, turi būti skiriami pristačius juos prezidentui ir Atstovų Rūmams sutinkant; nustojus Atstovų Rūmuose daugumo pasitikėjimo, prezidentas ir jo pastatytieji eiti pareigas ministeriai turi atsistatydinti, tačiau savo pareigas jie eina tol, kol bus paskirti nauji.

Drauge čia nustatoma, kad Airijos Parlamentas negali būti paleistas remiantis Vykdomosios Tarybos nuomone, kai ji nustoja Atstovų Rūmų daugumo pasitikėjimo.

54 straipsnis.

Vykdomoji Taryba kolektyviai atsakinga už Vykdomosios Tarybos narių valdomų valstybės departamentų darbus. Vykdomoji Taryba paruošia kiekvienų finansinių metų Laisvosios Airijos Valstybės pajamų ir išlaidų sąmatą ir įteikia ją Atstovų Rūmams prieš pasibaigiant einantiems metams. Vykdomoji Taryba posėdžiauja ir veikia kaip kolektyvinis organas.

55 straipsnis.

Ministeriai ne Vykdomosios Tarybos nariai gali būti skiriami Karūnos atstovo ir turi atlikti šios konstitucijos septyniolikto straipsnio reikalavimus. Šie ministeriai Tarnybon skiriami Atstovų Rūmų, nurodžius juos Atstovų Rūmams jo paties nustatyta tvarka išrinktam komitetui taip, kad komitetas būtų

nepartinė Atstovų Rūmų atstovybė. Jeigu komiteto nurodymas Atstovų Rūmų nebus priimtas, komitetas siūlo kitus asmenis tol, kol vienas jų bus pripažintas priimtinu.

56 straipsnis.

Išviso ministerių, įskaitant čia ir Vykdomosios Tarybos ministerius, turi būti ne daugiau kaip dvylika.

Kiekvienas ministeris, kuris nėra Vykdomosios Tarybos narys, yra atsakingas jo vedamojo departamento arba departamentų viršininkas. Jis tik prieš vienus Atstovų Rūmus individualiai atsakingas už valdymą departamento arba departamentų, kurių jis yra viršininkas. Drauge čia nustatoma, kad jeigu Airijos Parlamento bus steigiamos funkcioninės arba profesinės tarybos, tai ministeriai, arba kaikurie jų, jeigu taip nutars Airijos Parlamentas, gali būti tų tarybų nariais, arba gali būti tų tarybų Atstovų Rūmams rekomenduojami. Kiekvieno ministerio, nesančio Vykdomos Tarybos nariu, pareigų ėjimo terminas sutampa su kadencijos terminu Atstovų Rūmų buvusio ministerio paskyrimo metu, bet vis dėlto ministeris lieka eiti pareigas tol, kol bus paskirtas naujas ministeris; nė vienas tų ministerių, kol nepasibaigia nustatytas terminas, savo pareigų termino ribose negali būti prašalintas kitaip, kaip tik pačių Atstovų Rūmų ir tik dėl tam tikrų priežasčių, po to, kai pasiūlymas prašalinti ministerį patiektas komitetui, išrinktam tokia Atstovų Rūmų nustatyta tvarka, kad komitetas būtų bešališka Atstovų Rūmų atstovybė, ir kai komitetas dėl to pasiūlymo paskelbia atitinkamą pranešimą.

57 straipsnis.

Kiekvienas ministeris Airijos Senate turi teisės dalyvauti ir kalbėti.

58 straipsnis.

Atstovų Rūmų nario paskyrimas ministeriu neverčia jo atsisakyti nuo atstovo vietos arba būti perrenkamu.

59 straipsnis.

Ministeriai gauna atlyginimą, kuris periodiškai gali būti nustatomas įstatymo, bet ministerio atlyginimas negali būti mažinamas jo tarnybos laiku.

60 straipsnis.

Karūnos Atstovas, kuris vadinamas Laisvosios Airijos Valstybės generaliniu gubernatorium, turi būti skiriamas tokiu būdu, kaip ir Kanados generalinis gubernatorius, ir laikantis tokių skyrimų praktikos. Jo atlyginimas bus toks pat, koks dabar yra Australijos Valstybės generalinio gubernatoriaus atlyginimas; jis turi būti mokamas iš viešųjų Laisvosios Airijos Valstybės lėšų; iš šių lėšų bus asignuojami pinigai oficijalinei rezidencijai palaikyti ir įrengti.

61 straipsnis.

Visos Laisvosios Airijos Valstybės pajamos, vistiek iš kokio šaltinio jos gaunamos, išskyrus išimtis, kurios gali būti nustatytos įstatymo, sutraukiamos į vieną fondą ir turi būti skiriamos Laisvosios Airijos Valstybės reikalams, vykdant tuos užsimojimus ir pasižadėjimus, kokie bus nustatyti įstatymų.

62 straipsnis.

Laisvosios Airijos Valstybės interesams ginti Dail-Eireann'as skiria kontrolierių generalinį auditorą. Jis tikrina visas Airijos Parlamento žinioj esančias ir jo priklausomas bei nuo jo pareinančias išlaidas ir finansines sąskaitas ir tam tikrais įstatymo nustatytais terminais pranešinėja Dail-Eireann'ui.

63 straipsnis.

Kontrolierius generalinis auditoras dėl konstatuoto blogo elgesio arba nesugebėjimo gali būti pakeistas tik Atstovų Rūmų ir Airijos Senato priimtu nutarimu. Laikantis šio nuostato, jo tarnybinės būklės sąlygos apibrėžiamos įstatymu. Jis negali būti Airijos Parlamento narys ir negali užimti kokios nors kitos apmokamos vietos.

64 straipsnis.

Teisingumas ir teismo galia Laisvojoje Airijos Valstybėj vykdomi Airijos Parlamento įsteigtuose viešuose teismuose teisėjų, kurie skiriami žemiau išdėta tvarka. Tie teismai susideda iš pirmosios teismų instancijos ir galutinio apeliacijos teismo, kuris vadinamas aukščiausiuoju teismu. Pirmosios instancijos

teismus sudaro: vyriausias teismas, kurio jurisdikcija yra visai savarankiška, apimanti visų — tiek civilių, tiek baudžiamų — bylų, tiek teisės, tiek fakto atžvilgiu sprendimą, ir vietinės bei aprėžtos jurisdikcijos teismai; apeliacija dėl tų teismų sprendimų yra leidžiama, ir ji yra tvarkoma įstatymų nuostatais.

65 straipsnis.

Atsižvelgdamas į konstitucijos nuostatus, Vyriausiasis Teismas gali žiūrėti bet kurio įstatymo veikimo galėjimo klausimą.

66 straipsnis.

Aukščiausis Laisvosios Airijos Valstybės Teismas su tokiomis išimtimis (neįterpiant į jų skaičių atsitikimų, kuriuose kyla klausimai dėl įstatymo galėjimo veikti) ir laikantis tokių taisyklių, kurios gali būti įstatymo nustatytos, — yra apeliacinė instancija visiems Vyriausiojo Teismo sprendimams. Visose bylose Aukščiausiojo Teismo nutarimai yra nuspręstiniai ir galutini ir negali būti peržiūrimi ir revizuojami kito kurio nors teismo, tribunolo ar valdžios organo. Tačiau nustatoma, kad jokie šios konstitucijos nuostatai nevaržo kiekvieno asmens teisės kreiptis į Jo Didybę su peticija suteikti ypatingą leidimą perkelti apeliaciją iš Aukščiausiojo Teismo į Jo Didybę Taryboj ir Jo Didybės teisės leisti tai padaryti.

67 straipsnis.

Teisėjų skaičius, minėtų teismų santvarka ir organizacija, bylų ir kompetencijos tarp teismų ir tarp teisėjų suskirstymas ir visi proceso dalykai tvarkomi veikiančių įstatymų nuostatais ir tuos įstatymus atitinkančiomis instrukcijomis.

68 straipsnis.

Aukščiausiojo Teismo, Vyriausiojo Teismo ir visų kitų, pagal šią konstituciją sudarytų Teismų teisėjai skiriami Karūnos atstovo, pasiūlius Vykdomajai Tarybai. Aukščiausiojo Teismo ir Vyriausiojo Teismo teisėjai gali būti pašalinami tiktai abiejų Rūmų, Atstovų Rūmų ir Airijos Senato, priimtomis rezoliucijomis, dėl konstatuoto blogo elgesio, arba dėl nesugebėjimo eiti pareigų. Įstatymas nustato teisėjų amžiaus ribas, atlyginimą ir pensiją atsistatydinus, arba juos atstačius, taip pat iš-

kilmingus jų pareiškimus, daromus paskyrus juos tarnybon. Teisėjų atlyginimas, kol jie eina teisėjų pareigas, negali būti mažinamas. Kitų teismų, kurie gali būti įsteigti, teisėjų skyrimo sąlygos bus nustatytos įstatymo.

69 straipsnis.

Eidami savo tarnybos pareigas, visi teisėjai yra nepriklausomi; jie klauso tik konstitucijos ir įstatymų. Teisėjai negali būti renkami į Airijos Parlamentą ir negali turėti kitos apmokamos tarnybos arba vietos.

70 straipsnis.

Niekas negali būti teisiamas nesilaikant įstatymų tvarkos, ir ypatingieji teismai negali būti steigiami, išskyrus karo tribunolus, kurie gali būti įstatymo steigiami teisti karo įstatymams nusikaltusiems kariams. Karo tribunolo jurisdikcija negali būti išplečiama arba taikoma civiliniams gyventojams, išskyrus karo arba ginkluoto sukilimo metą, ir tiktai įstatymo nustatytomis taisyklėmis. Toji jurisdikcija negali būti taikoma tose srityse, kur veikia arba gali veikti visi civiliniai teismai, ir nieko negalima išsiųsti iš vienos srities į kitą, kad būtų sudarytas galimumas pritaikyti tą jurisdikciją.

71 straipsnis.

Laisvosios Airijos Valstybės ginkluotų pajėgų narys, nebūdamas tikroje tarnyboje, negali būti nusmerktas karo lauko teismo arba kitokio karo tribunolo už nusikalstamąjį darbą, priklausantį civilinių teismų kompetencijai, išskiriant atsitikimą, kada toks nusikalstamas darbas yra įstatymų kodekso arba karo drausmės statuto, kai jis bus patvirtintas Airijos Parlamento, specialiai atiduotas karo lauko arba kitokio karo tribunolo kompetencijai.

72 straipsnis.

Baudžiamose bylose, išskyrus bylas dėl žiauraus elgimosi su mažamečiais, nagrinėjamas pagal Sumarinio Proceso Teismų įstatymą, ir bylas dėl nusikaltimų karo įstatymams, nagrinėjamas karo lauko ir kitų karo tribunolų — niekas negali būti teisiamas be prisiekusiųjų posėdininkų.

Pereinamieji nuostatai.

73 straipsnis.

Pritaikius šią konstituciją, visi jos įsiteisėjimo dieną veikę įstatymai veiks ir toliau Laisvojoje Airijos Valstybėj, kiek jie neprieštarauja konstitucijai, ir turės pilną galią ir reikšmę, kol Airijos Parlamentas jų nepakeis arba nepanaikins.

74 straipsnis.

Niekas šioje konstitucijoje neliečia pareigų mokėti kurių nors rinkliavų ar mokesčių, reikalingų mokėti tais finansiniais metais, kuriais įsiteisėja ši konstitucija, arba praėjusiais finansiniais metais, arba tuo laiku, kuris baigiasi paskutinę minėtųjų finansinių metų dieną, arba anksčiau, arba reikalingų mokėti dėl kurių nors įvykių, kilusių šiais arba praėjusiais finansiniais metais, arba sumos, susirinkusios dėl tų pareigų nevykdymo; minėtų einančiųjų finansinių metų būvis visos rinkliavos, mokesčiai ir jų likučiai visais atvejais bus skirstomi, imami ir renkami taip pat, kaip prieš šios konstitucijos įsiteisėjimą, laikantis tos pačios atsiskaitymo tvarkos, kurios buvo laikomasi pirmiau; šioje srityje Vykdomoji Taryba turės tas pačias teises finansinėms pareigoms, kokias turėjo Laikinoji Vyriausybė.

Minėtųjų finansinių metų būvy prekės atvežamos į Laisvąją Airijos Valstybę iš kurios nors Didžiosios Britanijos dalies, iš Mun salos, arba atvirkščiai, nebus laikomos įvežamomis ir išvežamomis prekėmis; bet tai neliečia Vykdomosios Tarybos įsakymų apie formalumų atlikimą ir statistikos žinių tiekimą. Terminas „finansiniai metai“ šio straipsnio prasme reiškia: pelno mokestyje (išskiriant viršmokesnį) — apdėjimo metus, o kitiems mokesčiams ir rinkliavoms — reiškia metus, kurie baigiasi kovo mėnesio trisdešimt pirmą dieną.

75 straipsnis.

Tol, kol Laisvoje Airijos Valstybėj nebus įsteigtų konstitucijos numatomų teismų, dabartiniu laiku esantieji Aukščiausis Judikatoriškasis Teismas, Grapysčių Teismai, Ketvirtinių Sesijų Teismai ir Sumarinio Proceso Teismai, laikinai vykdys tą pačią jurisdikciją, kaip ir pirmiau, ir kiekvienas teisėjas bei taikos teisėjas, būdami tokių teismų nariais ir būdami tarnyboje šios

konstitucijos įsiteisėjimo dieną, lieka jų nariais ir eina savo pareigas tomis pat teisėmis ir tomis pat sąlygomis, kaip ir pirmiau, išskirant atsitikimą, kada aukščiau minėtojo Aukščiausiojo Teismo, arba Grapysčių Teismo teisėjas Karūnos atstovui pareikš norą atsistatydinti. Visuose šiuose tebeveikiančiuose teismuose vakansijos užpildomos paskyrimu, šios konstitucijos nustatyta teismuose vietoms skirti tvarka. Be to, nustatoma, kad šios konstitucijos 66 straipsnio nuostatai apie šios konstitucijos numatyto Aukščiausiojo Teismo sprendimus bus taikomi ir šio straipsnio nuostatais tebeveikiančio Apeliacinio Teismo sprendimams.

76 straipsnis.

Steigiant teismus pagal šią konstituciją, jei kuris nors minėto Aukščiausio Judikatoriškojo Teismo, arba Grafysčių Teismo teisėjas nebūtų, jam sutinkant,— paskirtas vienu tų steigiamųjų teismų teisėju, jis, Pridėtosios sutarties 10-ju straipsniu, bus laikomas atsistatydinusiu dėl Vyriausybės pasikeitimo, įvykusio minėtajai sutarčiai vykdyti, čia teikiamos jam teisės nepašalina kitų teisių ir pretenzijų, kurias jis gali turėti santykiuose su Britanijos Valdžia.

77 straipsnis.

Kiekvienas Laikinosios Vyriausybės valdininkas, esąs tarnyboje šios konstitucijos įsiteisėjimo dieną (nesant jam valdininku, kurio patarnavimai Britanijos Valdžios sutcikti Laikinajai Vyriausybei) turi būti nuo tos dienos perkeltas Laisvosios Airijos Valstybės tarnybon valdininku eiti pareigoms tokiomis pat teisėmis, kap ir pirmiau.

78 straipsnis.

Kiekvienas tarnaująs valdininkas, Britanijos Valdžios perkeltas, perduodant jo patarnavimus Laikinajai Vyriausybei, galės pasinaudoti Pridėtosios sutarties 10 straipsnio nuostatais.

79 straipsnis.

Perdavimas viešųjų patarnavimų administracijos, kurių tvarkymas iki šios konstitucijos įsiteisėjimo dienos nebuvo perduotas Laikinajai Vyriausybei, turi būti atidėtas iki 1923 metų kovo mėnesio 31 dienos, arba iki ankstybesnio laiko, kuris

gali būti nustatytas Vykdomosios Tarybos, prieš vieną mėnesį paskelbiant tai oficialiniame laikraštyje; tų viešųjų patarnavimų administracijos valdininkai, tarnaują perdavimo dieną, turi būti perkeliami ir laikomi Laisvosios Airijos Valstybės valdininkais, ir 77 straipsnis šios konstitucijos bus taikomas taip, lyg tie valdininkai būtų buvę Laikinosios Vyriausybės valdininkais, Britų Valdžios perduotais Laikinajai Vyriausybei. Į tokius perkeliamus valdininkus bus žiūrima taip, lyg tarnybų administracija Laikinajai Vyriausybei būtų buvusi perduota iki šios konstitucijos įsiteisėjimo.

80 straipsnis.

Kiek tai liečia įvairių valdybų nuosavybę, turtus, teises ir pareigas, Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybė bus laikoma Laikinosios Vyriausybės įpėdine, o jei kurias nors vadybos funkcijas ji perėmė tiesiog iš Britų Vyriausybės, tai ji bus laikoma tos Britų Vyriausybės vadybos įpėdine.

81 straipsnis.

Nuo šios konstitucijos įsiteisėjimo dienos, vykdant 1922 metų Susitarimo aktą apie Laisvąją Airijos Vyriausybę, išrinktas ir buvęs Steigiamuoju šiai konstitucijai nustatyti susirinkimu Parlamentas nuo pažymėtojo termino, nedaugiau kaip vienerius metus, gali vykdyti visas šios konstitucijos Dail-Eireann'ui pavedamas teises, funkcijas ir gales, jo nariams atlikus šios konstitucijos 17 straipsnio nustatytus reikalavimus. Pirmieji rinkimai į Dail-Eireann'ą, minėtais 26, 27, 28 ir 18 str., išėjus tam terminui, bus kaip galima greičiau.

82 straipsnis.

Tuojau po šios konstitucijos įsiteisėjimo, nežiūrint aukščiau minėtų 14 ir 33 straipsnio nuostatų, pirmas Airijos Senatas bus sudarytas šiuo būdu:

a) pirmu Airijos Senatu bus šešiasdešimt narių, kurių trisdešimt bus išrinkti ir trisdešimt paskirti;

b) trisdešimt skiriamųjų Airijos Senato narių bus skiriami Vykdomosios Tarybos prezidento, kuris, juos paskirdamas, kreips ypatingą dėmesį į tai, kad Senate grupėms ir partijoms būtų atstovaujama tomis pat proporcijomis, kuriomis joms tuo laiku atstovaujama Atstovų Rūmuose;

c) trisdešimt renkamųjų Airijos Senato narių bus Dail-Eireann'o renkami proporcinio atstovavimo pagrindais;

d) iš trisdešimt paskirtųjų narių penkiolika numatytų burtais tarnyboje lieka davynerius metus, penkiolika likusiųjų — trejus metus;

e) iš trisdešimt išrinktųjų narių penkiolika pirmųjų tarnyboje bus devynerius metus, penkiolika likusiųjų — trejus metus;

f) vieniems tų narių pabaigus tarnybą, jų vietą užimą nariai turi būti renkami šios konstitucijos 32 straipsnio nurodytu būdu;

g) atsitiktinės vakansijos papildomos šios konstitucijos 34 straipsnio nurodytu būdu.

83 straipsnis.

Šios konstitucijos priėmimas ir patvirtinimas Steigiamajame susirinkime ir Britanijos Parlamente tur būti kuo greičiausia paskelbtas, bet ne vėliau kaip tūkstantis devyni šimtai dvidešimt antrųjų metų gruodžio mėnesio šeštą dieną Jo Didybės proklamacija, kurią išleidus ši konstitucija įsitesėja.

MINĖTASIS ANTRASIS PRIEDAS.

Susitarimo straipsniai laikomi Didžiosios Britanijos ir Airijos sutartimi.

1. Tautų Sąjungoje, vadinamoje Britų Imperija, Airija turės tokią pat konstitucinę būklę, kaip Kanados dominija, Australijos Valstybė, Naujosios Zelandijos dominija, arba Pietų Afrikos Sąjunga, su Parlamentu, galinčiu leisti įstatymus taikai, tvarkai ir geram Airijos valdymui apsaugoti, ir su Vykdomąja Valdžia, atsakinga prieš tą Parlamentą; ji vadinsis ir tituluosis — Airijos Laisvoji Valstybė.

2. Laikantis žemiau išdėtų nuostatų, Laisvosios Airijos Valstybės būklė, santykiuose su Imperijos Parlamentu ir Vyriausybe ir kitose aplinkybėse, bus tokia, kaip Kanados dominijos; įstatymai, praktika ir konstituciniai papročiai, tvarkantieji Karūnos arba Karūnos atstovo ir Imperijos Parlamento santykius su Kanados dominija, tvarkys jų santykius ir su Laisvąja Airijos Valstybe.

3. Karūnos atstovas Airijoj bus skiriamas ta pačia tvarka, kaip ir Kanados generalinis gubernatorius, žiūrint bei prisilaikant tokių skyrimų tvarkos.

4. Duodamoji Laisvosios Airijos Valstybės Parlamento nario priesaika bus šios formos:

„Aš, ..., iškilmingai prisiekiu, kad būsiu ištikimas ir sąžiningai, kaip nustatyta įstatymų, klausysiu Laisvosios Airijos Valstybės konstitucijos; dėl Airijos ir Didžiosios Britanijos pilietybės bendrumo ir dėl Airijos dalyvavimo Tautų grupėj, sudarančioj Britanijos Tautų Valstybę, prisiekiu būti ištikimas Jo Didybei Karaliui Jurgiui V, tikriems jo įpėdiniams ir paveldėtojams."

5. Laisvoji Airijos Valstybė sutinka mokėti viešąją Jungtinės Karalystės skolą, kokią ji susidėjo iki šios susitarimo dienos, ir karių pensijas, kokios jos buvo iki šio laiko, tokia proporcija, kokia gali būti sąžiningai ir teisingai nustatyta, atsižvelgiant į visas teisingas Airijos pretenzijas, į karių pensijų skolas ir į Airijos norą dalį savo skolų padengti Britanijos skolomis Airijai; bet, negalint susitarti, tos sumos itogai nustatomi vieno ar kelių nešališkų Britų Imperijos pilietybės asmenų arbitražu.

6. Prieš sudarysiant tarp Britanijos ir Airijos Vyriausybių sutartį, kuria remiantis Laisvoji Airijos Valstybė apsiima ginti savo krantus, Didžiosios Britanijos ir Airijos apsauga jūrose bus vykdoma Jo Didybės Imperijos jėgomis. Tačiau tai netrukdo Laisvosios Airijos Valstybės vyriausybei statyti ir laikyti laivų, reikalingų muitinių apsaugai ir žuvininkavimo policijai. Pirmieji šio straipsnio nuostatai bus peržiūrėti Britanijos ir Airijos Vyriausybių atstovų konferencijoj, kuri turi įvykti praėjus penkeriems metams nuo šio susitarimo; joje Airijai pačiai pavesta apsaugoti savo krantus.

7. Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybės Jo Didybės Imperijos jėgomis leis naudotis:

b) taikos metu — tais uostais ir patogumais, kurie nurodomi žemiau pridėtame papildyme, arba kitokiomis privilegijomis, dėl kurių atitinkamu laiku bus susitarta Britanijos Vyriausybės su Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybe;

b) karo metu, arba esant aštrių santykių su svetima

valstybe — tais uostais ir patogumais, kurių Britanijos Vyriausybė gali reikalauti minėto apsigynimo tikslams, kaip tai aukščiau minėta.

8. Tarptautiniam ginklavimuisi apibrėžti bus žiūrima, kad, jeigu Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybė nustatys ir laikys karo jėgą apsaugai, jos kontingentai gali atitikti Didžiosios Britanijos laikomus kontingentus tokia proporcija, kokia Airijos gyventojų skaičius atitinka Didžiosios Britanijos gyventojų skaičių.

9. Didžiosios Britanijos ir Laisvosios Airijos Valstybės uostai bus atdari abiejų šalių laivams, laikantis kranto mokesčio ir įvairių mokesčių sąlygų.

10. Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybė sutinka neblogesnėmis kaip 1920 metų nustatytomis sąlygomis mokėti teisingą atlyginimą teisėjams, valdininkams, policijos valdininkams ir kitiems viešiesiems agentams, kurie atsistatydins dėl šio susitarimo Vyriausybės pasikeitimo. Be to, nustatoma, kad šis susitarimas neapima padedamųjų policijos būrių narių, arba asmenų paskutiniais dviem metais iki šio susitarimo dienos paragintų Didžiojoje Britanijoj į Karališkąją Airijos žandarmeriją.

Už kompensacijas arba pensijas, kurių gali reikti išmokėti kam nors iš tų išskirtųjų asmenų, atsakingumą imasi Britanijos Valdžia.

11. Mėnesį prieš ratifikuojančio šią sutartį Parlamento akto priėmimą Laisvosios Airijos Valstybės Parlamento ir Vyriausybės įgaliojimai Šiaurės Airijos atžvilgiu nebus vykdomi, 1920 metų akto nuostatai apie Airijos valdymą, kiek jie liečia Šiaurinę Airiją, turės visišką galią ir reikšmę, ir jei tik abeji Šiaurės Airijos Rūmai iki minėto mėnesio pabaigos nenutars padaryti tokių rinkimų, tai Šiaurės Airijos renkamose apygardose rinkimų į Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentą nebus.

12. Jeigu iki minėto mėnesio pabaigos abiejų Šiaurės Airijos Parlamento Rūmų bus Jo Didybei įteiktas atitinkamas adresas, tai Laisvosios Airijos Valstybės Parlamento ir Vyriausybės įgaliojimai neapims Šiaurės Airijos ir 1920 metų Akto nuostatai apie Airijos Valdymą (įterpiant ir liečiančius Airijos Tarybą), kiek jie liečia Šiaurinę Airiją, turės visišką galią ir

reikšmę, ir ši sutartis veiks tik su atitinkamomis modifikacijomis.

Be to, nustatoma, kad tokio adreso įteikimo atveju trijų asmenų komisija, — vieno Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybės paskirto, vieno Šiaurės Airijos Vyriausybės paskirto ir vieno einančio komisijos pirmininko pareigas, Britų Vyriausybės paskirto, — skaitydamosi su gyventojų pageidavimais, kiek tai suderinama su ekonominėmis ir geografinėmis 1920 metų Akto sąlygomis apie Airijos valdymą ir šios sutarties vykdymu, nustatys Šiaurinės Airijos ir likusios Airijos dalies sienas; Šiaurinės Airijos sienos turi būti, kiek tai galima, tos pačios komisijos nustatytos.

13. Vykdant paskutinį aukščiau išdėtą straipsnį, Pietinės Airijos Parlamento nustatytą, atitinkantį 1920 metų Akto apie Airijos valdymą suteiktą kompetenciją rinkti Airijos Tarybos narius, po Laisvosios Airijos Valstybės Parlamento suformavimo, bus to Parlamento vykdomi.

14. Išėjus minėtam mėnesiui laiko ir neįteikus aukščiau minėtame 12 straipsnyje nurodyto adreso, Šiaurinės Airijos Parlamentas ir Vyriausybė, kiek tai lies Šiaurinę Airiją, ir toliau vykdys įgaliojimus, duotus jiems 1920 metų Airijos valdymo aktu, tuo atveju, kai minėtuoju aktu, Šiaurinės Airijos Parlamentas neturi teisės leisti įstatymų (įterpiant klausimus, tuo aktu perleistus Airijos Tarybos kompetencijai). Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentas ir Vyriausybė Šiaurinėj Airijoj turės tas pačias teises, kaip ir kitoje Airijos dalyje, laikantis kitų nuostatų, dėl kurių gali susitarti žemiau išdėstytu būdu.

15. Nuo šios sutarties sudarymo dienos Šiaurinės Airijos Vyriausybė ir Laikinoji Pietinės Airijos Vyriausybė, kuri bus įkurta žemiau nurodyta tvarka, gali susivažiuoti apsvarstyti nuostatų, kuriais turi būti vykdomas paskutinis aukščiau išdėtas straipsnis; tie nuostatai gali apimti:

a) patronažo nuostatus Šiaurinėj Airijoj,
b) pajamų nuostatus rinkimo Šiaurinėj Airijoj,
c) įvežamųjų ir išvežamųjų muitų nuostatus, liečiančius Šiaurinės Airijos prekybą ir pramonę,
d) mažumų nuostatus Šiaurinėj Airijoj,
e) Šiaurinės Airijos ir Laisvosios Valstybės finansinių santykių sutvarkymą,

f) vietos milicijos kontigento ir teisių nustatymą Šiaurinėj Airijoj, Laisvosios Airijos Valstybės bei Šiaurinės Airijos gynimosi jėgų proporciją; jei minėtoj konferencijoj tokie nuostatai bus priimti, turės tokią pat galią, lyg būtų įterpti į nuostatus, kuriais, aukščiau minėtu 14 straipsniu, ateityje Šiaurinėj Airijoj galės būti vykdomi Laisvosios Airijos Valstybės Parlamento ir Vyriausybės įgaliojimai.

16. Nei Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentas, nei Šiaurinės Airijos Parlamentas neleis jokių įstatymų tiesiogiai ar netiesiogiai palaikyti vienai ar kitai kuriai nors tikybai, arba uždrausti, arba varžyti jos laisvam išpažinimui, arba teikti kokių nors privilegijų, arba siaurinti teises dėl tikybos išpažinimo, arba dėl tikybinės tarnybos, arba varžyti vaikų teises mokytis mokykloj, gaunančioje valstybės pašalpą, arba daryti skirtumui tarp mokyklų, vedamų įvairių tikybinių grupių, kiek tai liečia valstybės paramą, arba nusavinti kurios nors tikybinės grupės bei auklėjimo įstaigos turtą, jeigu nusavinama ne visuomenės labui ir veltui.

17. Laikinąja priemone Pietinėi Airijai valdyti, kol bus sudarytas Laisvosios Airijos Valstybės Parlamentas ir Vyriausybė, bus sušauktas, 1920 metų Airijos valdymo aktu, Pietinės Airijos apygardose išrinkto Parlamento narių susirinkimas ir sudaryta Laikinoji Vyriausybė. Britanijos Vyriausybė tai Laikinajai Vyriausybei perduos valdžios aparatą ir teises, reikalingas jos pareigoms vykdyti. Be to, nustatoma, kad kiekvienos tos laikinosios Vyriausybės narys turi raštu pareikšti, kad jis arba ji priima šį susitarimą.

Tačiau ši priemonė turės galios ne ilgiau kaip dvylika mėnesių, pradedant šia susitarimo diena.

18. Šis susitarimas neatidėliojant Jo Didybės Vyriausybės bus įduotas Parlamentui patvirtinti ir Airijos įgaliotiems asmenims — Pietinės Airijos Bendruomenių Rūmų nariams, tam tyčia sušauktiems, įteiktas pasirašyti ir, patvirtinus, ratifikuotas tam tikro įstatymo.

Pasirašė:

Iš Britų delegacijos pusės, *D. Lloyd George, Austen Chamberlain, Birkenhead, Winston S. Churchill, L. Worthington-Evans, Hamar Greenwood, Gordon Hewart.*

Iš Airių delegacijos pusės, *Art ó Griobhtha (Arthur Griffith), Michál ó Coileain, Riobárd Bartun, E. S. ó Dugain, Seorsa Ghabháin Ui Dhubhthaigh.*

1921 m. gruodžio 6 d.

Papildymas (prie 7 straipsnio).

1. Reikalaujamieji ypatingieji patogumai yra šie:

a) uostų ir dokų valdymas Birhavaene.

Admininaliteto turtas ir teisės pasilieka jam kaip buvę iki šios dienos. Uosto fortai pasilieka Britanijos valdomi ir prižiūrimi.

b) Queenstown.

Uosto fortai pasilieka Britanijos valdomi ir prižiūrimi. Kaikurios jūrų bojos turi būti rezervuotos naudotis Jo Didybės laivams.

c) Bellfasto užutekis.

Uosto fortai pasilieka Britanijos valdomi ir prižiūrimi.

d) Swilly užutekis.

Uosto fortai pasilieka Britanijos valdomi ir prižiūrimi.

e) Aviacija.

Vietos, tinkančios krantų oro apsaugai, minėtų uostų apylinkėse.

f) Žibalo kuro atsarga.

Buksiravimas ir greitas susisiekimas bus užsimokėjus leidžiamas prekybinėms bendrovėms su būtina sąlyga, kad jis turės tam tikrą minimalę kuro atsargą Admiraliteto reikalams.

2. a) Tarp Britų Vyriausybės ir Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybės bus pasirašyta konvencija įvykdyti šiems dalykams:

Be susitarimo su Britų Vyriausybe nebus tiesiama nei povandeninių kabelių, nei radio stočių nebus statoma susižinoti su vietomis už Airijos sienų; esančios teisės ir koncesijos povandeniniams kabeliams ir radio stotims nebus atimtos be susitarimo su Britų Vyriausybe; Britų Vyriausybė galės tiesti pridedamuosius povandeninius kabelius arba statyti naujų radio stočių susižinoti su vietomis už Airijos sienų.

b) Švyturiai, bojos, bakenai ir kitoki ženklai bei pagalbinės navigacijos priemonės Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybės bus palaikomi tokie, kokie jie buvo šios sutarties metu ir, be susitarimo su Britų Vyriausybe, nebus nei perkeliami, nei didinami.

c) Karo signalizacijos stotys naikinamos ir pasilieka abiejų šalių vadovybėj ir globoj; Laisvosios Airijos Valstybės Vyriausybei leidžiama pasirinkti arba nukelti, arba sunaudoti jas prekybiniams reikalams, Admiralitetui prižiūrint ir garantuojant, kad jose bus palaikomas telegrafo susisiekimas.

3. Minėtų Vyriausybių bus surašyta konvencija dėl privatinio oro susisiekimo.

Pasirašė:

Iš Britų delegacijos pusės,

D. L. G.,
A. C.,
B.,
W. S. C.

Iš Airių delegacijos pusės,

M. Ó. C.

1921 m. gruodžio 6 d.

P a s t a b a. Antrame tos pat sesijos įstatyme (13 Geo. 5 ch. 2) įrašyti tam tikru konstituciniu aktu apie Laisvąją Airių Valstybę nustatą tam tikrus pereinamuosius 1920 m. Airių valdymo akto nuostatus apie teisėjus ir valdininkus, nustatantieji organus atsarginiams airių kareiviams aprūpinti žemės sklypais.

SERBŲ - KROATŲ - SLOVĖNŲ
(S. H. S.)

K O N S T I T U C I J A.

Jo Didybės Petro I-jo, Dievo malone ir Tautos valia serbų, kroatų ir slovėnų Karaliaus vardu, Mes, sosto įpėdinis Aleksandras, skelbiame ir garsiname visiems ir kiekvienam, kad 1920 m. rugsėjo mėn. 7 dienos įsakymu sušauktasis 1920 m. gruodžio mėn. 12 d. sostinėje, Bielgrade, serbų, kroatų ir slovėnų Karalystės steigiamasis Tautos Susirinkimas 62-ame savo eiliniame posėdyje Vidų dieną — 1921 m. birželio mėn. 28 d. priėmė ir Mes patvirtinome ir tvirtiname serbų, kroatų ir slovėnų Karalystės konstituciją, kuri skamba:

Serbų, Kroatų ir Slovėnų Karalystės konstitucija.

1921 m. birželio mėn. 28 d.

PIRMOJI DALIS.

Bendrieji nuostatai.

1 straipsnis.

Serbų-kroatų-slovėnų valstybė yra konstitucinė, parlamentinė ir paveldima monarchija.

Oficialus valstybės pavadinimas: Serbų, Kroatų ir Slovėnų Karalystė.

2 straipsnis.

Karalystės erbas — raudoname skyde baltas dvigalvis erelis išskėstais sparnais. Erelio galvas vainikuoja Karalystės karūna. Ant erelio krūtinės erbo skydas, kur atvaizduoti: Serbijos erbas: raudonas laukas, perkirstas sidabriniu kryžium ir su šautuvo titnagu kiekvienam ketvirty; Kroatijos erbas: dvidešimt penkių sidabrinių ir raudonų kvadratų pakaitomis šachmatų laukas; Slovėnijos erbas: žydras laukas su trimis auksinėmis šešiakampėmis žvaigždėmis, apačioj — baltas pusmėnulis.

Valstybės vėliava — mėlyna, balta ir raudona spalvos horizontalėje kryptyje ant statmeno koto.

3 straipsnis.

Oficialinė Karalystės kalba — serbų-kroatų-slovėnų.

ANTROJI DALIS.

Pagrindinės piliečių teisės ir pareigos.

4 straipsnis.

Visoje Karalystėje yra viena pilietybė. Visi piliečiai lygūs įstatymams. Visi naudojasi vienoda valdžios organų apsauga.

Bajorystės, titulų ir kitokių paveldimų privilegijų nepripažįstama.

5 straipsnis.

Asmens laisvė laiduojama.

Išskyrus įstatymo numatytus atsitikimus, niekas negali būti kvočiamas, suimtas arba bet kokiu kitu būdu kalinamas.

Jei nėra kompetentingo valdžios organo raštiško ir motyvuoto įsakymo, tai vien dėl kaltinimo kuriuo nors nusikaltimu ar nusižengimu niekas negali būti suimtas. Tas įsakymas turi būti praneštas suimtajam asmeniui jį sulaikant, o jei to negalima, tai vėliausiai per dvidešimt keturias valandas nuo sulaikymo.

Įsakymas sulaikyti gali būti per tris dienas apskųstas atitinkamam teismui.

Jeigu per tą laiką nepaduoda jokio skundo, tai tardomojo valdžia turi per tolimesnes dvidešimt keturias valandas oficialiai perduoti suėmimo įsakymą atitinkamam teismui. Teismas turi nuspręsti, ar suėmimas paliekamas galioje arba suimtasis turi būti per dvi dienas nuo įsakymo pranešimo paleistas.

Teismo sprendimas turi vykdomosios galios.

Viešosios valdžios agentai, peržengę šiuos nuostatus, bus baudžiami už neteisėtą laisvės atėmimą.

6 straipsnis.

Kiekvienas tegali būti atiduotas tik tokiam teismui, kuriam pagal įstatymą priklauso byla.

7 straipsnis.

Niekas negali būti teisiamas, kol kompetentingas valdžios organas neapklausė arba nepasiūlė teisėtu keliu gintis nuo kaltinimo.

8 straipsnis.

Bausmė gali būti tik įstatymo nustatyta; ji gali būti taikoma tik tokiems darbams, kurie prieš juos padarant buvo įstatymo numatyti baustini tąja bausme.

9 straipsnis.

Mirties bausmė negali būti taikoma grynai politiniams nusikaltimams.

Išimtis leidžiama pasikėsinus ant Monarcho asmens arba Karaliaus šeimos narių; tokiais atsitikimais mirties bausmė numatyta baudžiamojo įstatymo. Išimtis leidžiama ir tokiais atsitikimais, kuriais kartu su grynai politiniu nusikaltimu esama kito nusikaltimo, baudžiamo baudžiamojo įstatymo mirties bausme, taip pat ir tokiais atsitikimais, kuriais mirties bausme baudžia karo statutas.

10 straipsnis.

Pilietis negali būti ištremtas iš valstybės. Krašto viduje pilietis negali būti išsiųstas iš vienos vietos į kitą, arba priverstas gyventi tam tikroje vietoje, išskyrus tik tiksliai įstatymo numatytus atsitikimus.

Niekas bet kokiu atveju be teismo sprendimo negali būti išsiųstas iš savo kilimo vietos.

11 straipsnis.

Butas neliečiamas.

Valdžia negali daryti kratų arba ieškojimų piliečio bute, išskyrus įstatymo nurodytus atsitikimus ir laikantis įstatymo nustatytos tvarkos.

Prieš pradėdamas veiksmus, valdžios organas turi pranešti asmeniui, kurio butas bus krečiamas, tardymo organų raštišką įsakymą, kuriuo remiantis daroma krata. Prieš šį įsakymą gali būti paduotas skundas I-os instancijos teismui. Tas skundas nesulaiko kratos.

Krata visada daroma prie dviejų piliečių.

Tuojau po kratos, valdžia turi įteikti asmeniui, kurio butas buvo krečiamas, aktą, konstatuojantį kratos vaisius ir pasirašytą tardyti paimtų daiktų sąrašą.

Policijos agentai negali eiti nakties metu į privatų butą, išskyrus tik būtinus atsitikimus, arba tuos atsitikimus, kada iš to buto šaukiasi jų pagalbos.

Tais atvejais dalyvauja vietos savivaldybės atstovas arba du tuo tikslu pakviesti piliečiai, išskyrus atsitikimą, kada policija šaukiama pagalbon.

Valdininkai, nusikaltę šiems nuostatams, bus baudžiami už neteisėtą įsiveržimą į butą.

12 straipsnis.

Laiduojama sąžinės ir tikybos laisvė. Pripažintosios tikybos yra prieš įstatymus lygios ir gali viešai atlikinėti savo apeigas.

Naudojimasis pilietinėmis ir politinėmis laisvėmis nepareina nuo tikybos.

Niekas negali atsisakyti atlikti savo pilietines ir karines pareigas, teisindamasis savo tikybos liepimais.

Priimtomis visoje valstybėje tikybomis laikomos tos, kurios gavo savo teisinį pripažinimą bet kurioje Karalystės dalyje. Kitos tikybos gali būti pripažintos tik tam tikro įstatymo. Priimtosios ir pripažintosios tikybos savarankiškai tvarko savo vidaus reikalus ir įstatymo ribose valdo savo turtus ir kapitalus.

Niekas nėra verčiamas viešai atlikinėti savo tikybos apeigas.

Niekas nėra verčiamas dalyvauti tikybiniuose aktuose, iškilmėse, apeigose, pamaldose, išskyrus valstybines šventes ir iškilmes ir įstatymo numatytus atsitikimus, liečiančius asmenis, esančius tėvų, globėjų arba karo valdžios žinioje.

Savo bažnytinių nuostatų reikalavimo ribose, priimtosios ir pripažintosios tikybos gali turėti santykių su savo aukščiausia tikybine vyriausybe net už valstybės sienų. Tų santykių tvarka bus nustatyta įstatymo.

Kiek yra biudžeto numatytos kulto reikalams sumos, jos turi būti paskirstytos tarp įvairių priimtų ir pripažintų tikybų, proporcingai tikinčiųjų skaičiui ir paisant jų tikrai pagrįstų reikalų.

Kulto tarnautojai negali partijos reikalams, vykdydami oficiales pareigas, vartoti savo dvasininko autoriteto, tiek šventyklose, kreipiantis į tikinčiuosius tikybinio pobūdžio raštais, tiek kitokiu būdu.

13 straipsnis.

Spauda laisva.

Negalima imtis jokių preventyvių apsisaugojimo priemonių prieš leidinių ir laikraščių skelbimą, pardavimą ir platinimą. Cenzūra tegali būti įvesta tik karo ir mobilizacijos metu ir tik išanksto įstatymo numatytais atsitikimais.

Draudžiamas platinimas ir pardavinėjimas tų laikraščių ir spausdintų raštų, kuriuose įžeidžiami: Valdovas arba Karaliaus šeimos nariai, svetimų valstybių galvos, Seimas (Narodna Skupština), arba kuriuose piliečiai tiesiogiai raginami jėga pakeisti konstituciją, arba šalies įstatymus, arba žiaurūs pasikėsinimai prieš visuomenės dorovę.

Tačiau šiais atsitikimais, valdžia, per tolimesnes dvidešimt keturias valandas po suėmimo, turi nusiųsti sulaikytus leidinius į teismą, kuris taip pat per dvidešimt keturias valandas turi sulaikymą patvirtinti arba panaikinti; priešingu atveju sulaikymas bus laikomas panaikintas.

Bendrieji teismai sprendžia nuostolių klausimą, nepriklausydami nuo sprendimo sulaikymo panaikinimo klausimo.

Už spaudos nusikaltimus atsako autorius, redaktorius, spaustuvininkas, leidėjas ir platintojas.

Tam tikras spaudos įstatymas nustatys šių asmenų atsakingumą už padarytus nusikalstamus darbus, tvarką ir laipsnį.

Kiekvienas spaudos nusikaltimas teisiamas paprasto teismo.

14 straipsnis.

Piliečiai turi sąjungų, susirinkimų ir nuomonių teisę. Smulkios šiuo reikalu taisyklės nustatomos įstatymo. Į susirinkimus negalima atvykti apsiginklavus. Apie susirinkimą atvirame lauke turi būti pranešta atitinkamam valdžios organui mažiausia prieš dvidešimt keturias valandas.

Piliečiai turi teisės jungtis tokiais tikslais, kurie įstatymų nebaudžiami.

15 straipsnis.

Piliečiai turi peticijos teisę. Peticijos gali būti pasirašytos vieno arba kelių asmenų, taip pat ir bet kurio teisinio asmens. Jos gali būti adresuotos visiems be skirtumo valdžios organams.

16 straipsnis.

Menas ir mokslas — laisvi; jie turi valstybės globą ir paramą.

Dėstymas universitete — laisvas.

Švietimą duoda valstybė.

Visoje šalyje jis remiasi vienodais pagrindais, prisitaikindamas prie tos aplinkumos, kuriai jis skiriamas.

Visos mokyklos turi duoti dorinį auklėjimą ir lavinti pilietinę sąmonę tautinės vienybės ir tikybinės tolerancijos dvasioje.

Pradžios mokslą duoda valstybė; jis yra visuotinis ir priverstinis.

Tikybos mokslas duodamas, tėvams ir globėjams norint, pagal atskiras tikybas ir laikantis jų dėsnių.

Profesinės mokyklos steigiamos páisant (žiūrint) profesinių reikalų.

Už valstybės duodamą mokslą neimama jokių įstojamųjų įnašų, mokslo arba kitokio mokesčio.

Įstatymas nustatys sąlygas, kuriomis gali būti leidžiamos įvairios privatinių mokyklų kategorijos.

Visos auklėjamosios įstaigos yra valstybės kontroliuojamos.

Valstybė bus palanki liaudies švietimo kėlimui.

Kitų rasių ir kalbų mažumos turės savo pradžios mokslą gimtąja (motinos) kalba, įstatymo nustatytomis sąlygomis.

17 straipsnis.

Išskyrus teismo, tardymo, mobilizacijos ir karo atsitikimus, laiduojama paslaptis korespondencijos ir susižinojimo telegrafu ir telefonu. Visi korespondencijos ir susižinojimo telegrafu ir telefonu paslapties laužytojai bus baudžiami įstatymu.

18 straipsnis.

Kiekvienas pilietis, kuris nukentėjo dėl valstybės ar savivaldybės valdininko neteisėtų darbų, padarytų einant jiems tarnybos pareigas, turi teisės, nieko neatsiklausęs, netarpiškai skųstis teismui.

Ministeriams, teisėjams ir esantiems tikrojoj tarnyboj kareiviams taikomos atskiros taisyklės.

Valstybė arba savivaldybės vienetas atsako bendrajam teismui už padarytus piliečiams nuostolius dėl neteisingo jų organų veikimo. Šie organai atsako valstybei arba savivaldybės vienetui.

Nuostolių ieškinys padengiamas devynių mėnesių įsisenėjimu.

19 straipsnis.

Visose valstybės administracijos srityse visos vietos vienodai prieinamos, įstatymo numatytomis sąlygomis, visiems įgimtiems piliečiams, lygiai kaip ir natūralizuotiems, priklausantiems serbų-kroatų-slovėnų tautybei piliečiams.

Kiti natūralizuotieji piliečiai gali būti priimti valstybės tarnybon, jei tik jie išgyveno Karalystėje dešimtį metų; jie gali būti priimti tarnybon ir anksčiau tam tikru Valstybės Tarybos leidimu, pagal atitinkamą motyvuotą ministerio tarpininkavimą.

20 straipsnis.

Kiekvienas pilietis naudojasi valstybės globa užsieny. Jis laisvas atsisakyti savo pilietybės, atlikęs valstybei visas savo pareigas. Piliečių išdavimas draudžiamas.

21 straipsnis.

Kekvienas pilietis turi pasiduoti įstatymams, tarnauti tautos nacionalinio vieneto interesams, ginti savo tėvynę ir mokėti mokesčius pagal savo turtą ir įstatymo liepimus.

TREČIOJI DALIS.

Ekonominiai ir socialiniai nuostatai.

22 straipsnis.

Valstybė rūpinasi, kad visiems piliečiams būtų laiduojamas vienodas galimumas pasiruošti tokiems verslams, į ku-

riuos jie turi palinkimą. Tuo tikslu valstybė organizuoja profesinį mokymą ir įstaigas, kad neturtingiems ir gabiems vaikams būtų galima mokytis.

23 straipsnis.

Darbas valstybės globojamas.

Moterys ir nepilnamečiai, kenksmingam jų sveikatai darbe, turi naudotis ypatinga apsauga.

Įstatymas nustato tam tikras priemones darbininkų saugumui ir apsaugai ir normuoja darbo dieną visose įmonėse.

24 straipsnis.

Proto darbo kūrinys yra jo autoriaus nuosavybė, kurią globoja valstybė.

25 straipsnis.

Sutarčių laisvė ekonominiuose santykiuose pripažįstama tokiose ribose, kuriose ji neprieštarauja socialiniam interesui.

26 straipsnis.

Socialiniams konfliktams pašalinti ir teisingumui palaikyti valstybė, žiūrėdama visuomenės interesų ir remdamasi įstatymais, turi teisę ir pareigą įsikišti į piliečių ekonominius santykius.

27 straipsnis.

Valstybė rūpinasi: 1) bendrų ir socialinių, turinčių įtakos tautos sveikatai, higienos sąlygų pagerinimu, 2) motinų ir mažamečių vaikų ypatinga apsauga, 3) visų piliečių sveikatos apsaugojimu, 4) kova su aštriomis ir chroniškomis užkrečiamomis ligomis, taip pat su girtavimu, 5) nemokamu medicinos pagalbos teikimu neturtingiems piliečiams, taip pat ir parūpinimu jiems nemokamai vaistų ir kitokių priemonių tautos sveikatai saugoti.

28 straipsnis.

Moterystė yra valstybės globojama.

29 straipsnis.

Valstybė teikia tautai medžiaginės paramos koperatyvams steigti. Taip pat ji teikia tautai medžiaginės paramos kitoms verslų organizacijoms, dirbančioms ne pelnui gauti. Esant

lygioms sąlygoms ir kiek tai iš viso įeina į jų veikimo sritį, šie koperatyvai ir kitokios to pat pobūdžio ekonominės organizacijos arba jų sąjungos turės pirmenybės prieš kitas privačias įmones. Koperatyvų įstatymas bus išleistas ir taikomas visai šaliai.

30 straipsnis.

Žemės ūkio draudimas bus sutvarkytas tam tikru įstatymu.

31 straipsnis.

Tam tikras įstatymas sutvarkys darbininkų draudimą nelaimės, ligos, nedarbo, nedarbingumo, senatvės ir mirties atsitikimais.

32 straipsnis.

Karo invalidai, karių kritusių ir mirusių per karą našlaičiai ir našlės, taip pat karių tėvai, jei pastarieji neturtingi ir negali dirbti, naudojasi ypatinga dėkingos valstybės globa ir pagalba.

Įstatymas sutvarkys invalidams darbingumo atnaujinimo ir karo našlaičių auklėjimo reikalą.

33 straipsnis.

Darbininkams laiduojama teisė organizuotis darbo sąlygoms gerinti.

34 straipsnis.

Ypatingo dėmesio bus kreipiama į jūros žvejybą ir jūros reikalus.

Tam tikras įstatymas tvarko jūros profesijos asmenų draudimą ligos, nesveikatos (invalidų), senatvės ir mirties atsitikimais.

35 straipsnis.

Visur, kur to reikalaus bendrieji valstybės interesai, ji rūpinasi visų susisiekimo priemonių įrengimu ir palaikymu.

36 straipsnis.

Betkoks lupikavimas draudžiamas.

37 straipsnis.

Privatinė nuosavybė pripažįstama. Iš nuosavybės eina pareigos. Naudojimasis nuosavybe neturi kenkti visuomenės

reikalams. Privatinės nuosavybės turinys, tūris ir paskirstymas nustatomas įstatymo.

Nusavinimas viešosios naudos tikslams leistinas teisėtu pagrindu ir už teisingą atlyginimą.

38 straipsnis.

Fideikomissai panaikinami.

Turto paskyrimas pripažįstamas bendru reikalu. Įstatymas nustatys atsitikimus, kada tokių paskyrimų tikslas ir objektas gali būti modifikuojami, pasikeitus aplinkybėms.

39 straipsnis.

Palaikų mokesčio įstatymas turi patikrinti valstybei dalyvavimą paveldėjime, paisant giminystės laipsnių tarp paveldėtojo ir paveldėjimo, palikėjo ir palikimo vertės.

40 straipsnis.

Rekvizuoti transporto priemones ir kitus daiktus kariuomenės reikalams galima tik už teisingą atlyginimą.

41 straipsnis.

Dideli privatiški miškai nusavinami įstatymo keliu, ir virsta valstybės arba savivaldybių vienetų nuosavybe.

Įstatymas nustatys, kokiose ribose dideli miškai gali tapti nuosavybe kitų viešų organizacijų, jau esamų arba turinčių būti įsteigtų.

Žemės plotai, kurių nusodinimas medžiais reikalaujamas klimato ir kultūros sąlygų — miškai iš esmės —, jei tų plotų apsodinimas negali būti kitaip įvykdytas, nusavinimo įstatymu lieka taip pat valstybės arba savivaldybių vienetų nuosavybe.

Dideli miškai, kuriuos privatūs asmens yra gavę iš svetimos valdžios, virsta, pagal įstatymą, valstybės arba bendruomenės nuosavybe be jokio tiems asmenims atlyginimo. Miškų įstatymas nustatys sąlygas, kuriomis ūkininkai ir darbo žmonės, kuriems žemės darbas tėra antraeilis darbas, gali valstybės ir savivaldybės miškuose pasikirsti medžių statybai ir kurui ir ganyti juose savo galvijus.

42 straipsnis.

Feodaliniai santykiai laikomi juridiškai panaikinti nuo išsivadavimo iš svetimo jungo dienos. Jeigu iki tos dienos, panaikinant feodalinius santykius arba pakeičiant juos civilinės teisės santykiais, buvo padarytos skriaudos — įstatymas turi juos atitaisyti. Kmetai (čifčigai) ir apskritai valstiečiai, dirbą žemę tomis pačiomis sąlygomis, kaip kmetai, pripažįstami laisvais jų turimųjų žemių savininkais.

Jie nemoka už tai jokio atlyginimo; jiems duodama teisė perleisti žemes paveldėjimo keliu.

43 straipsnis.

Didelių žemių nusavinimas ir jų išdalinimas tiems, kas žemę dirba, tvarkomas įstatymo.

Įstatymas taip pat nustatys atlyginimo būdą už nusavintas žemes.

Nebus duota jokio atlyginimo už didelius plotus, priklausiusius buvusių svetimų dinastijų nariams arba svetimos valdžios dovanotus privatiniams asmenims.

Apgyvendinant šias žemes, bus duodama pirmenybė laisvai susikūrusioms koperatyvinėms kolonizacijos bendrovėms; bus žiūrima, kad naujakuriai būtų aprūpinti reikalingomis gamybos priemonėmis.

Apgyvendinant ir dalinant nusavintas žemes, pirmenybė bus duodama reikalingiems žemės kareiviams, kovojusiems už serbų, kroatų, slovėnų išvadavimą, ir jų šeimynoms.

Įstatymas nustatys žemės nuosavybės maksimumą, taip pat ir atsitikimus, kuriais tam tikros žemės minimumas negali būti perleidžiamas.

44 straipsnis.

Steigiama Ūkio Taryba socialiniams ir ekonominiams įstatymams tiekti.

Šios Tarybos sudėtį ir kompetenciją nustatys įstatymas.

KETVIRTOJI DALIS.

Valstybės valdžios galios.

45 straipsnis.

Kiekviena valstybės valdžios galia vykdoma pagal šios konstitucijos nuostatus.

46 straipsnis.

Įstatymų leidimo galia vykdoma kartu Karaliaus ir Narodnos Skupštinos.

47 straipsnis.

Vykdomoji galia priklauso Karaliui, kuris ją vykdo per atsakingus ministerius, pagal šios konstitucijos nuostatus.

48 straipsnis.

Teismo galia vykdoma teismų. Jų sprendimai ir nutarimai daromi ir vykdomi Karaliaus ir įstatymo vardu.

PENKTOJI DALIS.

Karalius.

49 straipsnis.

Karalius tvirtina ir skelbia įstatymus. Jis, pagal įstatymo nuostatus, skiria valstybės valdininkus ir duoda karinius laipsnius.

Karalius yra vyriausias visų ginkluotų pajėgų viršininkas. Jis apdovanoja ordinais ir kitais pasižymėjimo ženklais.

50 straipsnis.

Karalius turi amnestijos teisę politinių ir karinių nusikalstamųjų darbų bylose. Amnestija naikina nusikalstamojo darbo teisines pasėkas, bet ji negali liesti privatinių asmenų teisių dėl nuostolių atlyginimo.

Amnestija gali būti suteikta prieš iškeliant baudžiamąjį kaltinimą, kaltinimo metu ir įsigalėjus teismo sprendimui. Amnestija gali būti bendra ir individualė.

Ministeriai gali būti amnestuojami tik išanksto Narodnai Skupštinai sutikus, bet ši amnestija negali būti taikoma prieš teismo sprendimą.

Karalius turi bausmės dovanojimo teisę Jis gali visai panaikinti, sumažinti arba suminkštinti paskirtą (teismo) bausmę.

Nusikalstamųjų darbų, baudžiamų pagal privatinių asmenų skundus, bausmės dovanojimo teisė tvarkoma baudžiamojo proceso įstatymo.

51 straipsnis.

Karalius atstovauja valstybei visuose jos santykiuose su svetimomis valstybėmis. Jis skelbia karą ir daro taiką. Išskyrus priešo įsiveržimą į šalies teritoriją arba svetimos valstybės karo paskelbimą, karui paskelbti reikalingas išanksto Narodnos Skupštinos sutikimas.

Jeigu šaliai paskelbtas karas arba priešo įsiveržta į jos teritoriją, Narodna Skupština turi būti sušaukta neatidėliojant.

52 straipsnis.

Karalius šaukia Narodną Skupštiną paprastoms ir neparastoms sesijoms.

Jis atidaro ir uždaro sesijas pats sosto kalba, arba per Ministerių Tarybą laišku (gromata) arba įsakymu.

Sosto kalba, laiškas arba įsakymas kontrasignuojami visų ministerių.

Įsakymas, uždaraș sesijos posėdžius, visada turi turėti liepimą kitai sesijai sušaukti, nurodydamas datą.

Karalius gali kiekvienu laiku, žiūrėdamas valstybės interesų, sušaukti Narodną Skupštiną, jeigu pastaroji savo posėdžius atidėjo.

Karalius turi teisę paleisti Narodną Skupštiną, bet įsakymas apie paleidimą turi turėti liepimą naujiems rinkimams atlikti, kurie turi įvykti ne vėliau kaip per tris mėnesius, ir liepimą Narodną Skupštiną sušaukti ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo Skupštinos paleidimo dienos.

Įsakymas apie Narodnos Skupštinos paleidimą kontrasignuojamas visų ministerių.

53 straipsnis.

Be Narodnos Skupštinos sutikimo Karalius negali tuo pačiu laiku būti ir kitos valstybės galva.

Jei prieš šį nuostatą Karalius priimtų kitos valstybės karūną, tai tas turi būti laikoma jo atsisakymu nuo serbų, kroatų ir slovėnų Karalystės sosto.

54 straipsnis.

Nė vienas Karaliaus aktas nėra tikras ir neprivalomas vykdyti, jei jis nėra atitinkamo ministerio kontrasignuotas.

Atitinkamas ministeris atsako už visus Karaliaus žodžiu ar raštu duotus aktus, kontrasignuotus ar nekontrasignuotus, taip pat ir už visus jo politinio pobūdžio veiksmus.

Karo ir jūrų ministeris atsakingas už visus Karaliaus, kaip vyriausiojo kariuomenės vado, aktus.

55 straipsnis.

Karalius ir Sosto Įpėdinis laikomi pilnamečiai sukakus jiems aštuoniolika metų amžiaus.

Karaliaus asmuo — neliečiamas. Negalima jo šaukti tieson arba jo kaltinti.

Šis nuostatas neliečia privatinio Karaliaus turto.

56 straipsnis.

Petras I Karageorgijevič viešptatauja serbų, kroatų ir slovėnų Karalystėje. Jo peveldėtojas bus Sosto Įpėdinis Aleksandras; po pastarojo vyriškieji ainiai iš teisėtos moterystės gimimo eilės.

Jei Karalius neturės vyriškosios lyties paveldėtojo, tai, Narodnai Skupštinai pritarus, jis nurodys savo įpėdinį šalutinėj linijoje. Šitam nutarimui reikia pusės plius vieno bendro Narodnos Skupštinos narių skaičiaus.

57 straipsnis.

Karališkieji Namai susideda iš Karalienės — Karaliaus žmonos, gyvų Karaliaus tėvų ir protėvių, Karaliaus vaikų ir tiesioginių ainių, tikrų Karaliaus brolių ir jų vaikų ir tiesioginių ainių su jų visų žmonomis ir vyrais ir viešpataujančio Karaliaus seserų. Karališkųjų Namų narių santykiai ir rangas bus sutvarkyti statuto, kuris bus patvirtintas įstatymo keliu. Nė vienas Karališkųjų Namų narys negali būti ministeriu arba Tautos Susirinkimo nariu.

58 straipsnis.

Karalius Narodnai Skupštinai šiaip prisiekia:

„Aš (vardas), žengdamas į serbų, kroatų ir slovėnų Karalystės Sostą ir priimdamas Karaliaus valdžią, prisiekiu prieš Visagalio Dievo veidą palaikyti tautinę vienybę, Valstybės nepriklausymą ir teritorijos neliečiamumą, taip pat saugoti konstituciją; prisiekiu viešpatauti remdamasis šia konsti-

tucija ir įstatymais ir visada turėti akyse ir visose mintyse visos tautos gerovę. Tegul padeda čia man Dievas. Amen".

59 straipsnis.

Karalius nuolat gyvena krašte. Jeigu tam tikram laikui iš krašto būtinai reikia išvykti, tai ipso iure jį pavaduoja Sosto Įpėdinis. Jei Įpėdinis dar nepasiekęs pilnų metų arba pasitaiko kitokia kliūtis, tai Karalių pavaduoja Ministerių Taryba. Pavadavimas vykinamas pagal Karaliaus duotas instrukcijas konstitucijos ribose. Tie patys nuostatai taikomi Karaliui susirgus, jei tik dėl tos ligos jis nenustoja galėjimo toliau eiti savo pareigas.

Nesant Karaliaus arba Sosto Įpėdinio, Ministerių Taryba neturi teisės paleisti Narodnos Skupštinos.

Ministerių Tarybos pavadavimas gali trukti ilgiausiai šešis mėnesius. Šiam laikui praslinkus, pradeda veikti regentūriniai konstitucijos nuostatai.

ŠEŠTOJI DALIS.

Regentūra.

60 straipsnis.

Karaliaus valdžia vykinama regentūros: 1) kada Karalius dar nesulaukė pilnų metų; 2) kada dėl nuolatinės psichinės arba fizinės ligos jis negali vykinti karaliaus valdžios.

Narodna Skupština slaptu balsavimu sprendžia regentūros įsteigimą ir nutraukimą.

Kada Ministerių Taryba mano, jog Karalius dėl ligos daugiau nebegalės eiti savo pareigų, ji praneša apie tai Narodnai Skupštinai, įteikdama jai, parinktų iš krašto medicinos fakultetų sąstato, trijų gydytojų nuomonę. Taip pat bus pasielgta, jeigu tai lies Sosto Įpėdinį.

61 straipsnis.

Regentūros vykinimas priklauso ipso iure Sosto Įpėdiniui, jei jis sulaukęs pilnų metų.

Jeigu Sosto Įpėdinis, dėl nurodytų 60 straipsny priežasčių, negali vykinti regento pareigų, tai Narodna Skupština slaptu

balsavimu renka tris Karalystės regentus. Karalystės regentai renkami ketveriems metams. Tam laikui praėjus, jei regentūra turi būti pratęsta mažiausiai dar metus, daromi nauji rinkimai. Jei regentūra turi ilgiau trukti, renkama dar ketveriems metams.

Regentais gali būti tik gimimo serbai, kroatai arba slovėnai, S. H. S. Karalystės piliečiai, ne mažiau kaip 45 metų amžiaus ir baigę aukštąjį mokslą.

Prieš pradėdami eiti karaliaus valdžios pareigas, regentai juos išrinkusiai Narodnai Skupštinai prisiekia, kad jie bus ištikimi Karaliui ir valdys pagal konstituciją ir krašto įstatymus.

62 straipsnis.

Jei vienas trijų regentų yra tam tikram laikui išvykęs arba jam kas nors trukdo eiti savo pareigas, tai kiti du regentai gali tvarkyti valstybės reikalus.

63 straipsnis.

Regentai rūpinsis nepilnamečio Karaliaus auklėjimu.

Globėjai, nurodyti Karaliaus testamento, tvarkys nepilnamečio Karaliaus turtus.

Jei mirusis Karalius nenurodė globėjų, juos paskiria regentai, susitarę su Valstybės Taryba.

64 straipsnis.

Regentų rinkimų belaukdama, Ministerių Taryba laikinai vykins karaliaus valdžią savo atsakymu.

65 straipsnis.

Karaliui mirus arba jam atsisakius, Sosto Įpėdinis, jei jis jau yra pilnametis, tuojau paima valdžią ir pagarsina apie tai tautos proklamacija. Per dešimt dienų jis duoda Narodnai Skupštinai nustatytąją priesaiką. Jeigu prieš tai Narodna Skupština buvo paleista ir nauja dar neišrinkta, sušaukiama paleista Narodna Skupština.

66 straipsnis.

Jei Karalius mirdamas nepalieka vyriškų įpėdinių, o Karalienė Karaliui mirštant nėščia, Narodna Skupština provizoriškai išrenka regentus, kurie vykdo karaliaus valdžią, iki Karalienė pagimdys.

Iki regentų išrinkimo vyriausybė turi įteikti Narodnai Skupštinai trijų, parinktų iš krašto medicinos fakultetų sąstato, gydytojų nuomonę apie Karalienės nėštumą. Taip pat bus pasielgta, jei mirs Sosto Įpėdinis, palikdamas savo žmoną nėščią.

67 straipsnis.

Jei Sostas pasilieka, šios konstitucijos nuostatų prasme, be Įpėdinio, tai Ministerių Taryba paima Karaliaus valdžios vykinimą ir tuojau sušaukia Narodną Skupštiną ypatingai sesijai Sosto likimui išspręsti.

68 straipsnis.

Karaliaus civilinis lapas nustatomas įstatymo keliu.

Šis lapas, vieną kartą nustatytas, negali būti nei didinamas be Narodnos Skupštinos sutikimo, nei mažinamas be Karaliaus sutikimo.

Regentai, eidami savo pareigas, gauna iš valstybės iždo atlyginimą, kurį Narodna Skupština paskyrė jų išrinkimo metu.

SEPTINTOJI DALIS.

Narodna Skupština.

69 straipsnis.

Narodna Skupština susideda iš atstovų, laisvai tautos išrinktų visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu, atstovaujant ir mažumai.

Vienas atstovas renkamas nuo 40.000 gyventojų. Rinkimų apygardos, kurių gyventojai viršija tą skaičių 25.000, renka vieną papildomąjį atstovą.

Narodna Skupština renkama 4 metams. Tikslesni rinkimų nuostatai bus nustatyti įstatymo.

70 straipsnis.

Balsavimo teisė priklauso kiekvienam gimusiam ar natūralizuotam piliečiui, kuriam sukako 21 metai.

Tikrosios tarnybos arba esantieji karo vadovybės dispozicijoj karininkai, taip pat puskarininkiai ir kareiviai, kurie yra tikroje tarnyboje, negali rinkti ir būti patys renkami.

Moterų dalyvavimas balsavime bus nustatytas įstatymo.

71 straipsnis.

Laikinai nustoja rinkimų teisės asmenys: 1) nuteisti kalėti, kol jiems bus sugrąžintos teisės, 2) tie, kuriems teismo sprendimu atimta pilietinė garbė visam sprendimo galiojimo laikui, 3) paskelbtieji nusigyvenusiais skolininkais ir 4) globojamieji.

72 straipsnis.

Narodnos Skupštinos atstovais gali būti išrinkti tik asmenys, turintieji rinkimų teisę, vistiek, ar įrašyti jie į rinkimų sąrašą ar ne. Kiekvienas atstovas turi atitikti tokias sąlygas: 1) būti S. H. S. Karalystės gimusiu ar natūralizuotu piliečiu; tačiau natūralizuotas pilietis, jei jis nėra serbų, kroatų ar slovėnų tautybės, turi pragyventi Karalystėje ne mažiau kaip 10 metų, skaitant nuo jo natūralizacijos dienos; 2) turėti ne mažiau kaip 30 metų amžiaus ir 3) mokėti skaityti ir rašyti tautine kalba. Atstovai negali būti tuo pačiu laiku valstybės rangovai ar pristatytojai.

73 straipsnis.

Policijos, finansų vadybos ir girininkijos valdininkai, taip pat ir Žemės Reformos Valdybos agentai gali statyti rinkimuose savo kandidatūrą tik išstoję iš nurodytų tarnybų ne vėliau kaip vienerius metus prieš rinkimų įsakymo išleidimą.

Kiti turį viešosios galios valdininkai negali statyti savo kandidatūros toje rinkimų apygardoje, kurioje veikia jų galia.

Valdininkai, išrinkti tautos atstovais, perkeliami į atsargos kadrus visam jų mandato laikui.

Ministeriai, einantieji pareigas, ir ministeriai be ypatingų paskyrimų, taip pat ir universiteto profesoriai gali statyti savo kandidatūrą, ir jei jie bus išrinkti — gali toliau eiti savo pareigas.

74 straipsnis.

Kiekvienas atstovas atstovauja visam tautos visetui, bet ne vien savo rinkikams.

Rinkikai negali teikti savo atstovui, o pastarasis negali priimti imperatyvinių ar varžančių mandatų.

Kiekvienas atstovas prisiekia ištikimai saugoti konstituciją.

75 straipsnis.

Narodna Skupština renkasi Bielgrado sostinėje eilinėms sesijoms kiekvienų metų spalių mėn. 20 dieną, jei ji anksčiau

Karaliaus įsakymu nebuvo sušaukta nepaprastai sesijai.

Jei dėl karo aplinkybių sostinė bus perkelta, Narodna Skupština renkasi laikinoje sostinėje.

Eilinė sesija negali būti uždaryta anksčiau kaip bus priimtas valstybės biudžetas.

Karo metu Narodna Skupština turi nuolat posėdžiauti, nebent ji pati kitaip nutartų.

76 straipsnis.

Narodna Skupština tikrina savo narių įgaliojimus ir juos tvirtina. Ji nustato savo statutą.

77 straipsnis.

Narodna Skupština renka sau kiekvienai sesijai prezidiumą iš savo narių tarpo.

78 straipsnis.

Įstatymų projektai, Karaliui sutinkant, įnešami į Narodną Skupštiną Ministerių Tarybos arba atskirų ministerių.

Be to, teisę įnešti įstatymo projektą turi kiekvienas Narodnos Skupštinos narys.

Karalius daro sutartis su svetimomis valstybėmis. Bet šių sutarčių ratifikacijai reikalingas išanksto Narodnos Skupštinos pritarimas. Grynai politinių susitarimų, neprieštaraujančių nei konstitucijai, nei valstybės įstatymams, ratifikacijai Narodnos Skupštinos pritarimas išanksto nėra būtinas.

79 straipsnis.

Sutartis, įgaliojanti svetimą armiją užimti Karalystės teritoriją ar pereiti per ją, neturi galios nepritarus išanksto Narodnai Skupštinai.

Jei valstybės reikalams būtų tai naudinga, Narodna Skupština gali išanksto leisti Ministerių Tarybai nustatyti būtinas priemones, kad pasiūlytas susitarimas būtų tuojau vykdomas.

Valstybės teritorija negali būti perleidžiama nei mainoma be Narodnos Skupštinos sutikimo.

80 straipsnis.

Karalius skelbia įstatymus įsakymu, į kurį įeina Narodnos Skupštinos priimto įstatymo tekstas. Šitas įsakymas kontra-

signuojamas visų ministerių. Teisingumo ministeris prideda valstybinę antspaudą ir rūpinasi įstatymo paskelbimu „Oficialinėse žiniose".

Įstatymas įgyja galios po penkiolikos dienų po jo paskelbimo „Oficialinėse žiniose", jei pačiame įstatyme nepasakyta kitaip.

Į tą laiką įskaitoma „Oficialinėse žiniose" paskelbimo diena.

81 straipsnis.

Narodna Skupština turi teisę daryti ankietas ir tardymus dėl rinkimų ir grynai administracinių klausimų.

82 straipsnis.

Kiekvienas Narodnos Skupštinos narys turi teisę kreiptis į ministerius su paklausimais ir interpeliacijomis.

Ministeriai turi atsakyti sesijos būvy (sesijos metu) ir statuto numatytu terminu.

83 straipsnis.

Narodna Skupština netarpiškai susižino tik su ministeriais.

84 straipsnis.

Narodnoje Skupštinoje turi teisę kalbėti tik jos nariai, Vyriausybės nariai ir Vyriausybės komisarai.

85 straipsnis.

Narodnos Skupštinos darbai tikri, jei posėdyje dalyvauja bent trečdalis atstovų.

Nutarimų tikrumui būtinas dalyvaujančių atstovų balsų daugumas. Balsams pasidalinus lygiomis, balsuojamas pasiūlymas laikomas atmestu.

86 straipsnis.

Įstatymo projektas gali būti pavestas Narodnai Skupštinai svarstyti tik perėjęs per atitinkamą komitetą.

Balsavimas Narodnoje Skupštinoje atviras; tik rinkimai daromi slaptai. Balsuoti galima tik pačiam (asmeniškai).

Kiekvienas įstatymo projektas, kol jis bus galutinai priimtas, turi būti du kartu duodamas balsuoti Narodnoj Skupštinoj.

87 straipsnis.

Atstovas niekeno negali būti pašauktas tieson už balsavimą, kada jis balsuoja kaipo Narodnos Skupštinos narys.

Už visus savo pareiškimus ir veiksmus, einant jiems savo pareigas, ar susirinkimo ar komisijų posėdžiuose, arba vykdant jiems Skupštinos pavestus darbus ar ypatingas funkcijas, atstovai atsako tiktai Skupštinai ir pagal statuto nuostatus.

88 straipsnis.

Be Narodnos Skupštinos leidimo jo nariai, savo mandato metu, jokiu būdu negali būti bet kokio valdžios organo pašaukti tieson už bet kurį nusikalstamąjį darbą, išskyrus atsitikimą, kai sugaunama bedarant nusikaltimą, už kurį gresia kriminalinė ar pataisymo bausmė.

Tačiau ir šiuo atveju, jei Narodna Skupština posėdžiauja, jai tuojau apie tai pranešama, ir ji duoda ar atsisako duoti savo sutikimą tęsti teismo tardymą sesijos metu.

Imunitetu atstovas naudojasi nuo savo išrinkimo dienos. Jei pilietis tampa atstovu prieš padarytą už jo nusikalstamą darbą teismo sprendimą, tai kvotos ir tardymo organai praneša apie tai Narodnai Skupštinai, kuri, duoda ar atsisako duoti sutikimą teismo bylai tęsti. Narodnos Skupštinos narys gali būti pašauktas tieson tik už tokį veiksmą, dėl kurio nuimtas imunitetas.

89 straipsnis.

Narodna Skupština turi išimtiną teisę palaikyti savo tarpe tvarką per savo pirmininką. Be pirmininko leidimo, jokia ginkluota jėga negali būti padėta Narodnos Skupštinos kieme ar rūmuose. Taip pat Narodnoje Skupštinoje nė vienas valstybės organas negali vykinti viešosios galios. Išskyrus asmenis, nešiojančius ginklus pagal įstatą ir esančius Narodnos Skupštinos tarnyboje, niekas negali įeiti apsiginklavęs į Narodnos Skupštinos rūmus.

AŠTUNTOJI DALIS.

Vykdomoji valdžia.

90 straipsnis.

Visi ministeriai sudaro Ministerių Tarybą, kuri netarpiškai pareina nuo Karaliaus. Karalius skiria pirmininką ir Ministerių Tarybos narius. Ministeriai stovi įvairių valstybės valdymo šakų priešakyje.

Gali būti ministerių be portfelių. Taip pat prie ministerijų, tam tikrai reikalų, įeinančių į ministeriją, sričiai vesti, prireikus, gali būti steigiami valstybės sekretoriatai. Valstybės sekretoriai, paimti iš Narodnos Skupštinos sąstato, nenustoja savo atstovų įgaliojimų.

Įstatymų nuostatų numatytais atsitikimais ministeriai skiria priklausomus valdininkus.

Prieš pradėdami eiti savo pareigas, ministeriai prisiekia ištikimumą konstitucijai ir Karaliui.

91 straipsnis.

Ministeriai atsakingi prieš Karalių ir Narodną Skupštiną. Karalius ir Narodna Skupština gali iškelti ministeriams kaltinimą už konstitucijos ir šalies įstatymų peržengimą, einant jiems tarnybos pareigas. Valstybė atsako už žalą, kuri kilo dėl neteisėtų ministerių veiksmų, einant jiems savo pareigas.

92 straipsnis.

Kaltinimas gali būti iškeltas ministeriui ir jam pareigas einant ir per 5 metus po to.

Pasiūlymas iškelti ministeriui kaltinimą turi būti padarytas raštu, nurodant kaltinimo punktus.

Kai ministerio kaltinimas išeina iš Narodnos Skupštinos, nutarimas apie ministerio atidavimą teismui turi būti priimtas dalyvaujančių narių dviejų trečdalių balsų daugumo.

93 straipsnis.

Ministerius teisia Valstybės Tribunolas. Jis susideda iš šešių Valstybės Tarybos narių ir iš šešių Kasacinio Teismo teisėjų, kuriuos Valstybės Taryba ir Kasacinis Teismas renka burtais, kiekvienas iš savo narių tarpo plenumo posėdžiuose.

Valstybės Tribunole pirmininkauja Kasacinio Teismo pirmininkas. Už nusikaltimus, nenumatytus baudžiamojo įstatymo, bausmės skiriamos ministerių atsakingumo įstatymu.

Tikslesni nuostatai apie ministerių atsakingumą bus nustatyti tam tikro įstatymo.

94 straipsnis.

Vykdomoji valdžia įstatymams taikinti gali leisti įsakymus.

Tvarkyti santykius įsakymais, turinčiais įstatymo galią, vykdomoji valdžia gali tik pasiremdama tam tikru, kiekvienam atsitikimui jai skyrium įstatymo suteiktu įgaliojimu.

Įsakymai neturi prieštarauti konstitucijai, nei tam įstatymui, kuriam vykdyti jie buvo išleisti. Jie taip pat negali prieštarauti tiems teismams vykdomosios valdžios įgaliojimams, kuriais remiantis jie buvo išleisti.

Narodna Skupština gali paprastu nutarimu panaikinti išleistus įsakymus arba jų dalis, remdamasi įstatymo įgaliojimu.

Įsakymai turi būti skelbiami; kiekviename įsakyme turi būti nurodytas įstatymas, kuriuo remiantis jis leidžiamas.

95 straipsnis.

Valdymas Karalystėje vykdomas per sritis, apygardas ir bendruomenes.

Suskirstymas sritimis nustatomas įstatymo pagal gamtos, socialines ir ekonomines sąlygas.

Sritis negali turėti daugiau kaip 800.000 gyventojų.

Dvi ar keletas mažesnio ploto sričių gali būti sujungtos į vieną didesnę. Šituo atveju galutinai sprendžia suinteresuotų sričių srities susirinkimai.

Bet vis dėlto nauja sudaryta sritis negali turėti daugiau kaip 800.000 gyventojų.

Kiekvienos srities priešakyje yra Karaliaus paskirtas županas, kuris per valstybės organus valdo srityje valstybės reikalus.

96 straipsnis.

Vietiniams (bendruomenių, apygardų ir sričių) reikalams tvarkyti sudaroma vietinė (bendruomenių, apygardų ir sričių) renkamais organais veikianti savivaldybė.

Miestų savivaldybė ir administracija bus sutvarkyta tam tikro įstatymo.

Tam tikri savivaldybės organai vykdo tas pareigas, kurios įstatymų nuostatais pavestos jų kompetencijai.

Į savarankišką srities valdymą įeina:

1) srities finansai: a) vietos biudžeto nustatymas, b) įstatymo pavestų srities išlaidoms padengti rinkliavų paskyrimas;

2) viešieji srities darbai ir statybą liečią nuostatai;

3) ekonominių srities interesų išplėtimas; žemės darbas, gyvulininkystė, vynuogynai, sodininkystė ir miško ūkis, ežerų ir upių žuvininkystė, medžioklė ir technikinė žemės ūkio melioracija;

4) srities domėnų valdymas;

5) sveikatos apsauga srityje ir sanitarinei srities būklei pagerinti skiriamų įstaigų globojimas;

6) visuomeniškų prievolių atlikimas srityje;

7) labdariškos įstaigos srityje;

8) keliai ir susisiekimo priemonės srityje;

9) švietimo pažangos rėmimas srityje;

10) pagalba profesiniam mokymui srityje;

11) taupomųjų kasų, savašalpos ir draudimo įstaigų steigimas;

12) Vyriausybei paklausus, nuomonės reiškimas apie įstatymų sumanymą, kurie liečia sritį, taip pat apie kitus klausimus. Be to, šiam srities valdymui gali būti įstatymų pavesti ir kiti uždaviniai.

Jei kaikurios minėtų funkcijų negali būti atliktos savomis srities lėšomis, valstybė, srities susirinkimui prašant ir Narodnai Skupštinai patvirtinus, aprūpna sritį būtinomis lėšomis arba imasi pati atlikti šias funkcijas.

97 straipsnis.

Savivaldybės vienetai turi savo metinį biudžetą.

Savivaldybės vienetų ūkio darbas, kuris bus nustatytas tam tikro įstatymo, kontroliuojamas Finansų Ministerio ir Vyriausios Kontrolės.

98 straipsnis.

Srities valdymo organais yra: Srities Susirinkimas ir Srities Komitetas. Srities Susirinkimas ir Apygardos Susirinkimas

renka savo pirmininką, kuris veda jų posėdžius. Jie išrenka Srities ir Apygardos Komitetą.

Jei savivaldybės ir valstybės yra vienokios veikimo šakos, įstatymas gali numatyti, kaipo išimtį, bendrus tarnybinius organus.

Jeigu tiktai nėra ypatingų įstaigų valstybės reikalams, liečiantiems vieną arba keletą sričių, tvarkyti, tai srities županas yra valstybės valdymo galva.

Įstatymas nurodo tuos valstybės reikalus, kuriuos sprendžia županas, atsiklausęs Srities Komiteto nuomonės.

Savivaldybės organų organizacijos ir kompetencijos smulkmenas nurodys tam tikras įstatymas (bendruomenių, apygardų, sričių).

99 straipsnis.

Visais savo kompetencijos klausimais Srities Susirinkimas gali leisti srities reglamentus.

Županas garsina srities reglamentus.

Županas gali susilaikyti nuo reglamento paskelbimo, kurį jis laiko nepagrįstu konstitucija ir įstatymais. Tada jis pasiunčia reglamentą kartu su savo nuomone Valstybės Tarybai išspręsti ir praneša apie tai atitinkamam ministeriui. Jei Valstybės Taryba randa, kad nutarimas nesiremia konstitucija ar kitu įstatymu, reglamentas negarsinamas ir neskelbiamas. Valstybės Taryba turi padaryti nutarimą per du mėnesiu. Jei per šį laiką ji nepasisakys, reglamentas vykdytinas.

100 straipsnis.

Srities reglamentams vykdyti Srities Komitetas leidžia įsakymus ir instrukcijas.

101 straipsnis.

Savivaldybių organų darbus prižiūri valstybės administracija per županą ir tam tikrus technikinius organus. Županas turi teisę sustabdyti visų tų savivaldybės organų nutarimų vykdymą, kurie nesiremia konstitucija, įstatymais arba srities reglamentais. Skundas prieš župano įsakymą gali būti paduotas Valstybės Tarybai įstatymo numatytu terminu. Jei per mėnesį nuo skundo gavimo dienos Valstybės Taryba nepasisako, tai savivaldybės organo sprendimas įsigali.

102 straipsnis.

Administracinio pobūdžio ginčams spręsti steigiami administraciniai teismai. Jų buveinę, kompetenciją ir organizaciją numato įstatymas.

103 straipsnis.

Valstybės Taryba yra aukščiausias administracinis teismas. Valstybės Tarybos nariai skiriami Karaliaus, Ministerių Tarybos pirmininkui pasiūlius, tokiu būdu: pusė Tarybos narių Karaliaus skiriami iš Narodnos Skupštinos pasiūlyto du kartu didesnio kandidatų sąrašo; o antra pusė renkama Narodnos Skupštinos iš Karaliaus pasiūlyto du kartu didesnio kandidatų sąrašo. Vakansijos bus papildomos pagal tam tikro įstatymo nuostatus, kurie gali prasilenkti su aukščiau nurodytais dėsniais.

Valstybės Tarybos nariais gali būti skiriami tiktai aukštesnieji valstybės valdininkai ar asmenys, išėję universiteto mokslą ir išbuvę 10 metų valstybės tarnyboje, ar per tą patį laiką dirbę visuomenės darbą.

Bent du trečdaliu valstybės patarėjų turi turėti diplomą, liudijantį, kad jie baigė teisių fakultetą.

Valstybės Tarybos nariai negali būti pašalinti iš vietos, perkelti į kitą valstybinę vietą ar paleisti be teismo nutarimo. Bet kiekvieną kartą, kaip jiems sukanka 70 metų amžiaus, ar kada dėl ligos jie nebegalėtų eiti savo pareigų, jie turi būti paleisti.

Valstybės Tarybos vadybos (žinybos) yra šie dalykai:

1) Kaipo vyriausias administracinis teismas, ji daro nutarimus administracinėse bylose.

Skundai prieš dekretus ir ministerių nutarimus sprendžiami Valstybės Tarybos kaipo pirmutinėje ir paskutinėje instancijoje.

2) Kaip vyriausias administracinis valstybės organas, ji daro nutarimus dėl administracinių aktų, kurie, tam tikrais įstatymais, yra reikalingi jos sutikimo.

3) Ji, žiūrėdama įstatymo nuostatų, vykdo savivaldybių vienetų priežiūrą.

4) Ji sprendžia valstybės administracijos organų priklausymo ginčus, taip pat ginčus tarp valstybės iš vienos ir savivaldybės organų iš antros pusės.

5) Ji sprendžia taip pat ir kitus klausimus, kuriuos įstatymas paveda jos žiniai.

Smulkesni Valstybės Tarybos sąstato kompetencijos ir veikimo nustatai bus duoti tam tikro įstatymo.

104 straipsnis.

Viešosios tarnybos steigiamos pagal įstatymo nuostatus.

105 straipsnis.

Valdininkų skyrimo tvarką nurodys įstatymas.

106 straipsnis.

Visų rūšių valdininkų vietas valstybinėje tarnyboje, jų teises ir pareigas, algas ir pensijas nustatys valdininkų įstatymas.

107 straipsnis.

Valstybės tarnautojai yra valstybinio vieneto organai; jie turi vadovautis visuomenės interesais.

Pagal įstatymą bus baudžiami tie valstybės tarnautojai, kurie naudosis savo valdžia ar padėtimi partijos reikalams, taip pat ir viršininkai, kurie tiems patiems tikslams pavartos savo įtaką valstybės tarnautojams.

108 straipsnis.

Valdininkai, kuriems įstatymas laiduoja nepakeičiamumą, negali nustoti vietos prieš savo norą, be atatinkamo baudžiamojo ar drausmės teismo sprendimo.

DEVINTOJI DALIS.

Teismo galia.

109 straipsnis.

Teismas nepriklausomas. Vykdydamas teisingumą, jis nepriklauso jokios valdžios, bet teisia remdamos įstatymu.

Teismo organai ir jų kompetencijos paskirstymas gali būti tik įstatymo nustatyti. Negali būti bet kokiu atveju steigiama nepaprastų teismų nei tardymo komisijų.

Mahometonų šeimos ir palaikų bylos sprendžiamos šariatu valstybinių teisėjų.

110 straipsnis.

Visai Karalystei tėra tik vienas Kasacinis Teismas, kurio buveinė Zagrebe.

Kasacinis Teismas sprendžia kompetencijos konfliktus tarp civilinės ir karo, ir tarp vykdomosios ir teismo valdžios. Jis taip pat sprendžia kompetencijos konfliktus tarp administracinių ir bendrųjų teismų.

111 straipsnis.

Į Kasacinį ir Apeliacinį Teismą teisėjus, taip pat pirmos instancijos teismų pirmininkus skiria Karalius savo įsakymu, Teisingumo Ministeriui kandidatus pristačius iš rinkimų organo išrinktų kandidatų sąrašo, kurių struktūrą nustato įstatymas.

112 straipsnis.

Visų teismų teisėjai nepašalinami. Prieš teisėjo norą, be bendrojo teismo sprendimo arba Kasacinio Teismo drausmės nutarimo, teisėjas negali būti jokiu būdu nei atleistas, nei perkeltas, nei pašalintas nuo pareigų. Bet kompetentingo Apeliacinio Teismo patvirtinimo, teisėjui dėl jo teisėjo pareigų ėjimo negali būti iškeltas kaltinimas. Vyresniųjų teismų nariams tokį trivtinimą turi duoti Kasacinis Teismas.

Teisėjui, jam nesutinkant ir Kasaciniam Teismui nepatvirtinus, negali būti net laikinai pavesta eiti, su atlyginimu arba be atlyginimo, viešų pareigų.

Teisėjas gali būti perkeltas tik jam sutikus. Jis gali palikti tarnyboje iki 65 metų amžiaus, o Kasacinio ir Apeliacinio Teismų pirmininkai iki 70 metų amžiaus. Iki to laiko jis gali būti paleidžiamas tiktai jam padavus raštu prašymą arba jei jis dėl fizinės ar psichinės ligos yra tiek nusilpęs, kad tai jam trukdo eiti pareigas.

Pastaruoju atveju apie jo atleidimą pensijai nutarimą daro Kasacinis Teismas.

DEŠIMTOJI DALIS.

Valstybės ūkis.

113 straipsnis.

Narodna Skupština patvirtina kasmet valstybės biudžetą, kuris turi galios tik vieneriems metams.

Biudžetas turi būti patiektas Narodnai Skupštinai ne vėliau kaip per mėnesį ją sušaukus. Kartu su biudžetu Narodnai Skupštinai patiekiama patikrinti ir patvirtinti pernykščio biudžeto vykdymo apyskaita.

Narodna Skupština negali didinti siūlomų kreditų, bet ji gali juos mažinti ar atmesti.

Biudžetas tvirtinamas skyriais.

Biudžeto sudarymo būdą ir jo įvykdymo tvarką nustatys įstatymas.

Tik Narodnai Skupštinai sutikus, vieno biudžeto skyriaus arba vienerių biudžeto metų likučiai gali būti sunaudoti kito skyriaus arba kitų biudžeto metų deficitams išlyginti.

114 straipsnis.

Prieš svarstydama jai patiektą biudžetą, Narodna Skupština gali priimti dvyliktąsias dalis vienam ar keletai mėnesių. Jei Narodna Skupština paleista prieš biudžeto patvirtinimą, tai pernykščių metų biudžetas bus pratęstas įsakymu ne ilgiau kaip keturiems mėnesiams.

115 straipsnis.

Bendri valstybės mokesčiai ir rinkliavos gali būti nustatyti tik įstatymo. Narodna Skupština tvirtina valstybės paskolas.

Vyriausybė turi patiekti Narodnai Skupštinai tikslią apyskaitą, patvirtintą Vyriausios Kontrolės. Vyriausioji Kontrolė tvirtindama liudija, kad paskolos sutartys padarytos ir įvykdytos pagal įstatymą.

116 straipsnis.

Mokesčių mokėjimas visiems būtinas; visi valstybės mokesčiai yra visai šaliai vienodi. Mokesčiai imami pagal mokėtojo turtingumą, ir jie yra progresyvūs. Karalius ir Sosto Įpėdinis nuo savo privatinių turtų moka valstybinius mokesčius.

Negalima duoti tokios nuolatinės ar laikinės pašalpos, jokios dovanos, negalima ko apdovanoti iš valstybės iždo, jei tai nesiremia įstatymu.

117 straipsnis.

Finansų Ministeris valdo valstybės dvarus, jeigu įstatymas jų kitaip nesutvarko.

Valstybinių turtų perleidimo būdą tvarko tam tikras įstatymas.

Monopolio teisę turi valstybė.

Žemės gelmės, vandenys, mineraliniai šuliniai ir gamtos jėgos yra valstybės nuosavybė.

Tam tikras įstatymas nustatys koncesijų davimo tvarką gelmėms eksploatuoti, pramonės ir kitokioms įmonėms steigti.

118 straipsnis.

Vyriausioji Kontrolė veikia kaip vyriausias kontrolės teismas valstybinėms apyskaitoms patvirtinti ir bendrojo valstybinio ir sričių biudžetų įvykdymui patvirtinti.

Narodna Skupština renka Vyriausios Kontrolės pirmininką ir narius iš Valstybės Tarybos patiekiamo kandidatų sąrašo, kuriame įrašoma kandidatų du kartu tiek, kiek yra laisvų vietų.

Vyriausios Kontrolės pirmininkas ir pusė narių turi būti teisininkai. Kiti nariai turi būti buvusieji finansų ministeriai ar valdininkai, ištarnavusieji ne mažiau kaip 10 metų Finansų Vadybos tokioje vietoje, į kurią skiriama karaliaus įsakymu.

Vyriausios Kontrolės pirmininkas ir nariai yra taip pat nepašalinami, kaip ir Valstybės Tarybos nariai.

Smulkesni Vyriausios Kontrolės sąstato kompetencijos ir darbų tvarkos nurodymai bus nustatyti tam tikro įstatymo.

Įstatymas apibūdins tuos atsitikimus, kada prieš Vyriausios Kontrolės sprendimus bus leidžiama skųstis Kasaciniam Teismui.

Vyriausis Kontrolis tikrina, taiso ir tvirtina bendros administracijos ir visų asmenų, turinčių atsiskaityti iš viešųjų lėšų, sąskaitas. Jis žiūri, kad jokios išlaidos neišeitų iš biudžeto ribų ir kad nebūtų jokių perkėlimų iš vieno biudžeto

skyriaus į kitą. Jis suveda visų valstybių valdybų sąskaitas ir turi rinkti visus pateisinamuosius dokumentus.

Ne vėliau kaip per metus nuo biudžeto periodo pabaigos suvestos sąskaitos su Vyriausiojo Kontroliaus išvadomis patiekiamos Narodnos Skupštinos nuožiūrai.

VIENUOLIKTOJI DALIS.

Kariuomenė.

119 straipsnis.

Karo tarnybos pareiga, pagal įstatymą, yra visuotinė. Kariuomenės ir laivyno organizacija ir kontingentas nustatomas įstatymo.

Pasiūlius Karo ir Laivyno Reikalų Ministeriui, Karalius savo įsakymu nustato, įstatymo nustatyto kadro ribose, atskirų dalių formavimą. Kiekvienais metais biudžetas fiksuoja tikroje tarnyboje esančios kariuomenės kontingentą.

120 straipsnis.

Karo Teismai nepriklausomi. Vykdydami teisingumą, jie nepareina nė nuo jokios valdžios, bet teisia remdamies įstatymu.

Karo Apeliacinio Teismo teisėjas — nepašalinamas; pirmos instancijos karo teismų teisėjų nepašalinamumas bus nustatytas įstatymo.

Pirmos instancijos karo teismo teisėjui kaltinimas, dėl nusikaltimų, padarytų sąryšy su jo teisėjo pareigomis, gali būti iškeltas tik Karo Apeliaciniam Teismui patvirtinus. Apeliacinio Teismo teisėjui kaltinimas gali būti iškeltas tiktai Kasaciniam Teismui patvirtinus. Karo Apeliacinio Teismo teisėjas gali būti perkeltas tiktai jam sutinkant arba paaukštinant tarnyboje; pirmos instancijos karo teismo teisėjo kilnojimą tvarko tam tikri įstatymo nuostatai.

Kasacinis Teismas yra paskutinė instancija karo teismų sprendimams.

121 straipsnis.

Nusikaltimai, padaryti kartu civilių ir karių, bus sprendžiami civilinių teismų, o karo metu — karo teismų.

122 straipsnis.

Niekas negali, sukakęs 20 metų, įstoti valstybinėn tarnybon ar ją pasilaikyti, jei jis neatliko karo tarnybos, arba jei jis nebuvo atleistas nuo jos pagal karo įstatymo nuostatą.

123 straipsnis.

Kariuomenė gali būti panaudota tvarkai palaikyti šalies viduje tik remiantis kompetentingų civilinės valdžios organų reikalavimu.

124 straipsnis.

Jokia svetima kariuomenė negali būti priimta mūsų šalies tarnybon, o mūsų armija negali būti perleista į svetimos valstybės tarybą, Narodnai Skupštinai išanksto nepatvirtinus.

DVYLIKTOJI DALIS.

Konstitucijos pakeitimas.

125 straipsnis.

Narodna Skupština, drauge su Karaliumi, sprendžia pakeitimus, konstitucijos darytinus.

126 straipsnis.

Pasiūlymas, liečiąs konstitucijos pakeitimus ar papildymus, gali būti iškeltas tik Karaliaus ar Narodnos Skupštinos.

Šios rūšies pasiūlymai turi tiksliai nurodyti visas konstitucijos vietas, kurios reikia pakeisti ar papildyti.

Jei pasiūlymas keliamas Karaliaus, tai jis jį praneša Narodnai Skupštinai, ir po to Narodna Skupština turi būti tuojau paleista ir nauja Skupština sušaukta vėliausia per keturis mėnesius.

Jei pasiūlymas keliamas Narodnos Skupštinos, tai jis turi būti priimtas tokia tvarka, kuria priimami įstatymų projektai, ir trimis penktadaliais visų Skupštinos narių.

Kada pasiūlymas šia tvarka bus priimtas, Narodna Skupština paleidžiama; nauja Skupština turi būti sušaukta ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo pasiūlymo priėmimo dienos. Ir abiem atsitikimais Narodna Skupština gali nutarti tik tuos

konstitucijos pakeitimus ir papildymus, kurie buvo išdėti pasiūlyme ir dėl kurio buvo sušaukta Skupština.

Narodna Skupština konstitucijos pakeitimą ir papildymą priima viso savo narių skaičiaus pusės plius vieno balso daugumu.

127 straipsnis.

Karui ar mobilizacijai ištikus, Narodna Skupština tam tikru įstatymu gali laikinai sulaikyti — visai valstybės teritorijos daliai — šias piliečių teises: sąjungų, susirinkimų ir diskusijų teisę, susisiekimo laisvę, buto, korespondencijos ir telegrafu susižinojimo neliečiamumą. Ištikus ginkluotam sukilimui, tokiu pat būdu gali būti nustatyta susiaurinta spaudos laisvė toje šalies dalyje, kuri paliesta sukilimo.

TRYLIKTOJI DALIS.

Pereinamieji nuostatai.

128 straipsnis.

Pirmutiniame Narodnos Skupštinos posėdyje, paskelbus konstituciją, Sosto Įpėdinis Aleksandras, kaip Karaliaus Petro I atstovas, pagal 58 konstitucijos str., šiaip prisiekia:

„Jo Didybės Karaliaus Petro I vardu aš prisiekiu prieš Visagalį Dievą saugoti neliečiamą konstituciją, vldyti remiantis šia konstitucija ir įstatymais, saugoti tautinę vienybę, valstybės nepriklausymą ir teritorijos neliečiamumą, turėdamas visuomet prieš akis visuose savo siekimuose ir darbuose tautos gerovę. Tepadeda man čia Dievas. Amen.“

129 straipsnis.

Po to Narodnos Skupštinos posėdyje atstovai Skupštinos pirmininkui šiaip prisiekia:

„Aš (vardas) prisiekiu Viešpačiui Dievui ir visu tuo, kas man švenčiausia ir šiame pasauly brangiausia, kad, vykindamas savo atstovo įgaliojimus, gryna sąžine laikysiuos konstitucijos ir turėsiu visada prieš akis Karaliaus ir tautos gerovę, taip pat valstybės vienybę“.

130 straipsnis.

Laikinieji įstatymai, įsakymai, liepimai ir Ministerių Tarybos nutarimai, taip pat kitoki aktai ir nutarimai, turį ri

botą veikimo laiką ir įstatymo pobūdį, išleisti tarp 1918 m. gruodžio 1 d. ir šios konstitucijos paskelbimo, tebeturi įstatymo galią, kol jie bus panaikinti ar pakeisti. Per mėnesį nuo šios konstitucijos paskelbimo Vyriausybė turi patiekti Legisliacijos Komitetui peržiūrėti visus laikinuosius įstatymus, įsakymus, liepimus ir Ministerių Tarybos nutarimus ir visus kitus aktus ir nuostatus, turinčius ribotą veikimo laiką ir įstatymo pobūdį. Komitetas, suskirstytas skyriais pagal įvairias valstybes valdymo šakas, peržiūrėjęs šiuos aktus vėliausiai per penkis mėnesius, plenumo posėdyje nutars, kurie turi būti palikti galioti be pakeitimų, kurie turi būti pakeisti, kurie teks panaikinti. Tie laikinieji įstatymai, įsakymai, liepimai ir Ministerių Tarybos nutarimai ir kiti aktai ir nuostatai, turintieji ribotą veikimo laiką ir įstatymo pabūdį, kurie nebus patiekti, nustoja galios. Komiteto nutarimai turi būti skelbiami kaip įstatymai. Nuostatai, dėl kurių Komitetas nustatytu laiku nieko nenutars, veikia, jei jie nebus pakeisti paprasta įstatymų leidimo tvarka. Tik įstatymų leidimo tvarka gali būti pakeisti tie laikinieji įstatymai, įsakymai, liepimai ir Ministerių Tarybos nutarimai, kurie turi įstatymo pobūdį ir liečia agrarinius šalies santykius, Tautinį serbų — kroatų — slovėnų Banką, maratoriumo likvidavimą, iš karų kilusių teisinių sankių likvidavimą, karo nuostolių atlyginimą, taip pat nuostatus apie paskolas ir pagreitintų bylų sprendimą teismuose.

131 straipsnis.

Kol bus išleisti Ministerijų, Valstybės Tarybos ir Vyriausios Kontrolės organizacijos įstatymai, Valstybės Tarybos vidaus sutvarkymo ir ministerijų atsakingumo įstatymai, tol atitinkami Serbų Karalystės įstatymai bus laikinai išplėsti visai šaliai su pakeitimais ir papildymais, kurie bus įnešti 133 str. numatyta tvarka.

132 straipsnis.

Iki naujo Statuto išleidimo, šios 57 konstitucijos str., Karaliaus 1909 m. rugpiūčio 30 d. duotas ir paskelbtas Oficialinėse Žiniose 1911 m. vasario 28 d. Statutas galioja.

133 straipsnis.

Šalies įstatymų leidimui ir valdymui suvienodinti nustatoma pagreitinta tvarka.

Visi įstatymų projektai, turį tikslą suvienodinti įstatymų leidimą ir valdymą, keliami tiek Vyriausybės, tiek atstovų, Skupštinos prezidiumo patiekti Legisliacijos Komitetui.

Legisliacijos Komiteto pranešimas siunčiamas Narodnai Skupštinai patvirtinti kartu su Komiteto priimtu pasiūlymu. Susirinkimas, vienkartiniu, vardiniu balsavimu, nutaria priimti arba atmesti šiuos įstatymų projektus. Preš balsavimą kiekvienas parlamentinės grupės atstovas gali paskelbti trumpą deklaraciją. Šis pagreitintas bylų peržiūrėjimas dėl šalies įstatymų leidimo ir valdymo suderinimo gali būti taikomas per 5 metus, skatant nuo konstitucijos įsigalėjimo; bet šitas terminas įstatymo gali būti prailgintas.

Kiek Steigiamoji Skupština veiks kaip Įstatymų Leidimo Susirinkimas, Konstitucijos Komitetas vykdys Legisliacijos Komiteto funkcijas.

134 straipsnis.

Šiai konstitucijai įsigalėjus, veikiantis provincijų valdymas bus laikinai paliktas veikti, vadovaujant gubernatoriams, kuriuos, Vidaus Reikalų Ministeriui pristačius, skiria Karalius. Provincijos gubernatorius, kaip atitinkamų kompetentingų ministerijų organas, Vidaus Reikalų Ministerio tiesiog prižiūrimas ir vadovaudamasis veikiančiais įstatymais ir įsakymais, valdo provincijas per Skyrių viršininkus.

Įstatymai, išleisti įsigalėjus šiai konstitucijai, negali uždėti provincijų vadyboms naujų pareigų.

Provincijų valdymo reikalų atskiroms ministerijoms ir atskiroms sritims perdavimas palaipsniui, numatytas 135 str., bus sutvarkytas Ministerių Tarybos, išklausius provincijos gubernatoriaus nuomonės.

Veikiant provincijų valdymui, įvairių ministerijų provincijų skyriai, prieš darydami ministerinį nutarimą, turi pasitarti su provincijos gubernatorum visais bendro pobūdžio, ar liečiančiais valstybinius valdininkus projektais.

Administracinėse ginčų bylose, kurias laikinasis provincijos valdymas sprendžia kaip pirma ir paskutinė instancija, bylininkai turi teisę kreiptis į Valstybės Tarybą.

Šitam reikalui Valstybės Taryba išleidžia reikalingus nuostatus. Administracinių ginčų byla laikoma tokia, kuri iškyla tarp privatinio arba teisinio asmens iš vienos pusės

ir vykdomosios valdžios — iš kitos, ir tik tada, kai vykdomosios valdžios įsakymas ar nutarimas, laužydamas įstatymo nuostatus, įžeidžia privatinio ar teisinio asmens teises. Iš to išeina, kad tokiam ginčui nėra pagrindo, kai įstatymas paveda kurį veiksmą, nutarimą ir sprendimą provincijos laikinojo valdymo ar vykdomos valdžios nuožiūrai.

135 straipsnis.

Vyriausybė turi per keturius mėnesius patiekti Narodnai Skupštinai išspręsti įstatymo projektą apie teritorijos suskirstymą sritimis, apie vidaus sričių santvarką (str. 95 ir 96), taip pat apie veikiančios provincijų administracijos pareigų perdavimą ministerijoms ir sričių valdymui (134 str.). Jei Narodna Skupština per tris mėnesius dėliai šių įstatymų nepasisako, jie turi būti balsuojami pagal 133 str., liečiantį įstatymų leidimo ir šalies valdymo suderinimą; tuo atveju, kada šia pagreitinta tvarka įstatymų balsavimas nebus atliktas per du mėnesiu, Karalius turi įsakyti, kad teritorijos suskirstymas, kartu su provincijų valdymo suskirstymu, būtų padarytas pagal konstitucijos 95 ir 96 str. Šis įsakymas gali būti keičiamas tik įstatymų leidimo tvarka. Jei teritorijos suskirstymas bus padarytas ne pirmuoju ir ne antruoju, bet trečiuoju šio straipsnio nuostatu, tada Kroatijoje ir Slovėnijoje turi būti sudarytos keturios sritys.

Taip pat, jei suskirstymas bus padarytas šio straipsnio nuostato įsakymo kelių, Juodkalnija su 1913 m. sienomis su Kattaro įlankos rajonu, išskyrus Plevlje ir Bielopolje apygardas, bus laikoma viena sritimi ir, pagal šią konstituciją, naudosis srities teisėmis. Pagal sričių suskirstymo įstatymą, Bosnija ir Hercogovina bus suskirstytos sritimis jų dabartinėse sienose. Bosnijoj ir Hercogovinoj apygardos bus laikomos sritimis tol, kol tuo reikalu bus išleisti nauji įstatymai. Suinteresuotų sričių nutarimas, sričių susirinkimų priimtas dviejų trečdalių balsų daugumu, gali įvykdyti šitų sričių susivienijimą, konstitucijos 95 str. trečiame abzace nurodytose ribose. Įvairios bendruomenės ar apygardos gali atsiskirti nuo savo srities ir prisijungti prie kitos Bosnijos ir Hercogovinos, arba kitos kurios srities, jei jų autonominė atstovybė tam pritars nutarimu, priimtu trijų penktųjų balsų daugumu, ir jei šiam nutarimui Narodnos Skupštinos bus pritarta.

Departamentai (županijos, okružijos) lieka valstybiniais administraciniais vienetais, kol jie bus panaikinti įstatymo. Įstatymas nustatys jų kompetenciją. Savivaldybės departamento bus likviduotos sričių ir apygardų naudai sritis įkūrus.

136 straipsnis.

Iki bus išleistas naujas tarnautojų įstatymas, numatytas konstitucijos 106 str., veikiantieji tarnautojų teisių ir pareigų įstatymai galioja. Naujas įstatymas turi numatyti pereinamuosius administracinio personalo suskirstymo ir peržiūrėjimo nuostatus, ir jis turi būti išleistas per dvejus metus nuo šios konstitucijos įsigalėjimo; tuo laiku tarnautojų sąstato revizija taip pat turi būti baigta.

137 straipsnis.

Teismo pirmininkai, taip pat visi teisėjai, kurių nepakeičiamumas konstitucijos arba įstatymo laiduojamas, lieka savo pareigose ir vietose teisme. Teritorijos ribose, neįeinančiose į buvusios Serbijos Karalystę, įvairių rūšių teisėjų nepakeičiamumas gali būti sulaikytas vieneriems metams, skaitant nuo konstitucijos įsigalėjimo dienos. Tuo laiku Teisingumo Ministeris steigia komisijas, sudarytas iš šių teritorijų vyresniųjų teismų teisėjų, kurioms pritarus jis nurodo teisėjus, kuriems nepakeičiamumas negalioja (atkrinta).

Į teismų pirmininkų ir teisėjų vakansines vietas bus skiriama pagal veikiančius įstatymus. Teisėjai, kurie buvo ar bus paskirti tarnautojų skyrimo karo metu įstatymu, arba kitu laikinojo pobūdžio įstatymu arba įsakymu, pusantrų metų būvy nuo šios konstitucijos įsigalėjimo turi laikyti kvotimus teisėjo vardui įsigyti. Tie, kurie kvotimų nurodytu laiku neišlaikys, bus atleisti nuo teisėjų pareigų.

Kasacinis Teismas Bielgrade, Septynių Stalas Zegrebe, Aukščiausias Teismas Sarajeve, Vyriausias Teismas Podgorice ir Kasacinio Teismo skyrius Naujame Sade veiks, kaip dabar, ir bus laikomi Kasacinio Teismo skyriais, iki bus sudarytas Kasacinis Teismas visai šaliai.

138 straipsnis.

Laikraščių ir spaudinių spausdinimas ir platinimas, kurie kelia neapykantą prieš valstybės vienybę, sukelia tautinius

ar tikybinius vaidus, ar netiesiogiai ragina piliečius smurtu pakeisti konstituciją ir šalies įstatymus, jei iš tų veikalų aiškiai matyti, kad jie kaiptik tam skiriami,—gali būti uždraustas. 13 str. trečio abzaco nuostatai apie arešto uždėjimą šiuo atveju taip pat taikomi. Ypatingam reikalui praėjus, šitie paliepimai gali būti įstatymo panaikinti.

139 straipsnis.

Iki bus išleistas, pagal 117 konstitucijos str., koncesijų įstatymas, visos koncesijos, duotos iki konstitucijos paskelbimo dienos, turi būti peržiūrėtos 133 konstitucijos str. numatyta tvarka. Valstybinių miškų kirtimo koncesijų kainos, nustatytos jas peržiūrint, turės retroaktyviškai veikti nuo 1918 m. gruodžio mėn. 1 d.

140 straipsnis.

Kada įsigalės ši konstitucija, Steigiamasis Susirinkimas, išrinktas 1920 m. lapkričio mėn. 28 d., virsta paprastu Įstatymų Leidimo Susirinkimu, Steigiamojo Susirinkimo rinkimų įstatymo numatytam laikui.

141 straipsnis.

Iki bus išleisti, pagal šią konstituciją, nauji atstovų rinkimo įstatymai, veiks senas įstatymas, kuriuo buvo padaryti 1920 m. lapkričio mėn. 28 d. rinkimai, su reikalingais jam, su esančia konstitucija suderintais, pakeitimais. Šie pakeitimai bus įnešti numatyta 133 šios konstitucijos tvarka ir įsigalės gavę Karaliaus sankciją.

Komitetas gali įnešti reikalingų pakeitimų numatytais šio įstatymo terminais; jis taip pat įgaliotas nustatyti tvarką, kuria bus vykdomas mandatų paskirstymas tarp įvairių kandidatų sąrašų, pagal balsų skaičių.

KETURIOLIKTOJI DALIS.

142 straipsnis.

Ši konstitucija, drauge su pereinamaisiai nuostatais, įsigalės Karaliui pasirašius, ir įgis priverstinę galią, paskelbus ją Oficialinėse Žiniose. Nuo tos dienos visi teisiniai nuostatai, kurie jai prieštaraus, nustoja galios.

Ministerių Tarybos pirmininkas ir visi ministeriai turi peržiūrėti šios konstitucijos vykdymą.

Mes pavedam savo Steigiamojo Susirinkimo sušaukimo ir įstatymo suvienodinimo Ministeriui paskelbti šią konstituciją, o visiems Ministeriams — prižiūrėti jos vykdymą; Mes įsakom valdžios organams jos laikytis, visiems ir kiekvienam — jos klausyti.

Aleksandras.

(Toliau ministerių parašai.)

Bielgradas,
1921 m. birželio mėn. 28 d.

NORVEGIJOS KARALYSTĖS KONSTITUCIJA,

priimta 1814 metais gegužės mėn. 17 d. su pakeitimais iki 1923 m. liepos mėn. 1 d.

Norvegijos Karalystės konstitucija,

priimta 1814 metais gegužės mėn. 17 d. su pakeitimais iki 1923 metų liepos mėn. 1 dienos.

A.

Vykdymo forma ir tikyba.

1 straipsnis.

Norvegijos Karalystė yra laisva, nepriklausoma, nedaloma, neperleidžiama. Valdymo forma yra aprėžta ir paveldima monarchija.

2 straipsnis.

Evangelikų luterionių tikyba yra oficiali valstybinė tikyba. Tos tikybos žmonės turi joje auklėti savo vaikus. Jėzuitai nėra toleruojami.

B.

Vykdomoji galia, Karalius ir karališkoji šeimyna.

3 straipsnis.

Vykdomoji galia priklauso Karaliui.

4 straipsnis.

Karalius visada turi priklausyti evangelikų luterionių tikybai, ją palaikyti ir globoti.

5 straipsnis.

Karaliaus asmuo šventas: jis negali būti nei kaltinamas, nei smerkiamas. Atsakinga tėra jo Taryba.

6 straipsnis.

Sosto paveldėjimas priklauso Karaliaus tiesioginiams ir agnatiniams įpėdiniams (ainiams) tokiu būdu, kad paveldėtojai

tegali būti vyrai, kilę iš teisėtų jungtuvių; artimiausia giminystės šaka išskiria jaunesniąsias šakas ir toje šakoje vyresnysis išskiria jaunesnįjį.

Teisėtu įpėdiniu laikomas taip pat vaikas, esąs motinos įsčiose; šis, kaip tik gims, užims atitinkamą vietą įpėdinystės eilėje, tėvui mirus.

Norvegijos sosto įpėdiniui gimus, pranešamas jo vardas ir gimimo data pirmam susirenkančiam Storthing'ui ir tai įrašoma į jo posėdžio protokolą.

7 straipsnis.

Nėsant sosto įpėdinio, Karalius gali pasiūlyti Storhing'ui savo įpėdinį. Jei Karaliaus pasiūlymas būtų nepriimtas, tad Storthing'as pats turi teisę išrinkti įpėdinį.

8 straipsnis.

Karaliaus subrendimo amžius nustatomas įstatymo. Karalius, sulaukęs įstatyme nustatyto amžiaus, oficialiai skelbia savo subrendimą.

9 straipsnis.

Subrendęs Karalius, ėmęs valdyti, prisiekia Storthing'e šitaip: „Aš prižadu ir prisiekiu iš savo valios valdyti Norvegijos Karalystę pagal jos konstituciją ir įstatymus. Tesie Visagalis ir Visažinis Dievas mano pagalba".

Jei Storthing'as tuo laiku nėra susirinkęs, tai šita priesaika raštu įteikiama Ministerių Tarybai ir iškilmingai Karaliaus pakartojama Storthing'o posėdyje.

10 straipsnis.

Panaikintas.

11 straipsnis.

Karaliaus rezidencija yra Karalystės teritorijoje. Be Storthing'o sutikimo jis negali būti išvykęs iš Karalystės iškarto ilgiau kaip šešis mėnesius; kitaip jis nustoja karūnos teisių. Be Storthing'o sutikimo Karalius negali priimti jokios kitos karūnos arba valdymo. Tokiam sutikimui reikia dviejų trečdalių balsų.

12 straipsnis.

Karalius pats renka Tarybą iš Norvegijos piliečių, turinčių ne mažiau kaip trisdešimt metų amžiaus. Ši Taryba susideda iš Tarybos pirmininko ir mažiausia septynių kitų narių.

Daugiau kaip pusė viso ministerių skaičiaus turi priklausyti vyriausybės oficialinei tikybai.

Karalius paskirsto reikalus tarp Ministerių Tarybos narių taip, kaip jam atrodo tinkamiau. Nepaprastoms aplinkybėms esant, Karalius gali kviesti į Tarybą posėdžiauti be paprastų narių ir kitus Norvegijos piliečius, išskyrus Storthing'o narius.

Vyras ir žmona, arba tėvas ir vaikai, arba broliai ir sesers, negali posėdžiauti tuo pat laiku Ministerių Taryboj.

13 straipsnis.

Per savo keliones Karalystėje Karalius gali pavesti Karalystės valdymą Ministerių Tarybai. Tada Ministerių Taryba valdo Karaliaus vardu ir jį pavaduodama. Ministerių Taryba griežtai laikosi tiek šios konstitucijos nuostatų, tiek ypatingų atitinkančių konstituciją įsakymų, kurie yra duoti karališkomis instrukcijomis.

Nutarimai priimami balsų daugumu. Balsams pasidalinus, Tarybos pirmininkas arba, jo nėsant, pirmojo iš dalyvaujančių posėdyje Tarybos nario balsas nusveria.

Taryba turi patiekti Karaliui visų savo atliktų darbų raportą.

14 straipsnis.

Panaikintas.

15 straipsnis.

Panaikintas.

16 straipsnis.

Karalius tvarko visa tai, kas liečia viešąsias tikybos apeigas, ritualą, taip pat visus susirinkimus ir posėdžius, liečiančius tikybą. Jis ir prižiūri, kad dvasininkai laikytųs nustatytų taisyklių.

17 straipsnis.

Karalius gali leisti ir panaikinti dekretus, liečiančius prekybą, muitus, pramonę ir policiją. Tačiau šitie dekretai neturi prieštarauti nei konstitucijai, nei Storthing'o išleistiems įstatymams (pagal šios konstitucijos 77, 78 ir 79 str.). Jie turi laikiną galią iki artimiausio Storthing'o.

18 straipsnis.

Karalius įsako paprasta tvarka surinkti nustatytus Storthing'o mokesčius ir rinkliavas.

19 straipsnis.

Karalius saugoja, kad valstybės turtai ir turtų teisės būtų naudojami ir valdomi Storthing'o nustatytu būdu ir žiūrint, kad iš to būtų naudos visuomenei.

20 straipsnis.

Karalius Ministerių Taryboj turi teisę teismo nuteistiems nusikaltėliams dovanoti bausmę. Nubaustasis turi teisę priimti Karaliaus pasigailėjimą arba pasiduoti bausmei, kuria jis buvo nusmerktas.

Bylose, kurios yra nagrinėjamos Rigsret'o Odelsthing'ui iškėlus kaltinimą be atleidimo nuo mirties bausmės, jokio kito Karaliaus pasigailėjimo negali būti pareikšta.

21 straipsnis.

Karalius, atsiklausęs Ministerių Tarybos, pasirenka ir skiria visus valstybės valdininkus, tiek civilinius, tiek dvasininkus, tiek karius. Jie prisiekia, arba, jei nuo priesaikos atleisti įstatymu, iškilmingai pasižada būti paklusnūs ir ištikimi konstitucijai ir Karaliui. Karališkieji princai negali užimti vietos civilinėj tarnyboj.

22 straipsnis.

Ministerių Tarybos pirmininkas ir kiti tos Tarybos nariai, taip pat aukštesnieji ministerių valdininkai, diplomatiniai bei konsulariniai valdininkai, prefektai ir vyskupai, pulkų ir kitų kariuomenės dalių vadai, tvirtovių komendantai ir vyresnieji karo laivų vadai gali būti be teismo sprendimo, Ministerių Tarybai jų išklausius, karaliaus atšaukti. Savo artimiausioj sesijoj Storthing'as turi nutarti, ar reikia suteikti pensijas šitiems atšauktiesiems. Iki tol jie naudojosi dviem trečdaliais savo gautosios algos. Kiti valstybės valdininkai gali būti Karaliaus tiktai suspenduoti ir tuojau atiduoti teismui; bet atšaukti jie gali būti tik teismo sprendimu ir prieš jų norą jie negali būti perkelti.

Kiekvienas valdininkas gali būti be teismo atstatytas, jei jis sulaukia įstatyme nustatytos amžiaus ribos.

23 straipsnis.

Karalius gali suteikti ordenus tam, kam jis išranda reikiant kaip ir atlyginti už ypatingus nuopelnus, kurie bus ofi-

cialiai paskelbti. Bet jis negali suteikti kito lapsnio nei titulo, kaip tik tokio, kuris atitiktų tam tikrą tarnybą ar pareigas. Ordenas neatleidžia nuo bendrų pilietinių pareigų ir prievolių ir neduoda jokios pirmenybės stojant į valstybės tarnybą. Valstybės valdininkai, atleisti Karaliaus jų pačių prašymu, nenustoja tarnybinių titulų ir laipsnių. Tačiau šis paskutinis nuostatas netaikomas Ministerių Tarybos nariams. Ateity nieks negali gauti paveldėtinių nei asmens turto privilegijų.

1) Norvegų Vyriausiasis Teismas (žiūr. 86 str.).

2) Vienas Storthing'o skyrius (žiūr. 49, 73, 76 ir tolimesnius str.).

24 straipsnis.

Karalius skiria ir atleidžia savo nuožiūra savo dvaro personalą ir tarnus.

25 straipsnis.

Karaliui priklauso aukščiausioji visų karalystės sausumos ir jūrių karinių pajėgų vadovybė. Be Storthing'o sutikimo jų kontigentas negali būti padidintas nei sumažintas. Be Storthing'o sutikimo jos negali būti pavestos svetimų valstybių tarnybai ir jokia karinė pajėga, tarnaujanti svetimai Valstybei, išskyrus pagalbos pariuomenės dalis prieš svetimą invaziją, negali būti įvesta į Karalystės teritoriją.

Teritorinė armija (landerveern) ir kitos dalys, kurios negali būti laikomos reguliarine armija, be Storthing'o sutikimo niekados negali būti naudojamos už Karalystės ribų.

26 straipsnis.

Karalius turi teisę mobilizuoti kariuomenę, skelbti karą Karalystei apginti, daryti taiką, daryti ir panaikinti sutartis, skirti ir priimti diplomatinius pasiuntinius.

27 straipsnis.

Išskyrus teisėtų kliūčių atsitikimus, visi ministeriai turi dalyvauti Ministerių Tarybos posėdy, ir joks nutarimas negali būti priimtas, jeigu nedalyvauja daugiau kaip pusė narių.

Ministerių Tarybos nariai, nepriklausą oficialiai Valstybės tikybai, nedalyvauja debatuose ir nutarimuose, liečiančiuose valstybinę bažnyčią.

28 straipsnis.

Valdininkų paskyrimų ir kitų svarbių reikalų pranešimai įteikiami Ministerių Tarybai to Tarybos nario, kurio žinion

jie įeina, ir priimti nutarimai bus jo vykdomi, laikantis Tarybos nutarimo. Tačiau nutarimai, liečią grynus kariuomenės vadovavimo dalykus Karaliaus nustatytose ribose, galės būti priimti neįnešus į Ministerių Tarybą.

29 straipsnis.

Jei ministeris dėl teisėtų priežasčių negali dalyvauti posėdyje ir praneštī apie savo srities dalykus, tai praneša apie tai kitas ministeris, kurį Karalius tam reikalui paskirs.

Jei dėl teisėtų priežasčių dalyvaujančių posėdy narių skaičius yra sumažėjęs iki pusės, tai ligi reikiamojo skaičiaus bus paskirti kiti vyrai arba moters dalyvauti Taryboje.

30 straipsnis.

Visiems Ministerių Tarybos svarstomiems dalykams rašomi protokolai. Diplomatiniai dalykai, kuriuos Taryba yra nutarusi laikyti paslapty, bus įrašomi į ypatingą protokolą. Tas pats dėl kariuomenės vadovavimo dalykų, kuriuos Taryba yra nutarusi laikyti paslapty.

Kiekvienas asmuo, dalyvaująs Ministerių Tarybos posėdy, turi išreikšti savo nuomonę atvirai, o Karalius turi jį išklausyti. Tačiau Karalius dalyką sprendžia savo nuomone.

Jei vienas Tarybos narių mano, jog Karaliaus nutarimas prieštarauja konstitucijai, arba Karalystės įstatymams, arba aiškiai žalingas valstybei, jo pareiga energingai kreipti į tai Karaliaus dėmesį ir savo nuomonę pažymėti protokole. Šito nepadaręs, yra laikomas sutinkąs su Karalium, ir tada jam už tai tenka žemiau pažymėtas atsakingumas, ir Odelsthing'as galės jį pašaukti tieson prieš Rigstret'ą.

31 straipsnis.

Kad Karaliaus nutarimas turėtų galios, jis turi būti kontrasignuotas. Nutarimai kariuomenės vadovavimo reikalu kontrasignuojami to, kuris apie juos darė pranešimą; nutarimai kitais reikalais kontrasignuojami Tarybos pirmininko arba, jo nėsant, pirmojo esamojo Tarybos nario.

32 straipsnis.

Vyriausybės nutarimai Karaliaus kelionės metu promulguojami jo vardu ir pasirašomi Ministerių Tarybos narių.

33 straipsnis.

Panaikintas.

34 straipsnis.

Jei sosto įpėdinis yra viešpataujančio Karaliaus sūnus, jis turi karališko princo titulą, kiti sosto paveldėtojai vadinami princais, o karaliaus šeimynos dukters — princesėmis.

35 straipsnis.

Sosto įpėdinis, sulaukęs aštuoniolikos metų, turi teisę dalyvauti Ministerių Taryboj, bet be sprendžiamojo balso ir atsakingumo.

36 straipsnis.

Nė vienas karališko kraujo princas negali vesti be Karaliaus sutikimo. Jis taip pat negali priimti kito sosto arba valdžios be Karaliaus ir Storthing'o sutikimo.

Storthing'o sutikimui reikalinga du trečdaliu balsų. Jei jis šitų taisyklių nevykina, tai jis pats ir jo įpėdiniai nustoja teisių Norvegijos vainikui (karūnai).

37 straipsnis.

Karaliaus šeimos princai ir princesės netarpiškai priklauso tiktai paties Karaliaus arba jo paskirtojo asmens Teismo.

38 straipsnis.

Panaikintas.

39 straipsnis.

Jei Karalius mirė, o sosto įpėdinis dar nepilnametis, Ministerių Kabinetas tuoj turi sušaukti Storthing'ą.

40 straipsnis.

Kol Storthing'as susirenka ir nustato regentūrą, Karaliaus nepilnamečio laikui, Ministerių Taryba valdo karalystę vadovaudamosi konstitucija.

41 straipsnis.

Jei Karalius yra išvykęs iš Karalystės nekaro reikalais, arba jis dėl ligos negali valdyti, princas — sosto įpėdinis, jei jis yra pasiekęs karališko subrendimo amžių, laikinai perima Karaliaus galią.

Kitais atvejais Karalystės valdymą paima Ministerių Taryba.

42 straipsnis.

Panaikintas.

43 straipsnis.

Storthing'as renka globėjus, kurie valdys pavaduodami nepilnametį Karalių.

44 straipsnis.

Princas, ėmęs valdyti pagal 41-mą straipsnį, duoda Storthing'ui raštu šią priesaiką: „Prižadu ir prisiekiu iš savo valios valdyti pagal konstituciją ir įstatymus. Visagalis ir Visažinis Dievas tesie mano pagalba".

Jei tuo laiku Storthing'as nesusirinkęs, priesaika įteikiama Ministerių Tarybai, o paskui perduodama artimiausiam Storthing'ui.

Princas, kartą prisiekęs, priesaikos neatnaujina.

45 straipsnis.

Pabaigę valdymą, jie tuojau duoda apyskaitą Karaliui ir Storthing'ui.

46 straipsnis.

Jei tas, kuris pagal 39 str. turi sušaukti Storthing'ą, jo tuojau nesušaukia, tai ta pareiga tenka Aukščiausiam Teismui, kuris, jei tat nebuvo padaryta per keturias savaites, — turi pats tai padaryti.

47 straipsnis.

Jei mažamečio Karaliaus tėvas nepaliko šiuo atžvilgiu raštiškų nurodymų, tai mažamečio auklėjimas yra tvarkomas Storthing'o.

Mažametis Karalius turi būtinai išeiti pakankamą mokslą norvegų kalba.

48 straipsnis.

Jei Karaliaus vyriškoji linija išsibaigė ir jokio įpėdinio nebuvo išrinkta į sostą, tai Storthing'as renka naują Karalių. Laikinai vykdomoji galia laikysis 40 str. nuostatų.

C.

Piliečių teisės ir įstatymų leidimo galia.

49 straipsnis.

Tauta vykdo įstatymų leidimo galią per Storthing'ą, kuris susideda iš dviejų skyrių — Lathing ir Odelsthing.

50 straipsnis.

Balsavimo teisė priklauso Norvegijos piliečiams — vyrams ir moterims, ne jaunesniems kaip dvidešimt trijų metų amžiaus, turintiems šalyje gyvenamąją vietą ir joje išgyvenusiems ne mažiau kaip penkerius metus.

51 straipsnis.

Rinkikų sąrašų ir jų į tuos sąrašus įrašymo taisykles nustato tam tikras įstatymas.

52 straipsnis.

Balsavimo teisė sustabdoma:

a) kai šaukiama tieson įstatymu numatyta tvarka už kriminalinius nusikaltimus prokuratūros reikalavimu;

b) kai susiaurinamas civilinis veikimas.

53 straipsnis.

Balsavimų teisių nustojama:

a) dėl nusmerkimo įstatymų numatyta tvarka už kriminalinius veiksmus;

b) dėl įstojimo į svetimos valstybės tarnybą be vyriausybės leidimo;

c) dėl natūralizacijos svetimoj valstybėj;

d) tuo atsitikimu, jei yra teismo nustatyta, kad balsuotojas balsą pirko, ar pardavė, arba balsavo keliose rinkimų apygardose.

54 straipsnis.

Rinkimų susirinkimai daromi kas treji metai. Jie turi būti pabaigti prieš pasibaigsiant lapkričio mėnesiui.

55 straipsnis.

Rinkimų susirinkimai tvarkomi pagal įstatymo nustatytas taisykles. Visi ginčai, liečią balsavimo teises, sprendžiami rinkimų susirinkimų prezidiumo, kurio nutarimai gali būti skundžiami Storthing'ui.

56 straipsnis.

Prieš pradėsiant balsuoti, rinkimų susirinkimo prezidiumo pirmininkas balsu skaito konstitucijos 50 — 64 str.

57 straipsnis.

Į Storthing'ą renkama šimtas penkiasdešimt atstovų. Miestų atstovų skaičius su sodžiaus apygardų atstovų skaičiumi turi visuomet santykiuoti taip, kaip vienas su dviem.

58 straipsnis.

Miestų renkamųjų atstovų skaičiaus nustatyta penkiasdešimt. Renkami iš Oslo septyni, iš Akershus'o ir Oestfold'o departamentų miestų išviso keturi; iš Hedmark'o ir Oplan'o departamentų — išviso trys; iš Buskerund'o departamento miestų — išviso trys; iš Vestfold'o departamento miesto — iš viso keturi; iš Telemark'o ir Aus-agder'o departamentų miestų — išviso penki; iš Vest-Agdero ir Rogaland'o departamentų miestų — išviso septyni; iš Bergen'o miesto penki; iš More departamento miesto — išviso trys; iš Sör Tröngelag'o ir Norde-Tröndelag'o departamentų miestų — išviso penki; iš Nordland'o Troms'o ir Finmark'o departamentų miestų — išviso keturi. Sodžiaus apygardų renkamųjų atstovų skaičiaus nustatyta šimtas. Renkami: iš Akerskus'o departamento septyni; iš Sognag Fjordan'o departamento — penki; iš Hordaland'o departamento — aštuoni; iš Telemark'o departamento — penki; iš Baskreud'o departamento — penki; iš Finmarken'o departamento — trys; iš Hedmarken'o departamento — septyni; iš Vestfold'o departamento — keturi; iš Opland'o departamento — šeši; iš Vest-Agder departamento — keturi; iš Aust-Agder departamento — keturi; iš Nordland'o departamento — aštuoni; iš Möre departamento — septyni; iš Oestfold'o departamento — šeši; iš Rogoland'o departamento — penki; iš Tröms'o departamento — penki; iš Nord-Tröndelag'o departamento — penki; iš Sör Tröndelag departamento — šeši atstovai.

59 straipsnis.

Kiekvienas miestas ir sodžiaus apygardos kiekviena bendruomenė, taip pat kiekvienas miestelis, turįs savo savivaldybės Tarybą, sudaro atskirus rinkimo rajonus. Miestai įstatymo keliu gali būti padalyti į kelis rinkimų rajonus.

Miestas, anksčiau nepažymėtas, arba ateityje įsteigtas, sudarys miesto rinkimų apygardą, kuri bus pažymėta įstatyme.

Rinkimai eina laikantis proporcinės sistemos. Atiskyrium. Rinkimų susirinkimuose rinkikai tiesiog skiria Storthing'o atstovus ir jų pavaduotojus visai rinkimų apygardai.

Rinkimai eina laikantis proporcionalinės sistemos. Atitinkamos dispozicijos, taip pat rinkimus liečiančios taisyklės bus nustatytos įstatymo, laikantis tam tikrų konstitucijos nuostatų.

60 straipsnis.

Karalystėj gyveną rinkikai, negalį dalyvauti rinkimuose dėl ligos, karo tarnybos arba kitų teisėtų priežasčių, gali nusiųsti savo balsavimo korteles rinkimų susirinkimo pirmininkui raštu prieš uždarysiant susirinkimą.

Įstatymas nustatys, kaip ir kokiose formose rinkikai, gyveną už Karalystės sienų, galės siųsti rinkimų susirinkimo pirmininkui savo balsavimo korteles.

61 straipsnis.

Niekas negali būti išrinktas atstovu neturėdamas 30 metų amžiaus, neišgyvenęs 10 metų Karalystėje ir neturįs teisės balsuoti toj rinkimų apygardoj, kurios jis yra renkamas.

Tačiau kas bus Ministerių Tarybos pirmininku arba ministerių, gali būti išrinktas ir toj rinkimų apygardoj, kur jis ir neturi balsavimo teisės, jei jis tik gali būti renkamas kitur.

62 straipsnis.

Aukštesnieji ministerių valdininkai arba asmens, einą pareigas Karališkame dvare, ir to dvaro pensionieriai negali būti renkami atstovais.

Ministerių Tarybos nariai negali dalyvauti Storthing'e atstovų teisėmis, kol jie yra Ministerių Taryboj.

63 straipsnis.

Kiekvienas, kuris yra išrinktas atstovu, turi su išrinkimu sutikti, išskyrus tą atsitikimą, jei jis yra išrinktas pagal 61

str. 2-ąjį abzacą arba sutrukdytas kokiu nors Storthing'o teisėtu pripažintu motyvu.

Kas išbuvo neperrinktas atstovu trijose paprastose Storthing'o sesijose, nėra verčiamas priimti mandatą ateinančiuose parlamento rinkimuose.

Toks išrinktas atstovas, nors nėra verčiamas priimti mandato, tačiau turi įstatymu nustatytu laikotarpiu ir forma pareikšti, ar jis sutinka su išrinkimu ar ne.

Įstatymas taip pat nustatys, kada ir kokia forma išrinktasis dvejose ar daugiau rinkimų apygardose asmuo turi pareikšti savo pasirinkimą.

64 straipsnis.

Išrinktiems atstovams bus suteikti įgaliojimai, kurių teisėtumas bus Storthing'o patvirtintas.

65 straipsnis.

Atstovai ir jų pavaduotojai, pašaukti į Storthing'o posėdžius, gauna kelionės išlaidas į Storthing'ą ir atgal, taip pat išlaidas kelionei iš Storthing'o iki savo gyvenamosios vietos ir atgal atostogu metu, jei jos trunka ne mažiau kaip mėnesį. Gydymo išlaidos, sergant, jam irgi bus sumokėtos.

Jie gauna 3000 kronų atlyginimo už kiekvieną paprastą sesiją, jei dalyvauja Storthing'o posėdžiuose.

Jei atstovas ir jo pavaduotojas abu paprastos sesijos metu dalyvavo Storthing'e, tai atlyginimas tarp jų bus padalytas proporcingai jų posėdžiavimo laikui.

Atstovai, posėdžiaudami nepaprastoj Storthing'o sesijoj, gauna atlyginimo dvylika kronų dienai.

66 straipsnis.

Atstovai, vykstą į Storthing'ą ir atgal ir būną Storthing'e, negali būti suimami, išskyrus tuos atsitikimus, kai jie suimami dėl viešų kriminalinių nusikaltimų; jie taip pat negali būti kaltinami ir už Storthing'o sienų dėl savo ten pasakytų nuomonių. Visi atstovai turi laikytis Storthing'o priimto vidaus statuto.

67 straipsnis.

Aukščiau nurodytu būdu išrinktieji atstovai sudaro Norvegijos Karalystės Storthing'ą.

68 straipsnis.

Storthing'as susirenka paprastai sesijai kiekvienerių metų pirmą šiokiadienį (nešventadienį) po sausio mėn. 10 dienos Karalystės sostinėj. O jei Karalius, turėdamas galvoj nepaprastas aplinkybes, pav., priešų įsiveržimą arba epidemiją, — skiria kitą tam tikslui Karalystės miestą, tad renkamasi tame mieste. Toksai nutarimas turi būti savo laiku paskelbtas.

69 straipsnis.

Esant nepaprastoms aplinkybėms, Karalius turi teisę sušaukti Storthing'ą ir ne Storthing'o šaukiamuoju metu.

70 straipsnis.

Tokia nepaprasta Storthing'o sesija gali būti uždaryta Karaliaus nuožiūra.

71 straipsnis.

Storthing'o nariai dalyvauja Storthing'e paeiliui trejus metus, tiek paprastose, tiek ir nepaprastose to periodo sesijose.

72 straipsnis.

Jei Storthing'as yra susirinkęs į nepaprastą sesiją tuo laiku, kai paprastoji sesija turi prasidėti, tai nepaprastoji sesija turi užsidaryti antrajai neprasidėjus.

73 straipsnis.

Storthing'as renka ketvirtadalį savųjų narių, kurie sudaro Lagthing'ą; kiti trys ketvirtadaliai sudaro Odelething'ą. Šitie rinkimai įvyksta pirmoj paprastoj Storthing'o sesijoj, kuri susirenka po naujų Storthing'o rinkimų, ir Lagthing'o sudėtis palieka tokia pat per visas tos pačios kadencijos sesijas, išskyrus tai, jei į jo sudėtį, vietoj išėjusių narių, reikėtų išrinkti naujus narius.

Lagthing'as ir Odelsthing'as posėdžiauja skyrium, renka kiekvienos savo pirmininką ir sekretorių. Nė vienas iš tų — thingų negali posėdžiauti jei du trečdaliai jų narių nedalyvauja.

74 straipsnis.

Po to, kai Storthing'as yra susiorganizavęs, Karalius arba jo paskirtasis asmuo atidaro sesiją prakalba, kuria jis infor-

muoja Storthing'ą apie Karalystės būvį ir nurodo aplinkybes, į kurias jis nori ypačiai atkreipti Storthing'o dėmesį.

Jokie debatai negali būti daromi Karaliui dalyvaujant.

Kada sesija jau yra atidaryta, Ministerių Tarybos pirmininkas ir ministeriai turi teisę dalyvauti tiek Storthing'o, tiek abiejų — thingų posėdžiuose ir debatuose, jei jie yra vieši, tokiu pat būdu, kaip ir atstovai, bet be teisės balsuoti. Jie turės teisę dalyvauti slaptuose posėdžiuose tik tuomet, kai bus jiems atitinkamo susirinkimo leista.

75 straipsnis.

Storthing'ui priklauso:

a) leidimas ir naikinimas įstatymų, įvedimas mokesčių, rinkliavų, muitų ir kitų viešų prievolių, kurios tačiau nustos galios po liepos mėn. 1 dien. tų metų, kuriais susirinks kitas paprastas Storthing'as, nebent šis juos tiesiog atnaujintų;

b) leidimas imti paskolų Karalystės sąskaita;

c) saugojimas Karalystės finansų;

d) davimas reikalingų valstybės išlaidoms kreditų;

e) nustatymas metinės pinigų sumos, kuri bus pavesta Karaliaus dvarui, ir paskyrimas apanažo, išlaikymo karališkajai šeimai, kuris tačiau negali susidėti iš nekilnojamojo turto;

f) pareikalavimas pristatyti Ministerių Tarybos protokolus, visus pranešimus ir viešuosius dokumentus; tačiau tie protokolai, liečią diplomatinius ir kariuomenės vadovavimo reikalus, kurie yra laikomi slaptais, bus paduoti komitetui, susidedančiam daugiausia iš 9 narių, išrinktų iš Odelsthing'o narių tarpo. Be to, protokolai galės būti paduoti Odelsthing'ui, jei vienas Komiteto narių pageidauja, kad Odelsthing'as išsitartų arba kad kaltinimas būtų iškeltas Rigsret'e;

g) pareikalavimas patiekti konvencijas ir sutartis, kurias Karalius padarė Karalystės vardu su svetimoms valstybėms. Nuostatai, pažymėti skyriuje „f", liečią slaptus dalykus, bus taikomi ir slaptiems tų konvencijų straipsniams, kurie tačiau negalės prieštarauti viešiesiems straipsniams;

h) pareikalavimas atvykti valstybės reikalams kiekvieno asmens, išskyrus Karalių ir karališkąją šeimą; šitoji išimtis neliečia karališkojo kraujo princų, jei jiems yra pavestos tam tikros valstybinės pareigos;
i) tikrinimas laikinųjų pensijų ir algų lapų ir darymas tenai pakeitimų, kurių jis išranda reikiant;
k) paskyrimas penkių revizorių, kurie turi kasmet peržiūrėti valstybės sąskaitas ir paskelbti jų ištraukas. Šitos sąskaitos jiems bus patiektos per 6 mėnesius pasibaigus tam laikotarpiui, kuriam buvo paskirti Storthing'o priimtieji kreditai. Storthing'ui taip pat priklauso nustatyti valstybės sąskaitininkų atsiskaitymo tvarka;
l) svetimšalių natūralizacija.

76 straipsnis.

Įstatymų projektai bus išpradžių keliami jo narių Odelsthing'e, arba vyriausybės vardu — ministerio.

Jei projektas tenai yra priimtas, jis bus siunčiamas į Lagthing'ą, kuris jį patvirtins arba atmes ir atmetęs jį grąžins atgal su savo pridėtomis pastabomis. Jos bus peržiūrėtos Odelsthing'o, kuris arba atsisakys nuo projekto, arba jį nusiųs dar sykį į Lagthin'gą su pataisomis arba be jų.

Jeigu projektas bus Odelsthing'o du kartu siųstas į Lagthing'ą ir antrą sykį grįš su atsisakymu jį balsuoti, tai Storthing'as susirinks visuotinio susirinkimo ir nuspręs projektą dviejų trečdalių balsų daugumu.

Tarp kiekvieno šitų svarstymų turi praeiti ne mažiau kaip trys dienos.

77 straipsnis.

Jeigu Odelsthing'o patiekta rezoliucija bus Lagthing'o arba Storthing'o visuotinio susirinkimo priimta, tai ji bus paduota Karaliui su prašymu gauti karališką sankciją.

78 straipsnis.

Jei Karalius rezoliucijai pritaria, jis ją pasirašo, o tat duoda jai įstatymo galią.

Jei jis jai nepritaria, tai grąžina Odelsthing'ui praneš-damas, kad jis neišranda tuo tarpu jos tinkamos sankcijonuoti. Tuomet rezoliucija daugiau negali būti per šią sesiją Karaliui patiekta.

79 straipsnis.

Jeigu rezoliucija buvo priimta be pakeitimų trijose Storthing'ų kadencijose paeiliui, trijose paprastose sesijose, atskirtose viena nuo kitos mažiausiai dviejų paprastų sesijų taip, kad jokia priešinga rezoliucija nebūtų priimta Storthing'ų laikotarpy tarp pirmo ir paskutinio balsavimo, — šita rezoliucija bus perduota Karaliui su prašymu prašant jo Didybę neatsakyti savo sankcijos rezoliucijai, kurią Storthing'as po rimtų apsvarstymų išranda esant naudinga; tada šitoji rezoliucija turės įstatymo galios, nors iki sesijos galo Karaliaus sankcija nebūtų duota.

80 straipsnis.

Storthing'as susirinkęs būna tiek laiko, kiek jis išranda reikiant; jeigu, Storthing'ui darbus pabaigus, Karalius uždaro sesiją, tai jis tuo pačiu laiku praneša savo nutarimus, liečiančius priimtų įstatymų projektus (žiūr. 77-79 str.), apie kuriuos jis dar nieko nebuvo pranešęs, paskelbdamas, ar jis jiems pritaria, ar juos atmeta. Visi priimtieji įstatymų projektai, kurie negauna tiesioginio Karaliaus pritarimo, yra laikomi atmesti.

81 straipsnis.

Visi įstatymai, išskyrus pažymėtus 79 straipsnyje, bus skelbiami Karaliaus vardu su Norvegų Karalystės antspaudu ir šitokiais žodžiais: „Mes, N. N., skelbiame, kad Mums buvo įteiktas Storthing'o nutarimas tokios datos, šitokio turinio (eina nutarimo tekstas), todėl Mes jam pritarėme ir jį sankcijonavome ir čia pritariame ir sankcijonuojame kaip įstatymą Savo parašu ir Karalystės antspaudu".

82 straipsnis.

Panaikintas.

83 straipsnis.

Teisės dalykuos Storthing'as gali atsiklausti Aukščiausiojo Teismo nuomonės.

84 straipsnis.

Storthing'o posėdžiai yra vieši; jo debatai yra spausdinami ir skelbiami, išskyrus atsitikimus, kai daugumas balsų nutaria priešingai.

85 straipsnis.

Kiekvienas klausąs įsakymo sutrukdyti Storthing'o laisvę ir saugumą nusikalsta valstybės išdavimu.

D.

Teismo galia.

86 straipsnis.

Lagthing'o nariai, priskirti prie Aukščiausiojo Teismo, arba jei Lagthing'o ir Aukščiausiojo Teismo narių skaičius yra didesnis kaip 31 ir 9, tai 30 Lagthing'o narių, paskirtų burtais, kartu su Lagthing'o pirmininku ir 8 Aukščiausiojo Teismo nariai, paskirti burtais, su tuo teismo pirmininku sudaro Rigsret'ą (Aukštąjį Teismą), kuris sprendžia pirmoj ir paskutinėj instancijoj Odelsthing'o iškeltas baudžiamąsias bylas tiek prieš Ministerių Tarybos ar Aukščiausiojo Teismo narius už jų tarnybos kriminalinius nusikaltimus, tiek prieš Storthing'o narius už kriminalinius nusikaltimus, padarytus Storthing'o nario atžvilgiu.

Rigsret'e pirmininkauja Lagthing'o pirmininkas.

87 straipsnis.

Nenurodydamas motyvų kaltinamasis gali pašalinti iki trečdalio Rigsret'o narių, tačiau su ta sąlyga, kad teismo sudėty liktų ne mažiau kaip penkiolika asmenų.

88 straipsnis.

Aukščiausias Teismas sprendžia bylas paskutinėj instancijoj, tačiau bylos perkėlimas į Aukščiausiąjį Teismą gali būti įstatymo suvaržytas; Aukščiausiojo Teismo sudėtis negali būti mažesnė kaip pirmininkas ir šeši nariai.

89 straipsnis.

Panaikintas.

90 straipsnis.

Aukščiausiojo Teismo sprendimai nė kokiu atsitikimu negali būti skundžiami.

91 straipsnis.

Niekas negali būti Aukščiausiojo Teismo nariu, neturėdamas trisdešimt metų amžiaus.

E.

Bendrieji nuostatai.

92 straipsnis.

Į valstybės tarnybą gali būti paskirti tik Norvegų piliečiai, kalbą šalies kalba, ir kurie;

a) arba yra gimę Karalystėj iš tėvų tos, valstybės valdinių;

b) arba yra gimę svetimoj valstybėj iš norvegų tėvų, kurie tuo laiku nebuvo kitos valstybės valdiniai;

c) arba ateity dešimt metų gyvens Karalystėj;

d) arba bus Storthing'o natūralizuoti.

Tačiau kiti asmens gali būti skiriami universiteto ir aukštųjų mokyklų profesoriais, gydytojais ir konsulais užsienyje.

Niekas negali būti paskirtas prefektu arba vyskupu, neturėdamas trisdešimts metų amžiaus, arba būti paskirtas magistratu, arba teisėju, arba prefekto padėjėju, neturėdamas dvidešimt penkių metų amžiaus.

Įstatymu bus nustatyta, kiek moters, kurios atitinka pažymėtąsias konstitucijoje vyrams sąlygas, galės būti skiriamos į valstybės tarnybą.

93 straipsnis.

Panaikintas.

94 straipsnis.

Pirmos, arba, jei negalima, tad antrosios kadencijos paprastasis Storthing'as išleis naują civilinį ir baudžiamąjį kodeksą. Tuo tarpu veikiantieji valsybėje įstatymai laikinai ga-

lioja, kiek jie neprieštarauja šiai konstitucijai arba laikiniems dekretams, kurie gali būti išleisti tame laikotarpyje.

Dabartiniai nuolatiniai mokesčiai bus irgi paliekami iki ateinančio Storthing'o kadencijos.

95 straipsnis.

Jokie atleidimai, neliečiamumai, restitucijos arba atiteisimai negali būti duoti tada, kai įsigalės naujasis kodeksas.

96 straipsnis.

Niekas negali būti teisiamas kitaip, kaip pagal įstatymą, ir badžiamas tik teismo sprendimu. Kankinti neleidžiama.

97 straipsnis.

Joks įstatymas neveikia atgal.

98 straipsnis.

Joks mokestis valstybės naudai nebus jungiamas su atlyginimu, mokamu teismo personalui.

99 straipsnis.

Suimti tegalima tik įstatymų numatytais atsitikimais ir įstatymų numatyta tvarka.

Neteisėtai ką suėmęs arba neteisėtai laikęs kalėjime yra atsakingas prieš suimtąjį.

Vyriausybė gali pavartoti karinę jėgą prieš velstybės valdinius tiktai įstatymais nurodyta forma, išskyrus atsitikimus, kai susirinkimai trukdo viešąją ramybę, ir, jei jie neišsiskirsto tuojau po to, kai baudžiamojo kodekso straipsniai apie sukilimą bus civilinės valdžios atstovo tris kartus balsiai perskaityti.

100 straipsnis.

Spauda yra laisva. Niekas negali būti baudžiamas už jo išspausdintą ir paskelbtą bent kurio turinio rašinį, jei tuo sąmoningai ir atvirai nedaroma įstatymams nepalankumo, neįžeidžiama tikyba, geri papročiai, arba konstitucinė valdžia, nesipriešinama tos valdžios liepimams, nekurstomi kiti tai daryti arba neskleidžiami prieš kitus netikri šmeižimai ir apkaltinimai. Kiekvienam yra leidžiama laisvai išsitarti apie valstybės valdžią ir apie bet kurį kitą dalyką.

101 straipsnis.

Ateity niekam nebus duodama jokios naujos ir nuolatinės privilegijos, sudarančios verslo laisvės suvaržymą.

102 straipsnis.

Daryti bute kratą tegalima tik tada, kai yra kriminalinė byla.

103 straipsnis.

Subankrutavusiam negali būti ateity duodama prieglaudos.

104 straipsnis.

Jokiais atsitikimais negali būti konfiskuojamas visas kilnojamasis ar nekilnojamasis turtas.

105 straipsnis.

Jeigu valstybės interesai reikalautų, kad asmuo perleistų savo kilnojamąją arba nekilnojamąją nuosavybę viešam naudojimui, tai savininkas gauna iš valstybės Iždo pilną atlyginimą.

106 straipsnis.

Pajamos, paskirtos dvasininkams naudotis bažnyčios turtu ir švietimo reikalams, gali būti naudojamos tiktai dvasininkų. Labdariškų įstaigų turtai gali būti naudojami tiktai tų įstaigų reikalams.

107 straipsnis.

Odessret'o[1] ir aasaedesret'o[2] teisės nebus panaikintos. Tam tikros sąlygos, kuriomis tos teisės galės ir toliau veikti valstybės gerovei ir kaimiečių naudai, bus nustatytos artimiausios arba antrosios kadencijos Storthing'o.

108 straipsnis.

Ateity nebus steigiama jokios grapystės, nei baronystės, nei majorato, nei fideikomiso.

---

[1] Teisė, kuria šeimynos nariai, tam tikromis aplinkybėmis, gali tam tikru teismo aktu išpirkti sodžiaus nekilnojamąjį turtą, priklausiusį jos šeimynai 20 metų paeiliui.

[2] Paskutiniojo savininko artimiausieji įpėdiniai turi teisę reikalauti to savininko palikto sodžiuje nekilnojamojo turto, dalinant atiduoti sumažinta kaina.

109 straipsnis.

Kiekvienas valstybės pilietis, be gimimo ir turtų skirtumų, bendrai turi tam tikrą laiką lygiai dalyvauti tėvynės gynime.

Šio dėsnio taikymas ir jo išimtys bus nustatytos įstatymo.

110 straipsnis.

Valstybės atsarginis kapitalas, sudaręs 40 milijonų kronų, gali būti vartojamas tik Karalystei nuo gresiančio pavojaus apsaugoti arba tais atvejais, kai Karalystę ištiks kokia katastrofa. Atsarginis kapitalas yra valdomas Storthing'o nustatytomis taisyklėmis.

111 straipsnis.

Norvegijos vėliavos forma ir spalvos bus nustatytos įstatymo.

112 straipsnis.

Jei praktika parodys, kad kuri nors dabartinės Norvegijos Karalystės konstitucijos dalis reikia pakeisti, tai tuo reikalu sumanymas bus iškeltas pirmojoj arba antrojoj po naujų rinkimų paprastoj Storthing'o sesijoj, ji bus išspausdinta ir paskelbta. Bet tiktai naujos pirmosios arba antrosios paprastosios kadencijos Storthing'as spręs, ar pasiūlytas pakeitimas turi būti priimtas ar ne. Tačiau joks pakeitimas niekuomet negali prieštarauti šios konstitucijos principams, bet tiktai turi pasitenkinti tokiais tam tikrų nuostatų pakeitimais, kurie esmės nekeičia. Šie pekeitimai turi būti Storthing'o priimti dviejų trečdalių balsų daugumu.

Taip priimtos konstitucijos pakeitimas yra pasirašomas Storthing'o pirmininko ir sekretoriaus ir įduodamas Karaliui, kad jį paskelbtų kaip Norvegijos Karalystės konstitucijos dalį.

TURKIJOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA.

1924 m. balandžio mėn. 20 d. pagrindinių organizacijų įstatymas.
(Teškillat—i—esasije kanunu)

Turkijos Respublikos konstitucija.

1924 m. balandžio mėn. 20 d. pagrindinių organizacijų įstatymas.
(Teškiliat — i — esasije kanunu)

PIRMASIS SKYRIUS.

Pagrindiniai nuostatai.

1 straipsnis.

Turkijos valstybė yra Respublika.

2 straipsnis.

Vyraujanti Turkijos tikyba yra islamas. Valstybės kalba — turkų kalba. Valstybės sostinė Angora.

3 straipsnis.

Aukščiausioji valdžia priklauso tautai.

4 straipsnis.

Turkijos Didysis Tautos Susirinkimas, kaip vienintelis ir tikrasis tautos atstovas, suvereniškai valdo tautos vardu.

5 straipsnis.

Turkijos Didysis Tautos Susirinkimas turi įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją galią.

6 straipsnis.

Savo įstatymų leidžiamąją galią Turkijos Didysis Susirinkimas reiškia betarpiškai.

7 straipsnis.

Savo vykdomąją galią Turkijos Didysis Tautos Susirinkimas reiškia per renkamą iš savo tarpo Respublikos Prezidentą ir vykdomųjų Komisarų Tarybą, kurios nariai yra Respublikos Prezidento skiriami. Turkijos Didysis Tautos Susirinkimas kiekvienu laiku gali kontroliuoti ir šalinti vyriausybę.

8 straipsnis.

Teisingumas yra tautos vardu vykdomas nepriklausomų teisėjų, veikiančių įstatymų nustatyta tvarka.

ANTRASIS SKYRIUS.

Įstatymų leidžiamoji galia.

9 straipsnis.

Turkijos Didysis Tautos Susirinkimas susideda iš atstovų, renkamų pagal tam tikrą įstatymą.

10 straipsnis.

Kiekvienas turkas vyriškis, sukakęs 18 metų amžiaus, turi teisę rinkti atstovus į Tautos Susirinkimą.

11 straipsnis.

Kiekvienas turkas vyriškis, sukakęs 30 metų, turi teisę būti renkamas atstovu.

12 straipsnis.

Negali būti renkami atstovais asmens, turį svetimų valstybių tarnybą, asmens teismo bausti arba buvę teisiami už vieną tokių nusikaltimų, kaip vagystė, suklastojimas, sukčiavimas, naudojimas piktam pasitikėjimo, piktas bankrotas, asmens optavę svetimos valstybės pilietybę, asmens nemoką turkiškai nei skaityti nei rašyti.

13 straipsnis.

Rinkimai į Turkijos Didįjį Susirinkimą daromi kartą kas ketveri metai. Atstovai, kurių mandatų laikas pasibaigė, gali būti perrenkami. Senasis Tautos Susirinkimas lieka iki naują sušaukiant. Negalint atlikti naujų rinkimų, leidžiama senojo Susirinkimo mandatus pratęsti vieneriems metams. Kiekvienas atstovas yra ne tik išrinkusios jį apygardos, bet ir visos tautos atstovas.

14 straipsnis.

Turkijos Didysis Tautos Susirinkimas renkasi kasmet lapkričio mėn. pradžioje. Suteikti nariams galimumų važinėti

tardymams ir kontrolei atlikti šalies viduje, taip pat pertraukai ir poilsiui Didysis Tautos Susirinkimas gali pertraukti savo darbų laiką ne ilgiau kaip šešiems mėnesiams.

15 straipsnis.

Įstatymams leisti iniciatyvos teisė priklauso Didžiojo Tautos Susirinkimo nariams ir vykdomųjų Komisarų Tarybai.

16 straipsnis.

Įeidami į Susirinkimą, atstovai taip prisiekia: „Prisiekiu nesiekti jokio tikslo, priešingo Tėvynės ir Tautos laimei ir gerovei, prieštaraujančio neribotam Tautos suverenitetui ir nesulaužyti savo ištikimumo Respublikos pagrindams."

17 straipsnis.

Atstovas nėra atsakingas už pareiškimus, pažiūras ir nuomones, jo reiškiamas tiek Susirinkime, tiek už Susirinkimo sienų. Tardyti, suimti arba teisti atstovas, kaltinamas nusikalstamuoju darbu, padarytu prieš arba po jo išrinkimo, leidžiama tik Didžiojo Tautos Susirinkimo plenumo posėdžio nutarimu. Išimtis leidžiama tik užtikus atstovą nusikaltimą bedarant. Tačiau pastaruoju atsitikimu atitinkama instancija turi tuojau pranešti apie tai Didžiajam Tautos Susirinkimui. Vykdymas baudžiamojo sprendimo, padaryto prieš, arba po atstovo išrinkimo, sulaikomas iki atstovo mandato laikui pasibaigiant. Didžiojo Tautos Susirinkimo nariams įsisenėjimo eiga baudžiamuose nusikaltimuose sustabdoma jų mandatų laikui.

18 straipsnis.

Atstovų atlyginimas nustatomas tam tikru įstatymu.

19 straipsnis.

Respublikos Prezidentas arba Susirinkimo pirmininkas gali sušaukti Didįjį Tautos Susirinkimą atostogų metu. Taip pat Susirinkimo pirmininkas šaukia Susirinkimą, reikalaujant vienai penktajai daliai Susirinkimo narių.

20 straipsnis.

Susirinkimo posėdžiai vieši ir posėdžių darbų apyskaitos skelbiamos ištisai. Tačiau, eidamas savo statuto straipsniais, Didysis Tautos Susirinkimas gali daryti ir viešus posėdžius.

Neviešų posėdžių apyskaitų skelbimo klausimas sprendžiamas Susirinkimo nutarimu.

21 straipsnis.

Didžiojo Tautos Susirinkimo posėdis eina pagal jojo vidaus statutą.

22 straipsnis.

Vidaus statutas nustato tvarką paklausimų ir interpeliacijų, sudarančių vieną Susirinkimo teisių.

23 straipsnis.

Atstovo pareigos ir valstybės tarnyba negali sutapti viename asmenyje.

24 straipsnis.

Turkijos Didžiojo Tautos Susirinkimo plenumo posėdis kiekvienų metų lapkričio mėnesio pradžioje renka iš savo tarpo vieneriems metams pirmininką ir tris vicepirmininkus.

25 straipsnis.

Jeigu prieš įgaliojimų laikui išeinant Didysis Tautos Susirinkimas absoliutiniu savo narių balsų daugumu skirs naujus rinkimus į Susirinkimą, tai naujo Susirinkimo sesija turi prasidėti lapkričio mėnesio pirmąją dieną. Sesija, kuri įvyks anksčiau kaip lapkričio pirmą dieną, laikoma nepaprasta.

26 straipsnis.

Didysis Tautos Susirinkimas taiko gyvenimui šariato nutarimus, leidžia, taiso, keičia ir naikina įstatymus, tvarko santykius su svetimomis valstybėmis, daro su jomis sutartis, daro taikos sutartis, skelbia karą, svarsto ir tvirtina valstybės biudžetą ir jo vykdymo apyskaitą, kala monetas, tvirtina ir nutraukia sutartis, liečiančias monopolius, finansinius pasižadėjimus ir koncesijas, turi bendrų ir dalinių amnestijų, bausmių sumažinimo ir dovanojimo teisę, tardymų ir sprendimų vykdymo sustabdymo ir galutinių mirties sprendimų tvirtinimo teisę.

27 straipsnis.

Jeigu du trečdaliai esančių Susirinkimo posėdy narių nutars iškelti atstovui baudžiamąją bylą jam tebesant atstovu,

kaltinant jį tėvynės išdavimu ar kuriuo kitu nusikalstamu darbu, arba jeigu atstovas bus teisiamas už nusikaltimus, nurodytus 12 str., tai, nusmerkus jį teismo sprendimu, jis nustoja atstovo vardo.

28 straipsnis.

Atstovui atsistatydinus, arba negalint jam dėl svarbių priežasčių lankyti posėdžių, arba be leidimo nelankant posėdžių dviejų mėnesių būvy, taip pat stojant valstybės tarnybon, jis nustoja atstovo vardo.

29 straipsnis.

Atstovui mirus, arba pagal aukščiau nurodytus straipsnius jam nustojus atstovo vardo, jo vieton renkamas naujas atstovas.

30 straipsnis.

Didysis Tautos Susirinkimas per savo pirmininką organizuoja savo apsaugą, kuri yra jo žinioje.

TREČIASIS SKYRIUS.

Vykdomoji galia.

31 straipsnis.

Turkijos Respublikos Prezidentas renkamas viso Susirinkimo iš Susirinkimo narių tarpo, tam pačiam renkamajam laikui. Respublikos Prezidentas eina savo pareigas iki išrenkant naują Prezidentą. Prezidentas gali būti perrenkamas.

32 straipsnis.

Respublikos Prezidentas yra Valstybės Galva. Todėl iškilmingais atsitikimais jis pirmininkauja Susirinkimui, taip pat, prireikus, Vykdomųjų Komisarų Tarybai. Respublikos Prezidentas negali dalyvauti Didžiojo Tautos Susirinkimo debatuose ir darbuose.

33 straipsnis.

Jeigu Prezidentas negali eiti savo pareigų dėl ligos, dėl išvykimo į užsienį, taip pat jei Prezidento vieta vakuoja jam mirus arba dėl kitos priežasties, — jį pavaduoja Turkijos Didžiojo Tautos Susirinkimo pirmininkas.

34 straipsnis.

Jeigu Respublikos Prezidento vieta pasiliuosuoja Didžiojo Tautos Susirinkimo sesijos metu, Susirinkimas tuojau renka naują Prezidentą. Jeigu Susirinkimas tuo laiku neposėdžiauja, Susirinkimo pirmininkas tuojau jį sušaukia Prezidentui rinkti. Jeigu Susirinkimo sesija pasibaigė arba jeigu priimtas perrinkimo nutarimas, Respublikos Prezidentas renkamas naujos kadencijos susirinkime.

35 straipsnis.

Kiekvienas Didžiojo Tautos Susirinkimo priimtas įstatymas patiekiamas Prezidentui, kuris jį pasirašo ir skelbia per 10 dienų nuo patiekimo. Per 10 dienų po to, kaip įstatymas jam bus patiektas, Prezidentas gali, išskiriant pagrindinius ir biudžeto įstatymus, grąžinti jį Tautos Susirinkimui išnaujo persvarstyti. Jeigu grąžintą įstatymą Didysis Tautos Susirinkimas antru kartu priims, tai Prezidentas turi jį paskelbti.

36 straipsnis.

Kasmet lapkričio mėnesį Respublikos Prezidentas pats arba per Vykdomųjų Komisarų Tarybos pirmininką patiekia Tautos Susirinkimui praeitų metų vyriausybės darbų apyskaitą ir siūlo apsvarstyti tas priemones, kurias jis išranda reikiant priimti ateinančiais metais.

37 straipsnis.

Respublikos Prezidentas akredituoja į kitas valstybes Turkijos Respublikos diplomatinius atstovus ir priima kitų valstybių diplomatinius atstovus.

38 straipsnis.

Išrinktas Respublikos Prezidentas Susirinkime šiaip prisiekia: „Prisiekiu, kad, eidamas Respublikos Prezidento pareigas, aš gerbsiu ir ginsiu Respublikos įstatymus ir Tautos Valdžios principus, ištikimai ir visomis savo jėgomis dirbsiu turkų Tautos gerovei, visu griežtumu šalinsiu bet kurį Turkijos valstybei gresiantį pavojų, aukštai laikysiu Turkijos autoritetą ir garbę ir neatsisakysiu aukoti savo gyvybės, jei tat bus reikalinga mano pasiimtoms pareigoms atlikti.“

39 straipsnis.

Kiekvienas Prezidento valdymo aktas turi būti pasirašytas Vykdomųjų Komisarų Tarybos pirmininko ir atitinkamo komisaro.

40 straipsnis.

Didysis Tautos Susirinkimas, būdamas aukščiausias valstybės ginkluotų pajėgų vadas, vykdo vadovavimą per Respublikos Prezidentą. Ginkluotų pajėgų vadovavimas pavedamas: taikos metu, pagal tam tikrą įstatymą, Generalinio Štabo Viršininkui, o karo metu — asmenims, Prezidento paskirtiems, Vykdomųjų Komisarų Tarybai pasiūlius.

41 straipsnis.

Už valstybės išdavimą Respublikos Prezidentas atsako prieš Didįjį Tautos Susirinkimą. Už Respublikos Prezidento aktus atsako taip pat ir Vykdomųjų Komisarų Tarybos pirmininkas ir komisaras, šiuos aktus pasirašęs, pagal 39 str. Jeigu keliamas klausimas apie Prezidento atsakingumą už jo asmeninius darbus, jam taikomas 17 konstitucijos str., kalbąs apie atstovo neliečiamumą.

42 straipsnis.

Respublikos Prezidentas, vyriausybei pasiūlius, gali dovanoti arba mažinti bausmę. Respublikos Prezidentas negali taikyti šios teisės komisarams, Didžiojo Tautos Susirinkimo nuteistiems.

43 straipsnis.

Respublikos Prezidentas gauna išlaikymą pagal tam tikrą įstatymą.

44 straipsnis.

Prezidentas iš Susirinkimo narių skiria Vykdomųjų Komisarų Tarybos pirmininką. Komisarų sąrašas, Vykdomųjų Komisarų Tarybos pirmininko iš Susirinkimo narių sudarytas, Prezidento tvirtinamas ir patiekiamas Tautos Susirinkimui. Jeigu Susirinkimas neposėdžiauja, tai sąrašo patiekimas atidedamas iki Susirinkimo posėdžiams prasidedant. Ne ilgiau kaip per savaitę vyriausybė pareiškia Susirinkimui savo veikimo programą, taip pat politinę platformą, ir kelia pasitikėjimo klausimą.

45 straipsnis.

Komisarai su Tarybos pirmininku priešaky sudaro Vykdomųjų Komisarų Tarybą.

46 straipsnis.

Vykdomųjų Komisarų Taryba solidariai atsako už bendrą vyriausybės veikimo kryptį. Be to, atskiri komisarai atsako, kiekvienas savo valdymo srityje, tiek už savo tarnybinius darbus, tiek už visus priklausomų jiems organų darbus ir už bendrą politinę kryptį.

47 straipsnis.

Komisirų pareigos ir atsakingumo ribos nustatomos tam tikro įstatymo.

48 straipsnis.

Komisarų skaičius nustatomas įstatymo.

49 straipsnis.

Komisarą, esantį atostogose arba jam nesant dėl kurios kitos priežasties, pavaduoja kitas Komisarų Tarybos narys. Tačiau vienas komisaras negali laikinai pavaduoti daugiau kaip vieno komisaro.

50 straipsnis.

Susirinkimui nutarus iškelti komisarui bylą Aukščiausiame Teisme, komisaras pašalinamas iš vietos.

51 straipsnis.

Tarpvadybiniams (tarpžinybiniams) ginčams svarstyti ir spręsti, vyriausybės keliamiems įstatymų projektams, koncesinėms ir valstybinėms rangų sutartims svarstyti, taip pat tam tikrų ar šiaip kitų įstatymų nustatytoms pareigoms eiti bus sudaryta Valstybės Taryba. Valstybės Tarybos pirmininkas ir nariai renkami Didžiojo Tautos Susirinkimo iš asmenų, ėjusių aukštas valstybines tarnybas ir pasižymėjusių ypatingomis žiniomis bei prityrimais.

52 straipsnis.

Komisarų Taryba leidžia instrukcijų apie įstatymų vykdymo tvarką. Instrukcijos, prieš jas išleidžiant, turi būti patiektos Valstybės Tarybai peržiūrėti, ir įgyja galios Respublikos Prezidentui pasirašius ir paskelbus.

KETVIRTASIS SKYRIUS.

Teismo organizacija.

53 straipsnis.

Teismų organizaciją ir kompetenciją nustato įstatymas.

54 straipsnis.

Teisėjai, eidami savo pareigas, nepriklausomi ir težiūri tik įstatymų. Nei Didysis Tautos Susirinkimas, nei Vykdomųjų Komisarų Taryba niekada negali nei pakeisti, nei atidėti teismo sprendimų vykdymo, nei daryti kliūčių jiems vykdyti.

55 straipsnis.

Teisėjai nepašalinmai, išskyrus įstatymų nustatytus atsitikimus.

56 straipsnis.

Įstatymas nustato sąlygas ir tvarką teisėjo vietai užimti.

57 straipsnis.

Teisėjai, be įstatymo numatytų, negali eiti jokių kitų nei visuomeninių, nei privatinių pareigų.

58 straipsnis.

Bylos teismuose nagrinėjamos viešai. Teismas gali uždaryti posėdžio duris tik įstatymo numatytais atsitikimais.

59 straipsnis.

Savo teisei ginti teisme kiekvienas turi teisės vartoti tas priemones, kurias jis išras tikslingas.

60 straipsnis.

Teismas negali atsisakyti spręsti jam priklausančios bylos. Bylą pripažinęs sau nepriklausomą, teismas grąžina jam paduotą pareiškimą, pranešdamas apie jo nepriimtinumą.

Aukščiausis Teismas.

61 straipsnis.

Spręsti byloms, iškeltoms prieš komisarus, Valstybės Tarybos pirmininką ir narius, Kasacinių Rūmų narius ir Gene-

ralinį Prokurorą dėl jų tarnybinių nusikaltimų, steigiamas Aukščiausiasis Teismas.

62 straipsnis.

Aukščiausiasis Teismas sudaromas iš 21 nario, renkamo tam tikram laikui slaptu balsavimu — 11 narių iš Kasacinio Teismo ir 10 narių iš Valstybės Tarybos. Slaptu balsavimu absoliutiniu balsų daugumu Aukščiausiojo Teismo nariai iš savo tarpo renka pirmininką ir vicepirmininką.

63 straipsnis.

Aukščiausiojo Teismo veiklioji sudėtis sudaroma iš vieno pirmininko ir 14 narių; sprendimai daromi balsų daugumu. Likusieji šeši nariai yra atsarginiai, ir, prireikus, pavaduoja išstojusius Teismo narius. Atsarginiai nariai (3 iš Kasacinių Rūmų ir 3 iš Valstybės Tarybos) yra išskiriami burtais iš visų Teismo narių skaičiaus. Pirmininkui ir vicepirmininkui šitie burtai netaikomi.

64 straipsnis.

Aukščiausiojo Teismo Vyriausiojo Prokuroro pareigas eina Respublikos Generalinis Prokuroras.

65 straipsnis.

Aukščiausiojo Teismo sprendimai galutini.

66 straipsnis.

Aukščiausiasis Teismas sprendžia bylas ir daro nutarimus pagal veikiančius įstatymus.

67 straipsnis.

Aukščiausiasis Teismas steigiamas Turkijos Didžiojo Susirinkimo nutarimu, kada jis tai išras esant tikslinga.

PENKTASIS SKYRIUS.

Turkų viešosios teisės.

68 straipsnis.

Kiekvienas turkas gimsta laisvas ir lieka laisvas. Laisvės, vienos įgimtųjų kiekvieno turkų teisių, ribas sudaro kito asmens laisvės ribos. Šitas ribas nurodo tiktai įstatymas.

69 straipsnis.

Visi turkai lygūs įstatymui ir visi, be išimčių, turi įstatymą gerbti. Visokios lengvatos ir privilegijos — 1) asmeninės, 2) klasinės, 3) grupinės, 4) šeimyninės — panaikintos ir draudžiamos.

70 straipsnis.

Įgimtos turkų teisės yra asmens neliečiamumas, sąžinės, įsitikinimų, žodžio, spaudos, kilnojimosi, koalicijų, nuosavybės, susirinkimų ir sąjungų laisvė.

71 straipsnis.

Gyvybė, turtas, garbė ir butas neliečiami.

72 straipsnis.

Niekas negali būti sulaikytas arba suimtas kitaip, kaip įstatymų nustatyta tvarka.

73 straipsnis.

Kankinimai, konfiskacijos ir priverstini darbai draudžiami.

74 straipsnis.

Nusavinimas yra galimas tik pagal įstatymą, kada jis būtinas viešajai naudai, arba už tam tikrą atlyginimą. Ypatingomis aplinkybėmis, tam tikru įstatymu, gali būti uždedamos piniginės, naturalinės, darbo, bet ne kitokios pareigos.

75 straipsnis.

Visi Turkijos Respublikos gyventojai naudojasi pilna tikėjimo ir sąžinės laisve. Religinių apeigų atlikimas gali būti draudžiamas tik tuo atveju, jeigu jos yra priešingos viešosios tvarkos įstatymams, dorovei bei visuomenės santvarkai.

76 straipsnis.

Kiekvieno turko butas neliečiamas. Išimtis nustato įstatymas.

77 straipsnis.

Spauda įstatymų ribose laisva, ir neturi būti cenzūruojama.

78 straipsnis.

Visi turkai naudojasi kilnojimosi laisve. Suvaržymai leidžiami tik apgulos būvio metu arba dėl epidemijos būklės.

79 straipsnis.

Sąjungų veikimo, darbo, nuosavybės, susirinkimų ir draugijų laisvės ribas nustato įstatymai.

80 straipsnis.

Betkoks mokymas laisvas, vyriausybės priežiūroje ir įstatymo ribose.

81 straipsnis.

Įteikiami paštui dokumentai, laiškai ir įvairūs siuntiniai negali būti atidaromi be kompetentingo teismo tardytojo arba teismo nutarimo. Telegrafo ir telefono susižinojimo paslaptis negali būti laužoma.

82 straipsnis.

Turkai, pastebėję laužymą įstatymų ar instrukcijų, kurie liečia juos asmeniškai ar visą visuomenę, turi asmenikšai arba kolektyviai pranešti apie tai ir skųstis atitinkamoms instancijoms, arba Tautos Susirinkimui. Atsakymai į pranešimą duodami pranešėjui raštu.

83 straipsnis.

Niekam negali būti iškelta byla kitam teisme, kaip tame, kuriam jis priklauso pagal įstatymą.

84 straipsnis.

Mokestis reiškia tautos dalyvavimą visose valstybės išlaidose. Betkuris šiam dėsniui prieštaraujančių rinkliavų ir mokesčių rinkimas, fizinių ar teisinių asmenų naudai, draudžiamas.

85 straipsnis.

Nustatyti ir rinkti mokesčius galima tiktai pagal įstatymą. Vilajetų valdybų ir miesto savivaldybių teisė rinkti mokesčius galioja iki tam tikrą įstatymą išleidus.

86 straipsnis.

Karo metu arba karo pavojui gresiant, ar sukilimui ištikus, ar susekus aiškius Tėvynės ir Respublikos išdavimo sąmokslus, Komisarų Taryba gali paskelbti šalyje vietinį ar visuotinį apgulos būvį ne ilgiau kaip vieno mėnesio laikui. Tokį įsakymą Komisarų Taryba tuoj patiekia Didžiajam Tautos Su-

sirinkimui patvirtinti. Reikalui esant, Susirinkimas apgulos būvio laiką gali pratęsti arba sutrumpinti. Jei apgulos būvio paskelbimo metu Susirinkimas neposėdžiauja, tai jis tuoj sušaukiamas. Apgulos būvis reiškia laikiną asmens ir buto neliečiamumo, spaudos, korespondencijos ir draugijų laisvės nutraukimą arba aprėžimą. Apgulos būvio rajonus, liečiančių apgulos būvį įstatymo nuostatų taikymo tvarką, taip pat asmens neliečiamumo ir laisvių karo metu aprėžimą ar nutraukimą, nustato įstatymas.

87 straipsnis.

Pradžios mokslas visiems turkams priverstinas ir valstybės mokyklose nemokamas.

88 straipsnis.

Visi Turkijos piliečiai, be tikybos ir kilmės skirtumo, vadinasi turkai. Kiekvienas, gimęs Turkijoje arba užsieny iš tėvo turko, yra turkas, taip pat iš apsigyvenusio Turkijoj tėvo svetimšalio, išgyvenęs Turkijoj iki pilniems metams sukankant, įgyja turkų pilietybę. Kiekvienas pasivadinęs turku, pagal pilietybės įstatymą, yra turkas. Įstatymų nustatytais atsitikimais turkų pilietybę galima prarasti.

ŠEŠTASIS SKYRIUS.

Įvairūs straipsniai. Vilajetai.

89 straipsnis.

Geografiniu ir ekonominiu atžvilgiu Turkija dalinama į vilajetus, vilajetai į kazą, kaza į nachije, o nachije susideda iš kasaba ir kei.

90 straipsnis.

Vilajetai ir miestai, kasaba ir kei turi teisinio asmens teises.

91 straipsnis.

Vilajetai valdomi decentralizacijos ir teisių bei prievolių suskirstymo dėsniais.

Valdininkai.

92 straipsnis.

Kiekvienas turkas, nenustojęs politinių teisių, turi teisę stoti į valstybinę tarnybą, pagal savo gabumus ir privalumus.

93 straipsnis.

Visų valdininkų kvalifikaciją, jų teises, pareigas, atlyginimą, skyrimų, atleidimų, avansavimų ir perkėlimų tvarką tarnyboj nustato tam tikras įstatymas.

94 straipsnis.

Kiekvienas valdininkas atsako už įstatymo sulaužymą.

Finansiniai reikalai.

95 straipsnis.

Kad biudžetinės pusiausvyros įstatymas galėtų būti vykdomas naujiems finansiniems metams prasidedant, jo projektas kartu su atskiromis sąmatomis turi būti patiektas Tautos Susirinkimui ne vėliau kaip lapkričio mėn. pradžioj.

96 straipsnis.

Daryti iš valstybės iždo lėšų biudžete nenumatytas išlaidas draudžiama.

97 straipsnis.

Bendros biudžetinės pasiausvyros įstatymo veikimo terminas apribojamas vieneriais metais.

98 straipsnis.

Atsiskaitymo įstatymu vadinamas įstatymas, kuris nustato tikrą kiekį gautų per atitinkamus metus įplaukų ir padarytų tuo pačiu laiku išlaidų.

99 straipsnis.

Atsiskaitymo įstatymo projektas turi būti patiektas Tautos Susirinkimui tarp atitinkamų metų pabaigos ir ateinančių metų lapkričio mėnesio pradžios.

100 straipsnis.

Valstybės išlaidų ir įplaukų kontrolei, pagal atskirą įstatymą, steigiami prie Didžiojo Tautos Susirinkimo Atsiskaitymo Rūmai.

101 straipsnis.

Per šešių mėnesių tarpą nuo dienos, kada Finansų Ministerija perduoda Susirinkimui atitinkamų metų atsiskaitymo įstatymą, Atsiskaitymo Rūmai praneša Tautos Susirinkimui apie bendrą sąskaitų tvarkingumą.

Straipsniai, liečią pagrindinių organizacijų įstatymą.

102 straipsnis.

Šio pagrindinio įstatymo pakeitimas gali būti priimtas tik visų Susirinkimo narių dviejų trečdalių balsų daugumu. Pakeitimo pasiūlymas turi būti pasirašytas mažiausiai vieno trečdalio Susirinkimo narių. Pirmas šio įstatymo str., skelbiąs, kad valstybės valdymo forma respublikiška, yra neliečiamas ir negali būti peržiūrimas.

103 straipsnis.

Nei vienas pagrindinio įstatymo straipsnio veikimas jokiu būdu negali būti nei sustabdytas, nei atidėtas. Visi įstatymai, prieštaraują pagrindiniam įstatymui, nustoja galios.

104 straipsnis.

1876 m. pagrindiniai įstatymai ir jų tolimesnės pataisos, taip pat 1921 m. sausio mėn. 20 d. pagrindiniai įstatymai ir jų papildymai ir pakeitimai šia konstitucija naikinami.

105 straipsnis.

Šis įstatymas įgyja galios nuo paskelbimo dienos.

Laikinasis straipsnis.

Pasilieka galioje tie 1923 m. gruodžio mėn. 13 d. įstatymo str., kurie liečia esamų karo tarnyboje asmenų aktyvines ir pasyvines rinkimo teises.

1340 m. Nisano 20 d. 1342 m. Ramazano 16 d.
Pagal Europos kalendorių —
1924 m. balandžio 20 d.

RUMUNIJOS KARALYSTĖS KONSTITUCIJA.

(Paskelbta Karaliaus įsakymu 1360 Nr. 1923 m. kovo mėn. 28 d.)

Rumunijos Karalystės Konstitucija.

(Paskelbta Karaliaus įsakymu 1360 Nr. 1923 m. kovo mėn. 28 d.)

F E R D I N A N D A S I,

Dievo malone ir tautos valia Rumunijos Karalius, sveikina visus dabartyje ir ateityje.

Tautos Steigiamieji Susirinkimai priėmė ir Mes sutinkame ir sankcionuojame žemiau surašytąją

K O N S T I T U C I J Ą.

P I R M A S S K Y R I U S.

R u m u n i j o s t e r i t o r i j a.

1 straipsnis.

Rumunijos Karalystė yra vieninga, neskaldoma valstybė.

2 straipsnis.

Rumunijos teritorija neperleidžiama. Valstybės sienos tegali būti keičiamos ar taisomos tik įstatymu.

3 straipsnis.

Rumunijos teritorija negali būti kolonizuojama svetimos kilmės tautų.

4 straipsnis.

Rumunijos teritorija administracijos atžvilgiu daloma departamentais, o šie bendruomenėmis.

Jų skaičius, plotas ir teritorinis padalinimas bus sutvarkyta tais būdais, kuriuos nustatys administracijos sutvarkymo įstatymai.

ANTRAS SKYRIUS.

Rūmų teisės.

5 straipsnis.

Rūmai, nepaisant jų tautybės, kalbos ir tikybos, naudojasi sąžinės, mokymo, spaudos, susirinkimų, draugijų ir sąjungų laisve ir visomis kitomis įstatymų nustatytomis laisvėmis ir teisėmis.

6 straipsnis.

Ši konstitucija ar kiti įstatymai, liečią politines teises, nustato sąlygas, kurios, be rumunų pilietybės, dar būtinai reikalingos toms teisėms įvykdyti.

Tam tikri įstatymai, priimti $^2/_3$ balsų daugumo, nustatys sąlygas, kuriomis moterys galės naudotis politinėmis teisėmis.

Civilinės moterų teisės bus nustatytos visiška abiejų lyčių lygybe.

7 straipsnis.

Rumunijoj tikybos, tautybės ir kalbos skirtumai nekliudo įgyti civilines ir politines teises ir jomis naudotis.

Svetimšalis gali naudotis politinėmis teisėmis taip pat, kaip rumunas, tik po natūralizacijos.

Individualinė natūralizacija suteikiama Ministerių Tarybos tik po to, kai komisija, kuri susidaro iš šalies sostinės apeliacijos teismo pirmojo prezidento ir pirmininkų, nustatys, kad prašytojas atitinka įstatymų reikalavimus.

Tam tikras įstatymas nustato svetimšalių natūralizacijos sąlygas ir tvarką.

Natūralizacija atgal neveikia. Esant įstatymo nustatytoms sąlygoms, natūralizacija apima ir žmoną bei vaikus.

8 straipsnis.

Valstybėje nepripažįstama jokių kilmės arba socialinių klasių skirtumų.

Visi rumunai, nepaisant jų tautybės, kalbos ir tikybos, lygūs prieš įstatymus ir vienodai turi mokėti valstybinius mokesčius ir eiti pareigas.

Civilines bei karines tarnybas užimti ir viešąsias pareigas eiti teleidžiama tik rumunams.

Tam tikri įstatymai nustatys valdininkų tarnybinę būklę.

Svetimšaliams eiti viešąsias pareigas leidžiama tik išimtinais atsitikimais ir tam tikrais įstatymų numatytais atsitikimais.

9 straipsnis.

Visi svetimšaliai, kurie yra Rumunijos teritorijoje, naudojasi įstatymų nustatyta asmens ir turto apsauga.

10 straipsnis.

Įvairios rūšies privilegijos, lengvatos ir klasių monopolijos Rumunijos valstybėj visiems laikams draudžiamos.

Bajorų titulų Rumunijos valstybė nepripažįsta.

Svetimų valstybių ordenai rumunų nešiojami tik Karaliui leidus.

11 straipsnis.

Laiduojama individualinė laisvė. Šaukti teisman bei daryti kratą tegalima tik įstatymų nustatytais atsitikimais ir būdais.

Nieko negalima kaltinti arba suimti be motyvuoto teismo įsakymo, kuris turi būti patiektas sulaikomajam jo sulaikymo metu, ar bent ne vėliau kaip po 24 valandų po jo suėmimo.

Jei kaltė yra neabejotina, tai sulaikymas ar suėmimas vykdomas tuojau; bet įsakymas apie suėmimą surašomas 24 valandų tarpe. Tas įsakymas bus patiektas kaltinamajam anksčiau nurodyta tvarka.

12 straipsnis.

Niekas negali būti prieš savo norą teisiamas kito teisėjo be to, kurį jam skiria įstatymas.

13 straipsnis.

Butas yra neliečiamas.

Įeiti į butą, šeimininkui nesutinkant, tegali tik kompetetingi valdžios organai tam tikrais įstatymų nustatytais atsitikimais ir tik įstatymų numatyta tvarka.

14 straipsnis.

Bausmė tegali būti nustatyta ar paskirta tik įstatymo.

15 straipsnis.

Joks įstatymas negali įvesti turto konfiskacijos bausmės.

16 straipsnis.

Išskyrus tuos atsitikimus, kuriuos numato karo metu Karo Baudžiamasis Kodeksas, mirties bausmė negali būti įvesta.

17 straipsnis.

Laiduojama įvairios rūšies nuosavybės teisės ir valstybės skolos pasižadėjimai. Viešoji galia, pagal tam tikrus įstatymus, turi teisę visuomenės labui eksploatuoti esančius žemės gelmėse turtus, bet už visus eksploatuojant padarytus tos gelmės paviršiuj trobesiams ir įrengimams nuostolius turi atlyginti. Geruoju nesusitarus, atlyginimo dydį nustato teismas.

Niekam negali būti atimta nuosavybė, išskyrus tuos atsitikimus, kada to reikalauja visuomenės gerovė, ir tik už teismo nustatytą teisingą ir išanksto sumokėtą atlyginimą.

Tam tikras įstatymas nustatys tuos visuomenės gerovei reikalingus atsitikimus, nustatys nusavinimo būdą ir tvarką.

Išskyrus tuos nusavinimo atsitikimus, kada tai rekalinga pagerinti susisiekimui, apsaugoti tautos sveikatai, ginti šaliai ir vykdyti darbams karo ar tautos švietimo tikslais, ir tuos nusavinimus, kurie yra pagrįsti bendrais visos valstybės ar atskirų valstybės valdymo šakų reikalais, visus kitus viešojo reikalo atsitikimus nustato įstatymai, priimti $^2/_3$ balsų daugumo.

Veikiantieji įstatymai, liečią gatvių išlyginimą ir jų praplėtimą, taip pat ir vandenų, kurie bėga skersai ar išilgai gatvę, krantų tvarkymą, — galioja ir toliau visame Karalystės plote.

18 straipsnis.

Sodžiuje visokiais būdais įsigyti nekilnojamąjį turtą ir jį valdyti gali tik rumunai ir Rumunijos natūralizuoti piliečiai. Svetimšaliai teturi teisę tik į tų nekilnojamųjų turtų vertę.

19 straipsnis.

Rūdies sluoksniai, taip pat ir kiti kasamieji turtai yra valstybės nuosavybė. Šis nuostatas netaikomas paprastai kalnų uolienai, statybos akmenų skaldykloms ir durpių sluoksniams, jeigu tai neliečia valstybės įgytų teisių anksčiau veikusiais įstatymais.

Tam tikras gelmių įstatymas nustatys bendras tų tautų įkainojimo taisykles ir sąlygas, taip pat ir atlyginimą paviršiaus savininkams ir kartu nurodys sąlygas bei ribas, kurioms esant savininkai galės dalyvauti iškasamųjų turtų naudojime.

Bus atsižvelgiama ir į įgytąsias teises proporcingai išnaudojamam paviršiui, turint galvoj klasifikaciją, kurią nustatys tam tikras įstatymas.

Gelmėms naudoti koncesijos, nustatytos ar suteiktos pagal veikiančius įstatymus, paliekamos visam koncesijos laikui; savininkų vedamos gelmių įmonės paliekamos jiems tol, kol jos pačios veikia. Neterminių koncesijų neduodama. Visos aukščiau išvardytos koncesijos ir įmonės turės būti suderintos su būsimais įstatymais, kurie nustatys nurodytų koncesijų ir įmonių laiko maksimumą, nedidesnį kaip 50 metų, skaitant tą laiką nuo šios konstitucijos paskelbimo dienos.

20 straipsnis.

Susisiekimo keliai, atmosfera ir vandenys, tinką laivininkystei ir plukdymui, yra viešosios nuosavybės dalys.

Viešos nuosavybės yra tie vandenys, kurie yra varomosios jėgos šaltiniai ir kurie galės būti naudojami viešiesiems reikalams. Įgytosios teisės bus saugojamos arba, esant viešam reikalui, nusavinamos už teisingą ir išanksto sumokėtą atlyginimą.

Tam tikri įstatymai nustatys ribas, kuriose savininkams bus paliktas naudojimasis visomis aukščiau nurodytomis teisėmis, taip pat eksploatacijos būdus ir atlyginimą už paviršiaus naudojimą ir esamus įrengimus.

21 straipsnis.

Visi gamybos veiksniai globojami vienodai.

Valstybė įstatymų tvarka gali kištis į santykius tarp šių veiksnių, kad būtų užkirstas kelias ekonominiams ir socialiniams konfliktams.

Darbo laisvė saugojama.

Įstatymas tvarko socialinį žmonių draudimą nuo ligų, nelaimių ir kitų atsitikimų.

22 straipsnis.

Sąžinės visiška laisvė. Valstybė laiduoja visiems kultams vienodą laisvę ir globą, jei kulto apeigos nekenkia viešajai tvarkai, geriems įpročiams ir valstybės santvarkai.

Krikščionių stačiatikių ir graikų katalikų bažnyčios skelbiamos rumunų bažnyčiomis.

Būdama žymaus rumunų daugumo tikyba, rumunų stačiatikių bažnyčia yra vyriausioji Rumunijos bažnyčia, o graikų katalikų bažnyčia turi pirmenybę prieš kitas esančias valstybėj bažnyčias.

Rumunų stačiatikių bažnyčia yra ir toliau lieka nepriklausanti kurios nors svetimos valstybės bažnytinės valdžios, bet ji visuomet palieka vienybėje su visuotine Rytų bažnyčia, kiek to reikalauja dogmos.

Visoje Rumunų Karalystėje krikščionių stačiatikių bažnyčia tvarkosi vienodai; tame sutvarkyme dalyvauja visi jos (ją sudarą) dvasiniai ir pasaliniai veiksniai.

Tam tikras įstatymas nustatys pagrindinius to sutvarkymo dėsnius ir būdus, kuriais bažnyčia per tam tikrus savo organus, valstybei prižiūrint, normuos ir tvarkys savo tikybinius ir švietimo reikalus ir tuos, kurie liečia jos įstaigas ir turto valdymą.

Rumunų stačiatikių bažnyčios dvasiniai ir kanonų reikalai bus sprendžiami vienos bažnyčios sinodinės valdžios.

Rumunų stačiatikių bažnyčios metropolitai ir vyskupai bus renkami pagal tam tikrą vieningą įstatymą.

Santykius tarp įvairių tikybų ir valstybės nustato įstatymai.

23 straipsnis.

Civilinės metrikacijos aktai priklauso civilinių įstatymų leidimo sričiai.

Šie aktai tur būti sudaromi anksčiau už atitinkamus tikybinius aktus.

24 straipsnis.

Mokymas, jei tik jis neprieštarauja geriems papročiams ir viešajai tvarkai, yra laisvas tam tikrų įstatymų nustatytose ribose.

Pradžios mokslas priverstinis. Valstybinėse mokyklose šis mokslas teikiamas veltui.

Valstybė, departamentai ir bendruomenės šelpia ir remia neturtingus moksleivius jų visose mokymosi stadijose įstatymų numatytais būdais ir nustatytose ribose.

25 straipsnis.

Konstitucija laiduoja kiekvienam laisvę skleisti savo mintis ir nuomones: skelbti jas žodžiu, raštu ar per spaudą; jei kas nors tai naudotų piktiems tikslams, kurie yra nurodyti Baudžiamajam Kodekse, tai tais atvejais atsako, bet jokiu būdu neturi Baudžiamasis Kodeksas varžyti pačios teisės.

Šiuo reikalu negali būti išleista jokio išimtinio įstatymo, nei įvesta cenzūros, nei kitos įspėjamosios priemonės, kurios varžytų kurių nors leidinių pasirodymą, pardavimą ar platinimą.

Norint kurį nors leidinį spausdinti, nereikia jokio valdžios organo leidimo.

Spaudai negali būti taikomas įspėjimų režimas.

Jokio žurnalo ar leidinio negalima sustabdyti ar uždrausti.

Įvairių rūšių periodiniai leidiniai turi turėti atsakomąjį direktorių, jo nesant, atsakomąjį redaktorių. Direktorius ir redaktorius turi naudotis civilinėmis ir politinėmis teisėmis. Direktoriaus ir redaktoriaus pavardės rašomos leidinio antraštės lape, visų matomoj leidinio vietoj.

Prieš išeisiant periodiniam leidiniui, jo savininkas turi pranešti savo pavardę Prekybiniam Teismui.

Šių nuostatų sankcijos bus nurodytos tam tikrose įstatymuose.

26 straipsnis.

Neperiodiniuose leidiniuose autorius atsako už parašytoją, autoriaus nesant — leidėjas. Spaustuvės savininkas atsakingas tik tada, kai nėra žinomi nei autorius nei leidėjas.

Už periodinius leidinius atsakyti tenka autoriui, direktoriui arba redaktoriui čia surašytoje eilėje.

Jei kiltų reikalas atlyginti nuostolius, visais atsitikimais solidariai yra atsakingas savininkas.

Spaudos nusikaltimai teisiami prisiekusiųjų teismo; bet žemiau surašytieji teisiami paprastų teismų bendrais pagrindais:

a) nusikaltimai padaryti prieš šalies valdovus: sosto įpėdinį, karališkos šeimos ir dinastijos narius, taip pat svetimų valstybių valdovus ir jų atstovus;

b) tiesioginiai kurstymai sukilti arba užmušti, jei tas neįvyko;

c) šmeižtai, garbės įžeidimas ir difamacija prieš bet kuriuos privačius asmenis ir valdininkus, jei tai palietė jų privatinį gyvenimą ar asmens garbę.

Spaudos bylose atsargos kalinimas draudžiamas.

27 straipsnis.

Laiduojama paslaptis laiškų, telegramų ir pasikalbėjimų telefonais.

Kuriais atsitikimais teismo organai galės nustatyti išimtis, iš to, kas pasakyta I-me šio paragrafo abzace baudžiamojo tardymo reikalu, nustatys tam tikras įstatymas.

Tas pats įstatymas nustatys valstybės valdininkų ir privačių asmenų atsakingumą už laiškų, telegramų ir pasikalbėjimo telefonais paslapties sulaužymą.

28 straipsnis.

Nepaisant tautybės, kalbos ir tikybos, visi rumunai turi teisę ramiai, be ginklų rinktis aptarti savo įvairių reikalų, bet, šią teisę vykdydami, turi laikytis tam tikrų įstatymų; šiuo reikalu jokio įspėjamo leidimo gauti nereikia.

Atvirame ore leidžiama rinktis visur, išskyrus viešuosius kelius ir aikštes.

Susirinkimus, procesijas ir manifestacijas viešuose keliuose ir aikštėse tvarko tam tikri įstatymai.

29 straipsnis.

Nepaisant tautybės, kalbos ir tikybos, visi rumunai turi teisę burtis į sąjungas, tik, vykdydami šias teises, turi žiūrėti tam tikrų įstatymų.

Teisė laisvai steigti sąjungas neapima teisės kurti teisinius asmenis.

Kokiomis sąlygomis bus leista kurti teisinius asmenis, nustatys tam tikri įstatymai.

30 straipsnis.

Kiekvienas gali kreiptis į įvairius valdžios organus su vieno ar kelių asmenų pasirašytomis peticijomis, bet jis šiuo veikia tik pasirašiusiųjų vardu.

Kolektyvų vardu gali su peticijomis kreiptis tik jų teisėti organai.

31 straipsnis.

Nukentėjusieji gali iškelti teisme bylą valdininkams dėl jų darbų, padarytų einant tarnybos pareigas, be jokio įspėjamo leidimo, bet laikydamiesi tam tikrų nuostatų, liečiančių ministerius.

Atsitikimai ir būdai bylai iškelti bus nustatyti tam tikro įstatymo.

Tam tikri Baudžiamojo Kodekso nuostatai numato bausmę, jei kas šią teisę naudotų piktam.

32 straipsnis.

Rumunas, be savo vyriausybės sutikimo pastojęs tarnauti svetimoj valstybėj, nustoja būti Rumunijos piliečiu.

Politinius emigrantus išduoti draudžiama.

TREČIAS SKYRIUS.

Valstybės valdžios organai.

33 straipsnis.

Visos galios valstybėje eina iš Tautos, kuri gali jas vykdyti tiktai deleguodama pagal principus bei taisykles, šios konstitucijos nustatytas.

34 straipsnis.

Įstatymų leidžiamoji galia priklauso Karaliui ir Tautos atstovybei drauge.

Tautos atstovybė susideda iš dviejų Rūmų — susirinkimų: Senato ir Atstovų Rūmų.

Kiekvienas įstatymas reikalingas visų trijų įstatymų leidžiamosios valdžios šakų sutikimo.

Joks įstatymas negali būti pristatytas Karaliui sankcionuoti, jeigu jis nebuvo svarstomas ir abiejų Rūmų laisva valia balsų daugumo priimtas.

35 straipsnis.

Įstatymų leidimo iniciatyva priklauso kiekvienai trijų įstatymų leidžiamosios valdžios šakų.

Kiekvienas įstatymas, liečiąs valstybės pajamas ar išlaidas arba kariuomenės kontingentą, turi būti pirmiau Atstovų Rūmų priimtas.

36 straipsnis.

Autentiškas įstatymų aiškinimas priklauso tik įstatymų leidžiamajai galiai.

37 straipsnis.

Abiejų Rūmų priimti įstatymai skelbiami per Teisingumo Ministeriją, kur yra laikomas vienas priimtų įstatymų originalų, o antras originalas laikomas Valstybės Archyve.

Teisingumo Ministeris yra kartu ir valstybės didžiojo antspaudo saugotojas.

Kasmet Teisingumo Ministerija skelbs įstatymų ir nuostatų rinkinį, kuriame įstatymai surašomi ir sužymimi skaičiais paskelbimo datos eile.

38 straipsnis.

Joks įstatymas, joks bendrojo valstybės pobūdžio, departamentų, savivaldybių arba bendruomenių administracinis įsakymas neturi galios, kol jis nebus paskelbtas įstatymų nustatyta tvarka.

39 straipsnis.

Vykdomoji galia patiekiama Karaliui, kuris ją vykdo konstitucijos nustatyta tvarka.

40 straipsnis.

Teismo galią vykdo teismo organai. Jų sprendimai daromi įstatymais ir vykdomi Karaliaus vardu.

41 straipsnis.

Išimtini departamentų ir bendruomenių reikalai tvarkomi departamentų bei bendruomenių tarybų, konstitucijos ir tam tikrų įstatymų nustatytais dėsniais.

PIRMASIS SKIRSNIS.

Tautos atstovybė.

42 straipsnis.

Rūmų nariai atstovauja tautai.

43 straipsnis.

Rūmai posėdžiauja viešai.

Jų statutai nustato tvarką ir atsitikimus, kuriuose Rūmų posėdžiai gali būti daromi uždaromis durimis.

44 straipsnis.

Kiekvieni Rūmai tikrina savo narių mandatus ir sprendžia kylančius šiuo atžvilgiu ginčus.

Išrinkimas gali būti pripažintas netikru tiktai $^2/_3$ dalyvaujančių posėdy atstovų balsų daugumo.

45 straipsnis.

Niekas negali būti abiejų Rūmų narys kartu.

46 straipsnis.

Atstovai ir senatoriai, paskirti vykdomosios valdžios į apmokamąsias vietas ir priėmusieji tą vietą, tuo pačiu nustoja savo atstovo mandato.

Šis nuostatas neliečia ministerių ir štatsekretorių.

Rinkimų įstatymas nustatys nesuderinamumo atsitikimus.

47 straipsnis.

Kiekvienos kadencijos ir kiekvienos paprastos sesijos pradžioje Atstovų Rūmai ir Senatas, pagal savo vidaus statutą, renka iš savo tarpo pirmininkus, vicepirmininkus ir prezidiumo narius.

48 straipsnis.

Visi nutarimai priimami absoliutiniu balsų daugumu, išskyrus tuos atsitikimus, kuriuose konstitucija, įstatymai arba įstatymų leidžiamųjų organų statutai reikalauja didesnio daugumo.

Jei balsai pasidalintų lygiomis, tai svarstomas pasiūlymas laikomas atmestu.

Rūmai posėdžiauja, kai posėdy dalyvauja pusė narių plius vienas iš surašytų vardiniame sąraše.

49 straipsnis.

Balsuojama ar atsistojant, ar žodžiu atsakant, ar uždaromis kortelėmis.

Įstatymo projektas gali būti priimtas tik po to, kai jis bus atskirais straipsniais nubalsuotas.

50 straipsnis.

Kiekvieni Rūmai turi parlamentinės anketos teisę.

51 straipsnis.

Rūmai turi teisę keisti ar dalimis išskirstyti pasiūlytus straipsnius ir įrašyti pataisų.

52 straipsnis.

Kiekvienų Rūmų narys turi teisę su paklausimais kreiptis į ministerius; pastarieji į tuos klausimus turi atsakyti statute nustatytu laiku.

53 straipsnis.

Kiekvienas asmuo turi teisę kreiptis su peticijomis į Rūmus, ar per prezidiumą ar kurį vieną Rūmų narį.

Kiekvieni Rūmai turi teisę ministeriams siųsti jiems adresuotas paticijas. Ministeriai kiekvieną kartą, jei to pareikalaus Rūmai, turi teikti paaiškinimą dėl peticijų turinio.

54 straipsnis.

Nė vienas nei pirmųjų nei antrųjų Rūmų narys negali būti šaukiamas tieson, nei pašalintas už jo pareikštas nuomones ir jo paduotus balsus, jei tai bus jo padaryta, vykdant savo mandatą.

55 straipsnis.

Nė vienas Rūmų narys negali būti šaukiamas baudžiamajin atsakinguman sesijos metu, išskyrus tuos atsitikimus, kai jis bus užtiktas nusikalstamąjį darbą bedaręs.

Jei jis buvo atsargai kalinamas ar tardytas tarp sesijų, tai apie tą tardymą ar kalinimą reikia, sesijai prasidėjus, tuojau pranešti Rūmams, kad pastarieji tą patvirtintų.

Vienų ar antrų Rūmų nario suėmimas, taip pat ir jo baudžiamoji byla, jei to Rūmai pareikalaus, panaikinami visam sesijos laikui.

56 straipsnis.

Kiekvieni Rūmai savo statutu nustato būdą, kuriuo jie vykdo savo galią.

57 straipsnis.

Išskyrus šioj konstitucijoj tiksliai išvardintus atsitikimus, kiekvieni Rūmai atskirai svarsto ir priima savo nutarimus.

58 straipsnis.

Rūmų posėdis padarytas tuo metu, kai antrųjų Rūmų nėra sesijos, yra neteisėtas.

59 straipsnis.

Kiekvieni abiejų Rūmų tiktai patys turi teisę palaikyti savo vidujinę tvarką per savo pirmininką, ir tiktai Rūmų įgaliotas pirmininkas gali davinėti liepimus budinčiai apsaugai.

60 straipsnis.

Be atitinkamų Rūmų leidimo jokia ginkluota jėga negali būti pastatyta prie Rūmų durų ir aplink Rūmų patalpas.

61 straipsnis.

Rinkimų įstatymas nurodys visas sąlygas, kada bus galima būti rinkiku į Atstovų Rūmus ir Senatą; tas pats įstatymas taip pat nustatys ir diskvalifikacijos atsitikimus ir pačių rinkimų eigą.

62 straipsnis.

Abiejų įstatymų leidžiamųjų Rūmų nariai renkami ketveriems metams.

63 straipsnis.

Atstovų ir senatorių atlyginimą nustato įstatymas.

PIRMASIS SKIRSNELIS.

Atstovų rūmai.

64 straipsnis.

Atstovų rūmus sudaro atstovai, išrinkti Rumunijos pilnamečių piliečių visuotiniu, lygiu, tiesioginiu, priverstiniu ir slaptu balsavimu ir pagal mažumos atstovavimą.

65 straipsnis.

Atstovai renkami rinkimų apygardomis. Rinkimų apygarda negali būti didesnė už departamentą.

Rinkimų įstatymas, proporcingai gyventojų skaičiui, nustato renkamų atstovų skaičių kiekvienoj apygardoj.

66 straipsnis.

Turėti teisę būti išrinktam į atstovų Rūmus reikia:

a) būti Rumunijos piliečiu;
b) turėti civilines ir politines teises;
c) būti nejaunesniam kaip 25 metų;
b) būti apsigyvenusiam Rumunijoje.

Diskvalifikacijos atsitikimus nurodys rinkimų įstatymas.

ANTRASIS SKIRSNELIS.

Senatas.

67 straipsnis.

Senatą sudaro renkamieji ir ipso jure senatoriai.

68 straipsnis.

Visi Rumunijos piliečiai, sukakę 40 metų, renka rinkimų apygardomis, kurios negali būti didesnės už departamentą, priverstiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu tam tikrą senatorių skaičių.

Rinkimų apygardoje, kuri negali būti didesnė už departamentą, renkamų senatorių skaičių nustato rinkimų įstatymas proporcingai gyventojų skaičiui.

69 straipsnis.

Departamentų ir miestų bei sodžiaus bendruomenių tarybų renkamieji nariai, susibūrę į vieną kolegiją, renka priverstiniu, lygiu ir slaptu balsavimu iš kiekvieno departamento po vieną senatorių.

70 straipsnis.

Prekybos, pramonės, darbo ir žemės ūkio rūmų nariai, susirinkę kiekvieni skyrium, renka iš savo tarpo kiekvienoj kolegijoj ir kievienoj rinkimų apygardoj po vieną senatorių.

Šias ypatingas rinkimų apygardas nustato tam tikras rinkimų įstatymas; jų skaičius negali būti didesnis už šešis.

71 straipsnis.

Kiekvienas universitetas renka iš savo tarpo, savo profesorių balsavimu, vieną senatorių.

72 straipsnis.

Dėl aukštos bažnyčioj ar valstybėj padėties senato nariais ipso jure yra:

a) sosto įpėdinis, sukakęs 18 metų, bet sprendžiamąjį balsą įgyja tik 25 metams sukakus;

b) šalies metropolitai;

c) stačiatikių — rumunų ir graikų — katalikų bažnyčių diecezijų vyskupai, jei jie išrinkti pagal šalies įstatymus;

d) valstybės pripažintų tikybų galvos, po vieną nuo kiekvienos tikybos, jei jie šalies įstatymais yra išrinkti ir paskirti ir jei atstovauja daugiau negu 200.000-čių tikinčiųjų, taip pat ir Karalystės musulmonų aukščiausias atstovas;

e) Rumunų Akademijos prezidentas.

Šie senatoriai netenka savo įgaliojimų tada, kai jie praranda ar tą luomą ar vietą, kurios jam teikė šių teisių.

73 straipsnis.

Taip pat ipso jure senatoriai yra:

a) buvę ministerių tarybų pirmininkai, jei jie yra nors ketverius metus išbuvę tarybos pirmininkais ir buvę vyriausybėse;

b) buvę įstatymų leidimo įstaigų pirmininkai, jei jie tose vietose išbuvo bent aštuonias paprastas sesijas;

c) buvę senatoriais ir atstovais, kurie buvo išrinkti nemažiau kaip per dešimt kadencijų, nepaisant tų kadencijų ilgumo;

d) buvę Aukščiausio Kasacinio ir Jurisdikcinio Teismo pirmieji pirmininkai, jei jie toje ar Kasacinio pirmininko vietoje išbuvo bent penkerius metus;

e) atsargos ir atleisti generolai, kurie mūšiuose dalyvaujančios armijos buvo vadai, bent tris mėnesius, ar taikos metu bent keturis metus ėjo Vyriausio Štabo Viršininko ar Generalinio Armijos Inspektoriaus pareigas. Esant vakancijoms, pastarosios kategorijos asmenų skaičius negali būti didesnis už keturis, pagal vyresniškumą paskirtus;

f) buvę pirmininkai Tautinių Susirinkimų Kišinove, Černovisuose, Albos Julijoje, kurie skelbė susivienijimą.

74 straipsnis.

Įstatymo reikalaujamų iš senatorių sąlygų patikrinimas atliekamas Komisijos, kurią sudaro Aukščiausio Kasacinio ir Jurisdikcinio Teismo skyrių pirmininkai, Aukščiausio Teismo pirmajam pirmininkui pirmininkaujant.

Patikrinimas daromas ex oficio, jeigu to reikalauja pirmininkas arba tie, kurie turi tokią teisę.

Senato pirmininkas, remdamasis Komisijos nutarimu, sudaro senatorių ipso jure sąrašą.

Senatas gali peržiūrėti senatorių surašymą ir, pastebėjęs klaidas senatorių teises nustatant, gali nurodyti Komisijai, kad jas pataisytų.

75 straipsnis.

Turėti teisę būti išrinktam į senatą reikia:

a) būti Rumunijos piliečiu;

b) naudotis civilinėmis ir politinėmis teisėmis;

c) būti ne jaunesniam kaip 40 metų;

d) būti apsigyvenusiam Rumunijoj.

Šitos sąlygos, išskyrus tas, kurios liečia amžių, reikalaujamos ir iš ipso jure senatorių.

TREČIASIS SKIRSNELIS.

Taryba įstatymų leidimo reikalams.

76 straipsnis.

Įstatymų leidimo reikalams steigiama Taryba, kaip patariamasis organas, kurios uždavinys padėti ruošti ir derinti įstatymus, sumanytus ar vykdomosios valdžios ar parlamento iniciatyva, ir padėti redaguoti tuos bendrus reglamentus, kurie liečia įstatymų vykdymą.

Atsiklausimas Tarybos Įstatymų Leidimo Reikalams nuomonės yra būtinas visų įstatymų projektams, išskyrus tuos, kurie nustato biudžeto kreditus: jei įstatymo nustatytu laiku Taryba Įstatymo Leidimo Reikalams nepraneštų savo nuomonės, tai Rūmai gali pradėti tuos projektus svarstyti ir tvirtinti.

Tam tikras įstatymas nustatys Tarybos Įstatymo Leidimo Reikalams sutvarkymą ir veikimo būdą.

ANTRASIS SKIRSNIS.

Karalius ir ministeriai.

77 straipsnis.

Konstituciniai Karaliaus įgaliojimai yra paveldimi žemyn einančia tiesia ir teisėta linija nuo J. D. Karaliaus Karolio I. Gogencolern-Zigmaringeno iš vyriškio vyriškiui pirmgimystės tvarka, visuomet išskiriant moteris ir jų ainius.

Jo Didybės ainiai bus auklėjami Rytų stačiatikių tikyboje.

78 straipsnis.

Jei nebus iš Jo Didenybės Karaliaus Karolio I Gogencolern-Zigmaringeno žemyn einančia tiesia linija įpėdinių, Sosto paveldėjimas pereis jo vyriausiam broliui ar pastarojo ainiams pirmame paragrafe nustatytomis taisyklėmis.

Jei nebūtų gyvųjų tarpe nė vieno iš jo brolių ar pastarųjų ainių ir jei jie išanksto pasisakytų, kad Sosto paveldėti nenori, tada Karalius gali nurodyti savo įpėdinį vieną iš viešpataujančių Europoj dinastijų, Tautos Atstovybei sutikus ir tai pareiškus nustatytu būdu.

Jei nei vienas, nei antras iš sakytų atsitikimų neįvyktų, tada Sostas vakuoja.

79 straipsnis.

Sostui vakuojant, abeji Rūmai tučtuojau, net nešaukiami jungiasi į vieną susirinkimą ir ne vėliau kaip per aštuonias dienas po susijungimo jie išrenka Karalių iš dinastijos, viešpataujančios Vakarų Europoje.

Šiam išrinkimui atlikti reikalingas dalyvavimas susirinkime $^3/_4$ (trijų ketvirtadalių) bendrojo kiekvienų Rūmų narių skaičiaus ir $^2/_3$ (dviejų trečdalių) visų dalyvaujančių balsų daugumo.

Jei nuskirtame laike susirinkime nebus kvorumo, tada devintos dienos vidurdienį susijungusieji Rūmai renka absoliutiniu balsu daugumu, nepaisydami dalyvaujančių narių skaičiaus.

Jei tuo laiku, kai sostas vakuoja, Rūmai bus paleisti, bus pasielgta pagal 80 str. nuostatą.

Sostui vakuojant, susijungusieji Rūmai skiria Karaliaus vietininkų kolegiją, kurią sudaro trys asmenys, vykdyti karališkai galiai, ligi Soste atsisės Karalius.

Visais nurodytais atsitikimais bus balsuojama slaptai.

80 straipsnis.

Karaliui mirus Rūmai net nešaukiami renkasi vėliausiai 10-tą dieną po jo mirties paskelbimo.

Jei tai atsitiktų, kai jie buvo anksčiau paleisti ir jų susirinkimas paleidžiamame akte būtų atidėtas daugiau negu dešimčiai dienų, tada Rūmai renkasi buvusiu sąstatu ligi laiko, kol susirinks naujieji Rūmai.

81 straipsnis.

Nuo Karaliaus mirties dienos ligi jo įpėdinio priesaikos susijungę į Tarybą ministeriai rumunų tautos vardu, bet savo atsakymu vykdo Karaliaus konstitucinę galią.

82 straipsnis.

Karalius yra pilnametis, kai jam sukanka 18 metų.

Įžengdamas į Sostą, pirmiausia susijungusių Rūmų posėdyje taip prisiekia:

„Aš prisiekiu saugoti rumunų tautos konstituciją, įstatymus, ginti jos nacionalines teises ir jos teritorijos neliečiamumą“.

83 straipsnis.

Kol Karalius gyvas, gali paskirti trijų asmenų regentūrą, kuri, Karaliui mirus, esant nepilnamečiui Sosto įpėdiniui, vykdys Karaliaus galią. Šis paskyrimas įvyksta Tautos atstovybei sutikus. Tautos atstovybės sutikimas pareiškiamas šios konstitucijos 79 str. nurodyta tvarka.

Regentūra taip pat globos ir nepilnametį Karalių.

Jei Karaliui mirštant nebūtų paskirta regentūros ir Sosto įpėdinis būtų nepilnametis, tai tada, susivieniję abeji Rūmai, laikydamiesi šios konstitucijos 79 str. nurodytų nuostatų, paskirs regentūrą.

Regentūros nariai pradeda eiti savo pareigas tik iškilmingai prisiekę abejiems susivienijusiems Rūmams taip, kaip numatyta šios konstitucijos 82 str.

84 straipsnis.

Jei paaiškės, kad Karalius valdyti nepajėgia, tai ministeriai, įstatymų nustatyta tvarka nustatę tą nesugebėjimą, tuojau sušaukia Rūmus.

Rūmai renka regentūrą, kuri kartu yra ir globėja.

85 straipsnis.

Regentūros metu negalima daryti jokių konstitucijos pakeitimų.

86 straipsnis.

Karalius tuo pačiu metu be Rūmų sutikimo negali būti kartu ir kitos valstybės galva.

Nė vieneri Rūmai negali to klausimo spręsti, jeigu posėdy nedalyvauja nors $^2/_3$ (du trečdalių) sudarančių jį narių, o nutarimas gali būti priimtas $^2/_3$ (dviejų trečdalių) dalyvaujančiųjų balsų daugumo.

87 straipsnis.

Karaliaus asmuo neliečiamas. Atsakingi jo ministeriai.

Joks Karaliaus aktas neturi privalomos galios, jei jis nėra kontrasignuotas ministerio, kuris už sakytąjį aktą atsako.

88 straipsnis.

Karalius skiria ir atleidžia ministerius.

Jis sakcionuoja ir skelbia įstatymus.

Jis gali jų ir nesankcionuoti.

Jam priklauso amnestijos teisė politinėse bylose.

Baudžiamose bylose jis turi teisę dovanoti ir arba sumažinti bausmę, išskyrus tai, kas nustatyta ministerių atžvilgiu.

Jis negali sustabdyti Teismo kaltinimo ir bylos eigos, nei kištis kuriuo nors būdu į Teismo valdymą.

Jis pagal įstatymus skiria ir tvirtina paskirtus eiti viešąsias pareigas asmenis.

Jis be tam tikro įstatymo negali steigti naujų tarnybų.

Jis leidžia įsakymus įstatymams vykdyti, bet negali keisti ar stabdyti įstatymų ir negali nieko nuo jų vykdymo paliuosuoti.

Jis yra ginkluotų pajėgų viršininkas.

Jis pagal įstatymą suteikia karių laipsnius.

Jis pagal tam tikrą įstatymą teikia rumunų ordenus.

Jis pagal tam tikrą įstatymą turi teisę kalti monetas.

Jis sudaro su svetimomis valstybėmis sutartis, būtinas prekybai ir laivyninkystei, ir kitas panašias konvencijas. Kad šie aktai turėtų galios, jie turi būti išanksto patiekti įstatymo leidimo organams ir jų patvirtinti.

89 straipsnis.

Kiekvienam karaliavimo laikui įstatymas nustato Karaliaus civilinį lapą.

90 straipsnis.

Kiekvienų metų spalių mėn. 15 d. Atstovų ir Senato Rūmai renkasi nešaukiami, jei jų Karalius prieš tai nesušaukė.

Kiekviena sesija trunka penkis mėnesius.

Karalius raštu atidaro sesiją, į kurį atsako Rūmai.

Karalius skelbia sesijos atidarymą.

Jis turi teisę paleisti abejus Rūmus kartu ar vienus iš jų.

Paleidimo akte turi būti pažymėta, kad rinkimai skiriami dviejų mėnesių būvy, o Rūmai sušaukiami — trijų mėnesių.

Karalius gali atidėti Rūmų posėdžius, bet atidėjimas tegali trukti ne ilgiau kaip mėnesį; be Rūmų sutikimo negali būti pakartotas per tą pačią sesiją.

91 straipsnis.

Karalius neturi jokių kitų įgaliojimų, be konstitucijos jam suteiktų.

TREČIASIS SKIRSNIS.

Ministeriai.

92 straipsnis.

Vyriausybė vykdo vykdomąją galią, Karaliaus vardu konstitucijos nustatyta tvarka.

93 straipsnis.

Visi ministeriai sudaro Ministerių Tarybą, kurios pryšakyje yra tasai, kuriam Karalius pavedė sudaryti vyriausybę ir kuris turi Ministerių Tarybos pirmininko titulą.

Ministerijos ir statsekretoriatai gali būti sudaryti ar panaikinti įstatymo.

94 straipsnis.

Ministeriu gali būti tiktai rumunas arba natūralizuotas asmuo.

95 straipsnis.

Nė vienas Karališkos šeimos narys negali būti ministeriu.

96 straipsnis.

Ministeriai, kurie nėra Rumunų nariai, gali dalyvauti įstatymų svarstyme, bet ne jų balsavime.

Rūmuose debatų metu posėdyje turi dalyvauti nors vienas ministerių.

Rūmai gali reikalauti ministerių dalyvavimo jų posėdžiuose.

97 straipsnis.

Nė vienu atveju Karaliaus pareikštas liepimas žodžiu ar raštu negali paliuosuoti ministerio nuo atsakomingumo.

98 straipsnis.

Kiekvieni abeji Rūmai, kaip ir Karalius, turi teisės reikalauti šaukti ministerius tardymams ir atiduoti vyriausiam Kasaciniam ir Jurisdikciniam Teismui, kuris bendrame visų skyrių posėdy vienintelis kompetentingas juos teisti, išskyrus pagal įstatymus tik tai, kas liečia nukentėjusio iškeltą civilinį ieškinį ir nusikaltimus bei nusižengimus, padarytus už ministerio pareigų ribų.

Įstatymų leidžiamosios įstaigos gali šaukti ministerius teisman nutarimu, priimtu $^2/_3$ (dviejų trečdalių) dalyvavusių posėdyje narių balsų daugumo.

Tardymas bus vedamas Vyriausio Kasacinio Teismo Komisijos, susidedančios iš 5 narių burtais paskirtų iš suvienytų skyrių tarpo. Šita Komisija taip pat yra įgaliota kvalifikuoti darbus ir daryti išvadas apie kaltinimo palaikymą arba jo nutraukimą.

Kaltinimą Vyriausiame Kasaciniame ir Jurisdikciniame Teisme palaiko prokuratūra.

Ministerių atsakingumo įstatymas nustato ministerių atsakingumo atsitikimus ir taikomas jiems bausmes.

99 straipsnis.

Kiekvienas laikąs save nukentėjusiu dėl ministerio pasirašyto ar kontrasignuoto įsakymo ar nutarimo, aiškiai laužančio konstitucijos ar įstatymo nuostatą, gali reikalauti bendra tvarka iš valstybės už padarytus nuostolius piniginio atlyginimo.

Tiek bylos eigos metu (Vyriausiame Teisme), tiek paskelbus ministeriui sprendimą, valstybei pareikalavus ir vienų įstatymų leidimo Rūmų nutarimo, gali būti iškelta bendrame teisme civilinė byla už nuostolius padarytus ar laikomus valstybei padarytais.

Neteisėtas ministerio aktas nepaliuosuoja nuo solidaraus atsakingumo to valdininko, kuris tą aktą kontrasignavo, išskyrus tik tą atsitikimą, kada tas valdininkas raštu buvo atkreipęs to ministerio dėmėsį į daromojo akto neteisėtumą.

100 straipsnis.

Gali būti steigiami valstybės statsekretoriai.

Statsekretoriai su ministerių atsakingumu gali dalyvauti įstatymų leidžiamųjų rūmų debatuose.

KETVIRTASIS SKIRSNIS.

Teismo valdžia.

101 straipsnis.

Joks teismo organas negali būti įsteigtas be tam tikro įstatymo.

Draudžiama tam tikroms civilinėms ar baudžiamoms byloms ar tam tikriems asmenims teisti, kokiais nors sumetimais steigti bet kurio pavadinimo nepaprastos komisijos arba nepaprasti tribunolai.

102 straipsnis.

Visai Rumunijai yra tik vienas Kasacinis ir Jurisdikcinis Teismas.

103 straipsnis.

Tik vienas Kasacinis Teismas jungtiniame visų savo skyrių posėdy turi teisės pasisakyti apie įstatymų konstitucingumą ir skelbti netaikomus esant tuos įstatymus, kurie prieštarauja

konstitucijai. Nuomonė apie įstatymų nekonstitucingumą liečia vien tik teismo sprendžiamąjį atsitikimą.

Kasacinis Teismas sprendžia, kaip ir anksčiau, vadybinius (žinybinius) konfliktus dėl kompetencijų.

Teisė paduoti kasacinį skundą yra konstitucinio pobūdžio teisė.

104 straipsnis.

Teisėjai yra nepašalinami, išskyrus tam tikras ypatingas sąlygas, kurios bus nurodytos įstatymų.

105 straipsnis.

Prisiekusiųjų Teismas steigiamas visoms baudžiamoms byloms, politiniams nusikaltimams ir spaudos byloms, išskyrus šios konstitucijos nurodytus atsitikimus.

Ieškinys dėl nuostolių kilusių dėl spaudos nusikaltimų gali būti iškeltas tik tokiame teisme, kuris yra kompetetingas tą nusikaltimą spręsti.

106 straipsnis.

Karo teismai organizuojami tam tikrų įstatymų.

107 straipsnis.

Negali būti steigiama kokių nors ypatingų (vykdomosios) valdžios organų administracinio teismo funkcijai vykdyti.

Administracinio teismo funkcija tam tikru įstatymu priskiriama prie teismo galios.

Nukentėjęs asmuo, kurio teisės yra įžeistos ar administracinio ar ūkio pobūdžio aktu padarytu prieš įsakymus ar įstatymus, gali kreiptis į atitinkamą teismą savo teisei apginti; taip pat gali kreiptis į teismą asmuo, nukentėjęs dėl administracinio organo tyčiomis daromų trukdymų jo teisėtam reikalavimui.

Teismo organai sprendžia klausimus, ar aktas yra neteisėtas; jie gali pripažinti jį neturinčiu galios ar nustatyti, kuriuos, būtent, civilinius nuostolius reikia atlyginti, ligi to laiko, kada bus toji įžeista teisė atstatyta; jie taip pat yra kompetentingi spręsti ir reikalavimus dėl nuostolių atlyginimo pareikštų tiek prieš pačią teisman pašauktą administraciją, tiek prieš nusikaltusius valdininkus.

Teismas nekompetentingas spręsti vyriausybės aktų, taip pat, kaip ir karo vadovybės aktų teisėtumo.

PENKTASIS SKIRSNIS.

Departamentų ir bendruomenių įstaigos.

108 straipsnis.

Departamentų ir bendruomenių įstaigos nustatomos įstatymų.

Tų įstatymų pagrindas bus administracinė decentralizacija.

Departamentų ir bendruomenių tarybų nariai renkami rumunų piliečių visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu bei priverstiniu balsavimu su mažumos atstovavimu ir laikantis įstatymo nustatytų formų.

Šių narių skaičius gali būti papildytas, pagal įstatymą, kooptuotais ir ipso jure nariais.

Kooptuotų narių tarpe gali būti ir pilnametės moterys.

KETVIRTAS SKYRIUS.

Finansai.

109 straipsnis.

Bet kurios rūšies mokesčiai negali būti nei nustatomi, nei renkami be įstatymų.

110 straipsnis.

Mokesčiai gali būti nustatomi įstatymu tik valstybės departamentų, bendruomenių ir valstybę aptarnaujančių viešųjų institucijų naudai.

111 straipsnis.

Bet koks departamentų ar bendruomenių mokestis arba rinkliava gali būti nustatyta departamento ar bendruomenės tarybai leidus ir įstatymo nustatytose ribose.

112 straipsnis.

Mokesčių srityje negali būti jokių privilegijų..

Joks nuo mokesčių paliuosavimas arba jų sumažinimas negali būti leistas be įstatymo.

Monopolijos gali būti steigiamos tik įstatymu; jos gali būti įsteigtos vien tik valstybės departamentų ir bendruomenių reikalams.

113 straipsnis.

Tik įstatymu gali būti steigiami valstybės iždą sunkiną pensijų ir dovanų fondai.

114 straipsnis.

Kasmet atsovų Rūmai tvirtina apyskaitą ir priima biudžetą.

Visos valstybės pajamos ir išlaidos turi būti įrašytos į biudžetą ir jo apyskaitą.

Jei nustatytu laiku biudžetas nebuvo priimtas, tai vykdomoji valdžia aprūpina viešąsias tarnybas lėšomis pagal praėjusių metų biudžetą, bet negali tą biudžetą pratęsti ilgiau kaip metus, skaitant nuo tų metų, kuriems jis buvo priimtas.

115 straipsnis.

Įspėjamoji kontrolė ir visų valstybės pajamų įplaukimo bei išlaidų vykdymo kontrolė bus tvarkoma Valstybės Kontrolės Rūmų, kurie kasmet patiekia Atstovų Rūmams bendrą pranešimą, kuriame bus ir seno biudžeto atsiskaitymo subalansavimas ir nurodymas tų netaisyklingumų, padarytų ministeriams sąmatą bevykdant.

Galutinis sąskaitų balansas turi būti patiektas Atstovų Rūmams ne vėliau kaip per du metu, kiekvienam biudžeto periodui pasibaigus.

116 straipsnis.

Visoj Rumunijoj yra tik vieni Valstybės Kontrolės Rūmai.

117 straipsnis.

Visos iš bet kurių šaltinių sumos, kuriomis vyriausybė įvairiais pagrindais disponuoja, turi būti įrašytos į bendrą valstybės pajamų ir išlaidų biudžetą.

118 straipsnis.

Finansiniai įstatymai, taip pat ir visi kiti įstatymai ar viešosios administracijos įsakymai, skelbiami „Oficialinėse žiniose“ (Monitor Oficiale).

PENKTAS SKYRIUS.

Ginkluotos pajėgos.

119 straipsnis.

Kiekvienas rumunas, be tautybės, kalbos arba tikybos skirtumų, pagal tam tikrus įstatymus dalyvauja kurios nors ginkluotos pajėgos dalyje.

Ginkluota pajėga sudaroma iš veikiančios kariuomenės su jos nuolatiniais kadrais, rezervu ir apsauga.

120 straipsnis.

Karo laipsniai, ordenai ir pensijos gali būti atimti tik teismo sprendimu, įstatymo nustatytais atsitikimais.

121 straipsnis.

Karuomenės kontigentas kasmet priimamas abiejų Rūmų išnaujo.

122 straipsnis.

Bus įsteigta Vyriausioji Gynimosi Taryba, kuri nuolat rūpinsis priemonėmis, reikalingomis tautos gynimuisi organizuoti.

123 straipsnis.

Tiktai įstatymo keliu gali būti priimta valstybinėn tarnybon ginkluota svetimą kariuomenė arba leista jai įžengti į Rumunijos teritoriją ar ją pereiti.

ŠEŠTAS SKYRIUS.

Bendrieji nuostatai.

124 straipsnis.

Rumunijos vėliavos spalvos: žydra, geltona ir raudona, statmenai sudėtos.

125 straipsnis.

Vyriausybės buveinė yra šalies sostinėje.

126 straipsnis.

Rumunų kalba — oficialė rumunų valstybinė kalba.

127 straipsnis.

Jokios priesaikos negali būti iš ko nors reikalaujama kitaip negu pagal įstatymus, kurie kartu nustato ir pačios priesaikos formulę.

128 straipsnis.

Šios konstitucijos veikimas negali būti nei visai, nei iš dalies sustabdytas.

Jei valstybei gręstų pavojus, tai bendras ar vietinės apgulos būvis (padėtis) gali būti įvesta tik įstatymu.

SEPTINTAS SKYRIUS.

Konstitucijos peržiūrėjimas.

129 straipsnis.

Konstitucija gali būti peržiūrėta ištisai ar iš dalies Karaliaus ar kokių nors Įstatymų Leidžiamųjų Rūmų iniciatyva.

Iškėlus šią iniciatyvą, abeji Rūmai skyrium nutaria absoliučiu balsų daugumu, ar reikia peržiūrėti konstitucijos nuostatus.

Nustačius peržiūrėjimo reikalingumą, abeji Rūmai iš savo tarpo išrenka mišrią Komisiją, kuri apytikriai nustato, kuriuos konstitucijos tekstus reikia peržiūrėti.

Po to, kai šios Komisijos pranešimas bus kiekvienuose Rūmuose du kartu paskaitytas taip, kad tarp pirmojo ir antrojo skaitymo išeitų 15 dienų tarpas, tada susirinkę abeji Rūmai į bendrą posėdį, kuriame pirmininkauja abejų Rūmų pirmininkų vyresni amžiumi, dalyvaujant bent $^2/_3$ abejų Rūmų sudarančių juos narių, $^2/_3$ balsų daugumu galutinai nustato peržiūrėtinus straipsnius.

Po nubalsavimo Rūmai savaime paleidžiami; konstitucijos nustatytu laiku sušaukiami piliečiai rinkikai naujiems Rūmams rinkti.

130 straipsnis.

Naujo sąstato Rūmai, Karaliui sutinkant, pradeda svarstyti pakeitimui skirtus straipsnius.

Šiuo atvejų Rūmai negali svarstyti kitaip, kaip tik esant nemažiau $^2/_3$ juos sudarančių narių, ir nė vienas pakeitimas negali būti priimtas, jei už jį nebalsuos nors $^2/_3$ balsų.

Rūmai, išrinkti konstitucijai peržiūrėti, laikomi šiais Rūmais visą konstitucinės kadencijos laiką; be konstitucijos peržiūrėjimo jie veikia kaip paprastieji įstatymams leisti Rūmai.

Jei Rūmai išrinkti konstitucijai peržiūrėti negali atlikti jiems skirto darbo, tai naujieji Rūmai bus irgi to pat pobūdžio.

AŠTUNTAS SKYRIUS.

Pereinamieji ir papildomieji nuostatai.

131 straipsnis.

Nuostatai agrarinių įstatymų, liečiančių tinkamas dirbti žemes, miškus ir tvenkinius, kurie gali būti visai ar iš dalies nusavinami, jų teisinę būklę, gelmes, jų įkainavimą, atlyginimo būdą ir t. t., turi ir ateičiai išlaiko konstitucinį pobūdį, žemiau surašytuose straipsniuose tokia redakcija, kokia yra suformuluoti. Šie straipsniai sudaro šios konstitucijos dalį ir todėl tegali būti keičiami tiktai konstitucijai peržiūrėti nustatyta tvarka, būtent:

a) 1921 liepos mėn. 17 d. agrarinės reformos Oltenijoje, Mutenijoje, Moldavijoje ir Dobrūdžioje (Senoje Rumunijoje) Įstatymo I (pirmas) str. II abzacas, 2 (antras) str., 3 (trečias) str., I abzacas, 4 (ketvirtas) str., 6 (šeštas) str., 7 (septintas) str., 8 (aštuntas) str., 9 (devintas) str., 10 (dešimtas) str., 13 (tryliktas) str., 14 (keturioliktas) str., 16 (šešioliktas) str., 18 (aštuonioliktas) str., 21 (dvidešimt pirmas) str., 23 (dvidešimt trečias) str., 32 (trisdešimt antras) str., 36 (trisdešimt šeštas) str., ir 69 (šešiasdešimt devintas) str.;

b) 1920 m. kovo mėn. agrarinės reformos Besarabijoje įstatymo 2 (antras), 4 (ketvirtas), 5 (penktas), 6 (šeštas), 7 (septintas), 8 (aštuntas), 9 (devintas), 10 (dešimtas), 11 (vienuoliktas), 12 (dvyliktas), 13 (tryliktas), 16 (šešioliktas), 45 (keturiasdešimt penktas), 46 (keturiasdešimt šeštas), 47 (keturiasdešimt septintas), 48 (keturiasdešimt aštuntas), 49 (keturiasdešimt devintas, 50 (penkiasdešimtas), 53 (penkiasdešimt trečias) straipsniai;

c) 1921 m. liepos mėn. 30 dienos agrarinės reformos Transilvanijoje, Banate, Krizane ir Marmureše įstatymo

straipsniai: 3 (trečias), 4 (ketvirtas), 5 (penktas), 6 (šeštas), 7 (septintas), 8 (aštuntas), 9 (devintas), 10 (dešimtas), 11 (vienuoliktas), 12 (dvyliktas), 13 (tryliktas), 14 (keturioliktas), 16 (šešioliktas), 18 (aštuonioliktas), 22 (dvidešimt antras), 24 (dvidešimt ketvirtas), 32 (trisdešimt antras), 50 (penkiasdešimtas), ir 85 (aštuoniasdešimt penktas);

d) 1921 m. liepos mėn. 30 dienos agrarinės reformos įstatymo Bukovinoje straipsniai: 2 (antras), 3 (trečias), 4 (ketvirtas), 5 (penktas), I abzaco punktas „a", 6 (šeštas), 7 (septintas), 9 (devintas), 10 (dešimtas), 12 (dvyliktas), 13 (tryliktas), 29 (dvidešimt devintas), 31 (trisdešimt pirmas), ir 55 (penkiasdešimt penktas).

132 straipsnis.

Senos Karalijos, Besarabijos, Bukovinos sodžiaus gyventojų eilinius miško medžiagos kurui ir statybai reikalavimus tenkinti valstybė turi iš jos žinioje esančių miškų slėniuose, šlaituose ir kalnuose šiam reikalui skirti tam tikrus miško plotus.

Senoje Karalystėje ir Bukovinoje ten, kur (valstybės) miškų neatsirastų aplink bendruomenes 12 kilometrų spinduly (radius), tai valstybė, norėdama patenkinti aukščiau nurodytus reikalavimus, keisdama 1921 metų liepos mėn. 17 dienos Oltenijoje, Mutenijoje ir Dobrūdžioje žemės reformos 7 straipsnio „C" punktą, 8 straipsnio punktus „a", „b", „c" ir 1921 m. liepos mėnesio 30 dienos Bukovinoje žemės reformos įstatymo 5 straipsnio punktą „A" IV abzacą ir 6, taip pat 5 straipsnius, turės teisę nusavinti miškus, kurie priklauso viešiems ar privatiems juridiniams asmenims, kiek jie yra sakyto spindulio ploto ribose, o jų nesant, ji proporcingai nusavins ir privačių savininkų miškų plotus, kurie bus sakytame spindulyje, bet išimtinai tik miško reikalingose srityse, visais atsitikimais palikdama kiekviename dvare neliečiamų 100 ha.

Negali būti nusavinti užsėti ar sėjami miškai, vistiek kas bebūtų jų savininkas.

Miško kirtimui pardavimo sutartys, liečiančios nusavinamus miškus, jei nusavinimo metu jos turi galios, bus saugojamos.

Nurodytu būdu nusavinti miškai lieka valstybės nuosavybė ir bus jos valdomi bei naudojami taip, kad pirmoje eilėje patenkintų teisėtus reikalavimus.

Šie miškai nusavinami bus už teisingą ir išanksto sumokėtą teismo nustatytą atlyginimą.

Nusavinimo būdą nustatys tam tikras įstatymas.

133 straipsnis.

Patvirtinami šie dekretai - įstatymai: 1918 m. gruodžio mėn. 29 dienos Nr. 3902, paskelbtas 1918 m. gruodžio mėn. 30 d. „Monitor Oficiale" 223 Nr. ir liečiąs pilietybės teisių suteikimą; 1919 m. gegužės mėn. 22 dienos Nr. 2085, paskelbtas 1919 m. gegužės mėn. 28 d., „Monitor Oficiale" 33 Nr.; 1919 m. rugpiūčio mėn. 12 d. Nr. 3464, paskelbtas 1919 m. rugpiūčio mėn. 13 d. „Monitor Oficiale" 93 Nr. ir liečiąs Senoje Karalystėje gyvenančių žydų natūralizavimą.

Patvirtinami taip pat visi dekretai įstatymai apie individualinę natūralizaciją, kurie buvo prieš išvardintus dekretus leidžiami.

Žydai, gyveną Senojoj Karalystėj, neįvykdę natūralizacijos numatytu 1919 m. rugpiūčio mėn. 12 d. dekrete (įstatyme Nr. 3464) laiku, gali paduoti trijų mėnesių bėgy, skaitant nuo šios konstitucijos paskelbimo dienos, kaip yra nurodyta 1919 m. gegužės mėn. 22 d. dekreto-įstatymo Nr. 2085, natūralizacijos pareiškimą.

134 straipsnis.

Ligi bus paruoštas įstatymas apie šios konstitucijos numatytą Tarybos Įstatymo Leidimo Reikalams organizaciją, įstatymų projektų teikimas Įstatymų Leidimo Rūmams bus tęsiamas pagal dabar veikiančius įstatymus ir nuostatus.

135 straipsnis.

Ligi bus paskelbtas įstatymas šios konstitucijos principais pagrįstas, senieji organizacijos ir civilinio proceso vykdymo įstatymai lieka galioje.

136 straipsnis.

Tam tikras įstatymas nustatys sujungtos Rumunijos pirmą Karaliaus civilinį lapą.

137 straipsnis.

Bus peržiūrėti visi kodeksai ir įstatymai, veikiantieji įvairiose Rumunijos dalyse, ir suderinami su šia konstitucija

dėl įstatymų leidimo suvienodinimo. Ligi to laiko jie lieka galioje.

Nuo konstitucijos paskelbimo dienos įstatymų, dekretų, įsakymų ir kitų aktų nuostatai, jei jie prieštarautų šiai konstitucijai, pakeičiami.

138 straipsnis.

Dabar veikią Tautos Susirinkimai gali veikti (kaip Rūmai) po šios konstitucijos paskelbimo, ligi baigsis jų teisėti įgaliojimai.

Tame laikotarpyje jie turi išdirbti rinkimų įstatymą pagal šios konstitucijos principus.

Ligi bus tas įstatymas paruoštas, rinkimų dekretai įstatymai lieka galioje.

LAISVOJO DANCIGO MIESTO KONSTITUCIJA

1922 m. birželio mėn. 14 d.

Laisvojo Dancigo Miesto konstitucija

PIRMOJI DALIS.

Valstybės santvarka

I. Bendrieji nuostatai.

1 straipsnis.

Dancigo miestas ir sujungtas su juo kraštas sudaro laisvą valstybę, vadinamą „LAISVUOJU DANCIGO MIESTU".

2 straipsnis.

Valstybės ženklas — du vienas virš antro sidabriniai kryžiai raudoname dugne ir viršuje jų aukso vainikas (karūna).

Valstybės ir prekybos vėliava — raudonos gelumbės pirmame trečdalyje, skaitant nuo koto, lygiagrečiai su juo, padėti vienas virš antro balti kryžiai, o jų viršuje — geltonas vainikas (karūna).

3 straipsnis.

Tauta yra valstybės valdžios šaltinis.

4 straipsnis.

Oficialinė kalba — vokiečių.

Įstatymas ir administracija laiduoja lenkiškai kalbančiajai gyventojų daliai laisvą tautinį plėtojimąsi, ypač gimtosios kalbos vartojimą mokyklose, vidaus administracijoj ir teisme. Šių nuostatų vykdymą nustatys įstatymas.

5 straipsnis.

Negavęs išanksto kiekvienam atskiram atsitikimui sutikimo Tautų Sąjungos, Laisvasis Dancigo Miestas negali:

1) būti karo arba laivyno baze,
2) statyti tvirtoves,
3) leisti savo teritorijoje gaminti municiją, arba karo medžiagą.

II. Volkstag'as.

6 straipsnis.

Volkstag'as susideda iš šimto dvidešimties atstovų.

7 straipsnis.

Volkstag'o atstovai yra visos tautos atstovai. Jie vadovaujasi tiktai savo sąžine ir nėra supareiguoti (suvaržyti) imperatyvinių įsakymų.

8 straipsnis.

Atstovus renka visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu, proporcingo atstovavimo pagrindais, turį per 20 metų amžiaus piliečiai, vyrai ir moters.

Būti renkamu turi teisės kiekvienas rinkikas, kai yra sukakęs 25 metus.

Vykdyti rinkimo teises negali:

a) kuriam uždėta globa, arba kuris yra laikinoje rūpintojo globoje bei valdžios priežiūroje;
b) nustojęs įsigalėjusiu teismo sprendimu pilietinių garbės teisių.

9 straipsnis.

Volkstag'as renkamas ketveriems metams. Rinkimai turi įvykti lapkričio mėnesio betkurį sekmadienį. Mandato galia prasideda po rinkimų, ateinančių metų sausio mėn. 1 d.

Smulkmenas nustatys rinkimų įstatymas.

10 straipsnis.

Skundus dėl atstovų išrinkimo sprendžia Aukščiausias Laisvojo Dancigo Miesto Teismas, viešu žodiniu procesu. Skundą paduoti turi teisę kiekvienas rinkikas. Skundas turi būti Aukščiausiajam Laisvojo Miesto Teismui paduotas 2-jų savaičių būvy, rinkimų gaumenas oficialiai nustačius.

Užbaigti rinkimų aktai turi būti atiduoti Volkstag'ui. Jeigu kiltų abejojimų, ar buvo renkant atstovą laikytasi įstatymų, tatai, Volkstag'ui reikalaujant, sprendžia Aukščiausias Laisvojo Dancigo Miesto Teismas.

11 straipsnis.

Volkstag'as renkasi pirmininką, jo pavaduotoją ir sekretorius. Jis priima savo įstatymus.

12 straipsnis.

Volkstag'as renkasi jį pirmininkui šaukiant. Volkstag'as turi būti sušauktas Senatui reikalaujant ar bent vienam šeštadaliui susirinkimo narių motyvuotu raštu pareikalavus.

Volkstag'as, Senato šaukiamas, pirmą kartą susirenka vėliausiai sausio mėn. 15 d.

13 straipsnis.

Pirmininkas yra Volkstag'o rūmų šeimininkas ir jam priklauso rūmų policija. Jo žinioje yra rūmų administracija; jis tvarko pajamas ir išlaidas valstybinio biudžeto ribose ir atstovauja Laisvajam Dancigo Miestui visuos teisiniuos klausimuos ir teisės ginčuose, liečiančiuos tą administraciją.

14 straipsnis.

Volkstag'o posėdžiai yra vieši. Senatui ar bent vienam šeštadaliui Volkstag'o narių pasiūlius, posėdis gali būti dviejų trečdalių daugumo paskelbtas neviešas.

15 straipsnis.

Už teisingą viešųjų posėdžių darbų aprašymą niekas negali būti šaukiamas atsakyti.

16 straipsnis.

Volkstag'as gali priimti nutarimus dalyvaujant bent pusei išrinktųjų atstovų.

17 straipsnis.

Jeigu konstitucija nenustato kitaip, Volkstag'o nutarimui priimti pakanka paprasto balsų daugumo.

18 straipsnis.

Į kiekvieną Volkstag'o posėdį kviečiamas Senatas. Senato nariai ir asmens, veikią pagal Senato įsakymus, turi teisę kiekvieną kartą gauti posėdy balsą. Jie pasiduoda pirmininko drausmės valdžiai.

Volkstag'as ir jo komisijos gali pareikalauti kiekvieno Senato nario dalyvavimo.

19 straipsnis.

Volkstag'as turi teisės pareikalauti iš Senato žinių dėl visų valstybę liečiančių dalykų, taip pat patikrinti savo nutarimų

vykdymą ir valstybės pajamų rinkimą. Senatui turi būti išanksto raštu pranešta, kokių žinių bus reikalaujama. Iškilus abejojimams dėl vyriausybės ar administracijos darbų teisėtumo, ar padorumo, Volkstag'as turi teisę, o vienam penktadaliui jo narių pasiūlius, pareigą sudaryti tardymo komisijas. Tardymo komisijos neturi teisės kištis į dar neišspręstas teismo ar drausmės bylas. Tos komisijos viešame posėdyje renka įrodymų, kuriuos jos pačios arba pasiūlytojai išranda esant reikalingus. Tardymo komisijos dviejų trečdalių balsų daugumu viešumas gali būti pašalintas. Komisijų veikimo tvarką ir narių skaičių nustato statutas. Teismo ir administracijos organai turi vykdyti tų komisijų reikalavimus, liečiančius įrodymų rinkimą. Joms reikalaujant, patiekiami tų organų aktai. Komisijos daromai kvotai ir kitų veikiančių komisijos įsakymais organų darbams taikomi atitinkami baudžiamojo proceso nuostatai; tačiau laiškų, pašto, telegrafo ir telefono paslaptis lieka neliečiama.

20 straipsnis.

Už balsavimą arba už padarytus atstovo mandatą bevykdant pareiškimus už Volkstag'o sienų niekas negali būti tarnybos keliu šaukiamas atsakyti, arba kitokiu būdu už tat nukentėti, išskyrus atsakingumą pačiam susirinkimui.

21 straipsnis.

Be Volkstag'o leidimo nė vienas atstovas negali būti tardomas už nusikalstamus darbus, nei suimamas, nebent būtų užtiktas bedaraąs nusikaltimą, ar, vėliausiai, kitą dieną. Tokio pat leidimo reikia asmens laisvei suvaržyti kiekvienam, kuris gali trukdyti atstovui mandatą vykdyti.

Kiekviena baudžiamoji ar drausmės byla prieš atstovą ir taip pat kiekvienas suėmimas, ar kiti asmens laisvės suvaržymai, Volkstag'ui reikalaujant, bus sustabdyti tam laikui, kol galioja mandatas.

22 straipsnis.

Atstovai, būdami liudininkais, turi teisę atsisakyti duoti parodymų apie asmenis, kurie jiems, kaip atstovams, arba kuriems jie yra patiekę faktus, vykdydami savo — atstovų — pareigas, taip pat apie pačius tuos faktus. Taip pat dokumentų poėmio atžvilgiu atstovai turi lygias teises su tais asmenimis,

kurie turi įstatymo nustatytą teisę atsisakyti duoti parodymų.

Krata bei poėmis Volkstag'o rūmuose gali būti daromas tiktai Volkstag'o pirmininkui sutinkant.

23 straipsnis.

Atstovai gauna atlyginimą atskiro įstatymo nustatytomis normomis.

24 straipsnis.

Volkstag'o, apskričių ir valsčių tarybų, administracijų įstaigų ir komisijų nario pareigoms eiti — valdininkai, tarnautojai ir darbininkai nereikalingi atostogų.

Jei vienas aukščiau įvardytų bus kandidatų sąraše, reikia paleisti jį atostogų nuo rinkimų paskelbimo dienos, savo išrinkimui pasiruošti.

III. Senatas.

25 straipsnis.

Senatą sudaro prezidentas — pirmininkaujantis, prezidento pavaduotojas — pirmininkaujančio pavaduotojas ir dvidešimt senatorių.

Prezidentas ir septyni vyriausi senatoriai yra renkami Volkstag'o ketveriems metams. Rinkimai eina neanksčiau kaip po šešių ir nevėliau kaip po dvylikos mėnesių Volkstag'o kadencijai prasidėjus. Išrinktieji užima savo vietas po metų prasidėjus juos išrinkusio Volkstag'o kadencijai. Jeigu vienas išrinktųjų dėl mirties ar dėl kitų priežasčių pasitraukia, tai jo vietoje išrenkamas naujas senatorius likusiam, pasitraukusiojo, mandato laikui. Pirmo Volkstag'o išrinktųjų tarnybos laikas baigiasi po metų, antrojo Volkstag'o kadencijai prasidėjus.

Prezidento pavaduotojas ir 13 pagelbinių senatorių renkami Volkstag'o neribotam laikui. Rinkimai yra slapti ir daromi paduodant balsavimų korteles.

Išrinktas lieka tas, kuris gauna paduotų balsų daugumą. Jei per pirmą balsavimą nesurenkama absoliutinio balsų daugumo, tai rinkimai daromi išnaujo tarp tų dviejų asmenų, kurie gavo daugiausia balsų. Jei kartais kandidatai per rinkimus gautų po lygiai balsų, tą dalyką sprendžia Volkstag'o pirmininko traukiami burtai.

26 straipsnis.

Senato nariu gali būti išrinktas kiekvienas, kurs yra sukakęs dvidešimts penkerius metus amžiaus. Gali būti tas pats kelius sykius išrenkamas. Negali būti išrinktas:

a) asmuo globojamas, arba apriboto veiklumo, ar tas, kuriam yra laikinai paskirtas rūpintojas;
b) asmuo, nustojęs įsigalėjusiu teismo sprendimu pilietinių garbės teisių;
c) asmuo, kuris yra paskelbtas subankrutavusiu.

27 straipsnis.

Priimti išrinkimą į Senatą neverčiama. Taip pat Senato nariai gali kiekvienu laiku pasitraukti.

28 straipsnis.

Artimiausiame, po Volkstag'o rinkimų, Volkstag'o posėdyje, ar pradėjus eiti pareigas 25 str. II skirsnio 3 sakinio atsitikimu, įeinąs į Senatą jo narys, prezidento ar jo pavaduotojo, Senato akyvaizdoje, turi būti įvesdintas į pareigas. Naujas Senato narys rankos paspaudimu taip prisiekia: „Ištikimai eisiu priderančias man, kaip Senato nariui, pareigas, sąžiningai dirbsiu savo užimamoje vietoje, saugosiu konstituciją ir įstatymus, laikysiu paslaptyje visa, kas man kaip paslaptis bus patikėta ir remsiu visomis pajėgomis Laisvojo Dancigo Miesto gerovę". Pasižadėjimui leidžiama duoti tikybinę formą.

29 straipsnis.

Pagelbiniai Senato nariai, eidami savo tarnybos pareigas, turi turėti Volkstag'o pasitikėjimą ir už savo tarnybinį veikimą atsako šiam susirinkimui.

Pagelbinis Senato narys, kuriam Volkstag'as pareikš tiesioginį nepasitikėjimą, iš Senato pasitraukia.

30 straipsnis.

Iš Senato pasitraukia kiekvienas Senato narys, jei rasis viena minėtų 26 str. priežasčių, trukdančių jo išrinkimą.

31 straipsnis.

Jei pasitraukia visas Senatas, jis turi tęsti savo darbą iki išrinks naują Senatą.

32 straipsnis.

Senato narys gali būti kaltinamas Volkstag'ui nutarus, kai jis bus nusikaltęs konstitucijai arba įstatymams. Pasiūlymas pakaltinti turi būti pasirašytas mažiausia vieno ketvirtadalio Volkstag'o narių. Bylą sprendžia Aukščiausias Laisvojo Miesto Teismas. Smulkmenas nustatys atskiras įstatymas.

33 straipsnis.

Vyriausi Senato nariai gauna algą, kurios didumą nustato įstatymas. Dėl jų pensijos ir šeimos aprūpinimo mirties atsitikimu bus išleistas atskiras įstatymas.

Pagelbiniai Senato nariai gauna atskiro įstatymo nustatytą atlyginimą.

34 straipsnis.

Be Senato sutikimo vyriausieji Senato nariai negali užimti jokios kitos viešosios tarnybos ir jokios kitos profesijos. Pagelbiniai Senato nariai gali užimti viešas tarnybas tik Senatui sutikus.

Veikiančios pasipelnymo tikslu draugijos valdyboj ar priežiūros taryboje galima dalyvauti tik Senatui sutikus.

35 straipsnis.

Senatas priima savo statutą ir pasiskirsto tarp narių darbą.

36 straipsnis.

Senato prezidentas veda ir prižiūri visą administracijos veikimo darbą. Visais atsitikimais, kai išanksto Senato nutarimas galėtų sudaryti nenaudingą vilkinimą, turi pats Senato prezidentas, pasitaręs su prezidento pavaduotoju, arba, jei tam būtų kliūčių, su vyresniu tarnybos atžvilgiu senatorium, vienas laikinai išspręsti priderančius Senato kompetencijai klausimus. Tačiau jis turi apie tai artimiausiame posėdy Senatui pranešti, kad patvirtintų arba priimtų kitokį nutarimą.

37 straipsnis.

Senato posėdžiai nevieši. Senatas gali priimti nutarimus, jeigu dalyvauja bent pusė jo narių. Nutarimai priimami balsų daugumu. Esant lygiai balsų, nusveria pirmininkaujančiojo balsas.

Kai Senate svarstomi sprendžiami tokie klausimai, kurie liečia kurio nors Senato nario asmeninius, arba jo artimųjų reikalus, tai suinteresuotas senatorius tame posėdyje negali dalyvauti; jis turi tada iš posėdžio salės išeiti.

38 straipsnis.

Senatas nustato vedamą politikos liniją ir už tai atsako Volkstag'ui.

39 straipsnis.

Aukščiausia krašto valdžia yra Senatas. Ypač jis turi:

a) skelbti įstatymus per mėnesį po jų konstitucingo priėmimo ir leisti reikalingų šiems įstatymams vykdyti taisyklių;
b) savarankiškai konstitucijos įstatymo ir biudžeto ribose valdyti šalį ir bendrus šalies valdžios organus prižiūrėti;
c) paruošti biudžeto sąmatą;
d) valdyti valstybės turtą ir pajamas, tvarkyti įplaukas ir išlaidas ir atstovauti valstybės teisėms;
e) skirti valdininkus, jeigu konstitucija ar įstatymas nenumato kitaip;
f) rūpintis bendru visų valstybės piliečių saugumu ir gerove, konstitucijos ir įstatymų ribose, taip pat leisti tuo reikalu reikalingų taisyklių.

40 straipsnis.

Senatui priklauso bausmės dovanojimas malonės tvarka.

41 straipsnis.

Senatas atstovauja Laisvajam Dancigo Miestui tiek, kiek tat neprieštarauja nuostatams, kurie, Versalės taikos sutarties 104 str. 6 skirsniu laiduoja Lenkų vyriausybei Laisvojo Dancigo Miesto užsienių reikalų vedimą.

42 straipsnis.

Tautų Sąjungai reikalaujant, Laisvojo Dancigo Miesto Senatas turi duoti kiekvienu laiku paaiškinimų, liečiančių viešuosius Laisvojo Miesto reikalus.

IV. Įstatymų leidimas.

43 straipsnis.

Įstatymai priimami tada, kai Volkstag'o ir Senato nutarimai dėl jų teksto sutampa.

Jei Senatas per dvi savaites nepatvirtins Volkstag'o nutarimų, tai pasiūlymas grąžinamas Volkstag'ui.

Jeigu Volkstag'as pakartoja savo nutarimą, Senatas turi per vieną mėnesį arba Volkstag'ui nusileisti, arba perduoti klausimą tautai išspręsti.

44 straipsnis.

Jeigu pats įstatymas kitaip nenustato, tai įstatymas įsigali aštuntą dieną nuo tos dienos, kai atitinkamas Laisvojo Miesto įstatymų biuletenio numeris bus išleistas Dancige.

45 straipsnis.

Šie aktai yra reikalingi įstatymo:

a) kasmetinis valstybinis biudžetas,
b) paskolų užtraukimas,
c) monopolių įvedimas ir privilegijų suteikimas,
d) bendruomenių sąjungos sienų pakeitimas,
e) bausmių dovanojimas amnestijos keliu,
f) sutarčių sudarymas su kitomis valstybėmis.

Tačiau šie nuostatai negali susiaurinti tų nuostatų, kurie Versalio taikos sutarties 104 str. 6 skirsniu laiduoja Lenkų vyriausybei Laisvojo Dancigo Miesto užsienių reikalų vedimą.

46 straipsnis.

Įstatymų projektus kelia Senatas, Volkstag'o nariai arba profesinės atstovybės, kurios turi būti įstatymo keliu sudarytos. Ūkinio politinio arba visuomeninio politinio pobūdžio įstatymų projektai turi būti duodami profesinėms atstovybėms savo nuomonei pareikšti.

47 straipsnis.

Tautos balsavimas turi būti atliktas, kai turinčių teisę balsuoti $^1/_{10}$ rinkikų patieks paruoštą įstatymų projektą. Šis projektas turi būti Senato patiektas Volkstag'ui su savo nusistatymo išdėstymu. Volkstag'ui priėmus tą projektą be pakeitimų, tautos balsavimo nedaroma.

48 straipsnis.

Dėl biudžeto, mokesnių įstatymų ir algų nuostatų tautos balsavimas teleidžiamas tik Senatui reikalaujant. Tautos balsavime gali dalyvauti visi piliečiai, turį teisę dalyvauti rinkimuose ir Volkstag'e. Nulemia paduotų balsų daugumas.

Volkstag'o nutarimas tautai balsuojant gali netekti galios tik tada, kai balsavime dalyvaus turinčiųjų teisės balsuoti daugumas.

Tautos balsavimo tvarką nustatys įstatymas.

49 straipsnis.

Volkstag'o nutarimas dėl konstitucijos pakeitimo tik tada laikomas teisėtu, kai po dviejų skaitymų, atliktų tokiu būdu, kad tarp jų praeitų nemažiau kaip vienas mėnuo laiko, pakeitimas buvo priimtas dviejų trečdalių balsų daugumo, dalyvaujant posėdy nemažiau kaip dviem trečdaliam atstovų.

Jei konstitucijos pakeitimas turi įvykti tautos balsavimo keliu, reikia turinčių teisės balsuoti daugumo pritarimo.

Konstitucijos pakeitimas gali įsiteisėti tiktai padavus juos Tautų Sąjungos žiniai ir jai pareiškus, jog ji nesipriešinanti pakeitimams.

V. Administracija.

50 straipsnis.

Kiekvieniems metams visos valstybės pajamos ir išlaidos turi būti išanksto numatytos ir į biudžeto sąmatą įrašytos. Biudžeto metai trunka nuo balandžio mėn. 1 d. iki kovo mėn. 31 dienos.

51 straipsnis.

Jei besibaigiant vieniems biudžeto metams biudžetinė sąmata ateinantiems metams įstatymo dar nepaskelbta, Senatas turi patiekti laikinojo biudžeto įstatymo projektą. Jis turi teisės rinkti buvusius ligitol mokesčius ir kitas rinkliavas tik per šešis mėnesius seniems biudžeto metams pasibaigus ir daryti tik tokias išlaidas, kurios yra būtinos išlaikyti įstatyme numatytoms įstaigoms, arba vykdyti teisiškai pagrįstus valstybės pasižadėjimus, taip pat toliau tęsti pradėtus statybos darbus ir

kitas investicijas, kurios jau buvo praeitų metų biudžete numatytos.

52 straipsnis.

Lėšas gauti kredito keliu galima tiktai esant nepaprastam reikalui, labiausiai investicijų išlaidoms.

53 straipsnis.

Volkstag'o nutarimai reikalingi išlaidų, išeinančių iš valstybės biudžeto ribų, turi nurodyti ir padidėjusių išlaidų išlyginimo (padengimo) būdą.

54 straipsnis.

Biudžetui peržengti ir nenumatytoms išlaidoms padaryti reikalingas Volkstag'o sutikimas. Jis turi būti suteikiamas tik dėl nenumatytų neišvengiamų reikalų.

55 straipsnis.

Liečiančios valstybės biudžetą sąskaitos bus tikrinamos ir nustatomos nepriklausomos atsiskaitymo įstaigos. Bendras kiekvienų metų valstybės biudžeto sąskaitos subalansavimas drauge su valstybės skolų apžvalga ir atsiskaitymo įstaigos pastabomis patiekiamos Volkstag'ui ir, kai Volkstag'as tatai aprobuoja, laikomas atsiskaitęs.

56 straipsnis.

Finansų Tarybos sutikimas reikalingas:

a) naujiems mokesčiams;
b) paskoloms užtraukti ir joms laiduoti;
c) išlaidoms, kurioms padengti arba dar nenumatyta lėšų, arba turi būti užtraukta paskola.

Finansų Tarybai nesutikus, ji turi apie tai per dvi savaites pranešti Senatui, o per kitas dvi savaites tatai motyvuoti raštu. Tuomet Volkstag'as turi dar sykį persvarstyti ir nutarti.

Finansų Tarybos sudėtį ir jos veikimo tvarką nustatys atskiras įstatymas.

57 straipsnis.

Laisvojo Dancigo Miesto geležinkeliai, paštas, telegrafas ir telefonas priklauso valstybės reikalų sričiai saugojant sutarties taisykles, sudarytas 1919 metų birželio mėn. 28 d. Taikos traktato 104 str.

58 straipsnis.

Nuolat valdyti ir prižiūrėti atskiras administracijos šakas bus sudarytos įstaigos, kuriose nario teisėmis galės dalyvauti, paskirti be atlyginimo, turį teisės balsuoti piliečiai.

Tos įstaigos visais atžvilgiais yra Senato žinioje.

Smulkmenos bus nustatytos įstatymo.

59 straipsnis.

Laikiniems uždaviniams atlikti gali būti kuriamos komisijos.

60 straipsnis.

Tais atsitikimais, kada pagal tarptautines sutartis turi būti sudarytos tarptautinės komisijos įstaigoms ir įstatymams administruoti, taip pat nuolatiniams ar laikiniems reikalams atlikti, į tas komisijas Laisvojo Dancigo Miesto atstovus renka Volkstag'as. Volkstag'as gali pavesti tuos atstovus skirti vienai iš savo komisijų arba Senatui.

VI. Teismas.

61 straipsnis.

Teisėjai yra nepriklausomi; jie klauso tiktai įstatymo.

62 straipsnis.

Ypatingų teismų steigti neleidžiama. Niekas negali išeiti iš savo teisėjo vadybos, kuriam jis, dėl savo bylos, priklauso pagal įstatymus.

63 straipsnis.

Teismų sutvarkymą ir kompetencijas nustatys įstatymas.

64 straipsnis.

Bendrųjų teismų teisėjai renkami iki gyvos galvos specialės komisijos, susidedančios iš prezidento ir vieno Senato nario, trijų Volkstag'o pirmininkų, teismo pirmininko, teisėjų visumos renkamų trijų teisėjų ir Laisvojo Dancigo Miesto advokatų visumos išrinktų dviejų advokatų. Tikslesnis šio reikalo sutvarkymas, ypač dėl komisijos narių pavadavimo, rinkimų tvarkos ir balsavimo, atliekamas įstatymu.

65 straipsnis.

Tiktai teismo sprendimu ir tik dėl tam tikrų priežasčių laikantis pagrindų ir tų formalumų teisėjai be jų noro gali būti visiškai arba laikinai iš tarnybos pašalinti, arba perkelti į kitą vietą, arba atleisti kaip išsitarnavę. Įstatymas gali nustatyti tam tikrą amžių, kurio susilaukia teisėjai, einą ilsėtis.

Šiuo neliečiamas laikinas pareigų ėjimo sustabdymas, kuris padarytas pagal įstatymus.

Keičiant teismų organizaciją arba jų dislokaciją, teisėjas gali būti ne savo noru perkeltas į kitą teismą, arba gali būti 64-tame str. minėtosios komisijos atleistas iš tarnybos, tačiau jam bus duodamas visas tarnybinis atlyginimas.

Šie nuostatai netaikomi prekybos teisėjams, suolininkams ir prisiekusiems sprendėjams.

66 straipsnis.

Teisėjų rinkimo sąlygos, taip pat jų tarnybiniai santykiai bus nustatyti tam tikro įstatymo, kuris galės būti keičiamas tiktai 49-me str. nurodyta tvarka.

VII. Savivaldybių junginiai.

67 straipsnis.

Valstybės plotas skirstomas į miestų ir sodžių apygardas.

68 straipsnis.

Sodžiaus apygardos, miestai ir bendruomenės, tam tikrų įstatymų nustatytose ribose, turi Senato prižiūrimą savivaldybę; jiems galės būti pavesti taip pat ir valstybės administracijos reikalai.

69 straipsnis.

Dancigo miestas sudaro valstybėje savarankišką bendruomenę, turinčią savą turtą.

Dancigo miesto bendruomenės reikalai laikomi valstybės reikalais, kuriuos tvarko Senatas ir Volkstag'as.

Dancigo miesto bendruomenės reikalams spręsti bus Volkstag'o iš jo narių tarpo ir iš kitų Dancigo miestui priklausančių asmenų išrinkta Miesto Piliečių Taryba. Jos sąstatą ir kompetenciją nustatys tam tikras įstatymas.

70 straipsnis.

Volkstag'o rinkimų pagrindiniai nuostatai galioja taip pat ir miestų, apskričių ir bendruomenių rinkimams, tačiau teisę rinkti turi tas, kas jau yra išbuvęs pusę metų.

ANTROJI DALIS.

Pagrindinės teisės ir pareigos

71 straipsnis.

Pagrindinės teisės ir pareigos sudaro valstybės vedamąją liniją ir ribą įstatymams leisti, teismui ir administracijai.

I. Apie asmenis.

72 straipsnis.

Valstybės pilietybė įgyjama ir nustojama pagal įstatymų taisykles.

Numatyto šiame straipsnyje įstatymo principai nevėliau kaip 1921 metų gegužės mėn. 23 d. bus patiekti Tautų Sąjungai ištirti.

73 straipsnis.

Visi Dancigo Miesto piliečiai prieš įstatymus yra lygūs. Išimties įstatymai neleistini.

Vyrai ir moters turi tas pačias piliečių teises ir pareigas. Kilmė, luomas ar tikyba nesuteikia jokių viešosios teisės privilegijų ir neturi jokių teisinių padarinių.

Titulai, išskyrus akademinius laipsnius, gali būti duodami, jei jie reiškia viešąją tarnybą ar profesiją.

Laisvasis Miestas neturi teisės teikti ordenų bei garbės ženklų.

Joks Dancigo pilietis neturi teisės priimti nei titulų nei ordenų.

Bajorystės priedai prie pavardžių laikomi pavardės dalimi, ir daugiau jų nebegali būti suteikiama.

74 straipsnis.

Asmens laisvė yra neliečiama. Suvaržyti arba atimti asmens laisvę viešoji galia gali tiktai įstatymų pagrindais.

Asmenims, kuriems atimta laisvė, turi būti nevėliau kaip kitą dieną pranešta, koks organas ir dėl kurių priežasčių įsakė atimti jiems laisvę; neatidėliojant reikia leisti jiems atsikirsti prieš jų laisvės atėmimą.

75 straipsnis.

Visi valstybės piliečiai naudojasi laisve keltis iš vienos vietos į kitą Laisvajame Mieste ir turi teisę sustoti bei apsigyventi patinkamoje vietoje, įsigyti žemės ir užsiimti betkuriuo darbu. Suvaržymai reikalingi įstatymo.

76 straipsnis.

Kiekvienas valstybės pilietis turi teisę iškeliauti į kitus kraštus. Išeivybė gali būti suvaržyta tiktai įstatymų.

Užsienių atžvilgiu visi piliečiai valstybės teritorijoj ir už jos sienų turi teisę reikalauti, kad valstybė juos apsaugotų. Nei viens valstybės pilietis negali būti išduotas svetimos valstybės valdžiai šaukti tieson arba bausti.

77 straipsnis.

Valstybiniai įtaisymai, kurie buvo įrengti visuomenės lėšomis, skiriami kolonizacijai ir negali būti naudojami kurios nors vienos tautybės naudai.

78 straipsnis.

Laiškų, taip pat sužinojimo paštu, telegrafu ir telefonu paslaptis yra neliečiama. Išimtys yra leidžiamos tiktai įstatymo.

79 straipsnis.

Kiekvienas turi teisę reikšti savo nuomonę žodžiu, raštu, arba kokiu kitu būdu įstatymų nustatytose ribose. Joks žmogaus darbo bei tarnybos santykis šios jo teisės nekeičia ir niekas negali dėl jos vykdymo kokiu nors būdu nukentėti.

Cenzūros nėra. Šiuo atžvilgiu kino teatrams gali būti įstatymais nustatyti kitoki nuostatai. Kovoti su nešvaria ir nepadoria literatūra, taip pat ir saugoti jaunuomenę nuo panašių viešųjų reginių ir vaidinimų turi būti išleistas tam tikras įstatymas.

80 straipsnis.

Moterystė, kaip šeimos gyvavimo pagrindas, yra ypatingoje valstybės globoje. Ji remiasi abiejų lyčių lygybe.

Šeimos, turinčios daug vaikų, turi teisės reikalauti pagalbos palengvinti savo naštai. Motinystei priklauso teisė reikalauti iš valstybės globos ir pagalbos.

81 straipsnis.

Kūno, dorovės ir visuomenės atžvilgiu stiprios jaunuomenės auklėjimas yra tėvų aukščiausia pareiga ir įgimtoji teisė.

Šis auklėjimas yra valstybės globoje.

82 straipsnis.

Pavainikių vaikams įstatymas turi sudaryti tokias pat kūno, dvasios ir visuomeniškumo auklėjimo sąlygas, kokias turi teisėti vaikai.

83 straipsnis.

Jaunuomenė turi būti saugojama nuo išnaudojimo, taip pat, kaip ir nuo moralinio, dvasios ir kūno apsileidimo. Priverstinio pobūdžio visuomeninio globojimo priemonės gali būti taikomos tiktai įstatymo keliu.

84 straipsnis.

Visi valstybės piliečiai turi teisę daryti ramius, neginkluotus susirinkimus, neprašydami leidimo ir visiškai apie tat nepranešdami. Dėl susirinkimų lauke turi būti gautas leidimas, ir jei jie galėtų suardyti viešąją tvarką, tada susirinkimai gali būti draudžiami. Volkstag'ui apsaugoti gali būti leidžiamos ypatingos taisyklės. Tikybinės eisenos laisvos nuo atskirų pranešimų.

85 straipsnis.

Visi valstybės piliečiai turi teisę steigti sąjungas ir draugijas, kurių tikslas neprieštarautų baudžiamiesiems įstatymams. Tos pačios taisyklės galioja ir tikybinėms sąjungoms bei draugijoms. Kiekvieną turi teisę įsigyti teislumą, pagal civilinės teisės nuostatus. Negalima jo neduoti dėl draugijos politinio, visuomeninio politinio bei tikybinio tikslo.

86 straipsnis.

Butas yra kiekvieno valstybės piliečio neliečiama prieglaudos vieta. Išimtys tėra leistinos tiktai pagal įstatymus.

87 straipsnis.

Kiekvienas pilietis turi ginti konstituciją nuo jos neteisėto laužymo.

88 straipsnis.

Visi be skirtumo valstybės piliečiai proporcingai neša visokias viešąsias naštas, nustatytas įstatymų taisyklių.

89 straipsnis.

Visi valstybės piliečiai eina įstatymų numatytas asmenines pareigas valstybės ir bendruomenės naudai.

90 straipsnis.

Visi valstybės piliečiai turi eiti viešosios tarnybos įstatymų numatytas garbės pareigas.

II. Valdininkai.

91 straipsnis.

Viešos tarnybos prieinamos visiems valstybės piliečiams, vyrams ir moterims, pagal jų tinkamumą ir sugebėjimą. Laisvojo Dancigo Miesto konstitucijai įsigalėjus, turi būti tuoj išleisti smulkesni valdininkų teisių ir atlyginimo įstatymai. Tų įstatymų paruošiamasis darbas turi būti pavestas esančioms valdininkų atstovybėms.

92 straipsnis.

Jei konstitucija arba kitas įstatymas ko kito nenustato, valdininkai skiriami ligi gyvos galvos. Pensijos mokesčiai ir likusios valdininkui mirus šeimos aprūpinimas bus įstatymo sutvarkytas. Įgytos valdininko teisės neliečiamos. Valdininkai savo turto pobūdžio reikalavimams, kilusiems iš tarnybos, turi laisvą teisės kelią.

Tiktai įstatymo nustatytomis taisyklėmis ir būdais valdininkai gali būti laikinai sustabdomi savo tarnyboje arba iš jos atleidžiami, laikinai arba galutinai atleidžiami ilsėtis, arba perkeliami į kitą tarnybos vietą su menkesne alga. Kiekvienam drausmės nutarimui turi būti atviras skundo kelias ir galėjimas atnaujinti bylą, norint ją reviduoti. Į personalinį valdininko tarnybos lapą neigiamus pažymėjimus galima tik tada įrašyti, kai jam bus leista pasiaiškinti. Valdininkas turi teisę žiūrėti į savo tarnybos personalinį lapą.

93 straipsnis.

Valdininkai yra visuomenės, bet ne vienos kurios nors partijos tarnautojai. Jiems priklauso politinių įsitikinimų vienijimosi laisvė. Šios jų teisės negali būti siaurinamos.

94 straipsnis.

Valdininkai gaus tam tikrą valdininkų atsakingumą. Smulkesnius nuostatus nurodys įstatymas.

95 straipsnis.

Viešųjų mokyklų mokytojai ir mokytojos yra tiesioginiai valstybės valdininkai. Tų mokyklų laikymo pareiga nėra keičiama.

III. Tikyba ir tikybinės draugijos.

96 straipsnis.

Yra visiška tikėjimo ir sąžinės laisvė. Tikybinių apeigų laisvės vykdymas laiduojamas ir valstybės saugojamas. Civilinėmis ir pilietinėmis teisėmis naudojimasis, taip pat ir viešųjų valdžios vietų užėmimas nepareina nuo tikėjimo išpažinimo.

Niekas negali būti verčiamas reikšti savo tikybinius įsitikinimus. Valdžia tik tiek tegali klausti, kurios tikybos kas yra, kiek nuo to pareina teisės ir pareigos; taip pat įstatymo nustatytų statistikos žinių tikslams. Niekas negali būti verčiamas atlikti betkurias tikybos apeigas arba dalyvauti bažnytiniame akte, arba bažnytinėse iškilmėse.

Kai atitinkami įstatymai numato tikybinės formos priesaiką, tai ji gali būti teisėtai duota ir tuo būdu, kad siekiantysis, praleisdamas tikybinės priesaikos formą, pareiškia: „Aš prisiekiu“; šiaip priesaikos turinys, įstatymų nustatytas, lieka nepaliestas.

Tikybinės bendruomenės, kurios yra papratusios vartoti priesaikos vietoje iškilmingos formos pasižadėjimą, tos formos paliekamos.

97 straipsnis.

Tikybinės bendruomenės, kurios yra viešosios teisės korporacijos, turi teisės imti mokesčius nuo savo narių, remdamos mokesčių lapais.

98 straipsnis.

Laiduojama tikybinių bendruomenių ir tikybinių sąjungų nuosavybė ir kitos teisės į jų kulto apeigų ir labdarybės įstaigas, įtaisymus ir kitokios rūšies turtus.

99 straipsnis.

Prireikus laikyti pamaldas ir ganytojo darbą dirbti ligoninėse, baudžiamose įstaigose ir kitokiose viešose įstaigose, leidžiama tikybinėms bendruomenėms atlikti tikybines apeigas, tačiau jokios prievartos neleidžiama.

100 straipsnis.

Sekmadieniai ir valstybės pripažinti šventadieniai bus įstatymo saugojami kaipo dienos, skirtos poilsiui ir dvasios susikaupimui.

IV. Švietimas ir mokykla.

101 straipsnis.

Menas, mokslas ir jų mokymas yra laisvi. Valstybė laiduoja jiems globą ir turi duoti jiems kuoplačiausią paramą.

102 straipsnis.

Visos mokyklos bus tvarkomos įstatymo, kuris bus paruoštas, dalyvaujant veikiančioms mokytojų atstovybėms.

Visos mokyklos yra valstybės priežiūroje. Mokyklų priežiūra bus vykdoma profesinių ir specialiai išlavintų valdininkų.

103 straipsnis.

Mokymosi pareiga yra visuotinė. Jai atlikti yra, kaip bendras dėsnis, visuotinė mokykla, mažiausiai aštuonerių metų, ir jungiama su ja papildomoji bei profesinė mokykla berniukams ir mergaitėms, ligi aštuoniolikos metų amžiaus.

Viešąsias mokyklas laiko valstybė; ji gali reikalauti prisidėti prie to ir bendruomenes.

Mokslas ir mokslo priemonės visuotinėse ir papildomose mokyklose nemokamas.

104 straipsnis.

Viešosios mokyklos bus suorganizuotos vienodumo pagrindu. Esančios kito tipo mokyklos bus ir toliau palaikomos. Stei-

giant naujas to pavyzdžio mokyklas, reikia taip pat atsižvelgti į pamatuotus auklėtojų reikalavimus, su sąlyga, kad mokyklų nustatyta sistema nuo to nenukentėtų.

Visos pradedamosios, vidurinės ir aukštesniosios mokyklos steigiamos bendru pamatinių mokyklų pagrindu. Priimant vaiką į mokyklą nusveria, be teisėtų auklėtojų valios, kūdikio palinkimai ir gabumai, bet ne tėvų ūkio bei visuomenės būklė. Nepasiturintiems, bet gabiems vaikams pamokos ir mokslo priemonės nemokomos tiek vidurinėse, tiek ir aukštesnėse mokyklose.

Nepasiturintiems gabiesiems aukštesniose mokyklose ir universitetuose išlaikymas duodamas iš viešųjų lėšų.

105 straipsnis.

Privatinės mokyklos, kaip atstovaujančios viešas mokyklas, reikalingos valstybės leidimo ir tvarkomos įstatymais. Leidimas gali būti duotas tiktai tada, kada privatinė mokykla savo įstatymu ir mokymo tikslu, taip pat ir savo pedagoginių jėgų moksliniu išsilavinimu neatsilieka nuo viešosios mokyklos ir neskirsto mokinių pagal jų tėvų turtingumą. Taip pat negalima duoti leidimo, kada pedagoginių jėgų, ūkio ir teisinis stovis nėra pakankamai laiduotas.

Negalima steigti naujų privatinių paruošiamųjų mokyklų; veikiančiosios turi būti panaikintos. Privatinės mokyklos kartu su paruošiamosiomis gali būti panaikintos tiktai atlyginant nuostolius. Smulkmenas nustatys įstatymas.

106 straipsnis.

Tikybos mokymas yra paprastas mokslo dalykas mokykloje. Jis bus dėstomas pagal tikybinių sąjungų dėsnius tiek, kad jie nekenktų valstybės vykdomai priežiūros teisei. Tikybos mokslo dėstymas ir dalyvavimas bažnytinėse apeigose pareina nuo laisvo mokytojų pareiškimo; apie vaiko atleidimą nuo tikybos mokslo ir dalyvavimo iškilmėse ir bažnytinėse apeigose sprendžia tas, kam yra duota teisė spręsti apie vaiko religinį auklėjimą.

107 straipsnis.

Mokant viešose mokyklose, reikia kreipti dėmesį į tai, kad kitaip manančiųjų įsitikinimai nebūtų įžeisti.

108 straipsnis.

Politinio valstybės sutvarkymo mokymas yra mokslo dalykas mokyklose. Kiekvienas mokinys, baigęs priverstinį mokyklos mokslą, gauna vieną konstitucijos atspaudą.

109 straipsnis.

Meno, istorijos ir kitos liekanos, taip pat ir šalies vaizdai yra valstybės saugojami ir globojami.

Valstybės pareiga yra neleisti išvežti į užsienį meno turto.

V. Ūkio gyvenimas.

110 straipsnis.

Nuosavybė laiduojama. Nusavinimas viešajam labui ir už atitinkamą atlyginimą galimas tiktai įstatymo keliu; kilus kokiam ginčui, kelias į teismą yra atviras.

111 straipsnis.

Žemė su jos jėgomis ir turtais bus tvarkoma teisės, kuri saugos jų išeikvojimą ir leis kiekvienai Laisvojo Dancigo Miesto šeimai susikurti savo pastogę, o esant profesiniam išsilavinimui — ūkio įrengimą, kuris bus saugojamas visada savo tiesioginiam paskyrimui.

Skaitlingos šeimos, karo ir darbo invalidai turi būti numatyto šeimos židinio kūrimo įstatymo ypatingai palaikomi. Neužtarnautos vertės prieauglis, atsirandąs nejudamame turte be darbo ir kapitalo išlaidų, turi būti atiduotas visuomenės labui.

112 straipsnis.

Jei bendras labas reikalauja, tam tikru įstatymu privatinės ūkio įmonės gali būti nusavintos viešajai nuosavybei už atlyginimą.

113 straipsnis.

Kiekvienam skyrium ir visoms profesijoms duodama laisvė telktis, saugoti ir gerinti darbo ir ūkio sąlygas.

Visokios sutartys ir būdai, kurie stengiasi tą laisvę apriboti bei ją trukdyti, yra neteisėti.

114 straipsnis.

Sveikatai ir darbingumui palaikyti, motinystei apsaugoti ir nuo ūkinių senatvės negalavimų ir gyvenimo nelaimingų atsitikimų imtinai su nedarbo pasėkomis apdrausti valstybė steigia plačią apdraudimo sistemą, dalyvaujant patiems apdraudžiamiems.

115 straipsnis.

Darbininkai ir tarnautojai steigia iš savo tarpo, skyrium darbininkams ir tarnautojams, įmonių tarnybas, kurių tikslas yra tas, kad bendradarbiaudamos laikytųs lygybės dėsnio, su darbdaviais lygiomis teisėmis normuotų atlyginimą ir darbo sąlygas.

Smulkmenas nustatys įstatymas.

Abipusės organizacijos ir susitarimai tarp jų bus pripažįstami. Darbdaviams ir tarnautojams bus įsteigti 46 § 2-ro skirsnio numatyti Darbo Rūmai, kurie saugos jų visuomeninius ir ūkiškus reikalus ir didins bendrą ūkiškų gaminamųjų jėgų augimą.

GALUTINIEJI IR PEREINAMIEJI NUOSTATAI.

116 straipsnis.

Vokiečių Reicho 1919 m. rugpiūčio mėn. 11 dienos konstitucija panaikinama.

Visi Laisvojo Dancigo Miesto teritorijoje veikusieji šios konstitucijos įsigalėjimo metu įstatymai ir įsakymai galioja, jeigu tiktai jie nėra šios konstitucijos arba įstatymo panaikinti.

Volkstag'as tuoj po savo susitarimo turi įsteigti komisiją, kuri ištirs visus įstatymus, išleistus nuo 1920 metų sausio mėn. 10 dienos.

117 straipsnis.

Steigiamasis susirinkimas turi nevėliau kaip per tris mėnesius po Laisvojo Dancigo Miesto įkūrimo pasiskelbti pirmuoju Volkstag'u su kadencija iki 1923 metų gruodžio mėnesio 31 dienos, arba nusistatyti terminą išsiskirstyti ir paskelbti naujus rinkimus. Tuo atveju jis ir toliau yra įstatymo leidimo organas iki pirmajam Volkstag'ui susirenkant.

Visus reikalus nuo Laisvojo Dancigo Miesto sudarymo dienos iki Senato sudarymo atlieka Valstybės Taryba, kuri yra laikinoji valdžia. Dancigo Miesto, Miesto Atstovų Susirinkimas ir Magistratas eina savo pareigas ir toliau, ligi visus reikalus perims nauja Miesto Taryba ir Senatas.

Dancigas, 1922 m. birželio mėn. 14 dieną.

LAISVOJO DANCIGO MIESTO SENATAS.

(pas.) *Sahm.*

(pas.) *Dr. Frank.*

LENKIJOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA

1921 m. kovo m. 17 dienos įstatymas.

Lenkijos Respublikos konstitucija

1921 m. kovo m. 17 dienos įstatymas.

Dievo Visagalio Vardu!

Mes, Lenkų Tauta, dėkodami Apvaizdai už mūsų išvadavimą iš pusantro šimtmečio nelaisvės, dėkingai minėdami narsumą ir ištvermę pasiaukojusių kovai kartų, kurios be pertraukos aukojo nepriklausomybei geriausias savo pajėgas, savo darbą, jungdami su kilnia ir amžino atminimo Gegužės mėn. 3 d. konstitucijos tradicija, turėdami galvoj visos suvienytos ir nepriklausomos Motinos-Tėvynės gerovę ir norėdami jos nepriklausomybę, galybę ir saugumą bei visuomenės tvarką pagrįsti amžinaisiais teisės ir laisvės dėsniais, taip pat laiduoti visų Jos moralinių ir medžiaginių jėgų plėtojimąsi visos atgimstančios žmonijos labui, apsaugoti visų Respublikos piliečių lygybę, darbui pagarbą, priklausančias teises ir ypatingą Valstybės globą — šį Konstitucijos Įstatymą Lenkijos Respublikos Steigiamajame Seime priimame ir nustatome.

I SKYRIUS.

Respublika.

1 straipsnis.

Lenkijos Valstybė yra Respublika.

2 straipsnis.

Aukščiausioji Lenkijos Respublikos Valdžia priklauso Tautai. Tautos organais įstatymams leisti yra Seimas ir Senatas, vykdomajai valdžiai — Respublikos Prezidentas su atsakingais ministeriais, teisingumui vykdyti — nepriklausomieji teismai.

II SKYRIUS.

Įstatymų leidžiamoji valdžia.

3 straipsnis.

Valstybės įstatymų leidimo sritis apima visų rūšių viešąją ir privatinę teisę, taip pat ir jų vykdymo būdo nustatymą.

Negali būti įstatymo be Seimo sutikimo, pareikšto statuto nustatytu būdu. Seimo priimtas įstatymas įsigali jame pačiame nurodytu laiku.

Lenkijos Respublika, paremdama savo santvarką plačios teritorinės savivaldybės pradmenim, skiria tos savivaldybės atstovybėms tam tikrą įstatymų leidimo galią, ypač administracijos, kultūros ir ūkio srity, kurios ribos tiksliau bus nustatytos įstatymų.

Tie valdžios įsakymai, iš kurių kyla piliečių teisės arba pareigos, priverstini tik tada, kada jie išleisti remiantis įstatymu; tas įstatymas turi būti įsakyme nurodytas.

4 straipsnis.

Valstybės biudžetas kitiems metams kasmet nustatomas Valstybės įstatymo.*

5 straipsnis.

Kariuomenės kontigentas nustatomas ir kasmetinis naujokų šaukimo leidimas skelbiamas tiktai įstatymu.

6 straipsnis.

Valstybės paskolos užtraukimas, valstybinio nekilnojamojo turto perleidimas, mainymas ir betkuriomis kieno nors naudai teisėmis apsunkinimas, mokesčiais ir viešomis rinkliavomis apdėjimas, muitų monopolių ir monetų sistemos nustatymas, taip pat Valstybės finansinių garantijų priėmimas ant savęs — tegalimas tiktai įstatymo keliu.

7 straipsnis.

Vyriausybė kasmet patieks Valstybės išlaidų apyskaitą parlamentui patvirtinti.

---

*Konstitucijos pakeitimas 1926 m. rugpiūčio mėn. 2 d. įstatymu:
Valstybės biudžetas kitiems biudžeto metams kasmet nustatomas Valstybės įstatymo.

8 straipsnis.

Valstybės skolų parlamentinės kontrolės vykdymo būdą nustatys tam tikras įstatymas.

9 straipsnis.

Visai Valstybės administracijai kontroliuoti finansiniu atžvilgiu, Valstybės sąskaitų likvidavimui tikrinti, kasmet siūlyti Seimui pripažinti Vyriausybę atsiskaičiusia arba neatsiskaičiusia yra skiriami Vyriausieji Kontrolės Rūmai, sudaryti kolegialiniu principu ir jų narių, kaipo teisėjų, nepareinamumo principu; tie nariai pašalinami Seimo nutarimu balsuojančių $^3/_5$ balsų daugumo. Vyriausiųjų Kontrolės Rūmų organizaciją ir jų veikimo būdą smulkiai apibrėš atskiras įstatymas. Vyriausiųjų Kontrolės Rūmų Pirmininkas savo tarnybos atžvilgiu prilygsta ministeriui, tačiau Ministerių Tarybos sąstatan jis neįeina ir už savo ir nuo jo pareinančių valdininkų veikimą Seimui atsako netarpiškai.

10 straipsnis.

Įstatymų iniciatyvos teisė priklauso Vyriausybei ir Seimui. Įstatymų sumanymai ir projektai, reikalaują iš Valstybės iždo išlaidų, turi nurodyti jų sunaudojimo ir padengimo būdą.

11 straipsnis.

Seimą sudaro atstovai, išrinkti penkeriems metams, skaitant nuo Seimo atidarymo dienos, visuotiniu, slaptu, tiesioginiu, lygiu ir proporcingu balsavimu.

12 straipsnis.

Balsavimo teisę turi kiekvienas Lenkų pilietis, be lyties skirtumo, rinkimų dieną baigęs dvidešimt vienerius amžiaus metus, disponuojąs visomis civilinėmis teisėmis ir gyvenąs rinkimų apygardoje bent vieną dieną prieš rinkimus paskelbiant „Įstatymų Dienyne“. Balsavimo teisę galima vykdyti tiktai asmeniškai. Aktingosios karo tarnybos kariai balsuoti teisės neturi.

13 straipsnis.

Išrinktas gali būti kiekvienas pilietis, turįs teisę rinkti į Seimą, neišskiriant nė aktingosios karo tarnybos karių ir nepaisant gyvenamosios vietos, jei tik jis turi ne mažiau kaip dvidešimt penkerius metus amžiaus.

14 straipsnis.

Balsavimo teise negali naudotis tie piliečiai, kurie yra nuteisti už tokius nusikalstamus darbus, už kuriuos rinkimų taisyklėmis ar visiškai arba laikinai yra netekę teisės rinkti ar būti išrinktais, taip pat naudotis atstovo mandatu.

15 straipsnis.

Valstybės valdininkai, tarnaujantieji administracijos, finansų ar teismo organuose, negali būti renkami tose apygardose, kuriose tarnauja. Šis nuostatas neliečia centrinių valdžios įstaigų valdininkų.

16 straipsnis.

Būdami išrinkti atstovais, Valstybės ar savivaldybių tarnautojai naudojasi atostogomis, kol pasibaigia mandatas. Šis nuostatas netaikomas ministeriams, štatsubsekretoriams ir aukštųjų mokyklų profesoriams.

Atstovo pareigų ėjimo laikas įskaitomas į bendrą jo tarnybos laiką.

17 straipsnis.

Atstovas, stodamas apmokamon Valstybės tarnybon, nustoja savo mandato; šis nuostatas neliečia atstovų, paskirtų ministeriais, štatsubsekretoriais ir aukštųjų mokyklų profesoriais.

18 straipsnis.

Smulkesni nuostatai apie atstovų rinkimą į Seimą bus nurodyti rinkimų įstatyme.

19 straipsnis.

Neprotestuotų rinkimų tikrumą sprendžia Seimas. Protestuotų rinkimų tikrumą sprendžia Vyriausias Teismas.

20 straipsnis.

Atstovai atstovauja visai tautai, ir negali būti varžomi jokių rinkikų instrukcijų. Atstovai Seimo akivaizdoje prieš Seimo Maršalą taip pasižada:

„Kaipo Lenkijos Respublikos Seimo atstovas, iškilmingai pasižadu uoliai, sąžiningai ir kaip išmanydamas dirbti vien tik Lenkijos Valstybės naudai“.

21 straipsnis.

Nei atstovo mandato veikimo metu, nei jam pasibaigus atstovas negali būti šaukiamas tieson už savo veikimą Seime arba už jo ribų, jei tas veikimas įeina į atstovo pareigų sritį. Atstovai už kalbas, išsitarimus ir manifestacijas Seime atsako tiktai Seimui; už trečiųjų asmenų teisių įžeidimą jie gali būti šaukiami atsakyti prieš teismą, jei teismas bus gavęs Seimo sutikimą.

Iškelta prieš atstovo mandato įgijimą atstovui baudžiamoji teismo, baudžiamoji administracinė arba drausmės byla, Seimui pareikalavus, sustabdoma visam mandato veikimo laikui.

Baudžiamosios atstovo bylos įsisenėjimo eiga sustabdoma visam mandato veikimo laikui.

Per visą mandato veikimo laiką atstovai be Seimo sutikimo negali būti traukiami nei baudžiamajin teismo, nei baudžiamajin administracinin ar drausmės atsakinguman, nei suimami. Užtikus atstovą bedarant bendrą didelį nusikaltimą, jeigu jo sulaikymas būtinas teisėtumo vykdymui laiduoti arba užkirsti kelią nusikaltimo padariniams, teismo organai tuojau turi pranešti Seimo Maršalui, kad gautų Seimo pritarimą laikyti jį suimtą ir tęsti baudžiamąją bylą. Maršalui reikalaujant, sulaikytasis turi būti tuojau paleistas.

22 straipsnis.

Atstovas nei savo, nei svetimu vardu negali pirkti arba nuomoti valstybinių turtų, imti viešųjų tiekimų ir valstybinių rangų ir imti iš Vyriausybės koncesijų arba kitaip asmeniškai iš jos pelnytis.

Atstovas taip pat negali iš Vyriausybės gauti kokių nors pasižymėjimo ženklų, išskiriant karius.*

*Konstitucijos pakeitimas 1926 m. rugpiūčio mėn. 2 d. įstatymu:

Atstovas nei savo, nei svetimu vardu negali pirkti arba nuomoti valstybinių turtų, imti viešųjų tiekimų ir valstybinių rangų ir imti iš Vyriausybės koncesijų, arba kitaip asmeniškai iš jos pelnytis.

Atstovas taip pat negali iš Vyriausybės gauti kokių nors pasižymėjimo ženklų, išskiriant karius.

Nusižengęs šiems nuostatams, jei tai bus konstatuota Aukščiausiojo Teismo, Seimo Maršalui arba Vyriausiems Kontrolės Rūmams pareikalavus, atstovas nustoja mandato ir asmeniškos naudos, iš Vyriausybės gautos. Šios bylos vedimo nuostatus tiksliai sutvarko atskiras įstatymas.

23 straipsnis.

Atstovas negali būti atsakomasis redaktorius.

24 straipsnis.

Atstovai gauna statute numatyto didumo atlyginimą ir keliaudami turi teisę visos Respublikos plote nemokamai naudotis visomis valstybinėmis susisiekimo priemonėmis.

25 straipsnis.

Seimą ir Senatą sušaukia, atidaro, atideda jų posėdžius ir uždaro Respublikos Prezidentas.

Pirmam posėdžiui Seimas turi būti sušauktas trečią antradienį po rinkimų dienos ir kasmet ne vėliau kaip spalių mėn. paprastai sesijai biudžetui priimti, kariuomenės kontingentui ir naujokų ėmimui nustatyti ir kitiems reikalams sutvarkyti.

Respublikos Prezidentas betkuriuo laiku gali savo nuožiūra sušaukti Seimą nepaprastai sesijai, o reikalaujant $^1/_3$ visų atstovų skaičiaus, jis turi tai padaryti ne vėliau kaip per 2 savaites.

Kitus atsitikimus Seimui sušaukti nepaprastai sesijai numato konstitucija.

Jeigu posėdis toje pačioje sesijoje atidedamas antrą kartą arba pertrauka užtrunka daugiau negu 30 dienų, tada posėdžiui atidėti reikalingas paprastas paties Seimo sutikimas.

Seimas, sušauktas spalių mėnesį paprastai sesijai, negali būti uždarytas, kol nebus priimtas biudžetas.*

---

*Konstitucijos pakeitimas 1926 m. rugpiūčio mėn. 2 d. įstatymu:

Seimą ir Senatą sušaukia, atidaro, atideda jų posėdžius ir uždaro Respublikos Prezidentas.

Pirmam posėdžiui Seimas turi būti sušauktas trečią antradienį po rinkimų dienos ir kasmet ne vėliau kaip spalių mėn. paprastai sesijai.

Respublikos Prezidentas betkuriuo laiku gali savo nuožiūra sušaukti Seimą nepaprastai sesijai, o reikalaujant $^1/_3$ visų atstovų skaičiaus, jis turi tai padaryti ne vėliau kaip per 2 savaites.

Kitus atsitikimus Seimui sušaukti nepaprastai sesijai numato konstitucija.

Jeigu posėdis toje pačioje sesijoje atidedamas antrą kartą arba pertrauka užtrunka daugiau negu 30 dienų, tada posėdžiui atidėti reikalingas paties Seimo sutikimas.

Vyriausybė patiekia Seimui jo sesijoje biudžeto projektą kartu su priedais (4 str.) ne vėliau kaip 5 mėnesius prieš prasidėsiant ateinan-

26 straipsnis.

Seimas gali save paleisti savo paties $^2/_3$ balsų daugumo nutarimu, dalyvaujant pusei teisėto atstovų skaičiaus. Respublikos Prezidentas gali paleisti Seimą sutikus $^3/_5$ teisėto Senato narių skaičiaus.

Abiem atvejais tuo pačiu paleidžiamas ir Senatas. Rūmus paleidus, rinkimai turi būti įvykdyti per 90 dienų; rinkimų laiką nurodo Seimo nutarimas arba Prezidento Seimo paleidimo raštas.*

---

tiems biudžeto metams. Seimui įteikus biudžeto projektą, Seimo sesija negali būti uždaryta, kol biudžetas nebus priimtas, arba kol pasibaigs šiame straipsnyje numatyti terminai. Jeigu per 3½ mėnesių nuo dienos, kada Vyriausybė biudžeto projektą įteikė, Seimas biudžeto nepriims, tai patiektą projektą pradeda svarstyti Senatas. Jeigu per 30 dienų Senatas neatsiųs Seimui savo nutarimo dėl biudžeto kartu su priimtais pakeitimais, sprendžiama, jog Senatas projektui priekaištų nekelia (35 str. 1 abz.).

Jeigu Seimas, gavęs biudžeto projektą su Senato priimtomis pataisomis, per 15 dienų nieko nauja nenutars (35 str. 3 abz.), Senato pataisos laikomos priimtomis.

Respublikos Prezidentas skelbia biudžetą įstatymu:

a) Seimo nutarimu priimtos redakcijos, jei Seimas ir Senatas biudžetą peržiūrėjo nustatytu laiku ir Senato pataisas Seimas priėmė arba atmetė (35 str. 3 abz.);

b) Seimo arba Senato priimtos redakcijos, jei tiktai Seimas arba tiktai Senatas biudžetą priėmė nustatytu laiku;

c) Vyriausybės projekto redakcijos, jeigu nei Seimas, nei Senatas nustatytu laiku nieko nenutarė dėl viso biudžeto.

Nuostatas, pasakytas aukščiau minėtame šio straipsnio abzace, nėra taikomas, jei Seimas atmeta visą Vyriausybės biudžeto projektą.

Jeigu Seimas yra paleistas, o biudžetas tiems biudžeto metams arba bent biudžeto provizorijumas ligi naujo Seimo sušaukimo nėra priimtas, tai Vyriausybė turi teisę daryti išlaidas ir rinkti pajamas praėjusių metų biudžeto ribose iki tol, kol Seimo ir Senato bus priimtas naujas biudžeto provizorijumas, kurį Vyriausybė turi patiekti Seimui pirmame posėdyje po rinkimų. Jeigu Seimas yra paleistas, o naujas naujokų ėmimo įstatymas nėra priimtas, Vyriausybė turi teisę paskelbti naujokų ėmimą praeitų metų Seimo priimto kontingento ribose.

* 1926 m. rugpiūčio mėn. 2 d. įstatymu pakeista šitaip:

Respublikos Prezidentas paleidžia Seimą ir Senatą išėjus laikui, kuriam jie buvo išrinkti (11 str.).

Prieš pasibaigiant kadencijai, Respublikos Prezidentas, Ministerių

27 straipsnis.

Atstovo teises ir pareigas atstovai vykdo patys asmeniškai.

28 straipsnis.

Seimas iš savo tarpo renka Maršalą ir jo pavaduotojus, sekretorius ir komisijas.

Seimą paleidus, Maršalo ir jo pavaduotojų mandatai turi galios, kol susiorganizuoja naujas Seimas.

29 straipsnis.

Seimo veikimo būdą ir tvarką, jo komisijų rūšį ir skaičių, Maršalo pavaduotojų ir sekretorių skaičių, Maršalo teises ir pareigas nustato Seimo statutas.

Maršalas skiria Seimo valdininkus, už kurių veikimą jis atsako Seimui.

30 straipsnis.

Seimo posėdžiai yra vieši. Maršalui, Vyriausybės atstovui arba trisdešimčiai Seimo atstovų pasiūlius, Seimas gali paskelbti posėdį esant slaptą.

31 straipsnis.

Niekas negali būti šaukiamas tieson už tikrą, teisingą viešų Seimo posėdžių ir jo komisijų darbų aprašymą.

32 straipsnis.

Nutarimai įgyja galios tik tada, kai jie yra priimti paprasto balsų daugumo, dalyvaujant ne mažiau kaip $^1/_3$ teisėto visų atstovų skaičiaus, jeigu kiti konstitucijos nuostatai nenustato kitokio reikalavimo.

33 straipsnis.

Atstovai turi teisę statute nurodyta tvarka kreiptis su interpeliacijomis į Vyriausybę arba atitinkamus ministerius. Miniseris ne ilgiau kaip per 6 savaites turi žodžiu arba raštu

---

Kabinetui pasiūlius, gali paleisti Seimą ir Senatą motyvuotu raštu ir tik vieną kartą dėl tos pačios priežasties.

Rūmus paleidus, rinkimai turi būti įvykdyti per 90 dienų; rinkimų laikas nustatomas arba Prezidento Seimo ir Senato paleidimo rašte, arba Seimo ar Senato nutarimu.

atsakyti arba patiekti motyvuotą pareiškimą, paaiškindamas, kodėl iš esmės neatsakyta. Interpeliantams reikalaujant, atskymas turi būti praneštas Seimui. Seimas gali Vyriausybės atsakymą svarstyti ir priimti dėl jo tam tikrų nutarimų.

34 straipsnis.

Tam tikriems dalykams ištirti Seimas gali skirti nepaprastas komisijas, suteikdamas joms teisę išklausinėti suinteresuotas šalis, šaukti liūdytojus ir kviestis žinovus.

Šių komisijų kompetenciją ir galios ribas nustato Seimas.

35 straipsnis.

Kiekvienas Seimo priimtas įstatymų projektas duodamas svarstyti Senatui. Jeigu per 30 dienų nuo įstatymo projekto jam įteikimo dienos Senatas neiškelia tam projektui jokių priekaištų, Respublikos Prezidentas pasirūpina jį paskelbti. Senatui pasiūlius, Respublikos Prezidentas gali paliepti įstatymą paskelbti ir neišėjus 30 dienų.

Jeigu Senatas nutartų pakeisti arba atmesti Seimo priimtąjį įstatymo projektą, tai apie tą turi pranešti Seimui per minėtų 30 dienų laiką ir vėliausiai per kitas 30 dienų turi projektą grąžinti Seimui drauge su siūlomomis pataisomis.

Jeigu Senato siūlomas pataisas Seimas priimtų paprastu daugumu arba atmestų $^{11}/_{20}$ balsavusių daugumo, tai Respublikos Prezidentas Seimo priimtos redakcijos įstatymą liepia paskelbti antrą kartą.

36 straipsnis.

Senatą sudaro nariai, renkami kiekvienoje vaivadijoje visuotiniu, slaptu, tiesioginiu, lygiu ir proporcingu balsavimu. Kiekviena vaivadija sudaro vieną rinkimų apygardą, pagrindu imant santykį tarp mandatų skaičiaus į Seimą ir apygardos gyventojų skaičiaus; mandatų skaičius į Senatą sumažinamas ligi $^1/_4$. Rinkti į Senatą turi teisę kiekvienas Seimo rinkikas, turįs rinkimų skelbimo dieną 30 metų amžiaus ir ligi tos dienos išgyvenęs rinkimų apygardoje ne mažiau kaip vienerius metus; tačiau nenustoja rinkimų teisės ir tik ką persikėlę naujakuriai, apleidę pirmiau gyvenamąją vietą dėl žemės reformos; šitos teisės nenustoja ir darbininkai, persikėlę dėl darbo vietos pasikeitimo, taip pat ir Valstybės valdininkai, perkelti dėl tar-

nybos. Neišskiriant nė aktingosios tarnybos karių, būti renkamu turi teisės kiekvienas pilietis, turįs teisę rinkti į Senatą, jei jam rinkimų skelbimo dieną yra sukakę 40 metų amžiaus.

Senato kadencija prasideda ir baigiasi kartu su Seimo kadencija.

Niekas negali būti kartu Seimo ir Senato narys.

37 straipsnis.

14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32 ir 33 straipsnių nuostatai yra taikomi ir Senatui bei jo nariams.

38 straipsnis.

Joks įstatymas negali prieštarauti šiai konstitucijai bei peržengti jos nuostatų.

III SKYRIUS.

Vykdomoji valdžia.

39 straipsnis.

Seimas ir Senatas, susijungę į Tautos Susirinkimą, absoliutiniu balsų daugumu renka Respublikos Prezidentą 7 metams. Tautos Susirinkimą šaukia Respublikos Prezidentas paskutiniame septintųjų savo prezidentavimo metų ketvirty.

Jeigu prieš 30 dienų prieš pasibaigiant septyneriems metams nebūtų sušauktas Tautos Susirinkimas, tai, Maršalui pasiūlius ir jam pirmininkaujant, Seimas ir Senatas ipso iure susijungia į Tautos Susirinkimą.

40 straipsnis.

Jeigu Respublikos Prezidentas negali eiti savo pareigų arba jeigu Respublikos Prezidento vieta yra laisva dėliai mirties, atsisakymo arba dėl kitų priežasčių, tai jį pavaduoja Seimo Maršalas.

41 straipsnis.

Jei Respublikos Prezidento vieta vakuoja, tuojau Seimas ir Senatas, Seimo Maršalui pasiūlius ir jam pirmininkaujant,

ipso iure susijungia į Tautos Susirinkimą Prezidento rinkti.

Jeigu Seimas yra paleistas ir Respublikos Prezidento vieta tuo laiku laisva, Seimo Maršalas neatidėliodamas įsako vykdyti naujus Seimo ir Senato rinkimus.

42 straipsnis.

Jeigu Respublikos Prezidentas per 3 mėnesius neina savo pareigų, tai Seimo Maršalas tuojau sušaukia Seimą ir paveda Seimui balsavimu išspręsti klausimą, ar Prezidento vietą pripažinti vakuojančia.

Nutarimas pripažinti vietą vakuojančia priimamas $^3/_5$ balsų daugumo, dalyvaujant bent pusei teisėto, t. y. rinkimų įstatymo nustatyto, atsovų skaičiaus.

43 straipsnis.

Respublikos Prezidentas vykdomąją valdžią vykdo per Seimui atsakingus ministerius ir jų priklausomus valdininkus.

44 straipsnis.

Respublikos Prezidentas pasirašo įstatymus kartu su atitinkamais ministeriais ir skelbia juos „Respublikos Įstatymų Dienyne".

Įstatymams vykdyti Respublikos Prezidentas, remdamasis įstatyme pareikštu įgaliojimu, gali leisti vykdomuosius įsakymus, taisykles ir draudimus ir jų įgyvendinimą laiduoti prievarta.

Tokias pat teises turi savo veikimo srity ministeriai ir jų priklausomieji organai.

Kiekvienas Respublikos Prezidento valdymo aktas, kad įgytų veikiamosios galios, turi būti pasirašytas Ministerių Tarybos Pirmininko ar atitinkamo ministerio, kurie, pasirašę aktą, yra už jį atsakingi.*

---

* 1926 m. rugpiūčio mėn. 2 d. įstatymu pakeista šitaip:

Respublikos Prezidentas pasirašo įstatymus kartu su atitinkamais ministeriais ir skelbia juos „Respublikos Įstatymų Dienyne". Įstatymams vykdyti Respublikos Prezidentas, remdamasis įstatyme pareikštų įgaliojimu, gali leisti vykdomuosius įsakymus, taisykles ir draudimus ir jų įgyvendinimą laiduoti prievarta.

Tokias pat teises turi savo veikimo srity ministeriai ir jų priklausomieji organai.

Kiekvienas Respublikos Prezidento valdymo aktas, kad įgytų veikia-

45 straipsnis.

Respublikos Prezidentas skiria ir atšaukia Ministerių Tarybos Pirmininką, šiam pasiūlius, skiria ir atšaukia ministerius, o Ministerių Tarybai pasiūlius, skiria į įstatymų numatytus etatus civilinius valdininkus ir karius tarnautojus.

Kiekvienas Respublikos valdininkas turi priklausyti ministeriui, atsakingam už jo veikimą Seimui.

Ministerių Tarybos Pirmininkas kontrasignuoja Respublikos Prezidento civilinės kanceliarijos valdininkų skyrimą ir už jų veikimą atsako Seimui.

46 straipsnis.

Respublikos Prezidentas kartu yra ir vyriausias ginkluotų Valstybės jėgų vadas, tačiau karo metu jis negali vykdyti vyriausios vadovybės.

Karui kilus, Respublikos Prezidentas, Ministerių Tarybai pasiūlius ir jį pristačius Karo Reikalų Ministeriui, skiria Vyriausiąjį vadą, kuris (Karo Reikalų Ministeris) atsako Seimui už aktus, liečiančius vadovybę karo metu ir apskritai už karo vadovybę.

47 straipsnis.

Teisė bausmę dovanoti ar sumažinti ir baudžiamojo teis-

---

mosios galios, turi būti pasirašytas Ministerių Tarybos Pirmininko ar atitinkamo ministerio, kurie, pasirašę aktą, yra už jį atsakingi.

Seimui ir Senatui esant paleistiems ir ligi naujo Seimo susirinkimo (25 str.), Respublikos Prezidentas, esant staigiam, būtinam Valstybės reikalui, turi teisę leisti dekretus, turinčius įstatymo galią ir liečiančius tas sritis, kurios šiaip yra reikalingos įstatymo. Tačiau šie dekretai negali keisti konstitucijos ir negali liesti dalykų, numatytų konstitucijos 3 str. 4 abz.; 4, 5, 6, 8 str. str.; 49 str. 2 abz.; 50 ir 59 str. str.; taip pat Seimo ir Senato rinkimų įstatymų.

Įstatymas gali įgalioti Respublikos Prezidentą leisti dekretus, turinčius įstatymo galią, bet tik to įstatymo nustatytu laiku ir jo numatytose ribose, tačiau išskirint konstitucijos keitimą.

Dekretai, numatyti dviejuose paskutiniuose abzacuose, leidžiami nurodant juose konstitucijos nuostatą, pasakytą šiuose abzacuose; jie yra leidžiami Ministerių Tarybai pasiūlius ir pasirašomi Respublikos Prezidento, Ministerių Tarybos Pirmininko ir visų ministerių ir skelbiami „Įstatymų Dienyne". Šitie dekretai nustoja savo galios, jeigu Seimui susirinkus per 14 dienų jie nebus jam patiekti arba, patiekus juos Seimui, jie bus Seimo panaikinti.

mo sprendimo padarinius panaikinti atskirais atsitikimais priklauso Respublikos Prezidentui.

Prezidentas negali taikyti šios teisės teismo pasmerktiems ministeriams, jei jų kaltinimas buvo iškeltas Seimo.

Amnestija skelbiama tiktai įstatymų leidimo tvarka.

48 straipsnis.

Respublikos Prezidentas atstovauja Valstybei santykiuose su užsieniu, priima svetimų valstybių diplomatinius pasiuntinius ir skiria diplomatinius Lenkijos Valstybės pasiuntinius į kitas valstybes.

49 straipsnis.

Respublikos Prezidentas daro sutartis su kitomis valstybėmis ir praneša apie tai Seimui.

Prekybos ir muito sutartys ir tos, kurios uždeda Valstybei nuolatinę naštą finansiniu atžvilgiu arba nustato teisės nuostatus, apsunkinančius piliečius pareigomis arba keičia Valstybės sienas, taip pat ir sąjungos sutartys, reikalingos Seimo pritarimo.

50 straipsnis.

Respublikos Prezidentas gali paskelbti karą ir padaryti taiką tiktai išanksto Seimui sutikus.

51 straipsnis.

Respublikos Prezidentas dėl savo tarnybinių darbų neturi nei parlamentinio, nei civilinio atsakingumo.

Už Valstybės išdavimą, konstutucijos peržengimą, už baudžiamuosius nusikaltimus Respublikos Prezidentas gali būti šaukiamas tieson tiktai Seimo nutarimu, priimtu $^3/_5$ balsų daugumo, dalyvaujant bent pusei teisėto atstovų skaičiaus. Bylą peržiūri ir sprendžia Valstybės Tribunolas, remdamasis tam tikro įstatymo nuostatais. Respublikos Prezidentas, iškėlus jam kaltinimą Valstybės Tribunole, suspenduojamas.

52 straipsnis.

Respublikos Prezidento atlyginimą nustato tam tikras įstatymas.

53 straipsnis.

Respublikos Prezidentas negali turėti kitos kurios tarnybos arba dalyvauti Seime ir Senate.

54 straipsnis.

Stodamas tarnybon, Respublikos Prezidentas prisiekia Tautos Susirinkime šiais žodžiais:

„Prisiekiu Visagaliui Dievui Vienam Trijuose Asmenyse ir Tau, Lenkų Tauta, pasižadu, būdamas Respublikos Prezidentu, kurio pareigas imuosi eiti, šventai saugoti ir ginti Respublikos teises ir ypatingai Konstitucinį Įstatymą, ištikimai visomis jėgomis tarnauti bendram Tautos labui, rūpestingai nukreipti visą piktą ir Valstybei gresiantį pavojų, tvirtai nesvyruodamas ginti lenkų vardo garbę, laikyti aukščiausia sau dorybe visų be skirtumo piliečių teisingumą, visiškai atsidėti savo pareigoms. Tai atlikti tepadeda man Dievas ir Šventosios Jo Sūnaus kančios. Amen".

55 straipsnis.

Ministeriai sudaro Ministerių Tarybą, Ministerių Tarybos Pirmininko vadovaujamą.

56 straipsnis.

Ministerių Taryba solidariai konstitucine ir parlamentarine tvarka atsako už bendrą Vyriausybės veikimo kryptį.

Be to, atskiri ministeriai atsako kiekvienas savo veikimo srity tiek už savo tarnybinius darbus, tiek už savo veikimo konstitucingumą ir teisėtumą, tiek už savo priklausomų organų veikimą, tiek ir už savo politikos kryptį.

57 straipsnis.

Tose pačiose ribose ministeriai atsako solidariai ir individualiai už Respublikos Prezidento valdymo aktus.

58 straipsnis.

Parlamentarinin atsakinguman šaukia ministerius Seimas paprastu balsų daugumu. Seimui reikalaujant, Ministerių Taryba ir kiekvienas ministeris skyrium atsistatydina.*

---

* 1926 m. rugpiūčio mėn. 2 d. įstatymu pakeista šitaip:

Parlamentarinin atsakinguman šaukia ministerius Seimas paprastu balsų daugumu. Seimui reikalaujant, Ministerių Taryba ir kiekvienas ministeris skyrium atsistatydina.

Pasiūlymas, reikalaująs Ministerių Tarybos ir atskirų ministerių atsistatydinimo, negali būti balsuojamas tame posėdyje, kuriame buvo patiektas.

59 straipsnis.

Tam tikras įstatymas nustato konstitucinį ministerių atsakingumą ir jo vykdymo būdą.

Nutarimas, kuriuo ministeriui iškeliamas kaltinimas, priimamas $^3/_5$ paduotų balsų daugumo, dalyvaujant bent pusei teisėto atstovų skaičiaus.

Bylą peržiūri ir išsprendžia Valstybės Tribunolas. Ministeris negali išvengti konstitucinio atsakingumo atsistatydindamas. Ministeris, iškėlus jam kaltinimą, suspenduojamas.

60 straipsnis.

Ministeriai ir jų įgalioti valdininkai turi teisę dalyvauti Seimo posėdžiuose ir gauti balsą be eilės; balsuoti gali tiktai tada, jei jie patys yra atstovai.

61 straipsnis.

Ministeriai negali turėti jokios kitos tarnybos, taip pat dalyvauti pasipelnymo bendrovių valdybose ir kontrolės tarybose.

62 straipsnis.

Jeigu ministerio pareigas laikinai eina ministerijos valdytojas, tai jam taikomi visi ministerį liečią nuostatai.

Ministerių Tarybos Pirmininkas, reikalui esant, leidžia save pavaduoti vienam ministerių.

63 straipsnis.

Ministerių skaičių, veikimo sritį ir jų tarpusavio santykius ir Ministerių Tarybos kompetenciją nustato tam tikras įstatymas.

64 straipsnis.

Valstybės Tribunolas susideda iš Pirmojo Aukščiausiojo Teismo Pirmininko, kaipo pirmininkaujančio, ir dvylikos narių, kuriuos renka ne iš savo tarpo: Seimas aštuonis ir Senatas keturis.

Valstybės Tribunolo nariais gali būti išrinkti asmenys, netarnaują valstybinėj tarnyboj ir naudojąsi visomis teisėmis.

Seimui ir Senatui susiorganizavus, Valstybės Tribunolo nariai jų renkami visam Seimo kadencijos laikui.

65 straipsnis.

Administrcijos atžvilgiu Lenkijos Valstybė bus įstatymo keliu padalyta į vaivadijas, apskritis ir miestų bei sodžiaus bendruomenes, kurios kartu bus vietos savivaldybės vienetai.

Vykdyti tokiems uždaviniams, kurie įeina į savivaldybių veikimo sritį, atskiri savivaldybių vienetai gali jungtis į sąjungas.

Tokios sąjungos gali įgyti viešosios teisės pobūdį tiktai tam tikru įstatymu.

66 straipsnis.

Organizuojant valstybinę administraciją, bus įkūnytas dekoncentracijos pradmuo. Pagal tai atskiri valstybinės administracijos organai viename teritoriniame vienete, kiek galima,* bus jungiami į vieną bendrą įstaigą, esančią vieno viršininko žinioje. Tų įstaigų uždaviniams vykdyti įstatymų nustatytose ribose bus taikomas renkamų piliečių dalyvavimo pradmuo.

67 straipsnis.

Reikalais, kurie įeina į savivaldybių kompetenciją, rinktosios tarybos turi sprendžiamąją galią. Vykdomoji vaivadijų ir apskričių savivaldybių funkcija priklauso organams, sudaromiems sujungus vietos atstovybių išrinktąsias kolegijas su Valstybės valdžios administracijos atstovais, pastariesiems pirmininkaujant.

68 straipsnis.

Be vietos savivaldybės, tam tikras įstatymas nustato ūkio savivaldybę įvairioms ekonominio gyvenimo šakoms, būtent — žemės ūkio, prekybos, pramonės, amatų, samdomojo darbo, ir kitus rūmus, sujungtus į Vyriausius Respublikos Ūkio Rūmus, kurių bendradarbiavimą su Valstybės valdžios organais, tvarkant ūkio gyvenimą įstatymų sumanymų srity, nustato įstatymas.

69 straipsnis.

Valstybės ir savivaldybių pajamų šaltiniai vieni nuo kitų bus tiksliai atskirti įstatymo.

---

* Steigiamasis Seimas 1922 m. rugsėjo mėn. 26 d. savo nutarimu papildė tekstą žodžiais „kiek galima“ po žodžio „vienete“.

70 straipsnis.

Savivaldybių veikimo priežiūra bus Valstybės vykdoma per aukštesniojo laipsnio savivaldybių skyrius; ta priežiūra įstatymo iš dalies gali būti atiduoda administraciniam teismui.

Įstatymas nurodys tuos atsitikimus, kada savivaldybių organų nutarimai, išimties keliu, bus reikalingi aukštesniojo laipsnio savivaldybių organų arba ministerijų patvirtinimo.

71 straipsnis.

Jei įstatymai nenumato išimčių, skundai tiek prieš Vyriausybės, tiek prieš savivaldybių organų nutarimus leidžiami tiktai į vieną aukštesnę instanciją.

72 straipsnis.

Įstatymai įkūnys dėsnį, kuriuo prieš administracijos organų baudžiamuosius nutarimus, padarytus pirmoje instancijoje,* bylininkams bus duodama teisė skųstis atitinkamam teismui.

73 straipsnis.

Tiek Vyriausybės, tiek savivaldybių organų administracinių aktų teisėtumui tikrinti tam tikras įstatymas įkurs administracinį teismą, kurio organizacija bus pagrįsta pilietiniu ir teisėjų veiksnio bendradarbiavimu, o priešaky bus Aukščiausias Administracinis Tribunolas.

IV SKYRIUS.

Teismas.

74 straipsnis.

Teismai vykdo teisingumą Lenkijos Respublikos vardu.

75 straipsnis.

Visų teismų organizacija, kompetencija ir veikimo tvarka bus nustatyta įstatymo.

---

* 1922 m. rugsėjo mėn. 26 d. Seimo nutarimu žodžiai „antroje instancijoje“ pakeisti žodžiais „pirmoje instancijoje“.

76 straipsnis.

Nėsant įstatymuose priešingų nuostatų, teisėjus skiria Respublikos Prezidentas; tačiau taikos teisėjams taikomas renkamumo principas.

Teisėjo vietą gali užimti asmuo, atitinkąs įstatymo reikalaujamas kvalifikacijas.

77 straipsnis.

Teisėjai, eidami savo tarnybos pareigas, yra nepriklausomi ir tesivaduoja tiktai įstatymais.

Teismo sprendimas negali būti pakeistas nei įstatymų leidžiamosios, nei vykdomosios valdžios.

78 straipsnis.

Teisėjas be jo paties sutikimo gali būti pašalintas, suspenduotas, perkeltas kitur arba atleistas pensijai tiktai teismo sprendimu ir tik įstatymų numatytais atsitikimais.

Šis nuostatas neliečia tų atsitikimų, kada teisėjas perkeliamas kitur arba atleidžiamas pensijai dėl įstatymu padaryto teismų sutvarkymo pakeitimo.

79 straipsnis.

Be išanksto įstatyme numatyto ir teismo duoto sutikimo, teisėjai negali būti nei šaukiami baudžiamajin atsakinguman, nei suimami; užtikti nusikaltimą bedarą, jie gali būti suimti, tačiau ir šiuo atveju teismas gali tuojau pareikalauti suimtąjį paleisti.

80 straipsnis.

Skirtinga teisėjų padėtis, jų teisės ir pareigos, taip pat ir atlyginimas bus nustatytas tam tikro įstatymo.

81 straipsnis.

Teismai neturi teisės svarstyti nustatyta tvarka paskelbtų įstatymų teisėtumo.

82 straipsnis.

Sprendžiamajame teismo posėdyje tiek civilinės, tiek baudžiamosios bylos nagrinėjamos viešai, kiek šiuo atžvilgiu įstatymas nenumato išimties.

83 straipsnis.

Spręsti byloms dėl nusikaltimų, už kuriuos gresia sunkesnės bausmės, taip pat ir byloms dėl politinių nusikaltimų bus nustatyti prisiekusiųjų posėdininkų teismai. Tam tikri įstatymai nustatys šių teismų kompetenciją, procesą ir pavedamus jiems nusikaltimus.

84 straipsnis.

Civilinėms ir baudžiamosioms teismo byloms steigiamas Aukščiausias Teismas.

85 straipsnis.

Karo teismų organizaciją, jų kompetenciją, proceso tvarką ir tų teismų narių teises ir pareigas nustato tam tikras įstatymas.

86 straipsnis.

Spręsti kompetencijos ginčams tarp administracijos ir teismų organų bus įkurtas, remiantis įstatymu, tam tikras Kompetencijos Tribunolas.

V SKYRIUS.

Bendros piliečių pareigos ir teisės.

87 straipsnis.

Lenkijos pilietis negali būti drauge ir kitos valstybės piliečiu.

88 straipsnis.

Lenkijos pilietybė įgyjama:

a) gimimu iš Lenkijos piliečių tėvų;

b) atitinkamam Valstybės organui ją suteikus.

Kiti Lenkijos pilietybės, jos įgijimo arba netekimo nuostatai nustatomi tam tikro įstatymo.

89 straipsnis.

Pirmoji piliečio pareiga yra ištikimumas Lenkijos Respublikai.

90 straipsnis.

Kiekvienas pilietis turi gerbti ir saugoti Valstybės konstituciją ir kitus veikiančius įstatymus ir Valstybės bei savivaldybių organų įsakymus.

91 straipsnis.

Karo tarnyba yra priverstinė visiems piliečiams. Tos tarnybos rūšys ir būdai, atlikimo tvarka ir laikas, atleidimas nuo tų pareigų ir visos pareigos karo tikslams bus nustatytos įstatymo.

92 straipsnis.

Visi piliečiai turi nešti visas įstatymo uždėtas naštas ir viešąsias pareigas.

93 straipsnis.

Visi piliečiai turi gerbti teisėtą Valdžą ir padėti jai vykdyti užsibrėžtus uždavinius, taip pat sąžiningai eiti viešąsias pareigas, kurias jiems paves tauta arba atitinkami Valdžos organai.

94 straipsnis.

Piliečių pareiga auklėti savo vaikus tikrais Tėvynės piliečiais ir laiduoti jiems bent pradžios mokslo išėjimą.

Šią pareigą tiksliau nustatys tam tikras įstatymas.

95 straipsnis.

Lenkijos Respublika laiduoja savo plote visišką gyvybės, laisvės ir turto apsaugą visiems, be kilmės, tautybės, kalbos, rasės bei tikybos skirtumo.

Svetimšaliai Lenkijoj turi lygias teises ir pareigas kaip ir Lenkijos piliečiai, jeigu įstatymai aiškiai nereikalauja Lenkijos pilietybės ir jei toji valstybė, kurios yra svetimšalis, tokiu pat būdu traktuoja Lenkijos piliečius.

96 straipsnis.

Teisės atžvilgiu visi piliečiai yra lygūs. Viešosios tarnybos, įstatymo numatytomis sąlygomis, lygiai visiems prieinamos.

Lenkijos Respublika nepripažįsta gimimų ir luomų privilegijų ir jokių herbų, genčių ir kitų titulų, išskyrus mokslo, tarnybinius ir profesinius titulus. Respublikos piliečiui be Respublikos Prezidento leidimo negalima imti svetimų valstybių titulų ir ordenų.

97 straipsnis.

Asmens laisvės suvaržymas, ypač asmens krata ir jo suėmimas, leidžiami tiktai įstatymų numatytais atsitikimais ir įstatymų nustatyta tvarka, remiantis teismo organų įsakymais.

Jei teismo įsakymas negalėjo būti tuojau paruoštas, tai jis turi būti įteiktas ne vėliau kaip per 48 valandas, nurodant kratos ar suėmimo pagrindą.

Suimtieji, kuriems apie suėmimo pagrindą nepranešta per 48 valandas teismo organo pasirašytu raštu, tuojau paleidžiami.

Įstatymai nustato prievartos būdus, kuriais administracinė valdžia gali pasinaudoti savo įsakymams vykdyti.

98 straipsnis.

Niekas negali būti teisiamas kito teismo kaip tik to, kurį jam nurodo įstatymas. Išimties teismai leistini tik tais atsitikimais, kai jie yra numatyti įstatymų, išleistų prieš padarant atitinkamą nusikalstamą darbą.

Piliečio kaltinimas ir baudimas yra leidžiamas tik pagal veikiantį įstatymą. Fizinio kankinimo bausmės draudžiamos, ir niekam jos negali būti taikomos.

Joks įstatymas negali piliečiui drausti ieškoti skriaudų atitaisymo arba nuostolių atlyginimo.

99 straipsnis.

Lenkijos Respublika pripažįsta įvairių rūšių nuosavybę, — tiek asmeninę atskirų piliečių, tiek kolektyvinę piliečių, sąjungų, įstaigų, savivaldybinių vienetų ir, pagaliau, pačios Valstybės, — kaip vieną svarbiausiųjų visuomeninės santvarkos ir teisinės tvarkos ramsčių; taip pat laiduoja visiems gyventojams, įstaigoms ir bendruomenėms jų turto apsaugą. Tiek asmeninė, tiek kolektyvinė nuosavybė teleidžiama atimti ar suvaržyti tik įstatymo numatytais atsitikimais, atsižvelgiant į aukštesnius reikalus ir tik už atlyginimą. Tiktai įstatymas tegali nustatyti, kurie turtai ir kokiose ribose viešosios naudos tikslams turi būti išskirtinoje Valstybės nuosavybėje ir taip pat kokiose ribose gali būti varžomos viešųjų reikalų tikslams piliečių ir jų teisėtai sudarytų sąjungų teisės laisvai naudotis žeme, vandenimis, mineralais ir kitomis gamtos gėrybėmis.

Žemė, kaip vienas svarbiausiųjų Tautos ir Valstybės būties veiksnių, negali būti neapribotos apyvartos dalykas. Įstatymas nurodys Valstybės teisę priverstinai išpirkti žemę ir reguliuoti žemės apyvartą, atsižvelgiant į tai, kad Lenkijos Respublikos

santvarka bus pagrįsta žemės ūkio vienetais, pajėgiančiais produktingai gaminti ir sudarančiais asmens nuosavybę.

100 straipsnis.

Piliečių butas yra neliečiamas. Išskyrus atsitikimus, kai tai būtina administracijos įsakymams, pagrįstiems aiškiais įstatymo nuostatais, vykdyti, šią teisę peržengti, įeinant į butą, darant namų kratą ir paimant popierius arba kilnojamą turtą, tegalima tik teismo organams įsakius, įstatymo numatytais atsitikimais ir tvarka.

101 straipsnis.

Kiekvienas pilietis gali laisvai pasirinkti sau Valstybės teritorijoj gyvenamąją vietą ir buveinę, persikelti ir emigruoti, laisvai pasirinkti verslą ir uždarbį ir kilnoti savo turtus.

Šias teises suvaržyti tegali tiktai įstatymas.

102 straipsnis.

Darbas, kaipo svarbiausias Respublikos turtingumo pagrindas, visuomet bus laikomas ypatingoje Valstybės apsaugoje.

Savo darbui kiekvienas pilietis turi teisės reikalauti Valstybės globos, o nesant darbo, nepajėgiant dirbti, ligoje ir kituose nelaiminguose atsitikimuose, — socialinio draudimo, kurį nustatys tam tikras įstatymas.

Viešose įstaigose, pav., auklėjimo, kareivinėse, ligoninėse, kalėjimuose, prieglaudose, kuriose Valstybė netarpiškai globoja piliečius, — jos pareiga įgalinti tuos piliečius gauti moralinę globą ir tikybinę paguodą.

103 straipsnis.

Vaikai, palikti be pakankamos tėvų priežiūros, apleisti auklėjimo atžvilgiu, turi teisę naudotis Valstybės globa ir pagalba įstatymo nurodytose ribose.

Atimti tėvų valdžią į vaikus tegalima tiktai teismo nutarimu.

Tam tikri įstatymai tvarko motinystės globą.

Jaunesnių kaip 15 metų vaikų darbas dėl uždarbio, moterų ir nepilnamečių, darbininkų kenksmingose jų sveikatai pramonės šakose ir nakties darbas draudžiamas.

Draudžiama naudoti nuolatiniam uždarbio darbui mokyklos amžiaus vaikus ir jaunuolius.

104 straipsnis.

Kiekvienas pilietis turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus, kiek tuo nelaužomi įstatymo reikalavimai.

105 straipsnis.

Spaudai laiduojama laisvė. Negali būti įvesta nei cenzūros, nei koncesinės sistemos spaudiniams leisti. Valstybės paštas negali atsisakyti siuntinėti Valstybėje leidžiamų laikraščių ir spaudinių ir jų skleidimas Respublikos ribose negali būti varžomas.

Tam tikras įstatymas nustatys atsakingumą už šios laisvės panaudojimą piktam.

106 straipsnis.

Laiškų ir kitos korespondencijos paslaptis tegali būti atskleista tiktai įstatymo numatytais atsitikimais.

107 straipsnis.

Tiek skyrium, tiek kolektyviai piliečiai turi teisę duoti peticijas atstovavimo organams, taip pat viešiems tiek Valstybės, tiek savivaldybių organams.

108 straipsnis.

Piliečiai turi teisę rinktis, steigti draugijas ir sąjungas. Šių teisių vykdymą tvarko įstatymas.

109 straipsnis.

Kiekvienas pilietis turi teisę laikytis savo tautybės, kultyvuoti savo kalbą ir tautines ypatybes.

Tam tikri valstybiniai įstatymai laiduos Lenkijos Valstybėje mažumoms visišką ir laisvą jų tautinių ypatybių plėtojimąsi, remiantis mažumų autonominėmis viešosios teisės pobūdžio sąjungomis, sudaromomis bendrosios savivaldybės junginių ribose.

Valstybė turės teisę kontroliuoti jų veikimą ir, reikalui esant, papildyti jų finansus.

110 straipsnis.

Lenkijos piliečiai, priklausą tautinėms mažumoms, turi teisę lygiai su kitais piliečiais savo lėšomis steigti, prižiūrėti ir valdyti labdarybės, tikybines ir socialines įstaigas, mokyklas

ir kitas auklėjimo įstaigas bei laisvai jose vartoti savąją kalbą ir atlikinėti savuosius tikybos reikalavimus.

111 straipsnis.

Visiems piliečiams laiduojama sąžinės ir tikybos laisvė. Dėl tikybinių, įsitikinimų ir tikybos nė vienam piliečiui negali būti siaurinamos teisės, kuriomis naudojasi kiti piliečiai.

Visi Lenkijos Valstybės gyventojai turi teisę tiek viešai, tiek privatiškai išpažinti savo tikėjimą ir vykdyti savo tikybos kulto apeigas, jeigu tai neprieštarauja viešajai tvarkai ir geriems įpročiams.

112 straipsnis.

Negalima naudotis tikėjimo laisve įstatymams prieštaraujančiu būdu. Niekas neturi teisės dėl savo tikybinių įsitikinimų atsisakyti eiti viešųjų pareigų. Niekas negali būti verčiamas dalyvauti tikybinėse apeigose, nebent esantis savo tėvų arba globėjų valdžioje.

113 straipsnis.

Kiekviena Valstybės pripažinta tikybinė sąjunga turi teisę laikyti bendras ir viešas pamaldas, gali savarankiškai tvarkyti savo vidaus reikalus, gali valdyti ir įgyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, tvarkyti ir disponuoti jį, valdyti savo fondus ir lėšas ir jomis naudotis ir vesti tikybines, mokslo ir labdarybės įstaigas. Jokia tikybinė sąjunga negali priešintis Valstybės įstatymams.

114 straipsnis.

Romos katalikų tikyba, būdama žymaus tautos daugumo tikyba, Valstybėj turi pirmenybę tarp lygiateisių tikybų.

Romos Katalikų Bažnyčia valdosi savo teisėmis. Valstybės ir Bažnyčios santykiai bus nustatyti sutartimi su Apaštališkuoju Sostu; sutartis Seimo ratifikuojama.

115 straipsnis.

Tikybinių mažumų Bažnyčios ir kitos teisėtai pripažintos tikybinės sąjungos valdosi savo įstatymais, kurių Valstybė neatsisakys pripažinti, jeigu juose nebus Valstybės įstatymams priešingų nuostatų.

Valstybės santykiai su tomis bažnyčiomis ir tikybomis nustatomi įstatymų, susitarus su teisėtomis jų atstovybėmis.

116 straipsnis.

Neatsisakoma pripažinti naujų tikybinių sąjungų ar tų, kurios ligi šiol nebuvo pripažintos, jeigu tų sąjungų santvarka, mokslas ir institucijos nėra priešingos viešajai tvarkai ir geriems papročiams.

117 straipsnis.

Mokslo tyrimai ir jų vaisių skelbimas laisvas. Kiekvienas pilietis, jeigu jis laikysis įstatymų nustatytų sąlygų, kurios liečia mokytojų kvalifikacijas, jam pavestų vaikų saugumą ir valstybinį lojalumą, turi teisės mokyti, kurti mokyklą arba auklėjimo įstaigą ir ją vesti.

Visos, tiek viešosios, tiek privatinės, mokyklos ir auklėjimo įstaigos yra Valstybės valdžios organų prižiūrimos įstatymų nurodytose ribose.

118 straipsnis.

Visuotinės mokyklos programos ribose mokslas priverstinis visiems piliečiams. To mokslo laikas, programa ir tvarka nustatoma įstatymo.

119 straipsnis.

Valstybės ir savivaldybių mokyklose mokslas nemokamas.

Vidurinėse ir aukštesnėse mokslo įstaigose neturtingiems ir ypatingai gabiems mokiniams išlaikyti Valstybė skiria stipendijas.

120 straipsnis.

Kiekvienoje Valstybės arba savivaldybių visiškai arba iš dalies laikomoje mokymo įstaigoj, kuri skiriama jaunesniems negu 18 metų amžiaus mokiniams, tikybos mokymas yra visiems mokiniams priverstinis. Tikybos mokymas ir priežiūra mokyklose priklauso atitinkamai tikybinei sąjungai, o aukščiausią priežiūros teisę turi valstybinė mokyklų vyriausybė.

121 straipsnis.

Kiekvienas pilietis turi teisę reikalauti atlyginti nuostolius, padarytus jam valstybinės, civilinės ar karo valdžios organų tarnybiniais darbais, priešingais įstatymams arba tarnybos pareigoms. Už nuostolius Valstybė atsako solidariai su kaltaisiais organais; skundai prieš Valstybę ir valdininkus nepa-

reina nuo viešosios valdžios leidimo. Taip pat atsakingos yra bendruomenės ir kitos savivaldybinės sąjungos bei jų organai.

To principo įkūnijimą nustato tam tikri įstatymai.

122 straipsnis.

Piliečių teisių nuostatai taikomi ir asmenims, dalyvaujantiems ginkluotose pajėgose. Išimtis nustato tam tikri karo įstatymai.

123 straipsnis.

Ginkluota jėga gali būti pavartota tik reikalaujant civilinės valdžios organams, griežtai laikantis įstatymų, sambrūzdžiams malšinti arba priversti teisinius nuostatus vykdyti. Nuo šio principo nukrypti teleidžiama tiktai remiantis ypatingos arba karo padėties įstatymais.

124 straipsnis.

Pilietinės teisės — asmens laisvė (97 str.), buto neliečiamumas (100 str.), spaudos laisvė (105 str.), korespondencijos paslaptis (106 str.), teisė jungtis, rinktis ir steigti draugijas (108 str.) — gali būti laikinai sustabdytos visoje Valstybės teritorijoje, arba tam tikrose vietose, esant būtinam reikalui viešojo saugumo atžvilgiu.

Toks sustabdymas gali būti padarytas tik Ministerių Tarybos įsakymu, pritariant Respublikos Prezidentui, karo metu arba gresiant karui, kilus vidaus sambrūzdžiui arba didesnio maštabo išdavikiško pobūdžio sąmokslui, gresiančiam Valstybės konstitucijai arba piliečių saugumui.

Toksai Ministerių Tarybos įsakymas Seimo sesijos metu turi būti tuojau patiektas Seimui patvirtinti. Jei toks įsakymas, turįs platesnę savo veikimo sritį kaip vienos vaivadijos ribas, išleidžiamas Seimui neposėdžiaujant, — per 8 dienas nuo to įsakymo paskelbimo Seimas turi automatiškai susirinkti padaryti tam tikro nutarimo.

Seimui atsisakius jį patvirtinti, ypatingoji padėtis tuojau nustoja galios. Jeigu Ministerių Taryba įvestų ypatingąją padėtį pasibaigus Seimo kadencijai arba Seimą paleidus, tai Vyriausybės įsakymas turi būti neatidėliojant patiektas pirmam naujai išrinkto Seimo posėdžiui.

Labiau išplėsti tie nuostatai bus ypatingosios padėties įstatyme.

Karo būvio įstatymas tvarko nuostatus laikinojo aukščiau išdėstyto pilietinių teisių sustabdymo karo metu, karo veiksmų vietoje.

VI SKYRIUS.

Bendrieji nuostatai.

125 straipsnis.

Konstitucijos pakeitimas gali būti priimtas tiktai dalyvaujant mažiausiai pusei teisėto atstovų arba senatorių skaičiaus, kiekvienuose rūmuose dviejų trečdalių balsuojančių daugumo.

Pasiūlymas pakeisti konstituciją turi būti pasirašytas ne mažiau kaip vienos ketvirtosios teisėto atstovų skaičiaus ir apie tokį pasiūlymą turi būti paskelbta mažiausia 15 dienų prieš jį svarstant.

Antras iš eilės Seimas, išrinktas remiantis šia konstitucija, gali peržiūrėti konstituciją savo nutarimu, priimtu trijų penktųjų balsuojančių balsų daugumo, dalyvaujant ne mažiau kaip pusei teisėto atstovų skaičiaus.

Kas 25-keri metai, skaitant nuo šios konstitucijos priėmimo, konstitucijos aktas peržiūrimas paprasto Seimo ir Senato balsų daugumo, Seimui ir Senatui tam tikslui suėjus į Tautos Susirinkimą.

VII SKYRIUS.

Pereinamieji nuostatai.

126 straipsnis.

Ši Lenkijos Respublikos konstitucija įgyja galios nuo jos paskelbimo dienos ir, kiek tam tikrų jos nuostatų įgyvendinimas pareina nuo atitinkamų įstatymų išleidimo, — nuo įsiteisėjimo dienos.

Įvairūs šiuo laiku veikią teisės nuostatai ir institucijos, neatitinką konstitucijos nuostatų, nuo jos priėmimo, vėliausiai po metų, bus patiekti įstatymų leidžiamajai įstaigai suderinti juos su konstitucija įstatymų leidžiamąją tvarka.